Jonathan Randal

OSAMA

DE OPKOMST VAN EEN TERRORIST

UITGEVERIJ BERT BAKKER

330.91

Randal, Jonathan C.
Osama : de opkomst van een terrorist / Jonathan Randal ; [vert. uit het Engels: Hans van Cuijlenborg]. - Amsterdam : Bakker, 2005. - 447 p ; 22 cm.
Vert. van: Osama : the making of a terrorist. - cop. 2004. - Met lit. opg., reg.
ISBN 90-351-2814-1

Biografie van de Saudische terrorist (geboren in 1957) met een analyse van zijn bedoelingen en werkwijzen.

Cuijlenborg, Hans van (A) - Bin Lādin, Usāma; Biografieën (TW)

2005-31-0105

OPENBARE BIBLIOTHEEK AMSTERDAM
Osdorpplein 16
1068 EL Amsterdam
Tel.: 610.74.54
Fax: 610.09.91

afgeschreven

Digitized by the Internet Archive
in 2022 with funding from
Kahle/Austin Foundation

https://archive.org/details/osamadeopkomstva0000rand

OSAMA

Vertaald door Hans van Cuijlenborg

JONATHAN RANDAL

OSAMA

DE OPKOMST VAN EEN TERRORIST

Osdorpplein 16
1068 EL Amsterdam
Tel.: 610.74.54
Fax: 610.09.91

2005 Uitgeverij Bert Bakker Amsterdam

Voor Geneviève

Oorspronkelijke titel *Osama. The Making of a Terrorist*
© 2004 Jonathan Randal
© 2005 Nederlandse vertaling Uitgeverij Bert Bakker
en Hans van Cuijlenborg
Omslagontwerp Marieke Oele
Foto omslag ANP Photo
Foto auteur Hugh Pope
www.uitgeverijbertbakker.nl
ISBN 90 351 2814 1

Uitgeverij Bert Bakker is een onderdeel van
de samenwerkende uitgeverijen Prometheus/Bert Bakker/Vassallucci

Inhoud

Woord vooraf 7

Luis in een olifantsoor 13
Opgroeien met de hommel 55
Afghanistan: moslims in beroering en het einde van de Koude Oorlog 91
Een leider in de maak 109
Van held tot herrieschopper 131
Soedan, de islamitische vrijplaats 151
Algerije: Sport et Musique 215
Floos 261
'Hoe meer wij achterop raken' 315
Epiloog 377

Noten 403
Bibliografie 441
Woord van dank 443
Register 445

Woord vooraf

Over terrorisme schrijven betekent natuurlijk zich inlaten met terroristen en degenen die ze bestrijden, en wel liefst uit de eerste hand – of althans een poging daartoe wagen. Ik moet eerlijk zeggen dat ik niet erg succesvol ben geweest bij het winnen van het vertrouwen van de hoofdrolspelers aan weerszijden van die kloof. Achterdocht is een karaktertrek die zij delen, zeker als het gaat om vragen naar hun respectieve bijzondere – en per definitie geheime – specialiteiten. Een feit is dat het mij volstrekt mislukt is Osama bin Laden persoonlijk te ontmoeten, maar aan mij heeft het echt niet gelegen.

Twee jaar lang heb ik het letterlijk overal geprobeerd met brieven en boodschappen, verzonden vanuit een half dozijn landen, waarin ik uiteenzette te goeder trouw te zijn. Ik heb uitgebreid rondgereisd in de islamitische wereld en elders om gesprekspartners ervan te kunnen overtuigen die beweerden in contact te staan met Osama, dat ik hem wilde zien, en, meer in het bijzonder, uitgebreid naar zijn verhaal wilde luisteren. Met alle respect voor mijn collega's van de televisie, maar hun instrument is nogal ongenuanceerd en het ging vrijwel nooit verder dan de leuzen en de oproepen die Osama meesterlijk manipuleerde door zijn media-exposure zoveel mogelijk te beperken. Zijn niet al te frequente persconferenties of interviews in kranten of tijdschriften waren vrijwel van hetzelfde – beperkte – laken een pak.

Ik wilde wat tijd doorbrengen met Osama, liefst veel, zoveel als hij mij wilde geven. Op de een of andere manier dacht ik dat hij dat liever had dan een snel interview. Dat dachten verscheidene mensen met mij, die mij uitgebreid ondervroegen en mij duidelijk maakten dat ik de test doorstaan had en dat zij mij zouden helpen. Ik voerde

aan dat ik door de vele tientallen jaren waarin ik buitenlands correspondent was geweest, toegewijd aan een poging de derde wereld en meer in het bijzonder de islamitische samenleving te begrijpen, gekwalificeerd was voor een dergelijke uitvoerige benadering. Achteraf bezien denk ik dat ik mezelf voor de gek hield, omdat Osama nu juist de meester was van het televisie-interview en volstrekt geen reden had de dieptesessies aan te gaan die ik voorstelde.

Op een bepaald moment stemde een behulpzame Pakistaanse collega in Islamabad, die beweerde dat hij in Afghanistan bij Osama kon komen, ermee in een fotokopie van een brief in het Engels – met de vertaling daarvan in het Arabisch – die ik vele maanden daarvoor via een vriend in Centraal-Azië had verstuurd, door te zullen geven. In die brief meldde ik voor de zoveelste keer mijn eerdere pogingen met hem in contact te komen, herhaalde nog eens mijn bedoeling en vroeg of hij mijn vorige verzoeken en de exemplaren van mijn boeken had ontvangen, aan verscheidene andere bemiddelaars ter hand gesteld, die hadden beloofd ze af te zullen geven. Eén titel, *Going All the Way: Christian Warlords, Israeli Adventurers and the War in Lebanon*, verhaalde over de politieke zelfmoord van de Libanese christenen in de jaren zeventig en tachtig. Het andere, *After Such Knowledge, What Forgiveness? My Encounters with Kurdistan*, ging over het herhaalde verraad van de Koerden, dikwijls door het Westen en meer in het bijzonder door de Amerikanen. Ik had gehoopt dat zij mijn geloofsbrieven zouden vormen, mij de status zouden geven van een Midden-Oostendeskundige die niet kritiekloos was jegens de dubieuze reputatie van het Westen in de regio.

Hoe het ook zij, mijn Pakistaanse vriend vertelde mij dat ik na vier dagen maar eens terug moest bellen. Dat deed ik, waarop ik te horen kreeg dat ik nog eens vier dagen later moest bellen. Toen ik dat deed, zei mijn Pakistaanse collega dat mijn boodschap inderdaad was afgeleverd en dat Osama zelfs een specifieke vraag voor mij had. Hoe luidt die vraag dan wel, vroeg ik met groeiende spanning, even gelovend dat dit een goed voorteken was en dat ik na zo veel pogingen eindelijk een soort van contact met Osama kreeg. ‘Hij wil weten wie die brief in het Arabisch heeft vertaald,’ zei mijn collega. Waarom, vroeg ik? ‘Hij zegt namelijk dat de vertaling heel slecht is.’ (Dat kan het geval zijn geweest omdat een Libanese vriend in Parijs de Arabi-

sche versie in allerijl moest opstellen terwijl een koerier ongeduldig stond te wachten om hem mee te nemen.)

Ik troostte mijzelf zo goed en zo kwaad als het ging: ik had tenminste kunnen vaststellen dat Osama Engels sprak en een zeker gevoel voor humor had. Maar ook dat stond niet onomstotelijk vast, omdat mijn geërgerde Pakistaanse collega, die nogal een fantast kon zijn, het verhaal wellicht gewoon had verzonnen om ervoor te zorgen dat ik hem niet langer lastig zou vallen. Ik speelde nog met andere plannetjes om in contact te komen met Osama, toen er, ongeveer een week later, zeventien Amerikaanse marinemannen omkwamen toen de USS Cole werd opgeblazen bij een kamikazeactie in de Jemenitische haven Aden, op 12 oktober 2000. De aanslag werd onmiddellijk toegeschreven aan de Al-Qaeda-organisatie van Osama. Ik besloot toen dat ik misschien een kans had gehad Osama te zien, maar dat die nu wel vervlogen was. En inderdaad, hij is daarna nooit meer door westerlingen geïnterviewd.

Andere sleutelfiguren die ik leerde kennen kwamen uiteindelijk om, of kwamen in de gevangenis of elders terecht waar ik ze beslist geen tweede keer te spreken kon krijgen, hoezeer ik mijn best ook deed. Ik heb één ding geleerd in een leven lang omgang met schaduwfiguren, vrijwel in de hele wereld, en dat is dat informatie de vrucht is van vertrouwen, en vertrouwen wordt gewonnen door almaar hetzelfde te herhalen. Het was een tijdrovende benadering, die maar weinig redacteuren begrepen.

Ik heb een heel lange avond doorgebracht met John O'Neill, de topexpert terrorismebestrijding van de FBI in New York, die veel weghad van een gokker bij paardenrennen. Ik dacht dat een avondje stappen met hem een band zou kunnen scheppen die later nuttig zou kunnen blijken. Ik stond eerlijk gezegd versteld van zijn categorische kijk op enkele van de wat schemeriger aspecten van het verhaal Bin Laden, waaraan ik bezig was, maar hij had tenminste inside-information. Die kroegentocht had in elk geval een verschrikkelijke kater tot gevolg, maar ook veel twijfels. In de midzomer van 2001 nam O'Neill ontslag van het bureau, omdat hij uit de gratie was geraakt, maar hij werd wel Hoofd Beveiliging van het WTC, voor een salaris dat meer dan tweemaal zo hoog was. Ik had er alle vertrouwen in dat hij, als hij als het ware eenmaal het uniform zou afleggen, een

veel waardevoller informatiebron zou blijken. De laatste keer dat iemand hem levend zag, was toen hij terugging naar de zuidtoren, ongeveer een kwartier nadat die op 11 september was aangevallen.

Andere bronnen verdwenen of ontsnapten op andere wijze aan mijn bereik. Toen ik in het voorjaar van 2000 in Jordanië zat, raakte ik geïntrigeerd door de affaire van Khalil al-Deek, een Palestijn geboren op de door Israël bezette westelijke Jordaanoever, die met een oudere broer eerst naar Egypte was gegaan voordat hij zich in Californië had gevestigd en Amerikaans staatsburger was geworden. Hij zat al sinds 1993 in Pakistan, waar hij een computerschool en een islamitische website runde, naast een gezamenlijke bankrekening met een belangrijke Al-Qaedamilitair, Abu Zubaydah. Althans, dat beweerde de Amerikaanse regering.

Ondanks zijn Amerikaanse nationaliteit was Deek in Pakistan gearresteerd en zonder te kunnen profiteren van een uitleveringsprocedure werd hij in december 1999 gewoon naar Jordanië gevlogen (waar alle Palestijnen van de westelijke Jordaanoever als staatsburgers worden beschouwd), en dat alles binnen enkele dagen na de ontdekking van een complot om een groot hotel en toeristische trekpleisters op te blazen om het millennium te markeren. Deek zou de spil zijn geweest, maar ik dacht dat het in Jordanië wat gemakkelijker zou zijn informatie uit hem los te krijgen dan in de Verenigde Staten, waar op hinderlijke wijze de letter van de wet wordt gevolgd. Een Amerikaanse diplomaat in Pakistan zei mij later: 'In de Verenigde Staten zou Deek in een halve minuut weer op vrije voeten zijn geweest. We konden niets tegen hem hardmaken.' Twee weken lang beloofden zijn Jordaanse advocaten mij een interview in de gevangenis, maar ze kwamen deze belofte nooit na.

Wat Deek betreft, hij werd nooit in staat van beschuldiging gesteld en dus ook nooit berecht. Ten slotte begon hij een hongerstaking en na zestien maanden in diverse Jordaanse gevangenissen te hebben gezeten werd hij vrijgelaten, deels omdat zijn Californische familie eindelijk doorkreeg dat hij als Amerikaans staatsburger rechten had en de hele tijd lastige vragen stelde over zijn vreemde gevangenschap. Hij ging terug naar Pakistan en ongetwijfeld naar Afghanistan, waar zijn Syrische vrouw in zijn afwezigheid haar toevlucht had gezocht. Ik ben er nooit helemaal achter gekomen wat er

nu aan de hand was, hoewel een hooggeplaatste Amerikaan in Amman beweerde dat Deek aanvankelijk op het vinkentouw was gaan zitten. Wat Deek overkwam, was gewoon een vroeg voorbeeld van 'overdracht', het recht dat Washington zichzelf toe-eigende om verdachten in het buitenland in de kraag te grijpen (en soms om ze van het ene derdewereldland naar het andere te zenden, waar de ondervragingstechnieken wat robuuster waren dan in de Verenigde Staten was toegestaan).

Andere bronnen die ik leerde kennen raakten buiten bereik achter tralies. In Brussel had ik contact gelegd met een Tunesische islamitische extremist, Tareq Maaroufi. Hij raakte betrokken bij de moord in Afghanistan op Ahmad Shah Massoud, de leider van de Noordelijke Alliantie die de Taliban bevocht en bekendstond als de 'Leeuw van de Pansjir', net twee dagen voor de aanslagen op de Verenigde Staten. Maaroufi kreeg op 30 september 2003 zes jaar gevangenisstraf.[1] In Londen werd in oktober 2001 een andere praatgrage bron, een Egyptische islamitische extremist, Yasser Sirri, gearresteerd op grond van soortgelijke aanklachten. Hij werd zeven maanden later vrijgelaten op bevel van een rechter die vonniste dat hij 'gemakkelijk slachtoffer' van een opzet zou zijn geweest, maar hij werd onmiddellijk opnieuw gearresteerd omdat de Amerikanen om zijn uitlevering hadden verzocht.

Zo verdween in Londen Abu Qatada, een radicale Palestijnse prediker die ik kende, van de ene op de andere dag, na 15 december 2001, enkele uren voordat een harde nieuwe wet, de Anti-Terrorism and Security Act, het mogelijk zou hebben gemaakt hem voor onbeperkte tijd vast te zetten. Abu Qatada werd in acht landen verspreid over drie werelddelen gezocht, en wist zeker wat er voor hem in het verschiet lag als hij was blijven wonen in dat krot in Acton, in het westen van Londen, waar ik hem had bezocht. Enkele weken later liet hij een bericht achter op een internetsite waarin hij zijn volgelingen adviseerde: 'Ik ben veilig, maar vraag vooral niet te veel naar mij.'

De duistere wegen van het terrorisme lopen zodanig dat sommige Europese functionarissen van de terrorismebestrijding hun Britse collega's ervan verdachten het op een akkoordje te hebben gegooid met deze man, die soms werd beschouwd als de hoogste Europese

vertegenwoordiger van Osama – wellicht zelfs omdat als Abu Qatada geen informant bleek, hij natuurlijk het risico zou lopen als zodanig te worden beschouwd door zijn islamitische kudde, als hij toch weer zou opduiken, waarna niemand nog met hem om had willen gaan. Dit was een politietechniek die zo oud was als de wereld. Toevallig werden tientallen islamitische extremisten die in contact hadden gestaan met Abu Qatada in heel Europa gevangengezet, op beschuldiging van samenzwering teneinde terroristische acties uit te voeren.

Ik merkte wel dat de Europese deskundigen gek genoeg niet al te zeer geloofden in de mogelijkheid dat Abu Qatada uit eigen beweging was ondergedoken, dankzij een islamitisch netwerk dat leek op de 'rattenroute' waardoor nazi's naar Latijns-Amerika werden gesmokkeld toen het Derde Rijk in 1945 ineenstortte. Ten slotte vroeg ik een Franse functionaris bij de terrorismebestrijding hoe dat zat. Hij gaf mij een knipoogje, om te suggereren dat in het spel van het terrorisme, zoals op zovele andere gebieden, de Britten nog steeds worden beschouwd als de onbetwiste meesters, en met reden. Zij hadden in de negentiende eeuw de regels bedacht en ze bedachten ze nog steeds. Noord-Ierland, de IRA en de protestantse extremisten hadden hun talenten gescherpt. (Abu Qatada werd uiteindelijk bijna een jaar later in Londen gearresteerd, maar ik denk niet dat de Fransen zijn verdwijnen toen anders zijn gaan beoordelen.)

Schijnbaar was er niet veel veranderd sinds het dubbelspel dat zo prachtig door Joseph Conrad wordt beschreven in *De geheime deelgenoot* en *Under Western Eyes*, en door Henry James in *The Princess Casamassima*. Waren wat heden ten dage doorgaat voor de feiten maar minder twijfelachtig dan de verhalen die worden verteld in deze meesterwerken van de romankunst.

Luis in een olifantsoor

Nog dagen na 11 september 2001 vroeg ik me af of Osama bin Laden net als de rest van de wereld rechtstreeks had gevolgd hoe die volgetankte lijnvliegtuigen, gekaapt door zelfmoordpiloten met hun handlangers, zich in het Pentagon en de Twin Towers van het World Trade Center in Manhattan boorden. Om redenen die ik nog steeds niet geheel kan doorgronden, was de rest rond 9/11, zoals de aanslag al snel te boek kwam te staan, ondergeschikt aan die mogelijkheid. Misschien kwam dat doordat hij in het verleden, hoog en droog in zijn Afghaanse schuilplaats in een spelonk in de Hindu Kush, de fascinatie van een verwend joch aan de dag had gelegd voor duur spul, die ervan genoot de bezoeker zijn computers, zijn satelliettelefoons, zijn schotelantennes en ander technologisch speelgoed te tonen. Zat hij nu te genieten van het leven als imitatie van de kunst, een allegaartje van kitscherige nieuwe versies van Hollywoodse gruwelfilms, compleet met uit elkaar spattende lijven, oplaaiende vlammen, instortende gebouwen, dappere brandweerlieden die de trap op rennen, hun dood tegemoet? Waardeerde hij de nieuwigheid van veroordeelde vliegtuigpassagiers, die hun situatie beschreven op de nieuwste gsm's, terwijl andere passagiers heldhaftig hun cipiers bestormden, vastbesloten hun tot raket gebombardeerde vliegtuig af te leiden van het zoveelste doel op de grond?

Destijds twijfelde ik aan de mogelijkheid van harde antwoorden op deze vragen. Ik was hier zuiver aan het speculeren, maar de speculatie was gebaseerd op ruim twee frustrerende jaren, waarin ik had getracht Osama te doorgronden. Vroeger zou hij er volgens mij mee hebben ingestemd en wellicht hebben beweerd dat hij er de inspiratie voor was, maar zich er toch voor hoeden toe te geven dat hij op-

dracht had gegeven tot deze buitengewoon gewelddadige actie, haar had gepland of al helemaal tot in de details geregeld, waardoor hij ervoor zou zorgen dat zijn naam blijvend zou doorklinken in de annalen van het terrorisme. Zijn werkwijze, nu bijna tien jaar oud, werd zo langzamerhand gekenmerkt door schaamteloze slinksheid. Daardoor kon hij de indruk wekken te beschikken over een wereldwijd netwerk, hoewel er met geen enkele logische maatstaf onweerlegbaar bewijs kon worden aangevoerd dat hem als aanstichter aanwees van enige van de terroristische daden die hem in de schoenen werden geschoven. En natuurlijk schiep zij, althans in zijn eigen ogen, een afstand tussen hem en de acties die hij wel degelijk had georganiseerd.

En toen, nog geen veertien dagen voor Kerstmis, werd er een belabberde, deels onhoorbare amateurvideo getoond, door een aarzelende regering-Bush, die voorzichtig was met het kennelijk verdachte toeval deze onwaarschijnlijke zelfbeschuldiging in handen te hebben van de 'moeder van alle rokende pistolen'. Voor de regering was de inhoud van de band letterlijk te mooi om waar te zijn.

Een bijna lijzige Osama ontvangt vijftig of zestig etensgasten in Kandahar, enkele dagen voor de snelle instorting van het Talibanbewind, medio november, en geeft tekst en uitleg die de fantasie van de hoogste rechter nog zou tarten. Onder incidenteel gegrinnik en gelach was het ijzingwekkende verhaal dat de slanke, bijna twee meter lange Saudi zonder een blijk van spijt opdiste, goed genoeg om een negentiende-eeuws melodrama ver te overschaduwen. Het was dan ook zo dat het merendeel van de islamitische wereld de opname met ongeloof ontving, hetzij uit verloochening omdat de inhoud iets te stereotiep leek, hetzij omdat twijfelaars niet konden begrijpen waarom Osama zo arrogant, onvoorzichtig of ronduit stom zou zijn geweest te hebben verklaard wat hij volgens de opname had verklaard.

Regelrechte beschuldigingen van een falsificatie waren op z'n zachtst gezegd getemperd, mogelijk als weerslag van de nog recente nederlaag van het Talibanbewind en de aanvankelijke ontbinding van de organisatie van Osama, Al-Qaeda, of althans van de stoottroepen. Zijn eenzijdige belangstelling voor Saudi-Arabië, met uitsluiting van Kasjmir, Palestina, Tsjetsjenië of andere islamitische

conflicthaarden waarvoor hij normaal gesproken opkwam, zette het wereldwijde islamitische publiek dat hij zo consequent probeerde te boeien, op het verkeerde been.

De regering-Bush scheen het niet nodig te vinden het raadsel van de oorsprong van de band op te lossen, wat toch de geloofwaardigheid ervan aanzienlijk zou hebben gestaafd. Om redenen die destijds noch later zijn verklaard, suggereerde de Amerikaanse regering slechts dat hij was aangetroffen in een particulier huis in de Oost-Afghaanse stad Jalalabad, eind november naar Washington was gevlogen, was gecontroleerd en nog eens gecontroleerd, en een scherp debat had doen rijzen over de vraag of het wel verstandig was de waarlijk fortuinlijke inhoud ervan vrij te geven. De aarzeling van de regering en de twijfel in de islamitische wereld waren begrijpelijk, omdat een koel afstandelijke Osama op de band, voor hem zeer ongebruikelijk, belangrijke informatie en vermoedens onderschrijft die de FBI, de CIA en andere inlichtingendiensten over de hele wereld met zo veel pijn en moeite bijeen hadden geschraapt.

Heel precies noemde hij de nationaliteit en hier en daar ook namen van het negentienkoppige zelfmoordteam, dat op vier man na uit Saudische landgenoten van hem bestond. Osama bevestigde het bestaan van vier kapersploegen en pochte op zijn professionaliteit, waardoor ieder met opzet in het ongewisse was gelaten van het bestaan van de ander. Hij verklaarde de verdeling van de vier piloten en de Saudische 'gorilla's' die, zo grinnikte hij, pas 'vlak voordat zij aan boord gingen' hoorden wat de aard van hun zelfmoordmissie precies was, waarna zij aan boord van de vier vliegtuigen hun passagiers onder bedwang hielden met stanleymessen toen het toestel eenmaal in de lucht was.[1] Osama zei dat hij vijf dagen van tevoren wist dat de operaties plaats zouden grijpen op 11 september en dat hij een radio aan had staan om te horen wanneer het eerste vliegtuig de noordelijke toren van het WTC zou treffen.

'Heb geduld,' vertelde hij vervolgens zijn 'dolblije' gasten: er kwam nog meer, wat binnen een uur ook het geval was. Nogmaals vertelde hij dat zijn opleiding tot ingenieur in de planfase had geholpen het aantal doden te berekenen van de explosieve impact van een bijna volgetankt lijnvliegtuig op de metalen structuur van de Twin Towers. Hij gaf toe verrast te zijn geweest dat zij volledig waren in-

gestort. 'Alles wat wij hadden gehoopt,' gaf hij toe, was de verwoesting van 'drie of vier verdiepingen', waar het vliegtuig zou binnendringen, en de verdiepingen boven de inslag.

En, zo bleek: ik had het 'bijna' bij het rechte eind toen ik hem mij voorstelde, op de televisie de inslagen volgend. Zijn woordvoerder, Sulaiman Abu Ghaith, had in een belendend vertrek een televisie aangezet en het eerste deel van de voortdurend herhaalde opnamen van de vliegtuigen gezien, die de Twin Towers troffen, voordat hij opgewonden om Osama begon te roepen. 'Ik probeerde hem te vertellen wat ik had gezien,' herhaalde de woordvoerder, 'maar hij maakte een gebaar wat zoveel beduidde als: "Ik weet het, ik weet het."'

In de specialistische literatuur was men het er al lang geleden over eens geworden dat het doel van het moderne terrorisme is zo veel mogelijk doden te veroorzaken met een maximum aan publiciteit. Zo bezien was Osama boven verwachting goed geslaagd. Dagenlang toonden televisieschermen over de hele wereld steeds maar weer die gruweltaferelen, waarbij zo'n kleine drieduizend levens verloren gingen (terwijl men aanvankelijk bang was dat er twee keer zoveel waren omgekomen). Maar dat succes was nu juist wat een reeks lastige vragen onbeantwoord liet. Logischerwijs moet hij hebben beseft dat de Verenigde Staten zouden reageren – en wel massaal. Maar toch had zijn talent voor pijnlijk precies inschatten hem ten langen leste in de steek gelaten, of zijn steeds gedurfder gewelddaden hadden hem zo roekeloos gemaakt dat hij meende onaantastbaar te zijn. In zijn preken had hij geroepen dat de Amerikanen papieren tijgers waren en dat had hij zo lang en zo hard gedaan, dat hij zich logischerwijs moet hebben verkneukeld over de verwarring die zich meester maakte van de Amerikaanse regering en die een vernederde president George W. Bush negen beschamende uren uit Washington had geweerd nadat de vierde en laatste lijnvlucht in Pennsylvania was neergestort.

Was hij er aan de hand van zo'n stellige redenering nu van overtuigd geraakt dat de Verenigde Staten geen grote strafexpeditie naar Afghanistan op touw zouden gaan zetten, waar hij in zijn eigen verdraaide propaganda was gaan geloven, dat zijn Arabische vrijwilli-

gers in de jaren tachtig vrijwel eigenhandig het Rode Leger hadden verslagen? Osama was niet de enige die het gevaar van een nieuwe buitenlandse ingreep in Afghanistan voorzag. Russische veteranen waarschuwden de Verenigde Staten voor de gruwel die zij daar hadden ervaren. De verhalen van Afghaanse wreedheid en xenofobie, versterkt door negentiende-eeuwse bloedbaden onder Britse troepen door Afghanen, hadden geen onbelangrijke rol gespeeld bij de aarzeling die president Bill Clinton en zijn opvolger hadden gevoeld om een grote militaire operatie uit te voeren teneinde het in toenemende mate onbeschofte Talibanbewind met zijn Al-Qaedagasten een lesje te leren. (In feite versloegen de Amerikanen met hun technologische arsenaal, veel geld en plaatselijke Afghaanse bondgenoten de voetknechten van Osama's Al-Qaeda en de Talibanbeschermheren verrassend eenvoudig en snel, in wat eigenlijk meer een veldtocht dan een oorlog moet heten. Zo er al sprake was van Afghaans drijfzand, dan zou dat toch eerder de vorm aannemen van een poging een klein beetje recht en orde te handhaven zonder al te veel investering dan een bijdrage leveren aan 'natievorming', die de regering zo leerstellig van de hand wees.)

Gesteld dat Osama zijn eigen eindspel had bedacht, had hij zich dan bij zijn lot neergelegd of voelde hij zich zelfs geroepen het martelaarschap te ondergaan, dat hij zo populair had helpen maken? Wellicht dacht hij dat hij en Al-Qaeda er redelijkerwijs niet op konden rekenen 9/11 te evenaren, laat staan te overtreffen. Er gingen destijds geruchten dat zijn gezondheid werd ondermijnd door een ongeneeslijke nierkwaal, evenals een vaak ongeneeslijke hartkwaal, gepaard aan arachnodactylie, waardoor de patiënt een vroege dood boven het hoofd hangt. Zodoende zou hij dan besloten hebben op vierenveertigjarige leeftijd in topvorm afscheid te nemen, in plaats van een onzekere toekomst te riskeren waardoor zijn legende wellicht weer zou verdoffen? Dat was het voorwerp van eindeloze speculatie, en het deed de legende postvatten die hij en zijn volgelingen nu juist zo graag in het leven wilden roepen.

Maar wat in de dagelijkse wereld onmiddellijk van belang was, was dat Osama, opzettelijk of door misrekening, de rol van een islamitische Simson was gaan spelen. Hij had de tempel doen instorten boven zijn gastheren, de Taliban, hij had een weergaloze Afghaanse

schuilplaats op de tocht gezet, waar zijn Al-Qaeda zonder serieuze beperkingen had kunnen groeien en waarvandaan hij zijn operaties vrijwel wereldwijd had kunnen uitstrekken. Het tartende raadsel van zijn lot versluierde die werkelijkheid. Onbesliste veldslagen in de bergen, een heimelijke verstandhouding met gelijkgezinde islamitische extremisten in Pakistan, het hielp allemaal de illusie instandhouden van een gedisciplineerd en sterk Al-Qaeda. Tot een eind in 2002 vonden pionnen van Al-Qaeda en de Taliban een toevlucht in de wilde tribale gebieden langs de Afghaanse grens in de noordwestelijke grensprovincie van Pakistan, die amper veranderd waren sinds de dagen van Kipling. Toch namen de Pakistani honderden van zijn pionnen, de meesten doodgewone voetknechten, gevangen en leverden ze uit aan de Amerikanen. In april werd zijn belangrijkste jonge plaatsvervanger, Abu Zubaydah, gewond en gevangengenomen bij een schietpartij, 300 kilometer naar het oosten, in Faisalabad, bij de Indiase grens. In september werd Ramzi bin al-Shibh, een sleutelfiguur in de Hamburgse cel die een aandeel moest leveren aan de operatie-9/11, in de mierenhoop Karachi – de chaotische en anarchistische eerste havenstad van Pakistan – gevangengenomen.

Maar er is toch een wereld van verschil tussen je gang kunnen gaan in een heel land en de onzekerheid van een clandestiene schuilplaats in Pakistan of elders. Al-Qaeda kon dan nog zulke oude connecties hebben, Pakistan werd nu bestuurd door een generaal die niet langer openlijk met de islamitische extremisten flirtte en die enkele dagen na 11 september op Washington was gaan gokken. Tot dat moment had Osama, nadat hij in 1996 was teruggekeerd naar Jalalabad, in Afghanistan en Pakistan vrijwel kunnen doen wat hij wilde. Geld en oude netwerken die bijna twintig jaar daarvoor waren opgezet, in de oorlog tegen de sovjetbezetting van Afghanistan, stonden hem in beide landen ter beschikking.

Zo ver was Osama sinds de jaren tachtig gekomen, nadat hij als een onervaren jongeman met grote ambities naar Afghanistan was getrokken. Hij was toen gebruikt, maar was nu een absolute meester in de kunst van het vleien, beïnvloeden en zelfs bedreigen van mensen geworden, die hij voor zijn eigen doeleinden nodig had. In de loop van de jaren had hij geleerd recht op zijn doel af te gaan, terwijl hij

zijn volgelingen het beeld voorhield van een compromisloze man van de daad. Van buiten was hij tot in de details toegewijd aan een obscurantistische islamitische geloofspraktijk, maar hij zag er geen been in de puriteinse regels van zijn Talibangastheren met voeten te treden. Het Talibanverbod op symbolen van moderniteit als computers, televisie, audio- en videobanden, die namens hen ritueel door de religieuze politie in bomen werden gehangen als satanswerk van ongelovigen, gold niet voor hem.

Bovenal had hij ervoor gezorgd molla Mohammed Omar te pluimstrijken, de boerse eenogige Pathaanse Talibanleider, die op een dag in Kandahar de mantel had aangetrokken die volgens de legende aan de Profeet had toebehoord, waardoor hij zichzelf had uitgeroepen tot heerser van de gelovigen. In sommige Amerikaanse kringen werd het gangbaar te beweren dat Osama molla Omar helemaal naar zijn hand kon zetten. Aanvankelijk bleek uit de archieven niet veel meer dan dat Osama voortdurend probeerde hem stroop om de mond te smeren. Osama schonk hem trendy terreinwagens, overspoelde hem met contanten en met vleierijen, want hij wist dat zijn hachelijke aanwezigheid in Afghanistan uitsluitend afhing van de tolerantie van molla Omar. Osama had heel goed door dat enkele radicalere Talibanleiders hadden geprobeerd molla Omar ertoe over te halen de vreemdeling, die weliswaar islamitische geloofsbrieven uit de oorlog tegen het Rode Leger had, af te danken omdat hij in toenemende mate een dodelijk gevaar voor hun bewind vormde.

Amerikaanse gezanten herinnerden de vertegenwoordigers van de Taliban er op openlijke en geheime bijeenkomsten in onverbloemde termen aan dat ze niet veel tijd meer hadden en dat de volgende terroristische operatie van Osama regelrecht oorlog zou betekenen. Dergelijke waarschuwingen van buitenaf leken op molla Omar juist het tegenovergestelde effect te hebben. Al in augustus 1998 had hij, vrijwel meteen na de zelfmoordaanslagen op de Amerikaanse ambassades in Nairobi en Dar es Salaam, de officiële Saudische financiering drooggelegd, en toen het hoofd van de inlichtingendienst van het koninkrijk, prins Turki al-Faisal, naar Kandahar kwam, hem er ten onrechte van overtuigd dat Omar een eerdere belofte zou nakomen om hem Osama uit te leveren.

Het hele jaar 2001 waren er allerlei tekenen die aangaven dat Osa-

ma in toenemende mate de overhand kreeg op molla Omar. Osama tartte openlijk het formele Talibanverbod op openbare verklaringen, organiseerde een weelderige bruiloft voor een van zijn zoons en moedigde achter de schermen de vernietiging aan van de twee boeddhabeelden in Bamian en andere pre-islamitische kunst, geheel in lijn met de beeldenstormersovertuiging van het Saudische, puriteins islamitische geloof van zijn jeugd.[2] Maar hoezeer hij molla Omar ook in de watten legde, er is niet de minste aanwijzing dat Osama zijn gastheer op de hoogte bracht van zijn plannen voor 11 september, die al ruim twee jaar in de maak waren. Als hij welke Taliban dan ook in die mate in vertrouwen had genomen, zou hij tweespalt tussen de Afghaanse leiders hebben gezaaid, die in toenemende mate vreesden dat Omar Osama toestond hun lot in gevaar te brengen. Jarenlang hadden Talibanleiders, al waren zij Osama in het openbaar trouw – en beweerden zij weinig overtuigend dat zij hem onder de duim hadden – onder elkaar al de duidelijke gevaren afgewogen van het herbergen van een gast die er zo duidelijk op uit was te doen wat hij zelf wilde. Deze lange tijd verborgen gehouden onenigheid werd bevestigd toen het Talibanbewind in november 2001 uiteindelijk viel.

Lang daarvoor had zelfs de achterlijkste Afghaan wel een idee van wat er gaande was in de tientallen Al-Qaedatrainingskampen die overal rond Kaboel, Kandahar, Jalalabad en andere plattelandssteden lagen en waarvan er vele tijdens de oorlog tegen de Sovjet-Unie in de Hindu Kush waren aangelegd. Tenslotte zaten in sommige kampen tegelijkertijd terroristen in opleiding van Al-Qaeda, dienstplichtige Taliban en het kanonnenvlees voor de Pakistaanse campagne Kasjmir terug te krijgen en de aartsvijand India te verzwakken. De wat hardhoofdiger Taliban beschouwden hun zelf ingerichte islamitische emiraat als een staat, en vonden het goed dat de Verenigde Naties en diverse non-gouvernementele humanitaire organisaties zorgden voor de weinige overheidsdiensten die de bevolking ter beschikking stonden. Osama stimuleerde het verlangen van molla Omar naar een hernieuwing van het kalifaat, om de islamitische wereld te regeren die Atatürk in 1924 had afgeschaft, vlak nadat hij de Turkse Republiek had uitgeroepen. In feite was Osama meer geïnteresseerd in het streven daarnaar – met jihad en zijn radicale

methode van het verspreiden van de heilige oorlog – dan in de wereldse aangelegenheid van regeren. En daarom waren molla Omar en de Taliban eigenlijk niet zo heel erg belangrijk voor hem.

Het werd algauw een staande uitdrukking onder Amerikanen dat 11 september 2001 hun leven volkomen heeft veranderd. Schoonheid, en in dit geval gruwel, ligt in het oog van de beschouwer. Een van de sterkste punten van Amerikanen is dat zij in het heden kunnen leven en zo ver in de toekomst kunnen vooruitdenken dat het moeilijk op voorhand te zeggen is wat voor littekens 9/11 in de Amerikaanse psyche zal achterlaten. Wie had vóór 11 september kunnen voorspellen dat de regering-Bush een electoraat van navelstaarders in de kou zou laten staan, om een beleid in te stellen dat erop gericht was orde te brengen in het Midden-Oosten, een taak die zo veel wereldmachten in het verleden al zo duur was komen te staan? Maar op meer alledaags niveau was wat er duidelijk veranderde de werkwijze van terroristen, en in dat opzicht was 9/11 een radicale omslag.

Terroristen kaapten al tientallen jaren vliegtuigen. Terroristen hadden in 1994 ook plannen gesmeed om lijnvliegtuigen met passagiers en bemanning boven de Stille Oceaan op te blazen – tot maar liefst twaalf tegelijk. Algerijnse islamitische extremisten kaapten op 24 december 1994 een Airbus van Air France op de luchthaven van Algiers en dreigden hiermee de Eiffeltoren te gaan rammen, net zozeer het symbool van Frankrijk als de Twin Towers en het Pentagon symbolen waren van de Verenigde Staten. Een onderzoeksrapport van de Library of Congress van 131 pagina's, in 1994 verschenen maar onopgemerkt gebleven, is gewijd aan dergelijke rampscenario's waarin met gekaapte en met explosieven beladen vliegtuigen het Pentagon, het Witte Huis en het hoofdkwartier van de CIA als doelwit kiezen.[3] Thrillerauteur Tom Clancy stelde zich in zijn bestseller uit 1994, *Ereschuld*, een boze piloot voor die met een helemaal volgetankt lijnvliegtuig het Amerikaanse Capitool in vliegt, waardoor hij de president, de meeste senatoren en volksvertegenwoordigers om doet komen, die daar verzameld zijn om naar de president te luisteren. Maar nog nooit tevoren in de hedendaagse geschiedenis van het terrorisme waren zo veel langetermijnplanning, geld en opgeleide mankracht zo ver van het thuisland van het meesterbrein in het hol van de leeuw ingezet.

De aanslagen overtroffen alles in de rijke annalen van het terrorisme, die teruggingen tot de Oude Man van de Berg, wiens volgelingen zijn tijdgenoten in het Midden-Oosten zo de stuipen op het lijf joegen, dat zij assassijnen werden genoemd, een afleiding van het Arabische woord 'hasjiesj', aan de stimulerende eigenschappen waarvan hun slachtoffers hun gedurfde en goed getimede aanvallen toeschreven. Het was vanuit de hooggelegen veste Alamut, gebouwd op een smalle richel hoog in het Elbursgebergte in Noord-Iran, dat Hassan al-Sabah, vanaf 1090 tot 35 jaar daarna, persoonlijk heerste over een revolutionaire sjiitische sekte, de isma'ilieten, die zich erop toelegde de heersende soennitische orde de macht te betwisten. Hij en zijn opvolgers, allen met als titel 'de Oude Man van de Berg', indoctrineerden gedurende de volgende anderhalve eeuw hun volgelingen met de ongekend verfijnde kunst van gepland, systematisch en langdurig gebruik van terreur als politiek wapen. Wij zouden ze dus de eerste terroristen kunnen noemen en zij paarden fanatisme aan koele planning. Hun enige moordwapen was de dolk. Zij maakten er een punt van eer van geen ontsnappingspoging te ondernemen als zij hun missie eenmaal hadden volbracht. Hun doelen werden bij voorkeur onder de heersende elite gezocht. Het eerste slachtoffer was grootvizier Nizam al-Mulk, die in 1092 werd doodgestoken, waarop Hassan al-Sabah uitriep: 'De moord op deze duivel is een begin van zegen.'

Bernard Lewis, de moderne geschiedschrijver over de assassijnen, schreef: 'Dit was de eerste van een lange reeks soortgelijke aanslagen, die in een goed gecalculeerde terreuroorlog de dood bracht aan kaliefen, vorsten, prinsen, generaals, gouverneurs en zelfs zieners die de isma'ilitische leer hadden verworpen, en had de onderdrukking tot gevolg van de voorstanders ervan.'[4] De meeste slachtoffers waren soennieten. Vooraanstaande kruisvaarders sneuvelden echter ook onder hun handen en Saladin, de grote soennitische tegenstander van de kruisvaarders, ontsnapte tweemaal aan een door assassijnen beraamde samenzwering. De assassijnen fungeerden als een gezaghebbend geheim genootschap, met een systeem van eedaflegging en initiatie, een naar rang en kennis opgebouwde hiërarchie, en hielden in Alamut een erelijst van moorden bij, compleet met de namen van de slachtoffers en hun beulen.

De eerste Oude Man van de Berg breidde zijn gezag uit over een reeks ontoegankelijke adelaarsnesten in Iran en verderop werden mettertijd andere ontoegankelijke vestingen genomen. Er waren assassijnse agenten actief in Irak, Syrië, Egypte en elders. Zij infiltreerden in doortrapte vermommingen tot in het hart van vijandelijk gebied, waarbij zij afwisselend voor monniken, kooplieden of soldaten doorgingen. Zij sloegen toe in moskeeën en in vorstelijke tenten, waardoor de gezagsdragers gedwongen werden kostbare en vaak evenzogoed vergeefse veiligheidsmaatregelen te treffen. Eén Oude Man van de Berg wuifde minachtend de dreiging van Saladin weg met het commentaar: 'Bij Allah, wie kan nu een luis in een olifantsoor vinden en welke mug kan een standbeeld prikken?'

Na een poos verloren zij hun tanden. In 1273 onderwierp Baibars, de grote mammelukse sultan die de kruisvaarders uit hun laatste enclave in het Heilige Land, Outremer, verdreef, de overgebleven assassijnse vestingen in Syrië. Een generatie later veroverden de alles onder de voet lopende Mongolen de assassijnse vestingen in Iran en verbrandden de beroemde bibliotheek van Alamut. De lessen die de historicus Lewis van de assassijnen leerde, zijn in grote lijnen toepasbaar op vele andere terroristische groeperingen. Zij werden gezien als een ernstige bedreiging voor de bestaande orde. Zij vormden geen op zichzelf staand verschijnsel, maar maakten deel uit van een 'lange reeks messianistische bewegingen, die zowel populair als obscuur waren, die dreven op diepgewortelde angsten en die van tijd tot tijd met revolutionair geweld uitbraken'. Zij kanaliseerden 'fanatiek geloof en richtingloze woede door onvrede met een ideologie in een organisatie waarvoor in vroeger en later tijd geen vergelijk bestaat als het gaat om samenhang, discipline en gericht geweld'. Uiteindelijk faalden zij, en goed ook.

Osama kende het werkwoord falen niet. Wat zijn soort terrorisme ook was, hij was geheel op de hoogte van zijn tijd en dat betekende de geest van de massa aanspreken en zelfs terroriseren, niet alleen maar de elite treffen. Symbolische, tot de verbeelding sprekende doelwitten vormen het fundament van elke grote daad van modern terrorisme. Zo gezien is het moeilijk zich voor te stellen dat ze iets beters hadden kunnen doen, behalve dan het inzetten van een atoombom of een vernietigende biologische of chemische aanslag, dan duizen-

den slachtoffers maken die in het financiële hart van het rijkste volk in de geschiedenis werkten, of een hele linkervleugel van het militaire hoofdkwartier van 's werelds enige supermacht in een rokende ruïne veranderen. In vergelijking daarmee zijn Osama's eerdere terroristische daden rudimentaire vingeroefeningen, eigenlijk meer variaties op de gebruikelijke autobommen en andere al tientallen jaren ingezette explosieven. Niettemin hadden die daden hem duidelijk op de kaart gezet als een groot struikelblok in de derde wereld. In de ogen van veel moslims hadden die operaties hem de verheven status van een in de woestijn levende asceet bezorgd, een Che Guevara, een Robin Hood, een Saladin en de engel des doods in één, gericht op de almachtige, arrogante en ongelovige Verenigde Staten.

Maar toen had de reus vrijwel geen spier vertrokken. Dit keer werd Amerika's smartenkreet over de hele wereld vernomen. De Verenigde Staten een toontje lager laten zingen – Amerikanen de woede en de pijn van de rest van de wereld laten voelen – in het tijdperk van het wereldwijde elektronische dorp, oefende ook een aantrekkingskracht uit die de wildste grenzen van het islamitisch extremisme oversteeg. We kunnen het noemen zoals we willen, krankzinnig, kwaad, maar 9/11 ging om meer dan alleen maar leedvermaak, het was meer dan de zoveelste slag in het ingewikkelde haat-liefderitme dat de grote wereldmachten sinds het begin der tijden hebben geslagen. Toen de Amerikanen rouwden om hun doden in New York, Washington en Pennsylvania, konden zij niet zeggen dat niemand ze gewaarschuwd had. Er was, afgezien van de gelederen van de gespecialiseerde terreurbestrijding, amper aandacht geschonken aan een steeds duidelijker dreiging. Bijna vijf jaar lang had Bin Laden tegen wie het maar horen wilde lopen vertellen dat alle Amerikanen, burgers zowel als militairen, waar ook ter wereld, vogelvrij waren. En bij minstens twee gelegenheden had hij laten zien dat hij dat ook meende.

Nog pas in de voorafgaande maand juni hadden voor een federaal hof in Zuid-Manhattan vier Al-Qaedaleden levenslang gekregen wegens betrokkenheid bij vrijwel simultane zelfmoordaanslagen op ambassades van de Verenigde Staten in Kenia en Tanzania, op 7 augustus 1998. Bij de ontploffing die daarbij plaatsvond, kwamen twaalf Amerikanen en 212 Afrikanen om. Op 12 oktober 2000 kwa-

men zeventien Amerikaanse marineleden om toen een fiberglazen kano, boordevol explosieven en bestuurd door twee Al-Qaedazelfmoordcommando's, het Amerikaanse oorlogsschip Cole ramde tijdens een korte tankstop in de Jemenitische haven Aden. Weer leek hier Bin Laden in het spel te zijn, alhoewel dat niet voor de rechtbank werd bevestigd. In de zomer van 2001 beloofde Osama de Verenigde Staten nog veel dodelijker straffen op een van zijn steeds frequenter uitgegeven publiciteitsbanden, die hij uit Afghanistan liet smokkelen en die gretig werden verslonden door het half gruwende, half bewonderende Arabische satellietschotelpubliek. Verschijnend tussen shots van eerdere televisie-interviews en van gevechtstraining zien wij Osama een gedicht reciteren waarin hij hoog opgeeft over de aanslag op het oorlogsschip, in slaap gesust door 'de illusie van eigen macht', en waarin de Amerikanen beloofd wordt dat 'er overal ledematen verspreid zullen liggen'.

Natuurlijk had hij zo langzamerhand een strafblad waar niemand meer omheen kon. Maar voor Amerikaanse ambtenaren die zich zorgen maakten over Osama, werden toekomstige Al-Qaeda-operaties zo goed als ingecalculeerd als de prijs van zakendoen in een lastig, ververwijderd maar o zo belangrijk gebied, waar veel olie vandaan kwam. In een Amerika dat na de Vietnamoorlog 'geen loden kisten' meer wilde, was olie eigenlijk nog het enige waarvoor mensenlevens geofferd mochten worden. Traditionele symbolen van nationale macht – ambassades of oorlogsschepen – hadden in een postmoderne wereld hun glans verloren. Het was ongemerkt gemakkelijker geworden diplomaten te verliezen – en zelfs soldaten, die tenslotte werden uitgezonden om voor hun vaderland te sterven – in een verre uithoek waarvan de Amerikanen nog nooit hadden gehoord.

En toen werd het WTC in een puinhoop herschapen en verdampte het zo lang zo zelfgenoegzame Amerikaanse gevoel van onkwetsbaarheid. De meeste slachtoffers waren burgers en dat vonden de Amerikanen heel moeilijk te verteren. De slachtoffers – Salvadoraanse kelners, Ierse agenten en brandweerlieden, gevestigde advocaten, joodse en Indiase bankemployés – waren een modern maar tastbaar equivalent van een B-film over de Tweede Wereldoorlog, met een clichématige etnische infanterie-eenheid. Osama had gewaarschuwd dat alle Amerikanen vogelvrij waren en nu had hij dat

waargemaakt. Vanuit zijn perspectief was het WTC het perfecte symbool van alles wat hij zo haatte aan de Verenigde Staten – welvaart, zorgeloze onverschilligheid jegens de problemen van anderen, en hemelhoog zelfvertrouwen, alsof zij de baas waren in het universum.

De aanslagen van september zouden nog een veel grotere lading krijgen, maar ze maakten hoe dan ook een abrupt eind aan tien jaar vakantie van de geschiedenis, begonnen met het einde van de Koude Oorlog en de burgerlijke, neo-isolationistische illusie dat de almachtige Verenigde Staten op de een of andere manier profijt konden trekken van het mondialisme terwijl zij zich terugtrokken in de vesting Amerika, beschermd door antiraketraketten. De lef, de slinksheid, het geduld, de toewijding, het staatsmanschap, de gelijktijdigheid – en het pure geluk – waren even adembenemend als die grootste blunder van de geheime dienst sinds de Japanse 'schandedag', de aanval op Pearl Harbor op 7 december 1941, waardoor de Verenigde Staten bij de Tweede Wereldoorlog betrokken raakten (ik was toen acht en herinner me Pearl Harbor als de dag van gisteren; ik vraag me af of een jongen van die leeftijd nu zich 11 september even duidelijk zal herinneren, over zestig jaar).

Onmiddellijk erna waren de plotseling zenuwachtig geworden Talibangastheren van Bin Laden in Afghanistan en zelfs sommige verwesterde moslims zo gechoqueerd dat zij zijn verantwoordelijkheid voor de aanvallen in twijfel probeerden te trekken. Lauwtjes wezen zij erop dat de daarvoor benodigde kennis hun arme derdewereldpersoontjes oversteeg. Het oude verdedigingsmechanisme van de ontkenning maakte zijn in diskrediet geraakte opwachting, eerst in de onwetende marge van de extremistische islam en vervolgens kritiekloos in alle uitzendingen van de satelliettelevisie van Al-Jazeera – de favoriete spreekbuis van Osama en normaal gesproken de betrouwbaarste nieuwsbron voor de Arabische wereld. De Israëliërs kregen de schuld met het zogenaamd onweerlegbare gerucht dat er geen joden aan het werk waren gegaan in het WTC omdat zij wisten dat er aanslagen kwamen. Na verloop van maanden drongen de feiten en de dikwijls niet zo gunstige gevolgen van de aanslagen voor hun eigen samenleving tot veel Arabieren door.[5]

Moslims waren niet de enige samenzweringstheoretici. Binnen

enkele uren na de aanslagen konden enkele hoge Amerikaanse ambtenaren toen en nu – evenzogoed als Israëlische generaals en topspionnen – de verleiding niet weerstaan de veiligheidsdienst van Saddam Hoessein ervan te verdenken de vitale technische steun te hebben geleverd die nodig was om deze samenzwering tot een succes te laten worden. Het argument was dat slechts Irak de zelfmoordpiloten kon hebben getraind zonder dat hun vlieglessen verdenking zouden wekken (uit een getuigenis voor de onafhankelijke onderzoekscommissie van de antiterrorismecoördinator Richard A. Clarke op 24 maart 2004 bleek dat Bush geprobeerd had een verband te leggen tussen Irak en de aanslagen van 9/11). Er was natuurlijk geen betere manier te bedenken om Saddam Hoessein zijn vet te geven, tien jaar nadat de vader van president Bush hem per ongeluk op zijn troon in Bagdad had laten zitten, waardoor hij de 'nieuwe wereldorde' had bedorven die kortelings werd aangeprezen om de Koude Oorlog te vervangen. Toen kwam al snel aan het licht dat de zelfmoordpiloten hadden leren vliegen op Amerikaanse vliegscholen, van Florida tot Arizona, van Oklahoma tot Minnesota. Het duurde niet lang of sommige leden van de Tsjechische regering, onder wie premier Milos Zeman, beweerden dat een Irakese veiligheidsagent inderdaad Mohammed Atta, de Egyptenaar die naar men aannam het meesterbrein was achter de zelfmoordkapingen, tijdens een korte overstap in Praag het jaar daarvoor had ontmoet. Binnen enkele weken hadden onderzoeksjournalisten serieuze twijfels over deze suggestie en voor het eind van 2001 trokken wat minder grote heethoofden in Praag, onder wie de Tsjechische president Vaclac Havel, op elegante wijze hun handen af van deze beweringen. Maar in de Verenigde Staten hielden mensen in en buiten de regering, vastberaden Irak de schuld van de aanslagen van 11 september te geven, de beschuldiging overeind om plannen te rechtvaardigen Saddam Hoessein van de troon te stoten. Pas in het voorjaar gaven ambtenaren van de regering-Bush schoorvoetend toe dat er, ondanks al hun moeite, geen echt bewijs was voor die beschuldiging.[6] Maar uit opiniepeilingen bleek steeds maar weer dat de Amerikanen geloofden dat er een verband was. Dit hielp grotelijks om de oorlog tegen Irak een legitimatie te geven.

Dezelfde 'pak Saddam'-lobby beweerde ook ronduit dat in de jaren

tachtig alleen Irak, dat vaker chemische wapens had ingezet tegen zijn Iraanse vijanden en zijn eigen Koerdische landgenoten, de poederbrieven kon hebben geleverd die enkele weken daarna aankwamen bij Amerikaanse nieuwsorganisaties, het Congres en gewoon bij mensen thuis, en waar uiteindelijk vijf mensen door omkwamen. Dat beweerden de samenzweringstheoretici, voordat verder onderzoek een dissidente Amerikaanse geleerde in de gespecialiseerde wereld van de chemische wapens aanwees als de waarschijnlijke boosdoener. De zaak blijft overigens onopgelost.

Terwijl her en der flarden informatie over 9/11 met verbazingwekkende snelheid aan elkaar werden gelapt, was het verhaal dat eruit rolde toch in wezen dat van een systematische exploitatie van de toegankelijkheid van de Verenigde Staten, het eeuwige voorwerp van obsessieve minachting en vrees voor Bin Laden en andere islamitische extremisten. Helemaal los van de chaos en de paniek die door 9/11 werden veroorzaakt, hoopte Bin Laden ongetwijfeld dat president Bush overtrokken zou reageren, waardoor zijn kritiek op de Amerikaanse samenleving onderschreven zou worden. Voor een land en een regering die zo volslagen onverwacht werden aangevallen, functioneerden de Verenigde Staten en hun toen nog onervaren president met geruststellende behendigheid, die af en toe bijna geraffineerd werd. Slechts één keer maakte Bush, op 'Ground Zero', de locatie van de verpulverde Twin Towers, de fout Osama in de kaart te spelen door de komende vergelding door Amerika te bestempelen tot een 'kruistocht', een woord dat voor westerlingen allang ontdaan was van religieuze bijbetekenissen, maar niet voor moslims. Bush vermeed verklaringen in de trant van 'Amerika versus islam' en de 'botsing van beschavingen' waarop Osama hoopte te kunnen inhaken. De eerste paar dagen dat de president de groeiende Amerikaans-islamitische bevolking geruststelde, veroordeelde hij incidentele daden van anti-islamitische woede en verklaarde hij dat hij niet zou toelaten dat het terrorisme fundamentele Amerikaanse vrijheden zou aantasten.

Maar hij smeedde ook eenheid onder het volk door een onbeperkte oorlog te verklaren aan de 'boze' en te zweren Osama in handen te zullen krijgen, in aloude westernstijl 'dood of levend', om Al-Qaeda en alle terrorisme, waar ze ook de kop zouden opsteken, genadeloos

uit te roeien. De simplificatie van 'wij tegen hen' in zijn taalgebruik zou bedoeld zijn als gewapende taal in moeilijke tijden, het soort harde woorden dat je kon verwachten van een voormalige gouverneur van Texas. Hij verraste nationale en buitenlandse critici aangenaam, hoe woedend zij ook waren om zijn voorafgaande minachting van internationale overeenkomsten. In een indrukwekkende herhaling van het succes van zijn vader, wie het gelukt was een coalitie te smeden om Koeweit in 1990 uit Saddams greep te bevrijden, verwierf de president Arabische en andere belangrijke internationale steun voor een Amerikaanse expeditie in Afghanistan. Om de islamitische landen aan hun zijde te krijgen, bedachten Amerikaanse diplomaten 'het wereldwijd terrorisme'. Deze term was gesmeed om plaatselijke groeperingen die zich gewelddadig verzetten tegen de Israëlische bezetting van Arabisch gebied uit te sluiten, zoals Hamas en de Islamitische Jihad in Palestina en Hezbollah in Libanon. Maar toen de Taliban eenmaal waren verslagen vervaagde dat onderscheid.

De Bushdoctrine schreef algauw een vaag omschreven wereldwijde oorlog voor tegen álle terroristen en iedereen die ze op wat voor wijze dan ook hielp of bijstond. Ondanks het volslagen ontbreken bij de regering van een duidelijke ontsnappingsstrategie bij een open oorlog van de president 'tegen het terrorisme' ging de Amerikaanse publieke opinie grotendeels door de knieën voor het nogal rechtse program van de minister van Justitie, John Ashcroft. Het duurde niet lang of de regering had wegens visumformaliteiten ruim duizend buitenlandse moslims opgepakt, die een hele poos in isolement werden gehouden en wie toegang tot advocaten ontzegd werd, dit alles in naam van een verstrekkende wet, de Amerikaanse Patriot Act, die door het Congres was gejast. Rechtshistorici matigden hun commentaar, want zij herinnerden zich dat eerdere oorlogsregeringen de burgerlijke vrijheden nog verder hadden beknot.

Buitenlandse regeringen die met eigen problemen te kampen hadden – van Israël en Algerije tot Turkije, van Rusland tot de Filippijnen – grepen de kans om naar de gunst van Washington te dingen door hun tegenstanders tot terroristen te bestempelen. De geest van Metternich, de negentiende-eeuwse exponent van de Europese reactie, waarde door Washington. Zelfs voor 9/11 vergeleek de Israëlische premier Ariel Sharon de Palestijnse leider Yasser Arafat al met

Bin Laden. Die vergelijking begon een eigen leven te leiden in het getraumatiseerde Amerika, al pleitten alle feiten in het veld ertegen. De fundamentalistische noch de nationalistische Palestijnse oppositie tegen de Israëlische bezetting wilde iets met Osama uitstaande hebben.

Toen de paniek geleidelijk wegebde, wekte de aanpak van de regering ongemakkelijke herinneringen aan juridische excessen tijdens de Palmerrazzia's op verdachte communisten na de Eerste Wereldoorlog, de preventieve detentie van Japanse Amerikanen na Pearl Harbor en de anticommunistische heksenjacht van senator Joseph McCarthy in het begin van de jaren vijftig. De wetgeving die de toch al beknotte rechten van buitenlandse inwoners verder inperkte en de bevoegdheden van de politie vergrootte, haalde het glansrijk in beide huizen van het Congres. Weinig Amerikanen, afgezien van juridische specialisten, voorvechters van burgerrechten (zowel van rechts als van links) en woordvoerders van de Arabische en de andere islamitische gemeenschappen, leken zich ernstig zorgen te maken. Maar een strikte wetgevende macht hielp het evenwicht te herstellen. Halverwege 2002 begonnen gerechtshoven overal in de Verenigde Staten een reeks doorslaggevende beslissingen te nemen en vraagtekens te zetten bij wat de voorvechters van burgerrechten bestempelden als de standrechtelijke excessen van het ministerie van Justitie.

Ondertussen had Osama natuurlijk gezien dat de Verenigde Staten het ideale theater voor zijn operaties vormden. Hij begreep veel beter hoe Amerika functioneerde dan de Verenigde Staten Al-Qaeda begrepen. Zijn handlangers hadden een zesde zintuig voor het systeem en zijn zwakke plekken. Zij begrepen dat de Immigratie- en Naturalisatiedienst vanuit zijn aard een logge bureaucratie was, die niet in staat zou zijn alle tien miljoen illegale buitenlandse inwoners op te sporen die langer waren gebleven dan hun visum toeliet. In de spiksplinternieuwe eeuw herbergde Amerika, en dat was een goede zaak, meer immigranten uit de wereld dan ooit tijdens de afgelopen eeuw. Traditiegetrouw namen de Verenigde Staten slimme buitenlanders op met speciale talenten en ongeschoolden die bereid waren het vieze werk te doen dat de meer gevestigde Amerikanen niet wil-

den doen. Osama's handlangers werden uit beide categorieën gerekruteerd.

In een land als Amerika, aan de aanwezigheid van buitenlanders gewend, keek niemand op van discrete en toegewijde Arabische samenzweerders die in kleine teams opereerden. Op vier na kwamen alle kapers uit Saudi-Arabië, de belangrijkste Arabische bondgenoot van Amerika. Als zodanig konden zij met legale paspoorten die op hun eigen naam stonden, met geldige en gemakkelijk verkregen visa, het land binnen. Zij zorgden er pijnlijk zorgvuldig voor uit de problemen te blijven, kleedden zich keurig en draaiden mee in de economie. Zij vormden een zelfvoorzienende eenheid. En zij hielden de grootst mogelijke afstand tot de diverse geboren Amerikanen die betrokken waren bij wat het ministerie van Justitie slapende cellen van Al-Qaeda noemde, in Afghanistan opgeleid.

Het verschil was gelegen in het geld en in de hoedanigheid van de belangrijkste samenzweerders. Deze mannen waren het volstrekte tegendeel van Bin Ladens typische laagopgeleide extremistisch-islamitische voetknechten. Zijn rudimentair opgeleide handlangers waren, als zij eenmaal in het buitenland op missie gingen, bijna altijd tegen de lamp gelopen omdat zij maar al te vaak reisden met ondeskundig vervalste papieren, in goedkope buurten gingen wonen en gedwongen waren te overleven op bijstand, creditcardfraude, diefstal van autoradio's, gsm's en computers. Bij sommige operaties verscheen vervolgens een hogere Al-Qaeda-agent ten tonele, die de samenzweerders peilde, om dan weer naar het buitenland te verdwijnen voordat het complot daadwerkelijk werd uitgevoerd. Ondanks dergelijke voorzorgsmaatregelen belandden deze vervangbare agenten maar al te vaak in het arrestantenregister.

Dit keer waren de aanvoerders en de hulpkrachten goed geschoold en in veel gevallen uit de middenklasse afkomstig. Zij spraken voldoende goed Engels om geen verdenking te wekken bij Amerikanen, die allang gewend waren aan buitenlandse accenten onder de grote in het buitenland geboren bevolking van het land. Zij hielden zich aan confectieartikelen zoals werd aangegeven in hun opleidingsboeken en meden de Saudische pijen, *thobes* geheten. Zij offerden hun baarden op, die vele jihadstrijders juist als teken van islamitische eer droegen, waren in plaats daarvan gladgeschoren en droegen wester-

se kleding. Gingen zij voor het vrijdaggebed naar de moskee, dan zorgden zij ervoor niet de aandacht op zich te vestigen als radicalen. Aanpassing was aan de orde van de dag. Ze wisten hoe ze dat moesten doen: twee van hen waren voldoende koelbloedig om niet in paniek te raken toen zij te hard hadden gereden in het district Broward in Florida en mochten gewoon ongehinderd weer doorrijden, nadat zij met enige tegenzin hun boete hadden geslikt.

Vanaf de jaren twintig had de radicale islam hoogopgeleiden aangetrokken, die vaak waren afgestudeerd als ingenieur of in andere wetenschappen, alsof dergelijke exacte disciplines op de een of andere manier behulpzaam zouden zijn om de precieze formules van de tegenwoordige technologie te kunnen koppelen aan de verspreiding van het geloof. De islamitische revolutie in Iran van 1978-'79 had veel wetenschappelijke studenten getrokken. Dat deed ook het Front van Islamitische Redding in Algerije, voordat het in 1992 werd verboden. Maar dit was de eerste keer dat zo veel leden van de elite bereid waren in een zelfmoordactie hun leven te offeren voor de goede zaak.

11 september was ook de eerste keer dat Al-Qaeda zijn doel door de voordeur wenste te bereiken. De operatie was ruim twee jaar eerder gepland. Toch stonden de Amerikanen er versteld van hoeveel ellende die zelfmoordteams konden aanrichten met 'slechts' de vijfhonderdduizend dollar die volgens de onderzoekers de hele operatie had gekost. De Amerikanen waren de enigen die dat maar weinig vonden. In feite kostte 9/11 veel en veel meer dan enige voorgaande operatie van Osama, maar verdween in het niet in vergelijking met het jaarlijkse budget terrorismebestrijding van ruim tien miljard, dat zo spectaculair ondoeltreffend was gebleken.

De Twin Towers en het Pentagon vroegen om een beduidende en steeds herhaalde injectie van vers geld, zeker om ruim een jaar lang de piloten op te leiden, maar ook om de Saudische 'stoottroepen' maandenlang in de Verenigde Staten te houden zonder ze verdacht te laten worden. Osama had eindelijk de beperkingen van het goedkopere terrorisme begrepen en was dus doende het hele genre om te bouwen. Jarenlang hadden westerse specialisten van de terrorismebestrijding zitten fantaseren over keurige, goedgeklede, meertalige terroristen die in staat waren visa te verkrijgen, die vliegtickets kon-

den kopen, via e-mail communiceerden en zich over het algemeen goed konden redden. Achteraf gezien was het verbazingwekkend dat het zo lang had geduurd voordat Osama daarachter was gekomen. Eén reden kan zijn eigen houding tegenover geld zijn geweest. Hij heet dan wel steenrijk te zijn en zo veel geld ter beschikking te hebben als hij wil, maar zoals zo veel rijke Saudiërs had hij de reputatie van een vrek. Naar zijn eigen maatstaven was hij dit keer al te verkwistend geweest.

Waarschijnlijk kostte de hele operatie tien keer zoveel als Al-Qaeda uitgaf om in 1998 twee Amerikaanse ambassades in Oost-Afrika op te blazen of van wat de aanhoudende bomaanslagen in de Parijse metro in 1995 hadden gekost. In december 1998 werd Ahmad Ressam, een Algerijn die in de Afghaanse kampen van Al-Qaeda was opgeleid, met twaalfduizend dollar aan contanten naar Canada gezonden en aan zichzelf overgelaten om zijn beulen en zijn doelwitten uit te zoeken. Zijn oog viel op het vliegveld van Los Angeles. Maar Ressam, die slecht Engels sprak, werd gearresteerd nadat een schrandere douanier aan de Canadese grens in de staat Washington zijn auto aanhield en explosieven in de kofferbak aantrof.

Toch was de investering in de operaties van 9/11 op haar eigen manier sober en ook geraffineerd. De meesten van de piloten waren net voldoende opgeleid om een lijnvliegtuig te kunnen laten opstijgen en besturen (een van de verhalen die achteraf onjuist bleken, wilde dat Zacarias Moussaoui, de verdachte 'twintigste kaper', werd gepakt omdat hij een schrandere vliegschoolleraar in Minnesota zou hebben verteld dat hij alleen geïnteresseerd was in de besturing van het vliegtuig, niet in het laten opstijgen of landen). Zelfs de wapens die gebruikt werden om de vliegtuigen te kapen waren gewone stanleymessen, die in het land van de goedkope vuurwapens spotgoedkoop en veel gemakkelijker langs metaaldetectoren op vliegvelden te krijgen waren.

Populair gesteld heerste Bin Laden, de zoon van een Saudische multimiljonair, tot een soort islamitische Goldfinger omgetoverd, over hermetische, wereldwijd slapende cellen die losse banden onderhielden met een vage, stateloze onderneming, geleid vanuit een typisch falende staat, het Afghanistan van de Taliban. Westerse specialisten

van de terrorismebestrijding restte nog slechts terug te verlangen naar het vergelijkenderwijs eenvoudige, nu niet meer bestaande terrorisme uit de Koude Oorlog en de voorspelbare verwijzingen naar het sovjetblok of grillige beschermers van leden van Palestijnse splintergroeperingen onder radicale Arabische regimes. Los van de nostalgie lag de waarheid wat ingewikkelder, verwarrender en stamde zij uit ervaringen in het verleden, althans qua inspiratie. Om te beginnen bleek noch Al-Qaeda noch de Taliban zo moeilijk te infiltreren mits de Amerikaanse veiligheidsdienst maar in het veld had willen opereren. Uit het verhaal van John Walker Lindh, een Amerikaanse bekeerde moslim, die in november 2001 in Afghanistan werd gearresteerd en later twintig jaar gevangenisstraf kreeg, bleek dat niet alleen familieleden van erkende Al-Qaedaleden daarvoor in aanmerking kwamen, zoals de diverse veiligheidsdiensten beweerden.

Nog verwarrender was de door de Amerikaanse veiligheidsdiensten als een mantra herhaalde opvatting dat Al-Qaeda iets heel nieuws was, onvatbaar en dus immuun voor de traditionele druk die staten gebruiken tegen andere staten die voor eigen doeleinden terroristen herbergen. Tegen de tijd dat Al-Qaeda zich volledig had ontplooid, bezagen Soedan en Jemen hun waterdichte overeenkomsten met Osama opnieuw. Nog duidelijker werd de kortzichtige politiek van twee in toenemende mate kwetsbare staten – Pakistan en Saudi-Arabië – en het falen van de Amerikaanse politici om effectieve strategieën uit te werken voor de omgang met hen.

Aangezien een duidelijke lijn uit Washington ontbrak, knutselden de Amerikaanse specialisten van Buitenlandse Zaken zo goed als zij konden een soort beheer van periodieke crises in elkaar. Maar 9/11 bracht op pijnlijke wijze aan het licht in wat voor bochten deze en gene zich daartoe had moeten wringen. Het resultaat was de ultieme nachtmerrie van iedere diplomaat – het moment dat de onvermijdelijke compromissen en het noodzakelijke door-de-vingers-zien, twee smeermiddelen voor betrekkingen met de buitenwereld, onderworpen worden aan de woedende blik van boze politici en het grote publiek thuis, plotseling op de hoogte van slordige internationale werkelijkheden.

Nog pijnlijker was het falen van de Amerikaanse veiligheidsdienst. In Pakistan en Afghanistan waren de Verenigde Staten gro-

tendeels afhankelijk van agenten die er nog zaten uit de tijd van de antisovjetjihad en van bureaus die beheerd werden door hun Pakistaanse collega's. Dat had tot gevolg dat zij niet zagen wat er in Afghanistan gebeurde. De Pakistaanse veiligheidsdienst volgde heel opzettelijk een lijn die hulp aan de Verenigde Staten uitsloot om de Taliban of Al-Qaeda onder druk te zetten. De Pakistaanse politiek werd ingegeven door de wens van het leger de belangen van de Taliban te bevorderen in de hoop mettertijd te kunnen beschikken over een gunstiger gezind bewind, waardoor het in heel Afghanistan de lakens zou kunnen uitdelen. Ruim twintig jaar was het Pakistaanse leger geobsedeerd door overheersing van Afghanistan, om een illusoire 'strategische diepte' te scheppen, bedoeld als tegenhanger van het grotere, rijkere en dichter bevolkte India. Deze leer was geërfd van de 'vooruitstrevende politiek' van het Britse bestuur, die in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw tot drie keer toe een rampzalige Afghaanse oorlog tot gevolg had.

Al-Qaeda hielp de Taliban vechten, dus had Pakistan er op z'n zachtst gezegd geen belang bij die groepering te verzwakken, ook niet ter wille van Washington. Bovendien was het in veel landen gebruikelijk geworden dat de CIA met collega's van de plaatselijke inlichtingendienst werkte, en dat al sinds het eind van de Koude Oorlog. Dat spaarde geld en de Amerikaanse regering was in veel delen van de wereld slechts zijdelings geïnteresseerd. Afghanistan stond helemaal onder aan de prioriteitenlijst. Amerikaanse pogingen iets meer te weten te komen over de Taliban en Al-Qaeda werden bovendien belemmerd door andere overwegingen. Om de relaties met de Pakistaanse partners niet op de tocht te zetten – en Pakistan had in 1998 laten zien dat het een atoommacht was – weigerde de CIA daadwerkelijke steun aan de vijanden van de Taliban, met name Ahmad Shah Massoud, de etnisch Tadzjiekse leider, die de meest slagvaardige onafhankelijke Afghaanse militaire commandant was. De Verenigde Staten bezagen hem met achterdocht, omdat hij af en toe hulp kreeg uit India, Rusland en vooral Iran, dat sinds de Iraanse revolutie van een kwart eeuw eerder aanhoudend hoog op de vijandenlijst van Washington had gestaan.[7]

Niet dat de Amerikanen het Pakistaanse probleem niet begrepen. Binnen enkele uren na 9/11 hield het Pakistaanse kiekeboespelletje

op. Washington was eindelijk doortastend, eiste dat Pakistan de nauwe betrekkingen met het Talibanregime zou verbreken en druk zou uitoefenen op de Taliban om hun eigen nauwe banden met Osama te verbreken. Pervez Musharaf, de generaal die president was geworden, aarzelde geen ogenblik. Hij wist dat hij geen keuze had. Nu het eenmaal zover was, deed Washington ook niet langer alsof zijn neus bloedde, bij zogenaamd onbewezen maar logischerwijs nauwe banden tussen Osama's Al-Qaeda en de Pakistaanse veiligheidsdienst.

Het eerste concrete teken van het feit dat Pakistan van kamp had gewisseld, was de vervanging van de pro-Talibanleider van de Inter-Services Intelligence (ISI), de in toenemende mate invloedrijke en profundamentalistische staat binnen de staat, die Afghanistan eigenlijk als een eigen leen bestuurde. Het inbinden van Pakistan kwam als een grote verrassing, omdat het leger en de opeenvolgende regeringen aanhoudend luider klinkende waarschuwingen in de wind hadden geslagen tegen hun verregaande Afghaanse politiek, erop gokkend dat iets meer geheime actie, wapens en zelfs hulptroepen een moeizame, maar definitieve overwinning van de Taliban over Massoud teweeg zouden brengen. De Amerikaanse satellieten stuurden foto's naar de aarde waaruit bleek dat de Pakistanen hier militair ingrepen, daar artillerie inzetten, weer elders speciale troepen. Massoud noemde buitenlandse bezoekers graag de namen van de Pakistaanse militaire adviseurs, hulpeenheden van het leger en hun commandanten – en hij beweerde dat hij Pakistaanse gevangenen had die dat konden onderschrijven.

Pakistan had de Taliban, de zogenaamde koranstudenten, bijna uitgevonden, maar pas nadat hun aanvankelijke bondgenoten, de antisovjetmoedjahedien uit de oorlog, met elkaar waren gaan vechten toen het Rode Leger zich in 1989 had teruggetrokken, waardoor zij de 'strategische diepte' op de tocht zetten. Pakistan rekruteerde en bewapende koranstudenten, onder de berooide Afghaanse vluchtelingen op zijn grondgebied sinds de oorlog tegen de Russen, blindelings een steeds moeilijker te verwezenlijken Centraal-Aziatische grootheidswaanzin koesterend.

De ISI vond Afghanistan wel nuttig om redenen van aannemelijke ontkenbaarheid, met het oog op het oplopende en dodelijke conflict

met India over het betwiste Kasjmir. Ge- en misbruik van de Taliban was gewoon het laatste instrument in het duistere machtsspel van de ISI, aanvankelijk een bescheiden militaire inlichtingendienst, die echter in de loop van twintig jaar het hoogste gezag in Pakistan naar zich toe had getrokken. Een chronisch failliet maar nucleair Pakistan – 'het land der zuiveren' – was zo door en door corrupt dat zelfs het leger, het verondersteldе laatste bolwerk, in toenemende mate ten prooi bleek te vallen aan 'sluipende talibanisering' van het eigen officierskorps. Osama's aanslagen op New York en Washington had Pakistan voor zichzelf behoed, zij het maar tijdelijk.

De plotselinge aandacht van Amerikaanse politici en media voor Saudi-Arabië onthulde wat er altijd al geweest was: de tweeslachtigheid van een nogal fundamentalistische interpretatie van de islam en een almaar uitdijende en egoïstische koninklijke familie die op de grootste olievoorraden ter wereld zat. Een generatie lang hadden Saudiërs binnen en buiten de regering veel van de koranscholen in Pakistan gefinancierd, waar de Taliban en veel arme Pakistanen en Centraal-Aziatische jongens gratis werden gevoed, gehuisvest en de koran bijgebracht kregen met veel slaag en weinig anders. Het koninkrijk hielp de Taliban te financieren zoals het de moedjahedien had gefinancierd tijdens de oorlog tegen de Russen. Bij de Saudiërs vormt de verspreiding van hun eigen puriteinse interpretatie van de islam in het buitenland de ideologische kern van de monarchie. In alle oprechtheid, en in zoverre het zich überhaupt zorgen maakte over politiek, meende Saudi-Arabië ongetwijfeld dat het deed wat de Verenigde Staten – en natuurlijk ook Pakistan – wilden. Deze politiek verschafte de libertijnse heersende elite een zeer kostbaar bewijs van haar anders nogal twijfelachtige zedelijke geloofsbrieven. Uiterlijk gelijksoortige praktijken, zoals de religieuze politie van de Taliban, die zelfs de Saudische benaming voor hun Comité ter Beloning van Deugd en Bestraffing van Ondeugd leenden, hielpen eventuele zorgen sussen die de Saudische koninklijke familie had kunnen koesteren.

En alsof dergelijke hobbels op het gebied van de buitenlandse politiek al niet voldoende waren, leken de Amerikanen, de president inbegrepen, bovendien echt niet te weten hoe ze zo veel haat hadden

kunnen wekken. Amerikanen zijn op z'n zachtst gezegd niet zo goed in het begrip van waarom zij niet geliefd zijn, en al helemaal niet waarom zij zo'n straf zouden verdienen. Er is geen ingewortelde nationale neiging tot zelfonderzoek, tot het zich afvragen of Amerikaanse politiek wellicht grote veranderingen in het buitenland teweegbrengt. Dat is gedeeltelijk Amerika's vloek, gedeeltelijk zijn zegen, die illusie van een *splendid isolation*, in de hand gewerkt door de omstandigheid dat het land vrijwel een werelddeel beslaat. In het voorgaande decennium waren de Amerikanen gemakshalve gaan geloven dat de rest van de wereld wel vergeten kon worden. Voor de meeste Amerikanen waren de jaren negentig een periode van aandacht voor zichzelf, wat gevoed werd door het eind van de Koude Oorlog, de opluchting zich geen zorgen te hoeven maken over de rest van de wereld, en de grootste economische hausse uit de Amerikaanse geschiedenis. Maar de rest van de wereld was ervan overtuigd dat de Verenigde Staten van plan waren wereldwijd de baas te worden.

Toch kregen de Amerikanen, die nog duizelden van 9/11, de troost van een oprecht blijk van particuliere en openbare steun uit de hele wereld, met name van de Europese bondgenoten. *Le Monde*, de beste krant van Frankrijk en al jarenlang zeer kritisch over alles wat Amerikaans is, kopte ontroerend: 'Wij zijn allemaal Amerikanen', als echo van het '*Ich bin ein Berliner*' van president Kennedy, bijna veertig jaar daarvoor uitgesproken. Al vrij snel werd die buitenlandse steun wat genuanceerder, maar dat merkten maar weinig Amerikanen. De voortdurend rondgebazuinde maar nooit nader bekeken onschuld van de Amerikanen verergerde de buitenlandse wrok slechts. Tenslotte was terrorisme niets nieuws voor hun grootste Europese bondgenoten. Engeland, Frankrijk, Duitsland, Italië en Spanje hadden allemaal het terrorisme aan den lijve ondervonden, zij het op een minder dramatische en vaak ook minder chronische schaal. Deze oudere volkeren accepteerden dat het sinds de nacht der tijden het lot van de machtigste staten was geweest afwisselend te worden bewonderd en verguisd.

Osama's grieven vormden een knappe mengeling van feiten en verzinsels. Voor Al-Qaeda greep 9/11, al dan niet toevallig, bijna één jaar plaats nadat de tweede Palestijnse intifada was uitgebroken, waarover moslims van Marokko tot de Zuidzee zich druk hadden

gemaakt. Een halve eeuw van vrijwel ononderbroken Amerikaanse steun aan Israël verschafte Bin Laden een gemakkelijke sentimentele dekmantel voor het merendeel van de 1,2 miljard moslims op aarde. Palestina was altijd een goede zaak als de rest niet wilde werken. En in het decennium daarvoor was de radicale politieke islam in veel landen gestrand – in Algerije, in Egypte, in Soedan. Eigenlijk was Osama een nogal fikse laatkomer bij de Palestijnse zaak.[8]

Maar hij stak ook niet onder stoelen of banken dat zijn ware aandacht standvastig zijn geboorteland bleef gelden, het Saudi-Arabische thuisland van de islam, dat, zo benadrukte hij, ontheiligd was door de 'bezetting' van Amerikaanse militairen. Die veroordeling weerklonk door de hele islamitische wereld en daarbuiten en vooral daar waar de Verenigde Staten corrupte en vaak repressieve regimes steunden, terwijl zij democratie preekten, voorstanders waren van 'vrije en eerlijke' verkiezingen en kapitalisme als een zeker en afdoend geneesmiddel. Maar wat sentiment betreft kon niets het opnemen tegen de Palestijnse zaak, waardoor de doorsnee Arabier de kans kreeg aan de kaak te stellen wat hij beschouwde als Israëlische excessen, en het falen van zijn eigen regering te bekritiseren om doeltreffende stappen te nemen teneinde ze te stoppen.

Toen de aanvankelijke schok na de septemberaanslagen onder de Amerikanen wegebde, beseften zij dat ze maar weinig aandacht hadden geschonken aan halfvergeten aanwijzingen die terroristen als evenzovele visitekaartjes al ruim tien jaar hadden achtergelaten. Overal viel technologisch raffinement te bespeuren. Terroristische aanslagen op Amerikaanse doelwitten omvatten een aanslag op het WTC in 1993, waarbij wonderbaarlijk genoeg slechts zes mensen omkwamen. Het meesterbrein, dat zichzelf Ramzi Ahmad Youssef noemt maar best heel iemand anders kan zijn, werd twee jaar later in Pakistan gearresteerd en teruggebracht naar de plaats van de misdaad om te worden berecht. Hij vertelde zijn Amerikaanse bewakers, die hem rond de Twin Towers vlogen op weg naar een cel in Manhattan, om daar levenslang door te brengen, dat hij als hij meer geld had gehad een nog veel moorddadiger operatie op touw had gezet.

Op de harde schijf van zijn computer, in Manilla gevonden, troffen onderzoekers plannen aan om vrijwel tegelijkertijd een tiental Amerikaanse lijnvliegtuigen boven de Stille Oceaan op te blazen.

Een van de handlangers in Manilla, Abdul Hakim Murad, had een vliegbrevet en was van plan een jet op het hoofdkwartier van de CIA in Langley in Virginia te laten storten. In Algerije kaapten extremisten van een gewapende islamitische groepering vlak voor Kerstmis 1994 een Airbus van Air France op de luchthaven van Algiers, vastberaden die in de Eiffeltoren te boren. Ze werden tegengewerkt door speciale eenheden van de Franse politie, die het vliegtuig bestormden toen het had bijgetankt in Marseille. Uit dergelijke aanwijzingen viel af te leiden dat Al-Qaeda's kamikazes naar alle waarschijnlijkheid modern materiaal zouden gebruiken, waarmee elders was geëxperimenteerd. Nu was Osama verbazingwekkend inventief gebleken om zijn jihad te verplaatsen naar wat hij beschouwde als het hol van de leeuw. Amerikaanse ambtenaren waren al lang op hun qui-vive voor aanslagen door Al-Qaeda, zelfs in de Verenigde Staten. Maar niemand, zelfs geen oudgediende antiterrorisme-expert op een van beide oevers van de Atlantische Oceaan, die al jarenlang radicale jihadstrijders opspoorde, had gedacht dat het in staat zou zijn zoiets buitengewoons op touw te zetten.

Ik moet toegeven dat ik Osama weer verkeerd had ingeschat. Ik stelde mij voor dat hij de laatste daad van zijn leven zorgvuldig had geënsceneerd, zodat zij in alle tijden zou doorklinken, net als bij de assassijnen. Timing en aanpak, zo had ik mijzelf wijsgemaakt, waren voor hem van het allergrootste belang. De door hemzelf benadrukte aspecten van zijn karakter vereisten dat. Aantoonbaar had geen enkele moslim, sinds een van zijn favoriete rolmodellen, Saladin, de kruisvaarders had verslagen, zo persoonlijk de westerse wereld angst aangejaagd. Jarenlang had Osama aan zijn imago van held alias martelaar zitten poetsen: een rijkeluiszoon, zo ascetisch dat hij zijn vrouwen opdracht gaf zijn kleren niet te strijken, met een vriendelijke stem, geheel in de traditie van Arabisch leiderschap dat respect afdwingt, zeer bedreven in het klassieke Arabisch, wat indruk maakte op een ieder die thuis was in de poëtische ritmes van de koran. Alles wees op een geplande uittocht uit deze wereld.

Ongetwijfeld hoopte Bin Laden dat de angst en walging die hij zo alom veroorzaakte hem zouden overleven en ertoe zouden bijdragen de islamitische wereld in een spastische 'botsing van beschavingen'

met het Westen te dompelen. De aanslagen op New York en Washington waren niet slechts bedoeld als vergelding voor het werkelijke en veronderstelde misnoegen dat onder moslims leefde, maar om nu juist die wereldbrand aan te steken. Dat zei Osama dan ook binnen enkele uren na de eerste Amerikaanse aanval op 7 oktober, op een heel slim van tevoren opgenomen video, die tot grote woede van de regering-Bush wereldwijd door Al-Jazeera werd uitgezonden, dat destijds, als enige televisiestation ter wereld, een correspondent in en een satellietverbinding met Kaboel had.[9]

Keurig gekleed in een camouflagepak, met een microfoon in de hand, pochte Osama dat Amerika 'is vervuld van gruwel van noord tot zuid en van oost tot west, en dankzij Allah omdat wat Amerika nu proeft hetzelfde is wat wij ook hebben moeten proeven'. 'Iedere moslim moet opstaan en zijn godsdienst verdedigen,' zo zei hij. 'De storm van het geloof is opgestoken om het kwaad uit het schiereiland van Mohammed te verdrijven.' Daarmee bedoelde hij zijn geboorteland Saudi-Arabië. Hij waarschuwde de Amerikanen: 'Ik zweer bij Allah dat Amerika niet in vrede zal leven voordat er vrede heerst in Palestina en voordat het leger der ongelovigen het land van Mohammed verlaat.'

Het was zijn laatste zorgvuldig voorbereide televisieoptreden. Daarna volgden de gebeurtenissen elkaar zo snel op en was de instorting van het Talibanregime zo volkomen, dat hij naar alle waarschijnlijkheid geen controle meer had over wat er gebeurde. Ik had verwacht dat Osama zou doen wat hij steeds gedaan had sinds zijn terugkeer naar Afghanistan in 1996 (en met name sinds de Verenigde Staten hem als het brein achter de aanslagen op hun ambassades in Nairobi en Dar es Salaam zagen): almaar in beweging blijven. Hij was dus uitermate mobiel geworden om de ontelbare ogen en oren die volgens hemzelf naar hem zochten te ontwijken. Bijna had hij zijn satelliettelefoon opgegeven toen hij besefte dat de 'grote oren' van het National Security Agency zijn gesprekken konden volgen en precies konden bepalen waar hij zat, als doelwit voor grotere of kleinere raketten.[10] Zelden sliep hij twee nachten achtereen op dezelfde plek, voordat hij weer met een konvooi vertrok, waarbij hij soms nepkonvooien vooruitstuurde, over de vernielde Afghaanse brekebeenwegen, op weg naar de zoveelste tijdelijke schuilplaats.

In mijn gedachten zag ik Osama een of andere onwaarschijnlijke onneembare geheime schuilplaats in de bergen inrichten, de locatie waarvan hij op de een of andere manier het geheim had weten te bewaren. In de jaren tachtig had hij heel wat tunnels en vestingen aangelegd met materiaal en ingenieurs die hij gewoon van de familiale bouwfirma in Saudi-Arabië had geleend. Ik moet ook toegeven dat ik waarschijnlijk werd beïnvloed door het voorbeeld van Alamut, het goed gedocumenteerde, lange tijd ontoegankelijke hoofdkwartier van de assassijnen in het Elbursgebergte. Ik wist heel goed, en Osama natuurlijk ook, dat helikopters, gps-systemen en bewapende onbemande vliegtuigen feitelijk tot gevolg hadden dat het hooggebergte niet langer beschutting tegen achtervolgers garandeerde. Toch had ik nooit serieus kunnen bedenken dat Osama zou weglopen van zijn strijdende troepen en zijn thuisbasis, eerder dat hij stand zou houden en in het harnas zou sterven. En ik had al helemaal nooit gedacht dat hij weer zou opduiken als een soort islamitische dienstweigeraar.

Voorzover er bewijzen waren, bleek daaruit dat hij vele weken na zijn Amerikaanse prestaties vrijwel vast had gezeten in Kandahar, de machtszetel van molla Omar, het traditioneel Pathaanse centrum in Zuid-Afghanistan. De veelzeggende, korrelige amateurfilm situeerde hem daar met zekerheid begin november, enkele dagen voordat het laatste grote bastion van het Talibanregime was gevallen. Zo'n nonchalance paste nauwelijks in mijn beeld van een Osama die vastberaden was in het gevecht te sneuvelen, liever dan de vernedering van gevangenschap en een proces in de Verenigde Staten te ondergaan. Sinds hij in 1986 bijna door Russisch toedoen in Afghanistan was omgekomen, ging hij door voor berustend in een gewelddadig levenseinde. Af en toe schijnt hij verrassing, grenzend aan spijt, te hebben geuit dat hem het martelaarschap niet was toebedeeld, dat hij beweerde zo vurig te zoeken. Natuurlijk, wellicht was hij al dood of probeerden zijn volgelingen nu een zo dicht mogelijk rookgordijn op te trekken rond waar hij zat. Bijna een jaar lang dacht iedereen zo, nadat de Amerikaanse veiligheidsdienst voor het laatst zijn stem had opgevangen, waarbij hij bevelen gaf aan zijn belegerde volgelingen in de slag bij Tora Bora, in december 2001.

Zelfs toen zijn naaste medewerkers op de verjaardag van 9/11 beweerden dat Osama leefde en zelfs nieuwe aanslagen tegen de Ver-

enigde Staten en hun bondgenoten beraamde, waagden sommige analisten de bewering dat ze maar wat zeiden om het moreel hoog te houden.[11] Toen, begin november 2002, zond Al-Jazeera een lange tirade van Osama uit en binnen enkele dagen bevestigden specialisten van het National Security Agency dat de stem op de band daadwerkelijk de zijne was. IJskoud stak hij de loftrompet over een nieuwe golf recente terroristische aanslagen, van een autobom bij een toeristische nachtclub in Bali tot een speedbootaanval met explosieven op een Franse olietanker voor de kust van Jemen. Al-Qaeda was alweer vele maanden actief. En nu leefde Osama dus weer, zij het niet noodzakelijkerwijs in goede gezondheid (anders zou hij wel een video voor de televisie hebben laten maken, voerden sommige analisten aan) en was beslist weer bezig.[12]

Dat was natuurlijk geen welkom nieuws voor de regering-Bush, maar niet echt verbazingwekkend. Tenslotte was de duidelijkste indruk die opkwam als we de verplaatsingen van Osama vlak na de nederlaag van de Taliban bekeken, niet die van een aspirant-martelaar. Hij viel eerder terug op de bekende middelen uit zijn vroegere roeping als financier van Al-Qaeda – enveloppen met geld (Pakistaans en Iraans, om de vlucht naar een van beide landen mogelijk te maken) voor het geval verzet te gevaarlijk bleek. Voor precies zulke bondgenootschappelijke doeleinden organiseerde Osama eind november 2001 een bijeenkomst van Pathaanse stamhoofden in Jalalabad, van wie hij er nog velen kenden uit de tijd van de jihad tegen de Russen. De enveloppen waren dikker of dunner, afhankelijk van het belang van de ontvanger en het aantal gewapende mannen dat hij ter beschikking had. Toen verdween Osama met een konvooi voertuigen, de bergen aan de Pakistaanse grens in. Het was niet zo verrassend later te horen dat de Afghanen op wie de Amerikanen hadden gerekend – en die ze hadden betaald – om zijn ontsnapping onmogelijk te maken, oude wapenbroeders waren, die in feite de andere kant op keken toen hij verdween naar het naburige Pakistan, als ze hem er al niet actief bij hebben geholpen.

Natuurlijk was Osama slim genoeg om van tactiek te veranderen en zijn lessen te trekken uit de verwoestende schade die Al-Qaeda en de Taliban door Amerikaanse *smart bombs* en andere technologie was berokkend. Zijn bekende grote konvooien pick-ups en terrein-

wagens met de obligate getinte ramen, maakten al snel plaats voor een klein groepje lijfwachten. Dat was een elementaire voorzorgsmaatregel om ontdekking door gretige Afghanen te voorkomen, daartoe aangemoedigd door enveloppen vol bankbiljetten van de Amerikanen, die vijfentwintig miljoen dollar uitloofden voor zijn gevangenneming en die onbemande Predators met raketten zeer doeltreffend door de CIA lieten inzetten. Sommige verhalen wilden dat hij te paard rondreed, een even alledaagse en onopvallende manier van verplaatsen als de motor waarop de ineens onvindbare molla Omar uit Kandahar schijnt te zijn vertrokken vlak voordat dat viel.

Sommige Afghanen beweren dat Osama aanwezig was bij het begin van de operatie begin december, in de bergen bij Tora Bora, die de Verenigde Staten hadden opgezet met behulp van plaatselijke Afghaanse bondgenoten (hoewel ze gek genoeg niets deden om te voorkomen dat hun prooi gemakkelijk kon ontsnappen, door bijvoorbeeld troepen te ontplooien).[13]

Wellicht werd het gerucht met opzet in omloop gebracht dat hij en zijn rechterhand, de Egyptenaar Ayman al-Zawahiri, hun volgelingen hadden voorgehouden verzet te plegen maar ook hadden uitgelegd dat de leiding noodzakelijkerwijs moest blijven leven om in een later stadium te gaan vechten. In elk geval was Osama er niet, ook niet toen de Amerikanen in maart 2002 beter voorbereid terugkwamen met operatie Anaconda. Toen werd Osama nagenoeg geheel doodgezwegen. Was hij geen wahhabiet geweest, dan was het verleidelijk geweest hem te vergelijken met de 'verborgen imam' die ooit terug zou keren om de wereld te redden, een leer die centraal stond onder de sjiieten, op wie hij zo neerkeek.

President Bush hield meteen op hem in het openbaar te noemen. De pr-afdeling van het Witte Huis hoopte op deze manier dat Bush niet aan de tand zou worden gevoeld over zijn belofte Osama 'dood of levend' op te brengen. De tijd voor ferme Texaanse cowboytaal was althans op dat punt voorbij. Minister van Defensie Donald H. Rumsfeld zei dat hij niet wist of Osama al dan niet leefde, en zo ja waar. De nieuwe lijn van de regering wilde dat de oorlog tegen het terrorisme een wereldwijde onderneming was, waarbij Osama slechts een van de onderdelen vormde van een zich steeds wijzigend

mozaïek. Tot het uitgesproken ongemak van Europese en Arabische bondgenoten verlegde de regering haar aandacht naar Somalië, Jemen, de Filippijnen en ten slotte, en vooral, naar Irak. Opeens werd het bewind van Saddam Hoessein in de *State of the Union*, de toespraak die hij in januari 2002 hield, door Bush gebombardeerd als behorend bij de 'as van het kwaad', samen met Iran en Noord-Korea. Dit was niet langer die oorlog tegen het terrorisme die de Amerikaanse bondgenoten medio september hadden onderschreven.

In feite probeerde de regering niets anders te doen dan Osama uit haar bewustzijn te wissen, even onnozel als Stalins propagandisten de uit de gratie gevallenen van officiële foto's wisten. Zoals bleek uit zijn van tevoren opgenomen boodschap van 7 oktober, was Osama Washington vaak meer dan één stap voor. Maar op de video van twee maanden later was het minder wat hij zei dan zijn veranderd uiterlijk wat de aandacht trok. Zijn slanke trekken waren gespannen, in zijn steeds pluiziger baard zaten plotseling veel meer peper-en-zoutkleurige plukken en de linkerkant van zijn lichaam hield hij roerloos. Sommige volgelingen vonden dat het verkeerd was Osama in zo'n duidelijk verslechterde conditie te tonen. Hij zag er inderdaad uit als, nu ja, wat hij was: een vluchteling, bovendien ook nog een magere, die meteen zou opvallen als hij zou proberen zich buiten Afghanistan en de tribale zone van de Pakistaanse Pathanen te begeven.

In het licht van de aanvankelijke militaire nederlaag van Al-Qaeda verloor Osama enigszins verrassend zijn cultstatus in Afghanistan, Pakistan en verderop. Hij had tenslotte beloofd verzet te zullen blijven plegen en de overwinning te zullen behalen, en van geen van beide kwam iets terecht. De incidentele video's die de paar maanden daarna werden uitgezonden bleken al in de herfst te zijn opgenomen. Op sommige hield hij zijn mond, op andere sprak hij, maar de retoriek leek gedateerd. Wellicht werden ze uitgebracht om de moed erin te houden onder de Al-Qaedaleden, maar in plaats daarvan voedden zij eerder de speculatie dat hij dood was. Zeker was dat honderden Pakistaanse Pathanen, samen met de duizenden die in september over de grens waren getrokken om de Taliban en Al-Qaeda te helpen, hun levens hadden geofferd in de strijd of gevangenzaten bij hebzuchtige Afghaanse krijgsheren, die losgeld voor hen wilden en

dreigden ze anders aan de Amerikanen uit te leveren. De Pakistaanse president Pervez Musharaf leek in het verloop van de maanden op het goede paard te hebben gewed en de door de ISI gesteunde islamitische extremisten in eigen huis de baas te zijn geworden. In elk geval was Osama enige tijd niet langer het baken voor de Pakistaanse fundamentalisten en de andere Aziatische moslims op wie hij zo had gebouwd voor het succes van jihadgerelateerd radicalisme.

In Pakistan nam dat tijdelijke gebrek aan belangstelling vreemde vormen aan. Omdat er geen klanten meer voor waren, hielden de kooplui in de bazaar van Peshawar op met het ter verkoop aanbieden van Osama-posters en T-shirts. Minder Pakistaanse ouders noemden hun baby's Osama, zoals zij in groten getale in 1998 hadden gedaan om te protesteren tegen de Amerikaanse pogingen van destijds ze te straffen voor de Al-Qaeda-operaties in Oost-Afrika. Dergelijke uiterlijkheden betekenden niet dat de Amerikanen opeens populair waren in Pakistan of dat de fundamentalisten – al dan niet van Al-Qaeda – zich erbij hadden neergelegd in Afghanistan aan het kortste eind te hebben getrokken. Er deden zich al snel zorgwekkende tekens voor dat Al-Qaeda zeker een klap had gehad, maar nog altijd slagvaardig was. In januari 2002 werd de journalist Daniel Pearl van *The Wall Street Journal* ontvoerd en vervolgens door islamitische extremisten in Karachi terechtgesteld. Vanaf dat voorjaar golden zelfmoordaanslagen westerse doelen – een kerk in Islamabad op zondag, Franse scheepsbouwers in Karachi, de straat voor het Amerikaanse consulaat in dezelfde stad, een missieschool in de heuvels buiten de hoofdstad. In het voorjaar veroorzaakte Al-Qaeda de dood van vijftien Duitse toeristen bij een zelfmoordaanslag op een oude synagoge op het Tunesische eiland Djerba.

In oktober ramde een speedboot vol TNT de Limbourg, een Franse supertanker voor de kust van de Jemenitische olieterminal Mukalla in de Hadramaut, waarvandaan Osama's vader afkomstig was. Wat uitvoering betreft had dit incident bedrieglijk veel weg van de Al-Qaeda-aanslag op de USS Cole, vrijwel exact twee jaar eerder, toen dat oorlogsschip in de Jemenitische havenstad Aden lag voor brandstofbevoorrading. Bijna een week later kwamen 180 westerse vakantiegangers om bij een bomaanslag op het Indonesische eiland Bali. Op Thanksgiving, 28 november, miste een raket afgevuurd uit

een handbediend SAM 7-antitankwapen ternauwernood een Israëlisch lijnvliegtuig dat met ruim tweehonderd vakantiegangers en bemanningsleden opsteeg uit Mombasa aan de Keniase kust van de Indische Oceaan. Enkele minuten later kwamen drie Israëliërs en negen Kenianen om toen drie kamikazes met een jeep vol explosieven naar het Paradise Hotel, in Israëlische handen, reden, dat zich een kwartier gaans naar het noorden bevindt. Een man rende de ingang in en blies zichzelf op terwijl twee anderen het voertuig voor het gebouw lieten ontploffen. Vier jaar en vier maanden na de eerste bewijsbare aanslag van Al-Qaeda – de simultane bomaanslagen op de Amerikaanse ambassades in Kenia en Tanzania – was het terrorisme van de jihad de wereld rond geweest en weer terug in Oost-Afrika.

De oorlog tegen het terrorisme was ook niet volgens plan verlopen. De regering-Bush zat in haar maag met de uitslag van de Pakistaanse parlementsverkiezingen van oktober 2002, waarbij een alliantie van zes islamitische religieuze partijen, die openlijk anti-Amerikaans waren, het beste resultaat behaalden sinds de stichting van de staat in 1947. Nog nooit tevoren hadden fundamentalisten meer dan een handvol zetels verkregen bij nationale verkiezingen. Nu vormden zij de op drie na grootste partij, hadden de macht in de Noordwestelijke Grensprovincie, deelden die in Baluchistan in de provinciale staten, mochten vrijelijk de pro-Amerikaanse politiek van de landsregering bekritiseren en hervormingen tegenhouden die Musharaf had toegezegd om hun greep op de koranscholen te verzwakken. Musharaf had dit aan zichzelf te danken en deze resultaten zouden zijn gezag zeker ondermijnen. Hij had de regels voor de verkiezingen opgesteld, waardoor hij doeltreffend had voorkomen dat verbannen leiders van de traditionele politieke partijen, de voormalige ministers-presidenten Benazir Bhutto en Nawaz Sharif, zich kandidaat konden stellen. Cynici beweerden dat Musharaf en met name de ISI het niet zo erg vonden dat de religieuze alliantie de opengevallen plaatsen invulde. Washington zou op meer weerstand stuiten bij aandrang op hervormingen en de ISI kon zijn fundamentalistische clientèle weer gaan bedienen, wat sinds 9/11 niet meer mogelijk was geweest.

Maar ook al zou Osama nog leven en te zijner tijd in het gevecht sneuvelen, dan zou een gewelddadige dood mogelijk zijn mythe bestendigen in plaats van de toekomstige successen verzekeren zoals hij die zag. Het is natuurlijk ook zo dat zijn dood de logische mislukking van een carrière zou bevestigen die haar politieke doel had gemist, namelijk in Saudi-Arabië de macht naar zichzelf en zijn volgelingen toe trekken. Want ondanks verwijzingen naar voor de hand liggende, populaire onderwerpen als Palestina en Irak, die in het Midden-Oosten op sympathie konden rekenen, was zijn hoofddoel toch de verwijdering van het koningshuis Al-Saud uit zijn geboorteland en daarmee van Amerikaanse controle over Arabische olie. Hij had de Verenigde Staten pas aangevallen op Amerikaans grondgebied toen hij inzag dat hij Al-Saud thuis niet omver kon werpen. De vreemde Amerikaans-Saudische alliantie had de schok van 9/11 – zij het maar net – doorstaan.

Het beste waarop Osama en zijn volgelingen momenteel redelijkerwijs konden hopen was dat de Amerikaanse oorlog tegen het terrorisme zich tegen Bush zou keren. Gek genoeg werkte de regering dat nu juist in de hand, door domweg het risico te lopen het aanvankelijke eigen succes in Afghanistan te verspelen. Washington aarzelde het nieuwe Afghaanse regime dat het in Kaboel had gezet de militaire en politieke macht te geven die nodig waren om er gezag uit te oefenen. Twee ministers werden vermoord in de hoofdstad, de Afghaanse president Hamid Karzai ontsnapte zelf op wonderbaarlijke wijze aan een aanslag. De Afghaanse missie was dus verre van voltooid en toch verplaatste de regering in 2002 haar aandacht abrupt naar een 'machtswisseling' in Irak, waarbij fondsen voor haar eigen oorlog tegen het terrorisme werden aangesproken. Washington vond het niet nodig in te grijpen om het geweld tussen Israël en de Palestijnen een halt toe te roepen, waardoor nog meer op Amerika gerichte wrok werd gekweekt, ook onder gematigde moslims, die niet veel ophadden met het bewind van Saddam Hoessein in Bagdad. In de grootse traditie van pogingen een nederlaag te rechtvaardigen kon Al-Qaeda troost putten uit de wetenschap dat zelfs die prowesterse regimes, zoals Egypte, die het islamitische terrorisme in zo veel bloed hadden gesmoord, nu niet openlijk de kant van de Verenigde Staten durfden te kiezen om de rusteloze eigen bevolking niet te provoceren.

Washingtons snel bij elkaar geraapte antiterroristische coalitie omvatte landen als Rusland, Oezbekistan, China en Algerije, allemaal genadeloos autoritaire regimes die gewapende islamitische opstanden ten koste van veel mensenlevens de kop hadden ingedrukt. Osama had helemaal niets te schaften met democratie en hechtte weinig belang aan mensenrechten zoals die in het Westen werden omschreven. Maar de extremistische islam was allang gewoon te profiteren van de wrok die zulke blindelingse onderdrukking vaak wekte. In het heetst van de strijd was dat Amerikaanse opportunisme gerechtvaardigd. De Amerikanen hadden voor hun Afghaanse campagne buitenlandse bases nodig – en snel ook. Maar overeenkomsten voor overvliegrechten of bases in Centraal-Azië, Rusland en elders werkten voor heetgebakerde regimes in de hele wereld als een gevaarlijk signaal dat ze hun gang konden gaan.

Nog verder te zoeken was de wijsheid van de plotselinge ideologische neiging van de regering tot overdreven vereenvoudiging. Nergens was die neiging dubieuzer dan in het Heilige Land. Meteen na 9/11, toen de regering een zo breed mogelijke alliantie probeerde bijeen te krijgen alvorens te beginnen met de Afghaanse veldtocht, gaf Washington duidelijk te kennen niet blij te zijn met Sharons verstrekkende insinuaties dat de Verenigde Staten Israël opofferden zoals de Britten en de Fransen in 1938 Tsjecho-Slowakije aan de nazi's. Sharon moest een toontje lager zingen en dat deed hij ook, althans tijdelijk, om Washington in staat te stellen de gematigde Arabische staten te sussen. Hij slikte zelfs het onderscheid dat de regering hanteerde om de Islamitische Jihad, Hamas en Hezbollah te dulden in naam van een begrijpelijk verzet tegen de Israëlische bezetting van Arabisch grondgebied. Maar Sharon en de invloedrijke Amerikaanse vrienden van Israël binnen en buiten de regering verklaarden de Afghaanse veldtocht veel te vroeg tot een succes en eisten een duchtige aanpak van het terrorisme in de hele wereld.

De adviseurs ter rechterzijde in Washington verpakten hun voorkeur voor Israël in de bewering dat de doctrine van Bush wilde dat terrorisme terrorisme was in absoluut alle omstandigheden, zonder enige uitzondering. Van meet af aan liet Bush zich erop voorstaan dat het onderdak bieden aan en financieren van terroristen hetzelfde was als het bedrijven van terroristische daden. Om Israël en zijn

vrienden te plezieren, deed Bush alsof hij niets wist van Sharons bezoedelde staat van dienst, vol herhaalde daden van massageweld, een halve eeuw lang, waarbij hij Palestijnse zelfmoordcommando's de grootste verantwoordelijkheid toeschoof voor het escalerend geweld in het Heilige Land.[14] Bush was in januari 2002 aan de macht gekomen, vastberaden zich niet te laten verlokken tot het smeden van een vrede tussen de Palestijnen en de Israëliërs, wat president Clinton zo na aan het hart had gelegen. 11 september had dat geloof versterkt, ondanks het merkbaar toenemende geweld aan beide zijden, dat schreeuwde om Amerikaanse leiding.

De instinctieve reactie van de Amerikanen op elk terrorisme was dusdanig dat de regering deed alsof haar neus bloedde bij Sharons systematische verwoesting van Palestijnse instellingen, het blindelings gebruik van geweld door het Israëlische leger tegen burgers, het voortdurend beknibbelen door Israëlische nederzettingen op Arabisch grondgebied, en de wanhoop die de Palestijnse zelfmoordcommando's dreef, met Israëlische burgers als doelwit. Vice-president Dick Cheney, Rumsfeld en andere neoconservatieve ware gelovigen, die steeds meer invloed kregen in de regering, zagen er geen been in door te gaan met de onttroning van Saddam Hoessein, zonder eerst de islamitische wereld gerust te stellen, die zinderde van ongeloof en woede bij de risico's die de regering in het Palestijns-Israëlische conflict blindelings nam. Cheney negeerde in een kort bezoek aan het Midden-Oosten in het voorjaar van 2002 de bede van de Arabische regeringen om de Palestijns-Israëlische onderhandelingen weer op de baan te krijgen. Ook maakte Bush zich niet bepaald geliefd onder moslims toen hij Sharon omhelsde als 'een man van vrede'.

Washington wilde graag de ideologie aanhangen dat alle regimes in het Midden-Oosten corrupt, ondemocratisch en niet langer houdbaar waren. Dat betrof de oude bondgenoten Saudi-Arabië en Egypte evengoed als Iran en Syrië, die in de ogen van de pro-Israël-lobby en hun invloedrijke vrienden in de regering al lang verdacht waren. Oude koeien werden uit de sloot gehaald. De Arabieren luisterden alleen naar geweld. De mening van de Arabische burger, die officieuze thermometer van wat in autocratische staten doorgaat voor de publieke opinie, was niet langer van belang. Supermacht

Amerika was zo sterk dat het de kaarten in de moslimwereld zelf kon ronddelen, democratie en goed bestuur kon opleggen en daardoor de olie in de gaten houden. Een pro-Amerikaanse regering in Irak zou voldoende olie kunnen leveren om de steeds vraatzuchtiger Amerikaanse afhankelijkheid van een vervelend middeleeuws Saudi-Arabië te kunnen beëindigen. In een steeds vager wordend verleden zouden de arabisten van het ministerie van Buitenlandse Zaken, zo gekleineerd, korte metten hebben gemaakt met dergelijke overtrokken simplificaties of ze althans in hun context hebben geplaatst. Maar het was al jaren geleden sinds iemand aan de macht in Washington naar arabisten luisterde en in de regering waren ze bijna onzichtbaar geworden. Was er maar iemand in Washington geweest die bijvoorbeeld de memoires van generaal De Gaulle had gelezen en daarover had nagedacht. Die herinnerde zich zijn eigen illusies toen hij in het kader van het Franse mandaat voor de Volkenbond in de jaren twintig in Libanon diende: 'Ik ging dat complexe Oosten met veel te simpele ideeën te lijf!'[15]

In een bepaald opzicht kwam het erop neer dat men zich moest afvragen of de Verenigde Staten Osama juist niet ongewild hielpen bij zijn werk. In zijn Afghaanse kampen had hij duizenden terroristen en ware gelovigen uit vele landen opgeleid, van de Zuidzee tot West-Europa en zelfs de Verenigde Staten. Hij had meer dan eens gewaarschuwd dat anderen zijn plaats zouden innemen en zijn dood zouden wreken. Alleen een gek zou denken dat zijn volgelingen geen terroristische aanslagen meer zouden plegen, ondanks de zware klap die Al-Qaeda met het verlies van het Afghaanse toevluchtsoord had moeten incasseren. Voor Amerikanen, gewend als zij zijn aan snelle oplossingen, verduisterde het aanvankelijk snelle succes van hun Afghaanse veldtocht de wat nuchterder werkelijkheid van het internationale terrorisme. Het democratisch tijdperk van goedkope internetverbindingen werkte in het voordeel van de snelle jongens, die vaak trage bureaucratieën te vlug af waren. Een stuk of twintig toegewijde Al-Qaedaleden hadden schade toegebracht op een schaal die lang het monopolie van industriestaten was geweest. Door de hele geschiedenis heen betekende kennis al macht en kennis hing nu af van veilige communicatie. Die afhankelijkheid verklaarde waarom regeringen zo veel waarde aan geheimhouding hechtten. En plotse-

ling had het informatietijdperk – naar verluidt het eigen geheime wapen van de Verenigde Staten, opgezet om hun voorsprong te behouden tot ver in de eenentwintigste eeuw – de weg geëffend voor kleine groeperingen, die deels lijnrecht tegen Amerikaanse waarden gekant waren.

Wat was onder die omstandigheden nu de werkelijke politieke macht van de Verenigde Staten, met een defensiebudget dat even groot was als dat van de acht volgende grootmachten ter wereld gezamenlijk? Wat de Amerikanen niet hadden was kennis (in tegenstelling tot een beperkt 'begrip') van een groot deel van de rest van de wereld. En die kennis is voor een grootmacht moeilijk te verwerven zonder de vanzelfsprekende cumulatie van informatie die de klassieke grootmachten geleidelijk in de loop van lange periodes tot stand brachten, waarin zij grote delen van de aarde bestuurden. Hoe vindt men zijn weg tussen stammen, gewoonterecht, wijzen van zakendoen en van macht delen, die op het eerste gezicht onzinnig lijken? Het Amerikaanse vertrouwen op regionale krijgsheren in Afghanistan was al uitgelopen op een reeks pijnlijke vergissingen waarbij rivaliserende stamhoofden of hun volgelingen opzettelijk werden omschreven als Al-Qaedaleden, en dus gebombardeerd.

Geen wonder dat het natuurlijk instinct van de regering/Bush was de handen af te houden van de problemen van 'natievorming'. Dat was alleszins begrijpelijk ook een punt van afkeer onder de coalitie, die merkwaardige, tijd verslindende alliantie met lastige vreemdelingen, die uiteindelijk eerder in de weg zouden zitten. Maar het Amerikaanse wondermiddel, kapitalisme en vrije verkiezingen, had vaak weinig om het lijf – of kon zelfs worden geïnterpreteerd als de echte vijand – in traditionele samenlevingen die de wat dubieuzere aspecten van het mondialisme wantrouwden, vaak kortweg gelijkgesteld aan onbeperkte vrijheid en een destabiliserende persoonlijkheidscultus. Osama was beslist niet de eerste die tot het besef kwam dat terrorisme het wapen van de zwakke was, maar hij was wellicht wel de eerste in de moderne geschiedenis die het gebruikte om een privé-oorlog te voeren. In zoverre elke macht in het oosten of westen er wel achter was hoe moest worden opgetreden tegen deze door en door moderne dreiging, lag het antwoord veel eerder in slimmere politiek en betere politionele samenwerking, dan in het zenden van

troepen naar Jemen of de Filippijnen, 'machtswisseling' in Irak, ultrageavanceerde smart bombs en geraffineerde onbemande vliegtuigen, die zo tot de verbeelding spraken.

Waar het op neerkwam was dat het Westen, en met name de Verenigde Staten, genoopt werd de vallen van Al-Qaeda te ontlopen en te laten zien dat Osama dood minder gevaarlijk was dan levend – áls en wanneer ze hem te pakken konden krijgen.

Opgroeien met de hommel

Om al mijn zonden die ik tijdens een lange carrière af en aan in het Midden-Oosten heb begaan, ben ik vaak bedreigd door wat genoemd zou kunnen worden oecumenisch terrorisme. Daar bedoel ik mee dat ik getuige ben geweest van Libanees christelijk terrorisme, Israëlisch joods terrorisme, islamitisch terrorisme, Arabisch nationalistisch terrorisme, Iraans en Palestijns terrorisme (zowel met als zonder hulp van de Sovjet-Unie), westers terrorisme, met nog een paar andere varianten die ik waarschijnlijk vergeten ben of waarmee ik vaak nader werd geconfronteerd dan ik had gewild. Voor diegenen die nu vragen wat de definitie van terrorisme is, zegt het Amerikaans wetboek, sectie 2656f(d), het volgende: 'Politiek gemotiveerd geweld met voorbedachten rade, gericht tegen niet-strijdbare doelen, door nationalistische splintergroeperingen of geheime agenten, meestal bedoeld om een bepaald publiek te beïnvloeden.' Het enige wat ik te zeggen heb op deze bureaucratische onzin is dat ik slechts vind dat ik terrorisme herken als ik het zie en dat ik er te veel van heb gezien.

Ik heb lang genoeg in het Midden-Oosten gezeten om door te hebben dat de formulering van mijn oude Israëlische vriend en buitenbeentje Uri Avnery een kern van waarheid bevat: 'Het verschil tussen vrijheidsstrijders en terroristen is dat vrijheidsstrijders in mijn kamp zitten en terroristen in het andere.' Goed, maar laten we, voordat de Amerikanen nu boos worden om de suggestie dat het slag van Osama bin Laden wordt goedgepraat, even in herinnering brengen dat president Ronald Reagan in de jaren tachtig al diegenen die vochten tegen de sovjetbezetting van Afghanistan tot vrijheidsstrijders bombardeerde, en onder die categorie vielen Osama, de Chine-

zen, West-Europa, de Israëli's, de Arabische wereld, moslims alom, maar met name de Afghanen zelf. Destijds was dat een heterogeen gezelschap zoals in het *Guinness Book of World Records* nog niet was gesignaleerd.

En in mijn eigen omgeving werd ik volgens mij ook als een buitenbeentje beschouwd. Ik was in Buffalo geboren op de dag dat president Roosevelt in 1933 de banken sloot, vervolgens had ik een opleiding aan Exeter en Harvard gevolgd. Mijn hele carrière was ik buitenlands correspondent voor een aantal bladen. Ik zou niet anders gewild hebben. Maar aan die keuze hing een prijskaartje. Sommige van die publicaties bestaan niet langer en bijna allemaal stuurden die bladen mij naar de gemenere uithoeken van de wereld, meestal het Midden-Oosten in crisistijd.

Mijn moeder kon nooit begrijpen waarom ik mijn eerstgeboorterecht had verkwanseld. 'Jon,' zei ze me een keer toen ik nog jong genoeg was om haar hoop te geven mij nog over te kunnen halen tot een wat rustiger leven, 'journalisten zijn interessante mensen om te eten te hebben, maar daar blijft het dan ook bij.' Mijn beste collega Nigel Ryan had het perfecte antwoord aan mensen die vraagtekens zetten bij de wijsheid van zo'n sjofele roeping. 'Toen ik afstudeerde aan Oxford,' zei hij een keer tegen een bijzonder zelfingenomen ambassadeursvrouw, 'moest ik kiezen tussen verveling en alledaagsheid en toen heb ik maar voor alledaagsheid gekozen.'

In de vier decennia dat ik onlusten in de derde wereld moest verslaan voor de *Washington Post*, werd ik er soms van beschuldigd een beetje een engerd te zijn. Als je in de gewelddadigste situaties op het goede ogenblik op de goede plek wilt zijn, dan levert dat uitstekende kopij op. De Fransen noemen dat *sang à la une*, voorpaginabloed – of, volgens de Amerikaanse zegswijze, 'bloed verkoopt'. Daar werd ik voor betaald, alhoewel ik met elk verstreken jaar mijn beschermengel meer op prijs begon te stellen. Ik kan me niet herinneren dat ik ooit persoonlijk door terroristen benaderd ben, maar ik ben in voldoende nauw contact geweest met anderen bij wie dat wel het geval was, om mijn beschermengel meer dan eens te hebben kunnen danken.

Zelfs toen ik in 1995 en nog eens in 1996 op vakantie in Parijs was, heeft het maar een haartje gescheeld of ik was eraan gegaan, in de forenzentrein, de RER, de tweede keer in het gezelschap van mijn

vrouw en haar dochtertje. Daar had je weer dat ongelukssyndroom (ik vermeld dit gebeuren in Parijs omdat ik later van een belangrijke Franse antiterrorisme-expert heb gehoord dat Osama bin Laden had meegedaan aan de financiering van de terreurcampagne in Frankrijk in 1995). En ondanks dat alles heb ik heel lang gedacht, ten onrechte zoals later bleek, dat terrorisme een lagere kunstvorm was in het spel der volkeren, dikwijls, zij het niet altijd, ingezet door de zwakkere tegen de sterkere.

Veel van de smerige varianten ervan en de vermommingen waarin het kan optreden, had ik al leren kennen. In de jaren zeventig en tachtig kon het in Beiroet in operaties die iets te slim waren opgezet betekenen dat Israëliërs sjiieten autobommen lieten plaatsen bij maronitische doelen, in de hoop dat de soennieten er de schuld van zouden krijgen. Alle mogelijke varianten leken slaapverwekkend eindeloos. Mijn enige blijvende conclusie was het niet verwonderlijke, zij het wezenlijke, begrip dat elke variant weer een andere was.

Generalisaties over terrorisme, en met name islamitisch terrorisme slaan over het algemeen niet zozeer de plank volledig mis, maar zij behelzen nu juist die vergissingen en die ondoordachte onderdrukking van regeringswege, die aspirant-terroristen zo graag zien, want dan kunnen ze martelaar worden. Een uniforme aanpak speelt ze alleen maar in de kaart. Zij roepen niets anders dan dat het Westen in het algemeen en de Verenigde Staten in het bijzonder de islam haten in al zijn uitingen en dat gematigde moslims beter zouden moeten weten. Als er al een antwoord is op zo'n hardnekkig fenomeen als het terrorisme, dan denk ik dat dat in detailwerk is gelegen. Dat tijdrovende, geduldige, saaie maar professionele detailwerk. Jean-Louis Bruguière, een Franse antiterrorismeveteraan in de rechtspraak, vergelijkt de varianten van islamitisch terrorisme vaak met de eindeloze mutaties van het HIV-virus. Ik denk dat hij gelijk heeft, met alle speurwerk dat zijn opvatting inhoudt.

Toen ik mij begon te interesseren voor Bin Laden zei iedereen – onder wie sommigen die met terrorisme en anderen die met de bestrijding ervan te maken hadden of zulks beweerden – dat ik toch 'vooral voorzichtig' moest zijn. Niemand had mij dat ooit voorgehouden in de veertig jaar dat ik als correspondent mijn leven had ingezet. Bij wijze van uitzondering was het toch wel aardig nu te gelo-

ven dat deze waarschuwingen werden gegeven vanuit een oprechte bezorgdheid om mijn veiligheid. En toch denk ik de hele tijd dat hun opmerkingen eigenlijk een signaal waren dat ik ervan af moest zien. Dat heb ik niet gedaan, maar ik denk dat ik in de loop van de jaren ongemerkt al een vrij grote dosis voorzichtigheid had aangeleerd, zonder er te veel bij stil te staan. Of misschien had ik gewoon geluk.[1]

Omdat ik al lang geleden had besloten slechts onder mijn eigen vlag te varen, vertelde ik iedereen die het maar horen wilde precies wat ik was – een pas gepensioneerde buitenlandse correspondent. Het nam niet weg dat veel mensen die ik probeerde te interviewen zichtbaar nerveus werden en meer dan eens werkte mijn discretie juist achterdocht en koppig achterhouden van de meest banale feiten in de hand. Ik kan mij een lange, koude middag in een troosteloos Noord-Londen herinneren, toen ik zat te praten over het Israëlische beleg van Beiroet in 1982 met een van die veelgeciteerde islamitische geestelijken die bekendstaan als de 'Aboemegafoons', vanwege hun militante verdediging van de extremistische islam op de Britse televisie en in de geschreven pers. Wij beiden hadden Beiroet overleefd.

Ik hoopte dat een dergelijk vertoon van gedetailleerde kennis over Libanon mijn gesprekspartner vertrouwen zou inboezemen. Ik wilde oprecht iets weten over de technieken van Bin Laden bij het rekruteren van losgeslagen jonge moslims. De Britse hoofdstad werd zo langzamerhand betiteld als 'Londonistan', dankzij haar eeuwenoude reputatie van respect voor dissidenten en/of meer recentelijk islamitische radicalen, gevlucht voor minder tolerante regeringen. 'Ja ja, u kent Beiroet goed,' zei hij, ter afsluiting van het interview, 'maar dat kan slechts betekenen dat u voor de CIA werkt.' Dat vond ik wel grappig, want dat agentschap had mij altijd mijlenver van zich af gehouden en dat vond ik helemaal niet erg. Misschien was dit de manier van deze 'Aboemegafoon' mij te laten weten dat voor hem het verschil tussen een 'gepensioneerde correspondent' en een 'spion' niet van belang was, omdat de een net zo dubbelzinnig en verdacht is als de ander.

Ik heb het hier over dubbelzinnigheid omdat het mij de eerste keer dat ik nauwgezet een foto van Osama bin Laden had bestudeerd, was opgevallen dat zijn gezicht verdeeld leek in een vrouwelijke bovenhelft en een mannelijke onderhelft. Misschien waren het zijn fijnge-

tekende voorhoofd en de verzonken ogen, in contrast met die volle baard. Wellicht was het ook een terugkerend gevoel van ambivalentie, als weerspiegeling van mijn onvermogen uit die tijd om een coherente kijk op zijn karakter te krijgen, zeker in zijn aanvankelijke, vormende jaren. Het was verleidelijk om te gaan geloven dat wat ik aanzag voor zijn schijnbare conflicten en tegenstrijdigheden in feite de slagschaduw was van het laatste decennium, toen zijn neiging tot versneld geweld duidelijker werd.

Ik werd beslist geconfronteerd met een reeks tegenstrijdigheden, met te weinig inzicht in de manier waarop die al dan niet met elkaar samenhingen. Ik kon niet eens met zekerheid zeggen dat zijn geboorteland, Saudi-Arabië, wellicht onwillekeurig, geholpen had Osama te radicaliseren, met niet zo'n klein beetje hulp van de voornaamste beschermer van het koninkrijk, de Verenigde Staten, en enkele van diens bondgenoten. Zo keken Amerikaanse hoge ambtenaren er graag tegenaan. Ik was hiervan ook nooit geheel gevrijwaard als ik rondreed naar de diverse locaties die van belang waren voor Osama, en toen ik nog journalist was ook voor mezelf.

Vanuit dit oogpunt had Osama op zijn reizen veel meer te verwerken gekregen dan ik op de mijne. In de loop van de jaren was zijn paspoort ingetrokken, belangrijke activa van hem waren bevroren, hem was het staatsburgerschap ontnomen, hij werd verbannen naar het geïsoleerde en naar men hoopte vergeten Afghanistan. Ik ben vast geen goede psycholoog, maar het begin van Osama's leven was niet gemakkelijk geweest, behalve dan natuurlijk op materieel gebied. Zijn vader had ruim vijftig kinderen, de meesten van hen aanzienlijk ouder en kennelijk ook slimmer dan Osama. Zijn vader werkte ook meestentijds, en in elk geval was hij vrij snel van zijn moeder gescheiden, die niet zo hoog stond in de rangorde van een leven vol vrouwen. Osama was tien toen zijn vader stierf. Zijn oudere broers namen zijn vaders bouwfirma over en bouwden die verder uit. Het lag natuurlijk voor de hand te veronderstellen dat Osama alle reden had voor zichzelf een plaatsje onder de zon op te eisen. Maar dat hebben een heleboel mensen en die zoeken toch een minder dodelijke wijze van zelfontplooiing. Hoe het ook zij, er steekt veel meer in zijn achtergrond dan met psychologie van de koude grond valt te classificeren.

Wat de Amerikanen aangaat, die zaten al jaren achter Osama aan, aanvankelijk schoorvoetend maar allengs steeds nadrukkelijker. Van begin tot medio jaren negentig werd hij zo frequent van alle belangrijke punten verjaagd, dat die vaak tegenstrijdige rapporten onder kritische antiterrorismeambtenaren zo langzamerhand bekendstonden als 'Elvis-waarnemingen'. Pas in augustus 1998, toen hij werd verdacht van het bedenken van de bomaanslagen op de Amerikaanse ambassades in Nairobi en Dar es Salaam – en nadat president Clinton tevergeefs had getracht hem met Tomahawkkruisraketten naar de andere wereld te helpen – werd Osama Amerika's volksvijand nummer één, met een prijs van vijf miljoen dollar, later verhoogd tot vijfentwintig miljoen, voor informatie die kon leiden tot zijn arrestatie.

Demoniseren van tegenstanders is een bijzonder Amerikaanse karaktertrek, die al een halve eeuw herhaald wordt, in welke tijd de Amerikaanse betrokkenheid bij de islamitische wereld ongemakkelijk groot is geworden. Het was een soort traditie, die begonnen was met Gamal Abdel Nasser in Egypte en Muammar al-Khaddafi in Libië en voortgezet werd door de Iraanse ayatollah Ruhollah Khomeini, Saddam Hoessein en een hele poos ook Yasser Arafat. Opeenvolgende Amerikaanse regeringen schijnen zich nooit te hebben gerealiseerd wat een dienst zij hun vijanden bewezen door hen tot zo'n verheven status te verheffen. Onder aspirant-tegenstanders luidde het credo ongeveer: 'Als ik Uncle Sam woest kan maken, besta ik.'

Vóór de aanslagen op de Oost-Afrikaanse ambassades deed de Amerikaanse houding jegens Osama – en in een ruimer verband de wereldwijde benadering van allerlei terrorisme – mij denken aan het verhaal dat ik jaren geleden in Damascus had gehoord. Dat ging over een koloniaal officier tijdens het Franse mandaat voor de Volkenbond in Syrië, in het interbellum. Op een dag, bij de dagelijkse ronde, ontdekte hij dat er een moord had plaatsgegrepen in een dorp aan de Eufraat, zonder dat daar een verklaring voor was. Het lijk was in de stad aangespoeld. Hij sprak hierop de *moechtar* (de burgemeester) aan en zei dat hij dit raadsel opgelost wilde hebben voordat hij de volgende dag terug zou komen, anders zwaaide er wat. Toen de betweterige Fransman weg was, sprak de moechtar tot zijn mannen: 'Als dit nu weer gebeurt, neem dan lange stokken en duw dat lijk zo

ver mogelijk de rivier op. Op die manier wordt het het probleem van het volgende dorp.'

Deze benadering stemde aardig overeen met de gedachtegang van veel Amerikanen, zowel burgers als militairen. 'Geen loden kisten' was het credo van een genotzuchtige generatie die genoeg had van een halve eeuw verantwoordelijkheid in de Koude Oorlog en van plan was om nu eens naar de problemen thuis te gaan kijken. Het Pentagon, uitgeput door de ervaring van de Vietnamoorlog, was voor niets zo bang als betrokken raken bij een oorlog zonder massale publieke steun. En gezien de Amerikaanse voorliefde voor de benzineslurpende automobiel was elke oorlog om olie gerechtvaardigd. Maar de immer voorzichtige militairen vonden het in 1990 toch nodig een half miljoen man de halve wereld over te slepen om een eind te maken aan de bezetting van Koeweit door Saddam Hoessein (om hem daarna aan de macht te laten en die overwinning daarmee volslagen belachelijk te maken). Een stuk of tien dode Amerikaanse diplomaten in twee Oost-Afrikaanse ambassades gaven in 1998 nog niet de doorslag voor grootscheepse vergeldingsacties (evenmin als de bijna veertig Amerikaanse luchtmachtsoldaten en marineofficieren die tussen 1995 en 2000 omkwamen bij terroristische aanslagen in Saudi-Arabië en Jemen).

Zulke rekensommetjes hadden in het buitenland onbedoelde gevolgen, met name in de derde wereld en meer in het bijzonder onder extremistische moslims. Lang voor de korte veldtocht waarmee de Taliban in Afghanistan in de herfst van 2001 uit het zadel werden gewipt, werd het Amerikaanse gebruik van dergelijk eersteklas wapentuig niet als mannelijk beschouwd, omdat de Amerikanen niet hun leven riskeerden in een man-tegen-mangevecht. Op Amerikaanse soldaten met hun in toenemende mate geavanceerde wapentuig werd neergekeken, dat leverde 'geen eerlijk gevecht' op. Het was een argument dat in de islamitische wereld al gehoord werd toen Napoleons invasieleger aan het einde van de achttiende eeuw opeens in Egypte verscheen, en sinds het Britse leger dat van de Mahdi had verslagen in de slag bij Omdurman, bijna honderd jaar later. Maar toen zagen de westerse soldaten hun vijanden tenminste nog voordat ze hen met veel grotere vuurkracht wegvaagden. Nu werden er 'vuur en vergeet'-raketten afgevuurd, mijlenver van het doelwit, on-

bemande vliegtuigen vlogen er langzaam boven en filmden de vijand *real time*, vuurden zelf ook raketten af of stuurden smart bombs van vliegtuigen die ver buiten het bereik van luchtafweergeschut opereerden.

Door het in augustus 1998 met Tomahawkkruisraketten op Osama te munten in een van zijn Afghaanse trainingskampen – en dan ook nog te missen – deden de Verenigde Staten bij moslims de zorg ontstaan dat zij de neiging hadden het er te dik bovenop te leggen. Moslims waren al verstoord door Osama's edict om alle Amerikanen te vermoorden. Vele koranieke geleerden voerden aan dat die fatwa ronduit een abuis was. Met elke dag die verstreek na de aanslagen op de ambassades in Nairobi en Dar es Salaam op 7 augustus 1998, hadden steeds meer moslims zich metterdaad afgevraagd hoe dat zat met die onschuldige dode negers, veel meer in getal dan de Amerikaanse slachtoffers, een verhouding van twintig op één. Osama's propaganda wees erop dat de Kenianen moesten sterven, omdat hun regering al heel lang nauwe banden met Israël onderhield.

Een dergelijk argument zette nogal wat kwaad bloed in zwart Afrika. Maar zodra de Verenigde Staten in een vergeldingsactie op 20 augustus kruisraketten afvuurden op Soedan en Afghanistan, verdampten zulke overwegingen. Het met de grond gelijkmaken van de farmaceutische fabriek El-Shifa bij Khartoem – met een al snel volstrekt onhoudbaar excuus dat daar chemische wapens voor mede-eigenaar Osama werden geproduceerd – bleek een propagandistische zegen voor Bin Laden en de extremistische moslims te zijn die Soedan regeerden. Het werd al snel duidelijk dat Osama niets uitstaande had met de eigenaars van die fabriek. Weer kwam hier een vreemde tweeslachtigheid aan het licht, met name in Pakistan en in mindere mate in de Arabische wereld, die bijdroeg tot verdere verheerlijking in de opbloeiende mythe rond Osama.

Honderden ouders gingen ertoe over hun pasgeboren zoons Osama te noemen. Van de ene op de andere dag stond hij op T-shirts en posters als een nieuwe Saladin op een wit paard, uithalend naar zijn ongelovige vijanden met hun tanks en vliegtuigen. Voor veel moslims waren Robin Hood, Che Guevara en Jeanne d'Arc geen voor de hand liggende rolmodellen, in tegenstelling tot Saladin. Maar al zou Osama zelf dat niet graag toegeven, hij had toch ook aardig wat lap-

pen uit hun kleren in de zijne genaaid. Zijn boodschap luidde onveranderlijk: schop de vreemde legers uit de islamitische landen die zij bezetten, verdedig de zuivere armen tegen de corrupte rijken, vloer de machtigen, inspireer de jeugd door je eigen altruïsme.

Amerikanen waren te lang onaantastbaar geweest, zo wilde zijn boodschap, terwijl moslims door Amerika en diens bondgenoten omkwamen. Eindelijk had iemand de Verenigde Staten weten te treffen, die zo vaak bewonderde, nog vaker verguisde grootmacht, dood en vernietiging onder hun burgers gezaaid – zelfs onder hun ambtenaren en hun diplomaten bij die grote symbolen van heerschappij, gevormd door twee ambassades. De aard van de Amerikaanse represailles won juist toegewijde jonge moslims bij honderden voor Osama's zaak in Afghanistan. Zijn wijze van het lot tarten bezat grote aantrekkingskracht.

Een dergelijke simplistische voorstelling van zaken zou menige geraffineerde islamoloog de wenkbrauwen hebben doen fronsen. Maar de wereld waartoe Osama zich richtte, waaruit hij voortkwam, was in geen enkel opzicht geraffineerd (hij lijkt ervoor te hebben gezorgd dat vrijwel geen enkele twijfel zijn rotsvaste geloof kon ondermijnen). Toen de twintigste eeuw enkele decennia oud was, was oliebezit in aanvaring gekomen met de tijdloze traditie van overleven in de woestijn, waarbij een tribale samenleving te maken kreeg met grote rijkdommen, die vaak voor tweespalt – en voor corruptie – zorgden. In tegenstelling tot de derde wereld, en met name de islamitische, was een groot deel van wat later, in 1932, het koninkrijk Saudi-Arabië zou worden, slechts zijdelings in contact gekomen met het kolonialisme, en dan nog in de afgezwakte vorm van incidentele strafexpedities of defensieverdragen. Het koninkrijk was niet het eerste het beste derdewereldland: het was al vanaf de zevende eeuw de bakermat van de islam en van Mohammed, zijn profeet.

In 1938 werd er in Saudi-Arabië olie gevonden, die geheel werd geëxploiteerd door het Amerikaanse bedrijf Aramco (*Arab American Oil Company*), maar pas nadat de Tweede Wereldoorlog in 1945 was afgelopen. Bij een ontmoeting in maart van dat jaar, enkele weken voor zijn dood, ontving president Franklin Roosevelt koning Abdulaziz bin Abdel-Rahman al-Saud aan boord van de Amerikaanse pantserkruiser Quincy in de Rode Zee. Dat was het begin van een

uitermate curieuze maar blijvende relatie tussen de beide landen. Uiterlijk hadden zij weinig gemeen, behalve de stilzwijgende overeenkomst dat de Saudi's olie zouden leveren – en het koninkrijk ligt op een kwart van 's werelds bekende aardoliereserves – in ruil voor Amerikaanse militaire bescherming van de monarchie.

Jarenlang was aardolie goedkoop en waren de bijdragen aan de schatkist van het vorstenhuis al-Saud te verwaarlozen. Het koninkrijk kon in de begindagen soms maar amper rondkomen en dreef, zoals dat onder andere vorsten al eeuwen het geval was geweest, op belastingen van pelgrims die ter bedevaart naar Mekka trokken, een van de vijf zuilen – of verplichtingen – van de islam. Aan deze geldzorgen kwam een abrupt eind toen na de Arabisch-Israëlische oorlog van 1973 de aardolieprijzen met vierhonderd procent stegen. Het productiekartel, de organisatie van olie-exporterende landen oftewel OPEC, maakte ten slotte zijn dreiging waar en gebruikte het 'oliewapen' tegen westerse volkeren en consumenten.

En opeens stond Saudi-Arabië, toen en nu de grootste olie-exporteur van de wereld, winstmakend producent en vrij de prijs van aardolie te bepalen, bol van de oliedollars. Westerse zakenlieden, uit op snel geld, vochten om een kamer in volgeboekte hotels. Overdag probeerden zij in de gunst te komen bij vorstelijke sponsoren, die ze moesten helpen van alles te verkopen, van telefoons en olieraffinaderijen tot ultramoderne straaljagers, die het koninkrijk niet eens kon laten vliegen, laat staan onderhouden. Ik herinner mij uit die tijd pogingen een bezoek te doorstaan aan het theoretisch alcoholvrije Saudi-Arabië, in een voortdurend streven mijn gastheren niet voor het hoofd te stoten, door glazen Black Label op de nuchtere maag af te slaan, naast de kleine uurtjes met nog meer drank en privé-projecties van westerse pornografie.

In die roerige dagen was dat het mooie leven, een teken dat Saudi-Arabië meedeed. Voor de *happy few* waren er weekendfeestjes op het strand van de Rode Zee bij Jedda, gegeven door Saudische handelsprinsen of jonge leden van het koninklijk huis die net terugkeerden van westerse universiteiten, bijgewoond door diplomaten, westerse zakenlui, luchtvaartstewardessen, ambassadesecretaresses, verpleegsters en andere alleenstaande westerse dames. Gesmokkelde drank en zelfs drugs waren opwindend riskant. Nu en dan moest een

westerling overhaast het koninkrijk verlaten, onder druk gefluister over zijn of haar wangedrag, of wat als zodanig werd beschouwd.

Nog veel meer dikke pret was vaste prik in Beiroet en zelfs Caïro. Maar Saudi-Arabië was en blijft in principe anders, zo anders dat een Amerikaanse ambassadeur het bewind van koning Abdulaziz bin Abdel-Rahman al-Saud typeerde als een hommel. 'Waarom een hommel?' vroeg ik. 'Omdat hommels volgens de aërodynamica niet zouden kunnen vliegen, maar het toch doen.' Misschien was dat maar tijdelijk, suggereerde hij, maar het was een opgeschort ongeloof, mogelijk gemaakt door de merkwaardig duurzame combinatie van Saudische olie en de Amerikaanse bescherming van een islamitische theocratie. De ambassadeur zei dat jaren voordat veel gemiddelde Saudiërs vraagtekens begonnen te zetten bij de kennelijk onverzadigbare hang naar corruptie van de koninklijke familie, haar dubieuze voorkeur voor gouden kranen, de belachelijke commissies op voornamelijk Amerikaanse wapenaankopen en haar inhalige vastgoedtransacties. Pas later begonnen gewone Saudiërs wrok te koesteren over de vernederende afhankelijkheid van het koninkrijk van de Verenigde Staten voor defensie en het verzuim voorzieningen te treffen voor een snel groeiende bevolking, waardoor het in deze welvaartsstaat algauw onmogelijk werd om iedereen een huis en een baan te garanderen.

En toch bleef die hommel maar vliegen, dankzij – of misschien ondanks – een subtiele maar hechte alliantie, die al in de achttiende eeuw was gesmeed. Mohammed bin Saud, heerser over een oase in de Nejedwoestijn midden in het land, kwam ertoe de puriteins godsdienstige leer van Mohammed Abdul Wahhab, een streng islamitisch geleerde, aan te hangen, en beiden waren erop uit het Arabische schiereiland te veroveren. In 1745 zwoeren zij een eed van samenwerking, en bij het eerste van een reeks huwelijken tussen beide families huwde de zoon van Saud, Abdulaziz, de dochter van de geestelijke. Deze alliantie werkte maar al te goed, waardoor in 1803 Mekka kon worden ingenomen, maar dat alarmeerde de Ottomanen, suzereinen over de Hejaz voorzover die aan de Rode Zee grensde. Een Ottomaanse strafexpeditie vanuit Egypte maakte een eind aan die eerste wahhabitische droom. In 1818 werd de zoon van Saud gevangengenomen en naar Istanbul overgebracht, waar hij, zoals dat

altijd in het Ottomaanse rijk met opstandigen gebeurd was, terecht werd gesteld.

Toch lachte het geluk de alliantie weer toe, voordat onenigheid onder erfgenamen een rivaliserende stam, de Rashids, de kans gaf de overhand te krijgen. Het geluk lachte de Sauds nog eens toe, maar dit keer blijvender, toen Abdulaziz bin Abdel-Rahman al-Saud in 1902 Riaad innam. De speerpunt van deze aanval werd gevormd door dweperige wahhabitische krijgers, die bekendstonden onder de benaming *ichwan* (broeders) en die hem drie decennia lang hielpen de heerschappij over het schiereiland naar zich toe te trekken. Die alliantie vormt nog steeds de band tussen de wereldlijke macht van het koninklijk huis, tegenwoordig vertegenwoordigd door de zoons van Abdulaziz, en het geestelijk gezag dat nog heet te stammen van de strenge hervormer die de sekte grondvestte.

Om dit systeem te begrijpen moet men zich voorstellen dat Amerikaanse puriteinen, met een figuur als John Winthrop, die zich een maagdelijke 'heuvelstad' voorstelde, onveranderd en onaangetast door omwentelingen als mensenrechten en industrialisatie zouden zijn doorgegaan. In Saudi-Arabië hebben onderlinge huwelijken tussen de beide pijlers van het bewind het systeem bevestigd, dat nog steeds in het centrale woestijnland van het koninkrijk wortelt. Wahhabitische strijdlust heeft de dynastie van Al-Saud helpen vestigen en de blijvende steun van de geestelijke familie verschaft de koninklijke een cruciale legitimiteit. Tot op heden berust dit samenwerkingsverband op het onaantastbare monopolie van het wahhabisme op religie, in ruil voor blindelingse gehoorzaamheid van zijn volgelingen aan wereldlijke heersers.

Maar het koninklijk huis durft de onvoorspelbare wahhabieten niet als vanzelfsprekend te beschouwen. De heersende dynastie overlegt nog steeds met de wahhabitische leiding en krijgt vaak, maar niet altijd, wat zij wil. Zo werd de afgelopen tientallen jaren toestemming gegeven voor telefoon, radio en zelfs televisie (met als argument dat dat de verspreiding van het geloof kon vergemakkelijken). Maar vrouwen mogen nog steeds niet autorijden. Er mag geen andere religie worden beleden, ondanks de aanwezigheid van miljoenen anders gezinde buitenlandse arbeiders. Bioscopen zijn verboden omdat mannen en vrouwen daar gezamenlijk in zitten.

De wahhabieten staan voor een vorm van het soennisme die is ontdaan van bijkomstigheden, uitermate puriteins, erop gericht het zuivere geloof op te leggen, zoals dat in de zevende eeuw in hun eigen land door de profeet is beleden. Soms noemen zij zichzelf liever *salafi* (voorouders), als verwijzing naar de eerste drie 'zuivere' generaties moslims. Zij zijn volgelingen van de negende-eeuwse geleerde Ahmed ibn-Hanbal, aan wie de islam de meest restrictieve van de vier scholen van jurisprudentie dankt, beperkt tot de koran zelf en de soenna, de overleveringen van de profeet. De letterlijke interpretatie van de koranteksten behelzen een verbod op dans, muziek, verfraaiing van moskeeën, eredienst van heiligen en hun heilige plaatsen, in naam van zuivering van de islam van bijgeloof in eeuwen van verdachte ketterse uitwassen die bekendstonden als *bid'a*. Alleen de eerste tweehonderd jaar van de islam worden beschouwd als zuiver. In een land vol vorstelijke paleizen is de begraafplaats van de koninklijke familie een strenge verzameling stenen in het zand. Als enige van alle islamitische sekten vieren de wahhabieten niet de verjaardag van de profeet, voor veel moslims een grote feestdag.

Toen koning Abdulaziz in 1925 Mekka innam, verwoestten de wahhabieten dan ook de graven van de verslagen hasjemietische dynastie, die aanspraak maakte op verwantschap met de profeet. De graven van de vrouw van de profeet, zijn dochters, zijn ooms, zijn neven en zijn voornaamste generaals, naast die van veel islamitische geleerden die in de loop van de eeuwen in de Hejaz waren neergestreken, werden in Mekka en Medina tot puin geslagen. In wahhabitische ogen mag alleen Allah gediend worden. Graven, heiligen en engelen worden bijvoorbeeld gedoodverfd als *sjrik* (veelgodendom) en onder oplettend toezicht van het wahhabisme worden lijfstraffen in het openbaar voltrokken: voor diefstal amputatie van de rechterhand, voor overspel steniging, voor halsmisdaden openbare onthoofding. Volgens de wahhabieten zijn sjiieten helemaal geen moslims (waardoor zij verantwoordelijk zijn voor de verwoesting van veel heilige plaatsen in Mekka en Medina die de sjiieten vereerden, net zoals zij het sjiitisch heiligdom in de Irakese stad Kerbala aan het begin van de negentiende eeuw hadden verwoest). Straatpatrouilles van de religieuze politie, bekend als de *mutawa'ien*, zien er streng op toe dat er vijfmaal per dag wordt gebeden, dat er overdag wordt ge-

vast in de maanmaand Ramadan en dat er geen alcohol wordt geconsumeerd.

Het wahhabisme, xenofoob, ascetisch, militant en stijfstaand van de oliedollars, heeft zich met instemming van het koninklijk huis over de wereld weten te verspreiden, er altijd op uit om de claim van koning Fadh, als 'wachter van de twee heilige steden' Mekka en Medina, te rechtvaardigen en op voorhand vergeving te krijgen voor de eigen excessen van de koninklijke familie. Proselitisme en diplomatie met het chequeboek in de hand zijn heel lang de voornaamste middelen geweest voor de buitenlandse politiek van het koninklijk huis. De Saudiërs hebben, officieel en privé, duizenden moskeeën gebouwd (en, in het geval van het ontheiligde Bosnië, herbouwd), van de Verenigde Staten via de Swahilikust van Kenia tot de Centraal-Aziatische islamitische landen van de voormalige Sovjet-Unie.[2]

Deze en andere, bijkomstige activiteiten zijn niet altijd goed gevallen. Herhaalde protesten van westerse en islamitische landen, van Noord-Afrika tot Centraal-Azië en de Filippijnen, hebben de Saudiërs er in recente jaren toe gebracht te beloven dat zij hun officiële vrijgevigheid zullen staken, dikwijls beschuldigd van het aanzetten tot islamitisch extremisme, gericht op de omverwerping van gevestigde regeringen. Maar particuliere Saudiërs betalen met hun rijkdom nog steeds grif voor de verspreiding van het wahhabisme in het buitenland. *Zakat*, de verplichting tot het geven van aalmoezen, is ook een zuil van de islam.

Veel van dit geld wordt door Saudische en andere islamitische liefdadigheidsinstellingen gekanaliseerd. Lang voor 11 september 2001 riepen die subsidies bezwaren uit het buitenland op, vaak omdat een deel van die fondsen, naar vermoed werd, voor terrorisme en andere dubieuze doelen werd afgetapt, zoals bijzonder virulente fundamentalistische medresses in Pakistan en elders. Er is nog maar zelden een boekhouding getoond, hoewel aanhoudende buitenlandse druk in recente jaren de voornaamste liefdadigheidsinstelling van de regering, de Wereld Moslim Liga (*Rabita al-Alam al-Islami*), zover heeft gebracht dat zij strikter boekhoudt.

Klachten van buitenlanders stuitten onveranderlijk op Saudische verzoeken om details van verdachte banktransacties. Deze en andere

vormen van bewijs zijn moeilijk te verkrijgen in een wereld waarin contant geld nog steeds de regel is en waarin routinematig honderdduizenden dollars in diplomatenkoffertjes over de grens worden vervoerd, waar het informele geldoverboekingssysteem van *hawala* (overboeking) gemakkelijk toegankelijk, goedkoper, sneller en oneindig veel discreter is dan gewoon bankverkeer.

Maar de Saudische hommel blijft ook in de lucht dankzij de inspanning van miljoenen buitenlanders die sinds het begin van de twintigste eeuw naar Saudi-Arabië zijn gekomen (en die er talrijker zijn dan de eigen burgers). Geen enkele groep droeg meer bij tot de welvaart van het koninkrijk – en verdiende daar zelf een aardige grijpstuiver aan – dan immigranten uit de Hadramaut, een verlaten streek in Zuid- en Centraal-Jemen, de armere zuiderbuur van Saudi-Arabië. Weinige Hadrami's bereikten in hun leven meer dan Osama's vader, die een fortuin maakte voor zijn 54 kinderen, als meest succesvolle aannemer van het koninkrijk.

Mohammed bin Awad bin Laden had twee broers en alledrie waren ze eenvoudige metselaars, die aan het eind van de jaren twintig Husn Bahisjn verlieten, hun geboortestad in een verre uithoek van de wadi Duan. Het was zo'n oasestadje met palmen in een in het tafelland Jol uitgesleten dal, 'als een oubliëtte', volgens de dappere Britse reizigster Freya Stark, die in 1932 de Hadramaut bezocht.[3]

Arme Hadrami's stonden bekend om hun reislust en een grote kolonie van hen had al eeuwenlang bestaan in het verafgelegen Nederlands-Indië, het huidige Indonesië. De broers sloten zich aan bij een kameelkaravaan op weg naar Jedda, toegangspoort tot de Rode Zee richting Mekka, en de pelgrims die destijds de zojuist triomfantelijke dynastie van Al–Saud een flink inkomen bezorgden. Het was een fiks en gevaarlijk avontuur over 1500 kilometer, waarbij één broer omkwam. Zelfs in 1990 nog betekende een bezoek aan Husn Bahisjn een expeditie van vier uur, vanuit de regionale hoofdstad Saj'un, over een rotsachtige, onverharde weg in een terreinwagen. De enige elektriciteit in de stad hield de limonade koel dankzij een dieselgenerator.

De oudere Bin Ladens hadden in het begin van de jaren zestig drinkwaterleidingen aangelegd in de stad die zij achterlieten. Maar in tegenstelling tot zovele andere autochtonen, die in het buitenland geld gingen verdienen en daardoor de stad hielpen hun succes te ver-

heerlijken, was er geen nieuwe school, geen moskee en geen weg te danken aan de vrijgevigheid van de Bin Ladens. De verklaring daarvoor was gedeeltelijk politiek. Rijke Hadrami-emigranten vonden de marxistische volksdemocratie niet in orde waartoe de Hadramaut een generatie lang had behoord, vanaf 1967, toen de Britten de grote, strategisch gelegen natuurlijke haven Aden – en de rest van Zuid-Jemen – na 138 jaar bezetting opgaven.

Dat gold in het bijzonder degenen die hun fortuin in Saudi-Arabië hadden gemaakt. Waarom zou je je het misprijzen van Al-Saud op de hals halen, die elke overdreven belangstelling voor het marxistische Zuid- of het republikeinse Noord-Jemen, allebei arm, maar dichtbevolkt en kruitvaten, niet met een welwillend oog bezag? Toen Noord- en Zuid-Jemen in 1990 werden herenigd, was Mohammed allang dood en weinigen van zijn nakomelingen hadden de Hadramaut met eigen ogen gezien.

Mohammed was een lange, donkere, magere, lelijke man, met een blind rechteroog en een pokdalig gezicht. Hij was analfabeet – kon zijn naam niet eens schrijven – maar werd alom gerespecteerd om zijn onuitputtelijke energie. Hij schepte er vooral genoegen in zijn buitenlandse ingenieurs te overtreffen in het berekenen van oplossingen voor ingewikkelde problemen terwijl zij nog met hun rekenlinialen in de weer waren. 'Hij was ongeletterd,' zei een Palestijnse ingenieur, 'maar hij had wel een computer in zijn kop.'

Zoals voor vele andere berooide emigranten uit de Hadramaut vóór hem, kreeg hij toen hij in Jedda kwam onderdak en eten van een succesvolle Hadrami, die werk voor hem vond totdat hij voor zichzelf kon zorgen en zijn weldoener kon terugbetalen. Toen hij eenmaal rijk was, droeg hij massief gouden manchetknopen, een gouden Rolex en een zilveren ring aan de pink van zijn linkerhand. Maar hij vergat nooit waar hij vandaan gekomen was. Volgens de familielegende had Mohammed zijn lastdragerszak bewaard, als herinnering aan zijn eerste smerige baantje in de haven van Jedda. Veel zaken in Jedda hadden een Hadrami voor de boekhouding. Hadrami's werden beschouwd als zeer betrouwbaar, loyaal aan elkaar en hun Saudische werkgevers, bereid verantwoordelijkheid te dragen, hardwerkend en zo zuinig dat kwade tongen ze *jahud al-arab* noemden, de 'joden onder de Arabieren'.

Het duurde niet lang of Mohammed maakte zijn talenten als metselaar te gelde. Daarna werkte hij als onderhoudsmonteur in diverse koninklijke paleizen. Hij zette begin jaren dertig een bescheiden aannemerij op. Zijn genie bleek toen hij als een van de eerste buitenlanders het aanvankelijke beleid van Al-Saud op juiste waarde wist te schatten. In die dagen vond koning Abdulaziz het nog niet nodig een officiële centrale regering te vestigen. En ook vond hij het voor vorsten niet passend hun handen te bevuilen aan handel, laat staan handwerk. Maar hij had respect voor degenen die dat wel deden en die beloonde hij ook. En de koning merkte algauw dat Bin Laden snel en goed werkte.

Wat van de jaren twintig tot veertig moest doorgaan voor de centrale regering in Riaad bestond uit niet meer dan twaalf buitenlandse adviseurs – op een gegeven moment twee Irakezen, twee Libanezen, twee Syriërs, een Palestijn en een Brit (in de figuur van Saint John, de vader van de meesterspion uit de Koude Oorlog, Kim Philby). Ook had de koning een stuk of vijf administratieve krachten in dienst, onder wie een tolk, een paar typistes en een man die de petities moest samenvatten om de monarch niet al te zeer te vervelen.

Mohammed bin Laden zag er nauwlettend op toe dat hij, wanneer hij in Riaad was, naar de *majlis* van koning Abdulaziz ging, de informele raad, die in het begin van het bewind van Al-Saud nog voor iedereen toegankelijk was. In recente jaren heeft het koninklijk huis zich proberen te verdedigen door te wijzen op de eeuwenoude traditie van de majlis, als reactie op buiten- en binnenlandse kritiek dat het onbereikbaar, autocratisch en gesloten was geworden. Maar in die eenvoudige tijden kon iedereen in het toen veel minder dichtbevolkte Saudi-Arabië deelnemen aan deze vorm van bedoeïenendemocratie en deed dat ook vaak. Abdulaziz bleef zodoende op de hoogte van wat er omging in het hoofd van zijn af en toe nogal woelige onderdanen. Niemand maakte bezwaar tegen de regelmatige aanwezigheid bij 's konings majlis van een recente nieuwkomer uit de Hadramaut. Bij zulke gelegenheden probeerde Mohammed bin Laden zo dicht mogelijk bij de koning een plaats te krijgen.

Hij had al een zekere naam verworven door paleizen te bouwen voor leden van de koninklijke familie, maar zijn slimste idee was de oude en steeds reumatischer Abdulaziz ervan te overtuigen dat hij

een paleis moest laten bouwen met een hellingbaan voor een auto langs de buitenmuur, rechtstreeks naar zijn slaapkamer op de eerste verdieping. Volgens de legende wilde de voorzichtige Abdulaziz die baan wel gebruiken maar pas nadat Bin Laden er een paar keer op en af was gereden in het zwaarste voertuig van de koning. Dat was toevallig het voertuig dat gebruikt werd voor de gouden en zilveren munten, een soort van mobiele staatskas die destijds in het koninkrijk rondreed, omdat er nog geen papiergeld circuleerde. Een verrukte Abdulaziz kondigde aan: 'De wagen is met inhoud en al voor u!'

Mohammed 'groeide op met het koninkrijk', herinnert zich een voormalig werknemer, 'en het land groeide bliksemsnel'. Mohammeds volhardende aanhankelijkheid aan de koning werd beloond toen hij het contract kreeg van een van de eerste grote wegen – van Jedda naar Medina. Nog bekender werd de weg van Jedda naar de zomerresidentie in de bergen, Taif, een hoogstandje vol haarspeldbochten, dat de reis terugbracht van drie dagen per kameel tot amper drie uur per auto. Bin Laden werd zo vertrouwd, dat de eerste twee Saudische vorsten zijn bedrijven altijd lucratieve contracten verleenden zonder eerst netjes andere prijsopgaven in te winnen.

Geleidelijk werd het bedrijf van Bin Laden de grootste aannemerij van het koninkrijk (en onder zijn zoons is het een van de grootste in het Midden-Oosten en daarbuiten geworden). Als blijk van vertrouwen van het koninklijk huis werd Bin Laden verkozen om de moskeeën te Mekka, Medina en Jeruzalem – de drie heiligste plaatsen van de islam – te herstellen en te verfraaien. Hij was bijzonder trots op dezelfde dag in alle drie de moskeeën te hebben gebeden. Maar al bad hij vijfmaal per dag, was hij gul met de *zakat* (de islamitische armenbelasting, verplicht voor alle moslims, zeker de rijken) en was hij een hadji, Mohammed bin Laden was zowel vanwege zijn Jemenitische opvoeding als zijn eigen voorkeur geen wahhabiet. De strooftochten van de wahhabieten in de Hadramaut, aan het begin van de negentiende eeuw, hadden de vernieling van heiligengraven tot gevolg gehad die sinds mensenheugenis werden vereerd.

Op een bepaald moment diende Mohammed bin Laden in Saudi-Arabië als minister van Openbare Werken. De kwistige koning Saud, die in 1953 Abdulaziz was opgevolgd, stond aan het eind van de jaren vijftig dusdanig bij Bin Laden in het krijt dat hij hem het

beste hotel van Riaad, het Jamaha, cadeau deed. Hij en andere rijke Hadrami's effenden voortdurend de financiële basis voor de monarchie. Kwam er welstand, dan liet hij toch het veldwerk niet schieten. Zijn bewonderende medewerkers waren er geheel aan gewend hem zomaar te zien opduiken.

Hij stond erom bekend uitgeputte werknemers zover te kunnen krijgen dat ze toch nog overuren draaiden, waarbij hij almaar scandeerde: 'Jongens, jullie baas is Bin Laden, de eenogige aannemer', totdat ze deden wat hij wilde – en dan moesten ze er allemaal om lachen. Hij was typisch het soort baas dat meewerkte, meeleefde met zijn mannen op de werkvloer. Na de Tweede Wereldoorlog nam hij veel Duitse ingenieurs en veel Italiaanse arbeiders in dienst, die hij rekruteerde uit de voormalige Italiaanse bezittingen aan de overkant van de Rode Zee, Eritrea en Ethiopië. Zijn bedrijf had de reputatie snel en goed te zijn. En hij was heel goed voor zijn arbeiders, betaalde hun maandelijks 25 procent toeslag, of er nu overuren waren gedraaid of niet.

In de loop van de jaren, naarmate Mohammed bin Laden ruim 20.000 kilometer weg en andere openbare werken in het hele koninkrijk aanlegde, nam hij ook de gewoonte van Abdulaziz over om autochtone dames te huwen. De koning bevestigde hiermee zijn dynastie en Bin Laden zorgde ervoor dat een stam in welks grondgebied hij zijn weg moest aanleggen, zou afzien van dwarsliggen in ruil voor de baantjes die de bruidegom zou vergeven. Zodoende verwekte hij 54 kinderen bij 'meer dan twintig verschillende moeders'.[4] Osama was de zeventiende van vierentwintig jongens. Drie van Mohammeds permanente echtgenotes waren Saudisch. Dat waren de meeste, zij het niet alle andere vrouwen met wie hij trouwde ook. De islam staat een man toe vier wettige vrouwen te nemen. Hij wisselde nogal dikwijls van vrouw doordat een moslim zijn vrouw kan verstoten door gewoon driemaal achter elkaar te zeggen: 'Ik scheid mij van jou.'

Maar hoe ontrouw hij ook was, Mohammed had de reputatie van vrijgevigheid. Iedere vrouw kreeg haar eigen comfortabele onderkomen en hij zorgde gewetensvol voor zijn kinderen. Wat hij vooral leuk vond was ruig met hen dollen. Soms zaten er wel twaalf boven op hem en hij plaagde ze dan door te vragen wie hun moeders waren,

alsof hij zich dat helemaal niet meer kon herinneren. Sommige kinderen zijn verwekt bij zwarte slavinnenmoeders, want het koninkrijk moest de slavernij nog afschaffen. En ten minste één verstoten vrouw trouwde met een zwarte slaaf, zeer tot verdriet van de zoon van Bin Laden, die zonder succes probeerde zijn moeder van haar nieuwe man te scheiden door hem steekpenningen te bieden. Osama's moeder, Alia Ghanem, was een arbeidersdochter uit de buurt van de Latakia, een Syrische haven aan de Middellandse Zee. Zij was begin twintig toen haar broer haar in 1956 voorstelde aan Osama's vader in Latakia en zij vertrokken vlak nadat Osama het volgend jaar werd geboren – althans, dat is wat haar familie vertelde in kranteninterviews in 2001, waarin één leugen werd gedebiteerd en wellicht andere, als we de Saudische vrienden van Osama bin Laden moeten geloven. Een familielid van Ghanem werd geciteerd en zou hebben gezegd dat de familie soennitisch was. Maar Latakia is de officieuze hoofdstad van de alawitische minderheid en de familie is niet soennitisch maar alawitisch.[5]

Wat voor reden hadden de Ghanems zich voor soennieten uit te geven? Daar is niet zo één-twee-drie een antwoord op te geven, wat de dubbelzinnigheid des te vreemder maakt. Een duidelijk antwoord ontwijken zou in de jaren vijftig begrijpelijk genoeg geweest zijn. De alawieten vormden een heterodoxe sekte, die twaalf procent van de Syrische bevolking uitmaakte. De alawieten overleefden de Ottomaanse bezetting vijf eeuwen lang in de bergen aan de kust van het huidige Syrië, arm, verstoten en veracht door de soennitische meerderheid. Onder het Franse Volkenbondmandaat van Syrië tussen de beide wereldoorlogen kregen de alawieten even een eigen staatje en samen met andere minderheden voegden zij zich bij de zogenaamde *Troupes de Levant*, die hielpen in Frankrijk rust en orde te handhaven. Dat maakte ze niet geliefder onder de soennitische meerderheid, die voor Syrië echte onafhankelijkheid wilde en het de Fransen nooit had vergeven dat zij in het leven hadden geroepen wat zij als een kunstmatige staat beschouwde, namelijk Libanon.

Afgezien van dergelijke overwegingen werden alawitische vrouwen in het Midden-Oosten en daarbuiten geprezen om hun schoonheid, en dat worden ze nog steeds. Alia Ghanem vormde daar geen uitzondering op, althans volgens haar zoon.[6] Destijds was het ook

een traditie in Libanese en Syrische families uit de middenklasse knappe alawitische meisjes als dienstbode aan te nemen en menig vriend in Beiroet van mijn generatie koestert aangename herinneringen aan een inwijding in de vleselijke geneugten door haar toedoen.

In de jaren zestig veranderde de status van de alawieten radicaal. Zij grepen de macht in de Baathpartij, met haar autoritaire seculiere ideologie (*baath* betekent 'verrijzenis'), die de christelijke, druzische en alawitische minderheden wel aansprak, als tegenhanger van het traditionele soennitische overwicht, dat ze zo lang buiten de politiek had weten te houden. De Baathisten grepen in Syrië al snel de macht. Wijlen president Hafez al-Assad, die lang aan de macht is geweest, was alawiet, evenals Bashar, zijn zoon en opvolger, en dat is het grootste deel van de Syrische heersende klasse, binnen en buiten de Baathpartij, die in de loop van enkele tientallen jaren een geheel alawitische aangelegenheid is geworden.

Maar in de ogen van veel soennieten in Syrië, en zelfs in die van enkele sjiieten elders, blijven de alawieten een ketterse sekte (in zo'n mate dat Hafez al-Assad er begin jaren zeventig voor moest zorgen dat zij de officiële zegen kregen van de tegenstribbelende sjiitische religieuze autoriteiten in Libanon, die normaal gesproken de soennitische twijfels aan de alawitische orthodoxie deelden). Bij die groepen werden de alawieten nog steeds met een scheef oog bekeken, want afgezien van hun verdachte gewoontes deelden zij met de sjiieten het geloof dat Ali, neef en schoonzoon van de profeet, diens rechtmatige erfgenaam was, maar door de eerste drie kaliefen van zijn erfgoed was beroofd.

Ibn Tajmijah, een puriteins Syrisch-soennitisch theoloog, die leefde van 1263 tot 1328, een tijd van veel veranderingen in de islamitische wereld (en naar wie later veel zou worden verwezen door Osama en andere Al-Qaedaleden), bestempelde de alawieten tot gevaarlijker dan christenen en spoorde moslims aan een Heilige Oorlog tegen hen te voeren. In het centrale gebied van Saudi-Arabië, de Nejed, noemen de steile wahhabieten sjiieten al-rafidha (verworpelingen), en beschouwen ze hen niet eens als moslims, maar als polytheïsten en afvalligen. De alawieten worden nog lager aangeslagen.[7]

Een dergelijk standpunt is verklaarbaar uit praktische en religieu-

ze problemen. De olie van Saudi-Arabië ligt aan of bij de westkust van de Perzische Golf, in wat traditioneel de uitsluitend sjiitische streek Hasa was. Ondanks de immigratie van soennieten en veel buitenlanders die meekwamen met de olie-industrie, is de sjiitische minderheid een voortdurende bron van zorg voor een koninklijk huis als Al-Saud en dus ook incidenteel blootgesteld geweest aan onderdrukking.[8] De orthodoxe rechtlijnigheid was echter doortrokken van plaatselijke gewoonten en getekend door de geografie. Ongeveer zoals Amerikaanse immigranten van 'bescheidener' staat, die in de negentiende en de twintigste eeuw anglicaans werden als teken van hun succesvolle integratie in de 'samenleving', tolereerde de wahhabitische Realpolitik vreemde moslims uit de hele islamitische wereld, ondanks innerlijke twijfels over hun islamitische zuiverheid, in de hoop dat hun nakomelingen tenminste goede wahhabieten zouden worden. Dit gold met name in en rond Jedda, traditioneel de meer openstaande toegangshaven tot Mekka (waar veel buitenlandse moslims na de hadj neerstrijken), met de blik naar buiten gericht.

Osama, in 1957 in Riaad geboren, verhuisde nu juist naar Jedda toen zijn moeder trouwde met een andere Hadrami, Mohammed al-Attas, bij wie ze snel drie zoons en een dochter kreeg (in de Hadramaut en daaromtrent is Attas een gerespecteerde naam; de familie Attas was traditioneel meer vooraanstaand dan de Bin Ladens, en de eerste minister-president van Indonesië, Mohammed Hatta, hoorde ook bij deze familie). De manier waarop dat huwelijk totstandkwam weerspiegelt de manier waarop de miljonairs in de Golf hun privéleven inrichtten. Een intieme Saudische vriend van Osama's vader vertelde dat Mohammed bin Laden gauw genoeg had van Alia, maar dat was bij de meeste andere vrouwen ook zo. Hij zorgde er echter wel voor dat zij goed werd ondergebracht bij Al-Attas, die een vaste administratieve baan had bij de firma Bin Laden.

Volgens dezelfde Saudische vriend is Mohammed zelfs nooit officieel met Alia getrouwd geweest. Als dat inderdaad het geval was, dan was dat omdat hij tegen die tijd de strenge wahhabitische kijk op heterodoxe sekten had overgenomen; of wellicht omdat hij meende dat hij die maar moest dulden om de uiterlijke schijn in zijn adoptieland? Hoe dit ook zij, Osama's moeder zal wel niet de enige vrouw in Saudi-Arabië zijn geweest die in de jaren vijftig zo werd behandeld.

Destijds was slavernij theoretisch afgeschaft maar werd alom bedreven. De Saudische vriend kon zich niet herinneren wat Alia's status was geweest. Er bestonden ook andere mogelijkheden voor een regeling, zeker voor de welgestelden.[9] Maar de Saudische vriend beweerde dat Mohammed Alia fatsoenlijk had behandeld. Hij had haar een nette man bezorgd en Osama formeel als zoon erkend.

Klaarblijkelijk was Osama een gelukkig kind, althans dat was de indruk die hij maakte op een vriend met wie hij samen opgroeide. Maar als we de Spaanse vrouw moeten geloven die beweert bevriend te zijn geweest met de veertienjarige Osama tijdens een korte zomercursus Engels in Oxford, dan had hij het over zijn moeder als 'geen echtgenote volgens de koran' maar als 'concubine'. Osama vertelde de vrouw dat zijn moeder 'heel knap was en zodoende de aandacht van zijn vader had getrokken'.[10] Andere verhalen die in Jedda de ronde deden beschreven Alia als 'de slavin' en Osama als 'de slavinnenzoon'. Het is duidelijk waarop hier gedoeld wordt: zo'n kind was natuurlijk buitenechtelijk verwekt, met alle emotionele bagage die zo'n inferieure status voor de rest van zijn leven met zich meebracht. Saudiërs zijn heel gevoelig op het punt van de geboortestaat van hun familieleden (in tegenstelling tot de Osmanen, die in hun vijf eeuwen durende overheersing vele 'nobele' families hadden gekend die mensen in hun midden opnamen die uit slaven waren geboren en vervolgens vrijgemaakt).

Hoe kwetsend zulke verhalen ook voor Osama kunnen zijn geweest, de relatie met zijn moeder en Attas was – en is nog steeds – heel goed. Maar hij kreeg een strikte Hadrami-opvoeding. Al als jongeman ging hij met zijn vader de woestijn in, opzettelijk om zich te stalen, in het kader van Mohammeds ethiek van hard werken en inspanning, en om de werkelijkheid van zijn moeilijke levensbegin niet uit het oog te verliezen. Dit was een regime dat Osama ook aan zijn eigen zoons oplegde, die leerden paardrijden en blootsvoets op heet woestijnzand lopen. Een andere Hadrami die Osama als jongeman heeft gekend, herinnerde zich hoe zijn vader hem aan het werk had gezet toen hij nog geen negen was, om alle namen van zijn arbeiders en hoeveel ze betaald kregen op te schrijven. 'Dat is de Hadrami-manier van kinderen opvoeden, daarom zijn Hadrami's zo succesvol,' had hij gezegd. 'We waren allemaal zeer gehecht aan vader,

omdat hij dat op zo'n liefdevolle manier deed. Het leven is hard en dit was zijn manier om te zeggen: "Laat je niet te veel verwennen."'

Toen Osama tien was, kwam zijn vader om. De Cessna van Mohammed bin Laden stortte neer in de bergen bij Abha in het zuidwesten, toen de Amerikaanse piloot zich opmaakte te gaan landen. Mohammed was op weg om de zoveelste aanleg van een bergweg te inspecteren. Zelfs de oudste kinderen waren nog maar begin twintig. Mohammeds banden met het koninklijk huis waren dusdanig dat koning Faisal verkondigde: 'Jullie zijn nu allemaal mijn kinderen' en een andere Hadrami, Mohammed Ba Harith, opdracht gaf het bedrijf te beheren tot de oudste jongens voldoende ervaren zouden zijn om dat zelf te doen.[11] Mettertijd nam Salem, de oudste zoon, de steeds maar groeiende zaak over. Hij was extravert, dynamisch en vrolijk, vloog van het ene continent naar het andere in zijn jet en was net zo thuis bij een diner in Genève als bij een barbecue in Texas of een avondje uit in Londen.

Salem was voldoende ingewijd in koninklijke huizen als dat van Al-Saud om opdracht te krijgen voor 92 miljoen dollar de Boeing 747 van koning Fahd in te richten (natuurlijk met gouden kranen en een lift, om de zwaarlijvige vorst de inspanning van het beklimmen en afdalen van trappen te besparen). Salem was net als zijn vader vliegfanaat, en net als hij kwam hij om bij een vliegtuigongeluk. In 1988 vloog hij in het Texaanse San Antonio met een ultralicht vliegtuigje tegen een hoogspanningskabel en stortte neer.

Osama zag inderdaad enkelen van zijn halfbroers en -zusters Bin Laden, met name Salem en Bakr, de tweede zoon, die Salem moest vervangen aan het hoofd van de familie en de familiale zaken, die nu bekendstonden als de Saudi bin Laden Group. Maar er waren zo veel kinderen – en algauw ook zo veel kleinkinderen – dat de jongere leden van de familie Bin Laden elkaar soms heel lang, jaren achtereen, niet zagen. Veel familieleden kenden Osama amper of hadden hem in jaren niet gezien. Zo vertelde Scott MacLeod, die Osama begin 1996 voor *Time* interviewde, dat een andere broer Bin Laden gefascineerd was toen hij hoorde hoe het zwarte schaap van de familie er nu eigenlijk uitzag, omdat hij hem sinds de jaren tachtig niet meer had gezien. Hij was niet de enige. In elk geval waren veel familieleden van Osama ouder en werkzaam in het kernbedrijf of in andere

zaken die opgezet waren door enkele oudere broers, soms van dezelfde moeder. Hoe het ook zij, Osama had weinig belangstelling voor de genoegens en de experimenten waaraan Saudische kinderen zich thuis en in het buitenland overgeven. Vrijwel al zijn halfbroers en zelfs enkelen van zijn halfzusters waren zeker wereldser en meer verwesterd dan Osama. Zo was Salem opgeleid in Millfield, een internaat in Zuid-Engeland waar veel zoons van de Arabische elite worden opgeleid. Het was zelfs zo dat 'de meeste jongens', aldus zijn halfbroer Jeslam in een interview voor *Newsweek*, 'toen ze nog heel jong waren naar internaten in het buitenland werden gestuurd'. [12] Begin jaren zeventig zaten drie jonge Bin Ladens, die vrijwel van dezelfde leeftijd waren als Osama, vier jaar op Brummana High School, een elitaire instelling van de quakers waar rijke Arabische en westerse jongens en meisjes werden opgeleid, in de heuvels boven Beiroet. Veel kinderen Bin Laden werden naar Harvard, naar de universiteit van Zuid-Californië en andere westerse universiteiten gestuurd. Verscheidene kinderen hebben zelfs al sinds tijden een eigen huis en wonen ook vaak in de Verenigde Staten, Engeland, Frankrijk, Zwitserland, Egypte en elders (de 'Amerikaanse' Bin Ladens werden vrijwel direct na 9/11 met stille trom uit de Verenigde Staten afgevoerd). In tegenstelling tot hen heeft Osama zelden buiten de islamitische wereld gereisd en al helemaal niet gewoond.

Er is eigenlijk geen enkel tastbaar bewijs dat Osama een wild en losbandig leven geleid zou hebben, ondanks hardnekkige verhalen, compleet met precieze bronvermelding, van veronderstelde getuigen van dergelijke veronderstelde jeugdige uitspattingen. Waar ik op stuitte was onhandig verdraaide informatie, waarin verscheidene veiligheidsdiensten het verzinsel in omloop brachten dat hij een rokkenjagende zuiplap was in uitermate vulgaire nachtclubs van Beiroet. Het zou er voor de wereld een stuk beter uitzien als deze verhalen van uit de hand gelopen drinkgelagen met sexy barmeisjes waar waren. De meest welwillende verklaring voor dergelijke verzinsels is dat zij Osama aanzagen voor een van zijn broers of andere rijke Saudiërs aan de zwier.

De waarheid is prozaïscher. Osama was pas zeventien toen hij voor het eerst trouwde. Zijn vrouw was een volle nicht van veertien uit de familie Ghanem, uit Syrië, en heette Najwa. Bij haar heeft hij elf

kinderen verwekt.[13] Neef-nichthuwelijken zijn een soort traditie in Saudi-Arabië en ook elders in het Midden-Oosten. Voor Saudiërs met voldoende middelen was jong trouwen een klassieke manier om de verleiding te weerstaan. De jonggehuwden trokken enkele jaren in bij zijn moeder en stiefvader, hoewel Osama zich zeker een vorstelijk onderkomen en huishouden kon veroorloven.

Zijn houding ten opzichte van geld was typisch Hadrami. Hij wist dat hij rijk was omdat hij een Bin Laden was, maar hij liep niet te koop met zijn welstand en ging ook niet om met kinderen van andere rijke families. Als iemand hem vijf rial vroeg, kreeg hij er echt geen tien, herinnerde een vriend zich. Met rijkdom moest zuinig worden omgesprongen. De enige bekende ondeugd van Osama was dat hij te hard reed: als jongeman reed hij een Chrysler total loss. In elk geval, voordat hij achttien was, verzonk Beiroet in een reeks kleine en minder kleine oorlogen, die de volgende vijftien jaar zouden duren. Het bestond prompt niet meer uit die zalige jachtvelden voor rijke Saudische jongens en anderen die op een leuke tijd uit waren. Evenzo apocrief zijn de verhalen van Osama die de beest uithangt in Londen, in Anabelle's en andere louche gelegenheden.[14]

De waarheid was dat zelfs in de familie Bin Laden Osama al als jongeman opviel door zijn sterk religieuze neigingen.[15] Het gerucht ging dat een Soedanese geestelijke hem in dienst had genomen om privé-onderricht te geven in islamitische studies voordat hij voldoende schrok om de familie te waarschuwen tegen de extremistische denkbeelden van Osama over de toepassing van de sharia, de islamitische wet. Een man die hem destijds leerde kennen beweerde dat Osama een 'striktere' moslim was dan 'de meesten van zijn vrienden, het grootste deel van zijn familie en zelfs zijn moeder en haar man, die heel gematigd waren'. Zijn halfbroer Jeslam formuleerde het diplomatieker. 'Osama,' zo zei hij, 'was godsdienstiger en had een andere mentaliteit dan wij.'[16] In oktober 2001 vertelde Jeslams gescheiden Zwitserse vrouw Carmen voor de Franse televisie met zichtbare afkeer dat Osama haar geen hand had willen geven toen hij onverwacht bij hen thuis in Jedda was komen opdagen. Zij dacht dat dat was uit verlegenheid of uit gebrek aan manieren, maar ook omdat hij neerkeek op westerse vrouwen.[17]

Khaled M. Batarfi en zijn broer speelden als tieners voetbal met

Osama. Ze woonden toen allemaal in de Jabal Sumaikastraat in de wijk Moesjarifah van Jedda, destijds een nieuwe middenklassewijk, nu stadscentrum, een zijstraat van een hoofdverkeersader met de naam Palestinastraat. Oem Osama ('moeder van Osama', volgens de Arabische gewoonte de naam van het oudste kind over te nemen) woont nog in hetzelfde comfortabele huis van twee verdiepingen, achter een muur van tweeënhalve meter hoog. Osama ging naar de Al-Thagh-school, samen met prinsen en andere leden van de Saudische elite. Hij maakte op zijn onderwijzers – en kennelijk op iedereen in die tijd – de indruk beleefd, aardig, hoffelijk en nauwgezet te zijn.

Batarfi omschreef zijn voetbalvriendje als een fervente maar toch tolerante moslim. 'Osama reciteerde liever dan dat hij zong, want voor hem was muziek *haram* (verboden), maar hij probeerde ons zijn overtuiging niet op te dringen, wij die niet zulke strikte moslims als hij waren. Hij had er een handje van jonge mensen die niet baden te overtuigen, gaf ze vaak het goede voorbeeld.' Osama en een paar even devote vrienden vastten op maandag en donderdag. 'Hij spoorde ons ertoe aan naar de moskee te gaan, met name naar de *fajr*, het ochtendgebed,' zei Batarfi. 'Ik ging maar af en toe. Hij hoopte als het ware dat je zijn voorbeeld zou volgen, en als je dat deed, des te beter, zo niet, even goede vrienden. Maar hij had een heel sterke, rustige, zelfverzekerde en doeltreffende uitstraling.'

Osama was toen een slungelige tiener geworden, 'een goeie spits, omdat hij zo lang was, en goed kon koppen', zei zijn vriend. 'We speelden een wedstrijd en gingen dan picknicken. Hij vermaakte ons op islamitische wijze. Hij stelde vragen in de trant van wanneer de profeet was geboren of wat we van de sharia wisten. Hij verdeelde ons in teams en dan riep hij de winnaar uit', maar 'zelfs de verliezers kregen toch het gebak dat hij had meegenomen'.

Batarfi vond hem wel een beetje zouteloos. 'Hij was eigenlijk veel serieuzer dan wij over het leven en wat er gaande was in de islamitische wereld, onze rol in de samenleving,' vertelde zijn vriend. 'Hij wist altijd dat hij een Bin Laden was, maar daar liep hij niet mee te koop, hoewel het familiefortuin hem allerminst dwarszat. Hij geloofde ook dat alle moslims gelijk waren en hij ging niet alleen maar om met rijke kinderen. Hij had een paar straatarme vriendjes en is zelfs met arme vrouwen getrouwd.' Osama maakte zich zorgen dat

stuurloze jonge Saudiërs in deze jaren van olierijkdom 'de verkeerde kant op gingen – hij maakte zich zorgen over seks, over drugs, over naar het buitenland gaan en verkeerde dingen doen, niet bidden in moskeeën, schuine taal spreken'.[18]

Ondanks zijn uiterlijk schone lei deelden hij en veel leden van de Saudische elite één subversief geheim: de Moslimbroeders. De Broeders, die een radicale islamitische hervorming voorstaan, werden in 1928 in Egypte opgericht door de onderwijzer Hasan al-Banna, als ondergrondse organisatie. Het doel was het Britse koloniale bewind en alle westerse invloed tenietdoen, de gouden eeuw van de islam herstellen, de wereldlijke orde afschaffen en een islamitische staat vestigen onder het kalifaat dat door de Turkse hervormer Mustafa Kemal Atatürk in 1924 was afgeschaft, samen met de laatste resten van het Osmaanse rijk. Wat de Broeders voor het Amerika van de Koude Oorlog aantrekkelijk maakte, was hun oppositie tegen het socialisme en de sovjets en hun toverformule: 'De islam is de oplossing.'

In 1984 telden de Broeders in Egypte en via vele vertakkingen in andere landen van het Midden-Oosten ruim een half miljoen aanhangers. Vaak wordt de broederschap gezien als de kweekvijver van veel radicaal islamitisch gedachtegoed en politieke actie (met name voor soennieten, omdat de islamitische revolutie in het sjiitische Iran in 1979 ook een belangrijke rol heeft gespeeld). Al-Banna kwam in aanvaring met de Egyptische monarchie en werd in 1949 in een straat in Caïro doodgeschoten.

Gamal Abdel Nasser en Anwar al-Sadat waren beiden lid van de Broeders geweest. Aanvankelijk hadden zij nog geprobeerd op te trekken met de opvolgers van Al-Banna, na hun staatsgreep van vrije officieren in 1952, waardoor koning Farouk en de monarchie werden verdreven en een nationalistisch bewind werd gevestigd dat Arabieren in het hele Midden-Oosten bezighield. Maar de Broeders probeerden Nasser te vermoorden, wat ze mislukte, eerst in 1954 en toen nog eens in 1965 (hun geestelijke erfgenamen vermoordden in 1981 wél Al-Sadat, die ironisch genoeg vele Broeders had vrijgelaten toen hij na Nassers dood in 1970 aan de macht was gekomen). In de jaren vijftig en zestig was de onderdrukking door Nasser genadeloos. De broederschap werd verboden, veel leden werden gemarteld

en jarenlang in afgelegen concentratiekampen in de woestijn vastgehouden.

Sayyid Qutb, ooit minister van Onderwijs onder Nasser, werd voor zijn aandeel in het complot in 1965 terechtgesteld, maar de negen jaren dat hij in de gevangenis zat inspireerden hem tot het schrijven van het boek *Mijlpalen: fasen van het islamitisch bewustzijn.* In dat boek staan de basisregels voor de radicale politieke fundamentalist. Het draait allemaal om het argument dat de jihad (de inspanning, dat wil zeggen op de weg van Allah) niet alleen gerechtvaardigd is ter verdediging van islamitische landen tegen ongelovigen, maar ook tegen islamitische regimes zoals dat van Nasser, die als vijandelijk jegens de islam werden beschouwd en behorend tot de *jahilijja*, de periode van de pre-islamitische 'duisternis'. Het was een argument dat Osama jaren later tegen het koninklijk huis gebruikte.

Vanaf de jaren vijftig stak Nasser zijn minachting voor het Saudische koningshuis en zijn Amerikaanse beschermers niet onder stoelen of banken. Ook maakte hij geen geheim van zijn verlangen de monarchie omver te werpen. Met stilzwijgende toestemming van de Amerikanen strooide het koninklijk huis in het hele Midden-Oosten rijkelijk met geld, om het populaire seculiere Arabische nationalisme van Nasser tegen te gaan, wiens gematigd socialistische politiek Washington over één kam schoor met die van de Sovjet-Unie. Volgens het aloude Levantijnse beginsel dat de vijand van mijn vijand mijn vriend is, werden de Broeders ook in Saudi-Arabië en andere conservatieve prowesterse olie-emiraten aan de Golf ontvangen. Daar deden zij goede zaken. Hun financiële succes zou nog belangrijke gevolgen hebben in de toekomstige decennia, in verband met verdere subversieve islamitische politieke projecten elders.

Veel andere Broeders gingen in het onderwijs. Als zodanig oefenden zij een geweldige invloed uit op ontvankelijke jonge Saudiërs als Osama, wier opvattingen van de buitenwereld, en zelfs van de Arabische wereld in breder verband, slechts beperkt waren. De opdracht van de Broeders was heel subtiel. De leden waren in het koninkrijk politiek vluchteling. Als zodanig moesten zij toezien op wat zij deden voordat Nasser doodging, maar helemaal daarna, toen de dreiging van het in diskrediet geraakte Arabische nationalisme afnam – en daarmee ook de belangstelling van het koninklijk huis.

De Broeders hadden natuurlijk hun eigen politieke prioriteiten, maar theoretisch was Saudi-Arabië al een islamitische staat en het wahhabisme duldde geen andere vorm van religieuze uitdrukking in het thuisland van de islam. Op z'n best werd dat getolereerd, maar de Broeders waren toch altijd enigszins verdacht. In de jaren zeventig was de broederschap in het Egyptische bastion de wind geheel uit de zeilen genomen. De radicalere volgelingen begonnen de ongebaande paden van wat bekend zou worden als de jihadistische islam te bewandelen. Maar op het comfortabele Saudische platteland merkte een andere Saudiër uit de bovenlaag van de middenklasse, met een verleden bij de Broeders, op: 'Osama groeide op als een Moslimbroeder en bleef dat tot hij medio tot einde jaren tachtig in Afghanistan verzeild raakte.'[19]

Als student zakelijk management aan de Koning Abdulaziz Universiteit was Osama maar middelmatig. Hij had gekozen daar te gaan studeren in plaats van in het buitenland, omdat hij in de buurt van zijn moeder in Jedda wilde blijven. Destijds, eind jaren zeventig, raakte een erudiete en welbespraakte Palestijnse Moslimbroeder, Abdullah Azzam, in Jordanië, waar hij islamitische jurisprudentie onderwees, in de problemen. Zoals zovele andere Broeders onder vergelijkbare omstandigheden kwam hij zodoende in Saudi-Arabië terecht, waar hij een baantje kreeg aan de Koning Abdulaziz Universiteit. Wij kunnen alleen maar raden dat Azzam Osama onderricht heeft gegeven of zelfs maar kende. Maar het is heel goed mogelijk, omdat de Algerijnse schoonzoon van de prediker zweert dat Azzam en zijn familie in Jedda in een flat woonden, gehuurd van Bin Laden.[20]

Azzam stond in Saudi-Arabië goed bekend en zijn preken deden alom de ronde, door middel van bandjes. Hij deelde de opvatting van de Palestijnse tak van de Broeders, dat de in essentie seculiere PLO met haar gewapende strijd tegen de Israëlische bezetting van Palestina niets om het lijf had (soms werd de PLO gezien als de drijfveer achter haar rivaal, de islamitische weerstandsbeweging, beter bekend als Hamas). De andere belangen van Azzam lagen verderop en voerden hem al snel van Saudi-Arabië naar Pakistan, waar hij aan de door Saudiërs betaalde internationale islamitische universiteit in Islamabad onderricht gaf, en ten slotte ook naar Afghanistan. De pa-

den van Azzam en Osama kruisten elkaar halverwege de jaren tachtig voortdurend in Peshawar, toen zij samenwerkten in de Afghaanse jihad.

Osama's middelmatige resultaten bij het hoger onderwijs – hij studeerde nooit af – waren niet te wijten aan luiheid. Zijn vrienden uit die tijd merkten op dat hij in steeds grotere mate zijn studie verwaarloosde, om te kunnen werken bij het familiaal bouwbedrijf. De Bin Ladens waren toen een weg aan het aanleggen tussen de grote moskee van Mekka en een nieuw paleis dat deel uitmaakte van gigantische bouwcontracten in en rond de twee heiligste steden van de islam, met de bedoeling de koninklijke familie een nog grotere welstand te bezorgen. Het wegenproject was ingewikkeld, omdat het dwars door dichtbevolkte buurten voerde. Veel gebouwen moesten worden gesloopt en er mocht geen dynamiet worden gebruikt. 'We begonnen om halfzes 's morgens en Osama was altijd al vóór mij aan het werk,' herinnerde zich de Palestijnse opzichter Walid Khatib. 'Hij werkte hard en was er vooral goed in de diverse ministeries aan elkaar te koppelen en problemen uit de weg te ruimen.' Osama stond ook op goede voet met de vele Europeanen en Amerikanen die aan het project werkten en sprak ze aan in voortreffelijk Engels. 'We waren veel met elkaar alleen,' vertelde de ingenieur, 'en hij had best kunnen laten zien dat hij anti-Amerikaans was... Tenslotte wist Osama dat ik lid was van de PLO', en wel een van de meest rabiate anti-Amerikaanse – en marxistische – leden van het Palestijnse guerrillafront. Ze konden goed met elkaar opschieten, zei de Palestijn, en Osama 'had het meestal over zijn vader, en mocht ons graag verhalen horen vertellen' over een familielid dat hij amper had gekend.[21]

Als hij naar de buitenwereld toe een façade wil optrekken, mag Osama graag praten over zijn vroege betrokkenheid bij de Afghaanse zaak. 'Toen Afghanistan werd binnengevallen, was ik woest,' vertelde hij een Britse journalist, 'en ging er meteen heen. Ik was er binnen een paar dagen, vóór eind 1979.'[22] Hij moet aardig snel gelopen hebben, want de eerste Russische troepen arriveerden op 27 december, voor het begin van hun weinig goeds belovende tienjarige bezetting. De eerste reis was maar van korte duur. Osama's echte belang, wat hij nooit openlijk toegaf, lag elders.

1979 was voor hem natuurlijk een vreemde keus, want voor moslims in hun relatie met de rest van de wereld vormde dat jaar een mijlpaal. Het was begonnen met de terugkeer van ayatollah Ruhollah Khomeini uit een lange Irakese ballingschap, teneinde sjah Mohammed Reza Pahlavi in het naburige Iran van de troon te stoten. De Iraanse revolutie zou niet alleen de eigen sjiitische minderheid opzwepen, maar net zo goed hun soennitische rivalen, die over het algemeen op hen neerkeken. Op 20 november, amper een maand vóór de Russische invasie van Afghanistan, bezetten enkele honderden religieuze fanatici van eigen bodem de grote moskee van Mekka. Naar verluidt zou een van Osama's oudere familieleden vrachtwagens van het bedrijf gebruikt hebben om de samenzweerders de moskee binnen te smokkelen.

Geïnspireerd door Khomeini's succes bij de afzetting van de sjah, hadden zij kritiek op het koninklijk huis om zijn verknochtheid aan alcohol, zijn verslaving aan buitenlandse vleespotten en zijn tolerantie van westerse invloeden in het koninkrijk. Ze werden tot hun eigen vernedering pas elf dagen later verdreven met behulp van ongelovigen, in de gedaante van de Franse oproerpolitie. Dat uitstel vestigde de aandacht op een wrang vertoon van afhankelijkheid van het Westen bij het huis Al-Saud, waarvan de legitimiteit nu juist berustte op bescherming van deze heiligste soennitische plaatsen (zodanig dat koning Fadh omschreven werd als 'de bewaker van de beide heilige moskeeën te Mekka en Medina'). De radicale politieke islam zat duidelijk in de lift.

Maar wat Osama zo bezighield was niet Afghanistan en niet de grote moskee en zelfs niet die favoriete Arabische goede zaak, Palestina. Wat hem bij de Moslimbroeders vooral aantrok, was hun niet–aflatende terreurcampagne die bijna het alawitische bewind in Syrië had omvergeworpen. Militaire cadetten, ambtenaren, soldaten op verlof, installaties van leger en politie, prominente alawitische openbare figuren – het was allemaal groot wild (het Baath-bewind in Syrië werd geraffineerder en pionierde met thans standaard geworden antiterroristische technieken, zoals enorme betonnen bloembakken met grond aan de straatkant om ontploffingen te dempen).

De gewelddadige fundamentalistische uitdaging begon in 1976 en woedde met steeds grotere intensiteit van '79 tot '82. Het liep alle-

maal heel slecht af. In februari en maart 1982 vernietigde president Al-Assad met zijn genadeloze broer Rifaat de broederschap in de conservatieve soennitische stad Hama. Er kwam alleen daar al zo'n twintigduizend man om, voor het merendeel onschuldige burgers. Veel historisch belangrijk materiaal in de oude stad werd verwoest. Zelfs volgens de eeuwenoude standaard van gewelddadige vergelding in het Midden-Oosten waren deze 'regels van Hama' toch iets nieuws.

De Syrische tak van de broederschap kwam die ondergrondse oorlog nooit te boven, maar radicalere volgelingen traden elders naar voren. In die allesbehalve vergeten schaduwoorlog diende Jordanië als achterhoede. Het geld werd geleverd door rijke Saudiërs, door verbannen Syrische kooplieden die in het koninkrijk en elders in de Golf woonden, en Broeders uit Duitsland en het Midden-Oosten. De Verenigde Staten hadden al eerder te maken gehad met de broederschap, en deden dus mee met inlichtingen en praktische kennis, althans dat wordt alom aangenomen. Het ging zelfs zo ver dat Al-Assad ze openlijk van inmenging betichtte. Andere spelers in het spel waren christelijke krijgsheren in Libanon en het rivaliserende Baath-bewind in Irak, dat wapens voor de fundamentalisten smokkelde.[23]

Het blijft onduidelijk wat er omging in het hoofd van Osama, die toen net zijn twintiger jaren had bereikt: populaire psychologen beweren dat zijn volwassen leven één groot onopgelost oedipuscomplex was, met zijn krachtige maar hem verwaarlozende vader (of, in een andere versie, de weerspiegeling was van de wens zijn oudere broers te laten zien dat hij ook meetelde). Maar voordat het zover was, leek de broederschap bijna te slagen in haar opzet de alawieten de macht te ontnemen, die sekte van buitenstaanders waarin Osama's moeder was geboren. Mogelijk zag Osama zelf dit duidelijk als een intern belangenconflict, maar hij liet dat niet openlijk blijken, dus kunnen we dit niet onomwonden vaststellen.

Met het blinde vertrouwen van de ware gelovige zal Osama wel geredeneerd hebben dat de broederschap terecht vocht voor het installeren van een soennitisch regime in Syrië. De vijand was duidelijk het bewind van president Al-Assad. Het was erg genoeg dat Syrië werd geregeerd door heterodoxe alawieten, al is het niet onmogelijk

dat hij dat lastige verband met zijn moeder ergens diep weggestopt had. Maar het was onvergeeflijk dat de door alawieten gedomineerde Baath-partij aan de macht was, schaamteloos seculier als zij was.

Zijn exacte rol in de strijd tegen de Assads blijft geheel onduidelijk, hoewel die gezien zijn jeugd bijna zeker van weinig belang is geweest. Degenen die beweren daar iets van af te weten zeggen steeds maar weer dat het te maken had met financiën, waarschijnlijk met fondswerving. De machtige bescherming van de zijde van de Saudiërs buiten hun eigen grenzen stond en staat vrijwel gelijk aan het chequeboek. Hoe dit ook zij, in die begindagen moest Osama het nog stellen zonder een beschikbaar liquide aandeel in zijn vaders erfenis (dat de Amerikaanse regering ooit schatte op 300 miljoen, zijn halfbroer Jeslam op niet meer dan 30 miljoen dollar). [24]

Met deze opmerkelijke inwijding in radicaal islamitisch politiek geweld op zijn conto trok Osama in Afghanistan ten strijde – met de zegen van het koninklijk huis, iets heel bijzonders. Dit zou een noodlottige keuze worden voor een wereld die de grenzen van Saudi-Arabië verre oversteeg. Was hij, of waren zij die op het punt stonden hem een zo grote verantwoordelijkheid op de schouders te leggen, zich ook bewust van zijn voortijdige radicale agenda? Achteraf bezien is het niet onwaarschijnlijk dat men hem heeft beschouwd als drager van een vreemde bagage, die veel verder ging dan zijn gemengd ouderschap, met diens niet-wahhabitische achtergrond, en zijn connectie met de Moslimbroeders.

Eigenlijk is er maar één ding waarover degenen die hem vóór Afghanistan, en zelfs daarna, kenden, het eens zijn, en dat is dat Osama bin Laden aan alle kanten de indruk wekte een slecht leider te zijn. De Palestijnse ingenieur die sympathie opvatte voor Osama dacht dat hij niet uit leidershout was gesneden: 'Als ik hem in het veld een beetje aanpakte, dan keek hij verlegen naar de grond en glimlachte.' Veel anderen die hem kenden dachten dat hij niet slim genoeg was om het ver te schoppen. 'Iets meer dan het gemiddelde, eerder dan iets minder,' was het commentaar van een man die Osama al vanaf zijn jeugd kende, 'maar gewoon gemiddeld.'

Hij kan dan nog zo zacht welluidend klassiek Arabisch spreken en dubieuze fatwa's doen uitgaan die het lukraak vermoorden van alle Amerikanen rechtvaardigen, hij heeft zijn islamitische gelijken

nooit kunnen imponeren met de intellectuele bagage van kennis van de koran, die eigen is aan een religieus geleerde. Hij zou dat langzaam maar zeker juist in zijn voordeel gaan gebruiken. Zijn grote aantrekkingskracht kwam dan ook voort uit zijn groeiende talent zich in simpele taal tot de gewone moslims te kunnen richten, doorspekt met toespelingen op de koran, die weinig uitstaande hadden met de geleerde lezing van de officiële – en dus gemakkelijk beïnvloedbare – kopstukken van Al-Azhar, de beroemde moskee in Egypte, en haar mindere equivalenten in de soennitische wereld.

Na de bomaanslagen op de ambassades in Oost-Afrika van 1998 legde generaal Hamid Gul, die destijds het programma van de Pakistaanse ISI leidde, waardoor de Afghanen die tegen het Rode Leger vochten aan het eind van de jaren tachtig van wapens werden voorzien, de nadrukkelijke Amerikaanse beschuldigingen van Osama's verantwoordelijkheid naast zich neer. 'Ik ken Osama,' vertelde hij mij in 1999 vrolijk, 'hij is niet van dat slag.' Maar tegen die tijd was de generaal met pensioen en zo'n islamitische stokebrand geworden dat deze bewering, zoals veel van wat hij verder had beweerd, met een korreltje zout moet worden genomen.

Mogelijk was het oordeel achteraf van prins Bandar, ruim twee decennia Saudisch ambassadeur in Washington, dichter bij de roos. In de nasleep van 11 september herinnerde Bandar zich de hoogtijdagen van de internationale samenwerking tegen de Russische bezetting van Afghanistan in de jaren tachtig. Hij houdt vol dat Osama 'kwam en zei: "Dankjewel, dankjewel, de Amerikanen te hebben opgeroepen om ons te helpen."' 'Destijds,' aldus de prins, 'dacht ik dat hij nog geen acht eenden de straat over kon helpen.'[25] Bandar was niet de enige die dat dacht.

Afghanistan: moslims in beroering en het einde van de Koude Oorlog

Wat is nu belangrijker voor de wereldgeschiedenis, de Taliban of het instorten van de Sovjet-Unie, een paar moslims in beroering of de bevrijding van Midden-Europa en het einde van de Koude Oorlog?
– ZBIGNIEW BRZENINSKI, *Nouvel Observateur*, 15-21 januari, 1998

Het Afghanistan waarvan wij hielden, dat was niet middeleeuws, dat was gewoon onze jeugd. Wij ontdekten Afghanistan in de jeugd van de wereld, als het wezenlijke van het menselijk lot op aarde.
– MICHAEL BARRY, Amerikaans geleerde, 2001

Ik was een laatkomer in de Afghaanse oorlog tegen de sovjets, en ik haalde mij het misnoegen van mijn buitenlandredacteur op de hals toen ik er eenmaal zat en weigerde er te blijven. Buitenlandse correspondenten worden niet betaald om nee te zeggen en ik moet ook eerlijk zeggen dat het niet iets was wat ik gemakkelijk deed, omdat mijn stijl van kostwinning nu juist afhing van plaatsen waar collega's liever niet naartoe gingen. De aanstelling was ook logisch geweest. In het voorjaar van 1988 waren de onderhandelingen in Genève om een eind te maken aan die oorlog, destijds in hun negende jaar, bijna afgerond. Het Kremlin wilde duidelijk weg. De Amerikanen waren zichtbaar in hun nopjes, ervan overtuigd dat als de Russische troepen maar eenmaal weg zouden zijn, het marionettenbewind van Najibulla dat Moskou zou achterlaten ook wel zou instorten – en veel sneller dan de Zuid-Vietnamese regering in 1973 nadat de Verenigde Staten hun strijdkrachten hadden teruggetrokken en Saigon aan zijn lot hadden overgelaten. Zozeer was het Amerikaanse denken

over Afghanistan bepaald door de nog stekende nederlaag in Vietnam, natuurlijk in veel te vergaande mate. De *Washington Post* uitte haar twijfels, ik ook, dus ik moest er maar eens achter zien te komen wat er nu echt gaande was.

In een eerder stadium had ik geweigerd naar Afghanistan te gaan omdat er twee deskundigen van dat land waren, mijn jonge Amerikaans-Zwitserse vriend Edward Girardet en zijn Britse collega Peter Jouvenal, die die oorlog al vanaf het prille begin hadden verslagen. En ik was al in de vijftig. Ik was al lang tot de conclusie gekomen dat ik niet zo veel reserves meer had om al te rare bokkensprongen te maken buiten die ik sowieso al maakte in een hachelijk beroep. Als ik het zoveelste conflict moest gaan verslaan vertrouwde ik liever op correspondenten die wisten van de hoed en de rand. Het was een dienst die ik routinematig ook aan nieuwkomers aanbood die oorlogsgebieden gingen verslaan die ik beter kende. Ongeveer een week voordat ik in april 1988 ter plekke was, bepakt en bezakt om met hen Afghanistan in te gaan, kregen Girardet en Jouvenal het op een vervelende manier aan de stok met zogenaamde wahhabieten, een begrip dat als vergaarbak fungeerde om alle Arabische vrijwilligers in te gooien. Van tijd tot tijd werden er westerse journalisten in Afghanistan vermoord, niet alleen door de communisten. Girardet vertelde mij hoe hij en Jouvenal een confrontatie hadden overleefd die onaangenaam genoeg geweest was om hun de lust te ontnemen het er nog eens op te wagen. Dat was voor mij ook de druppel, al wist ik dat mijn redacteur dat niet zou slikken.

Ik moet eerlijk zeggen dat ik wat verstomd stond van die 'wahhabieten'. Ik kon me niet herinneren dat ik ze in verband met Afghanistan vaak had horen noemen, hoewel ik lang genoeg over het Midden-Oosten had geschreven om te weten wie zij waren in Saudi-Arabië. Het merendeel van de westerse pers was dan ook pas onlangs begonnen Gulbuddin Hekmatyar eens van naderbij te bekijken en vraagtekens te zetten bij de voordien grootschalig genegeerde westerse steun aan alle Afghaanse moedjahedien. Ingenieur Gulbuddin, zoals hij zichzelf noemde, was de enige van zeven officieel erkende moedjahedienleiders die zo anti-Amerikaans was dat hij weigerde naar het Witte Huis te gaan toen president Ronald Reagan de anderen 'vrijheidsstrijders' noemde.

Destijds werden dergelijke verwaande bokkensprongen goedgepraat met de redenatie dat Hekmatyar de dapperste van de bende was, met de meeste sovjetscalps aan zijn riem, en dat hij zijn imago niet wilde doen verbleken door een knieval te maken voor een buitenlander, al was dat dan de president van de Verenigde Staten. In feite was hij gewoon de favoriete krijgsheer van Pakistan – kreeg hij ruim de helft van alle wapens die zij verdeelden – en verantwoordelijk voor de dood van verscheidene westerse correspondenten en hulpverleners, naast die van meer Afghaanse 'vrijheidsstrijders' dan van sovjetsoldaten of overheidstroepen.[1]

Wat Girardet en Jouvenal mij vertelden over de wahhabieten was griezelig. Halverwege de jaren tachtig hadden Arabische vrijwilligers besloten de westerse humanitaire hulporganisaties te verjagen en te vervangen door hun eigen islamitische varianten. Westerse hulpverleners hadden vanaf het begin van het conflict met aanzienlijk gevaar voor eigen leven, van de zijde van de Russen en hun Afghaanse bondgenoten, tot diep in Afghanistan gewerkt. De 'wahhabieten' stelden zich vooral nogal dreigend op tegenover westerse vrouwelijke artsen en verpleegsters, van wie er velen 'in het binnenland' werkten. Hun redenering was het paradigma van simpliciteit: Afghanistan was een islamitisch land en moest worden geholpen door andere moslims en niet door ongelovigen. Hun voornaamste werktuig was contant geld, met sloten tegelijk, soms zaten de honderddollarbiljetten nog vers in hun plastic verpakking, maar meestal werd de plaatselijke munteenheid gebruikt, de afghani.

'Daar konden we niet tegen op,' herinnert een westerse hulpverlener zich. Jaren later vertelde een beschaamde Afghaanse moedjahediencommandant die in vrijwillige ballingschap in Parijs woont, mij dat de 'wahhabieten' van de Golf hem zo veel geld hadden geboden dat hij er een lange persoonlijke relatie met een westerse hulporganisatie voor had opgeofferd, het personeel had overgehaald de klinieken en de voedseldistributiepunten vrijwel van de ene op de andere dag te sluiten. En hij was beslist niet de enige moedjahediencommandant die dat heeft gedaan. Toch moesten de meeste Afghanen niet zoveel hebben van de 'wahhabieten' die zo gauw de buitenlandse hulpverleners weg wilden hebben, met name niet van diegenen die uit het land van de heilige koran kwamen en de taal ervan spraken.

Dat was een vreselijk intolerant soort islam. De 'wahhabieten' probeerden meteen greep te krijgen op wat zij beschouwden als de plaatselijke schending van de zuivere islam: tradities die Afghaanse moslims heilig waren, werden *haram* (verboden) verklaard – dansen, zingen, de eredienst van plaatselijke heiligen bekend als *pirs*, de grafmarkering met vlaggen en flessen, die zo onheilspellend in de wind konden rammelen.

Ik heb telkens het woord 'wahhabieten' tussen aanhalingstekens geplaatst omdat het een aanduiding was geworden die te pas en te onpas gebruikt werd. Voor de sovjets en later de Russen was 'wahhabiet' synoniem voor iedere moslim die de wapens tegen hen kon opnemen. Voor de Saudiërs betekende het hun bijzondere soort islam, die van de *salafi* (de voorvaderen) uit de zo vereerde eerste drie generaties moslims. Maar in Afghanistan en Pakistan was 'wahhabiet' een mengeling van Saudische en andere Golf-Arabische geldverlakkerij en een zeer minoritaire soort islam in India en Pakistan, die bekendstaat als deobandisme (naar de Indiase stad Deoband, waar de stroming in de negentiende eeuw ontstond). Het deobandisme stamde van een islamitische poging onder Brits bestuur het geloof te verdedigen tegen een vreemd bewind van ongelovigen. Bij het ontstaan van Pakistan, op de ruïnes van het Britse bestuur, in 1947, begon deze beweging zich, gestimuleerd door de regering, steeds meer te permitteren, waarbij zij geleidelijk veranderde in een militante spreekbuis voor de revolutionaire jihad in de Afghaanse oorlog. Maar het deobandisme bleef ondergeschikt aan de Pakistaanse voorkeur voor de gematigd centristische barelwi en ondanks luidruchtige demonstraties en militante bijeenkomsten had deze beweging bij verkiezingen nooit fatsoenlijk gescoord (tot 2002).

Maar hoezeer zij westerse hulpverleners ook dwarszaten, de 'wahhabieten' – of 'Afghaanse Arabieren' zoals zij werden genoemd – werden nooit beschouwd als een belangrijke gevechtsmacht in wat tenslotte een oorlog van Afghanen tegen buitenlandse bezetting was en bleef. Geen van de hoofdrolspelers in dezen – de Amerikanen, de Pakistanen, de Afghanen, de Russen en natuurlijk ook de Arabieren zelf – beschouwden de buitenlandse islamitische vrijwilligers als meer dan hulptroepen. Diverse buitenlandse veiligheidsdiensten, tot helemaal uit Algerije, Tunesië, Marokko en Egypte toe, hielden

ze bij gelegenheid wel eens in de gaten. Maar eigenlijk konden de vrijwilligers doen wat ze wilden. Ze sloten zich bij de diverse en dikwijls de meest radicale islamitische Afghaanse facties in het veld aan en het kan hun niet kwalijk worden genomen dat ze een plaatsje voor zichzelf wilden. Dat de Arabieren en andere buitenlandse moslims daar überhaupt zaten, is een blijk van de complexiteit van een bizarre oorlog.

Coalities in oorlogstijd brengen per definitie partners bij elkaar met uiteenlopende doelstellingen, waarbij het onwaarschijnlijk is dat zij het conflict zelf zullen overleven. De manier waarop deze coalitie werd gesmeed – en zoals voorspelbaar was ook weer uiteenviel – deed de zogenaamde terugslagthese ontstaan. In recente jaren hebben critici hiertegen aangevoerd dat de Amerikanen en anderen gewetenloos het 'monster van het islamitisch terrorisme' hadden gecreëerd, om daarna voor de gevolgen weg te lopen totdat ze in 2001 gedwongen waren weer ten strijde te trekken teneinde de opkomende dreiging te sussen, toen die heel letterlijk niet langer kon worden genegeerd. In het licht van de Afghaanse geschiedenis van factiepolitiek was het niet zo verrassend – of alleen maar de schuld van de Amerikanen – dat rivaliserende moedjahedien elkaar gingen bestrijden in de zoveelste reeks gemene oorlogjes.

De andere buren van Pakistan en Afghanistan, India, Iran, de Sovjet-Unie en later Rusland – dat invloed hield via de voormalige Centraal-Aziatische bezittingen – zorgden ervoor dat er gevochten bleef worden, ook toen het Rode Leger zich had teruggetrokken. Wat de ogenschijnlijke verdienste er ook van is, de terugslagtheorie veronderstelde op de eerste plaats dat de Verenigde Staten een gedetailleerd inzicht hadden in wat er precies gaande was in die oorlog tegen de Russen. In feite was de hele oorlogsinspanning opzettelijk zo ingericht dat het leek alsof de Amerikanen niet wisten wat er eigenlijk in Afghanistan gebeurde. Het is nog steeds onduidelijk in hoeverre de Amerikaanse inlichtingendienst op de hoogte was van de binnenlandse situatie in Afghanistan.[2] In staatsaangelegenheden is onwetendheid zelden een voordeel.

De Amerikaanse doelen in Afghanistan waren specifiek maar beperkt. Zij wilden wraak voor hun verdiende loon, hun uitbetaald door de communisten in Vietnam. Gedurende het grootste deel van

het conflict vonden ze het al lang best als ze de Russen een aderlating konden laten geven en voorkomen dat ze die rechtstreeks hoefden uit te dagen (pas in 1986, toen de sovjets duidelijk te kennen hadden gegeven dat zij zich uit Afghanistan wilden terugtrekken, gaven de Verenigde Staten de moedjahedien eindelijk de handmatig te bedienen Stingerluchtdoelraketten; dat deed de balans doorslaan tegen de gevechtshelikopters van de sovjets, die de Afghanen aanzienlijke verliezen hadden bezorgd). Het wat bescheidener Amerikaanse plan kwam Pakistan uitstekend uit. Op die manier kon Islamabad zijn eigen bedoelingen nastreven zonder nieuwsgierige Amerikanen die over zijn schouder naar de details zaten te turen.

Pakistan had wel degelijk een eigen agenda. Zelfs voordat de sovjets in december 1979 Afghanistan waren binnengevallen, had president Mohammed Zia ul Haq er al van gedroomd zijn Amerikaanse bondgenoten in de Koude Oorlog te gebruiken om een soort nieuw Mogolrijk te stichten, dat zich zou uitstrekken van Pakistan tot maar liefst de sovjetrepublieken van Centraal-Azië. Afghanistan was de spil van die politiek en Pakistan was vastbesloten een marionettenregering in Kaboel te plaatsen, teneinde de Afghaanse ambitie van hereniging van Afghaanse Pathanen met hun veel talrijker Pakistaanse neven een halt toe te roepen.

Zia was een militaire dictator die zeer openlijk een islamitische politiek voerde. Hij vond het fantastisch toen de Amerikanen mee gingen doen aan het bestrijden van de sovjets in Afghanistan en om redenen van 'plausibele ontkenbaarheid', waar inlichtingendiensten zo gek op zijn, gaf hij toestemming voor het doorsluizen van wapens en geld via Pakistan en met behulp van een tot dan toe onbeduidende dienst van het leger, de Inter Services Intelligence (ISI). Op die manier zouden er officieel geen Amerikanen in Afghanistan komen en zouden er ook geen Amerikaanse militaire slachtoffers vallen. Zo waren de opvattingen na de Vietnamoorlog geworden en die opvattingen bleven vrijwel overeind tot de aanslagen op het WTC en het Pentagon.

De smoes was erg doorzichtig en het Kremlin stonk er dan ook niet in. Het betekende dat Zia en gelijkgezinde islamitische extremisten nagenoeg geheel de controle hadden over de verdeling van wapens, voedsel en fondsen aan de coalitie van Afghaanse krijgshe-

ren, die door de ISI werden uitgekozen en gemanipuleerd. De Verenigde Staten zagen opzettelijk af van verantwoordelijkheid en daarmee wisten ze niet meer uit de eerste hand wat er nu precies in Afghanistan gebeurde.

Zo was het spel dus opgezet en daarop meldden zich met de zegen van Amerika allerlei vreemde medespelers. China kwam in aanmerking om wapens te verkopen voor dollars, teneinde de communistische concurrenten in het Kremlin te verzwakken. Egypte evenzo, verheugd geld te kunnen krijgen voor verouderde wapens. Israël vond het ook wel aardig de oude Russische wapens kwijt te kunnen die het buit had gemaakt in zijn diverse oorlogen met Arabieren. Maar de hoofdprijs ging naar Saudi-Arabië. Van meet af aan was de koninklijke familie door de Verenigde Staten erbij betrokken. Huizen als Al-Saud wisten heel goed wat ze moesten doen. Ze betaalden.

Jarenlang had de Saudische chequeboekdiplomatie miljoenen uitgegeven om dreigende buren af te kopen of dubieuze doelen te steunen die Washington met een welwillend oog bezag maar waarvoor het geen financiering van het Congres durfde te vragen (zoals de contrarevolutionairen in Nicaragua of de Unitá in Angola). Maar de Afghaanse zaak werd om religieuze en geostrategische redenen van ganser harte omarmd. Dus betaalden zij met een brede glimlach, waardoor zij de snel stijgende officiële oorlogskosten maar liefst met de Verenigde Staten deelden. Of zoals Milton Bearden, de plaatselijke CIA-agent in Pakistan op het hoogtepunt van de oorlog, het verwoordde, de Saudiërs legden honderd procent toe op Amerika's eigen bijdrage – waarbij zij uiteindelijk elk jaarlijks zo'n 500 miljoen dollar bijdroegen.

Afghanistan was het eerste experiment van Amerika in het uitbesteden van een oorlog, een praktijk die in 1991 nogmaals op grote schaal zou worden toegepast in het conflict om Koeweit te bevrijden van de Irakese bezetting (daarbij droegen Koeweit, Saudi-Arabië, Duitsland en Japan zo'n twee derde van de oorlogskosten). Afgezien van de donaties van de Saudische regering, bleven andere rijke Arabieren van de olie-emiraten aan de Golf met genoegen hun portefeuille trekken om in de loop van de jaren letterlijk ongekende hoeveelheden van honderden miljoenen dollars aan de Afghaanse jihad

te besteden. Dat zogenaamde moskeegeld werd na 1991 nog veel belangrijker, toen Washington het huis Al-Saud onder druk begon te zetten om met die officiële sponsoring op te houden. Er was weinig keus, maar niemand zag dat. Het model zou nog serieuze problemen veroorzaken in de jaren negentig, toen critici diverse liefdadigheidsinstellingen uit Saudi-Arabië en andere islamitische landen ervan beschuldigden een oogje toe te knijpen als Bin Laden de fondsen afroomde.

Maar in Amerikaanse ogen was geld niet het enige waarom het draaide. Op de lange termijn kon er een voordelig gebruik gemaakt worden van de puriteinse islam van de Saudiërs, voorheen een beetje gênant voor Washington, omdat in het kader ervan openbare onthoofdingen plaatsvonden, er geen spoor van democratie te bekennen viel en de mensenrechten met voeten werden getreden. Het wahhabisme werd losgelaten op goddeloze communisten en op Iraanse sjiieten met hun triomfantelijke islamitische revolutie. Washington begon te likkebaarden bij het vooruitzicht eindelijk wraak te kunnen nemen voor het meest vernederende halve decennium van de Amerikaanse geschiedenis. Hier lag een kans om anderen de val van Saigon door de communisten in 1975 en de afzetting van sjah Mohammed Reza Pahlavi met zijn pro-Amerikaanse monarchie vier jaar later in Iran betaald te zetten. Geen wonder dat het Congres steeds meer financiële ruimte gaf aan de schietgrage regering-Reagan, waarbij de verzochte bedragen werden verdubbeld en zelfs verdrievoudigd.

De Amerikaanse berekening was even simpel als voor de hand liggend. De Saudiërs waren met een natte vinger te lijmen. Ze begonnen zich al ruim tien jaar steeds minder op hun gemak te voelen. De Britten hadden in 1971 een eind gemaakt aan anderhalve eeuw militaire aanwezigheid in de Perzische Golf. De door Engeland geschapen stabiliteit maakte plaats voor een driehoeksstrijd om de macht tussen Iran, Irak en Saudi-Arabië. De Saudiërs wisten dat zij de zwakkere partij waren. Ze hadden de meeste olie en de kleinste bevolking en wisten niet zeker of de Amerikanen vastbesloten waren het koninkrijk te verdedigen toen Washington in 1979 eenmaal de sjah 'opgaf'. De Saudiërs keken neer op en voelden zich bedreigd door de veel talrijker sjiitische moslims van Iran. En met de sjah wisten zij destijds ook niet veel aan te vangen.

Het was voor het koninklijk huis vernederend genoeg geweest dat in de jaren zeventig de troepen van de sjah in het naburige Oman zaten te rommelen, in een niet succesvolle poging marxistische rebellen te verslaan. Maar nu ayatollah Ruhollah Khomeini een extremistisch-islamitische revolutie in Teheran had gebracht, sprak dat alle moslims aan. Moslims waren niet langer als vanzelfsprekend bereid de scheiding te respecteren tussen de lang beschermde soennitische wereld en de Iraanse sjiitische invloed. Een essentieel onderdeel van de nieuwe radicaal-soennitische jihadpolitiek werd zelfs gevormd door een hang naar martelaarschap, die voor die tijd uitsluitend bij de sjiieten werd aangetroffen.

Voor Al-Saud was 1979 zijn annus horribilis. Het begon met groot ongemak bij de val van de sjah, de andere grote bondgenoot van de Amerikanen in de Golf, en eindigde met de gênante bezetting van de Grote Moskee te Mekka door plaatselijke soennitische oproerkraaiers – en de verrassende sovjetinvasie van Afghanistan. Het ging de radicale politieke islam duidelijk voor de wind. Maar Al-Saud wilde geen concurrentie in de strijd om wie de zuiverste moslim zou zijn. Bovendien zat Saudi-Arabië dat agressieve, seculiere en republikeinse bewind in Irak ook dwars, dat bovendien klaarstond om zwakkere buren aan te vallen.

In toenemende mate onder vuur genomen om zijn extravagante levensstijl, zag Al-Saud al snel de Afghaanse jihad als een manier zijn bezoedelde eer en reputatie onder de gewone Saudiërs te helpen herstellen. Het beschamende geweld in de Grote Moskee deed de machtsbalans doorslaan ten gunste van de wahhabieten, die geleidelijk steeds meer uren godsdienstonderricht op scholen kregen en beknibbelden op de vrijheid van Al-Saud om politiek te manoeuvreren. Onder dergelijke omstandigheden bestond er in de wereld van de islam geen hogere zaak dan het Afghaanse conflict, al was er ruim acht eeuwen geen sprake geweest van jihad als Heilige Oorlog (in tegenstelling tot de meer algemeen geaccepteerde definitie als een zedelijk-islamitische strijd – of 'inspanning', zoals de Arabische wortel aangeeft – in zichzelf).

De jihad oefende ook aantrekkingskracht uit op een steeds groeiende marge ontevreden jongeren. Sneuvelden zij als 'martelaren' in de strijd, dan ontlastten zij het koninkrijk en andere islamitische

landen, door als vrijwilliger te vertrekken, van evenzovele ordeverstoorders en vervolgens zouden ze eeuwig leven met tweeënzeventig hoeri's, de maagden die in het paradijs klaarstaan voor degenen die in de strijd voor de islam zijn gesneuveld. Moslims het recht te ontzeggen ten jihad te trekken zou bovendien een terugslag kunnen veroorzaken op Arabische regeringen. Een jihad in Afghanistan was letterlijk een door God gegeven kans om aan de winnende kant te staan, in de hedendaagse islamitische geschiedenis toch al een zeldzaam verschijnsel.

Met al deze enigszins verwarrende gedachten in het hoofd werden moslims van de Atlantische kust van Noord-Afrika tot de Zuidzee ertoe aangespoord aan de oorlog deel te nemen. Het doel was de wereld te laten zien dat de islam één was en dat hij het Kremlin afkeurde. De hoogste religieuze autoriteiten in de soennitische wereld omschreven de jihad als een absolute religieuze verplichting, voor elke moslim bindend, geen kwestie van individuele keuze. Die boodschap werd in moskeeën alom voorgelezen. En de aanwezigheid van vrijwilligers in Pakistan was goede propaganda op zich. Dus verstrekte Pakistan heel gemakkelijk visa, te verkrijgen bij zijn ambassades en consulaten. Saudi-Arabië bood 75 procent reductie op het vliegticket naar Pakistan vanuit het koninkrijk. De Verenigde Staten, hun westerse bondgenoten en vele andere regeringen spoorden hun islamitische burgers ertoe aan deel te nemen aan de jihad. Radicale islamitische ronselaars wierven vrijwilligers tot in Noord-Amerika en de Filippijnen. In Egypte zag president Hosni Mubarak met genoegen de extremistische moslims vertrekken die hun gevangenisstraf hadden uitgezeten vanwege de moord op zijn voorganger Anwar al-Sadat, in oktober 1981.

Hoge Saudische ambtenaren beweren zelfs tegenwoordig nog, al weten ze van de vreselijke kosten die zijn voortgevloeid uit de onbedoelde gevolgen van zo'n beleid, dat zij geen andere keus hadden dan de verplaatsing van de vrijwilligers te financieren en te bevorderen. Het was ondenkbaar geweest het tegenovergestelde te doen: daarmee hadden zij hun theocratische bewind aan de wortel laten aantasten. Turki al-Faisal, die vijfentwintig jaar lang de Saudische veiligheidsdienst leidde, zei dat het een 'ernstige fout' zou zijn geweest voor welke Arabische staat dan ook, te hebben voorkomen dat vrij-

willigers in Afghanistan hun 'heilige plicht' gingen vervullen, want 'voor het eerst in vele jaren deden veel moslims iets tegen een invaller en daarin leken ze nog te slagen ook'.[3] En zo was het in zo'n dertig landen in de islamitische wereld met Allahs zegen, of ook wel opgeruimd staat netjes, of een beetje van beide, aan de martelaren in spe, in een authentieke respons op de eerste echte jihad ter verdediging van de islam sinds de kruistochten.

Hoeveel buitenlandse moslims op deze oproep hebben gereageerd is nog steeds niet duidelijk, de meeste schattingen lopen uiteen van 10.000 tot 15.000, andere spreken van 19.000 en soms van 30.000. Niemand schijnt er precies boek van te hebben gehouden. Of misschien vonden degenen die dat wel deden – de Saudiërs hielden de vrijwilligers bij die met goedkope tickets vlogen – het politiek wenselijker de archieven niet voor ieders blikken te ontsluiten. Veel van deze vrijwilligers, zeker de beter gesitueerde Arabieren van de Golfstaten, waren studenten of ambtenaren op vakantie.

Sommigen gingen eerst naar de vleespotten van Zuidoost-Azië, om zich vervolgens te reinigen in de jihad op de weg naar huis. Binnen enkele dagen zouden ze aan- en weer wegvliegen, en vaak bleven ze slechts lang genoeg om een groepsfoto te laten nemen net binnen Afghaans grondgebied. Anderen zwierven door de Pakistaanse stad Peshawar, de voornaamste verzamelplaats van deze oorlog, amper een uur rijden over de Khyberpas naar de Afghaanse grens.

Zelfs minder goed bedeelde vrijwilligers kwamen en gingen zoals het ze goeddocht. Niemand schijnt zeker te weten hoeveel Arabieren naast de Afghanen streden, hoewel de meesten van degenen die dat deden opgenomen werden in de officieel gefinancierde moedjahediengroepen. De Syrische verslaggever Ahmad Muaffak, die de oorlog versloeg en in Pakistan bleef, vertelde mij dat hij na nauwkeurig onderzoek tot de conclusie was gekomen dat er slechts 44 Arabische vrijwilligers waren gesneuveld tegen de Russen (hoewel er nog eens 198 omkwamen bij het noodlottige offensief van Jalalabad tegen het Afghaanse communistische bewind van Najibullah, vlak nadat de Russen zich in het voorjaar van 1989 hadden teruggetrokken). Zulke verliezen waren niet eens aanleiding voor een voetnoot, vergeleken met de ruim één miljoen Afghanen die omkwamen in de strijd om hun land te bevrijden van de sovjetbezetting.[4]

In feite kwam het grootste deel van de zogenaamde Afghaanse Arabieren amper verder dan Peshawar en omgeving, waar zij zich inzetten voor de hulpverlening. Velen leefden en werkten in de universiteitsstad, een lommerrijke uitbreiding van de oude garnizoensstad van het Britse bestuur, die verrees rond het voormalige kampement van het Indiase leger, dat sinds de onafhankelijkheid in 1947 amper veranderd was. Datzelfde deden de meeste westerse hulpverleners. Maar beide groepen kwamen elkaar zelden of nooit tegen, wat ik vreemd vond. Ik ging twee keer naar Peshawar terug in twee opeenvolgende jaren, in een poging erachter te komen hoe het mogelijk was dat moslims en westerlingen die zich inzetten voor hetzelfde soort hulpverlening in dezelfde buurt van een Pakistaanse provinciestad vrijwel niets van elkaar afwisten, niet op professioneel en niet op persoonlijk vlak. Mijn onderzoek veroorzaakte niet zozeer ongemak als wel verrassing.

'Wij waren schepen die elkaar 's nachts tegenkwamen,' zei Anders Fange, de Zweed die in 1980 als radiojournalist naar Afghanistan was gegaan. Hij was destijds vierendertig en drie jaar later ging hij werken voor het Zweedse Comité, dat toen en nu actief is bij hulpverlening aan Afghanen. 'We werkten ons allemaal drie slagen in de rondte, ruim zeventig uur per week,' zei hij bij wijze van verklaring. De kloof werd in 1988 duidelijk, toen de tot dan toe clandestiene grensoperaties in het kader van de hulpverlening dankzij de akkoorden van Genève legaal werden, toen er een schema was vastgelegd voor de terugtrekking van de Russen en de hulpverlening binnen Afghanistan rationeler kon worden opgezet.

Plotseling werden de hulpverleningsorganisaties legitiem. Nog meer geld stroomde binnen om de Afghanen te helpen. Westerse en islamitische hulporganisaties zetten rivaliserende coördinerende raden op, waarbij alleen Soedanezen kortelings in beide zaten. Maar toch waren al in Peshawar de relaties niet gemakkelijk. Een Franse hulpverlener vertelde dat hij door een Arabier, die almaar achter hem aan reed, met een vuurwapen was bedreigd. Westerse vrouwen klaagden er voortdurend over dat Arabieren in de universiteitsstad naar hen spogen. Deze tekenen van spanning werden verdoezeld, want men moest zogenaamd door met de oorlog.

Fange, die in zijn jeugd in Zweden had lopen demonstreren tegen

de Amerikaanse aanwezigheid in Vietnam, zag het Afghaanse conflict als een zaak van 'weer een grootmacht die een weerloos landje bezet'. In Peshawar 'voelde ik dat ik deel uitmaakte van iets belangrijks en werd ik een rabiate tegenstander van de sovjetbezetting'. Dat waren nog honderden andere westerlingen, veel Fransen en Amerikanen vooral, die veelbelovende carrières als advocaat, bankier of arts hadden opgegeven en ten strijde waren getrokken. 'De Arabieren waren daar om de Afghanen te helpen, en we mochten ze dan wel niet, ze waren geen vijanden,' zei Fange, terugdenkend aan zijn vroege dagen, toen hij juist zijn latente Afghanistanvirus had opgelopen. 'Wij zagen het gevaar van die Arabieren niet, en achteraf gezien is het natuurlijk gemakkelijk om conclusies te trekken, dat zij niet gemotiveerd werden door de wens om de nationale onafhankelijkheid in Afghanistan te herstellen, maar door die van een radicale, wereldwijde jihad.'[5]

Edward Girardet had in 1989 nog eens duidelijk gewezen op de vijandschap tussen Afghanen en Arabieren. Door een van zijn vele persorganisaties was hij gevraagd een televisiereportage te maken van de laatste dagen van de Russische aanwezigheid, die officieel die maand februari afliep. Heel voorzichtig stak hij niet verder de Afghaanse grens over dan strikt noodzakelijk. Maar hij en zijn equipe waren nog niet aan het werk, of een lange gewapende slungel van een Arabier gaf hem in uitstekend Engels te kennen dat hij moest opdonderen. Girardet, die al jaren de Afghaanse zaak toegedaan was, pikte dat niet zomaar. Met veel afkeer en erop staand dat zijn tolk elk woord langzaam herhaalde, antwoordde hij in het Engels dat hij te gast was bij het Afghaanse volk en dat hij zou vertrekken als dit hem daarom vroeg. De Arabier werd daarop met een groepje van zijn mannen steeds bedreigender. 'Als u niet onmiddellijk vertrekt, schiet ik u dood,' sprak de Arabier. 'En komt u zeker niet terug, want de volgende keer dat ik u zie dood ik u in elk geval.'

Girardet vertrok met een pesthumeur. Een paar dagen later ging hij toch weer naar Afghanistan en dit keer enkele kilometers verwijderd van de locatie van zijn onaangename ontmoeting. Maar hij moest zijn verhaal afmaken. Toevallig werd hij begeleid door een Afghaanse moedjahediencommandant, een goede vriend van hem. Opeens was daar diezelfde slungelige Arabier weer, en hij begon te

gillen: 'Ik heb je gewaarschuwd dat ik je de volgende keer zou vermoorden. Dus sodemieter op.' Maar Girardet bleef staan. Er volgde een scheldpartij en de druk gesticulerende Arabier kwam met zijn mannen uit hun dekking te voorschijn en bedreigde Girardet en zijn equipe.

Dit geharrewar trok al snel de aandacht van de Afghaanse regeringstroepen, die meteen het hele terrein onder granaatvuur namen. De Afghaanse vriend van Girardet bracht redding door Girardet en diens equipe weinig zachtzinnig in een jeep te smijten, die wegscheurde terwijl de granaten achter in de weg sloegen. Pas na augustus 1998, toen Osama bin Laden de schuld kreeg van de autobommen bij de Amerikaanse ambassades in Dar es Salam en Nairobi, besefte Girardet dat de man wiens gezicht zo prominent op televisie en in kranten prijkte, zijn plaaggeest van 1989 was.

Achteraf bezien was Girardets ervaring illustratief voor de neveneffecten van de Afghaanse oorlog. Hoe absurd was het niet dat een Arabier en een westerling elkaar stonden uit te schelden aan de vooravond van een theoretisch gezamenlijke overwinning? In het klein was hun verhaal het klassieke van oorlogscoalities die uiteenvallen zodra de overwinning uit de kruitdamp van de onbestemde veldslagen te voorschijn treedt. Het was gemakkelijk genoeg om in te zien en te begrijpen waarom. Afghanistan was heel lang een zwakke, sterk gedecentraliseerde bufferstaat geweest, die voornamelijk kon bogen op een geschiedenis van doorgangsland, respectievelijk dodelijke valkuil voor binnenvallende buitenlandse legers, dankzij de uitgestrekte bergketen die terecht de naam van Hindu Kush draagt (letterlijk 'moordenaars van hindoes'). Toen ik in de journalistiek begon was 'Afghanistanisme' een uitdrukking voor een obscuur, ververwijderd en ingewikkeld buitenlands probleem van secundair belang, dat niet één-twee-drie te ontrafelen, laat staan op te lossen, was en dat gegarandeerd verveling zou wekken. Afghanistan was zo'n oord dat kennelijk gedoemd was tot lange perioden van vergetelheid.

Toch leek de oorlog in 1989 voor de Amerikanen en veel van hun bondgenoten een enorm en duidelijk succes, dat verre het aanvankelijke bescheiden doel, een aderlating van de Russische beer, had overtroffen. De Berlijnse Muur viel een kleine negen maanden na-

dat de laatste sovjetsoldaat in februari de Amu Darya was overgestoken, de Oxus uit de Oudheid. De Koude Oorlog gaf de geest en daarmee het Grote Rijk, bestuurd vanuit het Kremlin, in Midden-Europa en Centraal-Azië. Geen wonder dat Zbigniew Brzeninski in zijn handen klapte, die toen hij nationaal veiligheidsadviseur was onder president Jimmy Carter, een halfjaar voordat het Rode Leger formeel Afghanistan binnen viel, de sovjets daartoe zat op te hitsen.

Tien jaar daarvoor was hij het meesterbrein geweest achter clandestiene militaire operaties in Afghanistan, louter en alleen opgezet om de Russen almaar dieper in het moeras te lokken. Hij was op meer uit dan alleen vergelding voor de Amerikaanse nederlaag in Vietnam. In 1998 vertelde Brzeninski aan het Franse *Nouvel Observateur* dat men alles in verhouding moest blijven zien, natuurlijk. 'Wat is nu belangrijker voor de wereldgeschiedenis, de Taliban of het instorten van de Sovjet-Unie, een paar moslims in beroering of de bevrijding van Midden-Europa en het einde van de Koude Oorlog?'[6] Je hoefde niet de zoon van een vooroorlogse diplomaat te zijn, zoals Brzeninski, om dat te denken.

Niet alle Amerikaanse functionarissen waren zo enthousiast. Die van de CIA wel, maar op het ministerie van Buitenlandse Zaken dacht men er anders over. 'Dat was typisch het verschil tussen een op actie gericht agentschap zoals de CIA, dat onder het gejuich kon aftaaien,' mopperde een Amerikaanse diplomaat jaren later, 'en BZ mocht de scherven gaan proberen te lijmen na de terugtrekking van de sovjets.' Wellicht, maar ook dat leek mij toch een simplificatie.

Ik kan me herinneren dat ik me bij mijn bezoek in 1988 afvroeg hoe Amerikaanse functionarissen zo onnozel konden zijn dat zij een happy end als volstrekt onvermijdelijk zagen.

Mijn twijfels stamden uit de twee jaar die ik in 1978 en 1979 in Iran had doorgebracht, verslag uitbrengend van de afzetting van de sjah en de opkomst van Khomeini. Straatdemonstraties in Teheran deden eindeloos herhaalde waarschuwingen in mijn oren weerklinken tegen het gevaar van 'westtoxicatie' en 'geen oost en geen west'. Daarom bleef ik Amerikaanse functionarissen in Pakistan maar aan het hoofd zeuren over het gevaar van een als politieke macht ontwakende islam. Een anders zo vriendelijke diplomaat, die genoeg kreeg van mijn gezeur, beet mij op een dag toe: 'Wij hebben hier te maken

met soennieten, niet met sjiieten.' Ik vond zijn opmerking niet bepaald een overtuigend argument.

Mijn twijfel moet aanstekelijk hebben gewerkt, want op een dag kreeg ik een telefoontje van een Amerikaanse functionaris die vroeg of ik naar zijn kantoor in Peshawar wilde komen. Ik had geen flauw idee waarom, ik had de man nog nooit gezien, zelfs zijn naam kende ik niet. Maar ik verscheen op de afspraak. De functionaris hield zich bezig met de zich snel ontwikkelende heroïnehandel langs de Afghaans-Pakistaanse grens en verderop. Dit was een aspect van de Amerikaanse politiek dat hij niet kon slikken. Het uur daarop kon ik hem niet meer tot zwijgen brengen. Hij wist wat ik nodig had om een goed verhaal te schrijven.

Hij gaf de namen van de grootste Afghaanse en Pakistaanse smokkelaars. Hij vertelde ook dat dezelfde vrachtwagens waarmee de ISI de Afghaanse verzetsstrijders wapens en munitie uit depots in Islamabad en Karachi leverde, vervolgens geladen werden met heroïne bestemd voor westerse markten en de eigen Pakistaanse stadsbevolking. Ik vermoedde dat hij een zwaar gevecht met andere bureaucraten had verloren, die misschien zijn zorgen wel deelden, maar er de voorkeur aan gaven om in naam van de oorlog hun mond te houden.

De Afghaanse Arabieren hadden zo hun eigen problemen, zeker nadat de laatste sovjetsoldaat Afghanistan op 15 februari 1989 had verlaten. Zij hadden gedacht dat de Afghaanse moedjahedien zonder dat hun een strobreed in de weg zou worden gelegd, naar Kaboel zouden optrekken om daar een zuivere islamitische staat uit te roepen. De voornaamste reactie van de Arabische vrijwilligers, en in grotere mate dan bij de westerlingen, was er een van verbijstering over de chaotische loop die de gebeurtenissen in het Afghanistan van na de Russische bezetting namen. Ze waren geschokt door hun nederlaag in de slag bij Jalalabad in het voorjaar van 1989 waarmee, zo dachten zij zelf – en de juichende Amerikaanse ambassade in Islamabad al evenzeer – de oorlog afgelopen zou zijn. Maar al eerder waren vrijwilligers ongerust geworden door de spanningen die wel moesten leiden tot ongebreidelde gevechten onder rivaliserende milities.

Achteraf bezien waren die vrijwilligers naïef. Ze waren er op de een of andere manier van overtuigd geraakt dat hun conflict het enige van de dag was en dat zij er de eigenlijke drijfveren van waren. In

feite was de Afghaanse oorlog in Levantijnse termen maar bijzaak en hun eigen rol erin onbeduidend. De Iraans-Irakese oorlog, die duidelijk veel bedreigender was voor de bakermat van de islam in het Midden-Oosten en de voor de buitenwereld bestemde olievoorraden, speelde zich af tussen 1980 en medio 1988, vrijwel tegelijkertijd met het Afghaanse conflict (Irak perste Al-Saud twintig miljard dollar af als beschermgeld, verkapt als 'leningen', als zijn bijdrage om het revolutionaire Iran op afstand te houden). De eerste intifada, waarbij Palestijnse jongeren stenen begonnen te gooien naar het Israëlische bezettingsleger, begon in december 1987.

Alles wat telde voor de Afghaanse Arabieren was dat zij gedurende een jaar of zes aan zichzelf waren overgeleverd. Voor westerlingen als de academicus Michael Barry betekende Afghanistan de ontdekking van 'de jeugd van de wereld, de essentie van het menselijk lot op deze aarde'. Afghanistan was voor de islamitische vrijwilligers de zoveelste ontdekking, terwijl zij zelf uit verre landen afkomstig waren. De jihad was een religieuze verplichting, maar ook een fantastische kans om geloofsgenoten uit de hele wereld te ontmoeten, om met elkaar te discussiëren en maar al te vaak elkaar te radicaliseren.

Jaren later sprak een westers diplomaat in Peshawar met Mary Anne Weaver, die tientallen jaren de islamitische wereld had verslagen voor een aantal bladen, waaronder de *New Yorker*. De diplomaat merkte op: 'Deze groeperingen zouden elkaar in hun stoutste dromen nog niet zijn tegengekomen, als er geen sprake was geweest van een jihad.' Hij mijmerde over de weerslag van deze vermenging, die het gevolg zou zijn van het versmelten van een islamitische versie van de Komintern en concludeerde: 'De gevolgen zijn voor ons allemaal overweldigend.'[7] In feite gingen de meeste vrijwilligers naar huis en vervolgden hun normale leven. Maar een kleine minderheid van Arabische vrijwilligers gebruikte Afghanistan als openbarende inwijding in extremistische Heilige-Oorlogpolitiek, de manier ooit islamitische landen te bevrijden van buitenlandse 'ongelovige' overheersing en natuurlijk hun eigen Arabische regeringen omver te werpen, die als onislamitisch werden bestempeld.

In de ogen van deze extremisten was Amerika even verdacht als de Sovjet-Unie, schuldig aan een reeks zonden, variërend van steun aan Israël tot het seculariseren van de traditionele islamitische samenle-

vingen en de 'roof' van olie uit het Midden-Oosten. Ze waren beleefd genoeg hun mening niet kenbaar te maken aan hun Afghaanse vrienden, die zich toch nog wel een beetje dankbaar voelden jegens Amerika omdat dat geholpen had een einde te maken aan de sovjetbezetting. En dat was maar goed ook, want hun doelen en die van de gemiddelde Afghanen liepen toen al uiteen. In het jaar dat de Russen naar huis gingen zei een Afghaanse vluchteling in Peshawar tegen een jonge Amerikaan die hem Engels leerde: 'Die Arabieren willen sterven voor de zaak, zij zoeken het martelaarschap. Wij willen de Russen weg hebben, maar wij willen leven, wij vechten niet om dood te gaan.'[8]

Een leider in de maak

In december 1999 was ik in Jedda, toen een behulpzame Saudische collega zei dat hij van plan was die avond naar een bijeenkomst van Saudiërs te gaan die hadden deelgenomen aan de Afghaanse jihad. Uit het gesprek dat wij gehad hadden had hij duidelijk kunnen opmaken dat ik die Afghaanse Arabieren best eens zou willen zien. Het was dus duidelijk dat ik daar heel graag bij had willen zijn. Maar er kwam geen uitnodiging, en ik vond het niet kies de zaak zelf ter sprake te brengen. Ik vroeg me af waarom hij er überhaupt over begonnen was. Laten we zeggen dat ik teleurgesteld was, eerder dan verrast. Ik had genoeg conflicten verslagen om te weten dat oorlogsveteranen een slag apart zijn. Zij communiceren meestal in een soort code – in het Westen althans vaak gesmeerd met veel alcohol – en het ligt niet voor de hand dat zij buitenstaanders, en zeker niet buitenlanders, zomaar in hun midden accepteren.

En toch zat het me dwars. Was het nu normaal of buitengewoon dat in de stad van Osama bin Laden mannen van zijn generatie bij elkaar zouden komen en, dat wist ik zeker, het zouden gaan hebben over zijn laatste avonturen, afgezien van hun eigen oorlogservaringen? In de Verenigde Staten was Osama de speerpunt van het internationaal terrorisme geworden sinds de aanslagen op de Amerikaanse ambassades in Kenia en Tanzania in augustus 1998. Hij werd ervan beschuldigd deze aanslagen te hebben beraamd en de Amerikaanse regering had vijf miljoen dollar uitgeloofd voor informatie die kon leiden tot zijn arrestatie. Hoe meer de Amerikaanse media over hem schreven, des te meer koesterde Osama zich in het voetlicht en des te meer groeide zijn reputatie onder gewone moslims, niet in het minst in Saudi-Arabië.

De regering-Clinton had daarvoor gezorgd, door haar zeer technologische represailles naar aanleiding van de aanslagen. Op 20 augustus 1998 vuurden Amerikaanse onderzeeërs ruim zestig Tomahawkraketten af op een van zijn Afghaanse opleidingskampen, plus nog een kleine twintig op de farmaceutische fabriek El-Shifa vlak bij de Soedanese hoofdstad Khartoem, naar verluidt eigendom van Osama en productieplaats van chemische wapens. In Afghanistan misten de raketten hem. Hij had, zo meldden Amerikaanse inlichtingenbronnen, nog slechts ongeveer een uur daarvoor in het kamp Khost gezeten (hoewel anderen in twijfel trokken dat hij überhaupt in de buurt was). Maar westerse experts, ingehuurd door de eigenaar van El-Shifa die de fabriek een paar maanden daarvoor had gekocht, vielen de regering al snel lastig met het overtuigende bewijs dat de fabriek allesbehalve gevaarlijke chemische wapens produceerde en dat Osama er geen mede-eigenaar van was.

Het feit dat er maar liefst Tomahawks werden ingezet, blies de aura van Osama op, want zij waren een sleutelelement in de wrok van de derde wereld jegens de Verenigde Staten en de technologische expertise die vereist is om zo'n wapen in elkaar te zetten, dat in staat is te doden zonder risico voor de gebruiker. Ruim vijftig jaar had ik op diverse locaties de groeiende woede kunnen peilen jegens het Westen, en met name de Verenigde Staten, omdat het 'niet eerlijk vocht'. De derde wereld klaagde dat de Amerikanen er op slinkse wijze onder uit probeerden te komen gewond te raken, alsof moderne oorlogvoering teruggedraaid zou moeten worden tot ridderlijke man-tegen-mangevechten waarbij ook Amerikanen gewond zouden kunnen raken. Logisch doorgedacht leidt dit tot terrorisme, het traditionele wapen van de gefrustreerden en de zwakken, die niet anders kunnen dan leed berokkenen als een middel van bestaan en gehoord worden.

Osama herhaalde almaar dat hij de Amerikanen de verbittering van nederlaag en vernedering wilde laten proeven die zij, als moderne kruisvaarders, de moslims zo vaak hadden doen proeven in de afgelopen vier eeuwen van islamitisch verval en westerse agressie. Hij was slim genoeg om in te spelen op de bloedbaden in 1982 onder Palestijnse burgers in de vluchtelingenkampen Sabra en Chatila in Beiroet, en onder Libanese burgers in Qana, in Zuid-Libanon in

1996. In beide gevallen werden ongewapende Arabieren met Israëlisch wapentuig of medeweten vermoord. Hij verzweeg dat hij, net als vele andere Saudiërs, zich aanwijsbaar lange tijd niets aan de Palestijnse zaak gelegen had laten liggen. Hij wist dat Sabra, Chatila en Qana namen waren die veel ontwikkelde moslims aanspraken, niet alleen de ongeletterde of bijna ongeletterde massa's, ook al wist die elite heel goed dat terrorisme, en met name zijn soort, in de islam volstrekt niet goed te praten valt.

Maar het was zo verleidelijk corrupte regeringen, arrogante heersers, mislukte instellingen en al het andere dat thuis niet functioneerde, en natuurlijk zijn eigen verantwoordelijkheid voor de endemische chaos te vergeten. Dus moest de buitenlander de schuld krijgen. Het Westen kreeg die. De Verenigde Staten kregen die. Ja, vooral die enige supermacht en zelfverklaarde 'onmisbare natie', een ongelukkige formulering van Madeleine Albright, die als een zottin de wereld overheerste maar weigerde rotte plekken in deze wereld als Palestina en Kasjmir aan te pakken.

Osama was iets nieuws, een onafhankelijke lobbyist die geen last had van staatsverantwoordelijkheid. Althans, dat was de indruk die je kreeg als je je niet blindstaarde op de slordige losse eindjes in Pakistan en Afghanistan. Voor veel moslims hingen zijn macht en glorie niet af van de steun van een buitenlandse mogendheid. In tegenstelling tot de tierende branieschoppers die de islamitische wereld zo vaak had voortgebracht, was Osama rijk, vroom en welbespraakt, hij daagde de Amerikanen uit en hij wist ook hoe hij ze te pakken moest nemen.

In het negentiende-eeuwse Amerika betekende 'de leeuw op de staart trappen' de almachtige Britten pesten, die het vaak maar het beste vonden de andere kant op te kijken. Het was duidelijk dat Amerika nu de wereld overheerste op een wijze waarvan zelfs het Britse rijk op zijn hoogtepunt niet had durven dromen. Maar het Amerika van 'geen loden kisten' en van na de Vietnamoorlog was niet van plan zijn vreselijk snel toeslaande zwaard te trekken voor niet meer dan een enkele kop in een krant of een paar journaals. Nog badend in de glorie van de overwinning in de Koude Oorlog waren de Verenigde Staten een grootmacht zonder eigenlijke kolonies, die kon doen alsof haar eigen verpletterende invloed elders in de wereld

niet bestond. Amerika liet naar buiten toe weten dat het zich alleen met zichzelf wilde bemoeien, terug wilde naar het klassieke isolationisme, nadat het zich een halve eeuw lang had verstrikt in buitenlandse bemoeienissen.

En juist dat maakte Osama zo fascinerend. Die schizoïde opvatting van Amerika als zowel een bedreiging als een papieren tijger was nu typisch iets van hem. Hij kleineerde de bekwaamheid van de Amerikaanse soldaat en dus logischerwijze die van het Amerikaanse leger. Maar hij was ervan overtuigd dat de Verenigde Staten een zeer reële bedreiging vormden die moest worden geneutraliseerd voordat zij zou vernietigen wat er nog van de islamitische wereld over was. Deze boodschap, die voortkwam uit onbekendheid met het Westen en meer in het bijzonder met de nieuwe wind die in Amerika waaide, was er een die wijd en zijd aansprak. Zijn opvatting van religie en de buitenwereld was beslist steil en beperkt en toch lukte het hem veel moslims te enthousiasmeren, al wisten ze dat zijn interpretatie van de islam verkeerd was.

Dus maakte op 10 juni 1999 Al-Jazeera, dat iconoclastische satelliettelevisiestation dat zich in Qatar, het kleinste buurstaatje van het koninkrijk, bevond, zijn groeiende reputatie waar in staat te zijn de televisie in de Arabische wereld op haar kop te zetten, door een documentaire van anderhalf uur over Bin Laden uit te zenden. Sinds het station in 1996 in de lucht was gekomen, maakte Al-Jazeera, voornamelijk bemand door voormalige werknemers van de Arabische dienst van de BBC, de Arabische regeringen woest door lang onderdrukte figuren uit de oppositie een spreekbuis te verlenen. De documentaire, gemonteerd rond een interview in Afghanistan aan het eind van de maand december daarvoor, was volgens geruchten maandenlang onder druk van de Amerikaanse, Saudische en zelfs Egyptische regering op de plank blijven liggen. Maar de Qatari's maakten er een gewoonte van tegen de schenen te schoppen van hun Saudische reuzenbuur. Dat paste bij hun grondgebied, een soort van achtergrond vol witte ruis.

De documentaire werd uitgezonden op donderdagavond, het begin van het islamitische weekeinde, om een maximaal publiek te hebben. 'De straten in Riaad waren leeg,' herinnerde een inwoner van de hoofdstad zich. 'Iedereen keek naar Al-Jazeera en dat vond

Al-Saud niet leuk.' Het was niet zozeer wat Osama zei, want op veel van die thema's was hij al ingegaan in eerdere interviews met westerse zenders. Wat de Saudiërs fascineerde was dat zij Osama rechtstreeks in het Arabisch hoorden spreken, in plaats van zijn stem vanuit het Engels in het Arabisch vertaald te horen in buitenlandse televisieprogramma's.

Daardoor werd hij weer levend en menselijk. Officieel was hij in Saudi-Arabië persona non grata, zoals minister van Buitenlandse Zaken Albright de volgende herfst merkte, tijdens een rondreis door het Midden-Oosten, waarbij ook ik het koninkrijk bezocht, toen zij probeerde kroonprins Abdullah bin Abdulaziz al-Saud over te halen hem aan te spreken. 'Ik geloof dat die persoon geen Saudiër is,' merkte kroonprins Abdullah op, met onberispelijke woestijnlogica een eind makend aan haar navraag, aangezien het koninkrijk in 1994 Bin Laden zijn paspoort had ontnomen.

De relaties waren niet altijd zo afstandelijk geweest. Tijdens de oorlog tegen de Russen in Afghanistan was Osama een uitgelezen, zij het aanvankelijk minder beduidend instrument in de Saudische politiek, bedoeld om fondsen te werven voor de Afghaanse jihad. Prins Salman, met koning Fahd een van de zeven zoons van koning Abdulaziz' favoriete Hasa, stond aan het hoofd van de humanitaire organisatie voor de miljoenen Afghaanse oorlogsvluchtelingen die in Pakistan asiel hadden aangevraagd. De jihad was begin jaren tachtig al enkele jaren oud, toen er fonds wervende comités werden opgericht in elke streek van het koninkrijk. De plaatselijke emir deed een beroep op prominente families en vroeg ze een familielid aan te wijzen om in het comité zitting te nemen teneinde zodoende andere donaties aan te moedigen. De familie Bin Laden koos hiervoor Osama, vermoedelijk omdat hij als het godsdienstigste familielid werd beschouwd. Destijds werkte Osama in de aannemerij van de familie. De Palestijnse opzichter bij de uitbreiding van de weg naar Mekka merkte op een dag dat Osama afwezig was en dat hij de volgende dag pas tegen de middag op zijn werk verscheen. Nog voordat Osama hierover tekst en uitleg kon geven, schold de ingenieur hem de huid vol: 'Verdomme, jij denkt dat je de eigenaar van dit bedrijf bent.' Osama begon eigenaardig te lachen, daarmee verborg hij zijn verlegenheid. De ingenieur viel uit: 'Waarom zit je te lachen? Wat is er aan de hand met je?'

Daarop verklaarde Osama zijn nieuwe hoedanigheid als familievertegenwoordiger in het hulpcomité. Hij placht te verdwijnen en dan een week of tien dagen weg te blijven. Als hij terugkwam kreeg hij weer op zijn falie. Osama verklaarde dan dat hij naar Pakistan was gevlogen aan boord van een Hercules van de Saudische luchtmacht, met een lading dekens en conservenblikken voor de Afghanen. 'Hij verdween weer,' herinnerde de ingenieur zich, 'en de derde keer vertelde hij me dat hij naar Afghanistan ging en niet meer terug zou komen.'

In feite ging Bin Laden naar Pakistan en duurde het nog even voordat hij de hoofdstad Islamabad verliet. Hij logeerde daar bij Abdullah Azzam, de Palestijnse Moslimbroeder uit Jedda die daar een leerstoel bekleedde aan de internationale islamitische universiteit, gefinancierd door de Saudiërs. Boudejema Bounoua, die in 1984 uit zijn geboorteland Algerije was gekomen, herinnert zich hoe hij vrijwel onmiddellijk werd voorgesteld aan Bin Laden ten huize van Azzam, waar hij verbleef. Azzam verkondigde: 'Dit is Abu Abdullah,' zoals Osama bekendstond. 'Hij komt uit een rijke Saudische familie, hij mag niet naar Peshawar en is op de terugweg naar Jedda.' De beide heren schenen elkaar te kennen hoewel Bounoua sterk de indruk kreeg dat dit pas Osama's tweede bezoek was aan Pakistan, onder voogdij van Azzam.

Hij mocht dan een groentje zijn, dat verhinderde Osama niet Robert Fisk van de Londense *Independent* in december 1993 te vertellen dat hij, vrij snel na wat volgens hem zijn eerste bezoek was in 1979, enkele dagen na de sovjetinvasie, Arabische vrijwilligers 'niet bij honderden maar bij duizenden' aan het verschepen was geslagen. Misschien was dat zo, maar Jamal Ismail, een Palestijns universitair student die destijds freelance journalist was, herinnerde zich dat hij een van de niet meer dan drie Arabieren was die in 1983 in Peshawar zaten. En een jaar later ontdekte Bounoua dat hem amper dertien Arabische vrijwilligers voor waren gegaan. Twee dagen nadat hij in Islamabad was geland, reisde hij met Azzam naar Peshawar, de oude Britse garnizoensstad, die nu bol stond van de Afghaanse vluchtelingen, de spionnen en de intriges.

Vrij snel na aankomst in Jedda in 1981 begon Azzam heen en weer te reizen tussen Islamabad, waar hij lesgaf, en de hoofdstad van de

Noordwestelijke Grensprovincie, waarbij hij elk jaar meer tijd in Peshawar doorbracht om dichter bij de jihad te zitten. Azzam was zo ijverig, aangemoedigd door regelmatige vergaderingen met de ISI en zelfs met Zia ul-Haq zelf, dat hij eind 1986 zijn baan opzegde, zijn biezen pakte en voorgoed Islamabad verliet. Hij werd een gezien raadsheer bij rivaliserende Afghaanse leiders, een welbespraakt prediker van de jihad en een algemeen werver van fondsen en ronselaar van vrijwilligers, van Riaad tot New York.

Maar de ware originaliteit – en blijvende invloed – van Azzam lag elders. Voor de oorlog in Afghanistan verkreeg hij algemene aanvaarding van het concept van jihad als middel om moslims uit de hele wereld ervan te overtuigen dat zij zich bij de strijdenden moesten aansluiten. Tot dan toe was het gebruik van geweld beperkt gebleven tot kleine radicale groeperingen zoals de Egyptische Islamitische Jihad of Al-Gama'a al-Islamiyya. Azzam riep moslims op zich bij de 'karavaan aan te sluiten' in Afghanistan. Hij vond gemakkelijk financiële steun, met name in Saudi-Arabië en Koeweit, voor salafitische medresses (islamitische religieuze scholen) en militaire opleidingskampen in Pakistan. Geholpen door het universitair prestige van de meest gerespecteerde soennitisch-islamitische universiteit, de Al-Azhar Universiteit in Caïro, definieerde Azzam twee soorten jihad.

Fard kifaja, argumenteerde hij, bijvoorbeeld in het geval van een offensief tegen ongelovige vijanden in eigen gebied, vereiste participatie van slechts enkele islamitische groeperingen, niet van alle moslims. Maar hij decreteerde dat Afghanistan een voorbeeld was van *fard ajn* en dat betrof de defensieve jihad, om moslims en hun grondgebied te beschermen tegen aanvallen van ongelovigen. Als zodanig, zo preekte hij, was het een onontkoombare individuele plicht die op iedere moslim rustte, evenzeer als een traditionele verplichting aan de islam, net als de vijf dagelijkse gebeden, de liefdadigheid die bekendstaat als zakat en het dagelijks vasten tijdens de heilige maand ramadan. In eerste instantie zou de meest gesloten islamitische gemeenschap om hulp worden gevraagd, om vervolgens de kring uit te breiden, al naar gelang de noodzaak om de vijand te verslaan.

Zijn bijdrage aan het succes van de Afghaanse jihad – of, liever ge-

zegd, aan een herleving van de jihad als actief deel van de islam – kan amper worden overschat. Sjeik Omar Abdel Rahman, de blinde geestelijke goeroe van de Egyptische Gama'a al-Islamiyya, die in 1996 levenslang kreeg omdat hij een stadsguerrilla had ontketend tegen de Verenigde Staten, was ontroerd en zei: 'Toen de Afghanen opstonden en de jihad uitriepen – de jihad had nog nooit zo lang gerust – was ik onuitsprekelijk trots.'[1]

Azzam en Osama, nu verzekerd van internationale steun aan de jihad, richtten het Makbat al-Khidamat (het dienstenbureau) op. Dat werd gevestigd in een buitenwijk van de universiteitsstad Peshawar, in de rustige Syed Jalauddin al-Afghanistraat (ironisch genoeg vernoemd naar een negentiende-eeuwse islamitische denker die bekendstaat om zijn pogingen de islam te moderniseren en op westerse leest te schoeien). Tussen de bougainvilles en de mooie huizen van de Peshawaarse elite stond dat kantoor, bedoeld ter bevordering van de Afghaanse zaak door vrij direct financiële en andersoortige hulp te bieden aan vrijwilligers.

Een bijbehorend gastenverblijf, Beit al-Ansar, verschafte nieuwe vrijwilligers kost en inwoning, waarbij er een man of twaalf op één kamer werden ondergebracht, op harde bedden. Zij werden rechtstreeks aangevoerd met een speciale bus vanaf de luchthaven van Islamabad. Zij die vanuit Afghanistan van hun plichten terugkeerden waren ook welkom. Financiering kwam uit de hele islamitische wereld, maar met name uit Saudi-Arabië en de Golfemiraten. Een hoofdrol speelde Rabita al-Alam al-Islami, de Moslim Wereld Liga, in 1962 opgericht door Al-Saud, als poging de salafitische boodschap in het buitenland te verspreiden.

Aanvankelijk werkte Osama aan de fondswerving thuis. Hij kreeg het bouwbedrijf van zijn familie ook zo gek dat het ingenieurs en zwaar materieel stuurde om tunnels, ondergrondse ziekenhuizen, wapenopslagplaatsen en andere militaire versterkingen bij de Afghaans-Pakistaanse grens aan te leggen (zoals die welke de Amerikanen in Tora Bora in november en december 2001 weer bombardeerden). Een jonge Palestijn herinnert zich dat Osama in die beginperiode ongeveer om het kwartaal in Peshawar verscheen, een paar weken bleef en dan weer naar huis ging. 'Als rijkeluiszoon wist hij hoe hij met rijke mensen moest spreken, hoe hij ze zover moest

krijgen bij te dragen aan de jihad,' zei hij. Het fortuin van Bin Laden was van zodanige omvang dat Osama een grote voorsprong had op iedere andere fondswerver: 'Hij was persoonlijk rijk genoeg om als eerlijk en onbaatzuchtig te worden beschouwd. In Saudi-Arabië was Bin Laden een vertrouwde naam.' Weinige andere fondswervers kwamen met zulke geloofsbrieven aanlopen.

In Peshawar werd Osama vooral herdacht om zijn consequente bezoek aan gewonden, waarbij hij uitstekende Engelse chocola uitdeelde, namen en woonplaatsen noteerde, en ervoor zorgde dat de familie nieuws en geld kreeg. Hij was een beetje een dandy, zijn salwar kameez (los hemd over broek) werd gemaakt van de beste geïmporteerde Engelse katoen, en hij droeg spijkerlaarzen uit Londen. Toen prins Turki al-Faisal, het hoofd van de Saudische inlichtingendienst, regelmatig de ronde ging maken om te zien hoe het met de jihad stond, werd Azzam en Osama af en toe gevraagd hem in Islamabad of Peshawar te komen groeten.

Eind 1986 lukte het Osama slagveldervaring op zijn cv te krijgen, al sinds lang een vereiste in de ambitieuze dromen van jongelieden over macht en prestige. Een overmacht aan Russische en Afghaanse regeringstroepen trok op naar Jaji, een kamp van de moedjahedien aan de Pakistaanse grens, en overviel hem tezamen met zo'n veertig andere Arabische vrijwilligers. De Afghaanse strijders in de buurt trokken zich snel en voorzichtigheidshalve terug, maar ondanks de bevelen van Osama weigerden zijn mannen dat ook te doen. 'Wij kwamen hier om te vechten in de jihad, wij kwamen om te sterven,' zeiden zij, 'en sterven zullen we.' Dus, zo wil het verhaal, boden zij ruim tien dagen verzet tegen luchtaanvallen van de Russen, tanks en paratroepers, waarbij een tiental van hen het martelaarschap ten deel viel. Abdul Rassul Sayyaf, leider van de moedjahediengroep Ittihad-e-Islami, lang de favoriet van de Saudiërs, schoot het kamp van Jaji te hulp met versterkingen, om de belegerde mannen van Osama te ontzetten.

Osama's eigen verslag van zijn vuurdoop is een meesterwerk van geloof en imago-opblazende waaghalzerij, een inspirerend sprookje, compleet met reuzenletters en een happy end. 'Nee, ik was nooit bang voor de dood,' beweerde Osama in een interview, zeven jaar later met Robert Fisk, dat zijn mythe samenvatte.[2] 'Als moslim gelo-

ven wij dat we als we doodgaan, in de hemel komen. Vóór de slag zendt God ons serene rust. Eens was er nog maar dertig meter tussen mij en de Russen, en zij probeerden mij te pakken te krijgen. Ik werd onder vuur genomen, maar had zo veel rust in mijn hart dat ik in slaap viel. Over deze ervaring staat geschreven in onze vroegste boeken. Ik zag een .120 granaat voor mij neerkomen, maar hij ontplofte niet. Er werden nog vier bommen uit een Russisch vliegtuig op ons hoofdkwartier gedropt, maar zij ontploften niet. Wij hebben de Sovjet-Unie verslagen. De Russen zijn gevlucht.' Tot vandaag de dag loopt Osama met het geweer dat hij volgens de legende in Jaji heeft afgenomen van een gesneuvelde Rus, een generaal nog wel.

Aangezien ik zo ongelukkig ben geweest in een veldslag te belanden, vond ik dit verslag zo ongeloofwaardig dat ik het vrijwel had afgeschreven als lichtelijk overdreven mythevorming. Ik hield mijzelf voor dat Jaji, als het al ooit had plaatsgevonden, eerder leek op een schermutseling, die amper de conclusie 'Wij hebben de Sovjet-Unie verslagen' rechtvaardigde, ook al hadden de Russen wellicht de achtervolging gestaakt.

Maar in 1999 ontmoette ik in Jemen een man die zwoer dat hij er in Jaji bij was geweest met Osama. Hij wist van de hoed en de rand. Die slag had dus werkelijk plaatsgegrepen, hoewel die Jemeniet in Afghanistan veel zwaardere gevechten had meegemaakt en zich Jaji niet herinnerde als een echte strijd, vergeleken met het aanhoudend geweld dat hij in de buurt van Kaboel later had overleefd.[3]

In elk geval was mijn sofisme niet relevant. Waar het om ging was de kijk van Osama op zichzelf, als een door God gestaald man, bereid om te sterven, de dood zoekend zelfs, maar gespaard, zeer tot zijn spijt, om nog eens te kunnen vechten. Hij had zijn vuurdoop gehad aan het front. Hij was niet meer een gewone fondswerver, hoewel dat zijn voornaamste functie bleef, en zijn dagen als actief strijder in alle opzichten grotendeels achter de rug waren. Zodoende vestigde hij een beeld van zichzelf als behept met fysieke moed, onafhankelijkheid van aardse genoegens en de privileges die grote welstand hem verleende, grote zorg voor de gewone moslim en toewijding aan een speciale radicale interpretatie van de islam.[4]

Osama's oprechtheid, rustige manier van doen, vredigheid en dromerigheid maskeerden een onophoudelijke zoektocht naar pu-

bliciteit en zelfpromotie. Osama werd de held van de Saudische pers en daar deed hij zelf alles aan. 'Hij was ieders lieveling,' herinnerde een Saudische functionaris zich die jaren. 'Hij was de strijd aan het strijden die iedereen wilde strijden en waagde daar zijn eigen geld aan. De Amerikanen waren verzot op hem. Wij waren verzot op hem.'[5] Als Osama op zijn vele reizen thuiskwam van de jihad, werd hij veel gevraagd, sprak in moskeeën, scholen, op de militaire academie. Bandjes van zijn toespraken werden bij duizenden gekopieerd. Zijn jeugdvriend Khaled Batarji herinnerde zich dat Osama 'een soort rustige held van onze tijd was. Ik kan me geen andere bedenken naast hem.'[6] Osama, nog geen dertig, had zichzelf dan ook gebombardeerd tot een soort religieuze popster in een land dat hongerde naar inspirerende rolmodellen sinds de dood van koning Abdulaziz. Zijn onstuitbare weg naar de top was begonnen.

Een jaar na Jaji had hij zijn eigen groepering opgericht, schijnbaar de eerste en de enige keer dat Arabische vrijwilligers als eenheid vochten in plaats van als hulptroepen voor Afghaanse strijders. De groep werd Al-Qaeda genoemd (Arabisch voor 'de basis'). Niemand lijkt te weten waarom, hoewel sommigen hebben aangevoerd dat het bedoeld was als een soort databank, om het komen en gaan te volgen van de islamitische vrijwilligers die hij hoopte om te smeden tot een internationaal legioen voor de jihad. Zijn aanvankelijke belang was in feite evenzeer politiek als militair.

Door Al-Qaeda te stichten trad er een verandering op in de hechte relatie tussen Azzam en Bin Laden. Ze bleven goed bevriend, zagen elkaar vrijwel dagelijks als ze in Peshawar waren. Maar beiden zaten maanden achtereen apart in het buitenland om fondsen te werven, in Saudi-Arabië en elders. Osama bleef ook toen langer dan een halfjaar weg. Als hij terugkwam, verbleef hij in toenemende mate net over de grens met Afghanistan, waarbij hij slechts twee of drie keer per maand de vijf- à zesurige rit naar Peshawar ondernam. Om beide te onderscheiden werd het Maktab al-Khidamat als een operatie van de Moslimbroeders en Al-Qaeda als Osama's persoonlijke creatie en eigendom beschouwd. Waarom Osama per se zijn eigen nummer wilde spelen blijft onduidelijk. Al doende had hij geleidelijk zijn banden met de Moslimbroeders verbroken.

Dat was logisch. In het verleden had Saudi-Arabië altijd het geld

gehad, maar was meestal verplicht geweest buitenlandse expertise in te huren om belangrijke operaties in het buitenland te beheren. Azzam, bij Jenin geboren op de door Israël bezette westelijke Jordaanoever, was geen uitzondering. De hedendaagse Saudische samenleving telde niet zo veel vrome jongemannen van goede familie om trots op te zijn. Osama stond in het voetlicht en wist hoe hij zijn plotselinge roem volledig moest uitbuiten. Osama's naam lag, zo herinnerde een vriend zich, al snel 'op de lippen van alle Saudische jongens'. En pubers waren niet de enigen die van hem in de ban waren. Het is dus duidelijk dat begunstiging van Osama ook voor Al-Saud de logische weg was.

Hij werd door de Arabische vrijwilligers uitgeroepen tot emir of vorst van de Afghaanse Arabieren, in plaats van Azzam, die zestien jaar ouder was, een veel indrukwekkender islamitisch geleerde en een boeiend prediker. Vanaf het prille begin van de jihad had Azzam een vitale rol gespeeld bij het kanaliseren van Saudische en andere uit de Golf afkomstige fondsen naar Afghaanse strijders, naast de opvang en organisatie van Arabische vrijwilligers. Vanaf 1986 begonnen zij ten slotte in groten getale naar Peshawar te stromen, op het keerpunt van de oorlog, toen Washington besloot het Afghaanse verzet te voorzien van Stingers en meer geld. Het succes van Azzam betekende dat hij niet langer onmisbaar was.

In zoverre doctrine hierbij een rol speelde, volgde Azzam de praktijk van de Moslimbroeders om alleen onder de elite te rekruteren. De jihad trok moslims uit alle mogelijke lagen van de samenleving, van wahhabieten en salafieten tot volgelingen van veel minder puriteinse scholen en natuurlijk ook jonge mannen van de ene kant van de islamitische wereld tot de andere. Elke school en bijna elke nationaliteit – Jemenieten, Saudiërs, Algerijnen, Soedanezen en ga zo maar door – ging een voorkeur aan de dag leggen voor een gemeenschappelijk onderkomen en mettertijd ook gezamenlijk trainen en vechten.

De kern van Al-Qaeda omvatte van meet af aan ook Egyptenaren – belangrijke luitenants zoals Mohammed Atef, ooit politieagent, beter bekend als Abu Hafs al-Masri en Abu Ubaidah al-Banshiri. Zij waren geen Moslimbroeders. Osama wilde eerder 'iedereen rekruteren, tijdelijk werklozen, wahhabieten, voormalige alcoholisten, sa-

lafieten, voormalig overspeligen, leden van de Hizb at-Tahrir en zelfs Takfiri's, noem het maar op,' zei een Saudische vriend, waarbij hij spottend de namen van kleine splintergroeperingen binnen de radicale politieke islam noemde. Een andere getuige uit die periode, Jamal Ismail, heeft verklaard dat Osama vond dat Al-Qaeda betrokken moest raken bij gevechten 'en niet alleen de toespraken moest schrijven' ten gunste van de Afghanen.

Deze mengeling van actie en opvang van marginalen was niet zonder precedent in het Midden-Oosten, zeker niet onder minderheden die probeerden te ontsnappen aan hun lange status van repressie, in de allesomvattende en dwingende ideologie van de gangbare soennitische islam. Christelijke activisten speelden in de negentiende eeuw een belangrijke rol bij het Arabisch reveil en in het midden van de twintigste eeuw hielpen zij bij het oprichten van de politieke partijen zoals de Parti Populair Syrien en de Baath, die hun status van tweederangs burgers in een islamitische wereld afwezen en zich tot gelijkwaardige gesprekspartners opwierpen. Osama, voortgekomen uit de Saudische koopliedenregentenklasse, zou zich ongetwijfeld voor geen goud hebben willen laten vergelijken met christenen, die ook toen al werden uitgemaakt voor kruisvaarders.

Maar was Al-Qaeda voor een jongeman die half Hadrami en half alawiet was, een manier om de grenzen van de strikte wahhabitische traditie en de Moslimbroeders te doorbreken, in een eerste afwijking van het strikte geloof van zijn geboorteland? Of overwoog Osama toen al een ander wahhabitisch, zelfs wereldwijd soennitisch verbod te overtreden op de sjiitische traditie van zelfmoordoffers, die het handelsmerk van Al-Qaeda zouden worden als bijdrage aan politiek terrorisme?

Hoe het ook zij, Al-Qaeda moest voor Osama een soort van 'parate reserve' vormen, een staand islamitisch legioen, klaar om direct in actie te komen, niet alleen in Afghanistan, maar in iedere nog uit te roepen toekomstige jihad. Want in zijn enthousiasme veronderstelde Osama dat wat in Afghanistan was gebeurd ook elders zou gebeuren. Zijn volgelingen zouden naar huis gaan, maar zouden snel op te roepen blijven. Op dat punt legde Osama naar buiten toe geen belang aan de dag om problemen te gaan veroorzaken bij islamitische regeringen, laat staan terrorisme te bedrijven, hoewel terugke-

rende Afghaanse Arabieren in Algerije, Egypte en elders zich begin jaren negentig overgaven aan beide vormen van subversie.

Het idee van een staande reserve werd gevoed door Osama's frustratie over de lange vertragingen waarvan hij getuige was geweest bij de rekrutering van vrijwilligers voor de Afghaanse jihad. Verslagen Russische officieren en anderen merkten dat zeer genereuze aansporingen – maandelijkse pakketten van 500 tot 1000 dollar naar verluidt – een rol speelden bij de motivatie van sommige geroepenen. Inspelend op de vereenzelviging van de kleur groen met de islam, zei een cynicus tegen mij: 'Het was niet de groene islam, maar de groene dollar' die veel arme jongeren ertoe bracht naar Peshawar te gaan. Hoe het ook zij, Osama zag er nooit een bezwaar in geld te gebruiken om zijn doel te bereiken.

Azzam wijdde zich enkel en alleen aan het helpen van de Afghanen om de Russische bezetting te beëindigen en in Kaboel een islamitische staat uit te roepen. Bij het nastreven van dat doel hield hij de twijfels die hij mocht koesteren over islamitische regeringen en zijn geboorteland Palestina voor zichzelf. Osama keek verder. 'Hij ging naar Afghanistan, niet alleen om de Afghanen,' merkte Jamal Kashoggi op, de verslaggever wiens verhalen uit Afghanistan Osama in de jaren tachtig hielpen aan zijn prominente plaats, 'maar om overal de oemma te bevrijden', de islamitische gemeenschap.[7] Nog geen tien jaar eerder had ayatollah Khomeini, hoewel verdacht als sjiiet, de ziel van vele soennieten rechtstreeks aangesproken met de kracht van de Iraanse revolutie, om de kunstmatige grenzen van het Midden-Oosten uit te wissen en de wereldlijke leiders van de Arabische wereld te verdrijven.

Khomeini's vastberadenheid zijn revolutie in de hele islamitische wereld te verspreiden joeg de Arabieren en het Westen de stuipen op het lijf – en was dan ook een verklaring voor de westerse 'voorkeur' voor Bagdad tijdens de Iraans-Irakese oorlog. Maar tien jaar later waren Osama en zijn volgelingen beslist niet van plan een eind te maken aan de staat van *fard ajn*, na het vertrek van de Russische troepen uit Afghanistan. Er waren nog andere onderdrukte islamitische landen om voor te vechten. In hun ogen werd de jihad een soort verplaatsbaar feest. De Filippijnen en Kasjmir waren verleidelijk, maar in 1992 was de roep van de strijdende moslims in Bosnië, die het

eerst met de Serviërs en toen met de Kroaten aan de stok kregen, veel dringender.

De oorlog in Tsjetsjenië tegen Rusland tussen 1994 en 1996 trok salafieten en hun fondsen. Azzams oproep om de Afghaanse moslims te verdedigen weerklonk op velerlei plaatsen. Wat ertoe heeft bijgedragen het internationale netwerk dat Osama en Al-Qaeda ten slotte werd toegedicht, te laten ontstaan, was wat wel het 'nomadisch jihadisme' genoemd werd. Aanvankelijk droomde Osama vooral van het 'bevrijden' van de in meerderheid islamitische Centraal-Aziatische republieken, die nog zwaar onder invloed stonden van de voormalige Sovjet-Unie.[8] Het was een wilde droom, maar begrijpelijk voor een militante moslim die steeds geboeider raakte door de idee van een eeuwige jihad.

Westerlingen beschouwden het IJzeren Gordijn als de deling van Europa aan het einde van de jaren veertig. Voor moslims als Osama was het echte IJzeren Gordijn opgetrokken rond de islamitische landen Turkmenistan, Oezbekistan, Tadzjikistan, Kirgizië, Tsjetsjenië en een groot deel van de Kaukasus, al met de expansieve russificatie in de negentiende eeuw. De opkomst van het communisme in de jaren twintig had de grens die de Centraal-Aziatische moslims van hun geloofsgenoten elders scheidde slechts bekrachtigd. Dus het voeren van een jihad was aldaar meer een kwestie van expansionisme dan terug willen pakken wat eerder verloren was gegaan (zo eiste Osama Spanje ook op als islamitisch land, omdat acht eeuwen islamitische heerschappij pas in 1492 ten einde kwamen, met de verbanning van de moren).

En nu vonden de Afghaanse Arabieren dat hun uur had geslagen. In 1988 waren zij er al wonderwel van overtuigd dat Kaboel in handen zou vallen van hun Afghaanse bondgenoten als het Rode Leger de volgende maand februari Afghanistan eenmaal verlaten zou hebben. Osama en gelijkgestemde Arabieren staken hun optimisme over Kaboel niet onder stoelen of banken, maar uiteindelijk werd de stad pas in 1992 ingenomen. Al eerder wisten ze dat het sovjetrijk zou instorten en dat zij toegang zouden krijgen tot de Centraal-Aziatische staten.

Toen wat zij in hun enthousiasme aanzagen voor een snelle en zekere overwinning in Afghanistan op handen leek, werden Arabische

vrijwilligers in toenemende mate anti-Amerikaans en antiwesters, zeker toen de Verenigde Staten en Saudi-Arabië duidelijk hadden gemaakt dat zij de financiering van de jihad wilden terugdraaien. Aanvankelijk zagen de Arabische vrijwilligers er zorgvuldig op toe Washington of Riaad in het openbaar niet te bekritiseren, omdat de Afghanen nog dankbaar waren voor de Amerikaanse en Saudische hulp, waarvan ze toch heel goed wisten dat die doorslaggevend was geweest bij het verdrijven van de Russen.

Maar in hun hart, zoals Osama bleef onderstrepen, wisten zij zeker dat de Amerikanen, beschouwd als de moderne papieren tijgers, met nog veel minder moeite zouden sneven dan de Russen. Het werd een geloofsartikel dat de tijd van de supermachten ten einde liep. Beelden van de onterende Amerikaanse uittocht uit Saigon in 1975 versterkten dit soort zekerheden – evenals de voor moslims nog belangrijker beelden uit 1979 uit Iran en uit Libanon vijf jaar later. Hoe het ook zij, 'Iedere Arabier in de jihad zat in zijn maag met de Verenigde Staten, zeker vanwege de blindelingse Amerikaanse steun aan Israël,' herinnerde Jamal Ismail zich (veel Palestijnen konden, in zoverre zij überhaupt aan Afghanistan dachten, alleen maar klagen dat de hele wereld – en met name Arabische regeringen – gefascineerd werd door hulp aan Afghanen, eerder dan door hun eigen, al veel oudere strijd).

Osama persoonlijk had ook kritiek op het bewind van Al-Saud, ondanks de gulle hulp aan de jihad door de familie. Volgens Ismail, die Osama in die dagen regelmatig in Peshawar zag, aarzelde hij niet om onder vier ogen de Amerikaanse 'roof' van de Saudische olierijkdom, de corruptie van Al-Saud en wat hij beschouwde als de toenemende secularisering van het 'land van de twee moskeeën' te bekritiseren. Dat waren thema's waarop Osama de komende jaren zou blijven hameren. Maar voordat hij eind jaren tachtig Al-Qaeda oprichtte, is er niets wat erop wijst dat hij tijdens zijn eerste verblijf in Afghanistan daadwerkelijk van plan was de jihad in wat voor vorm dan ook naar Amerika te verplaatsen.

Toen de Russen eenmaal weg waren, hadden de Afghaanse Arabieren meer voor de hand liggende redenen tot kritiek op de Verenigde Staten en Saudi-Arabië. Washington wilde Zahir Shah, de afgezette Afghaanse koning, weer bij het politieke spel betrekken, was voor-

stander van het delen van de macht met twee verachtelijke prowesterse gematigden en met Najibullah, het Russisch surrogaat dat Moskou had achtergelaten om zijn belangen in Kaboel te bevorderen.

De jihadstrijders hadden geen zin in compromissen. Zelfs Azzam werd kwaad toen de Saudiërs en de Amerikanen aankondigden dat zij hun hulp gingen verminderen omdat het voornaamste oorlogsdoel bereikt was, nu het Rode Leger zich had teruggetrokken. Dat was meer dan slechts een emotioneel punt. De strijders wisten dat zij sterke troeven in handen hadden. Zij konden nog steeds de honderden miljoenen dollars voor de Afghaanse zaak loskrijgen – en deden dat dan ook – van particuliere sponsors in de Golf en overal waar islamitische gemeenschappen waren. Dat 'moskeegeld' had in de jaren tachtig een kostbare aanvullende inkomstenbron voor de jihad gevormd. Nu de officiële Saudisch-Amerikaanse financiering afliep, vormde het de enige rechtstreeks beschikbare buitenlandse hulpverlening.

De controle over die geldstroom vormde de eerste grote openlijke uitdaging van de jihadisten aan het beleid van Al-Saud. Zij waren er zo op gespitst een islamitische staat in Kaboel te vestigen, dat ze niet van zins waren dat plan zomaar op te geven. In een mogelijk apocrief maar alom geloofd incident zou Azzam bij een bezoek aan Riaad medio 1989 ruzie hebben gekregen met een hooggeplaatste Saudiër, sommigen zeggen prins Turki zelf, omdat hij door wilde gaan met de jihad tot Kaboel in handen was van hun Afghaanse vriendjes. Het werd afgewezen, waarop hij zijn Saudische paspoort, dat nog dateerde uit zijn leraartijd in Jedda, op de grond smeet en wegrende naar het vliegveld.

Die ruzie bepaalde ook de gevechtsdoelen die in toenemende mate Osama en zijn volgelingen in botsing brachten met islamitische regeringen. Aangezien de islam expliciet opstand tegen islamitische heersers verbiedt, moesten de radicale jihadstrijders op de een of andere manier bewijzen dat Arabische leiders en regimes niet langer islamitisch waren. En dat was niet zo gemakkelijk. Zij baseerden zich daarvoor op Ibn Tajmijah, de Syriër die bekendstond om zijn geschriften over de jihad aan het eind van de dertiende en het begin van de veertiende eeuw, toen de soennitische islam van twee kanten bedreigd werd: door de kruisvaarders en de Mongolen.

Formeel namen de Mongolen de islam over en er viel wat voor te zeggen dat een jihad tegen hen niet kon worden uitgeroepen, aangezien zij geloofsgenoten waren geworden. Toch deed Ibn Tajmijah een fatwa uitgaan, een bindend religieus voorschrift, waarbij hij een achterdeurtje creëerde. Hoewel de Mongolen in technisch opzicht moslims waren, konden zij niet als zodanig worden gekwalificeerd als hun daden haaks stonden op het geloof. Hij kon dit doen als volgeling van Ahmed ibn Hanbal, de grondlegger van de meest strikte van de vier scholen van islamitische jurisprudentie, die geloofde in het ontdoen van de godsdienst van verdachte aangroeisels. Dus toen de jihad toch mogelijk bleek, beriepen hedendaagse radicale salafieten, die toch al graag het ene religieuze precedent op het andere stapelen om hun kromme redeneringen recht te praten, zich op Ibn Tajmijah om verzet tegen hun eigen regering aan te tekenen. De definitie van jihad door Azzam kon worden gebruikt tegen islamitische regimes die werden geacht vrijwel de speelbal van het Westen te zijn, omdat zij militaire banden aanhielden, leningen aangingen bij internationale financiële en monetaire instellingen en buitenlandse hulp in vrijwel elke vorm aanvaardden.

Toen Osama mettertijd zag dat het hem niet lukte te veranderen wat hij beschouwde als een onberekenbare gedienstigheid aan het westerse imperialisme van Al-Saud, zou hij de Verenigde Staten gaan aanvallen, als de beste manier om ze hun macht thuis te ontfutselen. Maar dat lag nog ver in de toekomst. In het geval van Egypte beriepen de jihadisten zich begin jaren negentig op een soortgelijke redenering om de regering-Mubarak te bestrijden. In Algerije vielen salafieten het regerende militaire establishment aan, als marionetten van Parijs, die bereid waren geweest de ware islamitische aard van het land al twee generaties te smoren nadat zij hun onafhankelijkheid op Frankrijk hadden bevochten.

Door dergelijke beschuldigingen van hun respectieve regeringen te gebruiken, matigden deze jihadisten zich het recht toe hun vijanden te betitelen als *takfir* (afvallig). Het tolereren van dergelijk eigenmachtig optreden in de soennitische islam, helemaal bij een betrekkelijk kleine sekte, kan vreemd lijken in de ogen van westerlingen, gewend aan het gezag van het Vaticaan of wat bij benadering te beschouwen is als het protestantse equivalent, de Wereldraad van Ker-

ken. Deze decentralisatie bij het uitroepen van geestelijke en wereldlijke rivalen tot afvalligen behelsde daadwerkelijk een poging zich de macht toe te eigenen van door de staat gecontroleerde religieuze rechtbanken en dito gezagsdragers. Maar radicale salafieten gebruikten bij het minste of geringste het botte instrument van takfir tegen hun tegenstanders. Zodoende zetten zij de deur wagenwijd open voor toenemend willekeurig geweld.

We kunnen dan ook aanvoeren dat het slechts logisch was dat de vader van de nieuwe jihadleer gewelddadig aan zijn eind zou komen. In november 1989, amper acht maanden nadat de laatste sovjetsoldaat uit Afghanistan was vertrokken, werden Azzam en twee van zijn zoons omgebracht met een geraffineerde, van een afstand geactiveerde bom, toen zij over een brug reden op weg naar het vrijdaggebed in Peshawar. De zeer technologische aanslag op Azzam was een nieuwigheid. In een stad die berucht was om haar onopgehelderde moorden, werden de meeste bedreven met het blanke wapen, door moordenaars die gemakkelijk in te huren waren voor niet veel geld.

Boudejema Bounoua, die Azzams schoonzoon was geworden, herinnert zich dat hij tientallen Afghanen en Arabieren moest aanhoren die naar het huis van de familie waren gekomen om de laatste eer te bewijzen. 'Wij weten wie hem heeft vermoord,' zeiden ze en dan gaven ze de schuld aan Iran, en de volgende dag zei iemand anders: 'Het was Gulbuddin Hekmatyar', en twee dagen later was het Israël, of de Verenigde Staten of de KHAD, de geheime politie van het communistische regime.[9] Tot op heden weet niemand wie het heeft gedaan.

Het falen opheldering te brengen in Azzams dood, laat staan zijn moordenaars te berechten, gaf mettertijd voedsel aan de insinuatie dat Osama er iets mee te maken had (maar dat was jaren later, toen alles met betrekking tot Osama meteen naar voren werd gehaald; hij heeft almaar gezegd dat hij Azzam herhaaldelijk had gewaarschuwd om beter op zijn eigen veiligheid te letten). Het vermeende motief zou dan zijn Osama's wens om de baas te worden van de Khidamat. Zijn volgelingen vonden die geruchten verschrikkelijk, omdat Al-Qaeda tegen die tijd draaide als zijn eigen organisatie, helemaal los van die van Azzam. Destijds was zo'n beduchte moord schijnbaar

slechts een weerspiegeling van spanningen onder rivaliserende Afghaanse commandanten, met de overwinning ophanden.

Het bloedvergieten onder voormalige bondgenoten was een voorbode van nog ergere tijden. Na een tiental jaren van onlusten in het grootste deel van de islamitische wereld leek de radicale islamitische politiek toch niet langer de onstuitbare tsunami van de toekomst. De verhoopte pleister op alle wonden was niet de jihad omwille van de jihad. Daarop barstten grootschalige gevechten los onder de voormalige Afghaanse bondgenoten. De Arabische vrijwilligers waren verbijsterd. Tot hun afkeer werden sommigen van hen meegesleurd in de strijd van de een tegen de ander ter wille van hun Afghaanse commandanten. Velen, ook Osama, probeerden zonder enig succes te bemiddelen. De droom van een snelle overwinning en het vestigen van een islamitische staat in Kaboel was snel vervlogen nadat de Arabieren in het voorjaar van 1989 vele landgenoten hadden verloren in een mislukt offensief tegen Jalalabad. Kaboel zou pas vallen in 1992, het jaar dat de officiële buitenlandse hulp ophield.

Veel islamitische vrijwilligers zwierven rond, gingen naar huis en pakten de draad van hun leven weer op. Zij hadden hun religieuze plicht gedaan en geen zin in een onafgebroken jihad. Natuurlijk bleven er verse vrijwilligers toestromen, zelfs na 1989, maar de aantallen namen gestaag af. De Irakese invasie van Koeweit, een andere Arabische staat, in augustus 1990, dunde de rangen van de jihadstrijders nog verder uit. De meeste Afghanen en veel Arabieren wensten geen partij te kiezen voor de Saudiërs en de andere rijke Golfstaten die zo genereus de jihad hadden gefinancierd. Vergeefs riepen de Saudiërs Afghaanse vrijwilligers op solidariteit te tonen.

Slechts een paar gematigde Afghaanse royalisten reageerden daarop. Het overlopen van Hekmatyar en de andere radicale fundamentalistische Afghaanse krijgsheren, die het leeuwendeel van de Saudische, Koeweitse en natuurlijk Amerikaanse vrijgevigheid op zak hadden gestoken, betekende nog niet dat zij zich illusies maakten over Saddam Hoessein en zijn seculiere dictatuur met behulp van de Baathpartij. Maar zelfs in naam van de bevrijding van het islamitische Koeweit van Saddams soortgenoten konden zij toch niet de aanwezigheid van een half miljoen ongelovige westerlingen, met name Amerikanen, op de gewijde grond van de islam in Saudi-Ara-

bië dulden. De radicale islam scheen tot een consensus te zijn gekomen.

Tien jaar lang was het fanatisme dat werd ontketend door de Iraanse islamitische revolutie dusdanig dat de ayatollahs een wonder leken te hebben bewerktstelligd: de verzoening na de duizendjarige vijandschap tussen de dominante soennieten en hun eigen, minoritaire sjiitische interpretatie van de islam. Maar begin 1988 keerde het lot zich plotseling tegen Teheran, ten gunste van het Irakese seculiere bewind. De onvermijdelijkheid van een zich almaar uitdijende machtskring van de politieke islam ging in rook op en de oude breuklijnen tussen soennieten en sjiieten werden weer zichtbaar. Een halfjaar voordat de Russen uit Afghanistan vertrokken, 'dronk' Khomeini 'de gifbeker' en eindigde de oorlog tegen Irak, die Iran toch niet kon winnen. Plotseling liep een aantal dingen heel erg fout.

Osama verliet het zinkende Afghaanse schip. Tegen eind 1989 had hij zijn spullen gepakt en was teruggegaan naar Jedda. Hij was als een groentje naar Afghanistan gekomen, als rijke jongeling die probeerde een plaats te vinden in een vreemde oorlog en die daar toevallig leider werd. Zijn Afghaanse tijd had hem gerijpt. Hij keerde naar Saudi-Arabië terug met ruime ervaring op zijn cv. 'Wat ik daar in twee jaar heb meegemaakt,' vertelde hij Robert Fisk, 'zou ik in geen honderd jaar elders hebben kunnen meemaken.' Op zijn manier beschreef hij ook zijn ongeduld, de wens de tijd te bekorten en op eigen gelegenheid vooruit te komen. Zoals een vriend het wat nuchterder stelde: 'Het was Osama na zijn Afghaanse ervaring in de bol geslagen.'

Hij was dan ook zo overtuigd geraakt van zijn eigen lot dat hij eenmaal thuis begon te doen aan wat neerkwam op buitenlandse politiek op eigen initiatief. Het is onduidelijk of hij besefte dat hij dusdoende openlijk het bewind van Al-Saud uitdaagde. In elk geval zag hij er, net als in het verleden, op toe de koninklijke familie niet in het openbaar te bekritiseren. Al-Saud had aanvankelijk helemaal niets op hem tegen. In de omgang met de moeilijker zonen van het rijk, zeker die uit prominente families, ging hun voorkeur uit naar rustige overreding. Maar zijn uitdaging en hun verkapte reactie zouden consequenties hebben tot ver buiten Saudi-Arabië.

Van held tot herrieschopper

Eind 1989 hield Osama in Afghanistan een opbeurende toespraak voor een groepje jonge Jemenieten die hij zelf had geselecteerd en die hij uitzond om in de jihad te gaan strijden. Jemenieten vormden een van de grootste nationale contingenten onder de buitenlandse vrijwilligers. Maar deze Jemenieten waren voor Osama van bijzonder belang. Zij leken niet op de vele buitenlandse moslims die zelden het betrekkelijke comfort van de hulpverlening in Peshawar of Quetta verlieten. Met eigen middelen had Osama ze opzettelijk gerekruteerd en hij stuurde deze jongeren naar Afghanistan om daar de krijgskunst te leren. Hij had een eerdere belofte hernieuwd en omdat er sluipende twijfel heerste over een snel einde aan de jihad, was zijn bevestiging welkom. De Heilige Oorlog raakte al snel in de klad, vanwege interne spanningen onder rivaliserende Afghaanse moedjahedien en door het verrassend veerkrachtige bewind van Najibullah dat Moskou in Kaboel had achtergelaten.

Hoewel Osama en de meeste buitenlandse vrijwilligers bitter teleurgesteld waren, had hij nog een troef achter de hand. Hij vertelde de aanwezigen dat de zon op het punt stond onder te gaan in Zuid-Jemen, de geboorteplaats van zijn vader. Met Zuid-Jemen prominent voor ogen hadden deze vrijwilligers sowieso al voor Osama gekozen in Afghanistan. Maar het tijdstip had niet beter gekozen kunnen zijn. Slechts enkele weken eerder hadden Noord-Jemen, in naam een nooit gekoloniseerde republiek maar in werkelijkheid voornamelijk een samenraapsel van feodale heerlijkheden in de bergen, en Zuid-Jemen, een voormalige Britse bezitting die oorspronkelijk was gegroeid rond de grote natuurlijke haven Aden, sinds 1976 een marxistische volksrepubliek en een toevluchtsoord voor terroristen,

uiting gegeven aan hun voornemen zich het volgende jaar te verenigen. De Berlijnse Muur was net afgebroken, de Koude Oorlog liep ten einde en het Kremlin besnoeide op dure buitenlandse operaties. De Zuid-Jemenitische satellietstaat van Moskou was failliet en kon niet veel anders dan zijn heil zoeken bij de grotere en dichterbevolkte noordelijke rivaal.

Osama's plannen leken voor zijn Jemenieten een droom die werkelijkheid werd.[1] Vrijwel alle jongemannen die Osama halverwege de jaren tachtig had gerekruteerd waren afkomstig uit zuidelijke grootgrondbezitterfamilies, onteigend door de volksrepubliek Zuid-Jemen. Zij waren de gelukkigen, die waren ontsnapt aan de communistische gevangenis of erger. Veel van dergelijke families werden in Saudi-Arabië opgevangen, maar het voorzichtige koninklijk huis wilde geen risico's nemen. De potentieel roerige, revanchistische Jemenitische zonen werden ondergebracht in het toepasselijk genaamde Jaisj Salaam (vredesleger). De Saudiërs hielden deze Zuid-Jemenieten zoet in het noorden bij Taboek, niet ver van Israël, ruim 1200 kilometer van hun vaderland.

Osama rekruteerde ze met een aanbod dat zij niet konden afslaan. Afgezien van hun religieuze plicht mee te doen aan de jihad, werden deze vrijwilligers gemotiveerd door Osama's belofte ze te zullen opleiden en helpen hun land terug te winnen dat de marxistische regering had geconfisqueerd. Toen zij naar Afghanistan vertrokken, leek dat nog een toekomstdroom. Wapens waren nooit een probleem geweest in Jemen, waar algemeen aanvaarde schattingen het aantal wapens op 50 miljoen stelden, drie keer zoveel als de bevolking. Osama beloofde nu om nu juist dat te leveren wat in Jemen zo vaak ontbrak: contant geld.

Dus met zijn hulp gingen zijn Jemenieten naar huis, aanvankelijk met een overstap in het noorden voordat zij langzaam het zuiden weer infiltreerden. In die vroege, euforische dagen van de beloofde eenwording werden terugkerende jihadstrijders welkom geheten en er werden hun geen vragen gesteld. En van alle terugkerende strijders hadden de Jemenieten dan ook vrijwel geen problemen met hun autoriteiten. Jemen stond zo open dat er duizenden vrijwilligers uit andere landen toestroomden, waarvan de nerveuzere overheden zich al zorgen begonnen te maken over het risico van ontwrichting door hun eigen Afghanistanveteranen.

Osama deed zijn belofte gestand. Regelmatig, in 1990 en 1991, verschenen er vertegenwoordigers van zijn Afghaanse veteranen in Jedda, in zijn pretentieloze middenklassehuis. Zij vertrokken met grote hoeveelheden geld, dat zij hard nodig hadden bij hun pogingen hun familielanderijen op te eisen en de socialisten te destabiliseren, zoals de tot dan toe marxistisch geheten functionarissen nu genoemd wilden worden. Osama en zijn Jemenieten staken hun transacties niet onder stoelen of banken. Een Jemenitische begiftigde, die regelmatig naar Jedda trok, vertelde mij jaren later: 'Niets bijzonders, er werden geen voorzorgsmaatregelen genomen. We stopten het geld in koffers en gingen naar huis. Aan de grens vroeg niemand wat. En we kwamen steeds maar terug voor meer.' Dat had niets te maken met het vermeende feit dat deze koeriers profiteerden van een speciale, van tevoren geregelde tolerantie aan de grens, verklaarde hij. Zo werkte de grens gewoon.

Maar gebrek aan grenscontrole betekende niet dat Al-Saud geen enkele Jemenitische politiek had. Het officiële Saudische standpunt was de neerslag van een sterke dosis ingebakken historische angst voor Jemen, een veel armer en veel krijgszuchtiger land, met een hardwerkende bevolking, die die van het koninkrijk verre overtrof. Al-Saud had alle reden zich zorgen te maken over Jemen. Bij het smeden van zijn rijk in 1934 had koning Abdulaziz geconfisqueerd wat de Noord-Jemenieten beschouwen als grote bergachtige gebieden van hun territorium. Pas in 2000, ten langen leste, stapte Saudi-Arabië van een favoriet stokpaardje af en stemde ermee in de grens met Jemen af te bakenen. De laatste dertig jaar van de twintigste eeuw was Al-Saud bang voor de nabijheid van het marxistische bewind in het zuiden en gerustgesteld doordat het bestaan daarvan hun lastige Noord-Jemenitische buren zwak en verdeeld hield. Eerder, begin jaren zestig, had Al-Saud militair ingegrepen in Noord-Jemen, om het Egypte van Nasser de pas af te snijden in een bloedige burgeroorlog die inderdaad de krachten van het leger uit Caïro te boven ging en ertoe bijdroeg dat het een nederlaag leed in de Zesdaagse Oorlog tegen Israël in 1967.

De Saudische politiek was echter veranderlijk. Het gebeurde wel dat het ingebakken anticommunisme van Al-Saud de overhand kreeg. In 1982 verenigden de Saudische inlichtingendienst en CIA-

directeur William Casey hun krachten bij een – mislukte – samenzwering die beoogde aanslagen op een olieopslag in de haven van Aden en andere doelwitten te plegen. De marxistische regering pakte dertien samenzweerders op, die bekenden dat de CIA ze had opgeleid. Ze werden allemaal op drie na terechtgesteld.[2] Een Jemeniet die deze compromitterende ramp overleefde was mijn informant van de koeriersdienst op het huis van Osama in Jedda. Maar meestentijds deed de Saudische politiek denken aan de gevatheid van de Franse schrijver François Mauriac, die over de deling van Duitsland na de Tweede Wereldoorlog schreef: 'Ik ben zo gek op Duitsland, dat ik het fantastisch vind dat er nu twee van zijn.'

Bijna 25 jaar geleden overtrof ik mijzelf door het grapje van Mauriac in te passen in een verhaal over Jemen, waarop mij jarenlang een visum voor Saudi-Arabië ontzegd werd. Osama's eigen tactische fout was zijn voorspelbaar obsessionele doel te vervolgen, waarbij hij deed alsof hij zo naïef was niet te weten dat Al-Saud wel eens op zijn politiek van 'twee Jemens' terug zou kunnen komen. In zoverre hij zich überhaupt zorgen maakte over dit soort futiliteiten, lijkt hij te hebben gedacht dat Al-Saud en hij beiden tegen communisten waren en dat de heersers over Zuid-Jemen communisten wáren, dus dat het logischerwijs in orde was wat hij deed.

Daarin vergiste hij zich. Al-Saud was niet bijzonder ingenomen met het feit dat Osama freelance aan de slag toog met Zuid-Jemenitische stamhoofden en sporen begon na te laten van zijn activiteiten, kennelijk gevoed door de eerste golf van terugkerende veteranen in 1989.[3] (Dat weerhield Al-Saud er niet van een paar jaar later enkele honderden miljoenen dollars te pompen in een poging de zuiderlingen tot opstand te brengen en de beide Jemens weer te scheiden; die politiek keerde zich tegen hem, en veel geld kwam uiteindelijk op Zwitserse bankrekeningen terecht.)

Saudische functionarissen hielden hun ongenoegen over Osama's vrijbuiters langer dan tien jaar voor zich, maar later hielden zij vol dat zijn gerommel in Jemen voor het eerst hun officiële aandacht trok, wat uiteindelijk leidde tot zijn vervreemding en vervolgens tot een openlijk conflict. Volgens prins Turki al-Faisal suggereerde Osama hetzij uit naïviteit hetzij uit brutaliteit dat Al-Saud hem moest toestaan zijn Jemenieten naar het koninkrijk te halen voordat zij zich op Jemen zouden werpen.[4]

'Natuurlijk zei het koninkrijk nee,' want het kon zich niet mengen in de binnenlandse aangelegenheden van een buur, herinnerde Turki zich, een beetje vals natuurlijk in het licht van de reputatie van Al-Saud van manipulatie van de onderhandelingen met de beide Jemens. In een televisiedocumentaire die nog geen twee maanden na de gebeurtenissen van 11 september werd uitgezonden, zei Turki dat Osama geprezen werd om zijn werk in Afghanistan, maar dat hem duidelijk was gemaakt 'het daarbij te laten'. Het is onduidelijk waarom Turki, die amper twaalf dagen voor de aanslagen in de Verenigde Staten met pensioen was gegaan, zo lang had gewacht met die onthulling.

Maar zijn grote interview, dat vooral bedoeld was voor het publiek in eigen land, weerspiegelde diepgeworteld ongemak bij Al-Saud na de aanslagen van 11 september, waarbij vijftien van de negentien zelfmoordcommando's helaas Saudiërs bleken. Amerikaanse hoge ambtenaren ten overstaan van de pers lieten herhaaldelijk blijken niet blij te zijn met de Saudiërs en Al-Saud werd duidelijk in het defensief gedrongen. Geen enkel hoofd van de Saudische inlichtingendienst had ooit van tevoren een opiniestuk aan een krant gestuurd, laat staan dat hij op de televisie was verschenen.

Maar volgens de eigen bijzondere regels van de Saudiërs was Turki zeer open bij het uiteenzetten van de zaak Al-Saud. Osama was 'niet blij' toen hij werd 'afgescheept', zei de prins bij zijn televisieoptreden in 2001. En, zo verklaarde hij, toen Osama zich hardnekkig bleef mengen in Jemenitische aangelegenheden, en zelfs naar Noord-Jemen toe ging, 'waarschuwden de autoriteiten hem zoiets niet te doen', hielden ze hem voor 'af te zien van dergelijke daden', en toen hij dat niet deed, 'moest hij worden tegengehouden'. Dat waren krachttermen. Maar Osama, ontsproten aan goede vrienden en zakenpartners van Al-Saud, de Bin Ladens, werd niet gearresteerd en om zijn wangedrag niet vervolgd.

Hij kreeg gewoon een standje, als een stoute schooljongen. Daarna kreeg hij een soort proeftijd en werd zijn paspoort ingetrokken. Al-Saud dacht Osama voorzichtig aan te pakken, maar het was een behandeling die hij niet vergaf en ook niet vergat. Dit was het eerste blijk van officieel ongemak ten aanzien van de koppige neiging van Osama naar eigen inzicht te willen beslissen. Althans, dat was wat

Turki ruim tien jaar later probeerde voor de waarheid door te laten gaan, als de eerste aanwijzing voor Al-Saud van zijn gedrag. Het bleek uiteindelijk dat het koninklijk huis nooit doeltreffend wist om te springen met Osama. Maar dat wist ook niemand.

Al-Saud gaf dan wel wat laat toe dat het koningshuis in zijn maag had gezeten met de avonturen van Osama in Zuid-Jemen, maar heeft angstvallig gezwegen over een bron van ergere irritatie over hem. Osama was nog niet terug uit Afghanistan, of hij begon op de gelegenheden waarop hij onthaald werd, luid zijn mening te kennen te geven dat Saddam Hoessein en zijn seculiere Baathpartij in het naburige Irak een groot gevaar betekenden voor het koninkrijk. Osama deed een beroep op het wahhabisme tegen de afvallige Saddam en onderbouwde zijn betoog met een geopolitieke analyse, om de klaarstaande reserves van jihadstrijders te rechtvaardigen. Zoals prins Turki later zou opmerken, was Saddam in Osama's ogen niet meer dan een 'afvallige', een aantijging die in de islam erg genoeg is voor de doodstraf en het 'niet waard geloofsgenoot te zijn'.[5]

In de winter van 1989 en het voorjaar van 1990 had Al-Saud volstrekt geen zin een eigenzinnige held van de ene lunch in Medina naar een volgende in Mekka te laten huppelen, met een derde in Jedda de dag erna, allemaal met zo'n explosieve boodschap. Door zich te mengen in de Saudische betrekkingen met Irak, overschreed Osama duidelijk een onoverschrijdbare grens. Alles wat maar in de verste verte met Irak te maken had, was een dodelijk serieuze aangelegenheid. In vergelijking daarmee was Jemen een bijverschijnsel, de Afghaanse jihad een vingeroefening om de wahhabieten en de Verenigde Staten een genoegen te doen. Het grootste probleem van Saudi-Arabië was hoe het evenwicht te bewaren tussen Iran en Irak, twee veel dichter bevolkte, machtige en agressieve buren. Toen Engeland zich in 1971 na anderhalve eeuw uit de Golf had teruggetrokken, liet het een aanlokkelijk vacuüm achter in een regio met twee derde van 's werelds aardoliereserves – en met groeiende spanningen die de cruciale oliebelangen weerspiegelden.

Al-Saud hoefde er niet aan herinnerd te worden dat Saddam beledigingen over het algemeen niet erg vriendelijk opvatte, of ze nu echt of ingebeeld waren. Sinds de Baathisten in Bagdad in 1968 weer aan de macht waren gekomen, hadden zij het tot een gewoonte ge-

maakt hun zwakkere Arabische buren in de Golf door elkaar te rammelen, waarbij zij soms niet terugdeinsden voor moord om hun boodschap duidelijk over te laten komen. Soms verzonnen zij dan een of andere belediging, maar vaak namen ze niet eens de moeite een smoes te bedenken. De inzet was enorm verhoogd nadat Saddam in 1980 Iran de oorlog had verklaard, waardoor Saudi-Arabië en de andere Arabische olie-emiraten miljarden dollars hulp moesten investeren om Irak drijvende te houden in het conflict dat het was begonnen.

Irak overleefde die achtjarige oorlog amper, maar Saddam bleef een oorlogszuchtige, onvoorspelbare bullebak van een buurman, met een oliemacht waarvan de reserves direct na die van het koninkrijk kwamen. Het laatste wat Al-Saud wilde, was dat Osama Saddam ging zitten zwartmaken tegenover leden van de Saudische elite, om ze vervolgens op te roepen zich aan te sluiten bij een jihad in het onvermijdelijke conflict tussen Saudi-Arabië en Irak. En Al-Saud kon ervan uitgaan dat de openlijk vijandige opmerkingen van Osama, gemaakt in de besloten omgeving van een lunch bij een of andere rijke gastheer, vroeger of later Saddams oren zouden bereiken.

In het voorjaar van 1990 waren er tekenen dat Irak zich voorbereidde op een conflict. Saddam was financieel geruïneerd, wees beleefd geformuleerde maar aanhoudende maningen om terugbetaling van de miljarden dollars oorlogslening van de hand, met het argument dat de Golf-Arabieren hem dankbaar moesten zijn dat hij ze had gered van een zekere nederlaag tegen Iran. In juli beschuldigde hij Koeweit ervan Irakese olie af te tappen en trok troepen samen langs de grens. Op 2 augustus trok Saddam Koeweit binnen en bezette het.

Osama's in verlegenheid brengende waarschuwingen over de plannen van Saddam waren profetisch gebleken. Niemand had dat voorzien, niet in Washington, Londen, Parijs, Riaad, Beijing, Moskou of bijvoorbeeld Koeweit zelf.

Nu Saddams troepen aan de grens van het koninkrijk stonden, was Saudi-Arabië daadwerkelijk bedreigd en duidelijk niet in staat zich te verdedigen, ondanks de miljarden en miljarden dollars die in de loop van de jaren waren uitgegeven bij de aanschaf van geavanceerd Amerikaans oorlogstuig en de bouw van eersteklas luchtmachtba-

ses. De zwakke defensie van het koninkrijk was voor de Saudiërs een oprechte schok, ondanks aanhoudende tekenen dat de strijdkrachten niet in staat waren hun elementaire missie te vervullen. Plotseling betekenden de olierijkdommen en de gekoesterde rol als beschermers van de bakermat van de islam en diens heiligste steden voor de Saudiërs helemaal niets meer. Waarom, zo vroegen zij zich af, zou Saddam ervoor terugdeinzen de islamitische heilige plaatsen te bezetten, mét de Saudische oliereserves die de zijne meer dan zouden verdubbelen en hem verreweg de grootste olie-exporteur ter wereld zouden maken?

Redelijkerwijs beseften de meeste wakkere Saudiërs dat de aankoop van Amerikaanse wapens over vele jaren deel had uitgemaakt van een stilzwijgende verzekeringspolitiek die beide landen dekte. De Verenigde Staten garandeerden de onafhankelijkheid van het koninkrijk in ruil voor een onbeperkte voorraad redelijk geprijsde Saudische olie en de verplichting kritiek in het buitenland tegen de mensenrechtenpraktijken van de wahhabieten te smoren. Maar iets meer dan tien jaar eerder hadden de Verenigde Staten niets ondernomen om de val van de sjah in het naburige Iran te voorkomen. Saudiërs die daar een amper verheelde beschermingszwendel in zagen, kregen van Al-Saud en Washington te horen dat de overeenkomstig geprogrammeerde wapensystemen en de door de Amerikaanse genie aangelegde bases met een waarde van miljarden dollars ter onmiddellijke beschikking stonden van Saudi-Arabië.

Versterkt door zijn voorzienigheid bij het voorspellen van Saddams zet, dacht Osama er anders over. Wat hij ondernam nadat Koeweit bezet werd, is deel gaan uitmaken van zijn legende. Osama maakte gebruik van zijn familieconnectie en kreeg audiëntie bij prins Sultan bin Abdulaziz al-Saud, al sinds jaar en dag minister van Defensie.[6] Overlopend van de ideeën, geïnspireerd door zijn Afghaanse jihadervaring, kwam Osama aan met kaarten en gedetailleerde diagrammen. In overeenstemming met de oproep van de Profeet, zo zei hij, mocht geen enkel ongelovig leger het Heilige Land van de beide moskeeën bezoedelen.

Het koninkrijk hoefde niet afhankelijk te zijn van de Amerikanen om zich te verdedigen en Koeweit te bevrijden. Hij, Osama, zou die klus wel klaren met zijn voormalige medestrijders. Voor deze gele-

genheid telden die volgens hem honderdduizend man, een enorme overdrijving, zelfs als iedere jihadistische 'toerist' werd meegeteld. Zijn Afghaanse veteranen zouden andere Saudiërs op kunnen leiden. De prins bleef passend beleefd. Osama was tenslotte een Bin Laden en bovendien een volksheld. Osama bleef maar details aandragen, verklaarde hoe het bouwbedrijf van zijn familie zandwallen en loopgraven kon maken, net zoals het tunnels en verdedigingswerken in de bergen had aangelegd tijdens het Afghaanse conflict.

Prins Sultan wees er minzaam op dat Koeweit, in tegenstelling tot het bergachtige Afghanistan, met een overvloed aan spelonken, even plat was als breed, een ideaal terrein voor de 4000 tanks van de tegenstander. De minister van Defensie hoefde niet eens het begrijpelijke gebrek aan enthousiasme van de kant van de Al-Sauds te verklaren, bij het vooruitzicht van tienduizenden gewapende islamitische extremisten die vrij in het koninkrijk zouden rondlopen. In plaats daarvan probeerde prins Sultan zich vast te klampen aan zijn argument, volgens de legende, door Osama te vragen wat hij dan zou doen als hij geconfronteerd werd met Irakese raketten en chemische en biologische wapens. 'Wij zullen ze met geloof bestrijden,' zei Osama. Daarop verzandde het gesprek en Osama was niet zo blij met het gebrek aan enthousiasme van de kant van Sultan. Zoals met alle mythen zijn hier vele varianten op. In één versie stormt Osama naar buiten terwijl hij belooft: 'U hoort nog van mij.' Osama's familie probeerde hem tot rede te brengen, weer vergeefs, en hem zover te krijgen dat hij geen gevaarlijke dingen ging doen.

De teerling werd geworpen op 6 augustus, toen minister van Defensie Dick Cheney naar Riaad vloog aan het hoofd van een Amerikaanse delegatie, en koning Fahd bin Abdul Aziz en de oudere Saudische vorsten een boodschap voorlas van president George Bush. 'Wij zijn bereid onze strijdkrachten te ontplooien om het koninkrijk Saudi-Arabië te verdedigen,' luidde de boodschap. 'Als u ons vraagt te komen, zullen we komen. Wij hoeven geen permanente bases. En als u ons vraagt te vertrekken, zullen we naar huis gaan.'[7]

Generaal Norman Schwarzkopf, die aan het hoofd stond van de Amerikaanse coalitie om Koeweit te bevrijden, omschreef het dilemma van de koning. 'Als hij niets zou doen, riskeerde hij zijn ko-

ninkrijk aan Irak te verspelen,' schreef hij. 'Maar vroeg hij de Amerikanen te komen, zelfs met de presidentiële verzekering dat wij de Saudische soevereiniteit zouden respecteren, dan zouden Saddam en andere Arabische leiders hem beschuldigen van samenwerking met het Westen. Eenvoudig gezegd, hij riskeerde het gezag van zijn troon te ondermijnen. Er waren enorme risico's verbonden aan het uitnodigen van een leger buitenlanders in een xenofoob koninkrijk, dat er oplettend op toezag zich in religieus en cultureel opzicht zuiver te houden.'

Tot grote verbazing van de Amerikaanse bezoekers accepteerden Fahd en zijn oudere prinsen het aanbod van de president ter plekke, binnen enkele minuten. Maar zij hadden uit voorzorg sjeik Abdulaziz bin Baz geraadpleegd, de oudste Saudische functionaris, die later met enige tegenzin een fatwa deed uitgaan, die het besluit amper dekte. 'Hoewel de Amerikanen, in conservatief religieus opzicht,' luidde een gedeelte daarvan, 'gelijkstaan met ongelovigen, omdat zij geen moslims zijn, verdienen zij onze steun omdat zij hier komen om de islam te verdedigen.' Dat was niet bepaald wat Osama ervan dacht en hij was niet de enige. Jongere functionarissen plaatsten ook zo hun vraagtekens bij de oproep van Al-Saud. Vooraanstaand in hun gedachte waren de woorden van de profeet Mohammed op zijn sterfbed: 'Laten er in Arabië geen twee godsdiensten zijn.'[8]

In het decennium dat toen aanbrak, zou Osama dat doek met steeds bloediger kleuren beschilderen. Elf jaar later blikte prins Turki terug op die lotszwangere ontmoeting met prins Sultan, als het moment dat hij plotseling 'radicale veranderingen' had ontdekt in de persoonlijkheid van Osama, die zichzelf begon te transformeren 'van een vlinder die goed deed naar een bloedig revolutionair die mensenlevens wilde opofferen voor zijn gewelddadige zaak'. Dat was wel wat laat om tot inzicht te komen voor het hoofd van een veiligheidsoperatie waarvan de agenten instructie hadden alle Saudische vrijwilligers in de gaten te houden, onder wie Osama. 'Hij was veranderd van een kalm, vredig en minzaam man, die moslims wilde helpen, in iemand die geloofde dat hij in staat zou zijn om een leger bij elkaar te rapen en te commanderen om Koeweit te bevrijden,' zei hij. 'Daaruit bleken zijn arrogantie en zijn hooghartigheid.'

'Om te beginnen geloofde hij dat hij in staat was een leger op te lei-

den dat het kon opnemen tegen de strijdkrachten van Saddam,' zei de prins nog. 'Ten tweede maakte hij bezwaar tegen het besluit van het koninkrijk bevriende strijdkrachten te hulp te roepen. Door dat te doen was hij ongehoorzaam aan de heerser en overtrad de fatwa van oudere islamitische geleerden, die het plan hadden gesteund als van wezenlijk belang om ongerechtigheid en agressie te bestrijden.'

Dat alles was maar al te waar, tot op zekere hoogte. In de jaren daarop viel Osama Al-Saud en de collaborerende oelema's aan, de autoriteiten op het gebied van de islamitische wet, om te beginnen met Abdulaziz bin Baz, de blinde wahhabitische geleerde die, zij het met nogal wat twijfels, de koning gehoorzaamde door de aanwezigheid van westerse troepen goed te keuren. Waarschijnlijk omdat hij toch al op proef was, hield Osama zijn mond tijdens de feitelijke vijandelijkheden. Zijn stilzwijgen was des te opmerkelijker op een moment dat veel andere Saudiërs het ogenblik te baat namen hun diverse bedoelingen duidelijk te maken, in een explosie van openbare kritiek en petities die het koninkrijk nog nooit had gezien.

Saudische vrouwen demonstreerden, eisten het recht in auto's te mogen rijden. Obstinate functionarissen uitten openlijk kritiek op Bin Baz en Al-Saud, stelden gewillige predikers, koninklijke excessen en de ontheiliging door ongelovigen van het Heilige Land van de islam aan de kaak. Osama was boos en bezoekende Zuid-Jemenitische protégés moesten hem ervan overtuigen dat Amerikaans geraffineerd wapentuig wellicht nodig zou zijn om Saddam te verslaan en althans voor de duur van de vijandelijkheden moest worden geduld.[9] Aan oude Saudische vrienden suggereerde Osama dat de Amerikanen eropuit waren Al-Saud te ondermijnen door hun wereldlijke Saudische vrienden te stimuleren een grotere rol te gaan spelen en het wahhabisme wat te temperen. Hij beperkte zijn protest tot een vraag om advies bij een wat wereldlijker vriend, namelijk hoe hij een boycot van Amerikaanse producten op moest zetten.

Al werd zij achteraf gegeven, de kritiek van prins Turki op Osama was gedeeltelijk terecht. Zoals hij met in toenemende mate verwoestende gevolgen in de loop van de jaren zou laten zien, waren zijn botsingen met Al-Saud uitgegroeid tot een definitief keerpunt. Osama was er niet van onder de indruk toen de Verenigde Staten, zoals beloofd, bijna het hele leger van een half miljoen man die ze hadden

bijeengebracht om Koeweit te bevrijden, snel terugtrokken. Hij had zijn standpunt bepaald over Al-Saud en de Amerikaanse aanwezigheid. In zijn gedachte hadden die met elkaar te maken, om het koninkrijk te redden moesten alle Amerikaanse militairen vertrekken en Al-Saud zou dan met zijn ongelovige beschermheren een gemakkelijke prooi worden. Zelfs tijdens de Afghaanse jihad had hij zijn medestrijders voorgehouden dat ondanks de feitelijke alliantie, de Verenigde Staten ook toen in zijn ogen eerder de vijand van de islam waren. [10]

Van belang was dat er zo'n 5000 Amerikaanse luchtmachtmilitairen achtergebleven waren, eerst in Al-Khobar aan de Golf, en daarna toen er in juni 1996 negentien militairen aldaar waren omgekomen bij een terroristische aanslag op hun barakken, theoretisch volledig uit het zicht op de luchtmachtbasis Prins Sultan in Al-Kharj, in de Nejedwoestijn, 85 kilometer ten zuidoosten van Riaad. Ondanks Osama's aanhoudende lofzang op de terroristen – en sommige suggesties dat hij ervoor verantwoordelijk was – kwamen Amerikaanse en Saudische functionarissen tot de slotsom dat Iran achter de aanslag zat. Het deed er ook eigenlijk niet toe wie de Amerikaanse soldaten had gedood. Voor Osama en veel andere Saudiërs die zijn gewelddadige neigingen geenszins onderschreven, werd na verloop van jaren wel duidelijk wat de Amerikaanse president in 1990 bedoeld had toen hij had beloofd: 'Als u ons vraagt te vertrekken, zullen we naar huis gaan.' Osama raakte ervan overtuigd dat hij het juiste antwoord wist. En hij wist ook dat hij nu het conflict kreeg waarop hij zo had gevlast.

Zonder het zelf te willen speelde Washington hem in de kaart. Fout of geen fout, de handhaving van Saddam na de Golfoorlog in Irak liep uit op een smerige, kostbare aangelegenheid voor de Verenigde Staten en ook voor de Saudiërs. Waarom had Al-Saud de Amerikaanse luchtmachttroepen niet gevraagd te vertrekken aangezien hun aanwezigheid een gevaarlijke en storende factor vormde? En als Al-Saud dat niet had gevraagd, waarom dan niet? Onder Clinton voerden het Pentagon en het ministerie van Buitenlandse Zaken aan dat aanhoudende Amerikaanse gevechtsmissies boven Zuid-Irak vitaal waren om 'Saddam in toom te houden'. Of was dat gewoon een welkome smoes voor de Amerikanen, omdat zij nu een

uitgestrekte archipel van bases beheerden, van Koeweit, Bahrein en Qatar tot Oman en Saudi-Arabië?

Osama's sterke punt was de wetenschap dat hij niet alleen stond in zijn verdenking van Al-Saud en de Amerikanen. Terloopse gesprekken met Saudiërs uit alle lagen van de bevolking deden al snel het *wishful thinking* van de Amerikanen verdampen dat de luchtmachttroepen nu uit het zicht en dus acceptabel waren. Zonder uitzondering wisten tientallen Saudiërs die ik eind 1999 ondervroeg dat ze er zaten en wilden ze hen graag weg hebben, 'achter de horizon', het eufemisme om de positionering van Amerikaanse vliegdekschepen in de archipel van Diego Garcia in de Indische Oceaan en het eiland Masira voor de kust van Oman te omschrijven. De boodschap luidde: waar dan ook, als het maar niet Saudi-Arabië is.

Lang voordat Osama zich hiermee bezig ging houden, waren er al uitstekende historische argumenten tegen het stationeren van troepen op welk islamitisch grondgebied dan ook, laat staan de bakermat van de islam. De koloniale en postkoloniale twintigste-eeuwse geschiedenis staat bol van de rampen door de aanwezigheid van Engelse, Franse en Amerikaanse troepen in islamitische landen, van Iran tot Egypte, van Marokko tot Libanon, van Algerije tot Jemen. Ik heb het laatste deel van de Algerijnse onafhankelijkheidsoorlog tegen Frankrijk aan het eind van de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig verslagen en daarna was ik de Iraanse revolutie en de Libanese reeks 'kleinere oorlogen' gaan verslaan.

Vaker wel dan niet speelden terrorisme en westerse militaire aanwezigheid een rol. De kennis van dergelijke vernederingen uit het verleden had tot waarschuwing moeten dienen, zeker in het geval van Saudi-Arabië, in het licht van het koranverbod tegen de aanwezigheid van ongelovige troepen op zijn grondgebied.

Maar het Pentagon verkeerde in tweestrijd. Het gaf opdracht studies te maken en die raadden opslag van wapensystemen, voorraden en munitie op buitenlandse bases, zoals die van Saudi-Arabië, aan, maar waarschuwden dat de troepen alleen mochten worden aan- en afgevoerd als dat nodig was en dat hun aanwezigheid op de grond zo mogelijk beperkt moest blijven tot het strikte minimum. Maar terrorisme-experts schreven kennelijk alleen rapporten om onder in laden te laten belanden.

De andere pool van de Amerikaanse gedachte was de militaire weerzin zich terug te trekken 'achter de horizon', om redenen van vermeende doeltreffendheid, gecombineerd met punten als kosten, gemak en een onuitgesproken verlangen de feitelijk weerloze Arabische olie-emiraten de realiteit onder de neus te wrijven, namelijk dat zij afhankelijk waren van de Amerikaanse macht. Een bevriende Amerikaanse diplomaat voerde aan dat zelfs al zou Saddam verdwijnen, de bases van essentieel belang zouden blijven voor de onmiddellijke toekomst. 'Denk maar aan Iran, denk maar aan Irak,' zei hij. 'De Saudiërs en de andere, kleinere olie-emiraten leven in een smerige buurt.'

De overtuiging van het Pentagon kon niet aan het wankelen worden gebracht, ook niet door enig radicaal fundamentalistisch geweld, of dat nu al dan niet door Osama werd geïnspireerd. Na elke nieuwe terroristische ramp, of het nu ging om de negentien luchtmachtsoldaten die in juni 1996 omkwamen in Al-Khobar of de zeventien matrozen die omkwamen bij de aanslag op de USS Cole in oktober 2000 in Aden, kwam het Pentagon weer meteen naar voren met viersterrengeneraals die laakbare leemten in de veiligheid moesten dekken en goedpraten en moesten waarschuwen dat de enige supermacht van de wereld niet zomaar uit de regio kon worden gedreven. Veel geschreeuw, maar weinig wol. Tenslotte waren wij nummer één.

In de tijd na de Vietnamoorlog, de tijd 'zonder loden kisten', waren de Verenigde Staten in het Midden-Oosten (en in de rest van wat Zbigniew Brzeninski een generatie eerder de 'crisisboog' had genoemd) bereid de verwoesting van een ambassade of de beschadiging van een oorlogsschip te verwerken. Bij Amerikaanse denktanks begonnen militaire analisten te beweren dat de olie uit het Midden-Oosten een soort officieuze Amerikaanse imperialistische politiek noodzakelijk maakte, waarbij de militairen verafgelegen en gevaarlijke buitenposten moesten bezetten. Na zich in de Koude Oorlog een halve eeuw lang om de rest van de wereld bekommerd te hebben, wilden de Amerikanen goedkope benzine – en zo weinig mogelijk horen van buitenlandse problemen. Raar dat veel buitenlanders dachten dat de Verenigde Staten een mondiaal imperium hadden en ingrepen wanneer zij dat wilden in de zaken van grote en kleine landen.

Dit soort Amerikaanse dagdromerij was koren op de molen van Osama. In het geval van Saudi-Arabië werd de luchtmachtbasis Prins Sultan een dubieuze voorziening voor de Amerikanen. De Saudiërs zat het Amerikaanse gebruik van Saudische olie voor Amerikaanse gevechtsmissies in toenemende mate dwars, waardoor Irakese burgers omkwamen, maar pervers genoeg deden ze niets om Saddams macht te ondermijnen. Het duurde dan ook niet lang voordat Arabieren binnen en buiten het koninkrijk zich afvroegen of de Amerikanen Saddam wellicht opzettelijk aan de macht hielden, om hun greep op de archipel van Saudische en andere regionale landbases en hun controle over de olierijkdommen van het koninkrijk te behouden. Sommigen suggereerden zelfs dat dat de eigenlijke reden was dat de Verenigde Staten Saddam in 1991 aan de macht hadden gelaten. Osama was amper origineel in het uitwerken van deze stellingen, maar dat weerhield hem er niet van ze eindeloos te herkauwen.

Tegen de tijd dat ik het koninkrijk in 1999 bezocht, was er een soort ondergronds debat gaande: had het nut als Al-Saud de Saudische burger zou influisteren dat de de tijd nemende Amerikanen erop stonden te blijven, terwijl het koninklijk huis achter gesloten deuren meende dat de Amerikaanse luchtmacht de ultieme verzekeringspolis voor de dynastie was? Ik besloot dat aan de invloedrijkste Saudische hoge ambtenaar te vragen die ik kon bereiken. Dankzij een gepensioneerde Amerikaanse generaal die in Saudi-Arabië had gediend, zat ik aan bij een lang diner, als gast van sjeik Abdulaziz Tuwayyjiri, een vertrouweling van kroonprins Abdullah (van wie bekend is dat hij zelf twijfels koesterde omtrent de afhankelijkheid van het koninkrijk van de Verenigde Staten).

Vrijwel de hele avond besteedde ik aan ondervraging van de sjeik, een vrolijke man van achter in de zeventig, of het koninkrijk de Amerikaanse luchtmacht nu wel of niet wenste. Zijn antwoorden waren prachtig gecompliceerd, stijlvol, beleefd en vaag verwoord, hoe ik de vraag ook formuleerde en herformuleerde. Het moet gezegd dat hij op geen enkel ogenblik ongeduld of ergernis toonde. Hij deed zijn plicht door de vriend van zijn vriend te ontvangen. Maar het stond als een paal boven water dat alleen een lomperik zulke vragen aan zijn tafel zou stellen – en bleef stellen. Misschien was Al-Saud blij met die situatie, misschien ook niet.

Wat betreft de soldaten van de Verenigde Staten: het is me nooit gelukt een dienstdoend officier te vinden die wat voor twijfel dan ook verwoordde. (Eerlijk gezegd, misschien koesterden een paar voor zich zo hun twijfels, maar ze waren wel getraind om die niet uit te spreken tegenover mij en mijn vakbroeders.) In de regeringsjaren van Clinton had het Pentagon in het Midden-Oosten meer geld en slagkracht dan het ministerie van Buitenlandse Zaken. Het enige wat ik nog kon doen was mij verbazen over de militaire hoogmoed van de Amerikanen, de koppige weigering de dodelijke zekerheden van het hedendaagse Midden-Oosten te doorgronden. Niet voor het eerst wenste ik dat het Pentagon het bureau van ontkenning zou hebben, gewijd aan het schieten van gaten in conventionele wijsheden. (De Amerikaanse admiraal Anthony Zinni, hoofd van het centrale commando medio jaren negentig, was een eerbiedwaardige uitzondering; hij stak zijn zorg over hoe weinig hij eigenlijk van dit deel van de wereld wist niet onder stoelen of banken.)

De terroristische aanslag op Al-Khobar werd nooit bevredigend uitgezocht. Was hij nu echt het werk van Iran en zijn agenten onder de sjiitische minderheid in de oostelijke olieprovincie Hasa, zoals Al-Saud wilde doen geloven, hoewel zij aanvankelijk de Amerikaanse onderzoekers de vermeende daders niet lieten ondervragen? Of was Al-Khobar het werk van Osama en zijn volgelingen onder jonge gewone soennieten, wier daad met opzet werd verdoezeld?

Saudische dissidenten in Londen wezen in de richting van de vier soennieten, onder wie drie Afghanistanveteranen, die in zorgvuldig gerepeteerde televisiebekentenissen wezen op de inspiratie van Osama bij een geplande bomaanslag waarbij vijf Amerikaanse functionarissen in dienst van de Saudische Nationale Garde in november 1995 in Riaad omkwamen. Gefrustreerde Amerikaanse onderzoekers mochten de vier nooit ondervragen alvorens dezen werden onthoofd. De dissidenten voerden aan dat Al-Saud zich niet nogmaals kon permitteren te bekennen dat soennitische radicalen verantwoordelijk waren voor deze nieuwe terroristische aanslag. Eentje, met soennieten uit de Nejed, was al gênant genoeg. Dus, zo zeiden de dissidenten, bedacht Al-Saud de sjiitische schuldigen om de echte te verbergen. De zaak is nooit voor een rechtbank gekomen. In juni 2001 lukte het de zwaar gefrustreerde FBI-directeur Louis Freeh be-

schuldigingen op te stellen in de Verenigde Staten, net voordat hij aftrad en net voordat de zaak verjaarde.

Zo'n verwarring weerspiegelde de troebele aard van het bestuur van Al-Saud en liet de geruchtenstroom ten gunste van Osama en anderen werken, die graag het ergste van de regering dachten. Op geen enkel punt zag het Pentagon de noodzaak om de negatieve stemming in wat doorging voor de publieke opinie in Saudi-Arabië eens opnieuw te bezien. Af en toe waren er tekenen van onrust. Was de zoon van Zaki Yamani, de meesterlijke olieminister in de gloriedagen van de OPEC in de jaren zeventig, van mening dat Osama een bedreiging vormde toen hij zwart op wit suggereerde dat de Amerikaanse luchtmacht Al-Kharj misschien zou moeten ontruimen en moest overgaan op een vliegdekschip? De Amerikaanse marine had er meer dan tien, dus waarom niet, vroeg ik een hooggeplaatste Amerikaanse functionaris? Natuurlijk, de jongeheer Yamani had een punt, omdat vliegdekschepen politiek minder storend waren. 'Vliegdekschepen zijn veel duurder en niet zo doeltreffend als landbases,' luidde het bitse antwoord van de functionaris.

Dus er was geen weg terug naar het minder comfortabele maar ook minder kwetsbare systeem van 'achter de horizon'. Ik herinnerde mij het verhaal van een andere bevriende Amerikaanse diplomaat, die bij zijn eerste buitenlandse post in 1969 in Libië aanvoerde dat de Verenigde Staten er goed aan zouden doen de luchtmachtbases Wheelus bij Tripoli onmiddellijk na de revolutie van Muammar al-Khaddafi te ontruimen. Khaddafi's rabiate Arabische nationalisme liet er geen twijfel over bestaan of de Amerikanen zou gevraagd worden te vertrekken, voerde hij aan, dus waarom niet de eer aan onszelf houden en zodoende een wit voetje bij het nieuwe bewind halen? 'Je mag nooit vrijwillig een basis opgeven,' bromde de defensieattaché. 'Nooit. Dat zou een slecht voorbeeld zijn.'

Net voordat ik Saudi-Arabië verliet na die reis in 1999, lukte het mij ten langen leste een ambassadeur te spreken te krijgen van een Europees land, met lange ervaring in het koninkrijk. Ik wilde hem gebruiken als klankbord en ik verwoordde mijn twijfels, sterker nog, mijn vrees. Ik was ervan overtuigd dat het anti-Amerikanisme diep wortel had geschoten en dat Osama namens veel meer mensen sprak dan ik mogelijk had geacht vóór mijn bezoek. Ik vermeldde be-

zorgde opmerkingen van invloedrijke leden van de Majlis as-Shura, de adviesraad van het koninkrijk die na tientallen jaren vage beloften van verscheidene koningen eindelijk bestond en functioneerde in een indrukwekkend marmeren paleis dat speciaal gebouwd was om in te vergaderen. Het ging hier niet alleen om onvrede met de Amerikaanse aanwezigheid, zei ik. De economie ging slecht, de bevolking bleef groeien en het bestaansniveau daalde. Dagelijks ergerden de Saudiërs zich in toenemende mate aan de enorme privileges van de 7000 profiterende prinsen in het rijk.

De ambassadeur luisterde naar mij en vroeg toen of hij een vraag mocht stellen. 'Hebt u toevallig lang in Europa gewoond?' Ik zei dat ik veertig jaar lang als buitenlands correspondent in de hele wereld had gezeten. De ambassadeur glimlachte voordat hij het interview afsloot door te zeggen: 'Het pact tussen de Saudiërs, die heersen als feodale koningen, en de Verenigde Staten, het machtigste rijk zonder koloniën dat de wereld ooit heeft gekend, tart de meest logische redenatie. Maar het is van titanium.' Dat was wellicht waar, maar een andere ambassadeur, jaren eerder, had het Saudische systeem vergeleken met een hommel.

Medio 1991 mocht Osama weer reizen. Zoals met zo veel gebeurtenissen in het koninkrijk zijn er minstens twee versies van zijn vertrek. Prins Turki heeft gezegd dat Osama zich eigenlijk netjes gedroeg en dat zijn proeftijd dus werd opgeheven, zeker waar hij uitdrukking gaf aan een belangstelling een poging te doen de rivaliserende Afghaanse moedjahedien met elkaar te verzoenen, die elkaar zo langzamerhand openlijk aan het bestrijden waren. De tweede versie wil dat op Osama's verzoek een invloedrijke broer Bin Laden gebruik had gemaakt van het verblijf in het buitenland van de Saudische minister van Buitenlandse Zaken, prins Nayef ibn Abdul Aziz al-Saud, om van zijn zoon en plaatsvervanger op het ministerie een eenmalig paspoort los te krijgen waardoor Osama een zakenreis zou kunnen maken naar Pakistan en weer terug. Hij verliet ijlings het koninkrijk voordat prins Nayef besefte dat hij daarvoor toestemming had gegeven.

Osama ging linea recta naar Pakistan. Weer vestigde hij zich in Peshawar. Hij probeerde inderdaad de strijdende Afghaanse krijgsheren met elkaar te verzoenen, maar dat lukte niet. Met het geweld-

dadig levenseind van zijn mentor Abdullah Azzam voor ogen, zorgde Osama ervoor niet op te vallen. Maar Peshawar was een provincie geworden, Afghanistan had niet zo veel glans meer als islamitische zaak en de Verenigde Staten en de rest van het Westen hadden het land de rug toegekeerd nu de 'vrijheidsstrijders' wrede en incapabele krijgsheren bleken te zijn.

Binnen enkele maanden was Osama weer aan het rondreizen, niet terug naar Saudi-Arabië zoals hij had beloofd, maar naar Soedan. Hij zou zelfs nooit meer teruggaan naar Saudi-Arabië. Zijn kortstondige periode van ondergeschiktheid aan het gezag van anderen was voorbij. Hij had een nieuwe missie gevonden. Hij wist waar zijn vijanden zaten. Gewetenloos had hij zijn familie weten te manipuleren. Hij beschikte nog steeds over getrainde mannen van de Afghaanse jihad. Hij kon niet terug.

In het licht van zijn voortdurende provocaties in de jaren die daarop volgden, legde Al-Saud het grootste geduld met hem aan de dag. Struisvogelpolitiek had in het verleden bij veel lastige onderdanen vruchten afgeworpen, zelfs bij de zogenaamde rode prins, die in de jaren vijftig en zestig de antimonarchistische zaak van president Nasser van Egypte omhelsde voordat hij in de pas ging lopen. Maar tenslotte moest het een keer uit wezen. Op 5 maart 1994 deed een geërgerde Saudische regering de buitengewone stap Osama zijn burgerrechten te ontnemen, door in een kort communiqué gewag te maken van 'onverantwoordelijk gedrag en weigering hem verstrekte instructies op te volgen'. Zijn misdaad heette majesteitsschennis.

Zijn banktegoeden en andere vlottende activa in het koninkrijk werden bevroren. Zijn familie distantieerde zich nog dezelfde dag van de zwervende telg. Bakr, de oudste nog levende broer van de clan en baas van de uitgestrekte Saudische Bin Laden Groep, legde een verklaring af van twee regels, waarin uitdrukking werd gegeven 'aan spijt, afkeur en veroordeling van daden die Osama bin Laden kan hebben bedreven, waar wij niet achter staan en die wij verwerpen'.

Beide verklaringen zijn naar Saudische begrippen buitengewoon. De gelijktijdigheid werd geïnterpreteerd als een bewijs voor de nauwe relaties die de familie al lang met Al-Saud onderhield en haar gebrek aan bereidheid alles op te offeren wat ze in een halve eeuw had verworven, omwille van een zwervende telg. Eigenlijk hadden de

Bin Ladens niet veel keus. Hun wijdvertakte onderneming hing af van de goodwill van Al-Saud, het favoriete doelwit van Osama, het toppunt van corruptie, incompetentie, laksheid, goddeloosheid en afhankelijkheid van Amerikaanse militairen en andere uitingen van ongelovige macht waartegen hij zo tekeerging. De familie Bin Laden erkende haar collectieve schuld niet meer aandacht aan Osama te hebben besteed toen hij jong was en hem te hebben toegestaan de familie en de familiezaak te onteren.

Toch was tot dan toe geen enkele criticus van Al-Saud de burgerrechten ontnomen. Daardoor werd Osama in de Saudische samenleving meteen niet veel meer dan onroerend goed, teruggebracht tot de status van slaaf, waarover beschikt kan worden zoals over elk ander eigendom. Andere Saudische dissidenten hadden in Londen aan het begin van de jaren negentig reeksen opruiende faxen rondgezonden waarbij de politiek van Al-Saud en zijn privé-leven werden aangevallen met veel smeriger details zonder dat hun die oneer ten deel was gevallen. Maar zij kwamen uit het wahhabitische middengebied van de Nejed. Al-Saud had een schot voor de boeg gelost van de hele familie en van veel andere Saudische burgers van gemengde komaf.

Het goede dat koning Abdulaziz spontaan had geschonken, konden zijn kinderen zomaar tenietdoen. In de tussentijd kwam het Al-Saud goed uit te kunnen tonen dat het koninkrijk steevast bleef vertrouwen op de familie. De firma werd uitgekozen om de luchtmachtbasis Prins Sultan aan te leggen, zoals geschrokken Amerikaans luchtmachtpersoneel ontdekte toen het erin trok na de bomaanslag op Al-Khobar en bij de ingang de familienaam zag staan van dezelfde man die Washington had uitgeroepen tot staatsvijand nummer één.

Soedan, de islamitische vrijplaats

In juni 1989 pleegden legerofficieren in Soedan een staatsgreep die zorgvuldig was voorbereid door een islamitisch theoreticus en politicus, Hassan al-Turabi geheten, die zijn verkozen zwager vanuit de veiligheid van een gevangeniscel de macht ontnam. Turabi's handelwijze was iets nieuws, zelfs op een Afrikaans continent dat wel vaker politieke onlusten had gezien. Turabi had ervoor gezorgd te worden gevangengezet, als alibi voor het geval het complot tegen premier Sadiq al-Mahdi zou mislukken. Hij had lang genoeg vastgezeten om de mening te doen postvatten dat zo'n veteraan toch amper kon worden beschuldigd.[1]

Zijn dekmantel werd doorzien door medegevangenen die waren gearresteerd wegens trouw aan de afgezette regering. Zij lachten hem in zijn gezicht uit om zo veel voorzichtigheid. Na het donker, toen hij ten onrechte veronderstelde dat hun bezoeken onopgemerkt zouden blijven, convoceerde hij in zijn cel regelmatig vooraanstaande leden van het Nationaal Islamitisch Front (het NIF), de radicale religieuze partij die hij in de loop van de jaren had omgevormd tot een instrument voor de machtsovername. Een klein halfjaar later kwam Turabi eindelijk uit de Kobergevangenis in het noorden van Khartoem. Tegen die tijd had het NIF, een opnieuw tot leven gewekte variant van de plaatselijke Moslimbroederschap waarvan Turabi het jaar daarvoor hoofd was geworden, zijn greep op de macht bestendigd. Turabi zorgde ervoor dat het nominale staatshoofd, generaal Omar Hassan Ahmad al-Bashir, en het leger beide aan hem verantwoording aflegden.

Zulke voorzorgsmaatregelen waren even ondoorgrondelijk als Turabi zelf. Als de uitdrukking 'slimmer dan goed voor je is' ooit van

toepassing was, dan was zij het op deze briljante en gewetenloze intrigant die zich in de eerste helft van de jaren negentig nergens iets van aantrok, en zichzelf en zijn marginale, slechts gedeeltelijk islamitische land een prominente plaats bezorgde in de radicale islamitische politiek. Hij was vastbesloten zijn zieltogende land om te vormen tot een moderne islamitische staat, diametraal het tegenovergestelde van het statische, theologisch versteende koninkrijk Saudi-Arabië aan de overkant van de Rode Zee waarop hij zo neerkeek – en zo vreselijk jaloers was – vanwege de olierijkdommen. Zijn vele buitenlandse en nationale critici waren ervan overtuigd dat hij geobsedeerd werd door de verspreiding van een radicale fundamentalistische boodschap, buiten de grenzen van het grootste land van Afrika. Op het eerste gezicht leek dat veel te hoog gegrepen voor een wankele staat. Soedan lag aan de geografische rand van de Arabische wereld, was failliet en voor de tweede keer in veertig jaar verwikkeld in een verwoestende burgeroorlog, die het islamitische noorden tegen het grotendeels animistische en christelijke zuiden in stelling bracht.

Maar dezelfde Turabi, die voor alle veiligheid complotteerde vanuit de beslotenheid van een gevangeniscel, koesterde ook grote dromen. Dit was, volgens Turabi, het uur van Soedan en van hem om de wereld te laten weten dat hij de radicale politieke islam aanvoerde, die elders aan het verdwijnen was na een wild decennium revolutionair elan. In Iran was ayatollah Ruhollah Khomeini net dood, zijn islamitische revolutie was uitgeput en vernederd door een nederlaag in een achtjarige oorlog tegen het naburige Irak. Turabi zag zijn grote kans als modernist. Zijn republiek zou de eerste islamitische republiek zijn van de overheersende soennieten en de Iraanse sjiitische revolutie verre overschaduwen.

In eigen land betekende zijn revolutionaire bezieling dat hij de gevestigde orde in Soedan op haar kop moest zetten. Voor deze zoon van een provinciale notabele was dat een daad van pure wraak. Zijn vader werd door de leiding van de Democratische Unie en de Umma Partij, die aan de regering waren geweest, nooit geheel vertrouwd. Volgens sommigen was hun bewind, acht jaar lang, een mislukking, al was daardoor wel een militaire dictatuur voorkomen, sinds de onafhankelijkheid van Engeland in 1956. Maar zij waren niet onder de

indruk van zijn prestigieuze universitaire titels uit Engeland en Frankrijk. Het waren tolerante whiskydrinkers en ze hadden hem zijn cruciale rol onder een voorgaande militaire president nooit vergeven, waarbij hij alcohol had laten verbieden en een wat excentrieke intellectueel had laten ophangen wegens afvalligheid, in een belachelijke poging het bewind te redden.

Ook waren zij niet gecharmeerd van Turabi's berekenende gedrag, toen hij de sociaal prominente zuster van Sadiq al-Mahdi trouwde, zelf de achterkleinzoon van de grote Mahdi wiens opstandige troepen aan het eind van de negentiende eeuw zijn orders in de wind hadden geslagen om het leven te sparen van generaal-majoor Charles Gordon, alias de Chinees, en, door hem te vermoorden op de trappen van zijn officiële residentie aan de Nijl, gedurende meer dan tien jaar het Britse rijk hadden uitgedaagd in naam van de islam. Samen met de claim van zijn vader dat hij afstamde van de Mahdi, had Turabi erop gerekend dat het huwelijk hem zou bekleden met de indirecte glorie van de Soedanese antikolonialistische strijd.

Turabi's geliefde instrument voor de creatie van een nieuw Soedan op de puinhopen van het oude, was het zeer besloten Nationaal Islamitisch Front, dat hij had opgericht en vormgegeven. Hij was bijna zestig en hij had haast. Maar zijn elan, zijn ideeën en zijn elitaire politieke beweging die hij naar zijn hand kon zetten en die op het punt stond de macht te grijpen, waren allemaal goed en wel maar niet voldoende. Turabi besefte van meet af aan dat hij geld nodig zou hebben. En vanwege dat geld werd Osama bin Laden – en zijn gereputeerde fortuin – interessant, zowel voor de Verenigde Staten als voor Turabi. Het Nationaal Islamitisch Front wist heel zeker dat Osama het zou helpen zijn doelen te bereiken. Dat was ook het geval met honderden andere islamitische extremisten die Turabi van heinde en verre binnenhaalde. Hij was niet de eerste en ook niet de laatste islamitische leider die vastbesloten was te profiteren van Osama's fondsen (blijde ontvangers van zijn gulheid waren enkele Jemenieten, Talibanleider molla Omar en tientallen andere jihadstrijders verspreid over de islamitische wereld). Turabi dacht dat hij goede kaarten in handen had – azen zelfs – waarmee hij anderen kon overtroeven, omdat een alliantie met Osama van wederzijds voordeel zou zijn. Soedan was volgens Turabi het volmaakte oord om duizend

bloemen te laten bloeien, en die radicale buitenlanders waren nu juist het bewijs van de universaliteit van de islam, waarbij hij een vooraanstaande plaats kon bekleden.

Turabi had een scherpe blik. Eind 1989 was de Heilige Oorlog in Afghanistan na het vertrek van het Rode Leger in het honderd gelopen, doordat driftige heilige krijgers elkaar gingen bestrijden. Osama wilde weg met zijn bende en Soedan werd slechts door de Rode Zee van zijn primaire interesse gescheiden, zijn vaderland, Saudi-Arabië. Turabi, altijd een praktisch revolutionair, stuurde nog voor het eind van het jaar drie veiligheidsagenten van het NIF naar Peshawar om Osama eens te polsen.[2] Daarop stuurde Osama zelf een verkenningsmissie naar Khartoem. Wat het geld betreft wist Turabi niet echt hoe rijk Osama was, en zijn fortuin beliep in feite ook veel minder dan de 300 miljoen waarvan de Amerikaanse regering maar gewag bleef maken.[3] Maar Turabi deed niet moeilijk. In een failliet land dat eraan toe was als Soedan, was iedere miljonair welkom.

Turabi was dan ook een speculant. Hij deed zijn uiterste best ervoor te zorgen dat Soedan Osama zou verwelkomen. Toch verliepen zijn avances niet geheel vlekkeloos. Geen van beide partijen wist veel van elkaar en het weinige dat ze wisten maakte ze niet minder wantrouwig. Voor veel van Turabi's minder doortrapte volgelingen was Osama verdacht, vanwege zijn connecties met Saudi-Arabië. In hun ogen betekende dat automatisch medeplichtigheid met de Verenigde Staten, gesymboliseerd door de gezamenlijke Amerikaans-Saudische financiering van de Afghaanse jihad tegen de Russen, en dichter bij huis in de hoorn van Afrika. Osama's vriendjes, die wel zagen dat Turabi rechten had gestudeerd in Engeland en aan de Sorbonne, voerden aan dat zijn fundamentalistische geloofsbrieven twijfelachtig waren, omdat hij zich wel erg lang had blootgesteld aan *dar el-harb*, het huis van oorlog, zoals de niet-islamitische wereld wel werd genoemd.[4] En in de Golfoorlog was Osama van meet af aan en consequent een tegenstander van Saddam Hoessein geweest, terwijl Khartoem juist Irak steunde.

Ondanks dergelijke reserves aan weerszijden was Osama's verhuizing eind 1990 goed op weg en het volgend jaar kwam hij zelf uit Peshawar met vier vrouwen, kinderen en tientallen Arabische Afghanistanveteranen. In navolging van de Israëlische praktijk alle joden op

te vangen, had Soedan alle Arabieren die wilden komen een visum verstrekt. Turabi verschafte degenen die daar behoefte aan hadden ook nog echte (en soms diplomatieke) Soedanese paspoorten onder valse namen en gaf bij gelegenheid de douane op het vliegveld opdracht er geen stempels in te zetten.

De georganiseerde bewegingen van de extremistische islamitische wereld, die al snel ondergronds hadden moeten gaan, stroomden samen in Khartoem. Begin jaren negentig kreeg Soedan een reputatie van zeldzame vrijplaats voor extremistische moslims wie de grond elders te heet onder de voeten werd.[5] Tot hen behoorden honderden Afghaanse Arabieren, die al snel niet meer gewenst waren in Pakistan of in hun vaderland en zelfs in de hele Arabische wereld gezocht werden (behalve dan in Soedan en Jemen).[6]

Enkelen van die radicale gasten bleven en openden kantoren. Anderen gebruikten Soedan slechts als gemakkelijke schuilplaats. Turabi verwelkomde aanvankelijk alle verworpelingen en verschoppelingen uit het Midden-Oosten en daarbuiten – onder wie Afghanistanveteranen van Al-Qaeda, terroristen van Abu Nidal (die net zo goed bereid waren Palestijnse landgenoten te vermoorden als hun nominale Israëlische vijanden), de Islamitische Jihad en Hamas uit Palestina, de Egyptische Gama'a Islamiyya en weer de Islamitische Jihad, Iraanse revolutionaire gardisten en extremisten uit Algerije, Libië, Eritrea, Ethiopië, Tunesië en Oeganda. Met hulp van buiten door Osama en andere extremisten hoopte Turabi een traditionele tweede viool als Soedan voor het voetlicht te krijgen en in een vage oecumene de *oemma*, de hele islamitische gemeenschap, te verenigen, waardoor eeuwen van schisma tussen de soennitische meerderheid en de sjiieten ongedaan zouden worden gemaakt.

Daartoe verwelkomde Turabi zelfs Iraanse revolutionaire gardisten en verwante sjiieten van de Libanese Hezbollah om een vleugje anti-Amerikanisme toe te voegen aan zijn voor de rest gedegen soennitische bewind. Dat was voor het NIF vooral politiek theater, een schijnbaar gratis wijze om radicale geloofsbrieven te verwerven en zichzelf onder de aandacht te brengen van Washington. Turabi wist dat de Verenigde Staten nog niet over de vernedering heen waren die Teheran hun diplomaten had bezorgd door ze in 1979 en 1980, aan het einde van de regering-Carter, 444 dagen te gijzelen.

Maar de rest van de wereld, meende Turabi, besefte best dat de Iraanse revolutie haar beste dagen achter de rug had. Een duidelijke aanwezigheid in Soedan was voor Iran een goedkope manier om de verfletsende reputatie als exporteur van islamitisch fanatisme wat op te poetsen.[7]

Van gebrek aan zelfvertrouwen had Turabi geen last. Hij nam geen blad voor de mond en die gewoonte was vaak niet te onderscheiden van intellectuele arrogantie, zoals veel diplomaten uit de eerste hand ervoeren. Hij wilde hun vooral duidelijk maken dat hij meer wist over vrijwel alles dan wie dan ook. Amerikanen, officieel en privé, raakten eraan gewend lezingen te krijgen over de details van hun eigen land. Hij hield tegenover zijn gesprekspartners almaar vol dat hij Amerika en de Amerikanen veel beter begreep dan zijzelf. Hij putte zijn kennis uit niet al te frequente en vaak bliksemsnelle bezoeken aan Amerika, om zijn mening te staven. In feite bracht hij als hij in Amerika was de meeste tijd door met gesprekken met recente islamitische immigranten, die onder de indruk van zijn intellect maar amper in de positie waren om de bijzonderheden van het Amerikaanse leven te verklaren, als hij tenminste had willen luisteren.

Hun echte rol, of zij dat nu beseften of niet, was zijn groeiende belang tegenover zichzelf en zijn volgelingen in Soedan te etaleren. Ik kende Turabi al vanaf het midden van de jaren zeventig en had allang door dat die slanke, buitengewoon welbespraakte man met iets uitstekende tanden in feite was opgehouden naar wie dan ook te luisteren. Een interview met Turabi was een dictaat, van het normale vraag- en antwoordspel was geen sprake. Toch was jarenlang geen enkel bezoek aan Khartoem compleet zonder dat ik de degens met hem had gekruist.

In 1989 echter was Turabi de macht achter de zetel van president Bashir en was de tijd aangebroken om anderen naar zijn pijpen te laten dansen. Wat hij zei en de manier waarop zette zijn gehoor vaak op het verkeerde been. Turabi was in topvorm – voordat een woedende balling hem met een karateslag in 1992 in Canada bewusteloos sloeg –, bezat een aanzienlijk intellect en een bijna onweerstaanbare charme. Begin jaren negentig lukte het hem dan ook eventjes geld en gratis aardolie los te krijgen van de aartsvijanden Iran en Irak tege-

lijk. Turabi's zelfvertrouwen was zo groot dat hij ervan overtuigd was niet ver af te zijn van het verkrijgen van de alleenheerschappij in Soedan, waardoor hij zijn revolutie kon doorvoeren.

Het was wellicht te begrijpen, tien jaar na de sovjetinval in Afghanistan, dat Turabi in een bepaald daglicht kwam te staan door de gastheer uit te hangen van een wat meer professionele, intellectuele en gevaarlijke variant op wat begonnen was als een onschuldige en toevallige ontmoeting in Peshawar, om later nieuwe vorm en inhoud te geven aan een radicale jihadistische islam, zestig jaar eerder opgezet. De buitenlandse extremisten konden hun gang gaan – op één voorwaarde. Het NIF zelf had geheimhouding hoog in het vaandel staan en zij kregen te horen dat zij niet al te zeer moesten opvallen. Dat betekende meer in het bijzonder dat zij zich niet mochten inlaten met gewone Soedanezen, een kletsgraag, nieuwsgierig en wijsneuzig volkje dat al lang heel goed wist hoe het staatsgeheimen moest ontrafelen. Omdat het NIF nogal veel activiteiten subrosa toeliet, was dit een wijze voorzorgsmaatregel. Tot opmerkelijke hoogte wisten de meeste Soedanezen volstrekt niet wat hun gasten aan het doen waren.

Maar het duurde niet lang of de buurstaten van Soedan wisten genoeg om bang te worden. Die buurstaten in de Hoorn van Afrika waren de eerste die aan de alarmbel trokken, gevolgd door Algerije, Libië, Marokko en Tunesië, die zich allemaal bedreigd voelden door burgers die in Afghanistan hadden gevochten. Afghanistanveteranen die zich overgaven aan jihadistisch gekonkel, waren vooral enkele belangrijke Egyptenaren, al vanaf de eerste dagen van Al-Qaeda naaste vrienden van Osama. In 1993 begonnen hun regering en andere Pakistan onder druk te zetten om die Afghaanse Arabieren die almaar in Peshawar rondhingen het land uit te smijten.[8]

De elementaire voorzichtigheid en achterdocht die gepaard gingen met het wijkplaatsbeleid van het NIF, werden vooral ingegeven door de geschiedenis en de geografie. Khartoem lag binnen raketbereik van Saudi-Arabië, Jemen, de Hoorn van Afrika, Egypte en heel Noord-Afrika. Iedere moslim die die naam waardig was, wist dat de grote expansie van de islam in Noord-Afrika in de zevende eeuw het werk was van legers die vanuit de Sahara optrokken. En al snel genoeg zagen Arabische veiligheidsdiensten in heel Noord-Afrika een

opkomend patroon van geld, wapensmokkel en jihadistische complotten.

Zelfs heden ten dage is nog steeds niet helemaal duidelijk of Turabi wel zorgvuldig de oncontroleerbare spontane ontbranding heeft voorzien, die mogelijk zou volgen als Afghanistanveteranen en islamitische extremisten met ervaring Khartoem zouden gaan gebruiken als vrijplaats om met elkaar te gaan overleggen en te bepalen hoe hun diverse programma's op elkaar af te stemmen zouden zijn voor een geïmproviseerde gewelddadige actie in het buitenland. De Arabische regimes in het Westen, nu gestraft voor hun naïviteit de islamitische extremisten in het voorgaande decennium niet van meet af aan in de gaten te hebben gehouden, en met name de Verenigde Staten, hadden al snel door wat voor potentieel gevaar het bewind van het NIF vormde. In 1993 prijkte Soedan dan ook op de lijst van het ministerie van Buitenlandse Zaken, van staten die terrorisme bevorderden.

Uiteindelijk bleken Turabi's plannen een volslagen misrekening, met nog rampzaliger gevolgen voor de betrokkenen. Maar met een beetje geluk zou zijn ambitieuze spelletje wellicht gedeeltelijk hebben gerendeerd, als Bill Clinton en Osama bin Laden er niet waren geweest. Ieder van hen compliceerde op zijn manier Turabi's droom, om hem vervolgens te compromitteren. Hij kreeg de gelegenheid de teloorgang van zijn visie op een islamitische staat zelf te ervaren. Tien jaar na zijn staatsgreep waren de meedogenloze maar seculiere Arabische regimes waarop hij zo neerkeek de uitdaging van een extremistisch politieke islam met veel bloedvergieten aangegaan – ruim 150.000 slachtoffers in Algerije en 1500 in Egypte. Afghaanse Arabieren, ooit bejubeld als vrijheidsstrijders, waren nu praktisch nergens meer welkom.

In Soedan nam die dreiging aanzienlijk af, zonder echter ooit helemaal te verdwijnen, onderstreepten critici, omdat het NIF aan de macht bleef, zij het naar buiten toe in een wat minder extremistische vorm. Dat was een hele poos nadat Turabi's machinaties ook schadelijk waren gebleken voor zijn eigen revolutionaire zaak, voor Osama, voor andere buitenlandse islamitische extremisten en voor de Verenigde Staten. Stukje bij beetje kwam Soedan in de jaren ne-

gentig enigszins op de kaart, met een reeks gebeurtenissen en besluiten waarbij de hoofdrolspelers vrijwel steevast op het verkeerde paard wedden.

Op wat morele en politieke gronden leken, keerden de Verenigde Staten zich in toenemende mate af van het lastige bewind in Khartoem, dat ze altijd al hopeloos onbetrouwbaar en uiteindelijk boosaardig hadden gevonden, waardoor het feitelijk in de hoek werd gezet. Zoals dat gaat zorgde het Amerikaanse Congres ervoor dat de Amerikaanse hulpverlening in directe reactie op de staatsgreep door het NIF stopte. Maar Turabi gebruikte herhaaldelijk zijn niet geringe capaciteiten om de indruk te wekken dat hij wel bereid was andere wegen in te slaan en het Washington naar de zin te maken. Maar na aanvankelijke schermutselingen zonder duidelijke afloop vond hij nergens gehoor. Hoe harder hij dat probeerde, des te verdachter hij en het NIF werden, totdat Washington er uiteindelijk voor koos het bewind te isoleren, te destabiliseren en bijna omver te werpen door de vijandige buurstaten te gaan helpen.

Zo veel minachting van een supermacht was niet geheel ontdaan van hoogmoed. Bij meer dan één gelegenheid kreeg de regering-Clinton te kampen met gebrek aan geluk, slechte timing en aanwijsbaar slechte politiek. Zo dwongen Amerikaanse hoge ambtenaren Khartoem daadwerkelijk Osama in mei 1996 te deporteren, maar hadden niet door dat het NIF probeerde zijn vertrek te gebruiken als lokmiddel om bilaterale relaties te verbeteren en meer van hem en andere extremisten te weten te komen. Destijds wisten de Verenigde Staten betrekkelijk weinig van Osama's werkelijke activiteiten in Soedan. Maar sinds 1994 wist Frankrijk door de deal met Carlos een heleboel. De CIA had het jaar daarvoor een zogenaamd virtueel Osama-station in Washington opgezet, dat vooral bedoeld was om zijn financiële steun aan andere jihadistische radicalen na te gaan. Dat groeide uit tot niet veel meer dan een administratieve nieuwigheid, een onhandige manier om te erkennen dat Osama's transnationale activiteiten overal en nergens hun basis hadden.

Vooral door zijn aanwezigheid bleef Washington Soedan onder druk zetten vanwege diens banden met fundamentalisten die het als terroristen beschouwde. Er waren nogal wat goede Egyptische relaties van Osama die zijn geld gebruikten om wapens uit Soedan te

smokkelen, en een aantal sensationele, vaak bloedige, maar zich uiteindelijk tegen zichzelf kerende terroristische aanslagen uit te voeren op belangrijke persoonlijkheden in Caïro. Egypte speelde een centrale rol in Osama's uitzetting uit Soedan. De regering-Clinton had uiteindelijk succes, maar dat werd grotendeels gemotiveerd door een ternauwernood mislukte moordaanslag op president Hosni Mubarak van Egypte, toen deze in juni 1995 van de luchthaven van Addis-Abeba op weg was naar de topconferentie van de Organisatie van Afrikaanse Eenheid in buurland Ethiopië. Het was al storend genoeg stedelijk terrorisme in Egypte zelf te moeten slikken, maar een aanslag op het grondgebied van een van de grootste bondgenoten van Washington tolereren terwijl hij in het buitenland op staatsbezoek was, ging te ver. Washington, Caïro en andere hoofdsteden waren ervan overtuigd dat er NIF-agenten betrokken waren geweest bij de infiltratie van de noodlottige Egyptische fundamentalistische doodseskaders in Addis-Abeba en bij het doen verdwijnen van drie bekende overlevenden van hen.

President Bashir deed alsof hij het allemaal vreselijk vond. Turabi ook, maar volgens diplomaten iets minder overtuigend. De mislukte aanslag zorgde er echter wel voor dat Khartoem zijn banden met jihadistische radicalen herzag en ze althans formeel in staat van beschuldiging stelde. NIF-veteraan Nafie Ali Nafie werd weggewerkt als chef van het departement van externe veiligheid, de Soedanese spionagedienst, om boetvaardigheid aan de dag te leggen omdat zijn persoonlijke assistenten de schuld kregen van de gênante actie tegen Mubarak. Op typische NIF-wijze kreeg hij al snel een andere belangrijke post. Dat stelde Washington niet erg gerust.

Maar het duurde niet lang of Khartoem was bereid Osama te gebruiken als wisselgeld om zijn bredere doel te bereiken, en weer in de gunst te komen bij de Verenigde Staten. Dat werd duidelijk toen de heikele kwestie van het terrorisme en de jihadistische radicalen voor het eerst met de Verenigde Staten werd besproken. Dat gebeurde bij een afscheidsdiner dat de minister van Buitenlandse Zaken Ali Osman Mohammed Taha op 6 februari 1996 gaf voor de Amerikaanse ambassadeur Timothy M. Carney. De ambassadeur zou de volgende dag vertrekken, zeer tegen zijn eigen wil, omdat Washington had besloten al het Amerikaanse personeel uit Khar-

toem terug te trekken, omwille van hun lijfelijke veiligheid. Carney vertelde vrij gedetailleerd wat Washington van Khartoem wilde en Taha luisterde zorgvuldig, zonder te protesteren. De discussie bij dat diner overtuigde hem ervan dat er wel wat te regelen zou zijn om de bilaterale relaties te verbeteren. De Soedanezen lieten er geen gras over groeien. Begin maart zat generaal-majoor Elfatih Erwas, de Soedanese minister van Defensie en hooggeplaatst veiligheidsfunctionaris, deel uitmakend van de kern van het NIF en met de reputatie van een ijzervreter, in Washington te onderhandelen met hoge ambtenaren van de CIA.[9] Die gesprekken duurden drie maanden.[10]

Tactisch gezien lag Khartoem enkele lengtes voor op Washington. Osama verraden was onderwerp van debat binnen het NIF, maar Turabi kreeg zijn zin. Het rechtvaardigde de uitzetting van Osama als een bijna kosteloze onderneming die Soedan juist zou helpen de pariastatus af te schudden. Sinds augustus 1993 stond Soedan op de lijst van het ministerie van Buitenlandse Zaken als terrorismeondersteunende staat, naast Iran, Irak, Libië, Syrië, Cuba en Noord-Korea. Een oud-diplomaat uit het Midden-Oosten had mij ooit eens gezegd: ‘Het is moeilijk om op die lijst te komen – en vrijwel onmogelijk om eraf te komen.’ De aanvankelijke vermelding hing vooral samen met wat uiteindelijk een gefingeerd inlichtingenrapport bleek, dat de Soedanezen ervan beschuldigde een bomaanslag voor te bereiden op een feestje voor kinderen van Amerikaanse ambassademedewerkers, of op een schoolbus van de ambassade. Als gevolg daarvan werden het ambassadepersoneel dat niet strikt noodzakelijk was en alle families geëvacueerd. Sancties van de Verenigde Naties lagen in het verschiet, vanwege de mislukte aanslag op Mubarak, dus Khartoem had een uitstekende reden een poging te doen zijn imago wat te zuiveren. Het bewind woog de consequenties van het herbergen van Osama en zijn jihadistische vrienden af tegen eigen overleven. Carney, die voelde dat Turabi de absolute heerschappij over de top van het NIF ontglipte, wilde dolgraag pogingen doen zijn gezag te ondermijnen.[11]

Toen de Soedanezen eenmaal hadden besloten dat Osama uitzetbaar was, voegden zij de daad bij het woord. De Amerikanen moesten Khartoem wel serieus nemen. Turabi had al bewezen dat hij in

staat was andere compromitterende gasten uit te leveren. In 1994 had hij ervoor gezorgd dat Frankrijk Carlos de Jakhals kon ontvoeren, de voornaamste terrorist uit de jaren zeventig en tachtig, die het ongeluk had gehad aan het einde van de Koude Oorlog in Khartoem te belanden. Toen de Soedanezen in de winter van 1996 aanboden Osama uit te leveren aan de Verenigde Staten, of liever nog aan Saudi-Arabië, geloofden zij zeer terecht dat geen van beide dat kon accepteren.[12]

De regering had simpelweg niet voldoende onderbouwd bewijs tegen Osama om zijn arrestatie in het buitenland te rechtvaardigen en hem vervolgens in de Verenigde Staten te berechten. Washington kon voor een Amerikaans hof niet bewijzen dat hij Amerikanen of Amerikaanse belangen had geschaad.[13] De Amerikaanse zaak tegen hem berustte op geruchten en op materiaal geleverd door de inlichtingendienst – dat wil zeggen, op flintertjes mager 'bewijs' verkregen door spionagesatellieten en telefoontaps, geen feitelijke kennis uit betrouwbare bron. En zoals vrijwel altijd was Washington, met als excuus dat het bang was zich te compromitteren, niet bereid inlichtingen te delen, wat nodig was om bondgenoten, en al helemaal de weifelaars, aan zijn kant te krijgen.[14]

Dat waren de vroege dagen van de campagne tegen het terrorisme en Osama. De Verenigde Staten waren nog steeds warm voorstander van het respecteren van de letter van de wet. Afgezien van een dubieuze dubbelspion met de naam van Ali A. Mohammed, een uit Egypte afkomstige, genaturaliseerde Amerikaan, voormalig soldaat van de elitetroepen, die voor de FBI en voor Al-Qaeda werkte,[15] kwam veel van wat de beperkte kring in Washington aanvankelijk wist over Al-Qaeda in Soedan, van Marokkaanse veiligheidsagenten.[16] De Marokkanen hadden zo hun redenen om de Amerikanen te behagen en zelf hun eigen extremisten in de gaten te houden, al waren weinig landgenoten van hen betrokken.

Dus aanvankelijk werden de onderhandelingen over het uitleveren van Osama in het voorjaar van 1996 afgebroken. De regering-Clinton wilde hem nu nog slechts weg hebben. Aangezien zijn gebleken schadelijkheid voornamelijk gelegen was in zijn financiële vrijgevigheid, was het Amerikaanse streven erop gericht zijn invloed te beperken door hem af te snijden van zijn Soedanese investeringen,

waarvan aangenomen werd dat zij het grootste deel van zijn fondsen opbrachten. De regering wist ook dat er maar weinig landen waren die Osama wilden hebben, maar het kon haar weinig schelen waarheen hij ging – op één uitzondering na, Somalië. Die voorwaarde was begrijpelijk in het licht van de uit de hand gelopen participatie van de regering in een humanitaire hulpactie van de VN die voor het Amerikaanse prestige een vernederend fiasco werd (hoewel daardoor wel een eind aan de hongersnood kwam en dat was nominaal de opdracht).

Washington had nog napijn van het pak rammel dat het Amerikaanse leger in 1993 in Mogadishu had gekregen. De geharde straatvechters van de Somalische krijgsheer Mohammed Farah Aideed hadden gevechtshelikopters neergehaald, de bemanning gedood en een dode piloot door de straten gesleept. Dat bracht Washington ertoe zijn strijdmacht terug te trekken. Ondanks het pochen van Osama dat hier Al-Qaedaleden bij betrokken waren, werd er geen hard bewijs geleverd om dergelijke beweringen te staven. Het uit de lucht halen van helikopters door de rotorbladen te treffen was sinds de Vietnamoorlog een standaard strijdtechniek geweest.[17]

Sterker nog, Aideed was een antifundamentalist in hart en nieren. Zijn mannen dwongen Al-Qaedatopmedewerker Mohammed Atef, door Osama gezonden om Mogadishu eens te polsen, te vluchten voor zijn leven aan boord van een Cessna die door de lucht de dagelijkse bevoorrading met Keniase qat verzorgde, het licht opwekkende middel dat in de streek zeer op prijs wordt gesteld.[18] De vernederende afgang van zijn luitenant uit Mogadishu weerhield Osama er niet van later hoog op te geven over de Amerikaanse terugtocht uit de Somalische hoofdstad – en een soortgelijke vernederende terugtrekking uit Beiroet in 1984 – om Amerikaanse soldaten af te schilderen als papieren tijgers. In feite waren het NIF en Osama buitengewoon bang dat de Amerikanen de humanitaire operatie als dekmantel zouden gebruiken, als eerste in een reeks zetten om uiteindelijk het bewind in Khartoem omver te werpen. Naar verluidt hadden ze het over roet in het eten gooien bij de VN-operatie om zo'n scenario te dwarsbomen. Maar iedereen die iets van Somaliërs afwist, wist ook dat zij geen lesje hoefden in straatgevechten. Smith Hempstone, de Amerikaanse ambassadeur in Kenia, putte uit zijn ervaring vele ja-

ren eerder, als journalist in Afrika, om zich te verzetten tegen Amerikaanse militaire betrokkenheid bij de VN-hulpoperatie, met de waarschuwing: 'Als jullie Beiroet leuk hebben gevonden, dan zullen jullie weg zijn van Mogadishu.'

Wat de zenuwachtige Saudiërs betrof, zij zaten zeker in hun maag met Osama's steeds schreeuwerige tirades tegen de monarchie. Maar de Soedanezen veronderstelden terecht dat het laatste wat Saudi-Arabië zou willen een Osama in de boeien was, met een prop in zijn mond en een martelaarskroon op zijn hoofd.[19] Dood aangeleverd, vermoord door aanwijsbaar niet-Saudische hand, was een andere aangelegenheid. Wat de Saudiërs met name dwarszat, was de Soedanese eis als prijs voor zijn terugkomst dat Osama niet gestraft zou worden om zijn afwijkende gedrag. Saudi-Arabië wist wel dat Osama niet van plan was om vergiffenis te vragen. Daarop nam Al-Saud zijn toevlucht tot een bekende tactiek. Met Saudische zegen stak een vrijwel constante stroom familieleden van Bin Laden de Rode Zee over, met het aanbod Osama's fondsen te deblokkeren en hem zijn burgerrechten terug te geven, als hij zijn kritiek op het koninklijk huis zou herroepen. Hij stuurde ze allemaal terug, maar uitte bij gelegenheid zijn spijt voor de slechte naam die hij de familiefirma bezorgde, die immers traditioneel hechte banden onderhield met het koninklijk huis. De Soedanezen wisten ook dat het koninklijk huis neerkeek op het NIF en met opzet, om te kwetsen, zijn aanbod indirect via de Amerikanen lieten lopen.[20]

Osama was woest over deze uitzetting, temeer daar hij daar niet voor gewaarschuwd was. Hij vervloekte Turabi als niet veel beter dan een gewone dief, die hem dwong om zijn grote investeringen in Soedan vrijwel van de ene op de andere dag op te geven.[21] Turabi confisqueerde onmiddellijk Osama's aandelen en maakte hem uit voor idioot. 'Alles wat Osama kon zeggen was jihad, jihad, jihad,' vertelde Turabi mij, als om te suggereren dat zijn gast hem een punthoofd bezorgde, omdat hij niet in staat was om de fijnere details van de islam te bespreken.[22] Achter Turabi's negatieve opmerking lag een overtrokken kijk op zichzelf als de ware hervormer en geloofsvernieuwer. Hij moest niets hebben van de beperkte salafitische ideeën van Osama, die bijvoorbeeld met afgrijzen neerkeek op wat hij beschouwde als de verdachte rol van vrouwen in het NIF. En

natuurlijk stelde het kleineren van Osama na diens uitzetting Turabi in staat afstand te nemen van zijn eerdere enthousiaste uitlatingen over hem.

De Soedanese kennis vertrouwde mij toe dat Turabi van meet af aan 'het geld nodig had gehad, en zich dus wel door Osama wilde laten vervelen'. Toen hij eenmaal weg was, had Turabi reden te meer Osama af te schrijven als godsdienstige nitwit, want dat hielp de aanvankelijke eigen rol van het NIF wat te bagatelliseren bij het gebruik van radicaal geweld binnen en buiten de Soedanese grenzen om invloed te krijgen. In de maanden vlak na zijn uitzetting probeerde Osama herhaaldelijk en vergeefs de Soedanezen zover te krijgen dat ze hem schadevergoeding zouden betalen. De Amerikaanse functionarissen waren bijzonder ingenomen met het feit dat zij een serieuze aanslag op zijn portemonnee hadden kunnen plegen, omdat het zijn financiële operaties waren die zij het meest vreesden.[23] Osama verklaarde destijds dat hij 100 miljoen dollar had verspeeld.

Dat bedrag werd beschouwd als overdreven, hoewel hij zeker miljoenen dollars had gestoken in uitgebreide constructiewerkzaamheden aan een stuk weg van 100 kilometer tussen Khartoem en Shendi, waarvoor Soedan hem nooit had betaald. Zijn meest prominente activa ter plaatse bestonden uit verouderd materiaal dat gebruikt was bij het bouwen van tunnels en fortificaties tijdens de Afghaanse jihad, voordat het naar Soedan werd verscheept – met andere woorden: oud roest. (De meeste van zijn overige vaste activa waren verliesgevend – zoals een leerlooierij – die het NIF hem toeschoof, wanneer het niet in staat was om hem te betalen voor die wegenaanleg.) Toen een boze Osama, zijn familie en zijn volgelingen op 18 mei op hun gecharterde Ariana Afghan B-727 uit Khartoem wegvlogen, voor zijn derde en mogelijk laatste verblijf in Afghanistan, waren de beleidsmakers van de regering-Clinton bijzonder opgetogen. Zij hadden het idee dat zij het onmiddellijke probleem zo goed mogelijk hadden opgelost.

Osama was op weg naar het einde van de wereld, of liever gezegd naar de belegerde Oost-Afghaanse stad Jalalabad. Washington was ervan overtuigd dat het een gevaar voor Egypte, Saudi-Arabië en de bondgenoten in de Hoorn van Afrika geneutraliseerd en het NIF in Soedan verzwakt en geïsoleerd had, waarbij het dan ook nog eens

Osama had afgesneden van zijn Soedanese investeringen, zijn zaken en zijn trainingskampen. Steven Simon, die destijds zitting had in de Nationale Veiligheidsraad, vatte de uitkomst zo samen: 'Het zal hem wel even kosten om weer op poten te komen, het houdt hem bezig en het levert tijd op.'[24] Uit zulke redenaties bleek een verrassende onkunde met betrekking tot Osama's doeleinden. Zij bleken dan ook al snel niets meer te behelzen dan zuiver wensdenken.

Hij was nog niet goed en wel terug in zijn oude Afghaanse nest, waar hij niet gemakkelijk te bereiken zou zijn, of de Verenigde Staten kregen opeens, zomaar, een enorme meevaller. Een voortvluchtig Al-Qaedalid kletste zich een naburige Amerikaanse ambassade binnen en toen ze hem na verloop van tijd helemaal hadden uitgehoord, wisten de Verenigde Staten veel meer van Osama en zijn Soedanese operaties, genoeg zelfs om zich af te vragen of het wel zo verstandig was geweest hem te dwingen Khartoem te verlaten. De abrupte uitzetting van Osama had een kritieke massa van onstuitbare woede en vernielzucht in versnelling gebracht, die de wereld zou gaan veranderen op een manier die niemand, wellicht niet eens zijn toegewijde jihadstrijders, zich destijds gemakkelijk had kunnen voorstellen. Er was voor Osama geen weg terug. Hij overschreed de drempel van de woordenstrijd met Saudi-Arabië en de Verenigde Staten en het plannen van gewelddadige operaties om zijn eerste onomkeerbare daden van terrorisme uit te voeren.

Turabi liet in de jaren daarna niet na steeds maar weer te vertellen hoe hij de Amerikanen – en met name functionarissen die er na de moordaanslag op Mubarak in 1995 voor het eerst op waren gaan aandringen dat Osama weg moest uit Khartoem – almaar had voorgehouden dat het voor hen beter zou zijn hem gewoon in Soedan te laten zitten, waar hij constant in de gaten kon worden gehouden. Deze opmerking was niet ontdaan van eigenbelang en leidde de aandacht af van de aanvankelijke wittebroodsweken met de CIA, maar Turabi dacht terecht dat Osama des te gevaarlijker zou worden in zijn Afghaanse schuilplaats. Door Osama te dwingen Khartoem te verlaten verspeelde de regering-Clinton elke redelijke hoop hem ooit nog in de gaten te kunnen houden.

Zowel de regering-Clinton als de regering-Bush kon zich op haar

borst slaan wat ze wilde na 9/11, gericht op het schragen van ieders bewering Al-Qaeda de baas te zijn, de Amerikaanse inlichtingendienst had na 1996 niet echt greep meer op Osama (en vóór 1996 weinig kennis van hem). De Verenigde Staten konden hem de oorlog verklaren, maar hem niet tegenhouden. Bij de Taliban was hij veilig en de Amerikanen mochten proberen hun vermeende Pakistaanse bondgenoten zover te krijgen dat zij hun Afghaanse vrienden onder druk zouden zetten om hem uit te leveren. Dat was een onnozel spelletje, want de Pakistanen hadden zwaar in de Taliban geïnvesteerd, in het najagen van hun droom hun westerbuur te gebruiken als een soort 'strategische diepte' tegen India. Voor de komende vijf jaar zou Osama flink profijt trekken van die Amerikaanse onmacht, waarbij hij duizenden jihadstrijders klaarstoomde in zijn diverse Afghaanse trainingskampen. Velen eindigden als kanonnenvlees in brigade 055 van Al-Qaeda, bestaande uit niet-Afghaanse islamitische vrijwilligers. Een minderheid werd opgeleid in de duistere kunst van het terrorisme en vrijwel wereldwijd rondgestuurd.

Dus, zoals zoveel wat Turabi had gezegd, zat er een kern van waarheid in zijn waarschuwingen betreffende Osama's gedwongen vertrek. Maar de toevallige bron van de Amerikaanse informatie omtrent Osama bevestigde ook enkele van de ergste verdenkingen in Washington jegens Turabi en zijn NIF. Gebrek aan vertrouwen in Turabi was dan ook de voornaamste reden dat Amerikaanse functionarissen zijn advies niet opvolgden. De boodschap werd gebracht door een Soedanese Afghanistanveteraan, ooit zogenaamd student in de Verenigde Staten, een ingezworen voetknecht van Al-Qaeda, volgens zichzelf flessentrekker en incidenteel NIF-informant. Jamal Ahmad Mohammed al-Fadl was op de loop. Volgens zijn eigen verklaring van later had hij 110.000 dollar van Al-Qaeda gestolen en wilde noch kon hij de organisatie terugbetalen, zoals Osama eiste. Fadl was aan het eind van zijn Latijn toen hij in het begin van 1996 de Amerikaanse ambassade in Eritrea binnen liep en eindelijk iemand trof die serieus naar zijn verhaal wilde luisteren, dat hij al in het halve Midden-Oosten had lopen rondvertellen.

Zoals te voorspellen was kostte het de vanzelfsprekend achterdochtige Amerikaanse inlichtingendienst maanden, eerst in Eritrea en toen in Europa, om geloofsbrieven in te zamelen voor deze iets te

mooie 'binnenloper' (zoals vrijwillige bronnen in het inlichtingen-jargon worden genoemd). Pas toen werd hij naar de Verenigde Staten overgebracht in het kader van de getuigenbescherming van de overheid, waar hij zijn FBI-bewakers aan de kop zeurde om zijn onverzadigbare lust naar pornovideo's te bevredigen. Kennelijk grotendeels dankzij informatie uit zijn ondervraging werd in het zuidelijke district van New York in 1996 een federale onderzoeksrechtbank bijeengeroepen, waarbij voor het eerst Osama met naam en toenaam werd genoemd, en die op de proppen kwam met een gedetailleerde achtergrond van Al-Qaeda en zijn leider.[25] Maar pas op 10 juni 1998 werd een gesanctioneerd vonnis tegen Osama uitgevaardigd. Toen zat hij natuurlijk alweer twee jaar hoog en droog in Afghanistan.

Toen de Amerikaanse en de Soedanese inlichtingenofficieren in het eerste kwartaal van 1996 voor het eerst serieus begonnen te praten over het lot van Osama, was zijn geplande vertrek uit Soedan bedoeld als de eerste van vele stappen om de geschade relaties tussen Khartoem en Washington te herstellen. Met name ambassadeur Carney was er voorstander van de uitzetting van Osama te gebruiken als insteek bij het NIF, om op Turabi's invloed te kunnen beknibbelen. In een aansluitend Soedanees gebaar van juli 1996 mochten Carney en een in Washington gestationeerd officier met een videocamera een militair kamp inspecteren waarvan Amerikaanse functionarissen vermoedden dat er islamitische extremisten werden opgeleid. Het was natuurlijk niet verwonderlijk dat hij daar niets aantrof wat daarop wees. Andere westerse diplomaten dachten dat er jong Soedanees kanonnenvlees werd opgeleid, dat gedwongen werd om in Turabi's volksmilitie te gaan vechten in de burgeroorlog in het zuiden. Kennelijk had het NIF tijd genoeg ervoor te zorgen dat er geen buitenlandse vrijwilligers te zien waren (en veel van de Afghanistanveteranen van Osama, zij het niet allemaal, hadden hem terug naar Jalalabad gevolgd). Maar het bezoek was een gebaar, en waren de Amerikanen op die opening ingegaan, dan had dat wellicht tot verdere stappen geleid. In de maand oktober van dat jaar liet Washington, zeer tot Carney's teleurstelling, de zaak traineren en vervolgens feitelijk doodbloeden.

Dit besluit leek vreemd, omdat de regering-Clinton in datzelfde

jaar had beseft dat veel van de anti-Soedanese stemming gebaseerd was op verkeerde inlichtingen. Eén slechtwillende bron had Washington ervan overtuigd dat Soedanese scherpschutters de nationale veiligheidsadviseur Anthony Lake, een uitgesproken criticus van het NIF, op de korrel hadden genomen. Lake werd eind 1995 wekenlang rondgereden in een zwaar gepantserde auto en gedwongen zijn huis te verlaten en te verhuizen naar de gemakkelijker te bewaken gastenverblijven in Blair House, tegenover het Witte Huis. Minstens honderd andere verkeerde inlichtingenrapporten uit een andere tendentieuze bron werden later in 1995 en begin 1996 eindelijk uitgezocht en weerlegd. Op dat ogenblik werd er geen beleidsverandering doorgevoerd. De Washingtonse bureaucraten die op basis van verdraaide informatie hadden besloten Soedan voorlopig in de wacht te zetten, vonden het niet nodig hun strategie te herzien. In tegenstelling tot de kleinere naties voelden de Verenigde Staten geen behoefte hun fouten te gaan overdenken, laat staan recht te trekken. Dat was het privilege van een supermacht die te maken had met een marginale onruststoker.

Toch leek de kennelijk permanente angst voor het NIF van de regering-Clinton buiten proporties, temeer daar de onderhandelingen over Osama werden geïnterpreteerd als het eerste teken dat de invloed van Turabi aan het afnemen was, waarbij belangrijke protégés van hem zijn assertieve wijze van leidinggeven begonnen te bekritiseren. Hier klopte toch iets niet, hier was sprake van een supermacht die zo bang werd dat zij zich terugtrok op basis van informatie die niet bleek te kloppen. Paul Quaglia, de plaatselijke CIA-chef, was aan het hoofd van de Amerikaanse missie in december 1995 uit Khartoem vertrokken, waardoor hij daadwerkelijk minder bangelijke diplomaten van Buitenlandse Zaken, onder wie vele dames, dwong om met tegenzin in februari zijn voorbeeld te volgen.[26]

Technisch gezien werd de ambassade in Khartoem 'tijdelijk op non-actief gesteld' – dat wil zeggen dat zij formeel openbleef, slechts bemand door de Soedanese employés. Carney was slechts een van de vijf Amerikaanse diplomaten in functie, als hij zich liet invliegen vanuit zijn basis in Nairobi, 1500 kilometer zuidelijker, voor een maandelijkse klus van tien à veertien dagen. Vergeefs verzetten hij en een heel klein aantal beroepsdiplomaten, van wie enkelen lange

tijd ervaring hadden in de Arabische wereld en zwart Afrika, zich tegen de beleidsmedewerkers, met het argument dat engagement en geduldige diplomatie de meest praktische weg vormden om invloed te krijgen in de Soedanese politiek, waar Washington juist zo van walgde. Carney en degenen die zijn standpunt deelden verloren hun strijd in Washington. De Nationale Veiligheidsraad en het diplomatieke veiligheidskantoor van het ministerie van Buitenlandse Zaken hadden meer macht dan het verzwakte Bureau voor Afrikaanse Aangelegenheden, dat bureaucratisch verantwoordelijk was voor het overwegend islamitische Soedan en geleid werd door een uitermate voorzichtige onderminister George Moose. Dat resultaat sloot daadwerkelijk de deur voor samenwerking op enig zinvol niveau tussen beide landen, tot de aanslagen van Al-Qaeda in New York en Washington, vijf jaar later. De jaren daartussen beweerde Khartoem herhaalde malen pogingen te hebben ondernomen om weer betrekkingen aan te knopen met Washington, maar zonder resultaat.

De struisvogelpolitiek van de regering aangaande Khartoem vond al snel haar weerslag in actieve oppositie in de vorm van 'niet-dodelijke' militaire hulp aan de regionale vijanden van het NIF, met de bedoeling het bewind dwars te zitten, te isoleren en mogelijk omver te werpen. Hier speelden Amerikaanse binnenlandse politieke overwegingen een rol. Vanaf de herfst van 1997 werd het Bureau voor Afrikaanse Aangelegenheden geleid door Susan Rice, een energieke zwarte ambtenares in het begin van haar dertiger jaren, met uitstekende connecties op hoog niveau. Zij en de drie dochters van minister van Buitenlandse Zaken Madeleine Albright waren bevriend toen zij op de particuliere National Cathedral School in Washington zaten, zij werd een familievriendin van de Albrights, en de officieuze peetdochter.

Rice had eerder gediend als Afrikadeskundige bij de Nationale Veiligheidsraad. Maar wat ook blijken mocht uit haar academische en Washingtonse geloofsbrieven, zij had als diplomate niet eerder de scepter gezwaaid noch veldervaring in Afrika opgedaan. Maar ze had invloedrijke vrienden in de Raad. Ze was een protégee van Samuel R. Berger, die Lake had opgevolgd als nationale veiligheidsadviseur, en van de coördinator terrorismebestrijding van het Witte

Huis, Richard Clarke, een carrièrebureaucraat die invloedrijke posities had bekleed onder Reagan, Clinton en de beide Bushes. 'Ze was piepjong, nogal oppervlakkig en wist totaal niets over Soedan,' herinnerde een ambtenaar die onder Rice diende zich. 'Het meeste wat zij wist had ze van Dick Clarke en van Berger, en die trokken nooit in twijfel wat hun nogal persoonlijke indrukken waren van de echt vervelende NIF-periode aan het begin van de jaren negentig.'[27]

Onder Rice deed het Bureau voor Afrikaanse Aangelegenheden het bewind in Khartoem af als een stelletje hopeloze leugenaars, die zich schuldig maakten aan terrorisme, aan ernstige schendingen van de mensenrechten, met name tegen de zuidelijke christenen en animisten. Die karakterschets van het NIF was beslist niet ver bezijden de waarheid, maar het was duidelijk dat de veel sterkere macht de eerste stap moest doen. Carney en anderen in het kamp dat zich inzette voor engagement, waren van mening dat diplomatiek nu juist was bedoeld om onaangename situaties aan te pakken, zeker als die door de macht van Washington ontstonden. Andere onsympathieke regimes waren er toe overgehaald weer in de pas te lopen met de beschaafde naties, met een mengeling van diplomatiek dreigen en vleien. Maar het Bureau voor Afrikaanse Aangelegenheden was het teveel aan niet nagekomen Soedanese beloftes zat. Het NIF was nooit een club geweest die zich gemakkelijk in vertrouwen liet nemen, laat staan zich geliefd maakte.

Turabi en zijn gunstelingen hadden een ooit zinderende burgerlijke samenleving het zwijgen opgelegd. In Khartoem gonsde het van de geruchten, zeker in de begindagen van het bewind van het NIF, over marteling, intimidatie en verdwijningen in 'spookhuizen' die overal in de hoofdstad stonden. Voordat er in mei 2004 een door Amerika bemiddelde vredesovereenkomst werd getekend, had de tweede Soedanese burgeroorlog in het zuiden, begonnen in 1983, zo'n twee miljoen levens gekost voor en nadat het NIF aan de macht was gekomen. Rice volgde al snel nauwkeurig de lijn van een merkwaardige maar invloedrijke coalitie, reikend van christelijk evangelisch rechts tot vrouwengroeperingen en antislavernijmilitanten, welke laatsten steun kregen van de Black Caucus in het Congres. Ze hadden een diepe afkeer van het NIF met elkaar gemeen. Algauw begon het Bureau voor Afrikaanse Aangelegenheden met 'niet-dode-

lijke' militaire steun aan de vijanden van Khartoem in Eritrea, Ethiopië en Oeganda, waaronder ook zuidelijke oppositionele strijdkrachten.[28]

In Washington vrijwel van de kaart geveegd, raakte Soedan geïsoleerd. Uiterlijk deed Khartoem niet-aflatende pogingen weer in de gunst van Washington te geraken. Dat was althans het officiële standpunt. Het NIF beweerde dat het de Verenigde Staten bleef lokken met beloften van inlichtingen over Osama en zijn Soedanese investeringen, over de honderden Al-Qaedaleden die bij hem in Soedan hadden gezeten, zelfs over alle islamitische extremisten die in- en uitreisden en Khartoem gebruikten voor hun operaties elders. Inlichtingen zijn altijd de troef geweest van de zwakken bij onderhandelingen met de sterken, de openingszet in een groter spel.

In 1997 beweerden de Soedanezen dat hun dossier voorzien was van foto's en andere gedetailleerde inlichtingen die elders niet gemakkelijk te verkrijgen waren. Waar of niet, die lokmiddelen werkten niet. Bij de regering-Clinton vonden de Soedanezen niemand die hapte, tot 2000. Toen begonnen de FBI en de CIA laaggeprofileerde operaties in Khartoem en te exploreren wat Turabi, Osama, Al-Qaeda en andere islamitische extremisten de eerste helft van de jaren negentig hadden zitten doen. Pas na 9/11 ging Washington serieus in op het aanbod van inlichtingen. En pas toen begonnen de Soedanezen, maar zo langzamerhand zuiver uit vrees dat het naakte voortbestaan van het bewind in het geding was, serieus samen te werken en zelfs te beweren dat zij zo'n dertig buitenlandse jihadstrijders hadden uitgeleverd die zo onfortuinlijk of stom waren geweest in Khartoem te blijven zitten. Zo laat in het spel moeten oude dossiers van de inlichtingendienst, hoewel ongetwijfeld nog steeds nuttig, toch wel wat vergeeld zijn geraakt. De meeste inlichtingen zijn uit hun aard bederfelijke waar. Wie zal zeggen of Khartoem niet zorgvuldig de meest belastende stukken had uitgezift voordat het de dossiers aan de Amerikanen overhandigd had, of – een favoriete Soedanese strategie – ze doorspekt met zo veel irrelevante informatie dat zifting zo goed als onmogelijk werd gemaakt?

Vanaf het moment dat Carney terzijde werd geschoven, in 1996, zat hem het herhaalde falen van Washington de inzet te begrijpen, dwars. Het verloop van de jaren gaf initiatieven te zien om het con-

tact te herstellen. Mansoor Ijaz, een Amerikaanse zakenman van Pakistaanse afkomst met relaties in het Witte Huis dankzij genereuze donaties aan de Democratische Partij, reisde tussen medio 1997 en medio 1998 vaak naar Khartoem op en neer, maar het Witte Huis ging niet in op zijn pogingen de dialoog tussen Soedan en de Verenigde Staten te herstellen.[29] Een van de initiatieven was een uitnodiging van de Soedanese inlichtingendienst in januari 1998 aan David Williams, hoofd van de FBI voor het Midden-Oosten en Afrika, om eens naar Khartoem te komen of elkaar op een andere locatie te treffen om het over samenwerking te hebben. Vijf maanden later schreef Williams terug: 'Helaas ben ik momenteel niet in de positie op uw vriendelijke aanbod in te gaan.' Carney ziet terug op zijn diner in februari 1996, ervan overtuigd dat het gesprek van die avond een heel goed uitgangspunt had kunnen vormen. Diep van binnen weet hij wel bij wie de schuld ligt. 'Er was geen Amerikaanse bereidheid om samen met Soedan op minimaal niveau een vertrouwen op te bouwen dat wellicht – en ik zeg met nadruk "wellicht" – toegang had verschaft tot heel belangrijke Soedanese veiligheidsdocumenten,' herinnerde hij zich, bijtijds genoeg om een hele reeks terroristische operaties van Osama tegen Amerikaanse doelen te voorkomen.[30] In het licht van de puinhoop die erop volgde, valt het te begrijpen dat Carney zijn frustraties samenvatte door een bekend Frans aforisme, toegeschreven aan Talleyrand, *pire qu'un crime, une faute* – niet geheel correct – te citeren als 'erger dan een misdaad, een soepzooitje'.[31]

Er klonk één korte, serieuze echo. In 1997 besloot de regering-Clinton, bezig aan haar tweede termijn, het ministerie van Buitenlandse Zaken uit te breiden. Thomas Pickering werd benoemd tot onderminister, de op twee na hoogste positie op het departement. De prestigieuze voormalige ambassadeur in belangrijke landen, waaronder Israël en Rusland, herzag de Soedan-politiek van de regering, vond haar ongerijmd en liet het ministerie aankondigen dat de ambassade in Khartoem weer normaal zou gaan functioneren, met een residentiële Amerikaanse staf, in plaats van een vanuit en naar andere posten roterende. Maar binnen enkele dagen werd zijn besluit op vernederende wijze teruggedraaid door toedoen van Rice, Berger en Clarke. Pickering onderschatte zijn tegenstanders binnen

het Witte Huis, het ministerie van Buitenlandse Zaken en het Congres, waar tegen het NIF gelobbyd werd. 'Het Witte Huis, de minister en het Capitool scheten zeven kleuren stront,' merkte een ambtenaar op die duidelijk met het resultaat in zijn sas was.[32]

En daar bleef het bij tot medio augustus 1998, toen de Soedanezen er plotseling van overtuigd raakten dat het geluk hen eindelijk toelachte. Zij wisten zeker dat ze eindelijk iets hadden wat de Amerikanen aan de praat zou krijgen, ze wellicht zelfs zou doen instemmen met heropening van hun ambassade in Washington, het voornaamste doel van het NIF. Het lokaas dat de Soedanezen gebruikten bestond uit twee verdachte figuren wier Pakistaanse paspoorten om een of andere reden de aandacht van de douane hadden getrokken op de luchthaven van Khartoem, toen zij daar op 4 augustus landden met een vlucht uit Nairobi. Drie dagen later kwamen er twaalf Amerikanen en 238 Afrikanen om toen de Amerikaanse ambassade in Kenia werd opgeblazen en bij een vrijwel simultane, maar minder dodelijke aanslag met een vrachtautobom op de ambassade in Dar es Salaam in het naburige Tanzania.

Binnen enkele uren arresteerden de Soedanezen hen, en vertelden dat ze de twee verdachten al hadden gevolgd vanaf de luchthaven van Khartoem, naar een goedkoop hotelletje in het centrum, nadat opgevallen was dat zij eerder vergeefs hadden geprobeerd een appartement te huren met uitzicht op de Amerikaanse ambassade. Soedanese rechercheurs beweerden dat de heren bekend hadden betrokken te zijn bij de voorbereidingen van de aanslag in Nairobi.[33] Eén had bekend dat hij in de Keniase hoofdstad verbleef in wat de Soedanezen noteerden als het 'Top Hill Hotel' – in feite was dat het Hilltop Hotel, waar de Al-Qaedasamenzweerders de dodelijke vrachtautobom in elkaar hadden gezet (dit pareltje werd gevat in een brief waarin nog eens de positie van Soedan uiteen werd gezet en die Qutbi, het hoofd van het Soedanese ministerie van Buitenlandse Inlichtingen, schreef en persoonlijk ter hand liet stellen aan FBI-directeur Louis Freeh, op 1 januari 1999).

Met twee van zulke verdachten achter de tralies, redeneerden de Soedanezen, deden zij een bod dat de Amerikanen niet konden weigeren. De verwoesting van de ambassades was tenslotte in Washing-

ton aan de orde van de dag. De Soedanezen waren zelfs bereid de verdachten uit te leveren aan Nairobi, waar Freeh en honderden agenten onderzoek deden naar de terroristische aanslagen. Vast en zeker zouden de Amerikanen hun trots en hun afkeer van het NIF opzijzetten en tot zaken willen komen.

Daarin vergiste het NIF zich – of liever gezegd, het vergiste zich wel en niet.

Waarom de regering de beide heren niet rechtstreeks heeft willen ondervragen, is vooral een verhaal van ongelukkige timing, door de puinhoop, de chaos, de paniek en de arrogantie tijdens een van de meest beladen veertien dagen in de Amerikaanse geschiedenis. De Oost-Afrikaanse ambassadeaanslagen waren destabiliserend genoeg. Maar de simultane represailles met kruisraketten op Afghanistan en Khartoem waartoe Clinton dertien dagen later, op 20 augustus, opdracht gaf, en hun onbedoelde gevolgen, vormden het dieptepunt van zijn presidentschap. De raketten troffen doel met geraffineerde militaire precisie, wat voor de regering des te gênanter bleek. Osama overleefde de aanval op een Afghaans trainingskamp, bedoeld hem uit te schakelen. En de raketten die op Soedan werden afgeschoten wekten de woede van de regering toen de Amerikanen niet bereid of niet in staat waren de Soedanese bewering te ontkrachten dat het doel niets anders was dan een onschuldige farmaceutische fabriek. De daaropvolgende verwarring bevestigde de indruk van een onfortuinlijk leider in zijn kwetsbaarste periode. Na maandenlang ontkennen, wat zijn positie alleen maar meer schade berokkende, werd een verootmoedigde Clinton klemgezet en gedwongen onder ede voor de nationale televisie te bekennen dat hij had gelogen over zijn frivoliteiten met de Witte-Huisstagiaire Monica Lewinsky.

De president had een vakantie in Martha's Vineyard onderbroken om de aanvallen van de kruisraketten aan te kondigen op dezelfde dag dat zij net haar verklaring had afgelegd voor een onderzoeksrechtbank. Tot de onverbloemde verrukking van zijn wraakzuchtige tegenstanders bij de Republikeinse Partij stond de deur naar afzetting wagenwijd open. In die verpeste sfeer beschuldigden zijn critici hem er minachtend van de raketten te hebben afgevuurd om de aandacht af te leiden van het Monica Lewinsky-schandaal. In hun ogen

probeerde hij te doen wat een in het nauw gebrachte president doet in een toen recente film, getiteld *Wag the Dog*, waarin een buitenlandse oorlog wordt ontketend om de aandacht af te leiden van binnenlandse problemen.[34]

Achteraf bezien vormde de aandacht die aan de affaire-Lewinsky geschonken werd, het toppunt van de zelfvoldane jaren negentig, toen het seksleven van een president een volk bezighield dat zich opgelucht – en wat verrast – voelde triomfantelijk, zij het bijna geheel uitgeput, te zijn verrezen na dodelijk serieuze confrontaties in een halve eeuw Koude Oorlog. Amper meer dan drie jaar na de Oost-Afrikaanse aanslagen maakten de aanslagen van Al-Qaeda op New York en Washington een eind aan het meest zorgeloze decennium van Amerika, dat begon te wankelen in Oost-Afrika en dat steeds erger was gaan wankelen. Achteraf bezien is het verleidelijk te stellen dat de Verenigde Staten aanwijzing na aanwijzing over het hoofd zagen, voordat het gebeurde, door hun arrogantie inzake Soedan net zozeer als door pech.

Dus waarom ging de regering in augustus 1998 dan niet volledig in op het Soedanese aanbod? Het antwoord luidde natuurlijk deels dat de regering geen ogen en oren in Khartoem had, omdat de ambassade vrijwel gesloten was. Dat betekende dat er geen Amerikaanse diplomaat of inlichtingenofficier ter plekke was om die verdachten te gaan bezoeken (of om eens te gaan kijken hoe dat nu precies zat met die farmaceutische fabriek El-Shifa). Geen functionerende ambassade betekende ook geen snelle uitwisseling van informatie via diplomatieke kanalen. Was hier soms ook nog de quasi-imperialistische hooghartigheid van Amerika, of opgespaarde ergernis, of terechte achterdocht jegens het Soedanese bewind, of angst een figuur te slaan in het spel? Al die elementen maken deel uit van de politiek van de regering-Clinton aangaande Soedan. Een kort maar duidelijk veel te mild antwoord is dat er contacten werden gelegd om toegang te krijgen tot de arrestanten, maar dat het allemaal gewoon te lang duurde. Dat kan wel eens de beste, zij het onvolmaakte, verklaring zijn, maar ook al was dat het geval, dan blijven er nog veel vragen.

Khartoem speelde zijn kaarten zo goed als het kon. De Soedanese regering kan dan van nog zo veel andere wandaden beschuldigd worden, haar gebreken betroffen nooit stomheid of koppigheid. Nu het

ministerie van Buitenlandse Zaken en de CIA ze de rug toekeerden, hadden de slimme Soedanezen sinds 1997 banden aangeknoopt met de FBI via zijn hoofdkwartier en in New York, waar het onafhankelijke hoofd van de terrorismebestrijding, John P. O'Neill, eigen baas speelde. Ongeveer een week na de aanslagen op de ambassades deden de Soedanezen ongeveer hetzelfde aanbod aan beide FBI-kantoren. De benadering in Washington was tergend vaag, maar uit het feit dat ze uit de koker kwam van Qutbi al-Mahdi bleek hoe belangrijk ze was.

De boodschap werd doorgegeven door Janet McElligott, ooit onder Bush de oudste werkneemster van het Witte Huis, die in Washington bij voorkeur werd ingezet bij contacten met Soedan. Zij herinnerde zich 'omstreeks 14 augustus' een telefoontje te hebben gekregen van Qutbi, een uiterst beschaafde hoge ambtenaar van het NIF, die Canadees was geworden en les had gegeven aan de universiteit van Massachusetts in Amherst. Hij zei haar alleen maar dat Soedan 'belangrijke informatie mee te delen had' en dat de FBI linea recta een equipe naar Khartoem moest sturen.[35]

Er werden slechts wat magere details door de Soedanezen gegeven. Het toeval wilde dat het onderzoek van de FBI in Nairobi en Dar es Salaam al snel vorderde en de verantwoordelijkheid van Al-Qaeda binnen enkele dagen na de explosies zonder meer vast kwam te staan. Wellicht heeft die voortgang het aanbod van Khartoem iets minder aanlokkelijk gemaakt. De Soedanezen maakten het er zelf nog erger op. Karig zijn met informatie was een hardnekkig Soedanees gebrek, al paste het in het beleid van geheimhouding van het NIF, zeker als het ging om gemakkelijk af te tappen telefoongesprekken. Toen McElligott meteen na het telefoongesprek met Khartoem haar contactpersoon bij het Midden-Oostenkantoor van de FBI belde, zei ze tegen hem dat ze ervan overtuigd was dat de boodschap van Soedan de ambassades betrof. 'Jullie moeten nu echt gaan,' zei ze, haar gevoel van urgentie benadrukkend door erop te wijzen dat Qutbi zelf haar had gebeld. Die naam wekte herinneringen. 'Allemachtig,' herinnerde ze zich dat de agent zei, 'dat is de topjongen.' 'Je moet nou niet denken dat Qutbi me dagelijks belt,' zei zij tegen de thans overtuigde FBI-agent. Een paar dagen later belde hij haar terug en zei haar enigszins verontschuldigend: 'Ze willen ons niet laten gaan. Verdomme.' Zij

zei dat de agent zo slim was geweest zich toegang te verschaffen tot het FBI-team dat naar Nairobi werd gestuurd, en eenmaal daar hoopte hij het zo te kunnen regelen dat hij naar Khartoem zou worden gezonden om met de beide verdachten te gaan praten.

In New York had een medewerker van de inlichtingendienst, Elfatih Erwa, thans Soedanees ambassadeur bij de Verenigde Naties en als zodanig de hoogste ambtenaar van zijn land in de Verenigde Staten, betere informatie en ook meer toegang. Ook hij had een niet al te beste reputatie bij de regering, want zij had niet vergeven en ook niet vergeten wat Amerikaanse ambtenaren beschouwden als zijn rechtstreekse rol in de koelbloedige moord van een paar jaar daarvoor op verscheidene Soedanezen die voor het Amerikaanse agentschap voor internationale ontwikkelingssamenwerking in de zuidelijke stad Juba werkzaam waren. Ook omstreeks 14 augustus, en met de persoonlijke zegen van president Bashir, stond Erwa in vrijwel dagelijks contact met de eenheid voor terrorismebestrijding van de FBI in New York, in verband met beide verdachten. Maar op de een of andere manier duurde het tot 19 augustus voordat Erwa's boodschap O'Neill zelf bereikt had.

O'Neill hoefde niet aangespoord te worden. Hij wilde toestemming de beide verdachten snel te arresteren en vloog die avond naar Washington om die te krijgen. Hij ging linea recta naar zijn beste vriend Richard Clarke van de Nationale Veiligheidsraad. 'Ik zei tegen John dat hij te laat kwam met die informatie,' herinnerde Clarke zich jaren later.[36] 'Als hij nu vijf dagen eerder was geweest... maar ik weet niet zeker of dat wat zou hebben uitgemaakt. Iets van wat gaande was wist hij niet. En ik zei tegen hem: "Je moet met de minister van Justitie gaan praten."' Clarke suggereerde hiermee dat er geen terugkeer meer mogelijk was.

Wat hij O'Neill niet kon vertellen, was dat de regering-Clinton de volgende dag bij wijze van vergelding raketten ging afvuren op Afghanistan en Soedan. Een handjevol meest vooraanstaande burgerlijke en militaire leiders had een bindend besluit genomen en werd tot geheimhouding verplicht om lekken te voorkomen. De plannen waren in een veel te vergevorderd stadium om te worden teruggedraaid. De *final countdown* stond op het punt te beginnen. Twee dubieuze Al-Qaedaverdachten, gearresteerd door die onbetrouwbare

Soedanezen, legden vrijwel geen gewicht in de schaal. Wie van die hooggeplaatste beleidsmakers zelfs maar op de hoogte was van de beide verdachten totdat O'Neill Clarke sprak, blijft onduidelijk. Een man die ik al veertig jaar ken en die bij de besluitvorming betrokken was zei mij later: 'Voorzover ik mij kan herinneren, werd mij het aanbod pas duidelijk gemaakt toen het al te laat was.' En inderdaad, het valt te betwijfelen of iets – of iemand, behalve de president zelf – de regering op dat punt nog had kunnen tegenhouden.[37]

O'Neill ging inderdaad naar minister van Justitie Janet Reno, maar dat leverde niets op. Hij was er de man niet naar om obstakels licht op te vatten. Het was te voorzien dat hij woest zou zijn na deze ontmoeting, hij vloog met lege handen en niets wijzer terug naar New York. Erwa's laatste contact met de equipe van O'Neill viel vlak voor middernacht op 19 augustus.[38] Binnen enkele uren sloegen kruisraketten in bij een Al-Qaedaopleidingskamp in Afghanistan en de farmaceutische fabriek El-Shifa (Arabisch voor 'genezing') bij Khartoem. De fabriek, zo beweerde Washington, hield verband met Osama en produceerde een grondstof voor chemische wapens, EMPTA (dat zou dan bedoeld moeten zijn geweest voor de productie van het dodelijke zenuwgas VX), kennelijk voor zijn rekening. Het moment van inslag was gebaseerd op een ongebruikelijk precies inlichtingenrapport waarin stond dat Osama en de hoogste leiding van Al-Qaeda op een vastgesteld tijdstip op 20 augustus aanwezig zouden zijn in het bewuste Afghaanse kamp.

Dergelijke gedetailleerde inlichtingen over Osama's verplaatsingen waren inderdaad zeldzaam. 'We wisten ook wel dat het een schot in het duister was,' bekende een hoge officier die toestemming voor de raketaanvallen had gegeven, 'maar we hadden al eerder geprobeerd Osama te grazen te nemen en dit was de beste kans die we hadden.'[39] De omzichtige veiligheidsmaatregelen van Osama wilden dat hij nooit veel tijd op één plek doorbracht. Clarke vertelde mij dat het rapport de CIA een paar weken na de Oost-Afrikaanse aanslagen ter ore kwam, dus grofweg in dezelfde tijd als waarin de Soedanezen de aandacht van de FBI trokken voor hun beider verdachten. Naar verluidt was dat het enige inlichtingenrapport dat toevallig paste bij de voorziene represailles. De inlichtingen waren duidelijk verkeerd. Osama was niet aanwezig in het bewuste kamp

toen de raketten er insloegen – het is zelfs de vraag of hij er die dag überhaupt was.[40]

Natuurlijk wisten noch de Soedanezen noch de FBI-agenten met wie zij in New York en Washington te maken hadden, dat de president en zijn adviseurs op 20 augustus vergeldingsmaatregelen gingen nemen (hoewel het ministerie van Buitenlandse Zaken in de dagen daarvoor uit de school klapte door het niet strikt noodzakelijke ambassadepersoneel met familie en al uit Islamabad te evacueren). Erwa, McElligott en O'Neill hadden hun best gedaan en waren erin geslaagd het Soedanese aanbod, echt of geveinsd, onder de aandacht te brengen van de hoge beleidsmakers bij de regering. Een voorzichtige vriend die toen zeer betrokken was bij de terrorismebestrijding op het ministerie van Buitenlandse Zaken bevestigde indirect dat de stappen van Soedan wel degelijk in de bureaucratische molen opgemerkt waren. In de neutrale taal vol zelfcensuur van een doorgewinterde diplomaat zei hij: 'Het is waar dat de Soedanezen de beide heren aan de FBI hadden aangeboden, het is ook waar dat er gesprekken gaande waren om toegang tot hen te verkrijgen, op werkniveau, het is ook waar dat deze gesprekken werden afgebroken door de aanval op El-Shifa.' 'Werkniveau' werd niet nader verklaard, duidelijk was dat een eigen term van hem, erop gericht de hoop op een gedetailleerde uitleg, de bodem in te slaan.

Zodoende bevestigde hij dat de Verenigde Staten de discussie hadden afgebroken. De FBI-agent van McElligott gehoorzaamde duidelijk orders van superieuren toen hij zich in bedekte bewoordingen bij haar beklaagde: 'Ze willen ons niet laten gaan. Verdomme.' Maar mijn vriend bij terrorismebestrijding liet zich niet uit zijn tent lokken toen en vroeg wie in de regering de 'breuk' had geforceerd. Een functionaris onder Clinton, die op het Soedanese beleid van destijds zat, vertelde mij later dat Clarke een van de vijf vooraanstaande adviseurs was 'die de trekker hadden overgehaald'.[41] Mijn diplomatenvriend deed alsof hij verrast was door mijn belangstelling voor wat in zijn ogen 'de zoveelste Soedanese poging was een wit voetje te halen'.[42]

Zijn ongegronde commentaar komt op mij over als pure hoogmoed. Ons gesprek viel ergens tussen de Oost-Afrikaanse terroristische aanslagen in 1998 en de gebeurtenissen rond 11 september in

New York en Washington. Wat mij stak was zijn geringschattende neerbuigendheid en ingebouwde gebrek aan nieuwsgierigheid om erachter te komen of Soedan hier wellicht bij wijze van uitzondering op niveau werkte. Je kon toch bepaald niet beweren dat mensen die werden omschreven als Al-Qaedaleiders toen bij bosjes te vangen waren. Als die aanslagen in Oost-Afrika een boodschap inhielden, dan luidde die dat er nog meer gedonder voor Amerika in het verschiet lag. De Verenigde Staten wisten maar amper wat Al-Qaeda wás, ze zouden er beter aan gedaan hebben alle aanwijzingen na te trekken, ook al waren die afkomstig van die gewantrouwde Soedanezen. Khartoems aanbod was op z'n hoogst bekend bij slechts een handvol Amerikaanse hoge ambtenaren. Susan Rice bijvoorbeeld, een naaste medewerkster van Clarke uit haar dagen bij de Nationale Veiligheidsraad, moest niets hebben van het NIF-bewind, maar liet ongeloof blijken over het feit dat haar Bureau voor Afrikaanse Aangelegenheden in onwetendheid was gelaten.[43]

Als die twee verdachten in Soedan blindgangers waren, die niets aan het onderzoek bij te dragen hadden, dan was het gemakkelijk genoeg geweest de Soedanezen uit te gaan maken voor zwendelaars die aan de zoveelste manipulatie bezig waren. Tenslotte waren zij het die die beide heren op een presenteerblaadje aandroegen. En los van hun verklaarde motivatie om een poging te doen een relatie met Washington aan te knopen, hoopten zij naar alle waarschijnlijkheid dat het aanbod op de kortere termijn de verleiding voor Amerika om het NIF-bewind te straffen en te destabiliseren, zou bekoelen. In die termen moeten de Soedanezen hebben gedacht. En om te laten blijken dat ze geloofwaardig waren, hielden ze die beide verdachten vast, bijna twee weken nadat El-Shifa was verwoest, in de hoop dat Washington de draad op zou vatten die Erwa en McElligott hadden gevolgd en die O'Neill maar terloops had gezien. Het was een verstandige zet en daaruit bleek dat Soedan nog steeds serieus wilde meewerken aan het onderzoek naar de aanslagen op de ambassades en weer een dialoog met Washington wilde aangaan.

Hoe meer ik nadacht over de details van de Amerikaanse vergeldingsmaatregelen, des te meer vragen kwamen bij mij boven. Ik kwam almaar terug op die koppige weigering in contact te treden met Khartoem en de vraag of het wel wijs was Afghaanse en Soeda-

nese doelen simultaan te bestoken. De aanval op het Afghaanse kamp werd beschouwd als tijdgevoelig. Hetzelfde argument kon amper opgaan voor de El-Shifa-operatie. Was het niet voorzichtiger geweest de aanval op de farmaceutische fabriek uit te stellen tot Khartoem althans beide verdachten had uitgeleverd of de zaak had opgegeven? Enkele beleidsmakers op overheidsniveau waren kennelijk bang dat de Soedanezen, op de hoogte van een aanval op de Afghaanse kampen, op de een of andere manier zouden proberen het veronderstelde doorslaggevende bewijs, een grondmonster met EMPTA, te verdonkeremanen.

Als er EMPTA in de fabriek was geweest en Osama zou dat later hebben gebruikt voor chemische wapens, zo meenden de hoge ambtenaren, dan zou het intact laten van die fabriek onvergeeflijk zijn.[44]

Maar als die verdachten nu eens werden overgedragen en kostbare informatie hadden, waarom dan Khartoem überhaupt nog aanvallen, aangezien het bewind toch wel geprobeerd zou hebben op de een of andere manier weer relaties met Washington aan te knopen en in de verleiding zou komen steeds meer informatie over Osama aan te bieden? Drie jaar later, na 11 september, stelde Soedan een zekere hoeveelheid documentatie ter beschikking, die nuttig bleek, maar ze zou nog veel nuttiger geweest zijn als ze in 1998 beschikbaar was geweest.[45] De conclusie dat de regering vooral wilde laten zien dat de enige supermacht ter wereld net zo goed als Al-Qaeda wel twee operaties tegen twee landen simultaan kon uitvoeren, ligt dan ook voor de hand. Welke mindere goden hadden het eigenlijk voor het zeggen in dit spelletje van asymmetrische symmetrie?

Wat er na de raketaanvallen van 20 augustus gebeurde was nog veel vreemder. De regering zat algauw zo ongelofelijk in haar maag met het geval dat de Soedanezen verkozen het voor Washington niet erger te maken door ter plekke hun aanbod betreffende beide verdachten openbaar te maken. De El-Shifafabriek lag nog niet in puin of de raketaanval bleek een ramp voor de PR van de regering. Khartoem liet er geen gras over groeien, bevestigde meteen dat El-Shifa farmaceutische producten maakte, met name veterinaire, maar niet de grondstof voor EMPTA die Washington gebruikte als rechtvaardiging voor de aanval. (*Newsday* kwam met een staflid van El-Shifa,

wiens vergeefse pogingen zich te verstoppen vragen opriepen over de activiteiten in de fabriek.) Soedan speelde de beledigde onschuld, en hoewel het anders bijzonder moeilijk deed met het uitreiken van visa aan buitenlandse journalisten, verwelkomde het met open armen iedere verslaggever die Khartoem binnen vloog.

Het NIF kreeg de indruk dat er naar hen geluisterd werd. De Soedanese regering eiste vol zelfvertrouwen een Amerikaans of internationaal onderzoek naar de aanval. Washington was niet geïnteresseerd. Geen woord van verontschuldiging kwam van de Amerikaanse regering voor de dood van de nachtwaker van de fabriek, het enige slachtoffer van de aanval. Een verbijsterde Soedanese diplomaat bij de Verenigde Naties wees op de dubbele maat van de regering: in de voorgaande maand februari 'hebben jullie Irak gebombardeerd omdat het wapeninspecteurs van de VN hinderde. Wij smeken om een onderzoek van de VN en jullie blokkeren het.'[46]

Binnen vierentwintig uur na de raketaanval begon de regering aan een zieltogende terugtocht waarbij zij regelmatig haar aanvankelijke verklaringen afzwakte. Al terugtrekkend betrok zij stellingen die meer en meer weghadden van voortdurende improvisatie, waardoor dit een schoolvoorbeeld van duidelijk mislukte spionage werd. Washington was niet in staat of niet bereid bewijs aan te dragen voor EMPTA in de fabriek zelf, had het alleen over zijn vrees bepaalde aspecten van het inlichtingenwerk op de tocht te zetten.[47] Ambtenaren zeiden dat het regenseizoen het bewijs had weggespoeld. En zelfs vandaag de dag houden hogere regeringsambtenaren die bij die beslissing betrokken waren vol dat de inlichtingen van pokhout waren. Dat kan zijn, maar er waren toch nogal veel verontrustende tekenen van slecht gedaan huiswerk. De ambtenaren zaten toch wel in hun maag met de verplichting toe te geven dat zij niet hadden geweten dat de fabriek al vijf maanden daarvoor van eigenaar gewisseld was. De connectie met Osama, indien al aanwezig, zou bestaan hebben bij de aanvankelijke eigenaar.

Maar de aanvankelijke eigenaar weersprak de bewering van Washington dat Osama mede-eigenaar was geweest, waardoor de bewering van een Al-Qaedaconnectie nog verder werd ondermijnd. De nieuwe eigenaar van El-Shifa, een Soedanees, Salah Idriss, die fortuin had gemaakt door te werken bij de voorname Nationale Han-

delsbank van Saudi-Arabië en die daarbij ook Saudiër was geworden, huurde een equipe van vooraanstaande westerse geleerden in, samengesteld door het grote Washingtonse advocatenkantoor Akin Gump Strauss Hauer. Binnen enkele maanden verklaarden de geleerden de fabriek geheel zuiver, zonder enig bewijs van EMPTA, waarbij de regering punt voor punt in het ongelijk werd gesteld. *Dateline* van NBC ondervroeg in 1999 twee niet met naam genoemde Amerikaanse ambtenaren, die zeiden dat het bodemmonster met EMPTA niet bij de fabriek was genomen, maar aan de overkant van de straat. Milton Bearden, een voormalige CIA-chef, in Khartoem gestationeerd en nu met pensioen, die nauwe betrekkingen met het bewind onderhield, gaf uitdrukking aan zijn verbijstering, omdat hij 'nog nooit één enkel bodemmonster had gezien dat had geleid tot een oorlogsdaad tegen een soevereine staat waarmee wij diplomatieke betrekkingen onderhielden'. Thomas Pickering verklaarde de Amerikaanse onwetendheid over de verkoop van de fabriek door te zeggen: 'We kunnen nu eenmaal niet alles weten.'[48]

De regering ging niet door de knieën en in plaats van te riskeren wat volgens haarzelf gevoelige informatieve bronnen waren, te compromitteren door voor justitie met bewijs te komen, ontdooiden zij in de maand mei daarop met tegenzin de 24 miljoen dollar op Amerikaanse bankrekeningen van Idriss die zij in de voorgaande maand augustus had bevroren. In de pers verschenen gedetailleerde verslagen van tweedracht over de aanval binnen de bureaucratie, waardoor ernstige twijfels rezen over de wijsheid überhaupt van de aanval op die fabriek. Twee andere doelwitten werden geschrapt, omdat ze nog heikeler werden geacht. Het bleek dat het advies volstrekt niet unaniem was geweest. Het Defense Intelligence Agency van het Pentagon en het Bureau of Intelligence van het ministerie van Buitenlandse Zaken hadden beide hun twijfels geuit.

Naar verluidt had de CIA dat ook gedaan. Critici wezen op de klassieke gevaren van het gepolitiseerde gebruik van inlichtingen. Maar de Verenigde Staten gaven hun fouten niet toe en boden Idriss ook geen schadevergoeding voor zijn verwoeste fabriek. (Het zeer timide koninklijk huis Al-Saud, dat bang was Washington tegen de haren in te strijken, zou Idriss hebben ontraden de Amerikaanse regering aan te klagen en zelfs hebben aangeboden hem schadevergoeding te be-

talen voor zijn verwoeste fabriek; het zou niet de eerste keer geweest zijn dat Al-Saud zich in alle bochten had gewrongen om Washington uit een compromitterende situatie te redden.)

De Soedanezen lieten Washington in zijn vet gaar smoren, terwijl de afzettingsprocedure tegen Clinton zich voortsleepte. Pas in januari 1999 zond Qutbi al-Mahdi Freeh zijn handgeschreven samenvatting van het Soedanese standpunt. In de nota werden twee gevangengehouden verdachten, Sayyid Nizar Abbass, Pakistaans paspoort B 5534540, en Sayyid Iskander Sayyid Suliman, Pakistaans paspoort E 061482, vermeld. Beide paspoorten bevatten verdachte emigratiestempels uit Singapore, Maleisië, Tanzania en Kenia. 'Onze bedoeling was ze aan de FBI over te dragen,' stond er in Al-Mahdi's nota, omdat uit 'het grootste deel' van het vooronderzoek bleek dat zij 'van belang konden zijn' voor Washington.

Toen Washington aanvankelijk niet reageerde in de dagen die voorafgingen aan de raketaanval op El-Shifa, maakten de Soedanezen zich niet meteen zorgen. Natuurlijk hadden zij geen flauw benul dat er kruisraketten gepland waren op 20 augustus. Onmiddellijk na de aanval was het NIF razend om de verwoesting van de fabriek en begrijpelijk doodsbenauwd dat er nog meer en erger hun kant op zou komen. Maar de Soedanezen waren niet stom. Khartoem hield de deur open. In Qutbi's nota stond dat Soedan de beide mannen tot twaalf dagen na de raketaanval heeft vastgehouden, kennelijk in de hoop, tegen beter weten in, dat Washington snel zou reageren.

Dat deed het niet. De redenen waren niet moeilijk te raden. Geheel afgezien van antipathie jegens het NIF-bewind, was Washington met handen en voeten gebonden door een poging de klunzige aanval op El-Shifa aan kritische Amerikanen te verkopen. Na de aanval alsnog ingaan op het Soedanese aanbod hield het risico in nog meer gênante verklaringen te moeten geven over waarom dat dan niet eerder gebeurd was. Pas op 2 december waren de Soedanezen het wachten zat en vlogen zij de beide verdachten naar Karachi. Daar werden ze overhandigd aan de Pakistaanse ISI, die nauwe relaties onderhield met de Talibanleiders, die op hun beurt weer nauwe relaties onderhielden met Al-Qaeda. Het is dus duidelijk dat de regering zich schuldig maakte aan omissie of commissie, waardoor ze twee mogelijk belangrijke verdachten liet glippen.

Natuurlijk had Khartoem de mannen afgeschilderd als meer dan lokkertjes, als de regering maar de moeite had genomen in contact met hen te treden en ze te ondervragen. Tegen die tijd, beweerde Al-Mahdi later in zijn brief, had Khartoem nog veel informatie uit hen losgekregen. Zo stond er in Al-Mahdi's nota dat beide heren bij hun visumaanvragen in Nairobi in een veelzeggende vergissing als referentie de baas van Osama's voormalige leerlooierij in Khartoem hadden opgegeven. Een hooggeplaatste Soedanese ambtenaar wees mij er jaren later op dat het bewind de regels van het spel had geëerbiedigd. Washington had een redelijke tijd gekregen om te reageren. Khartoem had de beide verdachten niet meteen vrijgelaten om ze zodoende in rook te laten opgaan. De Soedanese veiligheidsdienst had ze overgedragen aan de ISI, zijn Pakistaanse collega, waardoor men zich aan de formele afwikkeling had gehouden.[49]

Zou de regering nog een gelegenheid hebben gevonden de beide mannen in een later stadium aan de tand te voelen, dan zouden ze geen uitgesproken belang hebben gehad bij het vertellen van de waarheid. En in Pakistan hadden noch de Soedanezen noch de Amerikanen de mogelijkheid ze te dwingen dat te doen. Wat er in feite met de twee gebeurde toen ze eenmaal in Pakistan waren en of de Amerikanen ze ooit nog te spreken kregen, blijft onduidelijk. De diplomaat die bij de terrorismebestrijding was betrokken en die ik in februari 2000 in Washington trof, beweerde dat iemand 'op werkniveau' ze inderdaad had gezien, logischerwijs in Pakistan, en dat het niets had opgeleverd. Hij zei niet wanneer en gaf verder geen details.

Er was alleen maar een aanwijzing in die vreemde uitdrukking – 'werkniveau' – waaruit zou kunnen blijken dat wellicht geen enkele Amerikaanse ambtenaar de mannen feitelijk had gezien. Met andere woorden: iemand anders, wellicht de ISI, was zo vriendelijk geweest ze te ondervragen voor iemand in Washington, bij wijze van formaliteit. Bij de Amerikaanse ambassade in Islamabad kwam ik met mijn routineonderzoek over de beide verdachten via de normale kanalen nergens. Maar een goed geplaatste vriend deed zijn best voor me en kreeg mettertijd in onduidelijke bewoordingen te horen dat de beide mannen waren ondervraagd maar dat dit geen belangrijke informatie had opgeleverd. Hij had de indruk dat hij met een kluitje in het riet was gestuurd en dat er in feite helemaal geen on-

dervraging had plaatsgevonden. (Een hooggeplaatste Washingtonse ambtenaar die betrokken was bij de toestemming voor de raketaanvallen, had die indruk ook; toen het aanbod van Soedan boven water kwam, vroeg hij wat er was gebeurd met de beide mannen en kreeg toen te horen dat de Nationale Veiligheidsraad een diepgaand onderzoek had ingesteld, maar de mannen niet interessant had bevonden; verdere details werden niet gegeven.)[50]

Mijn vriend in Islamabad was niet de enige onder het ambassadepersoneel die twijfelde. Jaren later ontkende een hooggeplaatste en gepensioneerde Amerikaanse inlichtingenofficier in Islamabad destijds de beide mannen te hebben gezien of zelfs maar van hen te hebben gehoord. En hij beweerde dat hij het zou hebben geweten als dat bij iemand anders op de ambassade wél het geval was geweest, en daarmee duidde hij op zijn FBI-collega.[51] Zijn twijfels spoorden met wat een hooggeplaatste Soedanese inlichtingenofficier die bij de zaak betrokken was mij in New York vertelde: de Amerikanen hebben nooit met die beide mannen gesproken, en hij onderstreepte dat hij het kon weten. Hij gaf niet aan hoe hij het wist, maar ik kreeg te horen dat hij langdurige en heel goede relaties met de ISI had.[52]

Ik was vastbesloten erachter te komen wat de Pakistaanse regering met die twee had gedaan. In 1990 was ik in Pakistan, in 2000 weer, en ik bleef maar zeuren bij de ISI en de burgerminister van Binnenlandse Zaken, die in 1998 verantwoordelijk was geweest voor de informatie over beide heren, wier namen en paspoortnummers ik had. Op mijn aanvankelijke onderzoek werd gereageerd met beloften van een volledig en snel antwoord. Maar toen ik daarna bleef bellen, stuitte ik in toenemende mate op wrevelige pogingen van geïrriteerde onderknuppels mij af te schepen. Na een poosje namen ze niet eens meer op als ik belde.

Toch had ik meer geluk dan Kamal Heyder, een ondernemende Pakistaanse freelancer (en later correspondent van CNN). NBC gaf hem opdracht de beide mannen op te sporen voor een aflevering van *Dateline* over de Amerikaans-Soedanese betrekkingen. Hij kreeg fotokopieën van de paspoorten van de verdachten, compleet met hun foto's, afkomstig van de Soedanezen. Zijn onderzoek voerde hem naar Quetta, de hoofdstad van de Pakistaanse provincie Baluchistan. Hulpvaardige ambtenaren bij de douane daar stelden bliksem-

snel vast dat de paspoorten op zich echt waren. In de loop van drie weken graafwerk ontdekte hij ook dat beide mannen bij hun aanvragen valse adressen hadden opgegeven. Het omkopen van ambtenaren om in netelige aangelegenheden zelfs de triviaalste documenten te krijgen is in Pakistan (en in veel andere landen) de normaalste zaak van de wereld.

Het aan het licht brengen van een zwendeltje zoals instaan voor een vals adres was in het tribale Baluchistan genoeg om kwaad bloed te zetten. Heyder was dus ook niet echt verrast toen hij in zijn hotel in Quetta een dreigend anoniem telefoontje kreeg, waarbij hem geadviseerd werd snel uit de stad te verdwijnen omdat hij anders kon rekenen op de ergste consequenties. Hij ging niet in debat. Tot op heden weet hij nog steeds niet of dat telefoontje gemotiveerd werd door de vrees dat zijn naspeuringen zouden leiden tot de ontdekking van een groot corruptieschandaal of iets veel duisterders – zoals terrorisme. Quetta is een uurtje rijden van de Afghaanse grens en die werd destijds gecontroleerd door de Talibanvrienden van Osama.[53]

En dus liep het spoor dood en leek niemand overdreven ongerust. De beide mannen zouden vrij kort na hun aankomst in Pakistan zijn verdwenen in de wetteloze veiligheid van Afghanistan en hadden daar hun toevlucht gezocht bij Al-Qaeda. Dat is althans wat volgens Qutbi al-Mahdi de ISI hem had verteld.[54] Hardnekkige geruchten wilden dat de toenmalige burgerpremier van Pakistan, Nawaz Sharif, de beide mannen aan Osama heeft verkocht, waarschijnlijk met tussenkomst van de ISI, om de dreiging weg te nemen van vijandige islamitische extremisten, die een gevaar begonnen te betekenen voor zijn wankele regering. Als dat waar is, heeft Sharif er niet veel aan gehad. Nog geen jaar later, in november 1999, zette generaal Pervez Musharaf hem af tijdens een staatsgreep door het leger.

Wat Osama zelf aangaat, hij was niet in het Afghaanse kamp toen de Amerikaanse raketten insloegen, waarbij zo'n vijfentwintig rekruten omkwamen, van wie velen Pakistanen die zich zouden gaan inzetten voor de strijd het betwiste Kasjmir uit Indiase handen te krijgen. De volgende dag belde Ayman al-Zawahiri, zijn rechterhand en leider van de Egyptische Islamitische Jihad, die de voorgaande maand februari was samengegaan met Al-Qaeda, met zijn satelliet-

telefoon een Pakistaanse verslaggever met een uitdagend bericht: Osama heeft het overleefd. 'Zeg de Amerikanen dat we niet bang zijn voor bombardementen, bedreigingen of agressie. Wij hebben in Afghanistan tien jaar lang de Russische bombardementen doorstaan en overleefd, en wij willen best nog meer offers brengen,' voegde hij eraan toe. 'De oorlog is nog maar net begonnen. De Amerikanen zullen wel merken wat het antwoord is.'

Zoals Zawahiri duidelijk stelde, was de boodschap bestemd voor de Amerikanen en in breder verband alle westerlingen. Gewone Amerikanen die probeerden een verklaring te vinden voor de simultane aanslagen op de Oost-Afrikaanse ambassades begonnen zich te interesseren voor een cryptische boodschap van Zawahiri, gepubliceerd in de Arabische pers van Londen, uitgerekend aan de vooravond van de aanslagen van 7 augustus. Hij was boos. De Verenigde Staten hadden in een schaduwoorlog een serieuze aanslag gepleegd op Zawahiri's soldaten. Enkele weken daarvoor had de CIA met behulp van Albanese agenten in de hoofdstad Tirana belangrijke Egyptische leden van zijn cel ontvoerd en ondervraagd, ze vervolgens aan Caïro uitgeleverd voor ondervraging, waarschijnlijk marteling, berechting en lange gevangenisstraffen voor degenen die niet de doodstraf kregen.

'Wij willen de Amerikanen graag even in het kort vertellen dat hun boodschap is overgekomen en dat er aan het antwoord, dat zij naar wij hopen goed zullen weten te duiden, wordt gewerkt, omdat wij met Gods hulp zullen schrijven in een taal die zij zullen begrijpen.' In feite was de actieve planning voor de Oost-Afrikaanse aanslagen al jaren daarvoor begonnen en de eerste praktische stappen werden in het voorjaar gezet. Maar de pochende Zawahiri kon het niet laten de waarschuwing aan de arrestaties in Tirana vast te knopen. Voor jonge moslims had Zawahiri geen van beide boodschappen echt hoeven uit te spellen. Vrij snel na de Amerikaanse raketaanvallen stroomden honderden vrijwilligers naar Afghanistan om zich te laten opleiden in Al-Qaedakampen en zij kwamen uit alle uithoeken van de grote islamitische wereld. Osama's reputatie had mythische proporties aangenomen. De Amerikanen hadden met hun hightechwapens hun doelen in Soedan en Afghanistan gewoon gemist. De vrijwilligers waren ervan overtuigd dat Allah had ingegre-

pen om het leven van Osama te sparen. En zij waren niet de enige moslims die dat dachten.

In een ideale wereld zou het voor Soedan allemaal op rolletjes hebben gelopen. Maar sinds mensenheugenis gebeurt dat in Soedan al niet meer. Die illusie koesteren betekende negeren wat eerdere generaties van politiek incorrecte westerlingen de wog-factor hadden genoemd. 'Wog' was een uitdrukking in het Britse koloniale *slang* voor 'waardige oosterse gentleman', een eufemisme om de veelkleurige volkeren rond de wereld die ooit vanuit Londen werden geregeerd neerbuigend samen te vatten, en sinds die tijd al lang een zware belediging. Bij uitbreiding was de wog-factor een zekere aanleg om dingen mis te laten gaan, om redenen die de westerse logica overstegen, in delen van de wereld die nog niet waren omschreven als derde wereld. Ik dacht liever in termen als witte ruis, een fatale aantrekkingskracht van een zoemend achtergrondgeluid van gevaarlijke roerselen bij al even instabiele buurstaten. Witte ruis was maar al te endemisch in de regio en tot ver daarbuiten, en werd alleen maar erger doordat er verder geen nieuwe onafhankelijke landen naar voren traden na een dwangbuis van koloniale overheersing gedurende een eeuw.

Enkele Soedanese karaktertrekken waren gedicteerd door het gebied en bleken voor buitenstaanders besmettelijk. In de loop van de eeuwen hadden de Egyptenaren zich zorgen gemaakt om het feit dat de Nijl door Soedan stroomt, omdat zij de controle wilden hebben over deze rivier, waarvan zij afhankelijk waren voor hun bestaan. De mislukte aanslag op president Mubarak in 1995 was onvervalste witte ruis, want als die geslaagd was, had Egypte uit wraak ongetwijfeld alles gedaan wat het kon om het NIF uit Khartoem te verjagen.[55]

Witte ruis was ook een factor in de dromen van Turabi, om Khartoem tot een belangrijk centrum van de islamitische wereld te bombarderen. In feite lag Soedan veel te veel aan de rand van het Arabische kernland, was het te zwart en was zijn islam te zeer gekleurd door een zeer gematigde Afrikaanse variant van het soefisme (de mystieke vorm van de islam), om aanspraak te kunnen maken op een leiderspositie volgens de puristische standaard van jihadistische fundamentalisten. Soedans verregaande staat van verval was voor

Turabi gunstig. De ervaren Britse diplomaten en koloniale bestuurders die in Soedan hadden gediend waren al lang weg en met hen veel van het institutioneel geheugen van de buitenwereld. Turabi en het NIF waren er van meet af aan op uit zichzelf en het land te beschermen tegen al te nieuwsgierige binnen- en buitenlandse ogen. Economisch gezien ging het zo slecht dat de ooit welvarende Libanezen het opgaven en naar huis gingen, en zelfs de rangen van de volhardende Grieken slonken. Het NIF liet het eens betrekkelijk drukke Khartoem afzakken tot plattelandsniveau en dat hielp zijn operaties af te schermen voor de blikken van de van nature nieuwsgierige Soedanese burger.

Ik besefte hoezeer het land was veranderd toen ik in 2000 weer contact opnam met oude Soedanese vrienden. Ik hoopte dat zij een gedetailleerde beschrijving zouden kunnen geven van wat Osama tijdens zijn verblijf in Khartoem eigenlijk had uitgevreten. Zij verontschuldigden zich en bekenden dat ze vrijwel niets wisten – en ook dat dat niet aan hen had gelegen. Zeker, Osama werd incidenteel waargenomen, bij deze of gene moskee tijdens het vrijdagmiddaggebed, altijd beschermd door een lijfwacht, vaak laat aankomend en vroeg vertrekkend in een zwarte Toyota Landcruiser met donkergetinte ramen, routinematig voorafgegaan en gevolgd door voertuigen met net zulke donkere ruiten. Zeker, enkelen van zijn volgelingen waren uit Afghanistan gekomen – honderd volgens één bron, driehonderd als je een andere wilde geloven, misschien zelfs vierhonderdvijftig. Hij ging graag op vrijdag naar de paardenrennen, maar als een goede wahhabiet, voor wie muziek *haram* (verboden) is, zorgde hij ervoor dat hij zijn oren dichtstopte als de trompet een nieuwe race aankondigde. Buurtgenoten rond zijn huizencomplex in Riaad herinnerden zich dat zij met hem na het gebed voetbal speelden.

Bij één gelegenheid hadden de buren geklaagd over het lawaai van explosies op Osama's boerderij in het noorden van Khartoem en daar was de politie inderdaad opgetreden. Maar de zaak werd snel in de doofpot gestopt na een telefoontje met de overheid. Soedanese politici van de oppositie die ik in Caïro en elders sprak deden altijd graag voorkomen alsof zij alles wisten van Osama en Al-Qaeda, maar erg overtuigend was dat niet. Zij waren niet de enigen. Eind

april 1995, op post in Soedan, kwam ik tot de conclusie dat Washington ook vrijwel niets van hem wist. Donald Petterson, begin 1995 Amerikaans ambassadeur, bevestigde later mijn indruk door erop te wijzen dat Washington hem instructies had gegeven een 'non-paper' op te stellen, zoals het ministerie van Buitenlandse Zaken onofficiële berichten placht te noemen, voor Bashir en Turabi, waarin zij gewaarschuwd werden dat als de vermoedens klopten dat er werd gecomplotteerd tegen Amerika, 'onze reactie zou kunnen uitlopen op internationaal isolement van Soedan, op de verwoesting van uw economie, en op militaire maatregelen die u grote verliezen zouden kunnen toebrengen'. Maar volgens Petterson stond de naam van Osama niet op de lijst van terroristen die hij met de Soedanezen besprak, want 'wij in Khartoem maakten ons over hem niet echt zorgen'.[56]

Het was lastig aan een Soedanees journalistiek visum te komen. Ik kreeg er een dat uitgegeven werd voor de massabijeenkomst van honderden extremisten in 1995, de zogenaamde Arabisch Islamitische Volksconferentie, die Turabi al een jaar of vier incidenteel organiseerde om Soedan en zichzelf in de islamitische wereld in de kijker te spelen (wellicht dankzij, zoals ik later hoorde, fondsen van Osama). Ik zag er toen helemaal niets in om te zitten bakken in een conferentiehal van Chinese makelij, luisterend naar revolutionaire retoriek. Ik gebruikte het visum later om een verhaal te schrijven over hoe Turabi zich in de zomer daarvoor had ontdaan van Carlos, de zelfuitgeroepen kampioen van het Palestijns nationalisme (soms tot diepe schaamte van veel Palestijnen). Aan het eind van de Koude Oorlog werd hij Syrië uit gewerkt en door diverse radicale Arabische regimes heen en weer geschoven totdat hij in 1993 in Khartoem werd gedumpt. Zijn marxistische vrienden die de macht hadden achter het IJzeren Gordijn waren er niet meer en radicale Arabische regimes durfden hem geen asiel te verlenen. Hij had het eind van de Koude Oorlog overleefd – en daarmee zijn nut.

Ik ging met opzet naar de Amerikaanse ambassade, want ik zocht bevestiging voor een hardnekkig gerucht. Naar verluidt had de CIA Carlos eind 1993 aanvankelijk gelokaliseerd, vrij snel nadat hij met een Jordaans diplomatiek paspoort in Khartoem was geland, onder een alias en vergezeld door de zoveelste jonge vriendin. Washington

had geen strafbaar feit om Carlos ten laste te leggen – hij had geen Amerikanen vermoord – en gaven de Fransen dus een seintje. Dat was een gebaar van dank jegens de Fransen voor hun medewerking tijdens de Golfoorlog, waarbij Koeweit van Irakese bezetting werd bevrijd. Frankrijk zocht de uit Venezuela afkomstige selfmade marxist voor het vermoorden van twee contraspionnen in Parijs in juni 1975 en voor een daaropvolgende reeks dodelijke terroristische operaties in Parijs en op het Franse platteland. In augustus 1994 rondde Frankrijk de onderhandelingen met Turabi af.[57]

Carlos werd ontvoerd uit een Khartoemse kliniek, waar hij nog duizelig was van de verdoving voor een kleine operatie aan een gezwel in de zaadstrengaderen van zijn rechtertestikel. Zijn eigen Soedanese lijfwachten arresteerden hem. Hij die doodsbenauwd was voor injectienaalden, werd intraveneus verdoofd, in een jutezak gehesen en geboeid, kreeg een zwarte kap over zijn hoofd en werd in een zakenvliegtuig naar Parijs gevlogen, waar hij volgens de letter van de wet, eenmaal op Frans grondgebied, formeel werd gearresteerd om het ontbreken van een officiële uitleveringsprocedure te verdoezelen. Het Franse ontvoeringsteam in het vliegtuig had de instructie Engels te spreken om Carlos de indruk te geven dat het bestond uit agenten van de Mossad en dat hij naar Israël werd gebracht. Jaren nadat hij was berecht en levenslang had gekregen, vroeg ik toestemming om Carlos – of liever gezegd Illich Ramirez Sanchez, zoals hij heette – in de Santé in Parijs te bezoeken. Ik wilde wel eens weten of hij Osama in Khartoem had ontmoet en wat hij vond van het extremistisch islamitische, politieke geweld dat zijn eigen marxistische variant had verdrongen. Na vele maanden kreeg ik een formele brief van de directeur van de Franse penitentiaire inrichting, waarbij mijn verzoek werd afgewezen met als reden dat een ontmoeting 'niet zou kunnen bijdragen tot de sociale of professionele reclassering', waarmee bedoeld werd de rehabilitatie van de gevangene. Nog later smokkelde Carlos een handgeschreven brief naar buiten, aan mij geadresseerd, waarin Turabi werd afgeschilderd als een 'homo' en waarbij hij weigerde te vertellen of hij Osama in Soedan had gekend. 'Ik ben niet van plan Amerikaanse juridisch-imperialistische tactieken van dooreenmenging van alle anti-imperialistische gewapende verzetsgroepen tot een alomtegenwoordig sa-

menzweringsnetwerk van Bin Laden te vergemakkelijken.' De bereidheid van Osama zijn welstand af te staan om 'het Rode Leger in Afghanistan' te bestrijden, vond hij 'bewonderenswaardig', zeker waar hij met zijn persoonlijke fortuin 'buitenlandse moedjahedien rekruteerde, trainde, bewapende en in het veld bracht'.

Toen ik in het kader van mijn Carlos-missie op de Amerikaanse ambassade was, nodigden twee ambtenaren, in plaats van ter plekke te antwoorden op mijn rechtstreekse vragen, mij uit een glas limonade te gaan drinken in een openluchtcafé aan de Nijl bij het Hilton Hotel. Ik was niet gewend aan dergelijke speciale aandacht en veronderstelde dat hun keuze van uitspanning te maken had met de vrees dat de ambassade werd afgeluisterd. Zij bevestigden meteen wat ik gehoord had over Carlos' verdiende loon. Vervolgens spoorden zij mij omstandig aan Osama te gaan ondervragen in zijn huis in Khartoem, in een rijke buitenwijk die ook geliefd was bij Turabi en andere hoge omes van het NIF. Ik had toen nog nooit van Osama gehoord en eerlijk gezegd was ik niet al te bereid voor de Amerikaanse regering de kastanjes uit het vuur te gaan halen. Mijn ongenoegen was een defensiereflex, want Amerikaanse correspondenten die in de derde wereld werken worden automatisch verondersteld CIA-spionnen te zijn, dus was ik eerder geneigd Amerikaanse ambassades op een afstand te houden. Hoe het ook zij, mijn gastheren gaven zo weinig details over Osama dat ik ervan overtuigd raakte dat ze me wilden gebruiken voor een visexpeditie.

Maar de dag na de limonade had ik wat vrije tijd over en reed naar Osama's huis. Gewapende lijfwachten stuurden mij weg en daar bleef het bij. Later begreep ik iets heel eenvoudigs, wat de Amerikaanse ambassade kennelijk was ontgaan: Osama spreken was, ook al had ik in Khartoem nog zo mijn best gedaan, niet zo gemakkelijk. Hij wilde heel graag publiciteit in grotere westerse media, met name de televisie. Maar verslaggevers konden niet gewoon aan zijn deur kloppen voor een interview. Osama was voorzichtig, bijna paranoïde. Daar had hij, ook toen al, alle reden toe.

In 1994 opende in Khartoems zusterstad Omdurman een aspirant-moordenaar, die beweerde te behoren tot de extreem radicale sekte Takfir wal Hijra (boetedoening en vlucht), zich toeleggend op het

vermoorden van moslims die haar bepaalde interpretatie van de islam zouden hebben belasterd, het vuur in een moskee die naar verluidt het NIF vijandig gezind was, maar hij werd gearresteerd voordat hij het huis van Osama had kunnen bereiken. In 1995 was een witte Toyota Hilux-pick-up met vier gewapende Jemenitische huurlingen piepend tot stilstand gekomen voor zijn villa, omgeven door een hoge muur, om vervolgens het vuur te openen op zijn woonkamer en zijn kantoor, die zich in een chocoladebruin gasthuis in het volgende blok bevonden.

Osama's gewapende lijfwachten – Saudiërs, Jemenieten en Palestijnen – vuurden terug vanuit de voorgevel van het gasthuis, terwijl er ook schoten van het dak klonken. Bij de schietpartij kwamen één bewaker op straat, twee of drie bewakers in het gasthuis en drie van de vier aanvallers om. Een overlevende Jemeniet en een Libiër werden een poosje later door de Soedanezen opgehangen.[58] Daarop werd één kant van de straat voor zijn huis afgesloten, met gewapende lijfwachten die op en rond het terrein werden gestationeerd. Zelfs die voorzorgsmaatregel deed zijn groeiende paranoia niet verdwijnen. Jarenlang suggereerde prins Turki al-Faisal dat de Soedanezen er zelf achter zaten om hun gast zover te krijgen dat hij meer bescherming zou gaan inhuren.[59]

Zowel voor zijn veiligheid als om een aura van mysterie rondom zich te creëren, gaf Osama er de voorkeur aan te onderhandelen via tussenpersonen, om zodoende ook de buitenlandse bezoeker eerst eens te screenen. In 1994 had hij een Saudische vertrouweling, Khalid al-Fawwaz, naar Londen gestuurd om daar het hoogdravend geheten Advies- en Hervormingscomité (AHC) in Beethoven Street te vestigen. Een van de belangrijkste taken, adverteren voor Osama, hield in dat Arabischtalige kranten die in Londen werden gepubliceerd een groeiend aantal van zijn verklaringen zouden opnemen, waarin het koninklijk huis van Saudi-Arabië werd bekritiseerd. Maar het AHC had nog een functie: Fawwaz trok de incidentele journalist na die Osama wilde interviewen. Degenen die die test doorstonden mochten dan nog dagenlang in Khartoem antichambreren, waarbij ze ongetwijfeld ook weer in de gaten werden gehouden.

Jaren daarna, toen hij weer terug was in Afghanistan, nam een in toenemende mate achterdochtige Osama zijn toevlucht tot aloude

praktijken zoals blinddoeken van bezoekende verslaggevers, ze uren in auto's met getinte ruiten (of midden in de nacht) laten rondrijden, erop staan dat televisieploegen zijn camera's en cassettes gebruikten, interviews midden in de nacht geven en dan voor zonsopgang verdwijnen. Hamid Mir, een joviale Pakistaanse verslaggever die de laatste dagbladjournalist is die Osama na 11 september heeft geïnterviewd, mocht graag van hun eerste ontmoeting in 1997 verhalen. Bebaarde mannen volgden Mir dagenlang voordat hij een interview waardig werd geacht.

Voor de eerste van een reeks ontmoetingen in Afghanistan werd Mir uitgekleed en moest zich een endoscopisch onderzoek laten welgevallen, kennelijk om er zeker van te zijn dat hij niet op de een of andere manier geraffineerde afluister- of opnameapparatuur in zijn lichaam had verborgen. Osama maakte in dat interview de prijs van verraad bekend door de namen en de leeftijd van Mirs kinderen, de identiteit en het telefoonnummer van zijn maîtresse en soortgelijke informatie over goede vrienden op te lepelen. Voor een ander interview beweerde Mir te zijn uitgekleed, waarna zijn testikels werden onderzocht en erin werd geknepen, kennelijk uit angst dat er elektronische apparaatjes in verborgen zaten. Dat vertelde Mir mij en anderen tenminste, maar misschien zoog hij het ook allemaal wel uit zijn duim.[60]

Fadl, een overloper van Al-Qaeda, verschafte de regering-Clinton inlichtingen over Al-Qaeda die later door een New Yorks hof werden omschreven als 'een goudmijn'. Hij was in 2001 de kroongetuige van de regering, toen een federaal hof in Manhattan vier mannen berechtte, schuldig bevond en tot levenslang veroordeelde zonder mogelijkheid tot beroep wegens hun betrokkenheid in 1988 bij de aanslagen op de ambassades in Nairobi en Dar es Salaam. Dat waren de eerste terroristische acties die onmiskenbaar in de richting van Al-Qaeda wezen en de eerste zaak die voor een Amerikaans hof voorkwam. Het verhaal van Fadl was een geschiedenis op zich, die een vrijwel doorlopend inzicht verschafte in Osama's operaties vanaf het ogenblik dat hij in 1989 bij Al-Qaeda was gekomen door zich *bayat* (loyaal) te verklaren in het trainingskamp Farouq in Afghanistan, tot zijn desertie in 1995. Hij legde een uitgebreide getuigen-

verklaring af voor het hof en wij kunnen er zonder meer van uitgaan dat hij de FBI onder vier ogen nog veel meer vertelde dan nodig was om tot de veroordeling te komen.

Als zodanig was zijn getuigenis nog veel waardevoller dan die van een andere getuige van het OM, Ali A. Mohammed geheten, een curieuze voormalige Egyptische soldaat, die Green Beret was geworden en verlof van het Amerikaanse leger had gebruikt om in Afghanistan tegen de Russen te gaan vechten zonder toestemming of medeweten van zijn commandant. Mohammed had een hang naar spionage bij alle partijen. In 1994 gaf hij zich eerst op als vrijwilliger bij de CIA in Caïro, om een Hezbollah-cel in Duitsland te infiltreren. Hij werkte bij gelegenheid ook voor Zawahiri's Islamitische Jihad en diende zelfs als gids toen Zawahiri in 1995 onder een andere naam tevergeefs een bezoek aan Californië bracht om geld in te zamelen, wat destijds onopgemerkt is gebleven.

Na drie jaar in het Amerikaanse leger te hebben gediend, verschafte Mohammed, destijds in Californië woonachtig, de FBI in 1989 de eerste gedetailleerde kijk op jihadistisch activisme (informatie die wel eens een wat actievere terrorismebestrijding op gang had mogen brengen en na de aanslagen van 11 september dan ook een ruzie deed oplaaien tussen de FBI en de CIA). Hetzelfde jaar gaf hij ook elementaire militaire instructies aan islamitische extremisten in Brooklyn. Vier jaar later waren enkelen van zijn leerlingen betrokken bij de eerste aanslag op het WTC. Eind 1993 dook Mohammed op in Nairobi, toen als lid van een surveillanceteam van Al-Qaeda, dat de Amerikaanse ambassade in kaart moest brengen. Later in Khartoem liet hij zijn rapport en zijn foto's aan Osama zien. Hij vertelde het New Yorkse hof dat Osama 'naar de foto van de Amerikaanse ambassade had gekeken en het punt had aangewezen waar een vrachtwagen vol explosieven met een kamikazechauffeur binnen kon rijden'. Precies wat een Al-Qaedateam minder dan vijf jaar later deed.

Het is moeilijk het belang van de getuigenis van deze twee afvalligen te overschatten, omdat er in de jaren daarvoor zo weinig met zekerheid bekend was over Osama. Amerikaanse ambtenaren die hem begin jaren negentig in de gaten moesten houden, spraken lakend over 'Osama-waarnemingen', alsof hem volgen net zoiets was als de vermeende 'Elvis-waarnemingen' nagaan, zo groot was de stapel

niet na te trekken en vaak verdacht overtrokken verslagen van zijn veronderstelde reizen en activiteiten overal ter wereld geworden. (In feite heeft Osama, voorzover wij weten, toen hij eenmaal volwassen was nooit een voet buiten de islamitische wereld gezet, ondanks verslagen die hem te eniger tijd in de Filippijnen, Engeland en zelfs de Verenigde Staten lokaliseerden.) Die schat aan informatie van Fadl schijnt aanvankelijk te hooi en te gras te zijn gebruikt. Of misschien had de FBI gewoon pech. In augustus 1997 vielen de FBI en de CIA, in samenwerking met de Keniase politie en kennelijk grotendeels afgaand op Fadls informatie, de schuilplaats binnen van de clandestiene Al-Qaedacel in Nairobi, die zich voordeed als een islamitische hulporganisatie, Mercy International Relief Agency.

Daarvoor hadden de Amerikaanse agentschappen in 1996 volmacht gekregen van de New Yorkse rechtbank van onderzoek. FBI-agenten legden de hand op telefonische verslagen en enkele bestanden van de cel, zagen andere over het hoofd en leken er over het algemeen geen chocola van te kunnen maken. De agenten rolden de cel niet op. Al vóór die inval beseften de celleden in Nairobi hoe kwetsbaar zij waren, waardoor ze in paniek raakten toen zij maanden na het voorval hoorden dat Osama's penningmeester was overgelopen. Alle vermeende gestrengheid van Al-Qaeda ten spijt – als het zo uitkwam kon besloten worden een verdachte spion terecht te stellen – leek Osama uiterlijk onaangedaan als gewone soldaten deserteerden of met de wet in aanraking kwamen.[61] Natuurlijk kreeg het hogere kader van Al-Qaeda te horen hoe het moest reageren bij ondervraging.

Maar gepakt worden was een beroepsrisico en wellicht Allahs wil. In zijn eerste mededelingen eiste Osama dat de Verenigde Staten sjeik Omar Abdel Rahman zouden vrijlaten, de blinde Egyptische geestelijke die levenslang uitzat zonder mogelijkheid tot beroep in een zwaarbewaakte gevangenis, op de twijfelachtige beschuldiging een samenzwering te hebben opgezet teneinde bekende gebouwen in New York op te blazen. (De geestelijke was eigenlijk het slachtoffer van een undercoveroperatie van de FBI en werd veroordeeld op grond van een wet tegen 'samenzwering tot opstand', die nog dateerde van vlak na de Amerikaanse Burgeroorlog.) Osama was er de man niet naar systematisch terug te vallen op doodsbedreigingen en

moord, zoals Carlos bijvoorbeeld, om zijn gevangen vrienden en collega's vrij te krijgen. Gek genoeg leken de Amerikanen en Al-Qaeda een zekere nonchalance te delen. De Al-Qaedacel in Nairobi herstelde zich na de schadelijke maar niet-afgeronde FBI-inval in 1997 en de leden ervan namen het volgend voorjaar deel aan de gedetailleerde planning van de aanslagen op de ambassades in Nairobi en Dar es Salaam. Waren de FBI-agenten wat schranderder geweest of hadden ze wat meer geluk gehad, dan hadden die ambassades mogelijk gespaard kunnen blijven. Een voormalige Amerikaanse functionaris die destijds in Soedan werkte, zei later dat de Amerikaanse inlichtingendienst in 1998 telefoontjes aftapte tussen Al-Qaeda en een 'heel belangrijke bron' in Khartoem. Dezelfde ambtenaar vertelde dat de regering zelfs met het idee had gespeeld de bron het zwijgen op te leggen, als represaille voor de aanslagen op de ambassades, maar er de voorkeur aan had gegeven de 'vangst' van de inlichtingendiensten te blijven exploiteren en daarom had besloten de farmaceutische fabriek maar te bombarderen. Kennelijk wist de bron niets van de operatie van 7 augustus af, of had het daar in de afgetapte gesprekken althans niet over.[62]

Pas nadat de ambassades waren opgeblazen lachte het geluk de Amerikaanse regering iets meer toe. De verandering was opvallend. Een samenzweerder die op het laatste ogenblik besloot zich toch maar niet op te blazen in de vrachtwagen, zoals gepland, werd binnen enkele uren gearresteerd in een Nairobisch hospitaal waar hij samen met andere gewonden werd verzorgd. Hij viel door de mand toen hij moest verklaren waarom de sleutel die hij bij zich had in het slot van de opgeblazen vrachtwagen paste. Alerte Pakistaanse luchthavenbeambten in Karachi viel het slecht vervalste paspoort van een tweede verdachte op, toen hij vanuit Nairobi binnenvloog. Hij werd prompt naar Kenia teruggestuurd, waar hij aan de FBI werd uitgeleverd. Deze heren zagen af van hun recht op een advocaat en nog toen ze in Kenia zaten vertelden ze de FBI-agenten genoeg om veroordeeld te kunnen worden.

Een derde man, een genaturaliseerde Amerikaans staatsburger met de naam Wadih el-Hage, was zo bang gemaakt door de FBI-agenten dat hij in 1997 uit Nairobi vertrok en naar huis ging, zoals ze hem ook hadden gezegd, naar zijn familie in Texas, waar hij vrij

snel na de aanslag op de ambassade in Nairobi werd gearresteerd. De vierde beklaagde die iets te maken had met de explosie in Dar es Salaam, werd maanden later in Zuid-Afrika opgespoord, waar hij was gestrand. Hij werd 'overgedragen', een eufemisme van de Amerikaanse regering als zij verdachten in het buitenland in de kraag greep en naar de Verenigde Staten liet vliegen zonder zich te bekreunen om ingewikkelde uitzettingsprocedures en andere wettelijke aardigheidjes, als de desbetreffende buitenlandse regering daaraan althans wilde meewerken.

De voornaamste bijdrage van Fadl was dat hij inzicht verschafte in het Al-Qaedanetwerk, van cruciaal belang voor begrip van het verleden en zorg voor de toekomst. Voor het eerst maakte Fadl duidelijk dat Osama's activiteiten de aloude veronderstelling dat hij slechts fundamentalistische subversie in Oost-Afrika en daarbuiten financierde, geheel tenietdeden. Uit het verhaal dat hij voor de rechtbank ophing, bleek Osama een kruising tussen de president-directeur van de Jihad BV, die optrad als geldschieter, en het hoofd van een rare Ford Foundation, die startkapitalen verschafte van een heel specifiek soort.[63] Inderdaad deed Osama echte zakelijke investeringen in Soedan. Deze betroffen onder andere een geheel legale aannemerij, een handelsfirma, diverse boerderijen (die althans incidenteel werden gebruikt voor militaire training), een groothandel in groente en fruit, een leerlooierij, een vrachtbedrijf, een vrachtschip en aandelen in de Al-Shamal Islamitische Bank in Khartoem.[64] Ook stonden er bankrekeningen van Londen tot Hongkong en Maleisië op zijn naam. Maar Fadl beschreef ook geheime wapenzendingen, verscheidene met een kameelkaravaan, voor Zawahiri's Egyptische Islamitische Jihad, en andere, met medeweten van het Soedanese leger, naar islamitische extremisten in Jemen, aan boord van een roestig vrachtschip dat Osama in Cyprus had gekocht. De wapens die in dat schip werden geladen, werden opgeslagen op een Soedanese legerbasis bij Port Sudan. President Bashir had Osama een vrijbrief verschaft waardoor Al-Qaeda van douaneplichten werd ontheven. Containers die naar Al-Qaeda werden verzonden, werden meestal niet geopend. (Osama bezat ook nog een vissersboot in Kenia en tijdens zijn Khartoemse periode zou hij nog andere hebben bezeten die op de Rode Zee voeren.)

Een raad van 31 leden, de Majlis al-Shura, bedacht de Al-Qaeda-operaties in Khartoem. Gespecialiseerde comités hielden zich bezig met geld, paspoorten, vervoer, media (onder leiding van een man met de bijnaam Abu Reuter, een zeldzaam blijk van humor), militaire aangelegenheden of fatwa's en andere religieuze kwesties. Maar volgens de getuigenis van Fadl beperkte Al-Qaeda zijn militaire activiteit in Soedan tot wat hij 'herhalingsoefeningen' noemde, in het hanteren van klein wapentuig en explosieven op de diverse boerenbedrijven bij Khartoem en Damazin, zo'n 450 kilometer ten zuidoosten van de hoofdstad. Dat was logisch, omdat de trainingskampen van Al-Qaeda nog altijd in Afghanistan waren en de eigenlijke strijders die de aanslagen in Oost-Afrika moesten uitvoeren daar werden opgeleid, en niet in Soedan. (Deze Afghaanse kampen leidden tijdens zijn afwezigheid in Soedan ook strijders op voor Kasjmir, Centraal-Azië, Tsjetsjenië en Bosnië.) Osama leek niet uit op een gewapend conflict in Khartoem.

Zeker, volgens Fadl werden daar twee Al-Qaedafatwa's uitgevaardigd tegen de Amerikaanse militaire aanwezigheid in Saudi-Arabië en de Golf, en een derde tegen de massale inzet van Amerikaanse troepen in Somalië als onderdeel van de hulpactie van de Verenigde Naties, die in september 1992 begon. Maar zij schenen bedoeld voor lokale Al-Qaedaleden – in tegenstelling tot de uitdagende fatwa's die aan de hele wereld werden gericht nadat Osama uit Soedan was gezet. Dat was een belangrijke nuance. Osama had met klem geprotesteerd tegen de operatie van de Amerikaanse luchtmacht in Saudi-Arabië sinds die in 1990 een aanvang had genomen. Nu verdacht hij Washington van een poging zijn militaire arm te verlengen. Met name de hulpactie in Somalië onder auspiciën van de VN baarde het NIF en Al-Qaeda zorgen, bang als zij waren dat de Verenigde Staten van plan waren die te gebruiken als voorwendsel om militaire aanwezigheid in de Hoorn van Afrika te vestigen en daarmee Soedan te bedreigen. 'Als zij in Somalië slagen, kan Soedan wel eens het volgende programmapunt zijn,' citeerde Fadl een Al-Qaeda-officier. Bezorgdheid over een Amerikaanse vooruitgeschoven militaire post in Somalië vormde de belangrijkste reden dat Osama de Al-Qaedacel in Nairobi opzette, de eerste operatie van dat soort in Oost-Afrika.

Destijds scheen Osama ervan overtuigd dat de VN-operatie in So-

malië een reëel gevaar opleverde. Bij één gelegenheid in 1993, herinnerde Fadl zich, had hij Osama op een bijeenkomst van Al-Qaeda een preek horen houden over de noodzaak 'de slang de kop af te slaan', waarmee de Verenigde Staten werden bedoeld. Maar algauw stonden de Amerikaanse troepen op het punt Somalië weer te verlaten. Ondanks Osama's getier en zijn wens de Amerikaanse soldaten uit Saudi-Arabië weg te krijgen, betrof zijn voornaamste doelwit nog steeds het huis van Al-Saud, en niet de Verenigde Staten (hoewel dat voor veel Arabieren een onbeduidend onderscheid was). De Amerikanen uit Soedan houden betekende Al-Qaeda's nieuwe schuilplaats beschermen, die in tegenstelling tot Afghanistan in de Arabische wereld was gevestigd. Hij had reden genoeg om niet al te zeer op te willen vallen. Vanuit Khartoem kon Osama rekenen op Soedanese medewerking om zijn mannen op buitenlandse missies te helpen sturen.

Soedan was in het begin van de jaren negentig ook een oord waar schijnbaar onmogelijke ideologische bondgenootschappen tot stand konden komen om vervolgens in de schaduw te verdwijnen, om pragmatische redenen die op de korte termijn tactisch zinvol waren. Dat betekende niet noodzakelijkerwijs dat zij verder rijpten of in later jaren weer werden opgepikt. Fadl vertelde de rechtbank bijvoorbeeld dat drie kaderleden van Al-Qaeda van de pro-Iraanse Hezbollah in Libanon een speciale opleiding hadden gehad in demolitie. Dat deed vraagtekens rijzen. Afgezien van zijn rol bij het kidnappen van westerlingen, had Hezbollah alleen al in oktober 1983 de verwoesting van de Amerikaanse ambassade in Beiroet en aanslagen op Amerikaanse mariniers en Franse troepen op zijn conto, waarbij respectievelijk 241 en 58 levens verloren gingen. Deze gewelddaden hadden Al-Qaeda niet hoeven dwarszitten. Maar zo op het eerste gezicht viel het enigszins te verwachten dat Osama's variant, rabiaat soennitisch extremisme, liever niet in verband wilde worden gebracht met haar extremistische sjiitische tegenhanger. Fadl zei ook dat een Al-Qaedavergadering in Khartoem een sjiitische geestelijke had gevraagd een praatje te komen houden. Een vooraanstaand Al-Qaedalid, zei hij, had aangevoerd dat 'we nu dezelfde vijand hebben, het Westen', en dat soennieten en sjiieten 'zich moesten verenigen en hun onderlinge problemen en verschillen terzijde moesten schuiven'.

Zo'n oproep tot islamitische oecumene was te veel van het goede, voor wahhabieten grensde dat aan ketterij. Maar al het gepraat over grootschalige samenwerking ten spijt kon zelfs Fadl, die reden genoeg had om de New Yorkse rechtbank ervan te overtuigen dat Osama en de Teheraanse molla's onder één hoedje speelden, hiervoor nauwelijks aanwijzingen leveren. Later kwam er een soort Hezbollah-connectie boven water toen onderzoekers ontdekten dat het ontstekingsmechanisme dat gebruikt was bij de aanslag met een vrachtwagen op Al-Khobar in 1996 kenmerken vertoonde van de ontstekingsmechanismen die Hezbollah had geperfectioneerd in de Bekaavallei, het Libanese niemandsland dat nominaal onder gezag van Beiroet viel maar in feite vagelijk door Syrië werd bestuurd. Het Saudische koninklijk huis en mettertijd ook de FBI kwamen tot de conclusie dat Al-Khobar een Iraanse operatie was, zodat een dergelijke samenwerking voor de hand leek te liggen. Maar andersdenkenden hielden vol dat Al-Khobar een actie van Al-Qaeda was, die het koninklijk huis graag in de doofpot wilde stoppen door de schuld op Teheran te schuiven. De suggestie dat Al-Qaeda en Teheran samenwerkten dook begin 2002 weer op. De Amerikaanse regering, die dolgraag de dreigingen van president Bush aan het adres van de 'as van het kwaad' wilde rechtvaardigen, beschuldigde Iran ervan Al-Qaedakaderleden die uit Afghanistan waren gevlucht onderdak te verlenen.

Fadl maakte ook vage toespelingen op banden tussen Al-Qaeda en Irakese agenten in Soedan. Ook dat leek vergezocht, omdat iedereen wist hoezeer Osama neerkeek op het seculiere bewind van Saddam Hoessein, maar zowel de Irakese als de Soedanese regering werd destijds gesanctioneerd door de Verenigde Naties. In de wereld van de spionage kan echter niets worden uitgesloten. Er bestaan dan ook achterdeurtjes bij de inlichtingendiensten om bepaalde regeringen discreet in contact te brengen met minder frisse regimes en bewegingen. Dergelijke contacten kunnen gemakkelijk worden ontkend als ze per ongeluk aan het licht komen. Hoe dan ook, dat alles leidde niet noodzakelijkerwijs tot verdere bijeenkomsten, laat staan tot samenwerking bij terrorisme. Illustratief in dit opzicht was een ontmoeting in Kandahar in december 1998, van Osama met Farouk Hijazi, een hooggeplaatste Irakese veiligheidsofficier, die destijds dienstdeed als ambassadeur voor Saddam Hoessein in Turkije.

Diverse bronnen bevestigen die ontmoeting, maar wie het initiatief nam en wat de uitkomst was, blijft onduidelijk en omstreden. Volgens één versie zocht Osama een schuilplaats voor het geval de Taliban zouden bezwijken voor de Amerikaanse druk hem uit Afghanistan te zetten. Volgens een andere zou Saddam Hoessein onder de indruk zijn geweest van de Oost-Afrikaanse wapenfeiten van Al-Qaeda en Hijazi hebben gestuurd om Osama een operationele basis aan te bieden. Het gesprek te Kandahar had geen enkel gevolg tot 2002, toen de regering-Bush probeerde een verband te leggen tussen Irak en Al-Qaeda, om de 'regeringswisseling' in Bagdad te rechtvaardigen en vervolgens ook de oorlog waarmee Saddam in 2003 werd afgezet. Het probleem met die lekkere brokjes van Fadl, zoals met al dergelijke baksels van veiligheidsdiensten, was dat zij erg weinig betekenden zonder een sleutel tot begrip voor de altijd veranderende context van de tijd. Wat begin jaren negentig logisch leek, sloeg tien jaar later mogelijk nergens meer op. De spanningen tussen soennieten en sjiieten kwamen op en ebden weg, veroorzaakten soms bloedige spanningen tussen de diverse gemeenschappen in Pakistan, opgestookt door Saudische en Iraanse agenten, en soms, zoals in 1998, met het gevolg dat een oorlog tussen Iran en de Taliban akelig dichtbij kwam.

Fadl begaf zich op minder glad ijs toen hij zijn leven beschreef als vertrouwd undercoveragent voor Al-Qaeda en het NIF. Hij vertelde van zijn ervaring als koerier, reizend met een vals paspoort – vaak aangeleverd door het NIF en soms opzettelijk ongestempeld gelaten door dienstwillige douanebeambten in Khartoem – tot ontmoetingen met radicale fundamentalisten in Jordanië, Egypte of Eritrea, waarbij hij tot 100.000 dollar in één keer afleverde in biljetten van 100. In de loop van de jaren ging hij onder tien schuilnamen door het leven. Sommige douaniers werden omgekocht om zijn koffers ongemoeid te laten. Achterdochtige Arabische douaniers bij deze missies werden om de tuin geleid met eau de cologne, sigaretten (al rookte hij niet), een gladgeschoren kin, westerse kleren, kortom allerlei uiterlijkheden die niet in verband werden gebracht met fundamentalisten. Nog bruikbaarder voor Al-Qaeda, tot hij bekend en gearresteerd werd, was Wadih el-Hage, van geboorte een Libanese christen, die zich in Koeweit tot de islam had bekeerd, waar hij werd

opgevoed en het Amerikaanse staatsburgerschap en een Amerikaanse familie verwierf. Zijn Amerikaanse paspoort en zijn uitstekende Engels stelden hem in staat vrijwel onopgemerkt te reizen. Al-Qaeda was om precies dezelfde redenen altijd tuk op moslims met het West-Europese of Amerikaanse staatsburgerschap.

Osama verplaatste toen routinematig geld via normale bankkanalen. Maar Al-Qaeda bleek heel slim in het afromen van liefdadigheidsgelden, gebruikte liefdadige acties als dekmantel om geld in te zamelen en het bestaan van cellen wereldwijd te rechtvaardigen. Fadl noemde met name het afromen van islamitische liefdadigheid in het olie-emiraat Qatar, waar Osama invloedrijke vrienden op hoge posten had. Die praktijk baarde mettertijd enkele westerse regeringen zorgen, net als Osama's blijvende interesse in de aankoop van nucleair materiaal. Eind 1993 of begin 1994, vertelde Fadl het hof, kreeg hij een toelage van 10.000 dollar, om als tussenpersoon op te treden voor Al-Qaeda en een voormalige Soedanese minister en een Soedanese legerofficier, die hem een metalen bus van 60 tot 90 centimeter lieten zien, vol met wat zij beweerden dat uranium was.

De Soedanezen wilden daarvoor anderhalf miljoen dollar, plus nogal wat commissie voor zichzelf. Fadls getuigenis liet in het vage of Al-Qaeda op het aanbod was ingegaan of zelfs maar of hij daartoe in staat was. Maar het verhaal, plus nog enkele andere in dezelfde trant, rook naar een verkooppraatje om rijke en goedgelovige Arabieren van het slag van Osama het geld uit de zak te kloppen. Fadls verhaal was het eerst bekende voorbeeld van Osama's blijvende interesse in het verwerven van massavernietigingswapens, nucleair, biologisch of chemisch. Het maakte tevens Amerikaanse verdenkingen in dezelfde trant geloofwaardig, die tot de verwoesting van El-Shifa zouden leiden. Zoals bleek uit stapels documenten die in 2001 op bases en in kluizen in Afghanistan werden gevonden, was dat een blijvende en groeiende fascinatie van Al-Qaeda. In enkele jaren was Al-Qaeda op het punt gekomen dat gepensioneerde Pakistaanse atoomgeleerden advies gaven over het maken van eenvoudige bommen en Al-Qaeda video's opnam van een hond die werd afgemaakt met zelfgemaakte chemische wapens, waaronder blauwzuur.

Bij het proces in New York noemden andere getuigen even vreem-

de investeringen van Al-Qaeda. Een Egyptische piloot, Essam al-Ridi geheten, getuigde in 1993 dat Osama hem 210.000 dollar had gestuurd om in het zuidwesten van de VS een vrachtvliegtuig, een oude Saber 40, te gaan kopen en daarmee van Dallas-Fort Worth International Airport naar Khartoem te vliegen. Bij een transactie die de indruk zou kunnen wekken dat Al-Qaeda een gemakkelijke geldschieter was, betaalde Ridi dan ook aanzienlijk minder voor het vliegtuig, om het verschil in eigen zak te steken. Osama wilde een vliegtuig, kreeg de rechtbank te horen, om naar Pakistan te vliegen en daar 200 Stingerraketten te gaan halen voor Khartoem. Het plan liep mis toen het slecht onderhouden hydraulische systeem van het vliegtuig het begaf vóór de vlucht naar Pakistan. Jarenlang was het omgevallen karkas een herkenningspunt aan het eind van de startbaan van Khartoem. Maar het Stinger-verhaal op zich was curieus. Amerikaanse inlichtingenofficieren die ik hierover aansprak betwijfelden of iemand ter wereld wel zo veel 'vermiste' Stingers onder zijn beheer kon hebben. In tegenstelling tot wat de legende wil doen geloven, was het de CIA na de terugtrekking van het Russische leger gelukt de meeste Stingers in Afghanistan terug te kopen, althans dat zeiden ze, in samenwerking met sommige Afghaanse commandanten die ze zonder betaling teruggaven. Specialisten vroegen zich af of er wel zo veel Stingers ongeregistreerd waren achtergebleven.[65] De van de schouder af te vuren SA-7's uit de Sovjetperiode waren gemakkelijker en goedkoper te verkrijgen. Al-Qaeda gebruikte twee SA-7's in een bijna gelukte operatie, met als doel een passagiersvliegtuig van Arkia Airlines, een Israëlisch bedrijf, neer te schieten toen het in oktober 2002 opsteeg om met Israëlische toeristen naar huis te vliegen.

Op het punt van geld kon Osama net zo goed een vrek zijn als elke Hadrami koopman en tegelijkertijd realistisch over de mogelijkheid zijn gastheren er tevreden mee te stellen. Toen hij in 1991 van Afghanistan naar Soedan vertrok, vertelde hij zijn volgelingen in feite dat hij ze wel weer in dienst wilde nemen, als zij zelf hun reis naar Khartoem betaalden.[66] Zijn Khartoemse operatie stond bol van ongenoegen over betalingen. Net als op een westers kantoor klaagde zijn assistent voortdurend dat sommige employés beter werden betaald dan andere. Fadl en anderen schenen om de een of andere re-

den de hele salarislijst uit het hoofd te kennen. Begunstigde hogere kaderleden waren vaak Egyptenaren en die moesten helemaal niets hebben van de gewone soldaten van Al-Qaeda. Osama was zelf verantwoordelijk voor sommige van deze problemen. Stafleden van Al-Qaeda kregen twee salarissen, één voor hun normale werk, een tweede als Al-Qaedaleden. Bovendien kregen zij gratis spijsolie, thee, suiker en andere schaarse artikelen, en bovendien kregen zij gratis medische verzorging.

Het probleem was dat de kantoren van Osama in de stad en in zijn eigen gebouwencomplex ook Soedanezen in dienst hadden, leden van het NIF die daar zaten om hem te beschermen en Turabi op de hoogte te houden. Zij werden vooral gerekruteerd onder de geheime politie. Ze kregen minder betaald en geen rantsoenen, wisten dat en klaagden erover. Maar Osama besefte dat het NIF tevreden houden de prijs voor zakendoen was en dat helpt verklaren waarom zij überhaupt op de werknemerslijst stonden. Met geld strooien in een van de armste landen ter wereld kwam Osama goed uit, toen hij terugging naar Afghanistan en mettertijd bevriend raakte met molla Omar en de Taliban. De uitzetting van Osama uit Khartoem riep hem de noodzaak van dergelijke voorzorgsmaatregelen voortdurend in herinnering.

In Khartoem was Osama's aanpak enigszins gelijk aan die van de PLO in de jaren zeventig en tachtig in Beiroet. Yasser Arafat leidde vrijwilligers uit de hele wereld op – enkelen waren mensen van rechts, meer van links, enkelen waren religieus, de meesten seculier. Arafat ging te werk volgens de theorie dat de PLO hard vrienden nodig had, waar dan ook en overal, en niet moeilijk mocht doen. De organisatie had volop geld, door Palestijnse bijdragen en fondsen die Arabische regeringen aanleverden. Sommigen droegen met oprecht enthousiasme bij aan de Palestijnse zaak, maar anderen, en met name de Arabische regeringen, om de PLO-dreiging met vergelding te sussen. Naar verluidt was Arafat in die dagen zo wanhopig dat hij naar de paardenrennen ging en op elk paard inzette, ergens hopend dat de onmogelijkste nummers de grote prijs in de wacht zouden slepen. Maar tijden veranderen. In de jaren negentig leek het model van Osama meer op dat van een financier die geselecteerde bedrijven op gang wilde helpen, erop gokkend dat één project wel winstgevend zou zijn.

Tot de projecten die hij hielp financieren behoorden de Islamitische Jihad van zijn vroegere vriend Zawahiri uit zijn Peshawaarse periode en zijn rivaal, Gama'a al-Islamiyya, de Algerijnse gewapende islamieten, beter bekend onder hun Franse initialen, GIA, en soortgelijke jihadistische groepjes in Eritrea, Libië, Tunesië en Tsjetsjenië en in de voormalige Centraal-Aziatische sovjetrepublieken. In die dagen, en ook nu nog, was Osama niet hun enige bron van inkomsten. Andere rijke Golf-Arabieren gaven individueel aan veel van deze en andere 'goede' doelen in de islamitische wereld. Dat gebeurde om uiteenlopende redenen. In Centraal-Azië was het bedoeld om de islam na zeventig jaar sovjetheerschappij en -onderdrukking weer op de been te helpen, al ging het hier om hun eigen steile interpretatie en niet de gematigde, inheemse soefistische variant. In Algerije waren de fondsen uit de Golf ervoor bestemd het corrupte militaire bewind te ondermijnen, dat in de ogen van veel Golf-Arabieren niets anders deed dan de Franse koloniale heerschappij en de westerse seculiere leefwijze voortzetten, dat bovendien de Franse taal en niet de Arabische voerde. Osama, zo kreeg het New Yorkse hof te horen, financierde de aankoop van een drukpers voor fundamentalisten in Egypte. Egyptische jihadstrijders waren zo vechtlustig dat zij de koptische christelijke minderheid gingen belagen, waarbij ze zich natuurlijk specialiseerden in het beroven van koptische juweliers. In Algerije droogde deze buitenlandse geldstroom in het begin van de jaren negentig grotendeels op, omdat wraakzuchtige financiers uit de Golf het niet zo op prijs stelden dat de plaatselijke fundamentalisten Saddam Hoessein gingen steunen in de Golfoorlog. Op het hoogtepunt van de jihad hadden de Algerijnse fundamentalisten nooit veel last van krapte: ze waren sterk genoeg om grote wegen te kunnen bezetten en daar tol te heffen.

In Soedan begreep Osama dat hij wel eens een ongewenste gast zou kunnen worden als hij zijn gastheren niet méér betaalde. Ook was duidelijk dat Osama werd uitgekleed. Fadl zei dat bezorgde Al-Qaedamedewerkers in Soedan Osama op een gegeven moment benaderden omdat veel van zijn legitieme zaken verliesgevend waren. Het NIF betaalde niet alleen niets voor het aanleggen van wegen, het scheepte hem ook nog eens af met een verliesgevende leerlooierij, het bedroog hem – en de Soedanezen – ook door de Soedanese

munteenheid voortdurend te manipuleren en te devalueren, waarbij het voortdurend beweerde failliet te zijn. Om Osama zoet te houden verleende het NIF hem het recht in het buitenland Soedanese landbouwproducten te verkopen, van sesamzaad, maïs en zonnebloempitten tot Arabische gom (onder druk van Amerikaanse limonadefabrikanten werd Arabische gom specifiek uitgesloten van de sancties die Khartoem opgelegd kreeg, omdat het een essentieel ingrediënt en Soedan de grootste wereldproducent was).

Jaren later werd gesuggereerd dat de fijne kneepjes die Osama leerde in de handel in gebruiksgoederen zijn talenten scherpten voor het verdoezelen van fondsen in tientallen landen waarin hij geen last van pottenkijkers had (uit een getuigenis bij het New Yorkse proces bleek dat de beklaagde Hage diverse goederen voor Osama in Cyprus verhandelde, dat bekendstond om discreet buitenlands bankieren, lange tijd met een zweem van witwasserij). Het kan heel goed zijn dat Osama door dergelijke ervaringen de grotere winstmogelijkheden ging beseffen van goederen die gemakkelijker te transporteren en te smokkelen waren, zoals goud, diamanten, tanzaniet en andere edelstenen. Naar verluidt hebben die in recente jaren voor een aanzienlijk deel van zijn welstand gezorgd. Maar hoe trots hij dan ook was dat Al-Qaeda bij zijn werknemers bekendstond als 'het bedrijf', en hoezeer hij ook poseerde voor bezoekende journalisten als een zakenman die andere rijke Saudiërs aanspoorde in Soedan te investeren, Osama hield zijn eigen mannen voor dat zij niet in traditionele boekhoudkundige termen moesten denken.

'Onze agenda gaat alle zaken te boven,' citeerde Fadl Osama op een Al-Qaedabijeenkomst. 'Wij gaan hier geen zaken doen, wij moeten de regering helpen en [dus] helpt de regering ons,' zei hij in zijn gebrekkige Engels. 'Dat is ons doel.' Dus de eigenlijke winst van Osama was niet financieel, afgemeten naar klassieke maatstaven. Geld was goed voor het kopen van invloed en in elk geval wist Osama dat zijn inzet in Soedan maar een deel uitmaakte van zijn wereldwijde financiën. Maar zoals zovele andere harde Saudische zakenlieden bleek Osama gewoon vitterig op zijn eigen mannen vanwege de manier waarop ze met zijn geld omgingen.

Fadl was betrapt op het achteroverdrukken van 110.000 dollar van Al-Qaeda, voornamelijk door de kosten van diverse goederen op te

schroeven en ze op de open markt te verkopen. Hij had de buit gebruikt om een auto en grond voor zichzelf en zijn zuster te kopen. Osama riep hem op kantoor, liet hem uren wachten en legde toen geduldig maar duidelijk uit dat Fadl vergeving zou krijgen zodra hij het hele bedrag had terugbetaald. Zo te merken hing Osama de begripvolle maar strenge baas uit. Fadl was niet van plan hierop in te gaan en slim genoeg om te beseffen dat Osama hem waarschijnlijk nooit meer zou vertrouwen, ook al deed hij het. 'Na de ontmoeting,' zei Fadl, 'had ik de indruk dat ik weg moest.' Opstijgen was gemakkelijk genoeg, maar ergens een zachte landing vinden was wat moeilijker. In de maanden voordat hij geluk had bij de Amerikanen, had Fadl tijd genoeg om zijn verhaal te repeteren. Volgens zijn eigen verklaring was hij er zonder resultaat mee gaan leuren bij een stuk of vijf landen, waaronder Syrië en Saudi-Arabië (waar, zo vertelde hij het New Yorkse hof, zijn gesprekspartners hadden geprobeerd hem in dienst te nemen om Osama te vermoorden).

In de beperkte mate waarin politieke carrières een verhaal met een moraal bevatten, ontnam het NIF aan het eind van het decennium Turabi de macht. Hij kwam uiteindelijk in de gevangenis terecht (stond bij tijd en wijle ook onder huisarrest), net op het ogenblik waarop de Soedanese aardolie begon te stromen, waardoor Khartoem het vooruitzicht kreeg zich te kunnen losmaken van de gevaarlijke financiële afhankelijkheid van Osama en zijn soort. Na 9/11 raakten de Verenigde Staten mettertijd betrokken bij vredesonderhandelingen om de oorlog tussen Khartoem en de zuidelijke opstandelingen te beëindigen, die het derde decennium in was gegaan. Het NIF had zijn koers volslagen gewijzigd en Turabi voelde zich ongetwijfeld verraden in zijn missie in Soedan de revolutie te ontketenen. Toch was de prijs die hij zijn land had laten betalen voor zijn mislukte experiment niet mis geweest.

Hoe meer ik nu nadenk over het Soedan van Turabi, hoe meer ik zou willen dat ik in de jaren tachtig toch wat slimmer was geweest. Er waren jaren eerder zo veel karaktertrekken van Al-Qaeda in Soedan te zien, zij het in een uiterlijk presentabeler vorm. Het NIF was toen niet betrokken bij terrorisme van het soort van Osama (hoewel, toen het eenmaal aan de macht was, de eigen variant van politiek ge-

weld afschrikwekkend genoeg was). Maar beide namen de westerse technologie over voor een bepaald doel dat door en door, ja in zijn essentie, antiwesters was. De eerste computers die ik in Khartoem zag stonden niet in de kantoren van de straatarme regering maar in het hoofdkwartier van het NIF en ze werden bediend door heren die vaak waren opgeleid aan Amerikaanse universiteiten, met Amerikaanse overheidsbeurzen.

Zelfs destijds vond ik Turabi met zijn jonge volgelingen vreemd uit de pas lopen met hun westerse ervaring. Die vaak gortdroge kaderleden van het NIF hadden een heel lange tijd, soms zelfs jaren achter elkaar, in de Verenigde Staten, Engeland of Duitsland gezeten, vaak zonder het minste begrip van wat deze westerse samenlevingen nu eigenlijk dreef. Zij die in de Verenigde Staten hadden gestudeerd spraken de taal vloeiend, tot en met de gangbare *slang*, en deelden de fascinatie van de Amerikanen voor sport. Maar cultuurschok of verlegenheid had ze ervan weerhouden het Amerikaanse leven met al zijn tegenspraken en complicaties van binnen en van buiten te gaan verkennen. Of wellicht, realiseerde ik mij later, was het nooit hun bedoeling geweest het Westen te doorgronden. Wat radicale moslims als Turabi in Amerika op prijs stelden was de volslagen vrijheid hun ideeën te kunnen ontwikkelen in een maatschappij die gebaseerd was op religieuze vrijheid als onvervreemdbaar goed. Dat een dergelijke luxe maar vrij weinig moslims in hun eigen vaderland was gegeven, was punt twee. De Verenigde Staten kwamen wat dat betreft goed van pas: om kennis te verwerven, om geld te verdienen, om in rond te reizen zonder dat er vragen werden gesteld of zonder te worden lastiggevallen, om eens terdege door te krijgen hoe zij hun ideale samenleving er niet wilden laten uitzien, want daar ging het in hun dromen nog steeds om.

Na de machtsgreep lukte het het NIF grotendeels zichzelf – en de radicale buitenlandse gasten – buiten het voetlicht te houden. Volgens mij hebben de Amerikaanse inlichtingendiensten nooit serieus het NIF geïnfiltreerd, althans zodanig dat zij zijn politiek konden begrijpen en weerstreven. De Verenigde Staten waren afhankelijk geworden van geraffineerde elektronische afluisterapparatuur en spionagesatellieten, maar konden niet meer terugvallen op de wat

ingewikkelder klassieke vormen van informatiewinning die niet konden worden uitgevoerd in het comfort van een airconditioned kantoor – scherp nadenken, daadwerkelijk erop uitgaan en mensen opzoeken om erachter te komen wat die dachten. Toen er na 9/11 een memorandum uit 1996 werd gepubliceerd waarin de Amerikaanse eisen aan Khartoem werden verwoord, vielen mij in het bijzonder de punten vier en vijf op, die handelden over faciliteiten die Soedan zogenaamd zou gebruiken om 'terroristische elementen van Hamas en andere bewegingen' te trainen. 'Het militaire kamp Mertkhiyet, gelegen op de geografische coördinaten 15-43-30N 32-24-07E moet worden ontmanteld,' eiste het memo, 'en bewijs moet worden geleverd dat dit kamp is vernietigd, zoals het toestaan van inspecties door Amerikaanse militairen.'[67]

Een dergelijke precisie in het grootste land van Afrika! Misschien was dat het kamp dat ambassadeur Carney bezocht voordat Washington in 1996 besloot het NIF te laten voor wat het was en Soedan te isoleren. Toen omschreef Madeleine Albright, nog steeds Amerikaans ambassadeur bij de Verenigde Naties, Soedan als 'een addernest van terrorisme' en had niets dan negatieve opmerkingen. Sindsdien heb ik met andere westerse diplomaten gesproken die door de tijd heen andere kampen hadden bezocht. Veel van Osama's mannen waren ongetwijfeld al weg of hadden zich na zijn uitzetting goed verborgen. Hoe het ook zij, de diplomaten waren het erover eens dat de kampen waarvan de Amerikanen beweerden dat ze terroristen produceerden, inderdaad dienden voor het trainen van jonge mannen. Maar op die zeer terloops onder begeleiding gemaakte rondreizen konden diplomaten of zelfs militaire attachés natuurlijk geen onderscheid maken tussen terroristen en het volksverdedigingsleger, vaak ongelukkige studenten en andere jongelingen die van de straat waren gepikt en een elementaire infanterietraining kregen voordat zij werden afgevoerd naar de uitzichtloze burgeroorlog in het zuiden.

Ik ben een jogger en een van mijn favoriete rondes loopt langs de Nijl in Khartoem, in de betrekkelijke koelte vlak na zonsopgang. Ik kan me nog herinneren wat ik voelde, de eerste keer dat ik langs een lange rij jonge rekruten kwam die in de tegenovergestelde richting aan het joggen waren en die allemaal scandeerden: 'Er is geen andere god dan Allah en Mohammed is Zijn profeet.' In mijn ogen waren ze

beslist Soedanees, en ik kan mij niet voorstellen dat terroristen zo vrijmoedig waren dat zij het risico zouden lopen hun taak zo in het openbaar uit te voeren. Ik beken dat ik misleid kan zijn geweest door te mooie herinneringen tijdens mijn eerste bezoek aan Khartoem in 1964. Ik stond toen versteld van rivaliserende Soedanese politici die midden in een zinderende crisis een vierdaagse wapenstilstand afkondigden en respecteerden, om niet het staatsbezoek van koningin Elizabeth aan haar voormalige kolonie met alles wat daarbij hoorde te hoeven afgelasten.

Algerije: Sport et Musique

Op 14 december 1999 joeg Diana Dean, een Amerikaanse douanebeambte in Port Angeles, in de staat Washington, onopzettelijk een nerveuze jongeman de stuipen op het lijf toen hij van de laatste pont van die dag af reed, op weg van Vancouver in Canada naar Seattle. Er was niet zoveel voor nodig om hem te laten schrikken. Routinematig vroeg zij naar zijn paspoort en gaf hem opdracht de koffer open te maken van zijn huurauto, een spiksplinternieuwe donkergroene Chrysler 300. In plaats daarvan sprong hij weg, de nacht in, probeerde zich te verstoppen onder een aldaar geparkeerde pick-up, ontsnapte en werd pas in zijn kraag gegrepen toen het hem niet was gelukt een andere auto, die voor een stoplicht stond, te bemachtigen. Bij nader onderzoek bleek dat de ruimte rond de reserveband in zijn bagagekoffer volgepropt was met genoeg RDX, een chemisch verwante stof aan nitroglycerine en andere vluchtige explosieven, kunstmest, Casio-schakelklokjes en elektronische printplaten, om de luchthaven van Los Angeles op te blazen.

Dat was dan ook zijn missie voor Al-Qaeda, zoals Ahmad Ressam in 2001 bekende, nadat een jury hem schuldig had bevonden en hij een eis van 130 jaar gevangenisstraf tegen zich hoorde uitspreken. De dagen volgend op zijn toevallige arrestatie deelde Ressam de krantenkoppen met een zaak in het verafgelegen Jordanië. Daar, en vrijwel gelijktijdig, vond de Jordaanse veiligheidsdienst explosieven, verborgen in een speciaal gebouwde kelder, daar samengebracht door plaatselijk goed bekendstaande fundamentalisten, die werden beschuldigd van samenzwering tot een aanslag op het Radisson Hotel, favoriet bij Amerikaanse toeristen, een bijbelse archeologische vindplaats op de Nebo (vanwaar Mozes het Beloofde Land nog

mocht zien) en andere doelen. In Washington was Richard Clarke, hoofd terrorismebestrijding bij de Nationale Veiligheidsraad, zowel verrast als opgelucht. Dankzij zulk puur geluk verliep de nieuwjaarsviering zonder dat terroristen gebruik gingen maken van dat spectaculaire ogenblik om de millenniumviering te verpesten.[1]

Toch was ik diep geschokt. Ahmad Ressam was Algerijn. Zijn arrestatie, of liever gezegd zijn arrestatie in de Verenigde Staten, toen hij vanaf huis al halverwege de wereld was, stond haaks op alles wat ik wist van Algerije en ik vleide mij met de gedachte dat ik in een heel leven toch aardig wat kennis over dat Noord-Afrikaanse land had vergaard. Algerije had een bijzondere plaats in mijn hart sinds ik het voor het eerst bezocht in de jaren vijftig, als buitenlands correspondent om verslag te doen van de laatste koloniale oorlog van Frankrijk, de tot mislukken gedoemde strijd om Algerije Frans te houden. Daarna had ik ervoor gezorgd dat land toch jaarlijks te kunnen bezoeken. Nu dwong de zaak-Ressam mij abrupt lang gekoesterde veronderstellingen over Algerije en de aard van het politieke jihadisme te herzien. Ik was niet de enige. In Washington gaven vooraanstaande functionarissen bij de terrorismebestrijding toe dat ook zij versteld stonden.

Mijn meest onwankelbare overtuiging aangaande de Algerijnen was dat zij onveranderlijk tot de meest etnocentrische volkeren ter wereld behoorden, die volstrekt geen mondiale belangstelling hadden. Nergens in het woelige verleden van Algerije, dat ik had verslagen, lag de einder van de vaak grootse acteurs in dat spel – in de jaren vijftig radicale Franse legerkolonels, extremistische Franse kolonisten en Algerijnse nationalisten, in de jaren negentig Algerijnse fundamentalisten – verder dan Algerije zelf. Van buiten bezien strekte het Algerijnse operationele terrein voor inzameling van fondsen en wapensmokkel zich uit tot Frankrijk, met een grote Noord-Afrikaanse immigrantenbevolking, en tot nabijgelegen delen van West-Europa, maar toch alleen in zoverre die in het onmiddellijk geografische verlengde van Algerije zelf lagen. Enkele miljoenen Algerijnen en Franse staatsburgers van Algerijnse afkomst woonden in Frankrijk. Hun gevoelens en hun loyaliteit – en dikwijls ook hun familie – overspanden de Middellandse Zee. Voor veel Algerijnen, getekend door 132 jaar Franse koloniale overheersing, was en bleef Frankrijk

de traditionele vijand en zelfs erfvijand, hun nationale equivalent van de Grote Satan. Typerend voor hen was hun allesverterende, vaak blinde haat-liefdeverhouding die zichzelf genoeg was, zeer tot verbazing van buitenstaanders.

Soms leek dat gevoel van nooit eindigend onrecht zo verankerd in de Algerijnse genen dat het logica onmogelijk maakte. Zo ging vrijwel de hele radicale Arabische wereld achter Saddam Hoessein staan toen hij in 1990 Koeweit binnenviel. In de maanden die voorafgingen aan de door Amerika en zijn coalitie uitgevoerde verdrijving van Irakese troepen uit het kleine olie-emiraat aan de Perzische Golf in de winter van 1991, werden de Verenigde Staten overal het doelwit van Arabische extremisten, behalve in Noord-Afrika. Met name in Algerijnse ogen werden uitsluitend de Fransen verantwoordelijk gehouden. Frankrijk werd gelaakt omdat Parijs beweerde beste maatjes met de Arabieren te zijn, zwoer zijn uiterste best te doen de oorlog te voorkomen, maar uiteindelijk toch troepen stuurde voor die coalitie die de Irakezen uit Koeweit moest zetten. Dat was wat er alom te beluisteren viel.

Maar toen ik net voor het uitbreken van de oorlog Algerije bezocht, ontdekte ik dat de wrok jegens Frankrijk in verband met het Koeweitse conflict slechts marginaal was. In feite is tot op heden het koloniaal geheugen zodanig dat de Fransen zich in Algerijnse ogen nooit hebben kunnen laten vergeven voor wat dan ook. Vanaf 1830 hadden Europese kolonisten, wier aantal mettertijd bijna een miljoen bedroeg, de Algerijnen van hun land verdreven, veel van hun traditionele waarden verwoest en de islam gemarginaliseerd. Toen opeens ontvluchtten alle kolonisten op enkele duizenden na binnen enkele maanden Algerije op het moment dat dit in juli 1962 onafhankelijk werd, na een wreed achtjarig conflict waarbij de Algerijnse propaganda beweerde een miljoen van zijn moslims – destijds één op negen – te hebben verloren.

Hoe meer ik mij echter interesseerde voor de zaak-Ressam, des te meer raakte ik het spoor bijster. Ik had hier te maken met een jonge Algerijn die, zoals duizenden van zijn landgenoten, zijn geboorteland had verlaten vrij snel nadat het leger in januari 1992 de macht had gegrepen, door de tweede ronde van de parlementsverkiezingen te annuleren die het Islamitisch Reddingsfront, meestal bekend on-

der de Franse initialen FIS, op het punt stond te winnen. De legercoup maakte een abrupt eind aan drie jaren onstuimige hervormingen, zeer tot de stilzwijgende opluchting van de grotendeels Franstalige burgerlijke samenleving in Algerije, plotseling doodsbenauwd bij het vooruitzicht op een islamitische republiek in Iraanse stijl, in het westelijk deel van de Middellandse Zee.

In die drie jaren hadden de Algerijnen het voor de eerste keer sinds de onafhankelijkheid gewaagd in het openbaar hun éénpartijstaat te bekritiseren, beheerst door de Franstalige militaire kaste, die er expert in was geworden de winst af te romen van de nationale olie- en aardgasrijkdom. Algiers bezoeken in die periode was even opwindend als Moskou bezoeken tijdens de perestrojka, om vergelijkbare redenen. Als het sovjetmodel, dat in Algerije zo lang in aanzien was, in zijn thuisbasis openlijk in twijfel kon worden getrokken, kon diens Noord-Afrikaanse equivalent dat ook, door Algerijnen wie het lange tijd niet was toegestaan kritiek op het regime te uiten.

In juni 1990 verrasten normale Algerijnen zichzelf en choqueerden hun gevestigde orde, door bij gemeenteraadsverkiezingen massaal te stemmen op het FIS, de enige wettige fundamentalistische partij van Noord-Afrika, het jaar daarvoor legaal geworden, tot grote afkeer van de buurlanden Marokko en Tunesië. Het resultaat weerspiegelde eerder massaal protestgedrag onder de stemmers tegen de corrupte, incompetente en zelfgenoegzame, wereldlijke gevestigde orde, dan de wens een islamitische republiek in het leven te roepen. De boosdoener was het FLN, het Nationaal Bevrijdingsfront, dat de strijd tegen de Fransen had geleid, om vervolgens na de onafhankelijkheid de macht naar zich toe te trekken. En de stemmers gooiden die rotzakken eruit. Dat was de werkelijke betekenis van de eerste meerpartijenverkiezingen in het onafhankelijke Algerije. Het FIS had hard gewerkt aan zijn overwinning en zorgvuldig steun aan de basis verworven. De rivaliserende wereldlijke partijen hadden die moeite niet genomen.

Het volgende anderhalf jaar wekte het fundamentalistische bewind in steden en regionale organen alom angst en walging, met name onder de Franstalige stedelijke modale en bovenmodale klasse. Maar de wereldlijke Algerijnse burgerlijke samenleving voelde daardoor evenmin de noodzaak de verschillen teniet te doen en in

brede kring aanvaarde wereldlijke politieke partijen te vormen voor de duidelijk cruciale parlementsverkiezingen die voor december 1991 op het programma stonden. De waarschuwingssignalen waren duidelijk. Het FIS organiseerde indrukwekkende – en zelfs bedreigende – politieke bijeenkomsten en marsen in Algiers, soms tot voor de poorten van het presidentieële paleis. Elke vrijdag luisterden tienduizenden volgelingen naar de preken van het FIS in radicale moskeeën die met opzet half afgebouwd bleven (want eenmaal afgebouwd moesten hun imams toestemming van de regering hebben om te prediken).

Jonge fundamentalisten, die de recentelijk triomferende moedjahedien in Afghanistan nadeden, begonnen kohl in hun ogen te dragen, wat op hun gesprekspartners eerder overkwam als een meer radicale chique manier om zich op te stellen dan als toewijding aan de jihad. Zij kwamen voor het vrijdaggebed bijeen in een moskee in een buitenwijk, met als bijnaam Kaboel, waar een handjevol veteranen van de jihad – en nog veel meer komedianten – enigszins spottend 'de Afghanen' werden genoemd. De Algerijnse islam, die onder Frans koloniaal bewind lange tijd was onderdrukt, was op mij altijd overgekomen als erg stevig verankerd in Algerije. Abdelhamid ben Badis, een Algerijn van vóór de Tweede Wereldoorlog en een islamitisch hervormer, was het oriëntatiepunt, niet Sayyid Qutb of enige andere Moslimbroeder uit de Masherk, het kernland van de islam in het oosten. Zijn leus was: 'Islam is mijn religie, Arabisch mijn taal, Algerije mijn land.'[2]

Naarmate de parlementsverkiezingen naderden, deden het FLN en de wereldlijke rivalen alsof de resultaten uit 1990 puur toeval waren geweest. De leiders van het FIS waren gearresteerd en eind juni veilig opgeborgen. De seculiere politieke elite ademde opgelucht. Zij negeerde de organisatie aan de basis, waar de kracht van het FIS lag. In de eerste ronde van de parlementsverkiezingen in die maand december speelden de seculiere partijen het FIS in de kaart door te weigeren een eenheidsfront te vormen achter één enkele compromislijst van kandidaten, waardoor zij hun eigen kracht versplinterden, wat ze fataal werd. Het massaal stemmen op het FIS was aanzienlijk minder dan het jaar daarvoor, maar toch altijd nog goed voor een meerderheid, en dus wonnen veel FIS-kandidaten doorslaggevend

bij de eerste ronde, zodat de overwinning in de tweede ronde in januari zo goed als vaststond.

In de dagen voorafgaand aan de machtsgreep zette het leger massabijeenkomsten in Algiers op touw, met steun van vakbonden, vrouwengroepen en wat laat actief geworden seculiere organisaties. Er werd voortdurend gewaarschuwd met het schrikbeeld van de Iraanse islamitische revolutie in 1979 – 'Eén man, één stem, één maal.' Noch de generaals noch de burgerlijke politici steunden een riskant, maar mogelijk verstandiger alternatief dat naar voren werd geschoven door president Chadli Benjedid: laat het FIS winnen en een regering vormen, maar onder toeziend oog van het leger, dat klaarstaat om in te grijpen mochten de fundamentalisten proberen de wereldlijke grondwet te ondermijnen. Op die manier konden normale Algerijnen zelf een oordeel vormen over de excessen van de fundamentalisten en zouden dan ook hun eventuele afzetting beter kunnen begrijpen. De generaals gaven er de voorkeur aan de president tot aftreden te dwingen (hoewel de alternatieve formule jaren later werd gebruikt door het Turkse leger, om zich te ontdoen van een fundamentalistische regering in wat bekend kwam te staan als Turkijes 'eerste postmoderne staatsgreep'). Zij hadden met opzet het verkiezingsproces afgebroken, duidelijk een veel explosiever besluit dan wanneer zij een smoes hadden gevonden waarbij de stemming tot onbepaalde datum was uitgesteld.

Ze raakten in paniek, begonnen te improviseren, en dat alles had de vreselijkste gevolgen. De fundamentalisten hebben het de seculiere oppositie nooit vergeven dat zij haar eigen zo luid gebazuinde democratische idealen heeft verraden. Wat beschouwd werd als verraad werd aangegrepen om systematische moordpartijen te rechtvaardigen binnen de burgerlijke samenleving. Volgens een oud Frans gezegde waren 'de Tunesiërs de vrouwen van Noord-Afrika, de Algerijnen de mannen en de Marokkanen de leeuwen'. Al snel verzonk Algerije in een smerige herhaling van het geweld van zijn eigen onafhankelijkheidsoorlog tegen Frankrijk. Meer dan 150.000 mensen kwamen om in het eerste decennium van het nieuwe conflict, en dat is nog niet afgelopen (hoewel het dodental de afgelopen jaren is gedaald). Tot de eerste fundamentalisten die werden gedood behoorden ongeveer 200 Afghanistanveteranen die terug waren gekomen.

Binnen enkele maanden werd het FIS verboden, het uitgebreide netwerk van plaatselijke ambtenaren dat in 1990 was gekozen naar huis gestuurd en werden tienduizenden verdachte jonge sympathisanten willekeurig gearresteerd, meer dan eens gemarteld en routinematig in concentratiekampen in de Sahara gestopt, waar er nogal wat fanatieke jihadstrijders werden. Om de militaire dienst in een burgeroorlog te ontduiken en werk te vinden verdwenen Ressam en met hem vele andere jonge Algerijnen zolang ze de kans daartoe hadden.

Die onderdrukking speelde de radicale minderheid van het FIS in de kaart, die zich wel abusievelijk begon te betitelen als salafieten. Dat was de benaming, met als letterlijke betekenis 'voorouders', die figuurlijk sloeg op de vroege islamitische leiders, en die de Saudiërs hadden gegeven aan hun eigen interpretatie van de islam, met voorkeur voor het wahhabisme (Saudische salafieten vonden dat hun Algerijnse naamgenoten vrijwel geen enkele theologische overtuiging met hen deelden). De zelf uitgeroepen Noord-Afrikaanse salafieten hadden nooit iets moeten hebben van de optimistische verwachting van de gematigde, zogenaamde Algerianistische vleugel, dat het FIS wel de macht kon krijgen via de stembus. Nu voelden de salafieten zich gerechtigd te doen wat zij altijd graag hadden willen doen: een algehele jihad voeren om de macht te grijpen en een islamitische republiek te vestigen. Niemand werd gespaard.

Ik kreeg een akelig voorgevoel toen er binnen een maand na de machtsovername door het leger Europeanen en Algerijnen werden vermoord in de kasba van Algiers, dat vervallen, overbevolkte oude stadshart dat uitzag over de Middellandse Zee. Dat deed erg denken aan de oorlog tegen Frankrijk, toen Algerijnen, naast Franse kolonisten en soldaten, ook hun landgenoten afmaakten. Zoals toen werden er macabere excessen begaan: doorgesneden keel, bekend als de 'Kabylische glimlach', afgehakte neus en borsten, afgesneden penis in de mond van het slachtoffer gestopt. Ik vertelde dat aan een oude Algerijnse nationalistische vriend, die in dat oude conflict een hoofdrol had gespeeld. Hij maakte mij duidelijk dat hij het niet leuk vond eraan herinnerd te worden door een vreemdeling, al was dat dan een oude vriend. De gevestigde orde, die hij diende, weigerde te twijfelen aan de wijsheid van de ingeslagen weg en vond zelfs een woord dat zij trots gebruikte om zichzelf te omschrijven: 'uitroeiers'. Dat bespaar-

de de Algerijnen dan tenminste de omslachtige hypocrisie van 'het winnen van hart en geest'. Als het op het gebruik van geweld aankwam was er niet veel zichtbaar verschil tussen beide protagonisten.

Hoe het ook zij, drie jaar lang had het militaire bewind de grootste moeite de zaken enigszins onder controle te houden (en zelfs tien jaar later zijn de veiligheidsdiensten nog niet in staat sporadisch geweld te voorkomen). Die vroege jaren beheersten de fundamentalisten hele weken Algiers zelf, controleerden vitale wegen naar de provincies, waar zij willekeurig tol hieven en guerrillaoperaties op het platteland uitvoerden. Het conflict werd al snel zo schimmig dat zelfs de beste plaatselijke analisten er niet meer in slaagden duidelijk de scheidslijnen tussen vriend en vijand te trekken. Algerije viel ten offer aan de dagelijkse paranoia van autobommen, bijlslagers, verdwijningen, routinematige marteling en moord op journalisten, zangers en theaterdirecteuren.

Fundamentalisten die zich voordeden als soldaten, met officiële legeruniformen, vermoordden routinematig reizigers bij valse versperringen op grote wegen, of waren dat echte soldaten met echte uniformen, die het moordwerk deden en vervolgens beweerden vermomde jihadstrijders te zijn? Moordenaars gekleed als fundamentalistische guerrillero's vermoordden ongewapende dorpelingen binnen gezichts- en gehoorsafstand van soldaten op nabijgelegen legerbases, die ze niet te hulp schoten. Tientallen westerlingen die in Algerije werkten werden vermoord (opvallend genoeg waren het nooit Amerikanen). In het voorjaar van 1994, tijdens een bijzonder gewelddadige periode toen de regering vrijwel op de knieën lag (zoals ze later toegaf), maakte ik twee benauwde weken door als verslaggever in Algerije. Zelfs het oude Hotel Saint-Georges, de trots van het koloniale Algerije, hoofdkwartier van generaal Eisenhower in de Tweede Wereldoorlog, was niet veilig.

Mijn enige bescherming was een door de wol geverfde taxichauffeur, die ik en andere correspondenten al jarenlang gebruikten. We betaalden hem goed en hij stelde nooit lastige vragen. Onze ongeschreven afspraak luidde dat hij niet vroeg waar ik naartoe wilde totdat ik in de taxi zat. In tegenstelling tot veel andere taxi's in de derde wereld, die meestal toevallig niet in de buurt zijn als je ze het hardst nodig hebt, bleef hij in de auto en stond altijd klaar om te ver-

trekken zodra ik van mijn ontmoetingen terugkwam. In het voortdurend vastzittende verkeer in Algiers was een dergelijke aandacht voor detail van belang – geen enkele westerling wilde langer dan strikt noodzakelijk op straat lopen. Ik heb nooit zijn advies in twijfel getrokken. Hij vertelde mij wanneer ik min of meer veilig bepaalde buurten kon bezoeken en ik betwistte niets als hij mijn voorgestelde timing ongeschikt vond.

De meeste bleekhuidige westerlingen waren al lang uit Algerije weg, diplomaten verlieten zelden hun goed beschermde behuizingen en journalisten, met name westerse journalisten, vormden een gemakkelijk doelwit in de beruchte opstoppingen in Algiers of vrijwel overal elders in het land. Er werd naar verhouding te weinig verslag gedaan van die oorlog.[3] Niet iedere buitenlandse correspondent wilde dat risico lopen, fysiek of professioneel. Het bewind had geen belang bij buitenlandse verslaggeving, die het niet kon censureren. Visa waren dus moeilijk te krijgen. Mettertijd werden officiële toezichthouders en gewapende escortes verplicht 'voor eigen veiligheid', en natuurlijk ook voor die van het bewind. Weinig Algerijnen waren bereid onder zulke omstandigheden te praten. De regering begon er een gewoonte van te maken verslagen van slachtpartijen aan buitenlandse televisiestations te leveren, met name in Frankrijk, heel lang het enige land dat überhaupt serieus in het conflict was geïnteresseerd.

Naarmate het geweld zich jaar na jaar voortsleepte, deserteerden legerofficieren die het zat waren, om vervolgens het hogere commando ervan te gaan beschuldigen de meest extremistische fundamentalisten van de Gewapende Islamitische Beweging, een splinterorganisatie van het FIS, bekend onder de initialen GIA, te infiltreren en te radicaliseren. Aanvankelijk werden die aantijgingen van de hand gedaan als propaganda. Maar de beschuldigingen van de weglopers waren opvallend in overeenstemming met de geruchten over het geweld, die zo'n beetje een legende waren gaan vormen. Steeds meer voormalige legerofficieren deden, als ze eenmaal veilig in het buitenland zaten, een boekje open over de speciale eenheden, die als opdracht hadden misdaden te begaan tegen burgers, waarvoor de regering vervolgens de fundamentalistische tegenstander verantwoordelijk hield.

Pogingen van het leger zijn eer in Frankrijk te verdedigen mislukten in 2002. Generaal Khaled Nezzar, de voormalige chef van de generale staf en al lang de éminence grise van het bewind, klaagde in Parijs Habib Souaidia aan, een jonge dissidente tweede luitenant, wegens smaad omdat hij in een bestseller het leger had beschuldigd van medeplichtigheid aan massamoord op burgers, waarna de fundamentalisten de schuld kregen. Maar getuigen van de verdediging kwamen keer op keer met gedetailleerd belastend bewijs. Het proces werd in Algerije en Frankrijk van nabij gevolgd, dankzij het feit dat de Franse media het van a tot z versloegen. Voormalig kolonel Mohammed Samraoui, nummer twee van de contraspionage in het leger voordat hij uit walging deserteerde, was kroongetuige. Hij legde het Parijse hof uit hoe de gewapende veiligheidsdiensten in de maanden voorafgaand aan de staatsgreep van 1992 de 'GIA opzetten' voordat ze uiteindelijk de controle over de beweging verloren. Het doel was het FIS te verzwakken en ten slotte te elimineren. 'We stelden een lijst op van de gevaarlijkste mensen en eisten hun arrestatie,' zei hij, 'maar dat was vergeefs: zij waren nodig [moesten vrij zijn] om terroristische groepen te kunnen opzetten. In plaats daarvan arresteerden we links, rechts en in het midden. Wij probeerden de beweging te radicaliseren.'[4] Samraoui zei dat het leger al in 1991 een lijst had opgesteld van 1100 'gevaarlijke fundamentalisten'. De inlichtingendienst van het leger wist welke Algerijnse vrijwilligers in Afghanistan hadden gezeten en ving ze op toen ze terugkwamen. 'Zij namen allemaal de vlucht naar huis via Tunis, want die was de helft van de prijs,' herinnerde hij zich. 'Zodra ze in Algiers landden, benaderden wij hen en rekruteerden hen.'[5] Het bleek dat veel van de terroristische technieken blauwdrukken waren van de technieken, die met maar al te veel succes gebruikt waren door de spionagespecialisten van het Franse leger. Die hadden de Algerijnen tegen elkaar weten op te zetten tijdens de onafhankelijkheidsoorlog. In dit nieuwe conflict probeerden beide partijen hun landgenoten én buitenlandse regeringen te manipuleren. Terrorisme gebruiken om de westerse publieke opinie te beïnvloeden werd voor Algerijnse fundamentalisten en legerautoriteiten een gemene zaak.

Het voornaamste buitenlandse richtpunt was Frankrijk. Parijs had schoorvoetend de legercoup in 1992 goedgekeurd en bleef het

bewind vrijkopen met leningen en herziening van de torenhoog oplopende Algerijnse schuld. Frankrijk te vriend houden werd beschouwd als even vitaal voor het leger als een poging Parijs te dwingen zijn hulp aan de regering stop te zetten dat was voor de fundamentalisten. Pas jaren later gaven Franse functionarissen indirect en met tegenzin toe dat ook zij de Algerijnse regering ervan hadden verdacht actief gebruik te maken van terrorisme om de Franse Algerije-politiek te beïnvloeden. Van tijd tot tijd gaven overgelopen Algerijnse functionarissen informatie die tot dan toe speculatieve theorieën scheen te bevestigen over de grote anti-Franse terroristische acties. Zo zei Abdelkhader Tigha, een voormalige Algerijnse veiligheidsbeambte, die in Thailand een lange straf in de gevangenis uitzit, zes jaar na het gebeurde dat het leger achter de moord zat op zeven Franse cisterciënzer monniken in de bergen ten zuiden van Algiers in 1996, een daad van terrorisme die de Franse publieke opinie diep schokte. Tigha vertelde dat de inlichtingendienst de algemeen leider van de GIA, Djamel Zitouni, in zijn macht had en zijn mannen gebruikte om burgers te vermoorden teneinde de Algerijnse en Franse publieke opinie op te zetten tegen de jihadisten. Zitouni, vertelde Tigha, kreeg bevel de monniken te ontvoeren in een operatie die opgezet was om ze uit te leveren aan Frankrijk (met, zo suggereerde hij, mogelijk Franse goedkeuring) maar niet ze te vermoorden. Die operatie liep uit de hand. De monniken werden onthoofd toen Zitouni gedwongen werd ze over te leveren aan nog veel extremistischer rivalen van het GIA.[6]

Foutje of niet, het barbaarse lot van de monniken diende ongetwijfeld militaire doeleinden van Algerije, omdat het in Frankrijk een klimaat van afkeer van de fundamentalisten schiep en verder de GIA in diskrediet bracht, door de zoveelste daad die haar reputatie van zinloos geweld bevestigde (in fundamentalistische kringen in Londen sloegen zelfs verstokte vrienden van de Golf hun armen ten hemel als het ging om Algerije, een wild land waar niets van de verdraaide logica opging die zij gebruikten ter verdediging van Al-Qaeda en andere jihadistische groeperingen). Even duister was de kaping, Kerstmis 1994, van een Airbus van Air France op de luchthaven van Algiers, door een zelfmoordcommando van de GIA, onder zulke verdachte veiligheidsomstandigheden dat de Franse regering kritiek le-

verde op wat zij beschouwde als tweeslachtig gedrag van de Algerijnse autoriteiten. Slechts onder zware druk van Frankrijk gaven de Algierse autoriteiten hun toestemming het vliegtuig te laten opstijgen.[7] De kapers waren van plan het tegen de Parijse Eiffeltoren te laten vliegen, een opzet die mogelijk Al-Qaedateams heeft geïnspireerd om een kleine zeven jaar later de Twin Towers en het Pentagon tot doelwit te nemen. Maar de Franse oproerpolitie bestormde het vliegtuig tijdens het bijtanken in Marseille en doodde de terroristen.

Daarop stak het vergeldend terrorisme de Middellandse Zee over. Van juli tot oktober 1995 kwamen er tien Franse burgers om en raakten er meer dan tachtig zwaargewond bij een aantal terroristische operaties, meestal amateuristische bomexplosies, voornamelijk uitgevoerd in de Parijse metro. De GIA kreeg vrijwel onmiddellijk de schuld.[8] Binnen vier maanden kwamen de voornaamste daders aan het daglicht door enkele belangrijke arrestaties.[9] Een Franse deskundige op het gebied van terrorismebestrijding vertelde mij dat de terroristische campagne niet meer had gekost dan 200.000 Franse frank – destijds een kleine 70.000 gulden. Maar daarmee was niet alles voor elkaar. Toen de metroterroristen in de herfst van 2002 voorkwamen, suggereerden de advocaten van de verdediging dat de beruchte Sécurité Militaire van Algerije – die als spotnaam Sport et Musique draagt – Ali Touchent had gemanipuleerd, het brein van de GIA dat duidelijk achter de aanvallen had gezeten en opeens vreemd genoeg verdwenen was.[10]

Maar aangezien Touchent al in 1989 door de Franse contraspionage aan de tand was gevoeld en er begin jaren negentig heel bedreven in raakte de diverse Europese polities te ontlopen, werd dezelfde politie steeds opnieuw van medeplichtigheid verdacht. Ruim een jaar later, in mei 1997, kondigden de Algerijnse autoriteiten aan dat hij in het centrum van Algiers was omgekomen bij een schietpartij in de buurt van een van mijn favoriete hotels, het Albert Premier. Zijn in theorie gevaarlijke terugkeer naar Algiers en het feit dat hij naar verluidt in een zwaarbewaakt politiecomplex woonde, deed ook vragen rijzen aangaande zijn werkelijke opdrachtgevers. Pas in februari daarop waren de Algerijnen zover dat zij zijn dood aan de Fransen konden bevestigen – dankzij zijn gebit. Het uitstel scheen de zoveel-

ste niet geheel vriendelijke boodschap aan Frankrijk.

Deze duistere details lijken schering en inslag bij terrorisme en terrorismebestrijding, en de diverse occulte gebruiken daarvan, ver voorbij de grenzen van Algerije. Zelfs vóór 11 september begon Louis Freeh, destijds directeur van de FBI, Algiers te vereren met zijn aanwezigheid, stemde in met stilzwijgende samenwerking, zeker aangaande de Afghaanse veteranen. Maar pas bij een bezoek aan Algiers op 13 december 2002 merkte een Amerikaanse functionaris, onderminister van Buitenlandse Zaken William Burns, op: 'We kunnen nog veel leren van de manier waarop Algerije het terrorisme bestrijdt.' Een dergelijke publieke pluim was iets heel anders vergeleken met de dagen dat de officiële Algerijnse mantra wilde dat de buitenwereld – met de opmerkelijke, maar zelden erkende uitzondering van Frankrijk – de andere kant op keek zolang de slachtoffers 'maar' Algerijnen waren.

Samenwerking met de Verenigde Staten was een lang gezochte doorbraak voor het bewind dat er in het begin en het midden van de jaren negentig van overtuigd was geraakt dat Washington wel wilde leven met een fundamentalistisch bewind in Algiers. Spionagedossiers, en zeker die over terrorisme, zijn pasmunt in de sfeer van veel regeringen. In het verleden waren de intriges van Sport et Musique van weinig belang geweest voor de Verenigde Staten. Dat waren problemen die alleen voor de Fransen van belang waren. Ik mag graag denken dat de Amerikaanse onverschilligheid van destijds ingegeven was door afkeer van breedschalige manipulatie, om nog maar te zwijgen van martelpraktijken, die lang met het militaire bewind verbonden waren geweest.

Maar ook al zou dat inderdaad het geval zijn, alles veranderde op slag na 11 september, toen de Algerijnen dankbare Amerikaanse inlichtingendiensten met hun dossiers overspoelden. Alle cadeautjes werden voortaan met dank aangenomen en er werden vrijwel geen vragen gesteld over hoe die informatie dan wel was verzameld en hoe authentiek zij was. De Algerijnse inlichtingendienst had de Algerijnen die zich in de jaren tachtig hadden opgegeven voor de Afghaanse jihad scherp in de gaten gehouden en de contraspionagestaf in Pakistan na de staatsgreep van 1991 aanzienlijk uitgebreid. In de loop van de jaren hadden Franse deskundigen op het gebied van ter-

rorismebestrijding een soort zesde zintuig ontwikkeld om achter de ergste loze berichten van Sport et Musique te komen (en had de Direction de la Surveillance du Territoire in Pakistan agenten die Algerijnse en Franse jihadisten in de gaten hielden). Niettemin waren de Franse experts een tikkeltje te voorzichtig en dat betekende systematische twijfel aan fundamentalisten en andere Algerijnen die dolgraag aan de neergaande spiraal van hun land wilden ontsnappen.

Ingeklemd tussen wrede 'uitroeiers' en net zo gewelddadige fundamentalisten, wilden veel Algerijnen van alle geloofsovertuigingen naar het buitenland vluchten. Enkele zeer gelukkigen kregen visa voor Frankrijk, Canada en andere westerse landen. Emigratie was een oud verhaal, ook in betere tijden. Tienduizenden Algerijnen, de meesten na hun opleiding, waren het land uit gegaan omdat de op aardolie en -gas gebaseerde economie in de jaren tachtig inzakte en de politiestaat nog repressiever werd. Vanaf 1992 deden voortvluchtige fundamentalisten hetzelfde en zochten de beschermende schutkleur van gevestigde Algerijnse gemeenschappen in het buitenland. De Algerijnse regering was blij dat ze van hen af was. Frankrijk, de voornaamste reisbestemming voor de meesten onder hen, maakte zich op voor hun komst. Franse veiligheidsbeambten gingen er terecht van uit dat de legercoup tot gevolg zou hebben dat radicale fundamentalisten hun kant uit zouden komen. Sommigen wilden gewoon de 'uitroeiers' in hun vaderland ontlopen. Anderen gebruikten Frankrijk om geld, wapens en inlichtingen voor de goede zaak in te zamelen. Frankrijk had die ervaring in de oorlog van 1954-1962 al opgedaan. En Parijs wilde geen vervolg.

Binnen enkele maanden na het uitbreken van de nieuwe oorlog verloren de Franse veiligheidsbeambten niet veel tijd en zetten verdachte Algerijnen het land uit, vaak, volgens critici, met weinig respect voor de wet. Massale arrestaties volgden in 1992 en 1993 (een favoriete truc, in het Amerika van na 11 september herhaald, was erin gelegen verdachten te arresteren, ze op basis van een flinterdunne aanklacht vast te houden, en ze te veroordelen tot de al gezeten tijd als ze mettertijd voor de rechter kwamen; maar in tegenstelling tot Amerikaanse rechtbanken, die routinematig veroordeelden bij verdachte terroristische zaken vonnissen oplegden van meer dan een eeuw, hanteerden de Fransen, pragmatisch als ze waren, minder

strenge straffen: het doel was voornamelijk de onruststokers van de straat te houden). Frankrijk maakte geen geheim van zijn uitzettingspolitiek, waarschuwde herhaaldelijk de bondgenoten, en met name zijn onmiddellijke buurlanden, dat fundamentalisten zouden gaan proberen bij hen hun tenten op te slaan.

Jean-Louis Bruguière, de flamboyante hoogste rechter in Frankrijk op het gebied van de terrorismebestrijding, beweerde tegenover mij bij hoog en bij laag dat hij de Verenigde Staten ook had gewaarschuwd, maar, zo klaagde hij, aanvankelijk tevergeefs. Bruguière, die te vinden is achter kogelvrij glas, met deuren die op afstand worden bediend in kantoren op de hoogste verdieping van het Palais de Justice in Parijs, is nog steeds blij met zijn verregaande volmachten – de meest vergaande van Europa – en zijn privileges, waaronder twee voltijds lijfwachten en het recht een .357 Magnum te dragen. Hij kreeg volmachten die de Franse bureaucratie, soms ook rivaliserende inlichtingendiensten en een groot deel van de gangbare strafwet buitenspel konden zetten. Hij mocht graag controversiële uitspraken doen, verkondigde dat, als het aankwam op het beschuldigen van verdachten van misdaden of het uitschrijven van arrestatiebevelen, 'ik de officier, de rechter én de jury ben'. Zijn extensieve arsenaal omvatte vrijwel onbeperkt gebruik van telefoontaps en huiszoekingsbevelen, het recht verdachten 96 uur achter elkaar vast te houden (waarvan 24 zonder advocaat), het gebruik van politie-informanten, het volgen van preken in radicale moskeeën, en infiltratie van islamitische groeperingen en vergaderingen. Bruguière gebruikte zijn volmacht goed en kreeg daardoor Carlos de Jakhals, belangrijke Libische en Iraanse terroristen, en verder een menigte voetsoldaten achter de tralies.

In de Verenigde Staten gaven pas 11 september en de USA Patriot Act het ministerie van Justitie voldoende volmachten die in de buurt kwamen van de slagkracht waarvan Bruguière en zijn drie collega's gebruik konden maken sinds de instelling van het hof voor terrorismebestrijding in september 1986.[11] Hun methodes zijn hard, recht door zee, stuiten voortdurend voorvechters voor mensenrechten, evenals advocaten en liberale leden van de balie tegen de borst, die erop wijzen dat betrekkelijk weinig van zijn arrestaties uiteindelijk uitlopen op veroordelingen. Toch heeft Bruguière verklaard dat hij

ruim 400 fundamentalisten heeft laten arresteren en meer dan 5000 keer huiszoeking heeft laten doen sinds de eerste fundamentalistische terreuroperaties op Franse bodem in 1994.[12]

Door de jaren negentig heen en daarna hebben de Franse en andere Europese politiemachten inlichtingen uitgewisseld en samengewerkt bij de opsporing en arrestatie van internationale jihadistische netwerken. In 1993 al begon Parijs dossiers aan te leggen over jonge Fransen en andere moslims die naar Afghanistan gingen om zich in jihadistische kampen te laten opleiden. Halverwege de jaren negentig schatte de Franse contraspionage dat er tussen de vijftig en zestig jonge vrijwilligers, veelal *beurs*, zoals in Frankrijk geboren moslims zich noemen, met het omgekeerde slang voor 'Arabieren', elke maand naar Afghanistan vertrokken. In vele delen van Europa werd steeds meer belang gehecht aan de gevolgen van de verplaatsingen en de activiteiten van deze vrijwilligers als zij terugkwamen. Een dergelijke samenwerking was vaak bijzonder doeltreffend. Vrijwel niemand merkte er iets van, maar af en toe trok ze de aandacht van het publiek, zoals toen er tweehonderdvijftig verdachten werden gearresteerd in zes Europese landen, amper een week voordat de Fransen in juni 1998 het WK voetbal organiseerden.

Ressam, die uit een stad even ten westen van Algiers afkomstig was, in de buurt van de plaats waar de Franse troepen in 1803 waren geland, behoorde tot het Algerijnse uitschot dat op de Franse kust aanspoelde. Zoals duizenden jonge Algerijnen was hij zo snel mogelijk naar het buitenland gevlucht nadat het leger de verkiezingen had geannuleerd en grootschalig begon te arresteren. Blijven betekende arrestatie riskeren, mogelijk foltering en gevangenisstraffen voor onbepaalde tijd of verplichte militaire dienst. Ressam verliet in september 1992 Algerije, nam de boot naar Marseille met een geldig Frans toeristenvisum van een maand. Hij kwam op Corsica terecht, deed daar seizoenwerk. Maar hij was niet zo handig, het was moeilijk in Frankrijk, zeker voor onvoorbereide Afrikaanse immigranten, en de Franse politie hield jongelieden die overleefden door de diefstal van creditcards, autoradio's of gsm's scherp in de gaten. Een aanzienlijk aantal jonge Algerijnse mannen op drift raakte in Europa en elders verstrikt in de netten van het jihadistisch extremisme. Ressam werd in november 1993 in Corsica gearresteerd voor heel doodge-

wone overtreding van de immigratiewetgeving, werd weer vrijgelaten en verdween voor zijn proces, dat de maand maart daarop zou plaatsvinden. Reizend op een nagemaakt Frans paspoort vluchtte hij op 20 februari naar Canada. Uit niets bleek toen dat Ressams weg hem uiteindelijk op tweeëndertigjarige leeftijd naar die fatale overtocht met de veerpont van Brits-Columbia naar de staat Washington of naar Al-Qaeda zou voeren.

Op de luchthaven van Montréal zag een alerte douanier onmiddellijk aan het paspoort dat ermee was geknoeid en arresteerde Ressam zonder mankeren. Zorgvuldig geïnstrueerd door een immigratieadvocaat vroeg hij politiek asiel aan, beweerde dat hij in zijn vaderland werd vervolgd om zijn religieuze overtuiging, en bedacht zelfs, om extra geloofwaardig te lijken, een poosje gevangenisstraf wegens een schietpartij, waarvan hij dan ten onrechte beschuldigd zou zijn geweest. Dat leugentje om bestwil steunde zijn verzoek om politiek asiel, doordat de Canadese immigratiebeambten een plausibele reden kregen om te weigeren hem meteen naar Algerije terug te sturen. Dat waren trucjes die gebruikt werden door Algerijnen – en anderen – die met een nieuw leven wilden beginnen, ook al zou hun asielaanvraag worden afgewezen en zij formeel zouden moeten worden uitgezet. Canada stond bekend als een bijzonder welwillend land voor Algerijnen, en ook voor andere Franstaligen, die bijzonder welkom waren om het groeiende aantal Engelstaligen in het land een tegenwicht te bieden. Ottawa stond een soepele immigratiepolitiek voor, die nog stamde uit de nadagen van de Tweede Wereldoorlog, toen het weinig vragen stelde en duizenden Oost-Europeanen opving, die tot de verliezers van de oorlog behoorden (en soms zelfs bij oorlogsmisdaden betrokken waren). Ressams asielaanvraag werd afgewezen, maar in het licht van het geweld in Algerije deinsden de tolerante Canadese autoriteiten ervoor terug hem naar huis te sturen. Zoals zo veel in onzekerheid verkerende immigranten in Canada overleefde Ressam op bijstand en zwendel. Canadese uitkeringen waren ruim – in zijn geval 550 dollar per maand – en als immigrant hoefde hij niet meteen aan het werk.

Uit niets blijkt dat Ressam opzettelijk naar Canada vertrok met de internationale jihad voor ogen. Ook wijst niets erop dat hij iemand kende die betrokken was bij extremistische fundamentalistische po-

litiek in Canada voordat hij landde. Maar net als alle Algerijnen was hij zich bewust van het feit dat tienduizenden landgenoten hem naar Montréal waren voorgegaan en Canadees staatsburger waren geworden. Zoals bleek uit bewijsmateriaal dat bij zijn proces werd aangevoerd, vestigde hij zich in Montréal en raakte algauw bekend met andere, reeds gevestigde Algerijnen van een apart slag. Onder de nieuwe vrienden waren Fateh Kamel, die in 1987 naar Canada was geëmigreerd en met een Canadese vrouw was getrouwd, en Mustapha Labsi, naast een Marokkaan met de naam Said Atmani. Hoe en waarom Ressam banden met hen aanknoopte blijft onduidelijk, maar de vele wisselende contacten in een immigrantenleven speelden ongetwijfeld een grote rol. Voor het eerst raakte hij betrokken bij kleine criminaliteit en bekend bij de plaatselijke politie. (Op enigszins gelijksoortige wijze heeft de leer van de jihad zich gemakkelijk kunnen verspreiden in gevangenissen, waar moslims die tot dan toe vrij weinig interesse hadden getoond voor welke vorm van godsdienst dan ook, werden overgehaald tot militante actie, soms door geestelijke verzorgers, die een bijna letterlijk geboeid gehoor gemakkelijk konden bekeren.)[13]

Ressams nieuwe vriendjes in Montréal waren jihadstrijders, wier activiteiten in Bosnië en Afghanistan al sinds enige tijd de interesse hadden gewekt van rechter Bruguière. Deze raakte ervan overtuigd dat Kamel, Labsi en Ressam behoorden tot de belangrijkste Al-Qaedacel in Canada. Hij wist ook zeker dat Canada vanwege de lange, onbewaakte grens de achilleshiel vormde voor toekomstige Al-Qaeda-operaties in de Verenigde Staten. Niemand luisterde naar hem. Hij werd wanhopig toen Canadese autoriteiten zich verborgen achter legale bescherming die burgers en immigranten gold en grotendeels doof bleven voor de gevaren waarop hij almaar wees. Net twee maanden voordat Ressam aan de westkust gearresteerd werd, was Bruguière gefrustreerd teruggekomen van een missie naar Montréal, er niet in geslaagd zijn Canadese collega's ervan te overtuigen de celleden van Kamel te arresteren. Evenzogoed werden uiteindelijk dankzij zijn ijver en de Canadese surveillance vrijwel alle leden in Europa gearresteerd wegens terroristische activiteiten, met name het leveren van gestolen paspoorten voor gestrande voortvluchtige fundamentalisten. In Canada bedienden enkelen van hen

zich van een dekmantel. Anderen overleefden met kleine criminaliteit. Hun Canadese paspoorten stelden ze in staat zich gemakkelijk te verplaatsen.

In maart 1998 was de invloed van Ressams Montréalse vrienden, met name die van de aantrekkelijke, welbespraakte Fateh Kamel, zo groot dat hij ervan overtuigd raakte naar Afghanistan te moeten om zich daar te laten opleiden in een Al-Qaedakamp dat zich specialiseerde in explosieven. Ressam was een vlijtige leerling. Zodoende trok hij de aandacht van Abu Zubaydah, een jonge Palestijn die als een soort talentenjager diende voor Osama en veelbelovende rekruten selecteerde voor Al-Qaeda-operaties.[14] Na afloop van Ressams opleiding in februari 1999 kreeg hij 12.000 dollar, met de opdracht een terroristische operatie op te zetten tegen een doelwit in de Verenigde Staten, om het millennium met een knal in te luiden. De keuze van het doelwit werd aan Ressam overgelaten. Dat was zowel een pluim op zijn hoed, als een blijk van Al-Qaeda's sterk gedecentraliseerde wijze van optreden. De organisatie wist niet zo heel veel van opereren in Noord-Amerika (hoewel er zeker slapende agenten in de Verenigde Staten waren, in sommige gevallen Amerikaanse vrijwilligers die waren gerekruteerd tijdens of vlak na de jihad tegen de Russen). En zelfs naar Osama's eigen krenterige maatstaven van vóór 9/11 was 12.000 dollar geen enorme investering.

Achteraf bezien was de arrestatie van Ressam amper verrassend. In feite kan de som het risico hebben weerspiegeld dat Al-Qaeda zelf in zijn missie aanwezig achtte. Ressam werd van meet af aan geplaagd door een slecht gesternte. Zelf nam hij de voorzorgsmaatregel terug te keren via Korea met een overstap in Los Angeles (wellicht was dat wat hem het idee gaf die luchthaven te kiezen als millenniumdoelwit). Maar zijn vier medestrijders uit het Afghaanse trainingskamp werden verdacht bevonden toen zij op de luchthaven van Londen overstapten en de Britse douane zorgde ervoor dat zij niet verder konden vliegen naar Canada. Ressam moest zich zelf dus maar zien te redden. Eenmaal terug in Montréal begon hij te improviseren en rekruteerde enkele makkelijk te beïnvloeden Algerijnse kennissen als medeplichtigen. In alle opzichten was Ressam de verkeerde keuze voor een dergelijke missie. Zijn papieren waren niet in orde, omdat zijn verzoek om politiek asiel was afgewezen, en in principe had

hij het land uit moeten zijn. Dat was kennelijk niet tot hem doorgedrongen. Vrij vroeg tijdens zijn verblijf in Canada ontdekte hij dat een uittreksel van het katholiek doopregister voldoende was om een paspoort te krijgen. Hij eigende zich de identiteit van een kort daarvoor overleden Frans-Canadees van zijn leeftijd toe, en verschafte zich het vereiste document uit het kerkarchief.

Daarmee kon hij dan weer een paspoort krijgen op de naam van wijlen Benni Antoine Noris. Maar niet geheel waterdichte papieren vormden niet zijn enige handicap. Ressam sprak vrijwel geen woord Engels. Dat betekende dat hij een Engelstalige medeplichtige nodig had, in de persoon van een Algerijn uit Brooklyn, die naar Seattle moest vliegen om hem daar op te halen en hem op weg te helpen naar Los Angeles. Eén ding is zeker, Ressam had een 'vluchtplan': hij had een ticket naar Londen. Vandaar moest een vlucht naar Peshawar en mettertijd de veilige thuishaven in het naburige Afghanistan worden geregeld door Abu Doha, een rekruteringsofficier van Al-Qaeda voor jonge islamitische burgers uit West-Europese landen.

Maar evenzogoed rook dat alles veel te veel naar amateurisme. Al-Qaeda leek bezig te zijn met de tactiek van 'op alle paarden wedden'. Zou Ressams missie lukken, des te beter. Zo niet, dan was de investering minimaal geweest. Zoals zovele andere voetknechten van Al-Qaeda die op diverse breedtegraden tegen de lamp zijn gelopen, verwachtte hij geen enkele hulp van Al-Qaeda na zijn arrestatie en kreeg die ook niet. Na verloop van tijd werden er belangrijke helpers gepakt of zij besloten zichzelf aan te geven. Ressam, de vier soldaten die werden gearresteerd na de aanslagen op de Oost-Afrikaanse ambassades, een oudere deserteur met vertrouwelijke informatie over Osama's financiën en andere agenten die met justitie in aanraking kwamen, werden eenvoudigweg afgeschreven.

Mocht Osama zich al zorgen hebben gemaakt over hun lot, dan bleek dat verder uit niets. Evenmin leek Al-Qaeda zich zorgen te maken over de mogelijk te onthullen geheimen door degenen die bij hun ondervragers doorsloegen. In het door nazi's bezette Frankrijk in de Tweede Wereldoorlog hoefden verzetslieden die aan foltering werden onderworpen niet langer dan vierentwintig uur te verbergen wat ze wisten. Andere terroristen, met name Carlos de Jakhals, deed zoals bekend zijn uiterste best, zelfs door een bom in een exprestrein

in Frankrijk te plaatsen, om zijn gevangen soldaten vrij te krijgen. Zo veel poeha was niets voor Osama. Zelfs ervaren assistenten waren vervangbaar, wellicht omdat hij wel wist dat hun offer anderen zou stimuleren zich bij Al-Qaeda aan te sluiten en hun plaats in te nemen. Martelaarschap was een wezenlijk onderdeel van het rekruteringsprogramma van Osama.

Stuitte hij op bruikbare rekruten, dan draaide hij er niet lang omheen, zei hun recht in het gezicht dat hij kandidaten zocht voor 'martelaarsoperaties' en vroeg hun of ze bereid waren zelfmoordacties uit te voeren. Als trotse maffiosi probeerden de vier heren die in 2001 in New York werden veroordeeld, niet zich vrij te pleiten en werden tot levenslang veroordeeld zonder mogelijkheid tot beroep. Maar Ressam was als het ware een uitzondering. Toen het eenmaal tot hem doordrong dat hij mogelijk honderddertig jaar zou krijgen, zat hij op het vinkentouw. Zijn getuigenis was voldoende belastend voor zijn onmiddellijke hulpjes om hun veroordeling bij een later proces te verzekeren – waardoor hij uiteindelijk zelf strafvermindering kreeg. Maar eind 2003 zat hij nog steeds in eenzame opsluiting, aangezien het ministerie van Justitie geen haast had hem formeel te veroordelen voordat zijn bruikbaarheid als getuige voor het OM zou zijn afgenomen.[15] Ressams verraad en het lot van de mannen die hij aanwees ontlokte aan Al-Qaeda geen enkel openlijk commentaar.

Rechter Bruguière vergelijkt Al-Qaeda en andere radicale fundamentalistische organisaties graag met het aids-virus. Daarmee bedoelt hij dat zij constant van vorm veranderen maar steeds virulenter worden en steeds moeilijker te pakken voor degenen die vastberaden zijn ze uit te roeien. Het is een treffende metafoor, tekenend voor de amorfe aard van losjes aan elkaar hangend internationaal terrorisme (in het jargon van de terrorismebestrijding). Met evenveel recht kan worden beweerd dat fundamentalistische organisaties, zoals veel revolutionaire bewegingen vóór hen, ten prooi vallen aan innerlijke twisten, versplintering en nieuwe factievorming. Ressams geval is daar een goed voorbeeld van. Zijn verhaal was typerend voor dat van een gemiddelde Algerijn die volwassen werd op het moment dat het extremistische religieuze reveil zijn stagnerende land in een radicaliserende chaos van oproer, gewelddadige onderdrukking, dreigende

gevangenneming en ten slotte ballingschap stortte. Zijn schaduwbestaan in Frankrijk werd als door een wonder getransformeerd door de mogelijkheden van een nieuwe start in die nieuwe wereld die Canada heette.

Een compleet nieuw bestaan opbouwen lag voor hem in het verschiet. Maar in plaats van blij te zijn met zijn bijna ongelooflijk goede gesternte, wendde hij zich tot zijn landgenoten die hem naar Montréal waren voorgegaan en die jaren jihadistisch veldwerk achter de rug hadden in Afghanistan of in Bosnië of in beide. Het is zonder meer een feit, dat hij een buitengewone mogelijkheid heeft laten liggen toen hij in Canada landde. Maar hoe en waarom overschreed hij die grens tussen een op Algerije gerichte islam en het wereldwijde universalisme van de oemma, de islamitische gemeenschap waar de jihadstrijders het zo graag over hebben? Ik denk dat hij meer bij toeval dan met opzet onder invloed van Fateh Kamel kwam. Of, nog waarschijnlijker, dat hij de weg van de minste weerstand koos. Zichzelf redden, de uitdaging van een open samenleving aangaan, het is het onderwerp van veel legenden en mythen, en welke mythe is sterker dan de Amerikaanse droom – of in zijn geval de Canadese? De werkelijkheid van het immigrantenbestaan is dikwijls prozaïscher en een stuk minder heldhaftig. Het leven in een vreemd land kan beproevend zijn voor mannen die beter opgeleid en zelfverzekerder zijn dan Ressam.

Mijn noodzakelijkerwijs onwetenschappelijke observaties in de loop van vele decennia doen vermoeden dat recentelijk aangekomen moslims het vaak moeilijk vinden zich aan te passen aan het leven in het Westen (maar dat is ook het geval bij de meeste andere immigranten van de eerste generatie). Ressams geboortestad was naar Algerijnse maatstaven geciviliseerd, maar toch nog lichtjaren verwijderd van de dynamica van een moderne westerse stad als Montréal. De aard van relaties tussen mannen en vrouwen, het volkomen ontbreken van vertrouwde familiebanden, het moeten leven tussen vele uiteenlopende etnische groeperingen, de grote verschillen in welstand, deze en andere factoren kunnen angstaanjagend werken en een vlucht vooruit stimuleren naar soortgelijke zekerheden van het eigen volk. Ressams gevoel van onderscheid werd verscherpt door

een verleden dat hij eigenlijk liever wilde maar niet kon vergeten. Hij moest het land uit en mocht alleen blijven omdat Canada ook wel wist dat hem terugzenden naar Algerije neerkwam op hernieuwde gevangenschap en hem eventueel zijn leven zou kunnen kosten.

Wanneer ik aan Ressams lotgevallen denk, valt mij het verhaal van een Syrische vriend in over de moechtar en het aangespoelde lijk op de oever van de Eufraat. Veel Afghaanse Arabieren raakten geradicaliseerd toen zij niet meer terug konden naar hun geboorteland en zich moesten schikken in een onzeker onderkomen in Soedan, Jemen, Bosnië of Tsjetsjenië. De Algerijnen en de Fransen wilden niets met mannen als Ressam te maken hebben en waren maar al te blij ze de rivier in te kunnen schuiven, in de hoop dat ze ergens anders zouden aanspoelen. Tenslotte ging Ressam niet rechtstreeks naar Afghanistan om zich te laten opleiden in een Al-Qaedakamp. Voordat hij in Canada landde had hij waarschijnlijk nog nooit van Osama gehoord. Toch was hij het eerste gekozen instrument voor Osama om het terrorisme naar de Verenigde Staten te brengen.

Ressam kwam in maart 1998 aan in Afghanistan. Dat was ruim vier jaar nadat hij in Canada was aangekomen, maar amper een maand nadat Osama het Internationaal Islamitisch Front voor Jihad tegen Joden en Kruisvaarders had gelanceerd, zijn nieuwe instrument, ontworpen om duidelijk te maken dat zijn voornaamste doelwitten voortaan niet langer Saudi-Arabië of andere verdachte Arabische regeringen waren, maar de Verenigde Staten zelve. Die alliantie – met de Egyptische Islamitische Jihad van Ayman al-Zawahiri, de leiding van een minderheidsvleugel in de Gama'a al-Islamiyya en verder lagere Afghaanse, Pakistaanse en Bengaalse jihadisten – was toen allang de ingewikkelde simultane aanslagen op de Amerikaanse ambassades in Oost-Afrika voor de maand augustus daarop aan het voorbereiden.

In zijn jeugd was Ressam zeker blootgesteld geweest aan de door en door Algerijnse variant van fundamentalistisch geweld. Zelfs in de hoogtijdagen van het FLN-bewind, begin en medio jaren tachtig, liet een jihadstrijder à la Robin Hood, Mustapha Bouyali, zich doodleuk niet ver van de hoofdstad zelf opjagen door de Algerijnse veiligheidsdienst. Zijn Gewapende Islamitische Beweging was vastbesloten in Algerije een islamitische republiek te vestigen en de sha-

ria in te stellen. De groepering werd uiteindelijk uitgeschakeld, maar bleef nog tien jaar als inspiratie gelden. Toen de staat met succes het FIS en later de GIA in het midden van de jaren negentig infiltreerde, stichtte een harde kern jihadisten een nieuwe beweging, de Salafitische Groep voor Prediking en Strijd (SGPC).

De leden daarvan moesten niets hebben van de voormalige GIA, waarbij zonder onderscheid burgers en soldaten werden afgeslacht, en hoopten zich te kunnen vrijwaren voor de machinaties van Sport et Musique. Bouyali, het FIS, de GIA en hun afstammelingen waren in wezen Algerijnse groeperingen, gedeeltelijk gefinancierd door rijke Golf-Arabieren die maar al te graag wilden ondermijnen wat zij aanzagen voor een verwestert bewind. Osama hielp eerst de GIA, toen de SGPC. Maar uit de archieven blijkt dat deze radicale groeperingen pas nuttig werden voor de internationale jihad, nadat zij hun doelen in Algerije zelf niet hadden kunnen bereiken.

Ik heb een gesprek gehad met een GIA-emir, die zijn leven in de waagschaal had gesteld in het verzet en zich uit de strijd had teruggetrokken ten gunste van een marginaal maar veilig bestaan in Parijs. De levensverwachting voor Algerijnse verzetsstrijders, met name emirs, was niet hoog. Terwijl wij zaten te kletsen in een bar aan de Champs-Elysées, vroeg ik hem naar Osama's invloed in Algerije. Hij dacht even na en herinnerde zich toen dat hij een jihadstrijder onder bevel had gehad die in Soedan in een Al-Qaedakamp was opgeleid. Niets bijzonders, de zoveelste soldaat, zei de voormalige emir. De Algerijnen hadden genoeg jihadstrijders van eigen bodem en hadden die snuiters van Al-Qaeda niet nodig.

In Algiers stelde ik dezelfde vraag aan kolonel Ali Tounsi, de keiharde nationale superagent, die jihadstrijders rauw lustte en mij in het voorjaar van 2001 wel wilde spreken. Als tiener had de magere kolonel in de onafhankelijkheidsoorlog gevochten. In 1988 was hij met pensioen gestuurd, maar in de herfst van 1994 in actieve dienst teruggeroepen, toen het bewind op de knieën lag. Tot mijn verrassing was hij het in feite eigenlijk wel met de emir eens. 'Ik zou liever één terroristje hier uitschakelen, dan Osama pakken,' vertelde hij mij in het immense kantoor bij de admiraliteit waar ik het laatst was geweest toen de gebruiker ervan een net zo zelfverzekerde Franse kolonel was. Ik moet sceptisch hebben gekeken. Osama ging ten-

slotte als een dolle tekeer. Hij had de Oost-Afrikaanse ambassades en de USS Cole in Jemen op zijn conto, en zijn volgende terroristische aanslag werd verondersteld slechts een kwestie van timing te zijn. 'Onze terroristen weten niet eens wie Osama bin Laden is,' pochte de kolonel.

Ik paste wel op hem tegen te spreken. Misschien wisten zij dan niet wie Osama was, de Algerijnse kranten wisten het maar al te goed. Hij kreeg van vrijwel elk bloedig incident in het land de schuld. Ik vroeg de kolonel over Ressam en over een eveneens Algerijnse medeplichtige, Abdelmajid Dahoumane geheten, die maar ternauwernood arrestatie in Canada was ontlopen, ondanks een indrukwekkende prijs van vijf miljoen dollar die door Amerika op zijn hoofd was gezet, en die tot ieders verbazing was opgedoken in Algerije, waar hij uiteindelijk in de gevangenis belandde, waarschijnlijk om de Verenigde Staten een genoegen te doen (een broer van Ressam, bij wie ik in Algiers navraag deed over Dahoumane, merkte op dat het 'toch wel raar was dat die vent thuiskwam terwijl iedere andere Algerijn wanhopig zijn best deed het land uit te komen'). Voor de paranoïden – en volgens mijn ervaring had Algerije nooit een tekort gehad aan samenzweringstheoretici – bleek uit Dahoumanes terugkeer en arrestatie in augustus 2000 wellicht dat hij een agent-provocateur was of althans werd gemanipuleerd door Sport et Musique (en inderdaad, geruchten wilden dat zij hem in Pakistan of Afghanistan hadden gevonden en hem hadden gedwongen naar huis te komen).[16] De kolonel was het niet eens over het veronderstelde belang van Ressam en Dahoumane. 'Beiden zijn beroemde onbenullen,' bulderde de kolonel. 'Onze terroristen zijn echt niet zo briljant,' onderstreepte hij nog eens. 'Mijn mannen in het veld hebben dagelijks te maken met terroristen die veel gevaarlijker zijn dan Ressam.'

Toen ik Osama, de externe financiering en de steun in Europa noemde waardoor geld en wapens aan de ondergedoken fundamentalisten werden geleverd, begon de kolonel minachtend te sputteren. 'Het geld dat in het buitenland wordt ingezameld is niets vergeleken met de fondsen die zij onder onze neus hier afdwingen,' zei hij. 'Hetzelfde geldt voor het handjevol wapens dat ze hier naar binnen wisten te smokkelen. De onderduikers die wij nu bevechten moeten het in elk geval doen met geweren met afgezaagde lopen.' De kolonel

was ongetwijfeld op de hoogte, al vermeldde hij dit niet, van de inzet van politie en terrorismebestrijding in Frankrijk en West-Europa, met het doel clandestiene groeperingen uit te schakelen die als opdracht hadden onderduikers geld en wapens te leveren. Natuurlijk hebben ook het Franse verzet en andere ondergrondse operaties door de geschiedenis heen vaak verschrikkelijke risico's gelopen in de hoop fantastische resultaten te boeken, terwijl zij in feite hun vervolgers maar vrij weinig problemen bezorgden. Evenmin vertelde Tounsi dat wat hij zei opzettelijk haaks stond op de Algerijnse overheidspropaganda. Ik nam maar niet de moeite te vragen hoe zijn ervaren inzicht zich verhield tot de Algerijnse 'uitroeiers'-politici, die onophoudelijk zaten te vitten op 'ontwikkelde westerse democratieën', en met name op Engeland, omdat die niet meewerkten aan de terrorismebestrijding – dat wil zeggen het zwijgen oplegden aan critici die in het buitenland een veilig heenkomen hadden gezocht.

Volgens mij wist ik het antwoord wel. Hij zei dat hij blij was dat hij het laatste jaar het dodental door terroristen had kunnen laten dalen tot 2200 (veel activisten voor mensenrechten schatten dat er ruim viermaal zo veel doden waren gevallen). Voor fundamentalisten had hij geen emplooi – 'Velen kunnen niet eens de vijf zuilen van de islam noemen of weten niet waar Mekka ligt'. Ik hoefde de kolonel niet te mogen om hem toch te geloven. Hij streed de strijd. De rest van de regering was onder andere bezig met wat hij deed en de manier waarop hij dat deed te rechtvaardigen. Zijn methodes waren niet altijd even netjes. Jaar na jaar vulden schendingen van mensenrechten dikke rapporten van Amnesty International, Human Rights Watch en de International Federation of the Rights of Man, terwijl ze regelmatig vermeld werden in het jaarlijkse overzicht van de wereldwijde mensenrechten van het ministerie van Buitenlandse Zaken van de Verenigde Staten. Op zijn manier eiste de kolonel de strijd op voor Algerije. De Ressams van deze wereld waren niet zijn pakkie-an. Die waren buiten het bereik van zijn radar gevlogen. Als zij nu de Verenigde Staten de stuipen op het lijf joegen, die zich nooit zorgen hadden gemaakt over wat er in Algerije gebeurde, dan moest dat maar.

En het was duidelijk dat ze dat gedaan hadden. Een paar dagen na mijn bezoek had de directeur van de FBI, Louis Freeh, die in het voorjaar van 2001 tegen het eind van zijn zittingstermijn liep, met

Algerijnse functionarissen vier gesprekken over terrorismebestrijding op hoog niveau. De Amerikaanse ambassade zat er kennelijk mee in haar maag toen ik navraag deed naar dat bezoek. Ik vermoedde destijds dat Freeh minstens toegang tot Dahoumane wilde en het heel fijn had gevonden als de Algerijnen hem op tijd voor het proces tegen Ressam hadden uitgeleverd, dat er in Los Angeles zat aan te komen.[17]

11 september verhaastte die ontkiemende samenwerking zich en al snel leverden de Verenigde Staten Algerije militaire uitrusting en trainingsapparatuur die zij het in het verleden zorgvuldig hadden ontzegd. Het Algerijnse bewind was verrukt. President Abdulaziz Bouteflika werd op het Witte Huis ontvangen, een duidelijk signaal dat terrorismebestrijding – en de Algerijnse aardgas- en olieconcessies – zwaarder woog dan de gewetensbezwaren aangaande de mensenrechten. (De Algerijnse minister van Justitie legde een baanbrekend bezoek af aan Londen om te praten over terrorismebestrijding met Britse functionarissen die tot dan toe elke toenadering van Algiers hadden afgehouden.) Amerika vond dat het alle hulp nodig had die het kon krijgen. De dagen dat het zich Frankrijk alleen liet redden met de Algerijnse hete kolen waren voorbij. De Verenigde Staten liepen voorop bij de bestrijding van het terrorisme, en wel wereldwijd. Samenwerking met repressieve regimes, van Centraal-Azië tot Latijns-Amerika, was aan de orde van de dag. Hoe dit zich verhield tot Washingtons beleid van het actief voorstaan, soms zelfs het schijnbaar met geweld opdringen van democratie aan islamitische landen, daar had niemand het over. Wellicht begrepen de Verenigde Staten de kennelijke tegenspraak in het berijden van zulke ongelijkwaardige strijdrossen, maar het Witte Huis liet daar niets van blijken (zelfs in de uitstekende toespraak van Bush tijdens zijn bezoek in november 2003 aan Londen, waarin hij een grotere graad van democratie in de islamitische wereld voorstond, kon hij er niet onderuit zijn nobele gevoelens af te zetten tegen de zedelijke muggenzifterij door Amerika in het verleden, bij bilaterale overeenkomsten met islamitische landen). De voorvechters van mensenrechten konden alleen maar rouwen om hun grote invloed in het voorgaande decennium, waaraan een abrupt einde was gekomen.

Wat voor Algerije gold, gold voor alle autoritaire regimes en meer in het bijzonder ook voor Rusland. Op het eind van het desintegrerende bewind van Boris Jeltsin, in de herfst van 1999, werd de carrière van zijn beoogde opvolger, Vladimir Poetin, aanzienlijk bevorderd door een reeks nog steeds onopgehelderde explosies in en rond Moskou. De schuld daarvan kregen de Tsjetsjenen en ze dienden dan ook om de tweede oorlog tegen die notoir ontembare Kaukasische republiek te rechtvaardigen.[18] Toevallig was ik kort na die explosies op een kantoor van een Washingtonse expert in terrorismebestrijding en ik ondervroeg hem over de geruchten dat Osama de Tsjetsjenen financierde, hun jongeren in Afghanistan trainde en ze vrijwilligers stuurde om voor hun zaak te strijden.

'Grappig,' zei mijn Washingtonse expert, 'gister nog kreeg ik een telefoontje van een Russische denktank, die mij vroeg of iemand bij de Amerikaanse inlichtingendienst daar iets over wist. Ik wist daar niets over en ik denk niet dat iemand in Washington op dat punt veel wijzer is dan ik. Ook kreeg ik de indruk dat mijn Russische collega bezig was mij iets te suggereren.' Poetin schaarde zich in een opwelling van Realpolitik vrij snel na 11 september vierkant achter Bush en zette zich over zijn nationalistische ongenoegen heen over Amerikaanse militaire bases in Oezbekistan, Tadzjikistan en Kirgizistan, ingericht om de oorlog tegen de Taliban te kunnen voeren. Al snel zong de regering-Bush het Russische refrein over Osama's banden met de Tsjetsjenen en vermeed zorgvuldig massale schendingen van mensenrechten ter plekke te vermelden.

Eind jaren tachtig en begin jaren negentig rekruteerden bepaalde boekwinkels en moskeeën in steden in West-Europa naar verluidt extremistische fundamentalisten, mogelijk onder tweedegeneratiemoslims, geboren in Engeland, Frankrijk, België of elders op het Europese vasteland, die wellicht in de verleiding kwamen rudimentaire banden met de islam, die hun immigrantenouders hadden verwaarloosd, opnieuw aan te halen. De jihadstrijders waren tuk op verwesterde bekeerlingen. Het verkrijgen van visa, paspoorten, chequeboeken, creditcards, vliegtickets – de voornaamste instrumenten van de moderne tijd waarmee gemakkelijk en anoniem door het *global village* kan worden gereisd – was voor beide categorieën een tweede natuur

geworden. De Europese bekeerlingen trokken nog minder aandacht en werden dus als nog bruikbaarder gezien.

Sommigen van deze tweedegeneratie-immigranten waren gemakkelijk te rekruteren doordat ze zich al vervreemd voelden, en ervan overtuigd waren dat zij in hun geboorteland tweederangs burgers waren en toch geen band hadden met het thuisland van hun ouders, waarvan zij zelfs niet eens meer de taal spraken. Anderen schaamden zich, namen het hun ouders kwalijk dat zij zich in de jaren zestig en zeventig in Noord-Afrika, Pakistan of Turkije hadden laten ronselen als goedkope arbeidskrachten in de textiel, de mijnen, staalfabrieken of andere arbeidsintensieve industrieën die nu niet langer hun spierkracht nodig hadden. Hun ouders waren niet per se godsdienstig. Enkelen van hun kinderen wendden zich tot de islam om hun verschil invulling te geven, hun eigen identiteit in de Europese samenleving te bevestigen, waarvan zij meenden dat die geneigd was ze ongeschoolde arbeid te laten verrichten, als er al werk was. De assimilatie in veel Europese samenlevingen was voor immigranten amper gemakkelijk geweest, maar bleek bijzonder ingewikkeld voor moslims, zeker degenen met een ongeletterde, landelijke achtergrond. Bij de tweede generatie begon de vernedering, echt of verondersteld, al thuis. Dat had niet rechtstreeks te maken met mythische modellen als de Afghaanse jihad, de Israëlische onderdrukking van de Palestijnen, de Servische en de Kroatische wandaden jegens Bosnische moslims of Russische excessen in Tsjetsjenië. Maar dergelijke buitenlandse voorbeelden veroorzaakten wel een soort doelgerichtheid – ze schiepen de mogelijkheid het kwaad dat de moslims in de loop van de eeuwen was aangedaan recht te zetten – die de grenzen van hun eigen leven in Europa zoals zij die zagen, doorbrak.

Vaak werden de jongeren aangetrokken door voorbeeldige moslims. In immigrantenwijken met veel criminaliteit gingen islamitische activisten met losgeslagen adolescenten aan het werk, haalden ze ertoe over niet langer gewelddaden te bedrijven, waardoor zovelen van hen in de problemen kwamen. En in een groot deel van Europa had de Tabligh, een quiëtistische orde islamitische zendelingen met haar hoofdkwartier in Pakistan, al een lange carrière van redding van dolende zielen in landen buiten de islamitische wereld op zijn conto, zonder betrokken te zijn bij jihadistische politiek. In de

jaren negentig vrijwaarde dat de Tabligh er niet van aan de kaak te worden gesteld als onwetende rekruteringsbeambten, die jonge moslims in Europa ertoe overhaalden voor godsdienstonderricht naar Pakistan en Afghanistan te trekken, waar zij onder handen werden genomen door veel radicalere groeperingen, die vaak wél bij terrorisme betrokken waren.

Zulke schetsmatige ideeën hadden het voordeel eenvoudig te zijn. Zeer hardnekkig was het idee van de rol van radicale jihadistische predikers die openlijk in Londense moskeeën optraden. Ik kreeg daar enig benul van toen ik probeerde een raar groepje te doorgronden, dat voornamelijk was samengesteld uit tweedegeneratie-Algerijnen en hun bekeerde vriendjes, en de connecties daarvan met Ressam en zijn Montréalse kameraden. Een jonge Franse bekeerling, Lionel Dumont, schreef in een oprechte brief aan rechter Bruguière in 1996 vanuit een Bosnische gevangenis, dat een bekende radicale Londense prediker, Abu Hamza al-Masri, hem en nog een andere Franse bekeerling, Christophe Caze, op het verkeerde pad had gebracht. Dumonts doel was duidelijk: hij hoopte dat deze aantijging de rechter zou overhalen hem te laten overplaatsen naar een Franse gevangenis, liefst dicht bij zijn huis.[19]

Ik was nooit helemaal overtuigd. Dumont was eerder in zijn Bosnische gevangenis opgezocht door rechter Bruguière, die waarschuwde voor de boosaardige Abu Hamza. De brief van Dumont bevestigde dus slechts de persoonlijke overtuiging van de rechter dat Abu Hamza, samen met nog twee of drie andere gelijkgezinde Londense predikers, een late islamitische versie vormde van de beruchte school van Fagin, waar jongeren werden opgeleid tot een leven van misdaad. In feite maakte Abu Hamza zo weinig een geheim van zijn overtrokken jihadistische verklaringen dat hij en zijn medepredikers de spotnaam 'Abumegafoons' kregen, althans destijds afgedaan als leuk televisienieuws, altijd goed voor een shot, maar veel te uitgesproken om aan de aandacht van de politie te ontsnappen of door echte jihadstrijders serieus te worden genomen. Maar eind mei 2004 gaf de Amerikaanse regering hem een ongewild complimentje door Engeland te verzoeken om zijn uitlevering, om hem te kunnen beschuldigen wegens veronderstelde terroristische activiteiten, ruim tien jaar eerder in Jemen.[20]

Er bestond wel degelijk een of andere relatie. Dumont en Caze hadden in Bosnië voor de moslims gevochten in de negenhonderd man sterke zevende moedjahedienbrigade onder leiding van een Algerijnse Afghanistanveteraan, Abu Maali. De zevende brigade, doorgaans getraind door Afghaanse oorlogsveteranen, was een vrijwilligerseenheid die voornamelijk bestond uit Bosnische moslims die door de gevechten waren ontheemd, maar waarbij vreemdelingen één derde van de troepensterkte vormden. De jonge Fransen hadden Abu Hamza ook ontmoet, die even naar Zenica was gekomen, de industriestad in Centraal-Bosnië die tot hoofdkwartier van de brigade diende. Caze, die in het laatste jaar van zijn medicijnenstudie in Frankrijk zat, opereerde in Zenica islamitische oorlogsslachtoffers. Een van zijn patiënten was Fateh Kamel, die tijdens een van zijn periodieke bezoeken aan Bosnië bij een gevecht beenwonden had opgelopen.

Evenzogoed werden de buitenlandse vrijwilligers als soldaat niet hoog aangeslagen, hoewel hun wreedheid de Serviërs en de Kroaten af en toe de stuipen op het lijf joeg. De wat vromere buitenlandse moslimvrijwilligers bleven vaak niet lang en stoorden zich aan de voorkeur van Bosnische moslims voor slivovitsj en de westerse manier van doen van de Bosnische meisjes. Bosnische moslims storen zich aan de afkeuring in het buitenland van hun integratie in de seculiere Joegoslavische staat van maarschalk Tito. Acceptatie van die vrijwilligers was de prijs die de oorlogvoerende Bosnische staat betaalde voor het verkrijgen van de wanhopig benodigde gelden en wapens van Saudische en Golf-Arabische donoren. Maar hoeveel er ook kwamen en gingen, het aantal van deze vrijwilligers oversteeg nooit het aantal van enkele honderden. Maar net zoals Soedan en Jemen de Afghaanse Arabieren hadden geholpen met een toevluchtsoord en een ontmoetingspunt, zo vervulde Bosnië die rol voor de nieuwe jihadstrijders op de Balkan.

Toen er in november 1995 door de akkoorden van Dayton een eind aan de gevechten kwam, gingen de meesten van deze buitenlandse vrijwilligers gewoon weer naar huis, want hun plicht zat erop. Sommigen smeedden natuurlijk blijvende vriendschappen, zo zijn de banden van de oorlog. Enkele honderden, onder wie degenen wie thuis arrestatie te wachten stond, bleven en verwierven, zeer tot

Amerikaans ongenoegen, het Bosnische staatsburgerschap door te trouwen met plaatselijke meisjes. Niettemin leek de zogenaamde terroristische cel die Dumont, Caze en andere Bosnische veteranen eind 1995 oprichtten, toen zij terugkeerden naar de deprimerende Noord-Franse industriestad Robeke, te getuigen van een vreselijk enge visie. De bende van Dumont zorgde in Robeke voor een aantal gewelddadige operaties, waarvan de meeste zinloze roofpartijtjes waren, met legergeweren en zelfs granaatwerpers. Hun slecht georganiseerde gewelddadigheid trok snel de aandacht en leek vreemd bij mensen die beweerden geld in te zamelen voor de clandestiene fundamentalistische zaak.

Bij hun laatste operatie, typisch weinig doeltreffend, veroorzaakten zij hun eigen val. Een amateur-autobom die zij in elkaar hadden geprutst werd op 28 maart 1996 ontdekt door oplettende politieagenten, net buiten het politiebureau in de dichtstbijzijnde stad Rijsel, slechts twee dagen voordat de regeringshoofden van de G7 daar samen zouden komen. Was de bom afgegaan, dan was zij dodelijk geweest in een omtrek van tweehonderd meter, beweerden de politionele experts. De RAID, een speciale eenheid voor terrorismebestrijding, werd erbij gehaald. Bij een schietpartij in de dageraad van 29 maart doodden de leden ervan vier weerbarstige Algerijnse bendeleden die zich hadden verschanst in een bakstenen schuilplaats in de Rue Henri-Carette in het nabijgelegen Robeke, die daarbij afbrandde, evenals een soortgelijk belendend huis. De fundamentalisten weigerden zich over te geven en vuurden terug met stenguns, uzi's en kalasjnikovs tot ze in de vlammen omkwamen.

Jaren later ben ik die buurt gaan opzoeken. In de Rue Archimède hingen chagrijnige jongeren rond bij de buurtmoskee, pronkten met hun radicale geloof door lange pijen te dragen, volgens hen een benadering van wat de profeet en zijn volgelingen ook hadden gedragen. Bewijs uit de Robeekse zaak leidde Bruguière naar Ressams Montréalse vriendjes, die zich rond Kamel schaarden. Een aanwijzing werd gevonden in het elektronische adresboek van Caze, dat werd gevonden toen hij omkwam bij een schermutseling met de Belgische politie, terwijl hij en een collega per auto probeerden naar Robeke te vluchten. De Belgen, gealarmeerd door hun Franse collega's aan de andere kant van de grens, hadden een wegversperring op-

gericht. Eenmaal gedecodeerd, bleek Cazes adressenboek de telefoonnummers van Kamel Sai Atmani en Abu Hamza te bevatten, evenals die van andere fundamentalisten in Engeland, Duitsland, Italië en de Verenigde Staten. Het duurde enige tijd voordat er arrestaties konden worden verricht. Kamel werd in zijn kraag gegrepen en op verzoek van Bruguière, maar pas medio 1999, uit Jordanië gezet en in april 2000 kreeg hij in Parijs tien jaar gevangenisstraf.

In de loop van de jaren hield de Europese politie de gebruikelijke schuilplaatsen goed in de gaten, en de fundamentalistische rekruteringsofficieren moesten veel beter oppassen. België lag gemakkelijk dicht bij Frankrijk en Duitsland. In tegenstelling tot Frankrijk bestond er in België geen specifieke terrorismebestrijding. Daardoor was het moeilijker fundamentalistische verdachten te arresteren en te veroordelen, maar niet om ze te identificeren, wellicht doordat zij dachten daar betrekkelijk veilig te zijn.[21] In het gezelschap van een Belgische functionaris bij de terrorismebestrijding, een bekend islamdeskundige, bracht ik een ochtend door met een rit in en rond Brussel, voor Europese begrippen een ongebruikelijke stad omdat immigranten en autochtonen in sommige wijken bij elkaar wonen. Mijn vriend had een zesde zintuig voor het identificeren van nieuwe, verdachte moskeeën, die in mijn ongeoefende ogen volmaakt onschuldig leken. Keurig noteerde hij elke ontdekking.

In Frankrijk hadden diverse politionele en antiterroristische autoriteiten van de *Direction de la Surveillance du Territoire* (DST) zo hun eigen doeltreffende methoden. Zij stonden op goede voet met de predikers, die maar weinig aandrang van node bleken te hebben om de gelovigen aan te geven die in hun moskeeën verleid werden door een jihadistische denkwijze. De Fransen waren zo doeltreffend en zo hard in hun wetgeving ter bestrijding van het terrorisme dat de meeste jihadstrijders over het algemeen uit Frankrijk bleven. In Italië arresteerde de terrorismepolitie, de DIGOS, zo regelmatig jihadstrijders als zij betrokken waren bij het islamitisch cultureel centrum in Milaan, dat onafhankelijke waarnemers zich slechts afvroegen waarom die fundamentalisten niet van hun fouten leerden.

De twee beste landen voor fundamentalisten waren Nederland en Engeland, tenminste tot 2001, toen in Engeland een harde wetgeving tegen terrorisme van kracht werd, die in feite veel verder ging

dan de grote politiebevoegdheden in het grootste deel van het vasteland.[22] Immigranten uit heel Engeland, het voormalige grote wereldrijk, en daarbuiten, voelden zich daar op hun gemak. Londonistan, zoals verscheidene islamitische vluchtelingen de Britse hoofdstad spottend omschreven, omvatte diverse arbeiderswijken met namen als Dollis Hill, Wood Green en Ealing Common, en belangrijke moskeeën in Finsbury Park, Brixton en Regent's Park. Algerijnse fundamentalisten die het aan de stok kregen met hun eigen autoriteiten konden rekenen op een veilig onderkomen in Engeland, een baan (of een uitkering) en over het algemeen de mogelijkheid hun leven voort te zetten. Dat gold natuurlijk ook voor wereldlijke Algerijnen die het geweld in hun vaderland gewoon wilden ontvluchten.

De regeringen van Algerije en Frankrijk, bijvoorbeeld, beklaagden zich regelmatig over de Britse laksheid. Terecht of onterecht, de Britse inlichtingendienst werd nog steeds beschouwd als de beste ter wereld. Maar de regeringen van Egypte, Jordanië en Algerije zaten te tandenknarsen om wat zij beschouwden als Britse hypocrisie, omdat er almaar geen contacten totstandkwamen tussen de politie en de rechtbanken bij het boekstaven van verdachten uit hun landen, die vervolgd moesten worden. Vreemdelingen, onder wie Amerikanen, hadden soms moeite de soepelheid van de Britse wetgeving te bevatten. Engeland ging prat op een lange en voorname reputatie van opvang van slachtoffers van buitenlandse vervolging. Het burgerlijk wetboek bood trots in gelijke mate bescherming aan burgers en buitenlandse inwoners. Vervolging van autochtonen of allochtonen voor wat zij wellicht van plan waren te doen was geen Britse traditie. Hoe het ook zij, de Britse autoriteiten hadden een groot deel van de jaren tachtig en negentig hun handen te vol aan het Ierse terrorisme, om zich ook nog eens zorgen te kunnen gaan maken over fundamentalistische varianten. Dat werd overgelaten aan de Special Branch en MI5, die een discreet oogje op jihadistische activiteiten moesten houden.

Maar de Britten schenen verdeeld door de eeuwenoude keuze van de politieagent: verdachte wetsovertreders in een vroeg stadium arresteren of hun activiteiten in de gaten houden om beter te doorgronden wat ze van plan zijn. In de ogen van hun critici werden de

Britten beschuldigd van het tolereren van complotvorming op hun grondgebied voor terroristische operaties die in het buitenland werden uitgevoerd (Franse critici hadden hierbij boter op hun hoofd, want in de jaren zeventig en tachtig had Frankrijk precies hetzelfde laten gebeuren). In Engeland was het het corpus van de wet dat bescherming bood, ofwel doordat de artikelen de diverse activiteiten niet verboden of, zoals in het geval van uitzetting, het burgerlijk wetboek de mogelijkheid schiep tot allerlei kronkelige procedures die zich vaak jaren voortsleepten.[23]

Op een lenteochtend in 2002, vlak voor het vrijdaggebed, ging ik naar de moskee van Finsbury Park voor een interview met Abu Hamza. Ik moest wachten en doodde de tijd door de collectie offerblokken te inspecteren uit Tsjetsjenië, Bosnië en Palestina, en nog drie of vier andere conflicten die de fundamentalisten ter harte gaan. Eveneens geïnteresseerd was een slanke jongeman met wie ik een praatje aanknoopte. Hij scheen wat verloren, had kennelijk heimwee en wilde graag praten. Hij kwam uit de Oost-Algerijnse stad Constantine, was een paar maanden eerder aangekomen om Engels te leren en voor ingenieur te studeren. Voorzover ik kon merken leek hij geen van beide met veel ijver te doen. Dus zeer tot zijn opluchting gingen wij verder in het Frans. Hij zei dat zijn vader, die een garage had, zijn ticket had betaald.

Ik vroeg me af wat hem werkelijk naar Londen kon hebben gebracht. Misschien zijn familie, die zich zorgen kan hebben gemaakt over de mogelijke militaire dienst in het voortdurend conflictueuze Algerije en hem dus voor alle zekerheid naar het buitenland had gestuurd. Algerijnen die in Engeland kwamen met dubieuze reisdocumenten werden minder vragen gesteld dan degenen die datzelfde in Frankrijk probeerden. Veel Algerijnse families hadden traditioneel een zekere afkeer van Frankrijk en de wenselijkheid Engels te leren was een nuttiger rechtvaardiging. Hoe lukte het hem in Engeland te overleven? Terwijl we zo zaten te kletsen, moet ik toegeven, vroeg ik me af of die jongeman niet wellicht een gemakkelijk doelwit was voor de haviken die zo graag voor Afghaanse kampen wilden rekruteren. Die rekruteringsofficieren wisten wel beter dan te gaan optreden in Finsbury Park zelf, maar ongetwijfeld wisten ze ook waar ze die gemakkelijk beïnvloedbare jongeren konden vinden. Kandi-

daat-jihadstrijders kregen het advies vanuit Londen naar Pakistan te vliegen, omdat hier de reis minder in de gaten werd gehouden dan in Frankrijk of Duitsland.

Kort na 11 september stelde een Parijse vriend van mij mij voor aan een dertigtal Algerijnse immigranten die tien jaar daarvoor uit Frankrijk naar Engeland waren gegaan en die uiteindelijk in jihadistische trainingskampen in Afghanistan waren beland. Malik, zoals hij zichzelf noemde, speelde een beetje te gemakkelijk de rol van de *beur* die net op tijd het licht had gezien en zich had teruggetrokken uit het jihadistische geweld. Afgezien van die dubieuze opwelling deed Malik geen enkele poging zichzelf te verkopen. Zijn verhaal was niet zozeer een waarschuwing als wel banaal, omdat zo veel jongemannen in de loop van de eeuwen de aantrekkingskracht van het avontuur hebben gevoeld. Hij groeide op in de *banlieue*, de deprimerende Parijse voorstad waar veel islamitische immigrantenfamilies woonden, in wat bijna een getto genoemd kan worden. Thuis was het alleen zijn vader, een immigrant, die bad. Maar de Franse 'hypocriete' houding bij de eerste Golfoorlog, in 1991, had hem woest gemaakt en hem naar de islam getrokken. Eerst probeerde Parijs zo goed en zo kwaad als dat ging het conflict te voorkomen, toen deed het mee. Het nieuwe conflict in Algerije, waarbij de westerse 'haat jegens de islam' bleek, had hem ook geradicaliseerd.

Toen hij moskeeën in en rond Parijs begon te bezoeken, viel hij op bij zendelingen van Tabligh, van wie de meesten Pakistanen waren. 'Dat waren heel slimme loodsvisjes, ze hadden het nooit over jihad, ze riepen alleen maar op tot vrede en gebed,' zei hij. 'Ze nodigden je uit voor het eten, vroegen je dan een paar dagen te blijven, om te bidden en de koran te bestuderen. Dat werd een week, dan een maand, of twee maanden, met uiteindelijk de suggestie naar India of Pakistan te vliegen.' Andere geliefde reisbestemmingen voor kandidaat-jihadstrijders waren Indonesië en Thailand. Frankrijk achterlaten klonk des te aantrekkelijker omdat Malik dacht dat de Algerijnse, Marokkaanse, Tunesische en natuurlijk Franse politie veel moskeeën hadden geïnfiltreerd.

Zijn eerste stop was Londen, waar hij een blijvende bewondering voor de Engelsen ontwikkelde, met name voor de tolerantie die hij daar ervoer en die hij in scherp contrast vond staan met de kwellin-

gen die hij als *beur* in Frankrijk te verduren had. Vergeleken met de beperkte horizon die hij als onvermijdelijk voor zijn soortgenoten in Frankrijk beschouwde, ontdekte hij dat de Engelsen in feite maar weinig vragen stelden en islamitische immigranten veel ruimere mogelijkheden boden. 'Ik kon daar in drie maanden voor elkaar krijgen,' herinnerde hij zich, 'waarvoor ik in Frankrijk een halve eeuw nodig gehad zou hebben.' Hij was verbaasd een grote Algerijnse gemeenschap aan te treffen, waarbij mensen zelfs zonder de juiste papieren werkten, goed verdienden, zich behoorlijk konden kleden en geld stuurden naar hun families in Noord-Afrika. Hij werd vooral getroffen door een vriendelijke jonge Algerijnse vrouw, die bij de politie was gaan werken. Een dergelijke belangstelling van de zijde van een werkende vrouw, en dan ook nog een smeris, was niet iets voor een traditionele jihadstrijder om op te merken, en zeker niet in gunstige zin. Maar jihad was wel degelijk wat hij wilde en Londen was de beste plaats om zijn nieuwe hartstocht te bevredigen.

Destijds, in '92 en '93, vertelde Malik, 'ging je naar de moskee in Finsbury Park, tekende je voor het FIS en de volgende dag was je op weg', naar Pakistan of naar India. Voor eenzame Algerijnse immigranten was de moskee de ontmoetingsplek waar veel gesproken werd over jihad, soms met veteranen van de jihad tegen de Russen in Afghanistan. 'Destijds maalden we niet zoveel om Kaboel of Afghanistan,' herinnerde Malik zich, 'maar Afghanistan was een goede trainingsplek', want ver van spiedende blikken van Europese regeringen, die zich in toenemende mate zorgen begonnen te maken over fundamentalistisch terrorisme. Kandidaten kregen te horen dat zij naar die en die moesten vragen in die en die moskee, en in Pakistan of Afghanistan werden ze dan onder de hoede van een sjeik gesteld, die tribale bescherming genoot. Zelfs voordat Osama terugkwam uit Soedan, waren die kampen vaak gezamenlijke ondernemingen, die vrijwilligers opleidden voor Kasjmir en de Pakistaanse ISI in één hoek, en toegewijde Al-Qaedaleden in de andere.

Als de rekruten eenmaal waren opgeleid, waren Azerbeidzjan, Tsjetsjenië, Oezbekistan en Kasjmir populaire reisbestemmingen, evenals de oorlog in Bosnië die in april 1992 begon, kort nadat er in Algerije opnieuw geweld was uitgebroken. Wat degenen betrof die teruggingen naar Frankrijk, 'die kozen Algerije of wendden zich tot

een slapende cel'. Na verloop van tijd veranderde de behoefte in het veld en hadden de vrijwilligers minder keus. Aan het eind van de jaren negentig vochten de Taliban om de heerschappij over heel Afghanistan en veel buitenlandse vrijwilligers, voornamelijk de minder hoog opgeleiden, kregen frontdienst tegen de strijdkrachten van de Noordelijke Alliantie onder Ahmad Shah Massoud.

Het was gedaan met het luie leventje. Islamitische en westerse regeringen begonnen serieus aandacht te besteden aan het komen en gaan van rekruten voor de trainingskampen. Na verloop van tijd, zei Malik, werden de FIS-agenten achterdochtiger. 'Toen wilden ze opeens weten wie je was, om er zeker van te zijn dat je niet voor de Franse geheime diensten of voor Sport et Musique werkte.' Angst voor infiltratie door de terrorismebestrijding was destijds zo groot dat toen Malik in 1996 in Afghanistan aankwam voor een basisopleiding en een cursus springmeester, er al volledige neptrainingskampen waren opgezet om Amerikaanse spionagesatellieten om de tuin te leiden. Met de terugkeer van Osama veranderden de kampen in een soort archipel, die zich uitstrekte over het grootste deel van Oost- en Zuid-Afghanistan en ook Kaboel zelf.

Een zeldzaam persoonlijk kijkje op de denkwijze die moslims tot Al-Qaeda bracht, werd geleverd door een *beur*, Kemal Daoudi, die op 27-jarige leeftijd werd gearresteerd als medeplichtige van Djamel Beghal, leider van een verondersteld complot met de persoonlijke zegen van Osama, om de Amerikaanse ambassade in Parijs op te blazen. Daoudi ontliep in september 2001 ternauwernood gevangenschap in Frankrijk, ontsnapte naar Leicester, een oude industriestad in de Engelse Midlands, waar hij al snel werd opgespoord en gearresteerd en bliksemsnel aan Frankrijk uitgeleverd, zodanig was de elektrische schok van 11 september. Hij was opgeleid aan een technische universiteit en had ooit een computercafé met subsidie van de regering beheerd, in de Parijse voorstad Athis-Mons. Dat was geen erg hoge post voor iemand met zijn opleiding en ooit grote ambitie. Maar voordat hij door de stedelijke autoriteiten werd ontslagen omdat hij te vaak afwezig was, hadden Franse specialisten van de terrorismebestrijding al aangevoerd dat hij het café gebruikte als dekmantel om via e-mail met Al-Qaeda in Afghanistan te communiceren.

Al-Qaeda behield natuurlijk permanent belangstelling voor rekrutering van verwesterde moslims, vrijwel in de hele wereld. Dat was vóór 11 september duidelijk geen probleem. Jaren daarvoor had een metgezel van Osama in Peshawar mij plagerig verteld dat Amerikaanse veteranen van de jihad tegen de Russen zich al eind jaren tachtig in de Verenigde Staten hadden gevestigd. Ik kon smeken wat ik wilde, hij wilde niet de minste aanwijzing voor hun identiteit geven. In Amerika geboren Amerikaanse burgers werden al in het voorjaar van 2001 gearresteerd omdat ze naar Afghanistan waren gegaan, op beschuldiging door Al-Qaeda te zijn getraind, in geografisch zeer uiteenliggende plaatsen als Seattle en de oude staalstad aan Lake Erie, Lackawanna. Het meeste opzien baarden Mohammed Atta, Ramzi bin al-Shibh en enkele andere belangrijke Amerikaanse samenzweerders die bij de 11 september-operatie waren betrokken en die jaren in de Duitse havenstad Hamburg hadden gewoond, enkelen van hen als student.

Daoudi was een van de weinige Al-Qaedasoldaten die vrijwillig hun ziel in het openbaar blootlegden, waarbij hij zijn voormalige middenstandsaspiraties, zijn bekering tot de jihadistische islam en de radicalisering die hem naar Afghanistan en uiteindelijk naar de gevangenis voerde, verklaarde en daardoor rechtvaardigde. Hij noemde zichzelf een terrorist maar ontkende enige betrokkenheid bij het netwerk van Beghal.[24]

Daoudi was in Sediata geboren, een stadje in Oost-Algerije, maar zijn schooltijd bracht hij in Parijs door, waar hij woonde aan boulevard de l'Hôpital 22, aan de rand van het vijfde arrondissement in het Quartier Latin, door en door middenklasse. Daar had hij 'het hart van Parijs met echte Parijzenaars' ontdekt, een welkome verandering na het leven aan de andere kant van de stad, in het raciaal gemengde elfde arrondissement, waar hij naar een minder goede 'VN-school' was gegaan, een echte 'toren van Babel', wat betekende een school met leerlingen uit vele landen. Uit zijn woorden sprak de neerbuigende meerderwaardigheid van de arme immigrant die de grote kans had gegrepen en het lot van de meeste immigrantenkinderen was ontlopen. Volgens zijn eigen zeggen werd hij een 'briljant' student. Meer dan eens was hij de enige Arabier in zijn klas, maar regelmatig haalde hij de beste cijfers, hoewel hij vaak twee jaar jonger

was dan de meesten van zijn klasgenoten. Ze pestten hem met zijn naam en zijn bescheidenheid. Hij merkte wel dat zijn klasgenoten jaloers waren, maar knoopte vriendschapsbanden aan met tragere en luiere studenten door huiswerk voor hen te maken.

Daoudi leerde de ene taal na de andere – Latijn, Grieks, Engels en Spaans, naast Arabisch, de taal van zijn ouders, die hij had verwaarloosd toen hij als vijfjarige van Algerije naar Parijs was verhuisd. Ook blonk hij uit in wiskunde en natuurwetenschappen, waardoor de weg openlag naar de zogenaamde *grandes écoles*, de beroemde selectieve top van het Franse hoger onderwijs. Hij was een soort kasbloem, die genadeloos door zijn halfgeletterde vader werd opgezweept om op school uit te blinken. De laagbetaalde ziekenhuismedewerker hield zijn zoon voor: 'Je moet twee keer zo hard werken, want je bent een buitenlander.' Hij sloeg hem met een houten liniaal als de cijfers tegenvielen. De avonden en de weekeinden werden besteed aan studie. Kemal wees erop dat zijn naam in het Arabisch 'perfectie' betekent. Het was een klassiek verhaal van immigrantensucces door opleiding, althans daar leek het op.

Om wat te kunnen dagdromen ontsnapte hij aan die druk in de nabijgelegen Jardin des Plantes met uitzicht op de Seine en aan één kant het Museum van Natuurlijke Historie. Daar schiep hij zijn eigen universum, raakte geïnspireerd door de dinosaurusskeletten van het museum en de kassen, en ging op denkbeeldige safari's in wat hij zag als tropische wouden. Beïnvloed door de films over Indiana Jones was hij het grootste deel van zijn middelbareschooltijd gefascineerd door paleontologie en antropologie. In zijn op één na laatste schooljaar besloot hij dat hij van nut moest zijn voor Algerije en wijdde zich aan de natuurwetenschappen, in de hoop arts, ingenieur of wellicht zelfs straaljagerpiloot te worden, ondanks zijn ontoereikende gezichtsvermogen. Ten slotte ging hij natuurwetenschappen en techniek studeren aan de universiteit van Parijs, stapte ten slotte over op vliegtuigbouwkunde en haalde in 1993 zijn diploma.

Hij begon aan een hogere opleiding op een elitaire technische school, en was trots op zijn ontwerp voor een vereenvoudigde versie van het landingsgestel van de nieuwe Franse straaljager, de Raphale. Maar hij hing zijn lier aan de wilgen en hielp liever een vriend met zijn scriptie over de geschiedenis van de islamitische beschaving on-

der de Osmaanse sultans. In feite raakte Daoudi, de tot dan toe zo goed geprogrammeerde student, een beetje de koers kwijt. Op zijn werk waren het politieke gebeurtenissen, plus wat hij zelf omschreef als een 'adolescentiecrisis', die hem dermate afleidden dat 'ik niet langer rustig kon studeren'. 'Alle druk die in mijn schooljaren op mij was uitgeoefend opdat ik tot elke prijs zou slagen,' schreef hij, 'werd opeens gekanaliseerd in de energie om mijn omgeving en mijn vader uit te dagen.' Hij herleidde zijn oedipuscomplex tot het straatgeweld in Algiers in 1988, waarbij hij zich vereenzelvigde met de fundamentalistische demonstranten, die het bewind niet, in tegenstelling tot zijn vader, goedkeurden.

Hij had het zijn vader al kwalijk genomen 'toerist' te zijn – een jaarlijkse zomergast uit Frankrijk, ver weg – toen hij kind in Algerije was en later keek hij op hem neer vanwege zijn ondergeschikte status. Maar dat was het lot van de meeste Algerijnse immigranten van de eerste generatie. Een gedeelte van Kemals aangename Parijse wereld viel uiteen toen het slecht ging met de familie en hij, zijn drie huisgenoten en zijn ouders verplicht waren uit de hoofdstad te verhuizen naar een sombere voorstad. 'Daar werd ik mij de vreselijke behandeling bewust die weggelegd was voor alle potentiële "mijzelven", geconditioneerd om tweederangs burgers te worden, slechts goed genoeg om te blijven werken voor de betaling van de pensioenen, van "echte" Fransen, op het moment dat de Franse leeftijdspiramide aan de basis te smal werd.'

Deze bittere, gedesillusioneerde taal was een weerslag van de in een depressie verkerende Franse economie aan het eind van de jaren negentig, moeilijke tijden voor veel jonge moslims in Frankrijk, die niet veel uitzicht hadden op een baan, gewelddadige politieke gebeurtenissen in het binnenland en met name in het buitenland. De onder Amerikaanse leiding gevoerde eerste Golfoorlog, in 1991, wekte antiwesterse wrok onder veel moslims. Dat deed eveneens de opkomst van het FIS in Algerije. Een jaar later werd de legercoup aldaar binnen enkele maanden gevolgd door het uitbreken van de oorlog in Bosnië, waar de voornamelijk islamitische 'wettige' regering moest strijden tegen afscheiding door Bosnische Serviërs en hun incidentele bondgenoten, de Kroaten. Maar voor Daoudi werd de zaak onomkeerbaar in oktober 1995, toen de Franse geheime politie

na een enorme klopjacht in koelen bloede Khalid Kelkal neerschoot, een jonge *beur* uit een Lyonse buitenwijk, die in de gevangenis een overtuigd jihadstrijder was geworden en die zomer openlijk deelnam aan de terreurcampagne van het GIA in Frankrijk. De dood van Kelkal overtuigde hem ervan dat 'het Westen een open oorlog tegen mij voerde en ik terug moest vechten'.

'Toen begon ik Frankrijk, de Verenigde Staten en het Westen in het algemeen te haten,' schreef Daoudi, want hij was ervan overtuigd dat het Westen alle Arabieren en alle moslims haatte. Hij gaf toe dat hij opzettelijk zijn kans om te slagen als een aangepaste Fransman vergooide en dreef de spot met 'Uncle Tom' omdat hij wist dat een dergelijk bestaan voor hem in het vooruitzicht lag. Hij moest niets hebben van het prestige en de populariteit van de 'cultuurloze' Franse Algerijn, met zijn rolmodellen als de voetbalster Zinedine Zidane of Cheb Khaled, de koning van de Rai, populair aan beide oevers van de Middellandse Zee. 'Ik wilde de waardige opvolger zijn van glorieuze voorouders,' hield hij vol en hij noemde daarbij leden van zijn eigen familie die hij bewonderde als dappere nationalisten, die zich al sinds de negentiende eeuw dood hadden gevochten bij hun verzet tegen de Franse koloniale politiek in Algerije.

Daoudi werd steeds bozer door de Franse financiële en andere steun die de Algerijnse regering overeind hield, waarbij een islamitische staat werd gedwarsboomd, door de Palestijnse kwestie, door het lot van Irakese kinderen die het slachtoffer werden van het VN-embargo en ten slotte door de akkoorden van Dayton in november 1995, waardoor er een eind kwam aan de Bosnische oorlog, net toen volgens hem de Bosnische troepen en de buitenlandse vrijwilligers hun vijanden flink te grazen begonnen te nemen. Al deze thema's waren natuurlijk stokpaardjes van de jihadisten. In overeenstemming met zijn studieuze gewoonte begon hij zich de politieke instrumenten eigen te maken die volgens hem nodig waren om zijn vijand te kennen en terug te vechten. Hij verdiepte zich in de grote schrijvers van de twintigste-eeuwse radicale politieke islam, Maulana Abul a'la Maududi en meer in het bijzonder Sayyid Qutb en Hassan al-Banna, die hij in Franse of Engelse vertaling bestudeerde omdat zijn Arabisch niet goed genoeg was om het origineel te lezen.

Al snel begon hij het mechanische jargon van de jihadstrijder te

gebruiken, met allerlei echte of veronderstelde blijken van minachting jegens moslims in Afghanistan, Bosnië, Kosovo, Palestina, de Golf, Libanon en natuurlijk Algerije. Het was nooit dankzij het Westen dat er, zij het wat laat maar definitief, was ingegrepen om een eind te maken aan het conflict in Bosnië, waarbij de moslims verreweg de meeste slachtoffers telden, of door het voeren van een oorlog in 1999 tegen de christelijke Serviërs om de islamitische Kosovaren te beschermen. Deze verafgelegen slagvelden daarentegen 'sterkten mij in mijn overtuiging dat de joods-christelijke gemeenschap beïnvloed werd door het atheïsme en een ingeboren haat jegens Mohammed koesterde'. Daoudi reisde in de zomer van 1995 maandenlang door Algerije, toen het ergste van de oorlog voorbij was. Hij speelde met de gedachte zich aan te sluiten bij de fundamentalisten in de ondergrondse, maar verwierp die toch op grond van het feit dat Sport et Musique de GIA en de rangen van het FIS had geïnfiltreerd. Zijn gebrek aan besluitvaardigheid in Algerije werd weerspiegeld door een soortgelijke aarzeling ten opzichte van zijn persoonlijk leven.

In Hongarije was Daoudi getrouwd met een Hongaarse vrouw die hij had ontmoet in een Amerikaanse chatroom op internet, in de mening dat zijn gespreksgenoot een man was. Met zo'n begin – en zijn eigen twijfel – duurde dat huwelijk niet lang, maar dat was ook geen verrassing. Hij zag zijn fout in omdat hij had gedacht dat het 'mij zou regenereren en stabieler maken'. In plaats daarvan 'beantwoordde het niet aan mijn dromen' en werd het een 'sociale valstrik'. Ondanks de 'vele kwaliteiten' van zijn vrouw, klaagde hij erover dat zij zijn 'gen voor diepe gevoelens en avontuur' miste. Die stimulans, besefte hij nu, vond hij in de voorsteden, de 'betonjungle' die hij als jongeling zo had gemeden. En zo begon het laatste hoofdstuk van zijn avontuur, dat hem naar een opleidingskamp van Al-Qaeda in Afghanistan voerde, met Abu Zubaydah en het complot tegen de Amerikaanse ambassade in Parijs. 'Ik moest in Afghanistan religieus en militair worden opgeleid,' schreef hij, 'het is een mythisch land en de beste reisbestemming', omdat het zo goed paste bij zijn idee van een volmaakte islamitische staat. Hij zei dat Afghanistan bewees dat de overwinning van de islam op het Westen mogelijk was.

Al schrijvend vatte hij zijn persoonlijke, religieuze en politieke invloeden waaraan hij onderhevig was geweest op een wat melodrama-

tische manier in de volgende woorden samen: 'Om al die redenen en door al die gebeurtenissen liep ik over naar de machten van de duisternis.' Hij wist dat hij hiermee voor het effect indirect *Star Wars* citeerde. Maar op andere momenten kon zijn proza schrikbarend oprecht zijn. Hij had het gevoel gekoesterd dat hij twee keuzes had – om 'in depressie weg te zinken', zoals een halfjaar gebeurd was in zijn tweede jaar aan de universiteit, of 'om te reageren door deel te gaan nemen aan de universele strijd tegen dit overweldigend onrechtvaardige cynisme' dat hij in het Westen aantrof. Zijn leven overziende schreef hij: 'Alles werd me duidelijk en ik begreep waarom Abraham in ballingschap ging, waarom Mozes in opstand kwam tegen de farao, waarom er op Jezus werd gespuugd, en waarom Mohammed zei: "Ik kwam met het zwaard. Mijn strijd was en zal zijn al diegenen uit te roeien die zich verzetten tegen Allahs wet."' Wetten van menselijke inspiratie – en dus niet de sharia – waren waardeloos, zo schreef hij. 'Deze glorieuze strijd zal niet ophouden tot de wet van Allah zal zijn ingesteld en toegepast door een rechtvaardige en eerlijke kalief' aan het hoofd van een fundamentalistische staat, schreef hij, waarbij hij helemaal de doctrine van de jihad weergaf.

'Mijn ideologische betrokkenheid is volkomen en de prijs voor de glorie in deze genadeloze strijd is terrorist te worden genoemd,' besloot hij. 'Ik accepteer de benaming terrorist, mits zij gebruikt wordt om aan te duiden dat ik een systeem van onrechtvaardige macht en perversiteit onder velerlei vormen terroriseer.' Hij gaf dus toe dat hij conform de beschuldiging een terrorist was. Maar Daoudi kon zijn hang naar drama met zichzelf in de hoofdrol niet geheel onderdrukken en verklaarde dat hij nooit 'onschuldigen had geterroriseerd'. 'Maar ik zal elke vorm van ongerechtigheid bestrijden, alsmede degenen die hem steunen,' schreef hij. Als grafschrift op zijn eens zo veelbelovend leven voorspelde hij: 'Mijn strijd zal eindigen in mijn dood of in mijn waanzin.'

Honderden, ja duizenden andere jonge moslims uit de hele islamitische wereld en daarbuiten, sommigen goed opgeleid en eens bestemd tot een gewoon leven, betraden hetzelfde pad naar Afghanistan. Vergeleken met Daoudi waren Mohammed Atta en zijn vrienden uit Hamburg, die de voorhoede vormden bij de aanslagen van 11 september, zelfs beter opgeleid, vaak in de natuurweten-

schappen. Ze waren ook meer belezen in de islam en hadden een nog rijkere achtergrond. Wat Daoudi echt onderscheidde was zijn gave van welsprekendheid, om zichzelf en zo veel anderen die zich slechter konden uitdrukken onvergetelijk te maken. Het was zijn wraak voor zijn falen, een gave die hij in de gevangenis zorgvuldig onderhield, terwijl hij op zijn proces wachtte. De samenzweerders uit Hamburg hadden dergelijke hulpmiddelen niet nodig.

Floos

Mijn inwijding op het gebied van Arabieren en geld was een verhaal uit de mond van een oudere correspondent, voor mij langer dan een half leven terug – en eeuwen terug voor de mensen van de Golf, wier bestaan ook toen onherroepelijk veranderd werd door de olierijkdom. De Britten, zo wilde het verhaal, hadden zich net gedwongen gezien de autocratische heerser van een emiraat in de Verdragsstaten af te zetten, zo genoemd omdat de regering van hare majesteit halverwege de negentiende eeuw een wapenstilstand, feitelijke suzereiniteit, had opgedrongen aan elkaar bestrijdende sjeikdommen, die verspreid langs de Arabische kust van de Perzische Golf lagen, destijds bekend als de Piratenkust. Ondanks veel palavers van de Britse politieke agent (lees proconsul) was sjeik Shakbut bin Zayyid al-Nahayyan van Abu Dhabi niet zover te krijgen dat hij zijn schatkist als bank zou laten draaien. Volgens de legende wilde hij de biljetten die hij ontving als royalty's voor aardolie, liever in koekblikken en andere onproductieve bergplaatsen rond zijn fort in Abu Dhabi bewaren, inclusief het groeiend aantal matrassen waarop hij sliep.

Aardolie was begin jaren zestig in de emiraten begonnen te stromen, zoals de verteller nog eens benadrukte. De Britten gingen er al snel in toenemende mate op staan dat het oliegeld geïnvesteerd werd in scholen, wegen en ziekenhuizen – met andere woorden, het normale pakket verbeteringen dat zij op het oog hadden voor de plotseling rijke burgers van wat zij mettertijd herbenoemden tot de Verenigde Arabische Emiraten. Shakhbut weigerde vierkant, gaf instinctief de voorkeur aan een situatie waarin zijn onderdanen een mager loon bijeenraapten met parelvissen en de verkoop van exotische postzegels. Hij had geruchten gehoord van de nogal plotselinge

modernisering van Koeweit, Bahrein en zelfs Saudi-Arabië, en moest daar niets van hebben. Ten slotte vervingen de Britten hem in 1966 door zijn wat bereidwilliger jongere broer en verspreidden met opzet het gerucht dat het grootste deel van de schat van Shakhbut door de muizen was aangevreten. Vijf jaar later hief Londen de laatste controlepost in de Golf op en opende daarmee een tijdperk dat binnen dertig jaar gekenmerkt werd door drie grote oorlogen en schijnbaar eindeloos potverteren. Maar toen ik voor het eerst hoorde van Shakhbuts verzet, was dat gewoon een mooi verhaal.

Nog geen tien jaar later onthaalde een Franse vriend bij een grote Amerikaanse bank in Genève mij op verhalen van Golf-Arabieren die onaangekondigd verschenen met grote koffers vol grote coupures in dollars.[1] Hun beheersing van het Engels liet vaak te wensen over, zo vertelde mijn vriend, maar hun bedoeling was duidelijk. Zij wilden dat hun geld voor hen aan het werk zou gaan in een minder turbulente omgeving dan die van henzelf en hadden bedacht dat een grote Amerikaanse bank, helemaal een die onder het Zwitserse zegel van bankgeheim stond, de juiste plek was. Zij hadden de les van de val van Shakhbut geleerd. Het had niet lang geduurd voordat de Arabieren hadden begrepen dat er wat te verdienen viel door hun *floos* te investeren, dat prachtige, evocatieve Arabische woord voor geld. Ik kan me niet meer herinneren of mijn vriend ook vertelde dat zijn Arabische klanten Saudiërs waren.

Was dat het geval geweest, dan was hun scherpzinnigheid opmerkelijk, omdat de eerste zuiver Saudische bank in het koninkrijk, de Nationale Handelsbank, pas in 1950 operationeel werd (elders in de Golf domineerden destijds Britse banken).Wat Golf-Arabieren toen misten aan financieel raffinement, leverden de Moslimbroeders meteen. Uit Egypte en andere Levantijnse landen verdreven vanwege hun oppositie tegen het destijds populaire Arabische nationalisme, infiltreerden de Broeders, nadat zij asiel hadden gekregen bij conservatieve Golfvorsten, met nog veel meer succes het lokale bankwezen. Zogenaamde islamitische banken, vaak met hulp van de Moslimbroeders door Saudische prinsen en andere rijke lieden in de jaren zeventig opgezet, vermeden *riba*, rente, in overeenstemming met de wet van de koran, de sharia. Door het verviervoudigen van de olieprijzen aan het begin van de jaren zeventig stond de Golf bol van

de oliedollars en islamitische banken werden beschouwd als gewoon de zoveelste manier om de toestromende rijkdom weer in omloop te brengen. De stromende oliebronnen veroorzaakten geen breuk met de traditionele, informele aanpak bij het verplaatsen van contanten over grenzen en veroorzaakten ook geen enthousiasme voor regelgeving. Voor Moslimbroeders was islamitisch bankieren een soort revanche voor politieke onderdrukking en tegenslagen in het verleden, en hield gedeeltelijk de belofte in van een hernieuwde en duurzame invloed.[2] Het duurde dan ook niet lang of overal ter wereld verrezen bankvestigingen van de Broeders, van de Bahama's tot de Kanaaleilanden en Lugano, een Zwitsers financieel centrum dat gerieflijk dicht bij Milaan lag voor rijke Italianen – en anderen – om contanten buiten de greep van de fiscus te brengen. In de jaren tachtig haalden islamitische banken zich van tijd tot tijd ongewenste, zij het oppervlakkige, controle op de hals doordat zij de Soedanese graanmarkt blokkeerden tijdens een grote hongersnood en wegens flessentrekkerij à la Charles Ponzi in Egypte.

Islamitische banken trokken in het Westen vrij weinig aandacht.[3] Zeker, sommige Amerikaanse en andere westerse functionarissen vielen hun soms dubieuze praktijken wel steeds meer op, maar het duurde tot medio jaren negentig voordat die zorg toenam vanwege hun verdachte rol bij het jihadistisch extremisme. Een hele poos werden islamitische banken gezien als een bijzonderheid van de Arabische wereld. Mettertijd probeerden westerse banken met ze te concurreren door rentevrije effectenpakketten aan te bieden, in overeenstemming met die hoofdvereiste van het islamitisch bankieren. Maar voor veel Golf-Arabieren vergrootte de plotselinge welstand slechts de latente verzotheid op contant geld, vaak grote stapels bankbiljetten, die op zak werden gedragen of in laden werden gestopt. Shakhbut was echt niet de enige.[4]

In de derde wereld werd ik mij het belang van bankbiljetten bewust, met name die van honderd dollar, die ik zorgvuldig vier keer opvouwde zodat zij in geldgordels pasten terwijl ik er nauwlettend op toezag nooit bankbiljetten aan te nemen met ook maar de minste verdachte scheur of verminking, uit angst dat ze bij een of andere cruciale transactie zouden worden geweigerd. Ik volgde nog de oude plaatselijke gebruiken, op het moment dat opkomende Arabische fi-

nanciers uit de Golf leerden hoe het allemaal toeging in de City van Londen en op Wall Street. Ik deed dat omdat ik mij verplaatste in een *cash-and-carry*-land, in oorden die maar al te dikwijls onderhevig waren aan oproer. Ik wist nooit wanneer ik contanten nodig zou hebben om een taxi te betalen naar de grens en de veiligheid of voor andere urgenties, die nu eenmaal bij het vak van oorlogscorrespondent hoorden. Nieuwe, hooguit licht gekreukelde dollarbiljetten waren in mijn generatie het equivalent van de gouden munten die Cyrus Sulzberger, de belangrijkste buitenlandse correspondent en columnist van de *New York Times*, altijd bij zich droeg toen hij zich in de jaren dertig verplaatste in zijn geliefde Balkan. Precies wat je nodig hebt, zo vertelde hij mij, om ervoor te zorgen dat sterke armen je auto uit de modder trekken.[5] Creditcards en geldautomaten verschenen ten slotte zelfs in een groot deel van mijn werkgebied, en helaas, sommige maffiosi in de derde wereld kregen die truc van de geldgordel ook door.

Maar bij de meeste Arabieren bleef een zekere gehechtheid aan opvouwbaar geld bestaan. Tijdens de jihad tegen de Russen in Afghanistan kwamen jonge Saudiërs routinematig aan met koffers vol versgedrukte dollars, in plastic verpakking, voor hun favoriete Afghaanse moedjahediencommandanten. Een dergelijke uitstalling van welstand stond gelijk aan een onmiddellijk herkenbaar blijk van macht. Toen ik mij begon af te vragen hoe dat zat met Osama's succes bij het verplaatsen van fondsen, kwam ik voorzichtig tot de conclusie dat welke poging dan ook om zijn financieel doen en laten na te gaan moeilijk, zo niet onmogelijk zou worden, vanwege die culturele beheptheid met contant geld. Mettertijd heeft een gefrustreerde bankier de hele poging wel eens vergeleken met 'zoeken naar een naald in een hooiberg'.[6] Een belangrijke regeringsgetuige in het proces tegen de vier mannen die veroordeeld werden voor hun rol in de aanslagen in 1998 in Oost-Afrika, vertelde drie jaar later een New Yorks hof over zijn werk als Al-Qaedakoerier, waarbij hij tot 100.000 dollar in contanten moest afgeven aan gelijkgezinde fundamentalistische extremisten in Egypte, Jordanië en Eritrea, om maar een paar oorden te noemen.[7] Douanebeambten op luchthavens konden gemakkelijk worden omgekocht, zei hij, zodat ze de bagage met rust lieten.

Een toenmalige Zuid-Jemenitische handlanger van Osama heeft mij bekend dat hij in 1990 regelmatig naar Jedda moest om daar koffers vol bankbiljetten op te gaan halen die bestemd waren voor het beheer van Bin Ladens fundamentalistische projecten in Jemen. (De lijst van taken voor de komende paar jaar omvatten, dat wist ik, het vermoorden van ruim honderd leiders van de nieuw opgerichte socialistische partij, die in de ogen van Osama en zijn vriendjes en in die van de Noord-Jemenieten nog steeds goddeloze communisten waren, ook al bestond hun stalinistische staat Zuid-Jemen formeel niet meer, na de officiële hereniging in 1990.)[8] De context van ons gesprek over geld was zodanig dat mijn Jemenitische gesprekspartner duidelijk bedoelde dat hij hier niets buitengewoons, laat staan geheimzinnigs vertelde. Contanten waren contanten en contanten waren de manier waarop er zaken werden gedaan, sub rosa en boven tafel. Formele grenzen waren lijnen op landkaarten, geen werkelijkheden, en dikwijls stonden ze dan ook niet eens aangegeven. Hoe het ook zij, dezelfde stammen leefden aan beide zijden van een groot deel van de Saudisch-Jemenitische grens (zoals ook het geval was met de Pathanen langs de Afghaans-Pakistaanse grens, ook weer zo'n kunstmatige grens die Osama regelmatig is overgestoken sinds het begin van de jaren tachtig).[9] De 3000 kilometer lange grens tussen Saudi-Arabië en Jemen was zo lek als een mandje, niet alleen voor geld, maar ook voor wapens, explosieven en voortvluchtigen.[10] En die grens was gewoon een van de tientallen soortgelijke in de derde wereld.

Het was dus gemakkelijk genoeg te begrijpen waarom grenzen zo weinig betekenden voor normale mensen. Afgezien van hun vaak willekeurige grenzen, vonden veel regeringen het leuk absurd onpraktische valutaverklaringen verplicht te stellen, bij aankomst én bij vertrek, plus opgave van contanten (niet noodzakelijkerwijs reischeques), die gewisseld moesten worden bij bepaalde hotels of banken, vaak tegen vreselijk overtrokken wisselkoersen. In feite keken immigratie- en douanebeambten alleen maar naar de verklaring als ze buitenlanders angst wilden aanjagen (omdat autochtonen onder verdachte omstandigheden wel wisten hoe ze routinematig immigratie- en douaneformaliteiten konden ontduiken).[11]

Toen ik over de derde wereld verslag begon uit te brengen, maakte

ik er een gewoonte van geldgordels te gebruiken omdat een westerling, en zeker een Amerikaan, beslist kon verwachten met bijzondere grondigheid te zullen worden onderzocht. Maar er heersten vreemde conventies. Gek genoeg bleef het in het grootste deel van de derde wereld taboe westerlingen te verplichten hun zakken te legen, laat staan hun riem los te maken (in tegenstelling tot het doorzoeken van hun koffers). En toch wist je nooit wanneer ze je zouden doorzoeken. Dus was de ware functie van mijn geldgordel om grote hoeveelheden contant geld netjes uit het zicht te houden, op een betrouwbare en gemakkelijke plek. Misschien heb ik gewoon alleen maar geluk gehad. De enige keer dat ik afging, was bij een bemoeizuchtige Griekse douanebeambte op de luchthaven van Athene, en het was mijn fout, want ik was vergeten de gordel om te doen en hij vond hem in mijn tas. Maar de struikrovers uit latere dagen, die opereerden in treinen in Armenië en Azerbeidzjan en heel wat slimmer waren, controleerden na het instorten van de Sovjet-Unie regelmatig de ceintuurs van westerlingen en gingen er soms met de inhoud vandoor.

Aangezien Osama aanvankelijk de aandacht trok van de Amerikaanse inlichtingendiensten, magistraten en diplomaten als financier van terrorisme, probeerde ik erachter te komen hoeveel feitelijk bekend was over zijn financiële doen en laten. In februari 2000 kwam ik net van een ontmoeting met Richard A. Clarke, de doortastende Amerikaanse deskundige op het gebied van terrorismebestrijding, met de zorgelijke indruk dat het antwoord niet bepaald, of wellicht preciezer helemaal niets was waarmee een doorgewinterde bureaucraat binnen de Beltway iets kon. De ontmoeting vond plaats in kamer 303 van het oude directiekantoor met uitzicht op het winkelcentrum en toch was ik ergens opgelucht toen ik terugliep naar de uitgang. Clarke kon mij lokaas hebben voorgehouden, er prat op gaand dat hij heel veel wist, maar ik moest wel begrijpen dat het hem niet vrijstond zijn kennis met mij te delen. In plaats daarvan maakte hij op mij duidelijk de indruk dat zijn dilemma minstens net zo groot was als het mijne (ondanks de computers van de Amerikaanse regering die tjokvol data zaten).[12]

Ik was niet echt verrast. Eigenlijk had ik geprobeerd Clarke een beetje te sonderen. Amper drie maanden nadat de Oost-Afrikaanse

ambassades op 7 augustus 1998 waren opgeblazen, omschreef een oude vriend, goed op de hoogte van terrorismebestrijding, een poging om achter Osama's financiën te komen als een 'oefening in frustratie'. Om zijn stelling te onderbouwen zei hij nog: 'Waar Osama zijn geld bewaart, hoe hij met die fondsen rondzeult, waar ze vandaan komen, wie hij betaalt – dat alles blijft vaag.' 'De Nationale Veiligheidsraad, Buitenlandse Zaken, de schatkist, de FBI, de CIA,' zei hij nog, 'iedereen heeft zich intensief met het probleem beziggehouden. Maar we zijn nergens op uitgekomen, we hebben niet genoeg tastbare informatie om een buitenlandse regering aan te kunnen pakken.' Aanwijzingen leidden nergens toe, grotendeels doordat Osama vijftien jaar de tijd heeft gehad het een en ander apart te zetten en zijn geld te investeren.

Bankrekeningen stonden niet op zijn naam en het bleek heel moeilijk zijn stromannen te ontmaskeren.[13] Vele maanden later kreeg ik hetzelfde bericht van een vriend bij de inlichtingendienst in Pakistan, die al eerder een poosje had gediend tijdens de jihad tegen de Russen. 'We hebben slechts een heel vaag idee' hoe de financiën van Al-Qaeda zijn georganiseerd, zei hij. Om de Amerikaanse frustratie te illustreren citeerde de diplomaat de Al-Rashid Trust, een door Saudiërs gefinancierde liefdadige instelling, die duidelijk betrokken was bij de humanitaire hulpverlening in Afghanistan en Pakistan. Wa'el Jelaidan, een Saudiër die in de jaren tachtig actief was in de jihad tegen de Russen terwijl hij werkte voor de Saudische Rode Halvemaan en toen op goede voet met Osama stond, werd, al ontkende hij dat zelf bij hoog en bij laag, ervan verdacht Al-Rashid in de jaren negentig voor minder koosjere doeleinden te hebben gebruikt. 'We zijn iets verder gekomen dan de nominale baas van Al-Rashid, een wat vage Pakistaan van een jaar of tachtig,' zei de diplomaat. Later bleek het feit dat president Pervez Musharraf ex-officio zitting had in het bestuur van Al-Rashid, een complicerende factor. God weet of wat doorging voor tekst en uitleg over dit onderwerp niet daar ter inzage lag. Boeken die er al jaren waren stonden vol met gedetailleerde, zij het soms niet waarheidsgetrouwe informatie over islamitische bankiers en zakenlui en hun vermoede verband met islamitisch terrorisme, inclusief Hezbollah en verdachte Palestijnse organisaties, naast favoriete doelen, van Algerije tot Tsjetsjenië en Centraal-Azië.

Vele zaten in de Golf, met name Saudi-Arabië en Dubai, andere in Zwitserland of belastingparadijsjes, vaak op exotische eilanden. Zij en hun instellingen werden over het algemeen beschuldigd van al dan niet rechtstreekse hulp bij het financieren van extremistische fundamentalistische organisaties, waaronder natuurlijk Al-Qaeda en nevenorganisaties, bij transacties in de orde van grootte van enkele honderden miljoenen dollars. De gebeurtenissen van 11 september 2001 richtten de Amerikaanse aandacht duurzaam op het koninkrijk om de niet te negeren reden dat Osama en vijftien van de negentien leden van de zelfmoordbrigades uit Saudi-Arabië afkomstig waren. Het brandpunt van de belangstelling lag nooit ver weg en werd zelfs nog versterkt toen equipes met Saudische jihadstrijders de hoofdstad Riaad tot doelwit namen, bij zelfmoordaanslagen op 12 mei 2003, waarbij 29 Saudiërs en buitenlanders omkwamen, onder wie negen Amerikanen.[14]

Geheel los van ingewikkelde brievenbusmaatschappijen en banken gebruikten rijke kooplieden, zakenlieden of vorsten uit de Golf (en soms waren die drie verenigd in één persoon) islamitische liefdadigheid om fondsen door te sluizen naar radicale jihadstrijders, ook Al-Qaeda. Hun motieven bestonden uit een dooreengehaspeld en soms schijnbaar tegenstrijdig mengsel van beschermheerschap, oprechte religieuze overtuiging ten gunste van een jihadistische islam (of gewoon onopgesmukt wahhabisme van eigen bodem), wrok in Saudi-Arabië jegens Al-Saud en de wens antiwesterse gevoelens af te reageren. Kennelijk verraste niets van die potpourri de doorgewinterde arabisten, althans niet in grote lijnen. Toch werden niet alle Saudische inkomsten verspild aan gouden waterkranen of vergokt in westerse casino's. Het was dan ook amper een geheim dat in de loop van de decennia het Saudische bewind rijkelijk het chequeboek had gehanteerd om de wat machtigeren een genoegen te doen – en vaak op afstand te houden – of de chanteurs nu Irakese boeven waren, of opdringerige Washingtonse bureaucraten die van plan waren een hele lading oorlogsvliegtuigen of Boeings te verkopen aan een koninkrijk dat ten enenmale de capaciteit ontbeerde er praktisch gebruik van te maken.[15] De Saudiërs waren niet de enige Golf-Arabieren die kwistig uitgaven, opzettelijk of uit gemeende noodzaak. De oude kunst van geld uit zakken kloppen bleek bijvoorbeeld al in

1995 duidelijk uit documenten die gered werden van een harde schijf, in Manila door de politie in beslag genomen. Een conceptbrief aan een rijke, recalcitrante Arabische donor, kennelijk voor het eerst benaderd in een moskee aan de Golf, luidde: 'Vreest Allah, heer Siddiqi, er komt een Dag des Oordeels.'[16]

Ongetwijfeld werden sommige islamitische liefdadige donaties afgeroomd ten bate van terrorisme en het was duidelijk dat sommige rijke fundamentalisten opzettelijk bijdragen leverden aan liefdadigheidsinstellingen met een vrij grote waarschijnlijkheid dat het geld bij Osama terecht zou komen, naar men aannam via terroristische brievenbusmaatschappijen die daarvoor zorgden. Maar hoe werd dat nu precies gedaan, van hoeveel geld was er sprake en hoe slim waren de donoren, als ze dat al waren? De Golf-Arabieren wilden eigenlijk helemaal geen verklaring geven, al speelde hun zwijgzaamheid hun critici in de kaart. Veel van de openbare informatie leek door het Westen – door de Israëliërs – met hun veiligheidsdiensten geïnspireerd, die graag een groter publiek wilden beïnvloeden zonder hun conclusies met waterdicht bewijs te hoeven onderbouwen. Maar insinuatie heeft zo haar grenzen. Ondanks jaren van hardnekkige pogingen, bijvoorbeeld, konden Israël en zijn vriendjes pas na 9/11 de Verenigde Staten ertoe overhalen iets te ondernemen tegen islamitische liefdadigheidsorganisaties in Amerika, die Palestijnse organisaties hielpen zoals de Islamitische Jihad en Hamas, waarbij de lange periode van passiviteit gedeeltelijk verklaard werd uit het feit dat sommige fondsen inderdaad naar humanitaire hulp gingen, en gedeeltelijk ook omdat er geen Amerikanen of Amerikaanse belangen tot doelwit waren genomen.

Destijds waren de details verdacht, vanwege een paar veelzeggende en duidelijk abusievelijke beweringen. Getallen hadden de neiging bijbelse, of liever koranieke, proporties aan te nemen, in de trant van het in feite oncontroleerbare (en waarschijnlijk zwaar overdreven) bedrag van 300 miljoen dollar dat het ministerie van Buitenlandse Zaken in 1990 beschouwde als Osama's aandeel in de erfenis van zijn vader.[17] Wat redelijker schattingen daarvan lagen in de orde van 25 tot 30 miljoen dollar.

Het probleem, Clarke en de andere functionarissen bevestigden dat indirect, was dat het vaak bijna onmogelijk was ook maar enigs-

zins zekerheid te krijgen. De beperkingen die vóór 11 september 2001 in de Verenigde Staten door de wet werden opgeworpen waren niet mis. Heel af en toe waren er verlokkelijke aanwijzingen. In 1997 maakte Madani al-Tayeb, een Saudisch burger en de belangrijkste financiële functionaris van Al-Qaeda, een grote gewetenscrisis door en deserteerde. Al-Tayeb, ook wel bekend als Abu Fadl al-Makki, had tijdens gevechten in Afghanistan een been verloren en was naar verluidt getrouwd met een familielid van Bin Laden. In 1995 en nogmaals in 1996 bracht hij volgens verscheidene verslagen enige tijd door in Londen en besprak daar zijn twijfels over Al-Qaeda met radicale fundamentalistische ballingen uit Saudi-Arabië. Eén zo'n geestverwante Saudiër vertelde mij dat Al-Tayeb had gezegd dat hij Engels wilde leren, op het platteland wilde gaan wonen en afstand wilde nemen tot zijn leven met Osama. De Saudiër was dan ook niet verrast toen Al-Tayeb, kennelijk zonder druk van het koninkrijk, besloot om terug te gaan naar Riaad en zijn fouten goed te maken. Zijn twee voorwaarden – geen gevangenisstraf en geen foltering – werden geaccepteerd, zo zei mijn gesprekspartner.

Voorzover ik daar met zekerheid achter kon komen toen ik later in Saudi-Arabië kwam, hadden de autoriteiten woord gehouden, hoewel mijn herhaalde pogingen Al-Tayeb ter plekke op te sporen zonder resultaat waren gebleven. Het valt aan te nemen dat hij de autoriteiten tot in de kleinste details op de hoogte heeft gebracht van Osama's wereldwijde financiën. Maar het is niet duidelijk hoeveel daarvan zij daadwerkelijk doorgaven aan Washington en Londen. Evenzogoed had een topgeheim rapport van het Nationale Veiligheidsagentschap begin mei 1997 de regering-Clinton en haar functionarissen op de hoogte gesteld van het feit dat, dankzij een ingreep, 'een niet nader genoemd land' een hooggeplaatst financieel kaderlid van Al-Qaeda had gearresteerd, die een kostbare bron van informatie zou worden.[18] Een schijnbaar opzettelijk lek van drie maanden later leek bestemd om Al-Qaeda in paniek te brengen. De Amerikaanse functionarissen noemden in het openbaar nooit Al-Tayeb als bron. Informatie over verdachte Saudische burgers als Al-Tayeb doorgeven zou in die jaren in belangrijke mate ingegaan zijn tegen de traditionele praktijken in het koninkrijk.

En dus weigerde prins Nayef ibn Abdul Aziz, minister van Bin-

nenlandse Zaken, zeer tot groeiende woede van achterdochtige Amerikaanse functionarissen, consequent potentieel politiek compromitterende informatie over Saudiërs door te geven, zelfs na 11 september 2001. Dat was aanwijsbaar het geval op 13 november 1995 bij de terroristische operatie tegen het kantoor te Riaad van de programmeur van de Saudische Arabische Nationale Garde, waarbij vijf Amerikanen omkwamen, en nogmaals bij een autobom die negentien Amerikaanse luchtmachtofficieren in Al-Khobar op 25 juni 1996 het leven kostte.

De Saudiërs schoffelden zorgvuldig hun geheime tuin en hadden niet de minste zin de FBI of andere buitenlandse agentschappen daarin te laten spitten of wieden. Dat had Al-Saud ook nooit gedaan en men zag geen reden een uitzondering te gaan maken. In alle billijkheid kon van geen enkele regering verwacht worden een buitenlandse macht te verwelkomen die in haar achtertuin wilde gaan graven. Maar pas na de aanslagen in mei 2003 in Riaad nam het huis Al-Saud de plannen van Al-Qaeda met het koninkrijk serieus en accepteerde een uitgebreidere samenwerking met Washington.[19] Deze houding weerspiegelde geenszins noodzakelijkerwijs een misdadige voorkeur voor antiwesters terrorisme, hoewel Amerikaanse functionarissen het huis Al-Saud ervan verdachten veel te verzwijgen, al was het alleen maar over hun altijd gevoelige relatie met het wahhabitisch establishment en de zieltjeswinnerij in binnen- en buitenland. Maar mensen die op de hoogte waren van de bijzonderheden van het Saudisch boekhouden, wilden best geloven dat zelfs met de beste bedoelingen de autoriteiten moeite zouden hebben gehad erachter te komen hoe fondsen nu precies werden besteed. Buitenlandse regeringen werden boos om het Saudische gebrek aan bereidheid, of vermogen, om de noodzaak te begrijpen dat liefdadigheidsbijdragen ook daadwerkelijk werden besteed aan hun van tevoren bepaalde en openbare doelen. Een deel van het probleem kan hebben gestamd uit de logheid van de FBI, die de voornaamste verantwoordelijkheid in Washington had voor onderzoek in het buitenland. Hun rivalen bij de CIA en Buitenlandse Zaken wezen er voortdurend op dat de FBI weliswaar zijn deugden had, maar dat diplomatie en ondershandse onderhandelingen met buitenlandse regeringen althans aanvankelijk niet het sterkste punt van het agentschap waren.

De zaak-Al-Tayeb was illustratief voor enkele ambachtelijke eigenaardigheden bij operaties van Al-Qaeda, waaruit een zekere nonchalance dan wel regelrechte laksheid sprak. Al-Tayeb zou in mei 1997 naar Saudi-Arabië zijn teruggekeerd (nog voordat het rapport van de NVR die datum bevestigde). Maar dat nieuws en andere details, aangenomen dat ze correct waren, werden pas in augustus van dat jaar in Londen afgedrukt in de *Daily Telegraph*, al dan niet terecht beschouwd als het uitverkoren instrument van de Britse veiligheidsdiensten om zulke kruimels te laten vallen, die vervolgens werden opgepikt door de Africa Service van de BBC World Service. Zoals uit gerechtelijke documenten bij het proces tegen terrorisme in New York bleek, veroorzaakte de BBC-uitzending paniek in de Al-Qaedacel in Nairobi, waarbij Al-Tayeb nauw betrokken was.[20] Gek genoeg had kennelijk niemand binnen Al-Qaeda de verdwijning van Al-Tayeb opgemerkt, en als dat wel het geval was, dan had niemand de moeite genomen de cel in Nairobi te waarschuwen. De leden daarvan luisterden vroom naar de BBC, hoorden het rapport en lazen het toen in de *Telegraph*. Opeens hadden ze het gevoel dat zij 'honderd procent in gevaar' verkeerden. Doodsbenauwde en op zwart zaad zittende leden – ze waren aan hun laatste vijfhonderd dollar toe – zonden wanhopig boodschappen waarin de leiding allernederigst werd verzocht om informatie en instructie. Zij raakten ervan overtuigd – naar later bleek terecht – dat zij door de Amerikanen en de Kenianen in de gaten werden gehouden.[21] Zij waren vooral bezorgd dat Al-Tayeb de financiële banden van Al-Qaeda met geldschieters in Brooklyn, Jersey City en Detroit in gevaar had gebracht.[22]

Toen de subcel van Al-Qaeda in Mombasa, de grootste haven van Kenia aan de Afrikaanse oostkust, in alle onschuld opbelde, vertelden de soldaten in Nairobi hun die telefoon nooit meer te gebruiken omdat ze ervan overtuigd waren dat hij afgetapt werd. Toen de groep in Mombasa dat toch deed, werd ze afgeblaft. De zorg van de Nairobische cel werd ingegeven door de angst dat Osama en zijn kader nog steeds niet op de hoogte waren van het overlopen van Al-Tayeb. Zij zonden boodschappen naar Al-Qaedaleiders maar kregen geen antwoord. Die langgerekte stilte maakte hun paranoia alleen maar erger. Hoe kon Osama de afwezigheid van Al-Tayeb over het hoofd hebben gezien? Waarom werden zij niet op de hoogte gehou-

den? Bij deze gelegenheid leek de werkwijze van Al-Qaeda ongewoon geïmproviseerd. Want als Osama het verraad van Al-Tayeb inderdaad niet zou hebben beseft en hebben verzuimd snelle tegenmaatregelen te nemen, hoeveel schade had het doorslaan van zijn instabiele luitenant Osama's financiële – en andere – operaties dan berokkend? Reageerden de Saudiërs meteen op de informatie? Of sloegen zij haar slechts op, omdat zij uit het verleden wel hadden geleerd dat actie ondernemen belangrijke Saudiërs zou kunnen compromitteren, misschien tot aan de koninklijke familie toe, waardoor het risico ontstond de beladen relaties van het koninkrijk met Washington te compliceren?

Hoe lang duurde het, nadat de leiding van Al-Qaeda op de hoogte was van die desertie, voordat Osama overging op een hogere versnelling en alternatieve netwerken ging opzetten? De Saudiërs hadden, omdat zij de buitenwereld chronisch wantrouwden, geen voor de hand liggend belang hun succes, dat zij Madani al-Tayeb naar huis terug hadden kunnen lokken, rond te bazuinen. Het is natuurlijk altijd gevaarlijk al te veel af te willen leiden uit gerechtelijke documenten. Maar het is aantoonbaar dat de mogelijke schade van de desertie van Al-Tayeb een meer hiërarchische organisatie zwaar zou hebben geschaad. Dat was duidelijk niet het geval met Al-Qaeda, of als dat wel het geval was, dan heeft Osama zich daar nooit over uitgelaten. Hij heeft zich in het openbaar nooit beklaagd over de arrestatie, de desertie of de bekentenissen van Al-Qaedaleden. Tenslotte hing veel van het succes van Al-Qaeda nu juist af van die losheid en ambiguïteit in de verbindingen, waarmee zijn amoebeachtige onderdelen contact hadden met andere gelijkgezinde jihadstrijders. In dit bijzondere geval liet de leiding van Al-Qaeda vooral op indrukwekkende wijze blijken hoe snel zij zich kon herstellen. Of wellicht had Al-Qaeda gewoon geluk. Ten slotte voerde dezelfde cel in Kenia de aanslagen uit op beide Amerikaanse ambassades (met behulp van, volgens de experts, geld, belangrijke onderdelen en de meesterbommenmaker zelf, die op zeer professionele, uiterst scherp getimede wijze werd binnengesmokkeld, vanuit Afghanistan, langs de Rode Zee van Jemen naar Somalië, en over de grens Kenia in).

De aanvankelijke onwetendheid bij de Amerikaanse terrorismebestrijding omtrent Al-Qaeda's financiële raderwerk was deprime-

rend genoeg. Amerikaanse functionarissen voelden zich ook beperkt door hun eigen regels. Ik stuitte op een vreemd voorbeeld toen ik probeerde een vriend te helpen. Een Britse collega, die wist dat ik eind december 2000 een reis naar Washington voorbereidde, vroeg me om iets na te trekken over een fundamentalistische liefdadigheidsinstelling, de Stichting Muwafaq (Gezegende Hulp), die eind jaren negentig van het toneel verdwenen was. De voormalige bestuursleden deden de werkgever van mijn collega, een gerespecteerde politieke nieuwsbrief in Londen, *Africa Confidential*, een proces aan omdat hij die stichting had genoemd in verband met een man die betrokken was bij de bijna geslaagde aanslag door Egyptische jihadstrijders op president Hosni Mubarak, in juni 1995 in Addis Abeba. De Britse reglementering voor aanklagen is draconisch en keert de bewijslast gewoon om. Het zou volgens mij nuttig zijn als de Amerikaanse regering zou vertellen wat zij over Muwafaq wist. Dus toen ik Richard Clarke weer zag, bracht ik dit te berde en een van zijn assistenten was zo vriendelijk het even na te trekken. Inderdaad, die stichting stond op de zwarte lijst van het Bureau ter Controle op Vreemde Activa, een onderdeel van het ministerie van Financiën.[23] Maar nee, luidde het antwoord, deze informatie openbaar te maken, dat zat er niet in. Er werd verder geen verklaring gegeven. *Africa Confidential* werd gedwongen tot een kostbare schikking te komen.[24]

De houding van de regering vond ik vreemd. Natuurlijk, de stichting had geen rechtstreekse aanslag op Amerikaanse belangen gefinancierd. Maar Mubarak was een pro-Amerikaans leider en de mislukte aanslag vertoonde Soedanese vingerafdrukken, wat de toch al gespannen relatie tussen Khartoem en Washington verder verslechterde en uiteindelijk resulteerde in VN-sancties tegen Soedan. Het leek op het eerste gezicht helemaal niet zo gek misbruik door terroristen van liefdadigheidsinstellingen en andere NGO's aan te pakken, want dat paste keurig in het kader van de internationale terrorismebestrijding, waarvan het arsenaal werd gevormd door maatregelen tegen witwassen van drugsgelden, voor het eerst genomen op de topconferentie van de grote industriemachten, bekend als de G7, in 1989. Specifieke bepalingen betreffende terrorismebestrijding werden er in oktober 2001 na de aanslagen van 11 september

aan toegevoegd. Ondanks de steeds strengere provisies leek het toch altijd een probleem het bewijs voor de rechtbank te krijgen – of althans tot bevrediging van andere landen, wier samenwerking vitaal was voor de Verenigde Staten, wilde de financiering van het terrorisme worden beperkt, laat staan een halt worden toegeroepen.

Veel landen die verdacht werden van laksheid bij het financieren van terroristen knepen ook een oogje toe bij diverse andere ondershandse operaties, zonder duidelijk verband met het terrorisme. Een goed voorbeeld was het systeem van *hawala* (overdracht), dat veel leek op de wisselmethodes van de Lombardijnen in middeleeuws Europa en dat al bloeide onder de Chinese Tangdynastie (618-906). De huidige variant nam geweldige proporties aan toen miljoenen arme mensen in de derde wereld met de topproductie van aardolie in de jaren zeventig naar de Golfstaten stroomden op zoek naar een baantje en regelmatig geld naar huis zonden om hun families aldaar in leven te houden. In Saudi-Arabië, bijvoorbeeld, zorgden gastarbeiders voor het grootste deel van de geschatte vijftien miljard dollar die het koninkrijk jaarlijks naar het buitenland overmaakte.[25]

Banken waren traag, duur en nodeloos gecompliceerd voor deze vaak ongeletterde arbeiders. *Hawala's* (in India en Pakistan *hundi's* geheten) hadden agenten tot in de kleinste dorpen, die naadloos de fondsen afleverden dankzij een netwerk dat gebaseerd was op grote families en vrienden. Er kwam geen nieuwsgierige bureaucratie aan te pas. Op het eerste gezicht was dat verre van een waterdicht systeem, maar bij uiteindelijke analyse werkte het doordat eventueel gesjoemel streng werd afgestraft, niet zozeer met geweld als wel met verlies van reputatie. Het werkte voorts zo goed omdat regeringen probeerden absurde, onproductieve regulering door te voeren voor officiële transacties. Hawala's bleken ook nuttig voor de meer welgestelden. Een groot deel van de jaren negentig ging het met Pakistan bergafwaarts. De boven- en middenklasse verloren het geloof in het land en ingaand tegen wetten op kapitaalvlucht, hevelden zij miljarden dollars naar het buitenland over dankzij het hawalasysteem. Een merkbare piek van dergelijke transacties volgde op de eerste atoomproeven van Pakistan in mei 1998, en de onmiddellijk daaropvolgende Amerikaanse economische sancties, opgelegd om-

dat het land niet naar het advies van Washington had geluisterd om ze niet te houden.

Een Pakistaanse bankier vertelde mij: 'Er werden binnen enkele dagen honderden miljoenen dollars het land uit gestuurd met hundi's.' Vooraanstaande politici van de regeringspartij en de oppositie zagen er geen been in hawala's te gebruiken voor hun eigen corrupte doeleinden omdat dergelijke overboekingen boekhoudkundig gezien tot de moeilijkst traceerbare behoorden. Traditioneel werden hawala's ook gebruikt om te betalen voor het goud dat illegaal van Dubai naar India en Pakistan werd gesmokkeld, waar het op prijs werd gesteld als appeltje voor de dorst. Mijn Pakistaanse bankier schatte dat ongeveer de helft van de transacties in de regio 'ongedocumenteerd' bleven, een eufemisme voor hawalaoverboekingen die gebruikt werden om drugs, wapens, smeergeld en wat verder het daglicht niet velen kon, te betalen. Voor rechte en kromme doeleinden vlogen hawala's lange tijd onder de radar van veiligheidsdiensten en justitie.

Een overigens gewetensvol oprechte Pakistaanse vriend rechtvaardigde het systeem van hawala voor mij. Zijn familie was uit India gekomen, toen het Britse bestuur in 1947 ten einde liep, en recentelijk wilde een oude tante een appartement verkopen in Delhi. Maar India en Pakistan hadden geen wettige bankrelaties. Dus wendde hij zich tot een hawalamakelaar, wiens werkplek niet groter was dan een telefooncel, net genoeg voor een telefoon, een fax, een warmwaterketel, een theeservies en een paar kussens. Onder het genot van een kopje thee, herinnerde hij zich, regelde de makelaar de transactie en zei: 'Laat uw tante naar de bloemenmarkt gaan bij de centrale moskee van Delhi, en haar mijn agent het volgende nummer geven.' Dergelijke transacties werden uitgevoerd met een gecodeerde fax of een telefoontje, zo nodig via een derde land. Typerend was dat de transacties vaak opgetekend werden in een eenvoudig kladboekje, en als er een tot een goed einde werd gebracht, werd de bladzijde eruit gescheurd en vernietigd. Het systeem was volslagen anoniem. Namen of adressen waren niet vereist. Er werd geen papieren spoor achtergelaten. En de overhead was minimaal. Met regelmatige tussenpozen schoonden hawalamakelaars hun boeken op. Juist voor dat doel kwamen enorme hoeveelheden dollars en andere munteenhe-

den regelmatig per koerier of luchtpost naar Dubai, dat de meeste hawalatransacties zag, als het grootste bankcentrum tussen Europa en Hongkong.

Hawala's waren natuurlijk geknipt voor terroristen, net zo goed als dat zij dat waren voor overboeking of belastingontduikers. De betrekkelijk bescheiden behoeften van terroristen konden schuilgaan in de grote stroom van 'onschuldige' hawalatransacties, die in normale tijden onopgemerkt plaatsgrepen, omdat ze werden getolereerd. Heel belangrijk was dat witwassen van geld met terroristische oogmerken nog gemakkelijker werd dan de gebruikelijker inzet ervan bij het legitimeren van clandestiene winst. Zoals de naam al zegt, maakt witwassen zwart geld, afkomstig uit allerlei soorten lucratieve illegale activiteiten zoals drugshandel, gokken en prostitutie, wit, tot acceptabele, door banken te verwerken activa. Maar terroristen hebben vrijwel uitsluitend te maken met geld dat begint als wit geld, het resultaat van een legitieme zaak, donatie of *zakat*, meestal de 2,5 procent belasting op bezit, die goede moslims af moeten staan voor de armen. Alleen het doel waarvoor terroristen deze fondsen gebruiken is hier zwart.

Het is nog niemand gelukt een precieze schatting te geven van hoeveel geld wordt witgewassen, laat staan welk percentage daarvan bestemd is voor terrorisme. Het Internationaal Monetair Fonds heeft geschat dat er ergens tussen de 500 miljard en de anderhalf triljard dollar jaarlijks wordt witgewassen. Dat is ongeveer vijf procent van het bruto mondiaal product, zo evident onnauwkeurig en zo belachelijk groot, dat het nattevingerwerk doet vermoeden.[26] Specialisten geloven dat verreweg de grootste punt van de koek wordt gevormd door drugs en dat het aandeel van terrorisme betrekkelijk onbelangrijk is. Experts bij de financiële brigade die is ondergebracht bij de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling in Parijs, hebben zich sinds 1989 beziggehouden met witwasserij, in de hoop illegale transfers een halt toe te kunnen roepen. Sinds 2000 zijn tientallen landen onder de loep genomen, grote, kleine en piepkleine – en is er bij regeringen op aangedrongen de bankwetgeving aan te scherpen. Via de impliciete dreiging gebrek aan samenwerking aan de kaak te zullen stellen, hebben de experts enkele belangrijke resultaten weten te boeken.[27]

In recente jaren heeft de brigade in toenemende mate aandacht besteed aan transacties met verdachte terroristen, en in 2003 nadere aandacht aan islamitische liefdadigheid, waarbij zij de middelen heeft ingezet die aanvankelijk bedoeld waren voor het opsporen van witwassen van drugswinst en ander crimineel kapitaal, weggezet in belastingparadijsjes. Jarenlang heb ik regelmatig dezelfde hooggeplaatste functionaris gebeld of bezocht en hem lastiggevallen met dezelfde vraag over de financiering van de terrorist. Elke keer weer legt hij mij uit welke landen op de zwarte lijst zijn beland wegens het meewerken aan witwasserij en welke landen van de zwarte lijst geschrapt zijn en hij waarschuwt de hele tijd maar weer dat de omvang ervan onmogelijk te bepalen valt. De mate van samenwerking, met name in de Golf, zeggen andere specialisten, laat nogal te wensen over. (Een grappenmaker suggereerde dat het goed zou zijn de Arabische landen te gaan onderzoeken vanaf het eind van het alfabet, waarmee hij bedoelde eerst Jemen (Yemen), dan de Verenigde Arabische Emiraten en vervolgens Saudi-Arabië.) Mijn hooggeplaatste functionaris voegt er altijd aan toe dat hij er in het verleden van overtuigd was en nu nog is, dat terrorisme en de daarbij behorende gelden slechts een heel klein onderdeel van het wereldwijd witgewassen geld uitmaken.[28]

Het kan zijn dat hij opzettelijk zijn eigen verdiensten bagatelliseert. Een dergelijke bescheidenheid is zeldzaam onder Amerikanen, die sinds 1996 almaar herhalen dat Osama gevaarlijk is vanwege zijn financiële meesterschap. Osama werd beschreven als een soort islamitische Goldfinger en dat was de voornaamste reden waarom hij uit Soedan werd gezet. President Clinton hamerde op dat thema zelfs toen de ambassades in Kenia en Tanzania waren opgeblazen, waarbij Osama werd bestempeld tot 'de vooraanstaande organisator en financier van het internationale terrorisme in de huidige wereld'. In feite waren deze operaties de eerste terroristische daden waarbij duidelijk een spoor van Osama te zien was en daaruit bleek dat hij al veel meer was dan dat. Pas heel geleidelijk leerden de Verenigde Staten iets over Osama's financiën en andere aspecten van zijn werkwijze.

Een vroege doorbraak vond plaats in 1996 in de vorm van een Soedanees Al-Qaedalid dat overliep, met de naam Jamal Ahmad Mo-

hammed al-Fadl. Onaangekondigd wandelde hij de Amerikaanse ambassade in de Eritrese hoofdstad Asmara binnen en gaf onder andere een gedetailleerd insidersverslag van Osama's financiën en organisatie, rivaliteiten binnen Al-Qaeda, kleine en grote zakelijke investeringen in Soedan. Fadl, die lang bekendstond als CS (*confidential source*), werd bij het proces in New York in 2001 de voornaamste overheidsgetuige, wiens getuigenis ertoe bijdroeg dat vier mannen veroordeeld werden vanwege hun aandeel in de aanslagen op de beide ambassades in Oost-Afrika. En alsof dat niet genoeg was, begonnen drie van die heren, die vrij snel na de aanslagen waren gearresteerd, alles te vertellen aan hun Amerikaanse cipiers en leverden daardoor nog meer financiële details. Dat werd alleen tijdens het proces openbaar gemaakt, dat afliep met vier keer levenslang.

De wens van de regering om de informatie geheim te houden tot het proces zelf was begrijpelijk. Toch verschafte heel af en toe een lek een intrigerend kijkje op de problemen die de regering had met het volgen van Osama's financiën, waarin zij voortdurend faalde, zodat ze geen enkel belang had dat te laten blijken. Toen ik in de zomer van 1999 in Pakistan was, las ik een kort krantenbericht. Een zware Amerikaanse overheidsdelegatie van het ministerie van Buitenlandse Zaken, het ministerie van Financiën en andere agentschappen bezocht Dubai, Saudi-Arabië en Bahrein, naar aanleiding van rapporten dat er door rijke Saudiërs 50 miljoen dollar was gestort op de islamitische bank van Dubai, ten gunste van Osama. Mij leek dat veel geld, zeker om zo openlijk in één keer te storten. Ik moest toch in Dubai zijn en maakte gebruik van een invloedrijke gepensioneerde arabist van het ministerie van Buitenlandse Zaken om een introductie te krijgen. Dat bleek een wijze voorzorgsmaatregel en bezorgde mij een afspraak met een achterdochtige Amerikaanse diplomaat in Dubai, een paar maanden later.

Hij was niet gretig met details, laat staan met onthullingen over hoe Washington die verdachte banktransactie om te beginnen überhaupt had ontdekt. Hij maakte duidelijk dat het hem dwarszat dat het nieuws van het bezoek aan de pers was gelekt. Niettemin vroeg ik hem waarom hij dacht dat Osama's veronderstelde weldoeners de fondsen via een klassieke bankovermaking op de Dubai Islamic Bank hadden gestort, een instelling die zich net als andere islamiti-

sche banken specialiseerde in zeer speculatieve grondstoffenhandel met verdachte landen zoals Afghanistan onder de Taliban. (De bank werd in 1972 opgericht en was lang in handen van de familie Lootah, bekend om haar grote vastgoedbezittingen in Dubai; ze was betrokken geweest bij diverse schandalen, onder andere een waarbij een Afrikaan die zich voordeed als kunstenaar haar voor enkele miljoenen dollars had opgelicht; toen ik er was, was de bank in handen van een keurige voormalige beheerder van de centrale bank.)[29]

Ik begreep niet goed waarom Osama's zogenaamde weldoeners zo'n duidelijk naspeurbare procedure hadden gevolgd, omdat alle buitenlandse transacties van meer dan 10.000 dollar – na 9/11 teruggebracht tot 3000 dollar – automatisch voor controle via de New Yorkse afdeling van de Federale Reserve liepen, en dat al een hele poos. Financiën had in de loop van de jaren geraffineerde software ontwikkeld, die verdachte bankrekeningen kon opsporen en Arabische namen kon herkennen, ondanks het vaak schrikbarend grote aantal varianten in het transcriptiesysteem. Ik vroeg de diplomaat: 'Zou het voor hen niet slimmer zijn geweest de fondsen te verdelen over een reeks stortingen van minder dan één miljoen dollar, of het geld via hawala te versturen?' Mij was verteld dat één miljoen dollar ongeveer het normale maximum was voor een hawalatransactie en dat de meeste zelfs ongeveer 5000 dollar of minder bedroegen. Hij keek mij verbaasd aan. 'Grappig,' antwoordde hij, 'dat is precies wat zij ook vroegen', toen de Amerikaanse delegatie in de zomer langs was geweest. Wie zijn, vroeg ik, 'zij'? De 'Maktoems', de heersende familie in Dubai, antwoordde hij. De diplomaat vond het helemaal niet leuk toen ik glimlachte. 'Beseffen ze dan niet,' siste hij bijna, 'dat uiteindelijk de Amerikaanse Vijfde Vloot in de Golf ze beschermt tegen allerlei soorten roofdieren, waaronder Al-Qaeda?'

Ik moest de neiging onderdrukken te herhalen wat een Irakese vriend ooit had beschreven als de paradox van de Golf-Arabieren. Van alle Arabieren, zo beweerde hij, kunnen zij het ergst anti-Amerikaans zijn. Zij weten, zei hij, dat zij het meest afhangen van de Verenigde Staten voor bescherming tegen grotere, volkrijkere en sterkere buren, met name Iran en Irak. En dat zit ze helemaal niet lekker. Het financieren van een jihadistische islam kan fnuikend lijken, be-

toogde de Irakees, maar was een emotionele uitlaatklep om hun geweten te sussen op een manier waarvoor ze geen alternatief hadden. Ik vertelde de Amerikaanse diplomaat dan ook niet wat voor de hand lag. Naar mijn idee waren ja en nee allebei goede antwoorden op de vraag die hij had gesteld. Als de rijken zo slordig waren geen hawala te gebruiken om hun sporen uit te wissen, dan verdienden zij het in aanvaring te komen met de Verenigde Staten, Arabier of niet. En als de Amerikanen zo stom waren ronduit de levenswijze en de handelwijze van koopluiprinsen in de Golf uit te dagen, dan waren ook die voor niet veel meer goed dan beloften en suikerzoete woorden, al sinds mensenheugenis gebruikt om de geïrriteerde, machtige maar uiteindelijk voorbijgaande vreemdeling te sussen.

In de ogen van de Arabieren waren de Verenigde Staten heel lang een land zonder koloniaal verleden – op de een of andere manier telden Cuba, de Filippijnen en Midden-Amerika aan het begin van de twintigste eeuw niet mee. Een dergelijke kortzichtigheid had haar voordelen en de Arabieren gaven meteen na de Eerste Wereldoorlog aan de Verenigde Staten dan ook de voorkeur boven Engeland en Frankrijk, toen hun werd gevraagd welke westerse mogendheden zij een mandaat wilden laten geven over de voormalige Osmaanse landen, in die begindagen van de Volkenbond. De Arabieren hadden geloofd in de aanlokkelijke belofte van Woodrow Wilson van 'open overeenkomsten, waartoe wij openlijk komen'. Die dagen lagen ver in het verleden. Thans waren de Verenigde Staten een onbetwiste wereldmacht en elke wereldmacht was op zich altijd al verdacht. Bovendien was Amerika een bemoeizuchtige wereldmacht, die door de meeste Arabieren werd beschouwd als aan het handje lopend van hun aartsvijand, Israël.

Deze zelfgenoegzame denkwijze was natuurlijk de ergste illusie van alle. Daardoor werd gesuggereerd dat de Arabieren, en met name de Saudiërs, zichzelf zouden beschouwen als niet meer dan bemoeizuchtige toeschouwers die bij een gevaarlijk spel geen partij hoefden te kiezen. En net zoals de jihadistische islam op 11 september 2001 een abrupt einde maakte aan het Amerikaanse zelfbeeld van een onaantastbaar heiligdom, zo deed de Al-Qaeda-aanslag op Riaad in mei 2003 het nog veel beperktere reservoir van zelfvertrouwen in Saudi-Arabië aan scherven vliegen. Osama had zijn verlan-

gen naar een regeringswissel in Saudi-Arabië nooit onder stoelen of banken gestoken. Die dodelijke drieledige aanslag in Riaad door kamikazeteams op drie woonwijken, grotendeels gereserveerd voor buitenlanders, deden iedere Saudiër beseffen dat ook zij dit keer tot de doelwitten behoorden.

Vanaf nu kon iedere weldenkende burger niet langer de dreiging van terrorisme jegens het koninkrijk bagatelliseren, zoals het geval was geweest in '95 en '96. Toen kwamen er Amerikaanse soldaten om bij aanslagen en veel Saudiërs keken over de implicaties heen door zichzelf voor te houden dat er alleen Amerikanen omkwamen. Dit keer wekte Al-Saud binnen enkele dagen de indruk zich te hebben gerealiseerd dat het verkeerd was geweest een dergelijk onderscheid te maken. Zelfs na 11 september had de koninklijke familie steeds maar weer Amerikanen afgehouden die steeds meer begonnen aan te dringen op volledige samenwerking, met name in financiële aangelegenheden. Dat was schijnbaar niet langer zo.

Eén verklaring voor de reden waarom Golfgeld Osama's kant op bleef stromen, was dat hij wist dat hij de Arabieren – en zelfs nog vele andere moslims – een genoegen deed toen hij de Amerikaanse soldaten afschilderde als papieren tijgers en daarbij op de plotselinge Amerikaanse terugtrekkingen uit Beiroet en Mogadishu wees. Maar de ware zwakte van de Verenigde Staten was niet militair in de beperktere zin van het woord. Het zwakke punt van Amerika was eerder dat het zonder koloniale ervaring niet beschikte over getrainde mankracht, generatielange vriendschapsbanden, soepele economische banden, institutionele kennis, politiearchieven, kortom alles wat op flair en intuïtie duidt. De Britten regeerden voornamelijk met lichte hand in gemakkelijke tijden en probeerden geen regels te geven als dat buiten hun behoefte of macht lag (en evenzogoed werden hun legers net als de Franse uit het Midden-Oosten gejaagd of vertrokken vrijwillig vanwege de financiële last). Voortmodderen, noemden zij dat. Zo pakten de Amerikanen dat niet aan. Dubais *dows* handelden al eeuwenlang met de rest van de Golf en met nog veel verder afgelegen streken in Afrika en op het schiereiland, voordat zij in de afgelopen twintig jaar uitgerust werden met krachtige motoren.

Scheepskapiteins aan de beroemde inham van Dubai waren ex-

perts in de handel in van alles, van goud voor India en Pakistan (waar die handel illegaal was), tot clandestiene olie van het Irak van Saddam Hoessein, getroffen door VN-sancties, en veel andere lucratieve en vaak dubieuze handel, waaronder Amerikaanse goederen waarvan de Amerikaanse wetgeving wilde dat ze de islamitische republiek van Iran niet zouden bereiken. Als hulp voor het smeren van de raderen van deze handel – en om de drie miljoen inwoners van het emiraat te verrijken – waren 47 banken en ruim 100 wisselkantoren actief. Veel van de employés van deze instellingen kwamen uit India, Pakistan of van elders. Het waren gastarbeiders, blij dat ze een baan hadden en beslist niet bereid die op de tocht te zetten door mogelijk kittelorige Arabische klanten op hun tenen te trappen, en meer dan oppervlakkige identificatie te eisen, laat staan de gedetailleerde informatie die Washington wenste.

Tijdens de Talibanperiode in Afghanistan deed Dubai goede zaken met Kaboel. De Verenigde Arabische Emiraten waren één van de drie landen die het Afghaanse bewind hadden erkend (samen met Pakistan en Saudi-Arabië). Op het conto van Osama stond dat hij in Dubai enkele honderden tweedehands Toyota-pick-ups had gekocht, die de Taliban gebruikten als een hedendaagse variant op de cavalerie, in een oorlog tegen de Noordelijke Alliantie van Ahmed Shah Masoud. Zo'n uitgave was een zeer grote investering voor de zuinige Osama, die tot 11 september zorgvuldig zijn fondsen koesterde. De pick-ups waren bedoeld molla Omar gelukkig te maken. Zij verhoogden de stootkracht van de niet-Afghaanse vrijwilligers van brigade 055 van Al-Qaeda, die de eigen strijders van de Taliban, vaak veel minder gemotiveerd, wat ijver en pit moesten bijbrengen. Osama wist heel goed hoe cadeaus als smeermiddel fungeerden in landen die nog niet wars waren van de vruchten van verraad. 'Verraad is beslist niet onbekend in deze bergen,' schreef Milton Bearden, de plaatselijke CIA-chef die het laatste stadium van de niet al te geheime oorlog tegen het Rode Leger in Afghanistan begeleidde. 'Ik merkte steeds maar weer dat een miljoen dollar hier en een miljoen dollar daar wonderen kon verrichten.'[30]

Natuurlijk wist Osama dat de Verenigde Staten alom een prijs van vijf miljoen dollar, later verhoogd tot 25 miljoen, op zijn hoofd hadden gezet, voor informatie die leidde tot zijn arrestatie. Het verko-

pen van buitenlandse gasten is zogenaamd verboden in de *pushtunwali*, de canon van tribale wetten die de relaties tussen Pathanen onderling regelen.[31] Evenzogoed had Osama lang genoeg in Pakistan en Afghanistan gewoond om te weten dat Arabieren, en zeker jihadistische Arabieren, door dagelijkse Afghanen niet op prijs werden gesteld, die niet helemaal bezijden de waarheid vonden dat wahhabitische Arabieren ze beschouwden als achterlijke boerenkinkels, wier kreupele ideeën van de islam vroegen om strikte wahhabitische maatregelen. Osama strooide met contant geld onder zijn gastheren, vleide daarbij constant molla Omar en prees de Taliban als het schitterendste voorbeeld van islamitische regering.

Osama deed daarbij niets anders dan een gewoonte voortzetten die hem goed van pas was gekomen sinds zijn aanvankelijke klus in Afghanistan, in de jaren tachtig. Om zijn komst naar Khartoem in te leiden, gaf Osama Turabi een paar miljoen dollar contant alvorens zich daar te vestigen en liet vrijwel voor niets een stuk weg aanleggen.[32] Toen hij in mei 1996 uit Soedan terugkeerde naar Afghanistan, strooide hij met geld in Jalalabad, een welvarend smokkelcentrum dat werd beheerst door voormalige Afghaanse commandanten in een snel tanende heerschappij over de drie oostelijke provincies aan de grens met Pakistan. Toen de Taliban de zogenaamde Oosterse Shura in de maand september onder de voet liepen, verklaarde Osama zich zonder probleem solidair met molla Omar, liet voor hem een pastelkleurig paleis in Kandahar optrekken en herstelde her en der delen van de kapotte wegen van Afghanistan. Geld – plus Pakistaanse militaire adviezen en steun – had ertoe bijgedragen dat de Taliban zich tijdens hun snelle opmars van de trouw van weifelende krijgsheren konden verzekeren. Maar geld was in de allereerste plaats een vitale vorm van verzekering. Met contant geld konden de Al-Qaedarekruten en -functionarissen vrijwel ongehinderd Afghanistan en Pakistan betreden en verlaten, en genoten zij vrijwel soevereine immuniteit tegen ingrepen van de Taliban in de hele reeks kampen en kantoren die Osama bij zijn terugkeer oprichtte of uitbouwde. Met dit geld kon hij Afghanistan voor zijn eigen doeleinden gebruiken, zonder de verantwoordelijkheid te hoeven dragen van de formele regering. Hoe het ook zij, de Taliban werden zo afhankelijk van de vrijwillige infanterie van Al-

Qaeda, dat zij er wel voor oppasten vragen te stellen over zijn trainingskampen.

Evenzogoed deden al die jarenlange giften aan hooggeplaatste Pakistaanse functionarissen hem beseffen dat hij constant wilde weten wat de Amerikaanse plannen jegens hem waren. Zelfs in de lagere echelons wisten zijn soldaten wie zij konden lijmen en met hoeveel, bijvoorbeeld op de luchthaven van Peshawar, om ervoor te zorgen dat binnenkomende vrijwilligers voor jihadtraining ongemoeid langs de douane en de immigratie konden komen, en dan met een bus over de nabije grens naar Afghanistan.[33] In feite waren westerse analisten ervan overtuigd dat er niet zo heel veel steekpenningen nodig waren, omdat de machtige ISI van Pakistan de komst van jihadstrijders juist stimuleerde. Geld speelde echter een indirecte rol voor Osama bij de onderhandelingen die de Verenigde Staten af en toe althans met de Taliban voerden. Washington zwaaide met internationale erkenning die de Taliban zo graag wilden, als ruil voor uitlevering van de leider van Al-Qaeda.

En toen het goed mis ging, toen de Taliban verloren, bleef het geld mogelijke verraders smeren. Aan het eind van het Talibanbewind, in december 2001, deelde Osama persoonlijk enveloppen vol contanten uit aan stamhoofden in Jalalabad, alvorens te vertrekken naar de bergen van Tora Bora bij de Afghaans-Pakistaanse grens. Heel voorzienig zaten in sommige enveloppen zowel Iraanse als Pakistaanse biljetten, voor het geval de ontvangers zouden besluiten in een van die twee buurlanden hun toevlucht te zoeken.

Al-Qaeda ving beschermgeld, volgens de westerse critici van Osama. Maar afgezien van wat er van zijn eigen persoonlijke fortuin overbleef, kwamen vrijwel al zijn fondsen van bewuste donaties uit de Golf, om vrijelijk in Afghanistan en Pakistan te worden besteed. Westerlingen konden dat dan verschrikkelijk vinden, er waren heel veel Arabieren die graag hun portemonnee trokken om het wahhabisme te helpen verspreiden en de Taliban te steunen, evenals de Pakistaanse jihadleiders, hun medresses en natuurlijk ook Osama. Ondanks hardnekkige geruchten is er nooit hard bewijs geleverd voor het feit dat Osama in Afghanistan probeerde geld te verdienen (en ook nergens anders waar hij actief was). Het was duidelijk genoeg waar zijn geld naartoe ging. Zijn grootste uitgaven betroffen de trai-

ningskampen in Afghanistan, die hij zelfs tijdens zijn Soedanese periode aanhield. Het aantal getrainde vrijwilligers nam geweldig toe toen hij eenmaal het vertrouwen van molla Omar had gewonnen, en dat bleef doorgaan tot 11 september 2001. Die kampen leverden aan de lopende band voetknechten af – sommige Amerikaanse schattingen komen op zo'n 30.000 in tien jaar – en een veel kleinere en selectieve groep beter getrainde terroristen, van wie sommigen wat materiële steun en instructies kregen om operaties uit te voeren in hun vaderland of het Westen. De Amerikaanse regering beschuldigde Osama ervan dat hij geld verdiende aan de opiumhandel, maar dat is nooit geverifieerd en lijkt eerder gebaseerd op deductie dan op harde feiten. Hij was waarschijnlijk veel te druk bezig met Al-Qaeda. Maar Europese analisten bij de veiligheidsdienst zijn ervan overtuigd dat hij overleg heeft gepleegd met belangrijke smokkelaars en met hen tot overeenstemming is gekomen met het oog op een redelijke coëxistentie.

Bemoeiing met de lucratieve Afghaanse opiumhandel zou bovendien niet zonder risico zijn geweest. Een dergelijke inmenging zou naar alle waarschijnlijkheid de woede hebben gewekt van hooggeplaatste en machtige Afghanen en Pakistanen die sinds de jaren tachtig bij de handel betrokken zijn. Het zou ook zijn Talibangastheren hebben geërgerd, die een flink deel van hun inkomsten dankten aan het tribuut opleggen aan boeren die papaver teelden.[34] De oogst van 2003 werd geschat op 4000 ton. Narcotica-experts zijn ervan overtuigd dat de betrokkenheid van Osama niet verder ging dan het verschaffen van buitenlandse contacten, sleutelfiguren die wellicht van nut waren voor de wereldvreemde Taliban. Aangezien de Taliban in veel gevallen de plaatselijke commandanten aanhielden als zij ze konden overhalen zich in te zetten voor de goed zaak, waren deze krijgsheren al geheel ingewijd in de raderen van de handel. De professionele experts konden nog zo veel twijfels hebben, dat weerhield Osama's vijanden – onder wie de Indiërs, de pers in handen van Saudiërs en westerse regeringen – er niet van hem te beschuldigen van drugshandel. Zij dachten dat hij islamitische opstanden in Centraal-Azië en Tsjetsjenië steunde, en in vele landen agenten had, dus leek het ook logisch dat hij zou hebben gedaan wat de Fransen en de Amerikanen, onder vele anderen, vóór hem hadden gedaan: drugs

gebruiken om zijn operaties te financieren. Westerse regeringen die eropuit waren zijn reputatie te bekladden, waren spaarzaam met harde feiten, maar niet met grove beschuldigingen. Een voorbeeld onder vele was de bewering van een Brits overheidsdossier dat op 4 oktober 2001 gepubliceerd werd, ter rechtvaardiging van een campagne onder leiding van de Amerikanen tegen de Taliban en Al-Qaeda, dat zij 'gezamenlijk de Afghaanse drugshandel exploiteren'. Er werden geen details gegeven die dit hadden kunnen staven, ondanks hoge uitgaven, bedoeld om waterdicht bewijs te krijgen. (Analisten in het Westen voeren aan dat de Taliban, die tien procent van de opiumhandel opstreken, en Al-Qaeda na verloop van tijd vrijwel niet meer van elkaar te onderscheiden waren, en dat Osama daadwerkelijk zijn gastheren in zijn zak had.) Hoe het ook zij, velen van dezelfde krijgsheren die betrokken waren bij de handel in het verleden overleefden de gevechten van 2001 en handelen tegenwoordig weer in verdovende middelen. Het voornaamste verschil is dat de Afghanen in toenemende mate de toegevoegde waarde van hun opium verhogen door een groot deel ervan al om te zetten in heroïne in plaats van voornamelijk de ruwe opium te exporteren, zoals in het verleden.[35] Het Internationaal Monetair Fonds gelooft dat 'de export van opium en zijn derivaten, vorig jaar tot een waarde van ongeveer 2,5 miljard dollar, nu ongeveer de helft uitmaakt van het bruto nationaal product van Afghanistan'.[36]

Zoals bleek uit Osama's aankoop van tweedehands Japanse pickups, was Dubai de tolerante, alles door de vingers ziende vrijhaven, die zo vitaal was voor allerlei intolerante regimes, zoals dat van de ayatollahs in Iran, het Irak van Saddam en de Taliban. Bovenal was Dubai een handelscentrum met uitstekende banken en communicatie en weinig regels. Goederen van allerlei aard, maar met name koelkasten, televisies en huishoudelijke elektronica, werden in het kader van de multimiljoenenhandel van Dubai verscheept, eerst per dow over de Golf, dan per vrachtwagen door Iran of Pakistan en dan naar Afghanistan.[37] De vrachtwagenchauffeurs hadden de machtsovername van de Taliban helpen financieren, omdat zij liever één enkele belasting betaalden dan om de paar kilometer geconfronteerd te worden met ingewikkelde wegversperringen die bemand werden door grijpgrage krijgsheren. De Taliban en het machtige

Afghaanse vrachtwagenkartel trokken een aanzienlijk inkomen uit smokkel van die goederen naar Pakistan. Het was een perversie van de vijftigjarige overeenkomst tussen Pakistan en Afghanistan, waarbij Kaboel de Pakistaanse haven Karachi mocht gebruiken voor goederen die zouden worden verkocht in Centraal-Azië. En de Taliban straften hun Pakistaanse bondgenoten door ze de hard nodige douane-inkomsten door de neus te boren. Dat was een prijs die het Pakistaanse establishment graag betaalde, zolang zijn luchtkasteel van een Afghanistan voor strategische diepte tegen de aartsvijand India maar in stand bleef. Osama werd verwelkomd omdat hij nuttig was voor de Taliban, die op hun beurt nuttig waren voor Pakistan.

11 september 2001 veranderde Washingtons benadering van terroristische financiën radicaal. Binnen enkele weken had het Congres er de USA Patriot Act door gejast. Op uitgebreide en controversiële wijze beperkte de nieuwe wet burgerlijke vrijheden, verruimde de regeringsvolmacht in binnen- en buitenland te gaan rondneuzen en maakte vrijwel willekeurige inbeslagname van fondsen mogelijk. Plotseling konden Amerikaanse banken daadwerkelijk niet meer handelen met banken in belastingparadijsjes, en andere achterdeurtjes die de regering-Bush had toegelaten gingen dicht. Zo werd de eerdere verdediging van belastingparadijzen – in de beginmaanden van het bewind een van de belangrijkste uitdagingen aan de multilaterale internationale samenwerking – rustig en zonder poespas ten grave gedragen. Ondanks de fouten van de inlichtingendiensten en de contraproductieve rivaliteiten tussen de CIA, de FBI en de andere agentschappen die aan het licht kwamen, werd een groot deel van de informatie snel openbaar gemaakt, zeker als het ging om geld. Binnen enkele dagen was het duidelijk dat een groot deel van het succes van die zelfmoordteams van 11 september voortvloeide uit een geheel andere werkwijze dan die de westerse inlichtingendiensten hadden gemeend Al-Qaeda eigen te zijn.

Dit keer hadden de terroristen geen geld bij elkaar hoeven schrapen in het land van het doelwit, maar kregen zij volop geld uit het buitenland op hun eigen naam, of brachten ze grote hoeveelheden contant geld binnen, dat zij legaal opgaven aan de Amerikaanse douane. Naar de maatstaven van Al-Qaeda had Osama alles op alles gezet. Maar de Amerikanen, tot wie nog steeds niet de goedkoopte van

de andere terroristische operaties was doorgedrongen, waren verbijsterd over hoe weinig deze aanslagen hadden gekost. Ruim een jaar na 9/11 schatte de Amerikaanse regering dat de operaties ergens tussen de 500.000 en de 600.000 dollar hadden gekost, bedragen die later door de FBI drastisch werden teruggeschroefd tot 175.000 à 250.000.[38] Zelfs het hoogste bedrag werd aanvankelijk door veel Amerikanen gezien als een schijntje, maar in feite betekende ook de lagere schatting in historisch-terroristische termen al een fortuin. De terreurcampagne in Frankrijk in de zomer van 1995 had niet veel meer gekost dan 40.000 dollar, volgens de Franse terrorismebestrijding, die vermoedde dat Osama wellicht vanuit Londen iets van de financiering had verzorgd, via de Western Union.[39] Niet extravaganter waren de operaties met vrachtwagen- en autobommen, een aloude terreurtechniek die ingezet werd bij de Oost-Afrikaanse ambassades in 1998, de luchtmachtbarakken van de Amerikanen in Al-Khobar in 1996 en de Balinese nachtclub in 2002.[40]

Soortgelijke terroristische operaties – in Tunesië, Indonesië, Marokko, Pakistan, Saudi-Arabië, Spanje, Turkije en weer in Kenia, zelfs de aanslag in 2000 op de USS Cole in de haven van Aden en een latere aanslag op een Franse supertanker voor de Jemenitische kust – vielen allemaal in dezelfde klassieke, goedkope categorie. In het verleden waren jihadistische terroristen die kort werden gehouden tegen de lamp gelopen als ze gepakt werden voor kleine criminaliteit die bedreven werd om zichzelf te onderhouden terwijl zij hun operatie aan het voorbereiden waren (en zelfs met diefstalletjes die niet meer beliepen dan 50 dollar, waardoor het nog langer duurde voordat de politie iets doorkreeg). Zelfs voor grote ondernemingen had Osama nog maar zelden veel ingezet. Als hij plannen goedkeurde, gaf hij er over het algemeen de voorkeur aan soldaten aan te sporen met een vrij kleine som, die ze dan zelf mochten aanvullen als hun operaties ter plekke eenmaal van de grond kwamen. Geen wonder dat Al-Qaeda soms werd betiteld als de 'Ford Foundation van het terrorisme', vanwege de filosofie dat geld moet groeien (zo kreeg Ahmad Ressam slechts 12.000 dollar toen hij in 1999 afgestudeerd was in het maken van bommen voor Al-Qaeda in Afghanistan, met het bevel een spectaculaire operatie te bedenken en uit te voeren in de Verenigde Staten, die het millennium moest markeren).

De radicale jihadstrijders waren er door schade en schande achter gekomen dat zelfs de stomste politie vroeger of later een vermomming van de klassieke kleine misdadiger doorziet. Jihadstrijders in Egypte bestalen koptische christelijke juweliers. Hun Indonesische collega's beroofden goudhandelaren. In West-Europa en Noord-Amerika profiteerden jihadstrijders volop van uitkeringen. Andere standaardfavorieten betroffen de diefstal van gsm's of van creditcards. In Europa kochten jihadstrijders tweedehands auto's, om ze in Afrika of het Midden-Oosten door te verkopen. Ook begaven ze zich in de legitieme handel, om werk en een dekmantel te verschaffen aan hun soldaten – benzinestations en pizzeria's in Engeland, bandenwinkels in Nairobi en Dar es Salaam, een vissersboot voor de kust van Kenia. Sommige van die trucs werden uiteindelijk doorzien, maar de meeste werken nog en zullen dat waarschijnlijk ook altijd blijven doen.

Voor 11 september veranderde Osama van tactiek en pakte groots uit. Alle financiële transacties waren legaal en wekten geen verdenking. Zijn teams gaven eerder geld uit dan dat zij naar fondsen zochten. Heel zorgvuldig planden zij de Amerikaanse operatie, het geesteskind van Khaled Sheikh Mohammed, een Pakistaans burger uit Baluchistan, geboren en opgegroeid in Koeweit, in het midden van de jaren tachtig afgestudeerd als ingenieur in North-Carolina. De voor deze aanslag duidelijk prototypische operatie werd uitgevoerd door zijn neef Ramzi Youssef. Hij had de eerste aanslag op het World Trade Center in 1993 opgezet en was ontsnapt om later, toen hij in Manila woonde, gedwarsboomd te worden bij zijn plannen Amerikaanse lijnvliegtuigen op te blazen. Andere jihadistische terroristen hadden zijn advies ter harte genomen. Toen Youssef in 1996 in Pakistan gevangen werd genomen en teruggevlogen was naar New York om rekenschap af te leggen in de eerste zaak van het World Trade Center, vertelde hij zijn ondervragers dat als hij meer geld had gehad, hij 'een veel doeltreffender bom' had gemaakt.[41]

Vanaf het begin van het complot van 11 september, dat begin 1999 vorm begon te krijgen, verschafte Mohammed de financiële details aan Mustafa Ahmed Hawsawi, een Saudische Al-Qaedaspecialist die zich gevestigd had in de Verenigde Arabische Emiraten. Hij was de betaalmeester, die het geld doorsluisde van het emiraat Sharjah

naar de diverse Amerikaanse banken, waarbij hij zonder enige moeite zo'n 35 aparte rekeningen opende, dankzij bankiers die opzettelijk willekeurige nummers opgaven, omdat de kapers nu eenmaal geen geldige sofi-nummers hadden.[42] In de unieke grootste slag tegen Al-Qaeda sinds het begin werden Mohammed en Hawsawi samen in maart 2003 gearresteerd ten huize van een radicale Pakistaanse fundamentalist in Rawalpindi, de oude Britse garnizoensstad en later het hoofdkwartier van het Pakistaanse leger.

Een Amerikaans overheidsvliegtuig vloog terug naar Washington met een koffer vol in beslag genomen mobieltjes, documenten en computers, een geheel dat verdere informatie leverde over de financiële operaties van Al-Qaeda. Maar tot dan toe was Al-Qaeda verrassend veerkrachtig gebleken bij het herstel van wat men beschouwde als minder ernstige tegenslagen. Hawsawi was zo voorzichtig geweest niet zijn eigen naam te gebruiken bij het doen van legitieme overboekingen via banken en geldwisselaars om de zelfmoordteams te voorzien van contanten (met af en toe een extra overboeking vanuit Duitsland). Aangezien de Al-Qaedateams in de Verenigde Staten wisten dat zij dit niet zouden overleven – en trots waren op hun martelaarsmissie – gebruikten zij gewoon hun eigen namen om bankrekeningen te openen, om rijbewijzen te halen en om de huur te betalen. Evenzogoed hadden zij ontzettend veel geluk, want als de bureaucratie zich hier niet vergist had, zou het complot heel goed kunnen zijn ontdekt.[43] In feite strooiden zij met zo veel aanwijzingen – per ongeluk of expres – dat politieambtenaren na 11 september al snel bankoverboekingen, creditcardafschrijvingen en contantgeldopnames konden naspeuren, voor van alles en nog wat, van vliegtickets en huur tot lesgeld voor de vliegschool en autohuur.

De zelfmoordteams trakteerden zich op een fraaie *finishing touch*. Enkele dagen vóór de aanslagen werd de resterende 25.000 dollar via een geldwisselaar in Sharjah teruggeboekt naar Hawsawi. Het blijft onduidelijk of die overboeking werd ingegeven door ijver, spotzucht of, zoals eerder waarschijnlijk lijkt, een feitelijk gewoon eerlijke teruggave van overtollige operationele fondsen. Dit hielp Amerikaanse verdenkingen bevestigen dat de ontvanger, Hawsawi, niet slechts dezelfde man was die ruim 100.000 dollar had overgemaakt aan de zelfmoordteams in de Verenigde Staten. Hij was duidelijk een voor-

aanstaande financiële functionaris bij Al-Qaeda.[44] Dat hij mettertijd gepakt werd, is wel gesuggereerd, was wellicht te wijten aan dit bravourestukje, waarbij duidelijke sporen werden achtergelaten in Sharjah. En natuurlijk droeg de terugstorting van die fondsen het merkteken van de elk dubbeltje omdraaiende Osama, maar de transacties dienden ook als een bittere herinnering aan het feit dat de uitvoerenden van 9/11 zeker genoeg van zichzelf waren om het risico te nemen een aanwijzing achter te laten voor Amerikaanse onderzoekers.

Toen de regering zich eenmaal begon te herstellen na de aanvankelijke schok van de aanslagen op 11 september, zette Washington als de bliksem al lang verdachte organisaties, banken, liefdadigheidsinstellingen en individuen op terroristenlijsten, bevroor hun Amerikaanse en buitenlandse activa en vroeg bevriende regeringen dat ook te doen. Haar oog viel onmiddellijk op Saudi-Arabië, het vaderland van alle negentien kapers op vier na. De gemiddelde Amerikaan en de gemiddelde Amerikaanse politicus waren woest dat zo'n oude bondgenoot niet in staat was geweest dat complot in de kiem te smoren. De regering schaamde er zich niet voor een soort virtuele 'boevenschouw' op touw te zetten, een geliefde justitionele tactiek waarbij vooraanstaande verdachten het leven zuur wordt gemaakt door ze in het volle licht van de publiciteit te plaatsen. In feite waren geen van die bevroren fondsen rechtstreeks gelieerd aan de financiering van de aanslagen in New York en Washington. Maar in de eerste paar maanden rolden er constant lijsten van personen, instellingen en stichtingen in binnen- en buitenland, uit de Washingtonse printers. De Europeanen stemden meteen in met een tot dan toe onvoorstelbare mate van samenwerking. Engeland, Canada en Ierland, die verzet hadden geboden tegen Amerikaanse pogingen verdachten uitgeleverd te krijgen in naam van een hoge standaard voor bewijslast, begonnen tot op zekere hoogte samen te werken. Begin 2002 wees een Engels hof het Amerikaanse verzoek tot uitlevering af van een Algerijnse piloot, Lotfi Raissi, wegens gebrek aan bewijs. Hij werd vrijgelaten en klaagde het Amerikaanse ministerie van Justitie en de FBI aan, wegens valse beschuldiging de zelfmoordpiloten van 11 september in Arizona te hebben opgeleid.[45] Om gelijke redenen

wilde een ander Engels hof datzelfde jaar niet Yasser al-Sirri uitleveren, die beschuldigd werd van hulp bij de moord op Ahmad Shah Massoud. Ook hij werd vrijgelaten. En Khalid al-Fawwaz, Osama's man in Londen, zit nog in Engeland, zij het in het gevang, ruim vijf jaar nadat zijn uitlevering werd geëist volgend op de aanslagen op de beide Amerikaanse ambassades in Oost-Afrika. Veel Amerikanen zaten met hun handen in het haar om het onmiskenbare debacle van de inlichtingendiensten en hadden de indruk dat de regering de plank volkomen missloeg door het geldspoor na te trekken. Specialisten dachten daar anders over. Zij beseften dat Washington een reservevoorraad gedetailleerde informatie had die functionarissen niet konden gebruiken wegens wettelijke beperkingen. Nu deed het er niet langer toe als het beschikbare bewijs vóór 11 september niet geheel overtuigend zou zijn geweest. Men hoefde eindelijk niet meer met fluwelen handschoenen te werk te gaan.

In de maanden direct na de aanslagen legden de Verenigde Staten en hun bondgenoten, vaak op Amerikaans verzoek, beslag op 112 miljoen dollar aan activa, behorend tot zo'n 240 dikwijls al lang verdachte leden of sympathisanten van Al-Qaeda en andere terroristische organisaties.[46] Volgens het VN-rapport zou grofweg de helft van de bevroren tegoeden verbonden zijn aan Al-Qaeda of de Taliban, hoewel het bewijs daarvoor druppelsgewijs werd gepubliceerd.[47] In de Verenigde Staten en Saudi-Arabië in beslag genomen fondsen liepen op tot slechts 36 respectievelijk 5,5 miljoen dollar van dat totaal.[48] Veel van het bevroren geld was van de Taliban. Af en toe tilde de regering een tipje van de sluier op, om te verklaren waarom en waarvoor iets werd ondernomen. Zo werd in november Al-Barakaat, een hawalamakelaar in Dubai, met kantoren in meer dan 40 landen, in de Verenigde Staten gesloten, tot grote consternatie van duizenden daar woonachtige Somaliërs – onder wie zo'n 25.000 tot 30.000 in Minnesota en elders in de Verenigde Staten – die dat netwerk regelmatig gebruikten om geld naar hun families over te maken. Amerikaanse functionarissen liet de ellende waarin deze ontvangers werden gedompeld ijskoud, hoewel zij 's lands grootste bron van inkomsten vormden, evenals het argument dat door het sluiten van Al-Barakaat de pro-Osamagevoelens ter plekke zeker zouden toenemen.

Omdat Somalië niet langer over een formeel functionerend banksysteem beschikte, verleende Al-Barakaat duidelijk nuttige diensten. President Bush zelf beschuldigde Al-Barakaat van het winnen, investeren en verdelen van fondsen ten bate van Al-Qaeda, maar legde geen specifiek verband tussen het kantoor en de aanslagen van 11 september. Amerikaanse functionarissen beweerden, zonder ook maar een greintje bewijs aan te dragen, dat Osama overboekingen via Al-Barakaat afroomde, een van de vele fraudes die Al-Qaeda naar schatting zo'n 20 tot 30 miljoen per jaar opbrachten. Ook beschuldigden zij Al-Barakaat van het leveren van een veilig en bijna wereldwijd communicatienetwerk aan Osama.[49] Somalië als levensvatbare staat bestond niet langer en de operaties van Al-Barakaat vormden daar natuurlijk een gemakkelijk doelwit. Toch was niet iedereen overtuigd van het gelijk van de Amerikaanse zaak of hun schietgrage minister van Justitie John Ashcroft. In Zweden sprong de regering in de bres voor drie uit Somalië afkomstige Zweedse burgers, die in dienst waren van Al-Barakaat en wier activa bevroren werden. Luxemburg liet de bevroren activa, die zogenaamd verbonden waren met Al-Barakaat, ongemoeid omdat de autoriteiten aldaar meenden dat zij niet voldoende betrouwbare informatie van de inlichtingendiensten konden krijgen betreffende deze zaak.

In Saudi-Arabië was Yassin Abdullah al-Qadi, een bekende zakenman met fundamentalistische sympathieën, een van de eerste Saudiërs wier activa bevroren werden in het koninkrijk en het buitenland. Luidruchtig betuigde hij zijn onschuld en tot nog toe vergeefs klaagde hij de regering in Londen aan, om zijn bezittingen in Engeland los te krijgen. Door zich te concentreren op Qadi en een handjevol rijke Saudiërs wilde de regering laten zien dat zij het dit keer meende. Washington liet zien dat het niet langer bereid was zich neer te leggen bij de protesten van de Saudiërs dat zij onschuldig waren en bij verklaringen van hernieuwde bereidheid tot betere samenwerking. Jarenlang hadden de Verenigde Staten en andere westerse regeringen tevergeefs gezantschappen naar de Saudische autoriteiten gezonden om ze te smeken fondsen te traceren die voor liefdadige doeleinden werden overgeboekt.

Functionarissen van de schatkist zeiden woordelijk dat zij in oktober 2001 tegen Qadi optraden omdat hij en andere prominente

Saudiërs miljoenen dollars aan Osama hadden overgeboekt, onder gebruikmaking van liefdadige werken, waaronder de Stichting Muwafaq, precies dezelfde islamitische NGO die de aanklacht tegen *Africa Confidential* in Londen had ingediend. Qadi had als voorzitter zitting gehad in het bestuur van Muwafaq. In datzelfde bestuur zaten Abderrahman bin Mahfouz, de zoon van Khalid bin Mahfouz (de grondlegger van de National Commercial Bank), en een ander lid van die aloude Hadrami familie, al lang de favoriete bankiers van Al-Saud.[50] Qadi had openlijk geprotesteerd dat Muwafaq slechts scholen en moskeeën bouwde en opleidingsprogramma's in Afghanistan en Soedan financierde. Ironisch genoeg wonnen de voormalige bewindvoerders van de liefdadigheidsinstelling enkele maanden vóór de aanslagen op New York en Washington hun proces wegens smaad in Londen, maar vreemd genoeg eiste het hof van *Africa Confidential* geen publicatie van een rectificatie. Vlak na 11 september nam de regering-Bush stappen tegen Qadi en Muwafaq.

In 2000 vroeg ik een vooraanstaande medewerker van de Moslim Wereld Liga, een officiële Saudische liefdadigheidsinstelling die jaarlijks honderden miljoenen dollars in het buitenland besteedt via verschillende instellingen, waaronder International Islamic Relief.[51] Waarom bleven buitenlandse regeringen en met name de Verenigde Staten er maar op hameren dat het koninkrijk geen boek hield van de uitgaven voor liefdadigheid? Het antwoord was welgemeend, automatisch en vreselijk nietszeggend. 'Overheidsfondsen worden zorgvuldig in de gaten gehouden,' zei mijn gesprekspartner met nadruk, 'maar wij hebben niet het recht de giften voor particuliere liefdadigheid, een islamitische plicht, te controleren.' Hogere Saudische kaders vroegen oprecht naar details als buitenlandse functionarissen ze verzochten een verdachte subsidiekraan dicht te draaien. De Saudiërs merkten dat veel fortuinen al heel lang naar buitenlandse banken waren verdwenen en nu buiten hun bereik lagen. Het probleem was natuurlijk dat de Saudische samenleving zo ondoorzichtig was dat het hoe dan ook onmogelijk was te onderscheiden waar de publieke financiering ophield en de particuliere bijdrage begon. Ondanks zijn controle op de olie-inkomsten moest Al-Saud wel belang hebben bij vrijwel elke grote transactie in het koninkrijk. Dat was in vele gevallen ook zo, maar niet altijd.

En dat betekende natuurlijk niet dat het koninklijk huis opzettelijk islamitisch jihadistisch terrorisme stimuleerde. Maar veel van de binnenlandse aangelegenheden van Saudi-Arabië werden gekenmerkt door tolerantie van schijnbaar verdachte regelingen op allerlei niveaus, van de steile wahhabitische interpretatie van de islam die op school werd onderwezen, tot lakse controle van buitenlandse hulp die ten slotte gebruikt werd om diezelfde kijk op de islam te propageren en te financieren in honderden, zo niet duizenden medresses, van Pakistan tot Centraal-Azië en zwart Afrika. Geen enkele Saudische functionaris wenste dat een buitenlander, en zeker niet de almachtige maar ongelovige beschermheer van het koninkrijk, op wat voor wijze dan ook mogelijk compromitterende particuliere overeenkomsten zou ontdekken.

Lang voor 9/11 begrepen veel Saudiërs dat het convenant van Al-Saud met het wahhabitisch establishment garant stond voor toenemende aandacht in binnen- en vooral buitenland, ook al waren zij dan van mening dat zij niets te verbergen hadden. Elke aanwijzing van buitenlandse inmenging in het koninkrijk deed ze terugschrikken. Sinds in 1973 de olieprijzen verviervoudigd waren, hadden de oliedollars het wahhabisme over de wereld verspreid, met goed gefinancierde programma's, waarbij duizenden moskeeën werden gebouwd en er betaald werd voor religieus onderwijs en de salarissen van imams, niet alleen in de islamitische wereld, maar heel ver weg, tot in de Verenigde Staten. Proselitisme maakt traditioneel een vast onderdeel uit van veel religies, zoals de geschiedenis van de christelijke zending duidelijk illustreert. Het verschil was dat de Saudiërs bereid waren hun fabuleuze rijkdom te investeren in de propaganda van hun geloof. Een dergelijke Saudische vrijgevigheid was onder lokale omstandigheden logisch: Saudi-Arabië huisvest de twee heiligste plaatsen van de islam, en door het stimuleren van het wahhabisme in het buitenland probeerde Al-Saud de fundamentalistische oppositie in het binnenland de wind uit de zeilen te nemen. Een dergelijke geldstroom moest echter in het buitenland wel ergernis opwekken.

Het stamde allemaal uit een compromis dat uitgewerkt was in de nadagen van de bezetting in 1979 van de grote moskee van Mekka: de koninklijke familie gaf de wahhabieten elders nagenoeg de vrije

hand en de noodzakelijke fondsen om in het buitenland zieltjes te gaan winnen in ruil voor het stilzwijgend accepteren van de nogal aanzienlijke persoonlijke excessen van de familie. Er werden nog een paar andere handige regelingen getroffen. De islamitische revolutie van ayatollah Ruhollah Khomeini die eerder dat jaar had plaatsgegrepen, was aan de macht in Iran en vormde een sjiitische bedreiging voor de aanspraak van het koninkrijk op de islamitische zuiverheid van de meerderheid (de soennieten). In de aanloop tot zijn troonsbestijging wilde kroonprins Fahd zijn reputatie van doordraaier en nietsnut verbeteren en liet de *mutawa'ien* los, de religieuze politie.[52] Het feit dat Amerika enthousiast was over de Saudische financiering van de Afghaanse jihad tegen de Russen, deed deze regeling ondersneeuwen tot het Rode Leger zich in 1989 uit Afghanistan terugtrok. Op de een of andere manier had Saudisch geld Afghaanse vluchtelingen in Pakistan – en arme moslims van Pakistan tot Centraal-Azië – geholpen en een opleiding gegeven in het steile, uitsluitend religieuze lespakket in duizenden deobandistische medresses met bijbehorend pension. Deze scholen, waarmee de Taliban in Pakistan werden opgeleid, leidden later leiders en kanonnenvlees op voor de Talibanse jihad. Saudisch geld werd ook verantwoordelijk gehouden voor het sporadische geweld waarbij de Pakistaanse soennitische meerderheid werd opgezet tegen de sjiitische minderheid, soms weggeredeneerd als verlengstuk van dat andere conflict dat Saudi-Arabië tegenover Iran opstelde (in feite een weerspiegeling van een eeuwenoud sektarisch schisma). Terecht of onterecht meenden de Saudiërs dat financieren van dergelijke spanningen, waarbij honderden Pakistanen omkwamen, in Washington niet veel opzien zou baren.

Het Amerikaanse belang bij onderzoek naar de Saudische financiering van dergelijke islamitische liefdadige doelen, was toegenomen na de verwoesting van de Oost-Afrikaanse ambassades in augustus 1998 en de aanslag waardoor de USS Cole in Aden bijna tot zinken werd gebracht. Af en toe begon Washington met de vuist te schudden, zeker als Al-Qaeda verdacht werd. Voor het nieuwe jaar hadden de Amerikanen zo veel druk uitgeoefend op Kenia dat daar lokale vestigingen van verdachte islamitische liefdadige instellingen werden gesloten, waaronder Al-Haramain, International Islamic

Relief en de hulporganisatie Mercy International (Kenia heeft ze daarna gemachtigd toch sommige programma's te draaien). Het aanpakken van de IIRO, een officiële Saudische liefdadigheidsinstelling, waarover de Wereld Moslim Liga het beheer voerde, was een duidelijk signaal in de richting van Al-Saud.

Vóór de aanslagen van 11 september was de Amerikaanse inlichtingendienst een halfjaar lang kordaat genoeg om ervoor te zorgen dat het octrooi van de Al-Taqwa Bank in Nassau op de Bahama's, een belastingparadijs dat begunstigd werd door Amerikaanse en andere zakelijke instellingen, werd ingetrokken. Al-Taqwa, al jarenlang in de gaten gehouden door Egyptische en westerse inlichtingendiensten, werd af en toe in media en boeken genoemd, hoewel meestal slechts onder de initialen AT, om geen juridische problemen te krijgen. Egyptische, Amerikaanse en andere westerse specialisten hadden deze bekende bank van de Moslimbroeders al lang verdacht van banden met Al-Qaeda, alsook met radicale Algerijnse, Egyptische en Palestijnse fundamentalistische groeperingen (volgens één hardnekkig gerucht was er een afgetapt telefoongesprek tussen Osama en de bank in Nassau uit 1996, om de herschikking van zijn financiën te bespreken ten tijde van zijn vertrek uit Khartoem). Vertegenwoordigers van Al-Taqwa beweerden dat de bank in Nassau eigener beweging was gesloten vanwege handelsverlies, en ontkenden koppig betrokken te zijn bij het financieren van terrorisme. De Bahamiaanse autoriteiten droegen in november 2001 Washington het kasboek van de bank over.

In datzelfde jaar werd de Italiaans-Zwitserse vestiging van Al-Taqwa opgeheven en het naamplaatje op het kantoorgebouw in het Zwitserse Lugano, waar de bank ooit was gevestigd, werd vervangen zodat er nu te lezen stond: Nada Management. De Moslimbroeder Youssef Nada had in 1959 onder verdachte omstandigheden zijn geboorteland Egypte verlaten en fortuin gemaakt in de Golf alvorens Al-Taqwa te helpen oprichten in 1987. De zeventigjarige bankier protesteerde dat hij niets fout had gedaan in termen van de Zwitserse regelgeving. De Zwitserse politie ondervroeg Nada en liet hem toen weer gaan. De Zwitserse bankcommissie verklaarde hem en zijn vestiging de maand oktober daarop vrij van verdenking. Maar direct na 11 september werd de Amerikaanse druk op de Zwitsers zo

groot dat de Zwitserse politie Nada Management in november doorzocht, vlak voordat Washington de instelling noemde als financier van terrorisme.

Hooggeplaatste Amerikaanse functionarissen beweren dat Al-Taqwa en Al-Barakaat fondsen wonnen, investeerden en beheerden voor Al-Qaeda. De aanklagers van Nada suggereren een uitgebreide kennis van lokale achterdeurtjes waardoor hij jarenlang een dreigende sluiting kon tegengaan. Dankzij zijn aangenomen Italiaanse nationaliteit mocht Nada in het stadje Campione d'Italia wonen, een Italiaanse enclave aan het Lago Lugano omgeven door Zwitsers grondgebied. De wet stond hem toe daar te verblijven, maar niet om te werken in Italië. Volgens de Zwitserse wet mocht hij werken in de stad Lugano, maar niet in Zwitserland wonen. Eind 2002 werd Nada Management tot sluiting gedwongen, maar een jaar later waren er weer Nada-bedrijven actief in onroerend goed en investeringsfondsen in Lichtenstein en Zwitserland.[53] Uit de aanhoudende onmogelijkheid om Nada uit te schakelen bleek dat minister van Justitie Ashcroft almaar problemen had met wat hij in het buitenland ondernam. Om Nada en zijn soortgenoten voorgoed van de kaart te vegen, werd internationale hulp gevraagd. Dat betekende dat de inlichtingen werden gedeeld en dat er een goede relatie met buitenlandse regeringen moest worden gehandhaafd, niet echt het sterke punt van de regering-Bush.

In de Verenigde Staten mikte Ashcroft, die graag wilde tonen dat hij terroristen snel en hard aan kon pakken, op de gemakkelijkste doelen. Een handjevol Amerikanen van Jemenitische afkomst in Lackawanna in New York, die zo gek waren geweest zich kort daarvoor te laten opleiden in een Al-Qaedakamp in Afghanistan, werd keihard aangepakt, waardoor zijn ministerie van Justitie de krantenkoppen haalde en overtuigend overkwam. Hetzelfde effect hadden andere gemakkelijke affaires alom in het land. Toen de Taliban eenmaal waren verslagen en de regering niet langer de noodzaak zag de islamitische wereld te vriend te houden, was het afgelopen met de tolerantie van terrorisme dat geen 'mondiale reikwijdte' had, zoals deze vlak na 9/11 wel werd voorgestaan. Zeer tot het genoegen van Israël werd voortaan al het terrorisme over één kam geschoren en veroordeeld. Zo bevroor het ministerie van Justitie in december

2001 activa die behoorden aan welbekende islamitische liefdadigheidsinstellingen in de Verenigde Staten, al lang verdacht van het financieren van Palestijnse fundamentalisten, gekant tegen de Israëlische bezetting van Arabisch grondgebied. Plotseling zaten de Heilige Land Stichting voor Hulp en Ontwikkeling met vestigingen in het Texaanse Richardson, beschouwd als de grootste in het land, de Benevolence International Foundation van Peoria in Illinois, het Koraniek Literair Instituut en een andere liefdadige instelling in Illinois, de Global Relief Foundation, in de problemen.

Amerikaanse zionisten en de Israëlische regering hadden al jarenlang tevergeefs geprobeerd deze instellingen te laten sluiten op grond van het feit dat zij geld inzamelden voor Hamas en andere Palestijnse doelen en specifiek fondsen leverden voor de familie van kamikazes (in feite, zo bleek, had Benevolence International weinig belang in Palestina, maar was betrokken bij ondernemingen van Al-Qaeda in Tsjetsjenië en het naoorlogse Bosnië). Opeenvolgende regeringen hadden een exceptie opgeworpen, deels omdat de beide pro-Palestijnse liefdadigheidsinstellingen het niet hadden gemunt op Amerikanen of Amerikaanse belangen, deels omdat Hamas en de andere organisaties, wat ze er verder ook deden, tevens legitieme humanitaire hulp verleenden en in elk geval geen Amerikaanse wetten overtraden.[54]

Op de aanvankelijke lijst van islamitische liefdadigheidsinstellingen waarvan de activa in 2001 werden bevroren, bleken Benevolence International en Global Relief banden met Al-Qaeda te onderhouden. En toch gaf het ministerie van Justitie er de voorkeur aan deze connecties niet aan de grote klok te hangen door ze te gaan bestoken. Het ministerie moest zelfs mettertijd een stapje terug doen in de zaak tegen Global Relief en de Libanese medeoprichter Rabih Haddad. Zeventien maanden na 9/11 moest hij doorbrengen in een gevangenis in Michigan, beschuldigd van het doorsluizen van geld naar Al-Qaeda. Maar hij noch zijn liefdadigheidsinstelling werd uiteindelijk in staat van beschuldiging gesteld. In plaats daarvan werd hij medio juli 2003 naar zijn vaderland gestuurd, omdat hij langer in het land was dan zijn visum toeliet. Global Relief diende een aanklacht in wegens smaad in februari 2002. Evenzo bekende Enaam Arnaout van Benevolence International dat hij schuldig was op aan-

klachten die niets te maken hadden met Al-Qaeda.[55] De aantasting van de fondsen van deze organisatie was slechts mogelijk gemaakt door de sterk verruimde volmachten onder de Patriot Act – en het presidentieële besluit bijna al het terrorisme op te sporen en te vernietigen. Lange tijd gerespecteerde grenzen die het gebruik van dossiers van inlichtingendiensten bij de vervolging van verdachten aan banden legden, werden weggevaagd. Een controversiële uitzondering betrof de Mujahedeen Khalq (de MK), een Iraanse oppositionele organisatie die voorkwam op de terroristenlijst van het ministerie van Buitenlandse Zaken. In de loop van de jaren was de MK van politieke kleur veranderd, van radicaal links naar extreem rechts, en vijftien jaar lang had ze de gastvrijheid van Saddam Hoessein op Irakees grondgebied betaald door vuile karweitjes voor hem op te knappen, met name door hem te helpen om de opstand van de Irakese Koerden in 1991 meedogenloos de kop in te drukken. De oppositie tegen de Iraanse Islamitische Republiek door de MK kreeg aanzienlijke steun van voornamelijk rechtse Congresleden ondanks haar status van terroristische organisatie. Dienovereenkomstig werden hun strijdkrachten, ter sterkte van enkele brigades, in april 2003 omsingeld maar niet volledig ontwapend of ontbonden toen de Amerikaanse troepen het leger van Saddam onder de voet liepen. Die vreemde gunst weerspiegelde de invloedrijke hoop van de neoconservatieven het Midden-Oosten te kunnen herscheppen door de MK in te zetten tegen het bewind in Teheran. Dergelijke ideeën gingen voorbij aan het feit dat het bondgenootschap van de organisatie met aartsvijand Irak al sinds lang vrijwel alle steun in Iran had verloren. Het was veelzeggend genoeg dat in juli 2003 de regering-Bush eiste dat Teheran alle Al-Qaedaleden zou uitleveren van wie ze beweerde dat ze in Iran een toevlucht hadden gezocht, en later een Iraans tegenbod afsloeg ze uit te wisselen voor hooggeplaatste MK-functionarissen in Irak.[56]

De meest intrigerende islamitische liefdadigheidsinstelling in Amerika die verdacht werd van banden met Al-Qaeda bleek SAAR te zijn – soms ook wel de Safa Group Foundation genoemd –, die haar basis had in de Washingtonse buitenwijk Herndon in Virginia (WAFA, een andere islamitische liefdadigheidsinstelling, maar gevestigd in Saudi-Arabië, werd er eveneens van verdacht banden met Al-

Qaeda te onderhouden). Het inventieve mengsel van winstgevende en niet-commerciële onderdelen onderscheidde haar van eenvoudiger instellingen. Haar netwerk van schijnbaar op elkaar aansluitende stichtingen, maatschappijen en financiële instellingen had toebehoord aan de familie Suleiman Abdulaziz al-Rajhi, een van de rijkste dynastieën van Saudi-Arabië, voordat de stichting zichzelf in december 2002 had opgeheven.[57] Het ministerie van Justitie spoorde de belangen van SAAR op in achttien landen, van de Verenigde Staten via Saudi-Arabië tot Turkije, Maleisië, Zwitserland en Marokko (veelzeggend genoeg had SAAR gemeenschappelijke kantoren gehad met Al-Taqwa op de Bahama's, waardoor de verdenking van financiële connecties met Al-Qaeda nog groter werd).

In maart 2002 werden diverse kantoren van SAAR doorzocht en ladingen archieven en computers in beslag genomen. Maar de regering moest destijds toegeven dat er geen bewijs was waardoor SAAR kon worden vastgepind op specifieke daden van Al-Qaedaterrorisme.[58] Wegens een bureaucratische parochiestrijd waren de in beslag genomen documenten nooit nuttig voor enige aanklacht, ook anderhalf jaar later niet, terwijl de overhaast opgeheven stichting onder de diverse aftakkingen nog operationeel bleef.[59] Een attest van 101 bladzijden, in oktober 2003 uitgegeven, gaf bij gebrek aan bewijs de conclusie weer van een gefrustreerd rechercheur: 'Er lijkt geen onschuldige verklaring te kunnen bestaan voor het gebruik van allerlei verschillende lagen van transacties tussen bedrijven van de SAFA-groep en liefdadigheidsinstellingen, behalve dan om de overheid op het verkeerde been te zetten.'[60] Eveneens verdacht van financiering van Al-Qaeda werd de stichting Muwafaq, door de nationale schatkist in november 2001 duidelijk aangewezen als dekmantel van Al-Qaeda.

Na die aanvankelijke vlaag bevriezingen van activa meteen na de aanslagen van 11 september volgde een stilte. Een VN-rapport meldde dat in de eerste acht maanden van 2002 er slechts tien miljoen extra was geneutraliseerd[61] (statistieken van het ministerie van Financiën gaven een totaalgeneraal aan van 137 miljoen, door de Verenigde Staten en hun bondgenoten gedurende twee jaar na 9/11 bevroren; daarbij betrokken waren 321 personen en organisaties).[62] Het rapport schatte dat de geldmakelaars van Al-Qaeda in Noord-

Afrika, het Midden-Oosten en Azië minstens 30 miljoen hadden geïnvesteerd. De jaarlijkse schenkingen, suggereerde het, liepen in de 16 miljoen dollar en bleven betrekkelijk ongehinderd binnenstromen. Na de Oost-Afrikaanse bomaanslagen had Al-Qaeda zich aangepast aan de grotere belangstelling van Washington door de wat meer in het oog springende geldstortingen te vermijden.

Het VN-rapport wees op een graduele verlegging van traditionele investering in goud en andere edelmetalen en edelstenen als diamanten, lapis lazuli en tanzaniet – van die grotendeels onnaspeurbare rijkdommen die even gemakkelijk te vervoeren zijn als in cash om te zetten. De connecties van Al-Qaeda bij de winning van tanzaniet in Oost-Afrika dateerden al uit de Soedanese periode van Osama. Een belangrijke overstap naar edelstenen was aan het eind van de jaren negentig een feit. Veel van de diamanten werden in Liberia of Sierra Leone aangeschaft, feitelijk ineengestorte staten in West-Afrika, al jaren voordat Al-Qaeda merkte hoe nuttig ze waren. Beide landen waren het slachtoffer van een langdurige burgeroorlog die ze had teruggebracht tot een woeste en noodlijdende status, zonder elektriciteit, stromend water of ook maar enige vorm van bestuur. In 1995 bracht ik twee dagen door in de diamantstad Kenema, in Sierra Leone, toen eventjes beschermd door Zuid-Afrikaanse en Namibische huurlingen, die kort daarvoor door Liberia gesteunde opstandelingen hadden verdreven.

De huurlingen moesten ervoor zorgen dat de regering haar deel kreeg van de diamanten, en zij het hunne. Kenema en andere diamantsteden waren berucht om de smokkel door Libanese – en soms Israëlische – handelaars in deze illegale, zogeheten bloed- of conflictdiamanten. In deze lucratieve handel deelden Charles Taylor, voormalig opstandeling en nu president van Liberia, en zijn bondgenoot Foday Sankoh, de bloeddorstige leider in het naburige Sierra Leone, van het RUF, het Revolutionary United Front. In de maanden voorafgaande aan de aanslagen op New York en Washington stortte Al-Qaeda miljoenen dollars van potentieel kwetsbare fondsen van Zwitserland en elders op de rekening van Taylor, die Osama terugbetaalde in diamanten.[63] Taylors banden met Pat Robertson en andere invloedrijke leden van christelijk rechts zouden er de reden van zijn geweest dat FBI en CIA ervoor waren teruggedeinsd se-

rieus zijn betrokkenheid bij Al-Qaeda te gaan onderzoeken. Taylor werd in maart 2003 in staat van beschuldiging gesteld wegens misdaden tegen de mensheid door het speciale VN-hof voor Sierra Leone, met bewijs van de diamantsmokkel, geleverd door de speciale openbare aanklager David Crane en de officier van justitie Alan White, beiden voormalige functionarissen van het Pentagon. Foday Sankoh, wiens troepen zich hadden gespecialiseerd in het amputeren van ledematen, stierf in 2003 in gevangenschap in Sierra Leone, waar hij zijn proces afwachtte.[64] Taylor gaf diezelfde maand zijn laatste bastion in Monrovia, de Liberiaanse hoofdstad die door rebellen was omsingeld, op en begon te onderhandelen voor asiel in Nigeria, waardoor hij een proces zou ontlopen. Hoge functionarissen van het RUF en van Liberia zouden de banden met Al-Qaedaleden in Afghanistan hebben bevestigd. De Libanese diamanthandelaar Sami Osailly, die in 2003 in België terechtstond, had met Al-Qaedasoldaten in Afghanistan gebeld, volgens Belgische documenten waaruit naar verluidt ook bankoverboekingen bleken.[65]

'Het probleem met terroristische Financiën is van een verschrikkelijke omvang,' zei James Gurule, de aftredend staatssecretaris bij financiën voor wetstoepassing, tegen het financieel comité van de Senaat in Washington. 'We hebben ruim een jaar na de operaties van Al-Qaeda in New York en Washington iets bereikt, maar we hebben nog een hele weg te gaan.'[66] Een jaar later pochte David Aufhauser, algemeen raadsman van financiën, die Gurules taak overnam, in een afscheidsspeech met zoveel woorden dat de mondiale aanpak van de terroristische financiering de stroom terroristengeld in de richting van Al-Qaeda en de betrokken organisaties voor twee derde had afgesneden.[67] Maar Gurule en Aufhauser hadden best een toontje lager kunnen zingen tegenover de enorme complexiteit van de terroristische financiering. Uit een Congresrapport van de centrale rekenkamer in 2003 bleek wel iets anders. De rekenkamer berispte rivaliserende federale agentschappen wegens gebrek aan samenwerking met elkaar en klaagde dat de Verenigde Staten nog steeds geen duidelijk idee hadden van de manier waarop terroristen hun financiële activa verplaatsten, of hoe zij de stroom van fondsen in de richting van terroristische groeperingen konden droogleggen.[68] De

waarheid was dat er ondanks de fanfare die de aanpak van terroristische financiering oogstte, slechts incidenteel bewijs was geleverd waaruit kon blijken dat Al-Qaeda en andere fundamentalistische terroristische organisaties ofwel enorme sommen nodig hadden ofwel ernstig verlegen zaten om rijke Saudiërs en andere sympathisanten, bereid een paar miljoen dollar in één keer te dokken.

Sommige inlichtingenanalisten in het Westen hebben aangevoerd dat Al-Qaeda meer contant geld dan ooit nodig had om het schaduwbestaan van sleutelfiguren te kunnen financieren, die zich na het verlies van de Afghaanse schuilplaats her en der hadden verspreid. Anderen voerden aan dat Al-Qaeda nu minder geld nodig had. Toen Osama eenmaal uit Afghanistan was verjaagd, had hij niet langer toegang tot een onaangetaste vrijplaats om op terug te vallen, waar hij duizenden vrijwilligers naartoe kon laten gaan (ook al ging de training op kleine schaal naar verluidt door op de zuidelijke Filippijnen en in Tsjetsjenië). Het rekruteren, transporteren, opleiden, huisvesten en voeden van vrijwilligers vormde de grootste onkostenpost, en goedkoop was dit alles niet, ook al kostten de gebouwen en de instructeurs niets en betaalden sommige jihadstrijders hun eigen kost en inwoning (met hun uitkeringen, voor het geval ze uit West-Europa kwamen). Sinds het begin van de jaren negentig was de Amerikaanse inlichtingendienst ervan overtuigd dat wellicht zo'n 30.000 vrijwilligers in de Al-Qaedakampen in Afghanistan waren opgeleid.[69]

Toch was er incidenteel een teken dat de Al-Qaedafinanciën niet zo best liepen. Dat kwam mede door het verlies van de schuilplaats Afghanistan met de daaraan verbonden verstrooiing, dood of gevangenneming van kaderleden, de exploitatie van inlichtingen afkomstig van Al-Qaedagevangenen die ondervraagd werden, documenten van harde schijven en andere bronnen, in beslag genomen in kluizen in Kaboel, Kandahar en elders, en de moeilijkheden van blootstelling aan de ergste kloppartij van de nieuwe eeuw. In juni 2002 stond een vooraanstaand journalist van Al-Jazeera bijvoorbeeld verstomd, toen twee kaderleden van Al-Qaeda, Ramzi bin al-Shibh en Khaled Sheikh Mohammed, hem maar liefst één miljoen dollar vroegen – later teruggeschroefd tot een armzalige 17.000 – voor een gelijktijdig interview in een programma dat werd uitgezon-

den net voor de verjaardag van Al-Qaeda's operatie in New York en Washington. Yosri Fouda, de Londense bureauchef van Al-Jazeera, schrok zich een hoedje. Deze mannen hadden die aanvallen bedacht, met een liefde voor detail die Rommel of Eisenhower niet misstaan zou hebben. 'Dit leek voor mij een symptoom dat er iets mis was, er was tegenslag. Die mensen vragen normaal niet om geld.'[70]

Ja en nee. Jihadleiders hebben in het verleden ook wel eens op zwart zaad gezeten. Maar zij vonden altijd wel weer nieuwe bronnen van financiën. Ayman al-Zawahiri had, voordat hij in 1998 zijn vleugel van de Egyptische Islamitische Jihad liet opgaan in Al-Qaeda, krap genoeg gezeten om in 1995 het risico te nemen van een reis naar de Verenigde Staten, voor wat uiteindelijk teleurstellende fondswerving onder Californische moskeeën zou blijken.[71] Maar van de kant van Khaled Sheikh Mohammed leek zo'n bedelpraatje bijzonder onthullend. Jarenlang, voordat hij eind 1996 zijn lot had verbonden met dat van Osama in Afghanistan, was Mohammed al een soort financieel genie gebleken, een man die twintig verwarrende vermommingen kon aannemen, variërend van rijke playboysjeik tot importeur van heilig *zamzam*-water uit Mekka.

In tegenstelling tot Osama's zaken in Soedan, waarvan het hoofddoel was medeveteranen uit Afghanistan werk, opleiding en een schuilplaats te bieden, brachten de zijne echt wat op. Mohammeds winsten in Karachi in het midden van de jaren negentig financierden de aanslag door zijn neef Ramzi Youssef van januari 1993 op het WTC en andere terroristische projecten. Centraal in de financiën van Mohammed stond het bedrijf Konsojaya, een naar buiten toe onschuldige import- en exportfirma, op 2 juni 1994 gevestigd in Kuala Lumpur, de hoofdstad van Maleisië, die zich specialiseerde in het handelen in grondstoffen, zoals Maleisische palmolie, die verkocht werd aan Pakistan.[72] De firma had handelsbanden met gelijkgestemde fundamentalistische radicalen elders in Zuidoost-Azië, en dat kwam goed uit.

Een sleutelfiguur bij de operaties van Konsojaya was een Indonesiër, Hambali, die arrestatie ontliep totdat hij in augustus 2003 in Thailand werd opgespoord en gevangengenomen. Ook wel Riduan Issamuddin geheten, was Hambali de ongrijpbare spil van de Jemaah Islamiyah, na een poosje ook de regionale partner van Al-Qaeda, die

operationele eenheden onderhield in Indonesië, Singapore, Maleisië, de Filippijnen en Australië, gewijd aan het opleggen van een kalifaat aan Zuidoost-Azië. Na 9/11 verdween hij uit het zicht, maar voor Amerikaanse functionarissen bleef hij de operationele chef van Al-Qaeda in Zuidoost-Azië tot zijn arrestatie. Konsojaya had banden met Osama's zwager Mohammed Jamal Khalifa. Begin jaren negentig had Khalifa op Mindanao en andere zuidelijke eilanden lange tijd opstandige Filippijnse moslims humanitaire hulp verleend. In verlegenheid gebrachte functionarissen in Manila, die nooit een politieke regeling konden uitonderhandelen met hun islamitische minderheid, wezen erop dat hij in feite terrorisme financierde.

In 2003 gaf Al-Qaeda duidelijk tekenen van financiële krapte, maar de schade leek niet levensbedreigend. Het was de Verenigde Staten gelukt enkele subsidiekranen dicht te draaien. De arrestatie van Khaled Sheikh Mohammed en Mustafa Ahmed Hawsawi beroofde Al-Qaeda van zeer ervaren financiële operateurs, die voor elke organisatie moeilijk vervangbaar zouden zijn geweest. Bovendien begonnen functionarissen van de terrorismebestrijding Al-Qaedanetwerken te ontmantelen, dankzij inlichtingen die ze hadden verkregen na de oorlog tegen de Taliban in 2001. Een groots opgezette infiltratie door de FBI in januari 2003 bijvoorbeeld lokte een oudere Jemenitische geestelijke, Mohammed Ali Hassan al-Moayad, naar Frankfurt voor medische behandeling. De Duitse politie tapte zijn gesprekken in een luchthavenhotel in Frankfurt met een undercoveragent drie dagen lang af, om vervolgens Moayad en een jongere assistent te arresteren, onder beschuldiging Al-Qaeda en Hamas te helpen financieren. (Zij werden uitgeleverd aan de Verenigde Staten, en in november 2003 in Brooklyn gevangengezet, nadat de Amerikanen de Duitsers hadden beloofd dat zij voor een burgerrechtbank zouden komen en niet de doodstraf zouden krijgen.)

De infiltratie werd mogelijk gemaakt dankzij documenten die in Afghanistan gevonden waren na de instorting van het Talibanbewind – en na samenwerking van een oude Jemenitische kennis die voor de CIA werkte. In gesprekken met de informant pochte de sjeik dat hij Osama had ontmoet en hem voor 9/11 ruim twintig miljoen dollar had gegeven, grotendeels ingezameld door de Al-Farouq Moskee in Brooklyn.[73] Sjeik Moayad was imam van een moskee in

Sanaa, de hoofdstad van Jemen, en een vooraanstaand figuur in de oppositionele Islah Partij, de hervormingspartij. Hij beschreef zichzelf voor de rechtbank als de geestelijke raadsheer van Osama. Daarom wilden de Amerikaanse functionarissen hem ook graag naar het buitenland lokken in plaats van serieuze problemen met de Jemenitische regering te riskeren door uitlevering of kortweg overdracht te vragen van zo'n gerespecteerd religieus leider. Een FBI-informant legde het lokaas door de imam te doen instemmen met een overdracht van 25 miljoen dollar aan Al-Qaeda als Moayads aandeel in de levering van wapens en geld aan radicale jihadstrijders wereldwijd.

In Pakistan was een weinig zachtzinnige minister van Financiën, die een succesvolle carrière achter de rug had bij het Internationaal Monetair Fonds, verdienstelijk door het dichtgooien van de wat opzichtiger achterdeurtjes, die corruptie, ongecontroleerde buitenlandse kapitaalstromen en andere abnormaliteiten mogelijk hadden gemaakt. Onder verhoogd Amerikaans toezicht, mogelijk gemaakt door de USA Patriot Act, ging het met de hawala's althans in Pakistan begin 2003 snel bergafwaarts.[74] Pakistaanse banken hielpen daarbij, beknotten de bijna-woekerrente en vergrootten hun doeltreffendheid door competitief te worden en een groot deel van de zaken binnen te halen die zij de afgelopen dertig jaar aan de hawala's hadden overgelaten.[75]

Maar Amerikaanse functionarissen en gewone Amerikanen bleven naar Saudi-Arabië kijken, als de waarschijnlijke hoofdbron van Osama's financiën. 11 september had het koninkrijk ook onherroepelijk aangewezen als het vaderland van Osama en de meesten van zijn kapers. Een constante Amerikaanse druk op Al-Saud, meestal in de privé-sfeer, bracht uiteindelijk enige veranderingen teweeg. Saudische stichtingen en liefdadigheidsinstellingen begonnen mee te werken aan maatregelen die vaak maar al te lang vastgelegd waren maar vrijwel niet werden toegepast. Althans, dat stond in officiële Amerikaanse verklaringen. In de privé-sfeer liet diezelfde regering herhaaldelijk blijken dat Saudi-Arabië niet genoeg deed. De Saudiërs leken niet echt in staat hun eigen handicap te overwinnen, ondanks de vastberaden pogingen van kroonprins Abdullah drastische hervormingen door te voeren. Zij leken niet te willen begrijpen dat voor

de eerste maal hun zestig jaar lange vriendschap met Washington was veranderd. De Amerikanen vroegen concrete actie, niet zorgvuldig geformuleerde antwoorden op in verlegenheid brengende vragen. Het was verleidelijk om te denken dat de Saudiërs wellicht zo verantwoordelijk waren als nuchtere Amerikanen geloofden, en wellicht reikte hun trouweloosheid tot in de prinselijke rangen.

Zij die sympathie koesterden voor het koninkrijk meenden dat er hier minder sprake was van hypocrisie dan van laksheid en paranoia, maar gaven toe dat sceptici duistere gedachten gingen koesteren met op de achtergrond de suggestie dat er hier sprake was van het opzettelijk, grootschalig opwerpen van rookgordijnen. Ondanks kostbare raadgevingen van de beste Amerikaanse media-adviseurs wilde Al-Saud al te lang maar niet de Amerikaanse overtuiging begrijpen dat het maar het beste was meteen zelf met het slechte nieuws voor de draad te komen. In Amerikaanse ogen hing Al-Saud veel te veel aan ontkenning, verdraaiing en verdoezeling, werd daar de voorkeur aan gegeven boven de waarheid, die zogenaamd te pijnlijk zou zijn. Maar voor Al-Saud zou het zeker gênant zijn geweest onverantwoordelijke burgers meteen te straffen, ongeacht wie zij waren, omdat zij hiermee zouden toegeven dat Saudiërs zich soms lieten chanteren en geconfronteerd werden met schadelijke aspecten van het wahhabitisch proselitisme. Na 11 september was het duidelijk dat de Saudiërs niet veel hadden kunnen doen wat de Amerikanen had geholpen. In alle oprechtheid waren de Saudiërs niet het enige volk dat in de val van de ontkenning liep, maar hun dilemma was oprecht. Veel Saudiërs waren er gek genoeg prat op gegaan dat zij de Amerikaanse psyche begrepen. Afgezien van een paar olieboeren, diplomaten, academici en veiligheidsofficieren, hadden de Amerikanen over het algemeen niet het flauwste idee van hoe de Saudische samenleving draaide.

Toen Al-Saud eindelijk begreep dat het maar beter was open kaart te spelen, begon Washington weer moeilijk te doen. Het duurde tot het moment dat Al-Qaeda in mei 2003 een zelfmoordaanslag pleegde op wooncomplexen van buitenlanders in Riaad, voordat het koninkrijk ervan overtuigd was dat de enige redding gelegen was in genadeloze verwijdering van jihadstrijders uit hun rangen en het volledig oprollen van het financiële netwerk van Osama.[76] Dat was nu precies

de aanpak waar de Verenigde Staten al jaren om zaten te zeuren. Maar zoals bleek uit het incident van de 28 zwartgemaakte bladzijden (zie noot 14 van dit hoofdstuk), kregen de Saudiërs het niet bepaald gemakkelijk om hun naam van blaam te zuiveren. Voor de aanslagen van Al-Qaeda in Riaad hadden veel Amerikanen hetgeen Al-Saud met tegenzin deed om verdachte financiering tegen te gaan, met een flinke korrel zout genomen, en dat was ook het geval met Amerikaanse functionarissen op Financiën en elders, die hun Saudische collega's juist hadden overgehaald tot samenwerking. Liefdadigheidsinstellingen en stichtingen met activiteiten in het buitenland hadden zich al lang moeten inschrijven bij het ministerie van Buitenlandse Zaken, dat nu ook de opdracht kreeg regelmatig buitenlandse donaties na te gaan om ervoor te zorgen dat het geld inderdaad voor de officieel opgegeven doeleinden gebruikt werd.[77] Er werd nu tenminste een orgaan in het leven geroepen dat toezicht moest houden.

In Washington boekte het ministerie van Financiën ook op andere gebieden vooruitgang, maar bleef achter de hand mopperen dat het koninkrijk meer kon en meer moest doen, en sneller. De Saudiërs stonden bekend om hun passieve weerstand van ruim tien jaar en dus was constante druk begrijpelijk nu de inzet zo zeer verhoogd was. De shocktactiek van Al-Qaeda om het terrorisme naar het koninkrijk te halen hielp het koninkrijk van veel lange tijd officiële, schijnheilige prietpraat af.[78] Voor het eerst begonnen functionarissen van de terrorismebestrijding in Amerika en Saudi-Arabië echt samen te werken. Het was verleidelijk maar waarschijnlijk voorbarig te veronderstellen dat de Saudische rijken dan ook zouden stoppen met het financieren van Osama, maar het was net zo waarschijnlijk dat zij nu wel de toegenomen gevaren zouden meetellen met het oog op hun eigen belangen en die van het koninkrijk, als zij daarmee doorgingen. Nog geen drie maanden na de aanslagen in Riaad stemde Al-Saud, in een goedgelovige poging de geldstroom richting Al-Qaeda in te dammen, in met een verbod op donaties in contant geld in moskeeën en de verwijdering van de collectebussen voor liefdadigheidsinstellingen uit winkelcentra. (Je kunt je afvragen of christelijke organisaties in de Verenigde Staten hun mond zouden houden als er gerommeld werd met hun zondagse collecte-

bus.) Al-Saud keurde ook de permanente aanwezigheid goed van een tiental agenten van de FBI en de Amerikaanse belastinginspectie, die samen moesten werken met Saudische collega's.[79]

Evenzogoed bleken de jihadistische terroristen, afgaande op het aantal en de geografische verspreiding van de aanslagen na 11 september op gemakkelijke doelen – Indonesië, Kenia, Tunesië, Pakistan, Marokko, Saudi-Arabië, Spanje en Turkije – heel handig in het verplaatsen van geld over vrijwel de hele wereld teneinde terroristische operaties te kunnen bekostigen. In feite was contant geld het beste en vaak het enige instrument waarover zij beschikten. De sleutel voor hun succes: de operaties waren wederom betrekkelijk gemakkelijk en de bedragen die nodig waren klein genoeg om niet automatisch verdenking te wekken. In de zomer van 2001 had Khaled Sheikh Mohammed in Pakistan een Canadese staatsburger, Mohammed Mansour Jabarah, 50.000 dollar cash meegegeven voor de operaties van de Jemaah Islamiyah in Zuidoost-Azië, met de aanbeveling dat hij vóór 11 september op weg moest zijn. Bijna drie jaar later ontvingen plaatselijke jihadstrijders volgens Marokkaanse functionarissen 50.000 à 70.000 dollar uit het buitenland voor het financieren van een aantal operaties. De eerste aanslag in Casablanca, de economische hoofdstad van Marokko, kostte in juni 2003 het leven aan elf jihadstrijders en 33 inwoners en buitenlandse burgers. Andere jihadistische terroristische aanslagen in 2002 waren gericht op een Israëlisch vliegtuig en toeristen in Kenia, een Franse supertanker voor de kust van Jemen, een Tunesische synagoog, een barnachtclub in trek bij Australische en andere westerse toeristen in het Indonesische vakantieoord Bali, Franse scheepsbouwkundige ingenieurs en het Amerikaanse consulaat in Karachi. Wat voor duidelijke karaktertrekken deze aanslagen verder ook gemeen hadden, ze kostten allemaal een schijntje. Zoals een financiënspecialist bij het ministerie van Justitie toegaf: 'Het opsporen van geld is onder de beste omstandigheden heel, heel moeilijk, en als je het hebt over terroristische operaties, dan kunnen die worden uitgevoerd voor een prijs ergens tussen de 50.000 en 75.000 dollar en wordt het zo goed als onmogelijk.'[80]

Eind mei 2003 twijfelden internationale ambtenaren die in Parijs het witwassen zaten op te sporen nog steeds of hawala's wel uit-

geschakeld waren als belangrijke instrumenten voor terroristische financiering.[81] Binnen drie maanden werd dan ook een hawalatransactie genoemd als wijze van betalen in een gecompliceerde internationale undercoveroperatie waarbij de Amerikanen en de Russen samenwerkten. Een Britse wapenhandelaar van Indiase afkomst werd met twee medeplichtigen in New York gearresteerd en beschuldigd van het importeren van een SA-18 luchtdoelraket van sovjetmakelij, van de schouder af te vuren, in de Verenigde Staten aan boord van een Russisch schip.[82] De Amerikaanse terrorismebestrijding, niet tevreden met de antihawalaclausules in de Patriot Act, kwam hierna met suggesties die waren bedoeld om wat zij als een andere fatale achterdeur beschouwden te sluiten: brieven met contant geld, soms ook genoemd 'de internationale beurs'. Het zijn voornamelijk cheques (of incasso-instrumenten als kascheques of geldwissels) die vreemde banken inleveren voor betaling in de Verenigde Staten. Zij komen in een diplomatenkoffer of in postzakken – 5 tot 7 miljoen per dag – zodat terroristen en andere witwassers ze gebruiken omdat de kans gepakt te worden miniem is en blijft. Zo veel cheques handmatig nazoeken, om te speuren naar slechteriken, is voor banken een onmogelijke en peperdure taak. Favoriete foefjes waren geantedateerde cheques en cheques waarvan de begunstigden voor het gemak niet ingevuld waren. De gesuggereerde tegenmaatregelen behelsden een verzoek aan de Amerikaanse banken buitenlandse banken scherp in de gaten te houden, de grootste overtreders te pakken, ze te straffen met boetes en sancties en na verloop van tijd het ontzeggen van de toegang tot het Amerikaanse banksysteem.[83]

De ervaring leerde dat een dergelijke wetgeving wel noodzakelijk kan worden gevonden maar niet doeltreffend zou blijken (en er is ook geen bewijs dat Al-Qaeda voor wat voor gelegenheid ook dit foefje gebruikte). Uit archieven blijkt eerder dat terroristen eindeloos inventief zijn. Contraspionage en de politie waren nog niet op een nieuwe bron voor jihadgeld gestuit, of ze moesten alweer elders gaan zoeken. De handel in honing, een veelgeprezen traditioneel afrodisiacum uit de tijd van vóór Viagra, voor oudere islamitische heren, genereerde fondsen voor Al-Qaedajihadstrijders in Soedan, Jemen en Zuidoost-Azië tot functionarissen bij de terrorismebestrijding na 11 september dat in de gaten kregen. Vervolgens kwa-

men juwelen en goud in zwang.

Ook leek Al-Qaeda er zorgvuldig op toe te zien de activa vlottend te houden. In maart 2003 legden de Verenigde Staten een ingewikkeld complot bloot om een Pakistaanse textielimporteur in New York te gebruiken teneinde een ooit in Amerika woonachtige Al-Qaedasoldaat te spelen, in de hoop voor hem nieuwe immigratiepapieren te krijgen. Uit gerechtelijke documenten die in de zomer geopenbaard werden, bleek dat het Al-Qaeda-kaderlid had gezegd 200.000 dollar te willen investeren in zaken in Karachi waarvoor de importeur eerder had gewerkt. De Al-Qaeda-agent gaf de importeur te kennen dat hij 'de fondsen liquide wilde houden en in staat moest zijn er op korte termijn over te beschikken'.[84]

Medio 2003 zei Ronald K. Noble, secretaris-generaal van Interpol, die de juridische informatie uit 181 landen coördineert, dat zijn organisatie 'aan de alarmbel trok omdat het schenden van intellectueel eigendom de bij voorkeur gebruikte methode is geworden voor fondsverschaffing aan een aantal terroristische groeperingen'. De verkoop van replica's van gymschoenen, slechte kopieën van merkspijkerbroeken en gepirateerde Japanse elektronica garandeerde aardige winsten. Ook werden daarmee de zware legale straffen ontlopen voor het feitelijk maken van de vervalsingen, waardoor zij dus verder weinig vervolgingsgevaar liepen. Uit Nobles getuigenis voor het comité van internationale betrekkingen van het huis van afgevaardigden bleek dat veroordeelde schuldigen eraf kwamen met betrekkelijk lage boetes en lichte gevangenisstraffen.[85]

Kon een organisatie die zo op geweld gespitst was van werkwijze veranderen en haar profiel, dat geld aantrok, buiten het voetlicht houden? Al-Qaeda was niet echt een organisatie en hangt af van vaak toevallige leden – zeer uiteenlopend van aard, zoals rivaliserende Algerijnse jihadstrijders, Egyptische en Aziatische soldaten, legitieme zakenlui, kleine criminelen en smokkelaars. Zal de tijd, het doorvoeren van verstandige politieke hervormingen of onderdrukking uiteindelijk de greep van Al-Qaeda doen verzwakken? Een mogelijke aanwijzing, zij het binnen een groep met een heel andere kijk op de wereld, kregen we bij de Griekse terroristen van 17 november. Een lid van de N17, in Athene berecht wegens meervoudige moord, vertelde het hof in de zomer van 2003 dat hij en anderen genoeg had-

den gekregen van hun clandestiene leven, ondanks dertig jaar ongeëvenaard succes. Zo genoeg, zei hij, dat zij besproken hadden om te breken met hun oude leven en een fastfoodrestaurant in Athene te openen. Maar Al-Qaeda, niet zozeer een organisatie als wel een amorfe groepering, toonde voorlopig helemaal geen tekenen te zullen zwichten voor dat soort verleidingen.

'Hoe meer wij achterop raken'

Voor mij is de veiligste plek Afghanistan.
– OSAMA BIN LADEN

Is onze huidige situatie zodanig dat 'hoe harder wij werken, hoe meer wij achterop raken'?
– Minister van Buitenlandse Zaken DONALD RUMSFELD

Toen Osama in mei 1996 eenmaal terug was uit Soedan, verloor hij geen tijd bij de transformatie van een uithoek van een ineengestorte staat, belast door een eindeloze burgeroorlog, in een schuilplaats. Hij belandde in Oost-Afghanistan, zonder enige twijfel een rommelig oord, maar waar hij tien jaar daarvoor als jongeman zijn sporen had verdiend. Hij had nog veel nuttige vrienden in de Pathaanse grensgebieden aan weerszijden van de Afghaans-Pakistaanse grens. Tot haar schade had de regering-Clinton deze banden over het hoofd gezien of althans onderschat en er de voorkeur aan gegeven te geloven dat zijn terugkeer in de turbulente Afghaanse wereld, in het Washingtonse jargon van die tijd, hem wel zou temmen. Wat er in feite gebeurde was dat Osama, met geluk, geld en diplomatie al snel volledig de vrije hand kreeg om bij duizenden vrijwilligers voor de jihad op te leiden, om terreur te gaan zaaien wanneer en waar hij dat maar wilde. En bozer dan ooit was hij daartoe vastberaden. Nog wrokkend om zijn uitzetting uit Khartoem stak hij voor het eerst niet langer zijn verlangen om geweld te gebruiken onder stoelen of banken. Aanzienlijke tijd voor oudjaar maakte hij zijn bedoelingen al duidelijk in een fatwa, waardoor het jachtseizoen op alle Amerikanen geopend werd – mannen, vrouwen, kinderen, militairen of burgers, ter wille van zijn jihad.

Toch ging het Osama aanvankelijk niet in alle opzichten voor de wind. Toen hij in Jalalabad landde, werd die grote oostelijke stad bestuurd door oude moedjahedien, die zitting hadden in wat zij groots noemden de 'Raad van de Oostelijke Shura'. Amper vier maanden later bezetten de rivaliserende Taliban dit verlengstuk van Pakistan en de Afghaanse hoofdstad Kaboel. Op het eerste gezicht was dat voor Osama geen prettig vooruitzicht. Het is vrijwel zeker dat hij blufte toen hij in een interview, op het punt dat de machtsovername door de Taliban bijna een feit was, beweerde dat 'de veiligste plek voor mij Afghanistan is'.[1] Osama was verplicht de Talibanleiders te respecteren en vervolgens smeedde hij onlosmakelijke banden met molla Omar. Tijdens de oorlog tegen de Russen had hij waarschijnlijk inderdaad, zoals hij beweerde, molla Omar al leren kennen, toen een onbeduidende heilige krijger die medio jaren negentig naar voren kwam als Talibanleider, grotendeels dankzij Pakistaanse hulp en Saudische financiering. Het is onbekend of zij wel zo'n hechte, aanhoudende vriendschap hadden als Osama met de thans verslagen leiders van de Oostelijke Shura in Jalalabad.

Het zou niet verwonderlijk zijn als molla Omar zijn wenkbrauwen had gefronst over Osama's vriendschap met de krijgsheren van Jalalabad. Maar nee, hij nodigde Osama uit naar zijn hoofdkwartier in Kandahar, de Pathaanse veste in het zuiden. De vijf volgende jaren bleken zij een vreemd maar duurzaam samenwerkingsverband te zijn aangegaan, dat zich niets aantrok van Amerikaanse dreigingen, periodieke opwellingen van vaak tweeslachtig Pakistaans advies, en zelfs af en toe belangrijke protesten binnen de rangen van de Taliban. Osama bleef de Talibanleider maar stroop om de mond smeren, bouwde een paleis voor hem, speelde in op de pretenties van zijn rudimentair opgeleide gastheer als bevelhebber van de gelovigen (hetgeen formeel werd gemaakt in een publieke ceremonie waarbij deze zich hulde in wat heette te zijn de mantel van de Profeet, vroom in Kandahar bewaard). Osama verspeelde nooit een gelegenheid om de Talibanregering in het openbaar te prijzen als het enige voorbeeld van een echte islamitische staat, het model van het kalifaat waarvan de afschaffing door Atatürk in 1924 de *umma* in een nieuwe periode van *jahilijah* had geworpen, de pre-islamitische tijd van onwetendheid en duisternis.

Osama's tactiek werkte, hij kreeg steeds meer invloed en vervolgens iets wat leek op volledige zeggenschap over zijn gastheer, in zo'n mate dat sommige Talibanleiders dat niet zagen zitten en zijn heerschappij begonnen te vrezen.[2] In de loop van de jaren kreeg Osama molla Omar zover dat deze zijn hegemonie over een aantal buitenlandse islamitische organisaties erkende en uiteindelijk in 2001 alle niet-Afghaanse jihadstrijders liet inlijven bij Al-Qaeda (hoewel nominaal in dienst van de Taliban). Uit een overvloed aan kleine tekens bleek dat Osama's toenemende macht hem en Omar bevestigden in hun geloof dat de Verenigde Staten een zwaar overschatte papieren tijger waren, niet bereid zijn soldaten te offeren in een land dat er door de eeuwen heen berucht om was geweest dat het invallers vernederde. Afgaande op het gedrag van de regering-Clinton kon hun dat amper worden kwalijk genomen.

De Verenigde Staten hielden Osama verantwoordelijk voor de aanslagen op hun ambassades in Kenia en Tanzania in 1998. Maar de represailles waren, toen ze kwamen, afkomstig van Amerikaanse marineschepen die 1500 kilometer verderop lagen en waren daarenboven nog ondoeltreffend ook. De kruisraketten van de marine die de trainingskampen van Osama op 20 augustus troffen, brachten Osama niet om en dienden eigenlijk vooral om zijn reputatie tot bijna mythische proporties op te blazen. De episode spoorde nog meer islamitische vrijwilligers aan om naar die Afghaanse trainingskampen te gaan. Het was een klassiek geval van cultureel misverstand. Een Amerikaanse diplomaat die herhaaldelijk contact had met de Taliban beweerde: 'Zij gingen met elkaar eten en letten verder nergens op, geloofden nooit dat wij iets zouden doen om ze te straffen, hoezeer wij ze ook duidelijk maakten dat zij verantwoordelijk gehouden zouden worden voor de volgende aanslag van Al-Qaeda.'[3] Hun standpunt verschilde niet heel erg van dat van Osama.

De Amerikanen waren niet de enigen die op het verkeerde been werden gezet. Nog maar een paar weken later kwam in september prins Turki al-Faisal, hoofd van de Saudische veiligheidsdienst, terug naar Afghanistan in de hoop dat de bloedige gebeurtenissen in Oost-Afrika Omar ertoe zouden brengen zijn belofte na te komen om Osama uit te leveren, hetgeen volgens de overtuiging van de prins datgene was waartoe de onderhandelingen in juni hadden ge-

leid. In plaats daarvan kreeg Turki op zijn falie en te horen dat hij achter Osama zou moeten staan, niet hem tegenstreven. De prins verliet op staande voet de vergadering en vloog naar huis. Om de Taliban op de vingers te tikken, trok het huis Al-Saud, dat in de loop van de jaren voor vele miljoenen dollars in de Taliban had gestoken, zijn ambassadeur terug. Maar particuliere Saudiërs en Saudische liefdadigheidsorganisaties bleven de Taliban van geld voorzien. Ondanks de theatrale aanvaring met Turki probeerden de Taliban inderdaad een tijdje de spanning wat te doen luwen. Osama kreeg te horen dat hij niet te veel mocht opvallen. Maar in december 1998 gaf hij twee lange televisie-interviews, schijnbaar tot ergernis van zijn Talibangastheren, die de Verenigde Staten hadden beloofd dat hij geen toegang tot de media meer zou krijgen.

Op een gegeven ogenblik beweerden de Taliban dat hij verdwenen was, een onhandige smoes, waar niemand instonk, omdat ze al eerder hadden beweerd dat hij juist werd bewaakt door hun mannen, zodat ze zijn handel en wandel konden volgen. In januari 2001 huwelijkte Osama in een openbare ceremonie die op Al-Jazeera werd uitgezonden, een van zijn zoons uit aan een dochter van een van zijn voornaamste luitenants, Mohammed Atef. Het voorjaar daarop negeerde molla Omar onder invloed van Osama's wahhabitische orthodoxie smeekbeden en protesten uit de hele wereld en verwoestte twee grote rotsbeelden van Boeddha in Bamian. Osama's invloed op Omar bereikte in september 2001 haar hoogtepunt. Een meesterzet van Al-Qaeda was de sluipmoord op Ahmad Shah Massoud, twee dagen voor de operatie op 11 september en zeker een weloverwogen zet om bij Omar in de gunst te komen.

De dood van Massoud slechtte de laatste grote belemmering voor Omars algehele heerschappij over Afghanistan, waardoor bovendien de Taliban het recht kregen om internationale erkenning te vragen. Het blijft onduidelijk of Omar op voorhand van het complot op de hoogte is gebracht. Het plan lukte dan ook slechts door durf en toeval. In een opwelling had Massoud ermee ingestemd twee lieden te ontvangen die zich voordeden als Arabische journalisten van een niet-bestaand Arabisch televisienetwerk, die bij zijn hoofdkwartier rondhingen en al bijna de hoop hadden opgegeven een interview met hem te krijgen en dus op het punt stonden weer weg te gaan.

Massoud kwam om toen de cameraman de explosieven die in zijn camera zaten tot ontploffing bracht. Die moord hielp om te maskeren wat Osama's weloverwogen verzuimen moet zijn geweest om zijn gastheer op de hoogte te stellen van de plannen van Al-Qaeda New York en Washington te treffen, wat erop uitliep dat Omar binnen de kortste keren werd gewipt en Osama zijn Afghaanse schuilplaats verloor.

Zeker, de connecties tussen Osama en de Taliban – en die tussen de Taliban en de Pakistaanse Inter-Services Intelligence (ISI) – waren in 1997 onmiskenbaar, maar de precieze aard van de relatie tussen Osama en de ISI blijft voor het grootste deel onduidelijk. Zeker in het begin lagen die banden voor de hand door Pakistans overtrokken belangen in de heerschappij over Afghanistan, een idee-fixe sinds Islamabad een belangrijke medespeler werd in de jihad tegen de Russen in de jaren tachtig. De Pakistaanse inmenging in Afghaanse aangelegenheden dateerde zelfs van vijf jaar vóór de invasie door het Rode Leger. Pakistan had de Afghaanse fundamentalisten sinds 1974 voor zijn karretje gespannen en oordeelde dat de cruciale rol ervan in de oorlog tegen de Russen het risico waard was, om de westerse flank te beschermen en de strategische diepte tegen India te scheppen.

Op zijn minst leek een toekomstig Afghanistan onder de Taliban afhankelijk te zullen zijn van Pakistan, waardoor het goddeloze en lange tijd expansionistische Moskou, het verdachte sjiitische Teheran en het vijandige, hindoeïstische Delhi hun invloed in het vooroorlogse Kaboel kwijtraakten. (Tot zijn mysterieuze dood bij een vliegtuigongeluk in 1988 droomde president Zia ul-Haq van Pakistan van het creëren van iets wat leek op een nieuw Mogolrijk, dat reikte van Afghanistan tot Centraal-Azië, en die fantasie vormde dan ook een belangrijke reden voor zijn toestemming in samenwerking met de Verenigde Staten tegen de sovjetbezetting.) Afghaans grondgebied bleek ook nuttig voor het trainen van Pakistaanse vrijwilligers voor de omstreden Indiase staat Kasjmir, een front tegen India dat de ISI in 1989 had geopend, op het moment dat de laatste sovjetsoldaten vertrokken. Het opleiden van manschappen in de buurstaat om de islamitische meerderheid in Kasjmir te bevrijden,

bleek een plausibele dekmantel bij de onvermijdelijke Indiase beschuldiging van Pakistaanse betrokkenheid, zo redeneerde althans de ISI. De Verenigde Staten haakten algauw af toen Moskou geheel op de knieën was gedwongen. Maar in het begin van de jaren negentig begonnen de Afghaanse krijgsheren elkaar te bestrijden en dat frustreerde de Pakistanen, die hadden gehoopt Afghanistan, met Golfgeld en Amerikaanse wapens die over waren van de jihad tegen de Russen, te kunnen pacificeren.

Alsof er niets aan de hand was incasseerde de ISI de verliezen maar liet de Afghaanse optie niet schieten. In plaats daarvan vonden ze de Taliban zo'n beetje uit, als een nieuwe manier om hun belangen in Afghanistan te dienen. Zij waren een nevenproduct van de oorlog tegen de sovjets – voor het grootste deel bestonden zij uit zonen van straatarme Afghaanse vluchtelingen die gratis werden opgeleid in de jihadistische islam (en in niet veel anders), in wat eerst enkele honderden, toen duizenden medresses waren in Pakistan, gefinancierd door de Saudiërs en andere Arabische weldoeners. Voor de ISI leken de Taliban zekere winnaars. Ze hadden veel tekortkomingen, maar je hoefde niet bang te zijn dat zij het op een akkoordje zouden gooien met de Russen, de Iraniërs of de Indiërs. Maar de ISI verslapte zijn aandacht. Voor en na de opkomst van de Taliban, medio jaren negentig, leidde de ISI vrijwilligers op in dezelfde kampen als waarin Osama zijn eigen rekruten uit de hele islamitische wereld trainde. De redenering was gemakkelijk genoeg te volgen. Osama was rijk, de ISI niet, dus waarom niet gebruik van hem maken? Wat de veronderstelde voordelen van een dergelijke overeenkomst ook waren, zij liet duidelijke sporen na, die de ISI met Osama in verband brachten en die leken te wijzen op een relatie die veel verder ging dan een doodgewone boedeldeling.[4]

De Pakistaanse rekruten voor Kasjmir leverden in 1998 helaas de meeste slachtoffers in de gezamenlijke Afghaanse trainingskampen die het doelwit werden van de Amerikaanse kruisraketten. Zoals iedereen weet misten die raketten Osama (die ofwel een uur daarvoor het kamp had verlaten, ofwel meteen na de aanslagen op de ambassades van 7 augustus, afhankelijk van welke versie wordt geloofd). Maar het doden van ISI-rekruten door Pakistan ergerde de regering-Clinton. 'Op de hoogte, niet ingenomen maar met handen en voeten

gebonden', schijnt het dilemma te zijn geweest van Washington bij de onderhandelingen met Pakistan, dat voorjaar 1998 was toegetreden tot de nucleaire club, door een aantal explosies te laten uitvoeren, en Amerikaanse verzoeken dit niet te doen ronduit te negeren.

Tegenover de buitenwereld combineerde Pakistan wel alle gruwel van een boevenstaat met nucleaire wapens en een burgerlijke samenleving die op vrijwel elk moment dreigde uiteen te vallen. Maar in het spel der volkeren heeft de status van gevaarlijke staat altijd een zekere aantrekkingskracht uitgeoefend. Pakistan was vrijwel failliet, het politieke systeem en de strijdkrachten waren kwetsbaar voor aantasting door de militante jihadistische islam, het leger was getalsmatig zwak en had veel minder financiële reserves dan de volkrijkere en welvarender Indiase tegenstander. Maar het was in staat flinke hoofdbrekens te veroorzaken, en dus een speler waarvan de problemen en de wensen moesten worden bekeken. Kasjmir was duidelijk belangrijk in het Pakistaanse universum, omdat het India rechtstreeks uitdaagde en in het verleden al twee oorlogen had veroorzaakt. Maar de doortastende politiek van Pakistan in Afghanistan maakte het land tot een nog veel grotere potentiële herrieschopper, waardoor Amerikanen en anderen voortdurend bij de kwestie betrokken bleven – en zich zorgen maakten.

Binnen de gezamenlijke Afghaanse kampen was iets veelzeggends aan de hand en dat was een van de weinige dingen die de Amerikaanse inlichtingendiensten te weten konden komen. ISI-officieren, onder wie oudere kolonels, zouden af en toe naar die kampen gaan en overlegden dan met hoge Al-Qaeda-officieren. Deze gezamenlijke ondernemingen bleven een voor de hand liggende manier om informatie uit te wisselen tussen Al-Qaeda en de ISI.[5] Maar tot dusverre is er weinig meer aan het licht gekomen over de precieze aard van de relaties tussen de ISI en Al-Qaeda (plausibel is te veronderstellen dat Washington nu iets meer weet, dankzij veel documenten en gevangenen die het eind 2001 in handen heeft gekregen tijdens en na het snelle oprollen van de gecombineerde strijdkrachten van Al-Qaeda en de Taliban door de Verenigde Staten en de Noordelijke Alliantie; het ligt ook voor de hand te veronderstellen dat de Verenigde Staten hun eigen goede redenen hadden om niet openbaar te maken waar zij achter waren gekomen).

Vreemd genoeg konden Pakistaanse functionarissen ontwapenend eerlijk zijn over sommige aspecten van hun rol bij de hulp aan de Taliban in Afghanistan. Tot mijn verrassing maakte de Pakistaanse ambassadeur in Kaboel, die mij in de herfst van 2002 ontving, geen geheim van de aanwezigheid van ISI-agenten overal op het grondgebied dat de Taliban beheersten, en dat was toen ongeveer 95 procent van Afghanistan. Dezelfde Pakistaanse openheid ging niet zover dat zij het bestaan van Pakistaanse militaire hulp aan de Talibanstrijdkrachten toegaf, inclusief stafofficieren voor commando en controle, artilleriespecialisten en speciale eenheden. De Pakistaanse regering zou ook Talibanstrijdkrachten in een omtrekkende beweging haar grondgebied hebben laten betreden, waardoor de strategische basis van Ahmad Shah Massoud in Taloqan in september 2000 kon worden ingenomen. Zo althans luidden Massouds voortdurend herhaalde beschuldigingen. Maar zijn wantrouwen jegens alles wat Pakistaans was – en de Pakistaanse verdenking van zijn Noordelijke Alliantie op haar beurt – had al lang een punt bereikt waarop buitenstaanders niet voetstoots de insinuaties en de beschuldigingen van een van beide partijen konden aannemen.

Pakistan onderstreepte officieel altijd maar dat niet een van zijn soldaten in Afghanistan zat, laat staan vocht tegen de strijdkrachten van Massoud, die zich krampachtig vasthielden aan steeds slinkende posities in Noordoost-Afghanistan. Pakistaanse protesten van de vermoorde onschuld maskeerden de wat duidelijker naspeurbare steun van het land aan de Taliban in materieel en aardolieproducten (die gedeeltelijk een tegenwicht vonden in Iraanse, Russische en Indiase hulp aan de Noordelijke Alliantie). Washington stonk er niet in – 'Wij wisten dat hun ontkenningen volstrekte flauwekul waren,' in de woorden van een Amerikaanse diplomaat op de ambassade van Islamabad. Maar de Verenigde Staten gaven er de voorkeur aan hun voortdurende druk buiten het voetlicht te houden, omdat ze geen openbaar conflict met Pakistan wensten. En de Pakistanen zongen gewoon een toontje lager.

Amerikaanse steun aan Massoud, die eind 1997 en begin 1998 begon en die heel het jaar 2000 werd voortgezet, beliep 600.000 tot 700.000 dollar – 'zakgeld', in de woorden van een voormalige hooggeplaatste Amerikaanse inlichtingenofficier die op de hoogte was

van de regio.[6] Om zijn zaak tegen Pakistan te onderbouwen, spoorde Massoud als vanzelfsprekend bezoekers aan zijn Pakistaanse gevangenen te gaan zien, die werden omschreven als soldaten of voormalige soldaten. Volgens de Noordelijke Alliantie werden Pakistaanse soldaten in Afghanistan formeel uit actieve Pakistaanse dienst gehaald en vervolgens toegevoegd aan de Taliban.

Massoud beweerde ook almaar dat Pakistaanse beroepsofficieren in toenemende mate een rol speelden bij de successen te velde van de Taliban en zijn eigen nederlagen. Hoeveel Pakistaanse undercovermilitairen er nodig waren, weet niemand. Niet veel, volgens de Amerikaanse inlichtingenspecialisten. Veel Afghanen die voor de Taliban vochten, met name specialisten in pantservoertuigen, de artillerie en zelfs de luchtmacht, waren door de Russen opgeleid en vochten vervolgens voor het bewind van Najibullah voordat ze uiteindelijk het kamp van de Taliban kozen. Zij waren zeer goed op de hoogte van de Russische wapensystemen van de Noordelijke Alliantie. Toch koesterde de CIA zijn twijfels, of liever gezegd bleef het agentschap er eind jaren negentig tevergeefs bij Massoud op aandringen onweerlegbaar bewijs te leveren van de aanwezigheid van Pakistaanse beroepsmilitairen, wat, zo liet het doorschemeren, van cruciaal belang zou blijken om steun te krijgen van de ongelovige Thomassen in Washington.[7]

Toen de Taliban in november 2001 het onderspit dolven, werden de Pakistaanse smoezen opvallend doorzichtig. Ondanks gedetailleerde ooggetuigenverslagen bleef Pakistan ontkennen dat zijn C-130's minstens twee nachten achter elkaar vluchten hadden uitgevoerd op de belegerde noordoostelijke stad Kunduz, om de Pakistanen te evacueren wier gevangenneming, samen met Taliban- en Al-Qaedasoldaten, vervelende vragen zou hebben opgeworpen. Of deze heren slechts militairen waren van de ISI, waarvan de aanwezigheid in Afghanistan nooit was omstreden, of hulptroepen, wat een stuk vervelender zou zijn geweest, waaronder hoge officieren – en zelfs een generaal, naar verluidt – blijft onduidelijk. De vele vluchten doen vermoeden dat er meer dan alleen functionarissen van de ISI betrokken waren. De Amerikanen schijnen de passagierslijsten nauwkeurig te hebben doorgenomen. De Amerikaanse luchtmacht, die met AWACS-vliegtuigen boven Afghanistan vloog, tole-

reerde de vluchten kennelijk en hield haar mond in ruil voor Amerikaans gebruik van Pakistaanse bases en andere faciliteiten die nodig waren om de algehele campagne tegen de Taliban en Al-Qaeda te kunnen uitvoeren. Pakistan, zelfs dat aanzienlijke deel van de ISI dat sinds lang de zaak van de Taliban was toegedaan, was, althans officieel, van kamp gewisseld. Dat maakte geen einde aan de geruchten dat de Pakistanen die vluchten gebruikten om hooggeplaatste Taliban en zelfs manschappen van Al-Qaeda te evacueren.[8]

Afgezien van het vreemd indiscrete, gezamenlijke gebruik van Afghaanse trainingskampen, was de relatie van de ISI met Osama een stuk subtieler van aard. Er was uiteraard een vermoeden van medeplichtigheid in de specifieke vermelding van Osama en 'de staat, de regering en het volk' van Pakistan in de opdracht van de zesdelige zogeheten Al-Qaeda-encyclopedie van terrorisme, die regelmatig opdook bij grote terrorismeprocessen (maar gek genoeg pas onder ogen van Washington kwam nadat de Jordaniërs in 1999 een exemplaar ter hand hadden gesteld).[9] Een groot deel van de encyclopedie was bij elkaar geraapt uit Amerikaanse en andere westerse legerhandboeken die waren gepopulariseerd en vertaald in het Arabisch met vereenvoudigde tekeningetjes erbij. De encyclopedie, die naar verluidt eind jaren negentig vrij verkrijgbaar was op cd-rom in de bazaar van Peshawar, werd gepubliceerd door Osama's Dienstenbureau, met het laatste deel gedateerd in 1993 – tijdens zijn Soedanese periode. Een Jordaanse advocaat die zich specialiseert in cyberwetgeving in Amman vertelde mij april 2000 dat de encyclopedie 'niet zoveel voorstelde'. Bij de voorbereiding van de verdediging van een cliënt, zo zei hij, had hij honderden sites gevonden op internet die gedetailleerde instructies gaven voor het in elkaar zetten van bommen. Een ander en korter handboek, gebruikt als bewijsmateriaal in het proces tegen de vier mannen in New York in 2001 die ten slotte tot levenslang werden veroordeeld voor hun aandeel in de Oost-Afrikaanse bomaanslagen, was 180 bladzijden dik en verdeeld in acht hoofdstukken. In het Arabisch stond daar advies in over hoe men in het Westen onopvallend kon leven (scheer je baard af en wees niet te spraakzaam), hoe moorden te plegen (met behulp van bommen, knuppels en een dodelijke stoofpot van bedorven vlees, sperziebonen en maïs), hoe documenten te vervalsen, schuilplaatsen in

te richten, boodschappen te coderen, ondervraging te overleven en boobytraps in elkaar te zetten. Het werd in mei 2000 in het Engelse Manchester in beslag genomen ten huize van het Al-Qaeda-kaderlid Anas al-Liby, en bood religieuze studenten ook nog een rechtvaardiging voor het martelen van gijzelaars.

Een ter zake kundige Pakistaanse journalist ging in op mijn blijvende verwondering over banden tussen de ISI en Osama, en besteedde in oktober 2001 in Lahore een middag om mij de nooit officieel verwoorde medeplichtigheid uiteen te zetten. Beide kampen hadden goede redenen om hun relatie kenbaar te maken. Osama had er geen belang bij zijn oude vriendschap met diverse ISI-officieren aan de grote klok te hangen, die hij al had gekend sinds de jihad tegen de Russen, en anderen die hij had ontmoet sinds zijn terugkeer uit Soedan. Hij was veel te voorzichtig om op een directe, hiërarchische basis in contact te staan met de ISI. Hij begreep dat de ISI geen monoliet was, dat niet alle officieren banden met Al-Qaeda, of zelfs maar met de Taliban, zagen zitten. Voor Osama was het voldoende hooggeplaatste vrienden binnen de ISI te hebben. Doorgewinterd als hij was in de verfijnde kunst van het gebruik van geld om zijn zin te krijgen, zorgde hij er ook voor zijn relaties informeel te houden. Hij besefte natuurlijk heel goed dat de Verenigde Staten een prijs op zijn hoofd hadden gezet.

In feite was Osama's afhankelijkheid van de ISI reëel maar beperkt. Zijn meest urgente behoefte in dat stadium was vrije doorgang en een dekmantel voor zijn agenten die Pakistan in en uit gingen. Ongetwijfeld rekende hij er ook op te worden ingelicht over alles wat zijn contacten in de ISI opvingen over Amerikaanse plannen tegen Al-Qaeda. Zulke vrienden die her en der in de ISI verstopt zaten, maakten dus een farce van een in Pakistan gestationeerd gemeenschappelijk Amerikaans-ISI arrestatieteam, dat Osama moest gaan vangen en dat de regering-Clinton samenstelde na de bomaanslagen op de Oost-Afrikaanse ambassades. Amerikaanse cynici hadden het team van meet af aan al afgeschreven, ervan overtuigd dat het nooit zou werken. De onderneming mislukte ook omdat een uitgesproken anti-Osamageneraal van de ISI ondergesneeuwd raakte bij de elkaar snel opvolgende gebeurtenissen in oktober 1999, waarbij de burgerpremier Nawaz Sharif werd afgezet en generaal Pervez Musharraf,

toen stafchef van het leger, aan de macht kwam en de hele eenheid in de prullenbak deed verdwijnen.

Als instelling had de ISI alle redenen Osama op afstand te houden, omdat men daar heel goed wist dat eventuele indicaties die een band tussen haar en hem zouden bewijzen Pakistan in het verderf zouden storten en zouden doen belanden op de lijst van het ministerie van Buitenlandse Zaken met staten die het terrorisme ondersteunden. Dat was in het verleden al eens bijna gebeurd (vooral na een dodelijke Egyptische jihadistische autobom bij de Egyptische ambassade in Islamabad in november 1995). De ISI mocht nog zo gefascineerd zijn door Afghanistan, het was toch minder een schurkachtige organisatie dan een militaire eenheid die het regeringsbeleid uitvoerde. De ISI moest het voor elkaar zien te krijgen Osama te veranderen in een soort joker voor de Taliban, maar niet direct voor Pakistan zelf. Voor de ISI was zijn voornamelijke nut in toenemende mate gelegen in hulp aan de Taliban, waardoor hij ze voorzag van getrainde en zeer gemotiveerde niet-Afghaanse vrijwilligers uit de hele islamitische wereld voor brigade 055, in een tijd dat de Afghanen uitgeput waren door twintig jaar oorlog en beslist niet enthousiast bij het idee hun zonen te laten ronselen voor het leger.[10]

Zodoende, redeneerden de Pakistaanse functionarissen, moest de Talibanleiding maar weten waar Osama was en min of meer ook wat hij deed. Dat weerhield de Taliban er niet van herhaaldelijk een poging te doen een sceptische buitenwereld ervan te overtuigen dat Osama op de een of andere manier spoorloos was. Bovendien had de ISI er geen belang bij te weten wat voor buitenlandse operaties Osama aan het bekokstoven was en zeker alle reden om bij hem uit de buurt te willen blijven en dat ook te doen. Toen de Verenigde Staten de Pakistaanse regering onder druk begonnen te zetten om samen te werken en de Taliban ervan te overtuigen Osama aan te pakken, raakte het burgerlijke gedeelte van de macht in een moeilijk parket. Dit in verband met een heilige Pakistaanse traditie (gedeeld door vele andere derdewereldregimes die worden overheerst door het leger). Sinds de stichting van Pakistan in 1947 hadden de militairen uit principe burgerlijke regeringen buiten defensiekwesties gehouden. Hun advies aangaande Osama, aan burgerleiders onder vuur van Washington, was ervoor te zorgen dat de Amerikanen hoorden

dat Pakistan niets wist, volstrekt niets, maar de Taliban zou polsen. De macht van de Pakistaanse militairen reikte ver en de incidentele burgerlijke leiders die in theorie de touwtjes in handen hadden, leerden niet door te vragen naar zulke zaken.

Zo vertelde Nawaz Sharif na Osama's terugkeer naar Afghanistan Amerikaanse functionarissen die hem vroegen bij de Taliban in te grijpen om Bin Laden te laten arresteren, dat hij als premier vrijwel iedereen kon uitleveren, maar niet die persoon. Uitdrukkelijk zei hij dat hij niets wist over Osama en zich er liever niet mee wilde bemoeien. Natuurlijk was dat een makkelijk excuus om de steeds sterker aandringende Amerikanen van het lijf te houden, die vastbesloten waren de Taliban Osama te laten ophoesten. Maar het was niet noodzakelijkerwijs zo'n hol excuus als het leek. Als er een constante is in de Afghaanse politiek, door de eeuwen heen, dan is het een zekere bloeddorstigheid jegens alle bezoekers, ook Pakistanen. Er wonen zelfs meer Pathanen in Pakistan dan in Afghanistan. Maar de miljoenen Afghaanse vluchtelingen in Pakistan tijdens en na de jihad tegen de Russen hadden het hun gastheren nooit helemaal vergeven dat zij ze hadden vervolgd en vooral dat zij ze werkloos hadden gelaten. Hoeveel hulp de Taliban ook kregen, Pakistan bleek vreemd genoeg machteloos zijn zin te krijgen, zelfs bij kennelijk afgedane zaken.

Zo weigerden de Taliban koppig de naar verluidt Pakistaanse moordenaars uit te leveren die hadden geprobeerd Nawaz Sharif te doden en vervolgens een toevlucht hadden gezocht in Afghanistan. Dus kon Pakistan legitiem aanvoeren dat de Verenigde Staten niet de enige regering waren die het slachtoffer was van het Afghaanse verstoppertje spelen. De ISI was echter zo geobsedeerd door Afghanistan dat weinig Pakistaanse functionarissen de moeite namen de tegenspraken onder ogen te zien die inherent waren aan hun obsessie met strategische diepte. Zij die begrepen welke implicaties Osama kon hebben, waren waarschijnlijk diplomaat, en het ministerie van Buitenlandse Zaken had weinig of geen macht. Om de Afghaanse obstructie rond Osama goed te praten, probeerden functionarissen in Islamabad hun goede bedoelingen te tonen bij andere omstreden bilaterale aangelegenheden. Van tijd tot tijd kwamen de Pakistanen over de brug, in gevallen waar de Amerikaanse akte van

beschuldiging stond als een huis en de beklaagde notoir was. Vóór 11 september pakten de Pakistanen, zeer tot Washingtons ergernis, slechts incidenteel Al-Qaedaleden op, die hun land in of uit gingen, waarbij zij meestal de grote jongens spaarden en het kleine grut arresteerden.

Zij werkten ook samen met Washington, hielpen met de arrestatie van Ramzi Youssef, die in 1993 de bomaanslag op het WTC had gepleegd en Mir Aimal Kansi, een Baluchistaanse landgenoot, die een maand daarvoor een schietpartij met dodelijke afloop had ontketend voor het hoofdkantoor van de CIA.[11] Dat was een politiek die Pakistan bleef volgen na de aanslagen van 11 september. En wat het verder daarna ook naliet, Pakistan werkte wel samen bij de arrestatie van hoge en lage Al-Qaedaleden. Abu Zubaydah, Khaled Sheikh Mohammed en Ramzi bin al-Shibh behoorden tot de prominentere van de vijfhonderd kaderleden die Pakistan medio 2004 arresteerde, met een aanzienlijk verlies van levens bij de eigen veiligheidstroepen.

Evenzogoed vertoonden vóór 11 september de Pakistaanse burgerlijke regeringen van de jaren negentig de tendens de groeiende invloed van autochtone jihadstrijders te tolereren in plaats van tegen te gaan. In een land dat lang werd beheerst door militairen, was een dergelijke voorzichtigheid wel begrijpelijk. Om de strijd om Kasjmir te helpen, moedigde de ISI vrijwel al die fundamentalistische extremisten aan en financierde ze indirect. Sommigen raakten dan ook op enigerlei wijze betrokken bij Al-Qaeda. Die Pakistaanse fundamentalisten maakten gebruik van de onvrede onder het volk die gevolgd was op het eind van de jihad tegen de Russen. De Verenigde Staten, lange tijd de onbetwiste kampioen van Pakistan tijdens de Koude Oorlog, werden na 1989 in toenemende mate gezien als ondankbare honden die een trouwe bondgenoot lieten vallen. Pakistans ontkiemende atoomprogramma, in de jaren tachtig door Washington met opzet door de vingers gezien om de jihad in het buurland te bevorderen, ontpopte zich tot een grote irritatiefactor nadat de laatste sovjettroepen Afghanistan hadden verlaten. Het Congres nam het amendement-Pressler aan in een flauwe poging Pakistan te dwingen de verdachte militaire aspecten van het atoomprogramma te staken. Dit amendement werd in de verste verte niet op-

gevolgd, maar veroorzaakte daarentegen anti-Amerikanisme, opgewekt doordat de levering van reeds betaalde F16's werd stopgezet en men bovendien weigerde het betaalde geld terug te storten. Veel gewone Pakistanen waren ook boos om de onderdrukking van twee Palestijnse opstanden door Amerika's bondgenoot Israël.

Verwesterde, wereldlijke Pakistanen maakten zich in toenemende mate zorgen over de 'sluipende Talibanisering' van hun land. Zij vroegen zich af of hun staat wellicht niet ineengestort was, en in elk geval een samenleving behelsde die griezelig dicht bij een punt kwam waarop zij niet meer te besturen zou zijn. De geheime plannen van de ISI weerspiegelden die zorgen net zo goed. Dankzij hun steun aan autochtone jihadistische milities, die de strijd om Kasjmir waren toegedaan, strekten de macht en de invloed van de ISI nu verder in aanvankelijk onbereikbare binnenlandse aangelegenheden en bedreigden de toch al wankele wereldlijke fundamenten van de burgerlijke samenleving zelf. De ISI voedde opzettelijk een schijn van raadselachtigheid. Wereldlijke Pakistanen lukte het nooit erachter te komen waar zij het geld vonden voor de avonturen in Kasjmir en Afghanistan. Zij moesten maar gissen dat hun politieke tegenstanders gefinancierd werden door een mengsel van handel in verdovende middelen en fondsen uit Saudi-Arabië en andere Golfstaten, die groter waren dan de weldaden die de Taliban en de ruim 10.000 religieuze kostscholen in Pakistan bewezen werden. Jaar in jaar uit produceerden die medresses duizenden zeer gemotiveerde studenten (onder wie beursstudenten uit Centraal-Azië en de onderdrukte Oeigoerse minderheid in China), wier voornaamste intellectuele bagage het uit het hoofd leren van de koran en toewijding aan een jihadistische islam betrof. Duizenden waren bereid voor de Taliban in het buurland Afghanistan te vechten en te sterven, lang voordat er nieuwe vrijwilligers uit Pakistan kwamen, in een ijdele poging van verzet tegen de Amerikaanse militaire slagkracht in 2001.

Nu Pakistan in zo'n hachelijk vaarwater belandde, voorspelden jihadistische theoretici dat de mooiste toekomst voor hun visioen van de islam niet meer te vinden zou zijn in het oude Arabische kernland, maar in Zuid- en Zuidoost-Azië.

De demografie ondersteunde deze denkwijze wel enigszins. De

meerderheid van de moslims woont in een gebied dat begint in Afghanistan, zich voortzet door het subcontinent tot in Maleisië, de Filippijnen en Indonesië (waar 180 miljoen moslims de grootste geloofsgemeenschap ter wereld vormen). Na 11 september gaf dit nieuwe achterland een aantal terroristische operaties in samenwerking met Osama te zien, aantonend dat jihadstrijders nog steeds in staat waren toe te slaan, ondanks de tegenslagen in Afghanistan. De terroristische operatie in Bali, die op 12 oktober 2002 aan 202 mensen het leven kostte, van wie de meesten Australiërs, was slechts de meest spectaculaire van een reeks, waarbij de beproefde autobommen werden gecombineerd met gemakkelijke doelwitten in de vorm van bekende westerse vakantieoorden. Maar het verlies van de Afghaanse vrijplaats beroofde Al-Qaeda op de lange duur van de vrije hand in het verwelkomen en trainen van buitenlandse vrijwilligers, ook al werden er nog steeds nieuwe jihadstrijders opgeleid in Tsjetsjenië, de Filippijnen en zelfs in Saudi-Arabië zelf.

Ook al lag het zwaartepunt van toekomstig succes, vanuit het perspectief van de jihadstrijder, nu in Afghanistan en Pakistan, Osama verloor Saudi-Arabië niet uit het oog, evenmin als zijn blijvend verlangen Al-Saud uit het land van de twee heilige moskeeën te verdrijven, zo nodig met geweld. Anderzijds bleef Ayman al-Zawahiri van de Egyptische Gama'a al-Islamiyya, de formele partner van Osama na 1998 en al lang van grote invloed op zijn denkwijze, beweren dat de voornaamste inzet van de jihadstrijders zou moeten zijn tegen zijn vaderland, het dichtstbevolkte Arabische land. Osama en Zawahiri hadden hier steeds maar weer over gekibbeld. Niet in staat tot een overeenkomst en niet bereid tot een compromis te komen, besloten zij op beide fronten toe te slaan en mettertijd de Verenigde Staten rechtstreeks aan te pakken.

Zo luidde althans de van wanhoop getuigende analyse van Montassir Zayat, een advocaat uit de omgeving van Zawahiri, die ik in 1999 in zijn kantoor in Caïro opzocht. Zayat vond dat zijn vriend en Osama aldus een fatale fout hadden gemaakt. Zayat had vastgezeten (en was gemarteld) om zijn eigen radicale fundamentalistische geloof, voordat hij geleidelijk tot de conclusie was gekomen dat de jihadistische politiek geen toekomst had. Maar Osama had nog andere pijlen op zijn boog. De conflicten in Bosnië in het midden van de ja-

ren negentig en in Tsjetsjenië, aanvankelijk op vrijwel hetzelfde tijdstip en vervolgens in de tweede oorlog die eind 1999 begon, verschaften Al-Qaeda slagvelden op maat voor het tijdperk na de Koude Oorlog: islamitische landen die zich verzetten tegen legers van ongelovigen. De jihad was een krachtig middel tot rekrutering, maar in feite speelden de vrijwilligers een ondergeschikte rol bij de echte gevechten, ondanks hun inspanningen, en die van hun tegenstanders, om hun belang te overdrijven.

De los-vaste overeenkomsten tussen Al-Qaeda en jihadstrijders in Zuid- en Zuidoost-Azië stamden uit de toestroom van islamitische vrijwilligers uit die landen, die hadden meegedaan aan de jihad tegen de Russen. Op dat ogenblik had Osama voldoende zelfvertrouwen om toe te slaan vanuit zijn Afghaanse basis en in augustus 1998 had hij erop gestaan extremistische moslims uit Afghanistan, Pakistan en Bangladesh met die uit Egypte te verenigen, door zijn fatwa die toestemming gaf alle Amerikanen waar dan ook te vermoorden.[12] Vreemd genoeg maakte Osama destijds geen melding van Indonesische jihadstrijders, die een vitale rol zouden spelen in terroristische cellen, in een groot deel van Zuidoost-Azië waaronder Thailand, Maleisië en Singapore.

Er woonden islamitische separatisten in het zuiden van de Filippijnen en Indonesië zelf. Indonesië schudde toen net veertig jaar autoritair militair bewind onder president Soeharto van zich af. Soeharto had op veel punten gefaald, maar was in de jaren tachtig genadeloos doeltreffend geweest in het onderdrukken van de radicale islam, net zo goed als dat hij duizenden autochtone communisten in de generatie daarvoor had geliquideerd. Zijn val uit de macht in 1998 was voor Indonesische jihadstrijders het signaal terug te keren uit hun schuilplaatsen in het buitenland en gebruik te maken van de betrekkelijke vrijheid en de chaos die daarop volgden. Al snel zorgden zij ervoor dat er gewelddadige conflicten uitbarstten tussen christenen en moslims. Zelfs naar de veeleisende maatstaven van Osama bleken die jihadstrijders bijzonder talentvol.

Pas vele jaren later kwam aan het licht dat de eerste Indonesische vrijwilligers die hadden meegedaan aan de jihad tegen de Russen in Pakistan en Afghanistan in het midden van de jaren tachtig bijzonder hoog opgeleid en gemotiveerd waren. Zij werden hogelijk ge-

waardeerd door de Al-Qaedaleiders. Tot een eind in de jaren negentig kwamen er jaarlijks steeds weer meer Indonesiërs, later in gezelschap van een enkele Maleisiër of Singaporees, naar Afghanistan, en bleven daar dan drie jaar voor een intensieve jihadistische indoctrinatie, militaire training en onderricht in de duistere kunsten van het terrorisme.[13] Geen Arabische groepering kreeg zo'n intensieve Afghaanse training. Toen de onderlinge gevechten in Afghanistan in het midden van de jaren negentig uit de hand liepen, gooiden doorgewinterde Indonesische jihadstrijders het op een akkoordje met Filippijnse moslims, en richtten het Moro Islamitisch Bevrijdingsfront op, om trainingskampen te kunnen opzetten op islamitische eilanden als Mindanao, Jolo en Basilan in de zuidelijke Filippijnen. Ruim honderd vrijwilligers trainden in Afghanistan, vanaf 1996 wellicht twee keer zoveel in Mindanao. In 2000 sloot het Filippijnse leger het trainingskamp in Mindanao van wat pas eind jaren negentig formeel bekendstond als de Jemaah Islamiyah (in 2003, zeer tot verlegenheid van de Filippijnen, werd er nog een clandestien kamp ontdekt op Mindanao).

Zuidoost-Aziatische jihadstrijders kregen wat geld van Osama. Maar met hun eigen reeks religieuze scholen en moskeeën hadden zij een agenda die nogal verschilde van die van Al-Qaeda. Waar zij van droomden was een kalifaat dat alle Zuidoost-Aziatische moslims zou verenigen, maar het idee van Osama, een wereldwijde jihad, deelden zij niet. De islamitische opstand in de zuidelijke Filippijnen was evenmin nieuw als aan Osama toe te schrijven. De burgeroorlog tegen de regering in Manila sleepte zich al tientallen jaren voort (en was al eens gefinancierd door Muammar al-Khaddafi van Libië, die, wat hij verder ook met het terrorisme deed, geen vriend van jihadstrijders was).[14] Wat de Verenigde Staten betreft, de Amerikaanse troepen hadden voor het eerst moslimopstandelingen gesignaleerd in Mindanao, na de Spaans-Amerikaanse oorlog van 1898. De nog steeds als standaardwapen in gebruik zijnde Colt .45 van het Amerikaanse leger werd ontworpen met genoeg slagkracht om zelfs de meest vastberaden Moro's te stoppen, zoals de Amerikanen de Filippijnse moslims noemden die zij zo verschrikkelijk moeilijk konden pacificeren.

De mening van advocaat Zayat over de relaties tussen Osama en Zawahiri, de aard van de Indonesische islamitische extremisten en andere subtiliteiten van de jihadistische beweging leken grotendeels onbekend aan westerse regeringen, zelfs na de aanslagen op de ambassades in Oost-Afrika. Kennelijk was er dan ook weinig veranderd sinds er een onverbloemd rapport van de CIA van 1 juli 1996, vlak na Osama's vertrek uit Khartoem, was uitgekomen. 'Wij hebben geen unilaterale bronnen in de buurt van Bin Laden en ook geen betrouwbare manier om zijn communicaties op te vangen,' stond er in klagende bewoordingen. 'Wij zijn afhankelijk van buitenlandse inlichtingendiensten om zijn bewegingen en zijn activiteiten te bevestigen. Wij hebben geen bronnen die iets kunnen zeggen over Saudische oppositionele cellen binnen Saudi-Arabië, en weinig informatie over de plaatsing, de omvang, de samenstelling of de activiteiten van die cellen.'[15]

Een oude CIA-bekende in Washington stond versteld van de grote stromen overheidsgeld die bestemd waren voor de terrorismebestrijding, onevenredig veel in vergelijking met de geringe hoeveelheid informatie die dat eigenlijk opleverde. Een jaar na de Oost-Afrikaanse aanslagen was hij met name verbijsterd over de recente aankoop van zakenvliegtuigen, die, als ik het goed begrepen heb, permanent vliegklaar moesten staan om specialisten van de terrorismebestrijding naar de plek van de volgende terroristische operatie te brengen. Zijn voormalige werkgevers, suggereerde hij, waren heel trots op dit voorbeeld van vooruitziendheid. Hij was dat beslist niet. Wachten op de volgende terroristische aanslag betekende voor hem een treffend voorbeeld van wat er verkeerd was aan het protserige programma ter bestrijding van het terrorisme.

Sommige jongere voormalige CIA-medewerkers hadden soortgelijke conclusies getrokken aan het eind van de Koude Oorlog en ontslag genomen uit overheidsdienst. Zo iemand was Reuel Marc Gerecht, die begin jaren negentig zo gedesillusioneerd was door het gebrek aan verbeeldingskracht op het agentschap dat hij ontslag had genomen. En hij klapte ook nog eens uit de school. In opiniepagina's en tijdschriftartikelen ver vóór 11 september laakte Gerecht het meest de intellectuele laksheid en operationele zorgeloosheid. Hij had als doctoraal student aan Princeton Farsi en Arabisch gestu-

deerd bij professor Bernard Lewis, was gaan werken bij het Directorate of Operations van de CIA, waar hij zijn kennis van Iran kon toepassen dankzij jaren die hij had doorgebracht op het consulaat in Istanbul bij het ondervragen van honderden zogenaamde Iraanse kandidaten voor Amerikaanse visa, waarbij tevens agenten moesten worden gerekruteerd. Hij gaf er de brui aan toen hij besefte dat niemand in Langley zijn fascinatie voor alles wat Iraans was deelde, of er ook maar genoeg om gaf om de Iraanse kranten waarop het agentschap was geabonneerd open te slaan, laat staan te lezen.[16]

Aan het eind van de Koude Oorlog was de CIA zo slecht voorzien van medewerkers die hun talen spraken, dat het uiteindelijk ging werven onder de mormonen, volgens de theorie dat die moeilijke talen leerden voor hun verplichte missiewerk in het buitenland. Kennelijk doorzag niemand de ironie, laat staan de valkuilen, bij de inzet van keurige mormonen om in het algemeen armoedige, smerige groepjes buitenlanders te infiltreren, laat staan een islamitische beweging die er prat op ging haar rekruten zorgvuldig te testen. 'Waarschijnlijk heeft de CIA geen enkele goed opgeleide Arabofoon van Levantijnse achtergrond, die zich op geloofwaardige wijze zou kunnen uitgeven voor islamitisch fundamentalist, en die dan ook nog eens bereid zou zijn om jaren van zijn leven in de bergen van Afghanistan door te brengen met smerig eten en zonder vrouwen,' schreef Gerecht. 'Dat deden wij niet.'[17] Toch was men zich op het agentschap bewust van de belachelijkheid van deze situatie. De CIA-ambtenaar die verantwoordelijk was voor de 'stans', zoals de moslimlanden van de voormalige Sovjet-Unie in het Washingtonse ambtsjargon werden genoemd, had naar verluidt voldoende stafvergaderingen verveeld door alsmaar aan te kondigen: 'Vandaag heb ik geen agenten, gisteren had ik geen agenten, morgen zal ik ook weer geen agenten hebben.' Niemand maakte zich vlak na de Koude Oorlog zorgen over Centraal-Azië, de achterdeur van een voormalig rijk van een verdwenen vijand.

Waarom op de Russen letten, die hun handen vol hadden aan fundamentalistische infiltratie in het zuidelijk deel van Moskous 'bijna-buitenland' en hoopten hulp van Washington te krijgen bij het wederstreven van Pakistaanse en Saudische ondersteuning van deze jihadstrijders?[18] Pas het onderzoek door de beide kamers van het

Congres naar de fouten van de veiligheidsdiensten op 11 september zorgde ervoor dat het ministerie van Buitenlandse Zaken en de diverse inlichtingendiensten Arabisch-Amerikanen van de eerste en de tweede generatie begonnen te rekruteren, die taalvaardigheid in de moedertaal van hun familie hadden weten te behouden.[19] Met genoeg talenspecialisten konden de vaak rivaliserende Amerikaanse inlichtingendiensten – de CIA, het Defense Intelligence Agency (DIA), het National Security Agency, de luistervink, en het National Reconnaissance Office, dat de satellietfoto's verzorgde – het kaf niet van het koren scheiden bij het groeiend aantal onderschepte telefoontjes en e-mails, als een elektronische oogst in Washington bijeengegaard.

Onder zulke omstandigheden gold: hoe doeltreffender de elektronische informatievergaarders 'innemen', des te meer informatie ongeanalyseerd blijft liggen.[20] En dat waren niet de enige heikele punten die de terrorismebestrijding belemmerden. Het onderzoek door het Congres en diverse boeken geschreven door insiders in de regering-Clinton, wezen op tekortkoming na tekortkoming, variërend van traditioneel ellebogenwerk onder takken van de regering (met name het diepgewortelde antagonisme tussen FBI en CIA) tot de tegenzin bij het Pentagon om wat dan ook te doen zonder genoeg troepen te kunnen ontplooien om een oorlogje te voeren.[21]

Ik zat op 12 oktober 2000 veilig en wel in een elegante wachtkamer op het ministerie van Buitenlandse Zaken van de Taliban, een van de weinige grotendeels onbeschadigde gebouwen in de fel omstreden hoofdstad Kaboel en ik vroeg me af of nu juist precies zo'n oorlogje op het punt stond ter plekke uit te barsten. Na de Oost-Afrikaanse ambassades in 1998 maakte de regering-Clinton zich op voor een conflict, althans met woorden, en herhaalde tegenover de Taliban almaar dat zij verantwoordelijk zouden worden gehouden voor elke nieuwe terroristische aanslag van Al-Qaeda. De president kwam met nieuwe conclusies van de veiligheidsdienst waardoor hij zich gerechtigd zag het gebruik van geweld toe te staan om de Taliban en Al-Qaeda te dwingen Osama te arresteren en zo nodig te doden. Enkele minuten daarvoor had ik nog in mijn hotel geluisterd naar de BBC World Service, waarop verslag werd gedaan van het bijna tot zinken brengen van de USS Cole, een geleidewapenjager van een

miljard dollar, bij een terroristische aanslag tijdens een tankstop in Aden, de voornaamste haven van Jemen.

Bestuurd door twee kamikazes blies een fiberglazen speedboot beladen met zware explosieven, opzettelijk zo ingeladen dat de schade maximaal zou zijn, een enorm gat in de scheepswand van de jager ter hoogte van de waterlijn, waardoor negentien matrozen omkwamen en 250 miljoen dollar schade werd aangericht.[22] Het eerste verslag van de BBC was voor mij genoeg om te begrijpen dat de aanslag de signatuur droeg van Al-Qaeda – lange voorbereiding, zorgvuldige planning en gedurfde uitvoering. Ondanks de aanslagen in Oost-Afrika, 26 maanden daarvoor, en de gevestigde reputatie van Jemen als wetteloos en islamitisch actief, was het de bemanning van de Cole ontgaan dat ze de gangbare marinevoorschriften had moeten volgen krachtens welke er tijdens de reisonderbreking in Aden scherpschutters aan boord geposteerd hadden moeten worden.[23]

Ik zat in de wachtkamer omdat mij een interview beloofd was met de minister van Buitenlandse Zaken, die echter in een bevlieging had besloten om in plaats daarvan naar Kandahar te gaan. Ik had de minister graag gesproken, omdat die man een greintje onafhankelijk denken werd toegedicht, waardoor hij in Talibankringen doorging voor gematigd. Omdat hij niet kwam opdagen, mocht ik weer weg. Ik vroeg mij even af of het ministerie wel een legitiem militair doel was en herinnerde me gelezen te hebben dat er zes uur nodig was om de giroscoop van een kruisraket af te stellen alvorens hem af te vuren. Dus bleef ik en in plaats van door de minister werd ik ontvangen door een nerveuze heer van in de dertig. Ik besloot maar te zwijgen over de USS Cole, omdat hij al zenuwachtig genoeg leek bij het beantwoorden – of naar bleek het juist niet beantwoorden – van mijn vragen over de Taliban, Pakistan, Osama en de Verenigde Staten. Toch had zelfs deze functionaris van het ministerie, die als taak had het zonnigste gezicht van de Taliban aan de wereld te tonen, bij het opratelen van de dubbelzinnige antwoorden op vragen die door veel andere bezoekers ook al waren gesteld, last van vreselijk veel transpiratie, op wat een aangenaam koele herfstdag was. Ik vond zijn ongemak wel amusant en merkte zijn duidelijke opluchting en verrukking toen ik afscheid nam, en er twee glimlachende bevriende molla's naar binnen werden geschoven.

Ik bleef maar nadenken over die middag, een paar dagen eerder, die ik doorgebracht had in de Amanoellahtuinen in Jalalabad (genoemd naar een dwaas genoeg verwesterde vorst die in de jaren twintig werd afgezet). Amir Shah, de slimme correspondent van Associated Press in Kaboel, was naar Torkam, de grenspost met Pakistan, gereden om mij op te halen en mij naar de hoofdstad te brengen. Zoals hij al verwacht had, waren de tuinen gelukkig vrij van religieuze politie van de Taliban en vol doorsnee burgers die best wilden praten. Een jong meisje probeerde mij haar geit te verkopen en een tapijtverkoper klaagde over het gebrek aan toeristen en diplomaten, maar ik kwam het meest te weten van een stuk of zes jonge automonteurs. We hadden ze eerder ontmoet bij een openluchtgarage toen zij een mankement aan de wagen van Associated Press hadden gerepareerd. Zij kwamen elke middag naar het park om te ontsnappen aan de verplichte gebedsdienst in de moskee, bij vlagen afgedwongen door het Comité ter Bestraffing van Ondeugd en Bevordering van Deugd. De jongens waren opgegroeid in vluchtelingenkampen bij Peshawar tijdens de sovjetbezetting.

Uit hun spijbelen van het namiddaggebed bleek duidelijk dat zij de Taliban niet zagen zitten. Natuurlijk kenden zij de mannen van Osama, want in hun garage werden vaak Arabische wagens gerepareerd, meestal terreinwagens met getint glas. Zij hadden geen hoge pet op van de Arabieren en hadden het idee dat dat wederzijds was. Zij leken de Pakistanen nog minder te zien zitten, als weerspiegeling van hun slechte behandeling in de kampen waar zij pas onlangs uit teruggekomen waren. Hun droom was op een of andere manier in Dubai te komen, en werk te zoeken in die kosmopoliete Golfhaven. Maar toen ik vroeg wat er zou gebeuren als de Taliban en Osama's mannen door een buitenlands, en meer specifiek een westers leger zouden moeten worden verjaagd, kozen zij zonder uitzondering voor de zaak van de jihad.

Zij gaven hun mening te kennen zonder hartstocht, zelfs alsof het vanzelfsprekend was, en niet in tegenspraak met hun eerdere opmerkingen die zo kritisch waren jegens Arabieren en de Taliban. Hoewel de jongens de *pushtunwali* niet ter sprake brachten, was hun reactie een weerspiegeling van de automatische eerbied voor dat oude wetboek, dat zoveel van het Pathaanse stamleven aan beide zijden

van de grens regelde. Het was een soort standaardhouding.[24] Dat merkten de Verenigde Staten ook toen de grotendeels Pathaanse Taliban in de herfst van 2001 hun snelle instorting in nog geen jaar overleefden, om in toenemende mate schadelijke aanvallen uit te voeren in Afghanistan vanuit posities in de tribale gebieden van Pakistan, waar sowieso veel Pathanen wonen.

Zelden heeft een Amerikaanse militaire operatie een natie zo samengesmeed als de veldtocht tegen de Taliban. Die bijna drieduizend Amerikaanse doden in New York, Washington en Pennsylvania vormden de aanleiding voor de lang uitgestelde strafexpeditie tegen de meer dan eens gewaarschuwde Taliban en Al-Qaeda. De belangrijkste bondgenoten van Amerika keurden haar zonder meer goed. Maar het wervelende, aanvankelijke succes van de veldtocht werd al snel bedorven. In wat wel wordt genoemd de grootste militaire vergissing in de oorlog tegen Al-Qaeda, slaagden de Verenigde Staten er niet onmiddellijk in Amerikaanse grondtroepen in te zetten voor de slag om Tora Bora, Osama's schuilplaats in de bergen vlak bij de Pakistaanse grens, die hij al had gebruikt sinds de jihad tegen de Russen.[25]

Maar de slecht uitgeruste en mogelijk corrupte Afghaanse militieleden aan wie de Verenigde Staten opdracht gaven enkele honderden strijders van Osama aan te vallen, faalden in hun aanval en werden ervan verdacht vet betaald te zijn om mee te werken aan de ontsnapping van Al-Qaeda. De militiecommandanten waren naar verluidt Pathanen, die Osama al sinds de jaren tachtig kenden en de aanhankelijkheid aan hem met hun Pakistaanse tribale neven deelden. De aanwezigheid van Osama zelf in Tora Bora werd vermeld in de eerste helft van december te midden van naar schatting enkele duizenden krijgers: Al-Qaedagevangenen vertelden hun cipiers dat hij daar op 3 december nog bevelen had doen uitgaan, en een radio- of satelliettelefoonboodschap van Osama waarbij zijn troepen werden opgeroepen, werd ruim een week later onderschept.[26] Maar hij glipte tussen de mazen van het net door, naar alle waarschijnlijkheid met het grootste deel van zijn mannen, door paadjes te volgen naar Pakistan. Uit rapporten van na de slag bleek dat er slechts een handjevol relatief belangrijke Al-Qaedastrijders was omgekomen, en er waren er 23 gevangengenomen.[27]

Waarom het Pentagon er niet in slaagde van meet af aan de tiende bergdivisie de 'laarzen op de grond' te laten zetten, blijft onduidelijk en het is bekend dat de nabije Britse elitetroepen hierover woest waren – zestig man van de elite-eenheid Special Boat Service. Zij waren ervan overtuigd dat zij Osama hadden gelokaliseerd en wilden hem vangen of elimineren, maar kregen te horen zich gedeisd te houden.[28] Het Pentagon heeft tot op heden geen verklaring gegeven voor zijn redenering. Maar tijdrovend getreuzel, de wens geen Amerikaanse slachtoffers te veroorzaken en de gewoonte zelfs de minste troepenontplooiing op microniveau vanuit Washington te beheren, waren kennelijk zwaarwegende factoren bij het nemen van het besluit. Dus geen Amerikaanse soldaten, zelfs niet de speciaal daartoe opgeleide Delta Force, kregen de opdracht de zich terugtrekkende Al-Qaeda-eenheden tegen te houden op weg naar hun schuilplaatsen in het naburige Pakistan. Als er geen Amerikaanse grondtroepen mochten worden ingezet, wilden de generaals van het opperbevel ook niet dat de Britten erbij betrokken zouden raken.[29] 'Binnen enkele weken vertelden hooggeplaatste Britse officieren onder vier ogen dat de Amerikaanse commandanten een voorstel met een veto hadden tegengehouden, om de paden in het hooggebergte te bewaken, met het argument dat de risico's van een vuurgevecht in diepe sneeuw, harde wind en laaghangende wolken te hoog waren.'[30] De Britten suggereerden duidelijk dat dat risico's waren die hun mannen hadden overwogen en best bereid waren te nemen. Die versie deed weer een andere ontstaan. De Britse strijdkrachten stonden 'te popelen' om in te grijpen, maar het Amerikaanse oppercommando wilde de schande niet dat een bondgenoot, al was het dan een van de naaste, de 'grote prijs van de oorlog zou opstrijken'.[31] Zonder de inzet van troepen om de Al-Qaedaleden in te sluiten, kan Pakistan ook niet worden gedwongen zijn kant van de grens te bemannen en Al-Qaedavluchtelingen te doden of te vangen, na hun uitputtende tocht van zes uur vanuit Tora Bora.

Een mogelijke verklaring lag in de nieuwe militaire doctrine van de minister van Defensie Donald H. Rumsfeld. Naar aanleiding van de Afghaanse veldtocht onderstreepte hij zijn overtuiging dat het Amerikaans militair denken nog steeds gedrenkt was in de strategie van grote divisies die klaarstonden om te vechten tegen de niet meer

bestaande Sovjet-Unie uit de niet meer bestaande Koude Oorlog. Het leger had dus hard een revolutionaire hervorming nodig. Het vertrouwen van Rumsfeld in de lichtgewapende speciale eenheden die samenwerkten met de militieleden van de Noordelijke Alliantie en de luchtmacht was bedoeld als een les voor het te traditiegebonden Amerikaanse leger.[32] Hoe het ook zij, het feit dat Osama was gedood gaf hem de kans zijn stokpaardje weer te berijden – de veronderstelde lafheid van de Amerikaanse soldaten die niet bereid waren het uit te vechten op het slagveld, met zijn eigen toegewijde troepen.[33]

Een dergelijke redenering vonden de Amerikanen destijds bespottelijk, in het licht van hun snelle victorie op de Taliban. Jihadstrijders, en vele leden van het bredere islamitische publiek, zagen dat niet zo. Osama's aanwezigheid in Tora Bora, en zijn 'wonderbaarlijke ontsnapping' aan Amerikaanse vuurkracht vergrootte zijn status slechts en dat was niet alles. Al snel waren Osama en Ayman al-Zawahiri terug met opgenomen audioberichten, uitgezonden via Al-Jazeera en andere Arabische satellietstations. Pakistan, dat na 11 september abrupt het Amerikaanse kamp had gekozen, toonde tekenen van wankelmoedigheid. Naar verluidt ontsloeg president Musharraf zo'n twintig procent van de 12.000 officieren van de ISI, omdat zij onbetrouwbaar zouden zijn, maar de westerse inlichtingendiensten betwijfelden of hij alle Talibansympathisanten had verwijderd. Hoe het ook zij, Musharraf had zijn handen vol aan zijn eigen koorddans en zijn plotselinge toegeeflijkheid aan Amerikaanse eisen was onder critici in eigen land impopulair genoeg om hem de bijnaam 'Busharraf' te bezorgen.[34]

Vrij snel na Tora Bora werd de belangstelling van president Bush naar elders verlegd. Begin 2002 hield hij opvallend op Bin Laden bij zijn naam te noemen en liet ook de retorica van het 'dood of levend' van vlak na 11 september varen. Bush' favoriete 'boosdoener' was wellicht dood, wellicht leefde hij, maar in elk geval was hij onbereikbaar, ergens langs de ruige Afghaans-Pakistaanse grens. Het was slechts een kwestie van maanden voordat de Amerikanen schertsenderwijs begonnen te spreken over 'Osama bin Vergeten'. De president zelf droeg bij aan die indruk door een poging te doen het belang van Osama te minimaliseren.[35] Zoals later duidelijk werd zat Bush al veel eerder op Irak te mikken. Als wij zijn voormalige minister van

Financiën Paul H. O'Neill moeten geloven, gaf Bush achter gesloten deuren zijn wens Saddam Hoessein af te zetten al te kennen bij zijn eerste vergadering met de Nationale Veiligheidsraad, amper een week nadat hij in januari in 2001 aan zijn ambtstermijn was begonnen.[36] Dat was ruim acht maanden voor de gebeurtenissen van 11 september plotseling voor het eerst zijn aandacht op het terrorisme vestigden en zijn hele presidentschap veranderden.

In zijn State of the Union van 29 januari 2002 bagatelliseerde Bush de ongrijpbare Osama en probeerde zijn eigen horizon te verbreden. De aandacht van de president werd nu gericht op de 'as van het kwaad', zoals hij Iran, Irak en Noord-Korea noemde. In juni zette hij tijdens de eindexamenceremonie op West Point zijn 'doctrine van preventie' uiteen. Aan het begin van de zomer werd duidelijk dat hij besloten had het Irak van Saddam Hoessein te bezetten, een enigszins tandeloze tijger, maar een tegenstander die serieuze militaire planning en een lange georganiseerde opbouw van strijdkrachten in de Golf vergde. Bush was ervan overtuigd dat zijn 'oorlog tegen het terrorisme', die hem onder Amerikanen immens populair had gemaakt, bevorderd zou worden door Saddam af te zetten, de man, zo beweerde hij, die geprobeerd had 'mijn vader' in Koeweit in 1993 te laten vermoorden.

Binnen enkele dagen na de aanslagen op New York en Washington hadden de invloedrijke neoconservatieven in de regering het plan opgevat tegen Irak ten strijde te trekken, als een goed middel om in het Midden-Oosten de kaarten grondig te herverdelen. Volgens hen zouden alleen radicale veranderingen democratie kunnen brengen, corrupte bondgenoten kunnen opschonen, van Egypte tot Saudi-Arabië en Pakistan, en een nieuwe orde aan tegenstanders als Syrië en Iran kunnen opleggen. Saddam afzetten, het Irakese leger reduceren en onschadelijk maken, dat was de kern van het plan. Een toekomstig Saddamloos Irak zou zijn olierijkdommen behouden, maar deze zouden niet langer het sterkste Arabische leger financieren dat zijn buurstaten bedreigde, en natuurlijk ook Israël. Veel van de ideologen die zo'n radicale aanpak voorstonden – zoals Richard Perle, aanvankelijk voorzitter van het Defence Policy Board, de onderminister van Defensie Paul Wolfowitz en de assistenten die zij overal in het Pentagon en in het kantoor van de vice-president Dick

Cheney hadden zitten – hadden historische banden met Israël en vooral met Israëlisch rechts. Perle en Douglas Feith, nummer drie op het ministerie van Defensie, hadden in 1996 geholpen een stuk op te stellen voor de toen pas verkozen rechtse Israëlische premier Benjamin Netanyahu, waarbij de afzetting van Saddam werd aangeprezen als 'een belangrijk strategisch doel van Israël' omdat 'de Irakese toekomst de strategische balans in het Midden-Oosten ingrijpend zou kunnen veranderen'.[37] Geen wonder dat de politiek van Bush velen in de Arabische wereld en een eind daarbuiten een formule toescheen om een rijk te stichten, of liever een regionaal Amerikaans-Israëlisch gemenebest.

De logica van Bush ontging alle grote bondgenoten van Washington behalve Engeland, waardoor duidelijk een duurzame transatlantische verkoeling werd ingezet. Al-Qaeda en andere jihadistische terroristengroepen een halt toeroepen was één ding, het Midden-Oosten eventjes opnieuw inrichten was iets anders. Critici in het Midden-Oosten, Europa en daarbuiten vonden dan ook dat een dergelijke benadering gedoemd was jihadstrijders meer roem te bezorgen, in plaats van ze een halt toe te roepen. Door opzettelijk te weigeren de voorzet van Clinton te volgen en een regeling tussen Israëliërs en Palestijnen te bevorderen, lapte de regering-Bush haar voorgangster aan haar laars en gaf de Israëlische regering vrijwel groen licht om de Palestijnen te gaan onderdrukken. De houding van Bush was beledigend voor moslims alom en met name voor Arabische regeringen, die vreesden dat zo'n tactiek hun burgers alleen maar zou radicaliseren en Osama's populariteit en macht in de hand zou werken. Bush' ideeën veroorzaakten ook een schisma in de Amerikaanse gevestigde orde, die bang was voor ideologische betrokkenheid, volgens velen de oorzaak van de rampzalige Amerikaanse verwikkeling in de Vietnamoorlog van een generatie eerder. De Verenigde Staten waren zonder meer de enige militaire supermacht ter wereld. Maar het voorbereiden – en voeren – van de oorlog tegen Irak vergde het uiterste van de toch al zowat wegbezuinigde afdelingen met Arabische linguïsten en Midden-Oostendeskundigen bij de diverse inlichtingendiensten.

Voor de oorlog in Irak werden grondtroepen onttrokken aan de manschappen in Afghanistan, die er anders toe hadden kunnen bij-

dragen Afghanistan veiliger te maken en strikte navolging af te dwingen van een Pakistaans bewind dat openstond voor jihadistische invloed binnen en buiten de heersende militaire kringen. In plaats van de oorlog tegen Al-Qaeda met goedkeuring van een groot deel van de wereld met succes af te ronden, hoe moeilijk dan ook, wekte de haast van Bush om het Irakese bewind omver te werpen ronduit weerstand in de Verenigde Naties op, onder leiding van Frankrijk, Duitsland en Rusland. Vlak voordat de gevechten in Irak in maart 2003 begonnen, signaleerde een enquête een plotselinge en steile val van wereldwijde steun voor de Verenigde Staten in landen die uiteenliepen van de niet zo verrassend kritische islamitische staten tot NAVO-bondgenoten (waaronder Engeland, Spanje en Polen, wier regeringen achter de oorlog gingen staan).[38]

Afghanistankenners zagen helaas de fouten opnieuw gemaakt worden waardoor de Taliban aan de macht waren gekomen, toen de regering-Bush rouwmoedig verkondigde dat de Verenigde Staten iets hadden geleerd van de kostbare vergissingen die waren gemaakt toen zij hun handen van Afghanistan hadden af getrokken nadat de sovjetstrijdkrachten zich in 1989 hadden teruggetrokken. Ondanks luidruchtige steunbetuigingen aan de nieuwe Afghaanse regering van Hamid Karzai, die Washington zelf in Kaboel had geïnstalleerd, reserveerde de regering-Bush slechts één infanteriedivisie voor het Pathaanse gebied in Afghanistan. De Verenigde Staten weigerden aanvankelijk de voornamelijk door NAVO-leden bemande internationale strijdmacht die tot taak had Kaboel te beschermen, naar de provincies te sturen om die te pacificeren. Zij vertrouwden liever op hun geallieerde krijgsheren, die hadden geholpen bij het omverwerpen van het Talibanbewind.

Deze machtige (en meer dan eens corrupte) lokale heersers hadden weinig belang bij een sterke centrale regering, die Washington herhaaldelijk, zij het halfhartig, te berde bracht als de beste manier om in Afghanistan veiligheid en wederopbouw zeker te stellen. Zo in beslag genomen door de voorbereidingen voor de Irakese oorlog was officieel Washington dat er niet veel aandacht werd besteed aan de noodsignalen die wezen op hervatte Talibanactiviteit in zuidelijk en zuidoostelijk Afghanistan. Begin 2003 werden officieren van de ISI betrapt op hulp aan Talibaninfiltranten vanuit het Pakistaans-

Pathaanse stamgebied aan de overkant van de Afghaanse grens. Hun aanwezigheid had meteen officiële Amerikaanse en Afghaanse klachten tot gevolg, die uitliepen op de arrestatie van een niet nader genoemd aantal Pakistaanse legerofficieren die banden hadden met Al-Qaeda.

Zoals altijd was het gedrag van Pakistan tweeslachtig. In de maanden na 11 september werkte Pakistan samen met de Amerikanen om kaderleden van Al-Qaeda op te sporen. Osama's soldaten werden overal ter wereld met honderden tegelijk gearresteerd, maar vooral in Pakistan – zoals Musharraf ter verdediging maar bleef aanvoeren. Het grootste deel van de top van Al-Qaeda die werd gevangengenomen werd in Pakistan gearresteerd (een belangrijke uitzondering vormde Mohammed Atef, de eerste vooraanstaande Al-Qaedaleider die in 2001 in Afghanistan werd gedood door een nieuwerwets onbemand vliegtuig uitgerust met een Hellfire-raket). Vanaf begin 2002 werden honderden gedetineerde lagere voetknechten naar het legale vagevuur Guantanamo Bay gevlogen, een Amerikaanse marinebasis die Cuba aan het begin van de twintigste eeuw vrijwel voor eeuwig aan Washington 'in bruikleen had gegeven'. Daar werden zij vastgehouden als 'vijandige strijders', een categorie die de regering even verzon om ze hun status van krijgsgevangene en de toegang tot advocaten te ontzeggen.

De zwaardere jongens werden afgesloten van de buitenwereld gehouden op 'onbepaalde locaties', naar verluidt onder andere Thailand, bevriende Arabische landen, luchtmachtbasis Bagram ten noorden van Kaboel en zelfs Diego Garcia, dat piepkleine eilandengroepje in de Indische Oceaan dat de Britse koloniale heersers enkele tientallen jaren daarvoor hadden ontdaan van de inheemse bewoners, om de Verenigde Staten de gelegenheid te bieden daar materieel op te slaan en een luchtmachtbasis aan te leggen. 'Overdracht' kreeg een nieuwe betekenis. Aanvankelijk was het een juridisch eufemisme dat halverwege de jaren tachtig opgenomen werd in het Amerikaanse lexicon van de terrorismebestrijding, toen het sloeg op het naar de Verenigde Staten sturen van gezochte buitenlandse verdachten, zonder dat die aanspraak konden maken op de wettelijke bescherming van uitleveringsverdragen (als die al bestonden). Maar de Verenigde Staten gaven er in toenemende mate de

voorkeur aan om terroristische verdachten 'over te dragen' aan derdewereldlanden, met name die welke in de Arabische wereld een reputatie hadden op harde wijze informatie in te winnen zonder de verdachte eerst te vertellen wat zijn rechten waren. Na 11 september lukte het officieren van de Amerikaanse inlichtingendienst een veteraanjihadstrijder, Mohammed Haydar Zammar, een Duitser van Syrische afkomst, van wie men vermoedde dat hij banden had met de kamikazeleider Mohammed Atta, zover te krijgen dat hij van Duitsland naar Marokko vloog, waar ingewijde autoriteiten hem op een vliegtuig naar Damascus zetten. Duitsland kreeg niets te horen. De Syriërs droegen (althans iets van) de ondervragings-'oogst' over aan de Amerikanen.

Een Canadees van Syrische afkomst, Maher Arar, had meer geluk. Omdat de Verenigde Staten hem ervan verdachten Al-Qaedalid te zijn, werd hij in september 2002 aangehouden door agenten toen hij overstapte op de luchthaven Kennedy van New York, op weg naar huis, naar Canada, na een vakantie in Tunesië. Hij werd dertien dagen in New York geïsoleerd, toen naar Jordanië gevlogen en naar Syrië gereden, waar hij werd gevangengezet, ondervraagd en 374 dagen vast bleef zitten. In tegenstelling tot Zammar mocht hij ten slotte naar huis – dankzij een woeste Canadese regering, die zijn terugkeer eiste. Op 22 januari klaagde Arar, die beweerde in Syrië vreselijk te zijn gemarteld, de Amerikaanse regering in New York aan wegens illegale arrestatie en deportatie, en wegens geleden schade, in wat volgens zijn advocaten de eerste aanvechting was van 'buitengewone uitlevering'. In zijn aanklacht stond dat de Verenigde Staten hem opzettelijk naar Damascus hadden gestuurd 'omdat Syrië nu juist methodes kon gebruiken om aan informatie te komen [...] die niet juridisch of moreel acceptabel zouden zijn in dit land of andere democratieën'. Ondanks de gevestigde reputatie van Syrië als schender van mensenrechten voerde het ministerie van Justitie vreemd genoeg aan dat het 'gebeurde onder voorwaarde dat de heer Arar menselijk behandeld zou worden, iets waarop wij konden rekenen'.[39]

Amerikaanse agenten beweerden dat zij zelf een gevangene nooit martelden. Maar een gevangene blootstellen aan slaapgebrek, isolement, pijnlijke krampachtige posities en uitersten van hitte en kou-

de mocht wel. Wat ook mocht was het gebruik van psychotrope middelen, zoals natriumpentatol.[40] De ondervragers gaven en onthielden Abu Zybaydah afwisselend pijnstillers, die tijdens zijn arrestatie in maart 2002 in de Oost-Pakistaanse stad Faisalabad bij een vuurgevecht in zijn lendenen was geraakt. (Het was wellicht niet verrassend dat hij informatie gaf die tot de arrestatie van Joseph Padilla leidde, toen deze op 8 mei 2002 op de luchthaven O'Hare van Chicago landde met een vlucht uit Zürich. Padilla was een Portoricaan uit Chicago die tot de islam was bekeerd toen hij in Amerika een gevangenisstraf uitzat. Hij werd beschuldigd van het uitvoeren van een verkenningsmissie voor een eventuele 'vuile bom' en hoewel hij Amerikaan was, werd hij als 'vijandig strijder' in een militaire gevangenis van de marine in South-Carolina geplaatst, zonder toegang tot een advocaat te krijgen.)

Na 11 september, toen de maanden en vervolgens de jaren verstreken, begonnen arrestaties, ondervragingen, analyses van in beslag genomen documenten op papier en op de computer vruchten af te werpen. Dat was ook het geval met het moeilijke compilatiewerk van honderden, ja duizenden ondervragingen en de confrontaties van gevangenen met getuigenissen van medegevangenen. De USA Patriot Act gaf de regering veel grotere volmachten voor arrestatie en in elk geval wilden weinig landen de Verenigde Staten dwarsbomen, zeker niet zwakke islamitische staten, beschuldigd van het onderdak verlenen aan terroristen. Op papier was er reden tot optimisme, als de rooskleurige statistieken mochten worden geloofd en achteloos tot hun lijnrechte uitersten werden opgerekt. Formeel heette het dat Al-Qaeda in de penarie zat, beroofd van zijn Afghaanse schuilplaats, dat twee derde tot drie kwart van de leiding was gesneuveld of gevangengenomen, dat er drieduizend soldaten in de gevangenis zaten of gedood waren, en dat de overlevende voetknechten en kaderleden verspreid waren.[41]

Dankzij zorgvuldig nationaal en internationaal politiewerk, geholpen door hightech aftapapparatuur en andere elektronische hulpmiddelen, kwamen de Verenigde Staten heel veel te weten over degenen op wie zij jacht maakten en begonnen zij te beseffen hoe weinig zij ze tot dan toe hadden begrepen. De Taliban en Al-Qaeda waren onnatuurlijk afkerig van buitenstaanders en daartoe behoor-

de iedereen die niet zorgvuldig was gescreend door hun eigen veiligheidsdienst (zo werd John Walker Lindh door de Taliban voldoende bekeken in de maanden vóór 9/11 om te zien hoe ideologisch betrokken hij was, en sowieso had zijn status van voetknecht hem nog niet ingewijd in de hoogste regionen van Al-Qaeda of zijn structuren). Als Al-Qaeda-agenten per telefoon of e-mail communiceerden, vingen de Amerikaanse 'Big Ears' regelmatig op wat officieren van de inlichtingendienst 'gebabbel' noemen, maar vaak was het in de code van straattaal, die vrijwel onmogelijk te doorgronden was. Als mondelinge communicaties gestoord werden, ging Al-Qaeda over op koeriers, onder wie vrouwen, die minder verdacht waren dan mannen.

In de woorden van een vestigingshoofd van de CIA met een lange staat van dienst in de streek hadden wij vóór 11 september 'nog uit de tijd van de oorlog tegen de Russen spionnen in Afghanistan en die konden we weer oproepen, maar we hadden niemand bij de top', bij Osama of bij molla Omar. Dat was mede de verklaring waarom het soms zo lang duurde om de zaken op een rijtje te krijgen bij wat toen voor de hand leek te liggen. Uit niets blijkt het verdiepte Amerikaanse begrip beter dan de zaak van Khaled Sheikh Mohammed (of KSM, zoals de functionarissen van de Amerikaanse terrorismebestrijding hem leerden kennen). Enkel acht maanden na 11 september beseften de Amerikaanse inlichtingendiensten dat hij een sleutelrol had gespeeld bij de aanslagen op New York en Washington en zelfs ook bij die op de Oost-Afrikaanse ambassades en de USS Cole.[42] Vreemd genoeg wisten ze al jaren een heleboel over KSM. Er was dan ook heel lang door de FBI een prijs voor zijn arrestatie uitgeloofd van twee miljoen dollar, maar desondanks verscheen zijn naam pas in december 2001 op de lijst van de 22 meest gezochte kaderleden van Al-Qaeda (en werd de beloning verhoogd tot 25 miljoen dollar, dezelfde prijs die op Osama's hoofd stond). Zijn talent voor pijnlijk precieze planning was al lang bekend toen hij werkte voor zijn neef Ramzi Youssef, die de aanslag in 1993 op het World Trade Center had beraamd en die kon wegkomen, eerst naar Manilla, waar hij samenwerkte met KSM.

Daar bedachten zij een geraffineerd plan, bekend als het project Bojinka (een bedacht woord, naar verluidt Servo-Kroatisch voor

'grote knal'), om in de winter van 1995 een stuk of tien Amerikaanse lijnvliegtuigen vrijwel simultaan boven de Stille Oceaan op te blazen. Het complot werd ontdekt toen er per ongeluk een ontploffing in de flat van Youssef in Manila plaatsvond, wat leidde tot de inbeslagname van zijn computer, die eenmaal gedecodeerd een geweldige hoeveelheid informatie opleverde. Youssef zelf ontkwam, maar werd het jaar daarna in Islamabad gearresteerd. Er was voldoende bekend over KSM, onder andere een foto die op de harde schijf van Youssef was gevonden, om hem in 1995 in staat van beschuldiging wegens terrorisme te kunnen laten stellen door een New Yorkse onderzoeksrechtbank. Met geluk en zeer veel handigheid bleef hij zijn achtervolgers in een twintigtal landen ontlopen. Hij gebruikte zo'n vijftig valse namen, zijn naam stond op honderd lijsten, nog vóór de operaties van 11 september.[43]

KSM was een meester in vermommingen en dat was een prestatie voor een gedrongen, veel te dikke man met weinig haar. Regelmatig veranderde hij van routine, soms zegde hij afspraken af om zijn achtervolgers in de war te brengen. Toen hij in Qatar zat had hij naar verluidt zo'n twintig paspoorten en ging met het grootste gemak door voor een oliesjeik uit de Golf of een eenvoudige venter van heilig water uit Mekka. Hij sprak vier talen – zijn moedertaal Baluchi, Engels, Urdu en Arabisch – met een sterk Koeweits accent, omdat hij en Youssef vroeger waren opgegroeid in het Golfemiraat, voordat zij in 1982 op hun zeventiende begonnen voor ingenieur te studeren op twee kleine hogescholen in North-Carolina. Hij was geboren in de arbeidersstad Fahaheel, ten zuiden van Koeweitstad, die grotendeels bewoond werd door ontheemde Palestijnen en moslims die naar de raffinaderij kwamen om te werken maar geen Koeweitse nationaliteit kregen. KSM, Youssef en Wadih el-Hage behoorden tot inwoners van Fahaheel die gerekruteerd werden voor het jihadistisch terrorisme.

Enige tijd in 1995 en begin 1996 leefde KSM vrijwel onder officiële bescherming in het Golfemiraat Qatar, dankzij een lid van de regerende familie, die veteranen van de jihad tegen de Russen in Afghanistan huisvestte. De nukken van de Golfstaten waren zodanig dat het kleine land, rijk aan aardgas, tegelijkertijd zijn uiterste best deed om bij Washington een wit voetje te halen. Qatar tekende een ener-

gieovereenkomst met Israël en trad de facto toe tot een militaire alliantie die de Verenigde Staten een enorme luchtmachtbasis opleverde, een depot en een vooruitgeschoven hoofdkwartier voor het centrale commando, dat gebruikt werd in de oorlogen tegen de Taliban in 2001 en tegen Irak in 2003. Zeer tot woede van de Amerikanen lichtten jihadistisch ingewijden in Qatar begin 1996 KSM in dat Washington zijn clandestiene baan als ingenieur bij het waterleidingbedrijf had ontdekt en er een FBI-team op uit had gestuurd om hem te arresteren. Vervolgens schreef FBI-directeur Louis Freeh in 1996 aan de minister van Buitenlandse Zaken van Qatar: 'Ik heb verontrustende informatie ontvangen waardoor wordt gesuggereerd dat Mohammed eens te meer ontsnapt is aan het toezicht van uw veiligheidsdiensten, en dat hij op de hoogte schijnt te zijn van het feit dat de FBI hem zoekt.' Profetisch wees Freeh erop dat KSM, als hij niet werd gearresteerd, 'evenals andere partners, door zal gaan terroristische operaties uit te voeren'.

Hij vluchtte en achteraf bezien concludeerden Amerikaanse inlichtingenofficieren dat de Verenigde Staten de beste kans hadden verspeeld om de aanslagen van 11 september te voorkomen.[44] Vervolgens werd KSM afwisselend waargenomen in Brazilië, Duitsland en andere Europese landen. Maar hij stond flink onder druk. Ergens in 1996, of waarschijnlijk begin 1997, ging hij naar Afghanistan, die onvoorstelbare vrijplaats voor voortvluchtige jihadstrijders. Daar leerde hij Osama kennen. Of hun ontmoeting in Kandahar de eerste was, is een omstreden punt, soms wordt wel gezegd dat hij aanvankelijk lijfwacht van Osama was geweest. Zeker is dat de beide heren in de jaren tachtig in Afghanistan waren geweest tijdens de jihad tegen de Russen. Maar dat gold voor duizenden andere buitenlandse jihadstrijders. Hooggeplaatste Amerikaanse functionarissen van de terrorismebestrijding beweerden dat Youssef en KSM tijdens een verblijf op de Filippijnen aan het begin van de jaren negentig geld kregen van Osama (samen met het Fundamentalistische Bevrijdingsfront van Moro en de groep van Abu Sayyaf, die later ontaardde in een roemruchte gijzelingsbende). Osama ontkende altijd dat hij Youssef had gekend. Youssef op zijn beurt noemde de naam van KSM niet zomaar, toen hij vrijelijk sprak met FBI-agenten in de valse veronderstelling dat zijn opmerkingen, gemaakt aan boord van een

vliegtuig waarmee hij terugvloog van zijn arrestatie in Pakistan naar New York, niet voor het gerecht tegen hem gebruikt konden worden. Rohan Gunaratna, een Sri Lankaanse expert van Al-Qaeda, is ervan overtuigd dat Osama opzettelijk had ontkend dat hij Youssef kende om KSM te beschermen, maar geeft daar verder geen bewijs van. In Manila legden beide Baluchistanen in elk geval een beslist onislamitische voorkeur aan de dag voor cocktaillounges, barmeisjes en het goede leven, en zetten zij volgens ooggetuigen geen voet in een moskee.[45]

Maar KSM was geen dakloze die afhankelijk was van kleine criminaliteit. Zijn Konsojaya Company leverde voldoende op om hem aan het hoofd te houden van een onafhankelijke organisatie. In feite lagen zijn werkelijke belangen elders – in zijn griezelige talent om zonder hulp van buiten toe te slaan. Net als Carlos de Jakhals en de Libanese sjiiet Imad Mugniyah wist hij op geniale wijze terroristische operaties op te zetten en tot in het kleinste detail te regelen. Hij was de ultieme operateur, de praktische vakman, wiens bovenmenselijke toewijding aan het detail de andere soldaten van Osama amateurs deed lijken. Hij en Youssef en hun bende hadden duidelijk laten blijken dat zij zichzelf wel konden redden zonder gemakkelijk te ontdekken afhankelijkheid van Al-Qaeda. Zij hadden een parallelorganisatie waarmee Osama in diverse werelddelen ging samenwerken.

Maar in het geval van KSM was er een cruciaal verschil. Osama wist kwaliteit op waarde te schatten. En net als de eigenaar van een Amerikaans profteam, of het nu basketbal, honkbal of rugby betreft, die vastberaden is het beste talent te rekruteren, wilde Osama best groots uitpakken om hem bij zijn team te krijgen. KSM had zijn sporen verdiend, dus Osama nam niet veel risico. De opdracht van zijn nieuwe operationele chef was tot in de details steeds ingewikkelder terroristische ondernemingen uit te werken, waarbij toegewijd personeel moest worden gerekruteerd, en waar althans voor 11 september heel veel geld mee gemoeid was, naar Osama's gebruikelijke maatstaven. Wat in 2002 uiteindelijk tot de Amerikaanse specialisten van de terrorismebestrijding begon door te dringen was dat de belangrijkste Al-Qaeda-operaties, vanaf die van de Oost-Afrikaanse ambassades, de signatuur droegen van KSM.

Alle droegen zijn kenmerk van nauwgezetheid: zijn natuurtalent voor het bedenken van langetermijnprojecten, het kiezen van de juiste kandidaten voor zijn jihadteams, en ze zonder dat ze opvallen ter plekke brengen. Hij had een aanleg voor zorgvuldig doordachte planning, of het nu de benodigde tijd betrof voor de aanschaf van vrachtwagens of een speedboot (in het geval van de USS Cole), het afleveren van explosieven, het juiste moment om piloten naar Amerikaanse vliegscholen te sturen, de precies getimede aankomst van een meesterbommenmaker voor de Oost-Afrikaanse ambassades, de 'mankracht' voor 11 september, of de futiliteiten van bankieren en geldstortingen in de Verenigde Arabische Emiraten en de Verenigde Staten. Toen de Amerikaanse onderzoekers de aanslagen van 11 september begonnen te ontrafelen konden zij slechts verbijsterd zijn over de combinatie van slinksheid en openheid die KSM gebruikte bij het onder de radar van de Amerikaanse inlichtingendiensten en wetstoepassing houden van negentien samenzweerders. En het complot had vertakkingen, niet alleen in de Verenigde Staten maar ook in Duitsland, waar de Hamburgse vrienden van Mohammed Atta de piloten en de sleutelfiguren leverden, evenals in Afghanistan, Engeland, Pakistan, de Filippijnen, Spanje en de Verenigde Arabische Emiraten.

Hij wist precies hoeveel geld hij in één keer kon laten overmaken zonder zich verdacht te maken in de ogen van Amerikaanse bankcontroleurs. Noch Osama zelf noch zijn voornaamste luitenants hadden zo'n praktische kennis van hoe het Westen eigenlijk in elkaar stak. KSM had ruim drie jaar in de Verenigde Staten gestudeerd en daarbij op een of andere manier een gevoel en een inschattingsvermogen voor de kleinste details verworven, altijd het kenteken van een geniaal ingenieur en perfectionistisch plannenmaker. En toch was het bijschaven van de plannen en de mannen die verantwoordelijk waren voor het succes van 11 september vreemd genoeg ontdaan van allerlei kunstgrepen. In plaats daarvan was het succes vooral te danken aan openheid. Doordat de operaties tegen het WTC en het Pentagon als 'martelaarschap' werden beschouwd (een ander woord voor zelfmoord), waren er geen valse namen nodig, hoefden er geen dekmantels te worden verzonnen. Er werden dus veelzeggende sporen achtergelaten in de vorm van huurauto's en zelfs de

laatste wil en het testament van de operationeel leider Atta, met gedetailleerde instructies voor zijn begrafenis.

Natuurlijk hadden KSM en zijn teams het voordeel van de verrassing bij het verkennen van hun doelen (in Afghanistan werden videobanden gevonden van diverse verkenningsmissies in de Verenigde Staten). Zelfs als zijn knechtjes fouten maakten of met tegenslag te kampen hadden, was dat na volbrenging van de missie, nooit ervoor. Hij noch Osama hechtte bijvoorbeeld enig zichtbaar belang aan de vier mannen die werden gearresteerd, berecht en tot levenslang veroordeeld wegens hun aandeel bij de Oost-Afrikaanse bomaanslagen. Zij waren vervangbaar.[46] Hun processen en de informatie die zij van tevoren loslieten hadden zeker de kennis van de Amerikaanse inlichtingendiensten over Al-Qaeda verruimd, maar op geen enkele manier de daaropvolgende uitvoering van de operatie tegen de USS Cole, laat staan de spectaculaire operaties in New York en Washington kunnen verhinderen. En al die operaties waren jarenlang gepland.

Ten slotte keerde het geluk zich op 1 maart 2003 tegen KSM. Amerikaanse en Pakistaanse agenten spoorden hem op in een wijk van Rawalpindi, onder het Britse bestuur een legerplaats, begunstigd door nog actieve en gepensioneerde Pakistaanse generaals. Hij werd gearresteerd in een particulier huis zonder gevechten, slaperig en in een slordig wit T-shirt. De Amerikaanse functionarissen waren uitzinnig van vreugde, begrijpelijk na maanden en maanden van middelmatige resultaten. Het vangen van KSM was veel belangrijker dan de voorgaande arrestaties en de incidentele eliminatie van hogere Al-Qaeda-kaderleden. Zijn arrestatie stelde de liquidatie in de maand november daarvoor in Jemen in de schaduw van Qaed Saneyan al-Harthi, een sleutelfiguur bij de aanslag op de USS Cole, door een Hellfireraket vanuit een onbemand vliegtuig. Het deed ook de veel conventionelere arrestatie in Oman van Abdal Rahim Nashiri, de chef-operaties van Osama in de Golf, nietig lijken.

En zijn arrestatie deed bovenal de gevangenneming van zijn handlanger Ramzi bin al-Shibh verbleken, samen met wie KSM had zitten pochen over de aanslagen van 11 september, in een documentaire van Al-Jazeera, uitgezonden op de eerste verjaardag van de operaties in New York en Washington. De regering-Bush hoopte duidelijk

dat de plaatsvervanger van KSM niet half zo capabel zou zijn. Dat zou al een hele opluchting zijn, zelfs al bedacht hij terroristische operaties die eraan zaten te komen ten tijde van zijn arrestatie. De status van KSM was zodanig dat Nizar Nasrawi, ooit een Tunesische reisagent, hem via de satelliettelefoon belde om zijn persoonlijke goedkeuring voordat hij zichzelf met een vrachtwagen vol explosieven opblies voor een synagoge op het Tunesische vakantie-eiland Djerba. Die aanslag, in april 2002, was de eerste Al-Qaeda-operatie na New York en Washington. Hij kostte het leven aan veertien Duitsers en aan enkele andere Europese toeristen, en bewees dat Al-Qaeda nog heel actief was, zij het tegen gemakkelijke doelen. De computers en andere documenten van KSM werden meteen met een apart vliegtuig naar de Verenigde Staten gevlogen, waar ze werden geanalyseerd door de FBI, CIA, DIA en andere inlichtingendiensten. Hijzelf werd als de bliksem uit Pakistan afgevoerd naar een geheime bestemming waar Amerikaanse experts van de inlichtingendiensten aan een lang proces begonnen alles uit hem te persen wat ze uit hem konden persen.

Nog voor KSM werd uitgeschakeld, begonnen de CIA en andere Amerikaanse inlichtingendiensten in toenemende mate vertrouwen te stellen in de GWOT, Washingtons jargon voor de Global War on Terrorism van de regering. Maar in de onmiddellijke nasleep van zijn arrestatie toonden de functionarissen van de terrorismebestrijding in Washington zich zo openlijk als dat kan bij inlichtingendiensten. Hoge ambtenaren van de regering, al dan niet van de inlichtingendiensten, begonnen zich voor het eerst op de borst te slaan sinds 11 september, toen hun reputatie zo'n deuk had opgelopen en hun bureaucratische stammenstrijd en algehele incompetentie zo duidelijk aan het licht waren gekomen. De timing van de arrestatie van KSM hield voor de regering de belofte in van waardevolle ontdekkingen. Ze hielp een heel front te ondergraven van bezorgde, voornamelijk gepensioneerde generaals, inlichtingenofficieren en vooraanstaande leden van voorgaande regeringen (inclusief die van de vader van de president). Zij zetten vraagtekens bij de wijsheid van wat zij beschouwden als roekeloze haast om Irak binnen te vallen op basis van twijfelachtige inlichtingen, ook al deelde Frankrijk het verkeerde inzicht dat Irak nog altijd massavernietigingswapens be-

zat. Hun boodschap: geef de inspectieteams van Hans Blix de tijd om hun onderzoek voor de Verenigde Naties af te ronden en vermijd verdeeldheid in de Veiligheidsraad.

Deze critici wilden niet afgeleid worden van de strijd tegen Osama. Maar hoe hard er in het openbaar ook werd gewaarschuwd door vaak gepensioneerde, anonieme of buitenlandse specialisten van de terrorismebestrijding, die meenden dat zij vrijuit konden spreken, alles waar zij op stuitten was een afleiding van het hoofddoel. Gunaratna, een Sri Lankaanse analist, vatte het bondig samen. ‘Ik heb het idee dat als ze niet naar Irak waren gegaan, ze Osama zo langzamerhand gevonden zouden hebben,’ zei hij. ‘De beste mensen werden van die operatie af gehaald. De scherpste geesten werden op Irak gezet. Het is een grote schande en de grootste militaire blunder in de oorlog tegen het terrorisme tot dusver. De Amerikanen hebben meer middelen nodig en meer hooggeplaatste mensen die uitsluitend op deze taak zitten.’[47]

Wat de ontsteltenis van de critici nog vergrootte, naast het verspelen van goede kansen, was hun verdenking dat de regering informatie in elkaar prutste om de ‘regeringswisseling’ te rechtvaardigen. Natuurlijk waren politici de uiteindelijke consumenten van informatie van inlichtingendiensten in democratieën. Maar de gefrustreerde inlichtingenveteranen onderstreepten dat zij nog nooit onder zo veel druk hadden gestaan om vaak flinterdunne informatie aan te nemen als rotsvast bewijs, teneinde hun burgerlijke werkgevers te behagen. In de maanden voorafgaande aan de tweede Golfoorlog gaven critici openlijk af op de dubieuze informatie die volgens hen door de neoconservatieve burgers van het ministerie van Defensie en het Bureau voor Speciale Planning van Douglas Feith werd gemanipuleerd, verdraaid en verzonnen, met als enig doel Saddam Hoessein uit de macht te ontzetten. De critici maakten zich – naar bleek terecht – zorgen over naoorlogse politieke onzekerheden. In het bijzonder maakten zij zich zorgen over de bodemloze put die aan zo'n oorlog inherent is. Zij waarschuwden dat de Verenigde Staten waarschijnlijk alleen voor de klus zouden moeten opdraaien (in tegenstelling tot de eerste Golfoorlog in 1991, die Washington vrijwel niets had gekost). Tot nog dubieuzere – en veelzeggender – beweringen van de regering behoorden de herhaaldelijk rondgeba-

zuinde vermeende banden tussen Saddam Hoesseins Irak en Al-Qaeda, zoals hun veronderstelde maar nooit bewezen samenwerking en geheime alliantie bij de aanslagen van 11 september.[48]

Regeringsfunctionarissen werden er ook van beschuldigd alom circulerende geheime rapporten van Abu Zubaydah en KSM te hebben laten vernietigen, waarin zij beweerden dat de kaderleden van Al-Qaeda mogelijke samenwerking met Saddam Hoessein hadden besproken, maar die op aanwijzen van Osama hadden verworpen.[49] Dankzij de herhaalde insinuaties door de regering van betrokkenheid van Al-Qaeda bij Bagdad – en de voortdurende staat van paniek die Al-Qaeda veroorzaakte – bleek uit opiniepeilingen in de Verenigde Staten voor en na de Amerikaanse invasie van Irak de overweldigende overtuiging dat Bagdad betrokken was bij de aanslagen in New York en Washington. Pas in januari 2004 moest minister van Buitenlandse Zaken Colin L. Powell, heel lang het enige lid van het kabinet-Bush dat het vertrouwen genoot van buitenlandse regeringen, uiteindelijk toegeven dat hij 'nooit een rokend pistool had gezien, nooit hard bewijs' dat de beweringen van de regering en de insinuaties onderschreef dat Saddam Hoessein banden met Al-Qaeda onderhield.[50]

Maar toen was het kwaad al geschied, waarmee maar weer eens de bruikbaarheid van het gezegde van Joseph Goebbels wordt bewezen, dat bij goedgelovige burgers niets zo goed werkt als de 'grote leugen'. Nog meer dan de overtrokken herhaalde bewering dat Irak massavernietigingswapens bezat, legden de vermeende banden met Al-Qaeda de strategie van de regering bloot waar het aankwam op het vertellen van de waarheid. Maar de strategie werkte en de opiniepeilingen vóór de vijandigheden lieten zien dat ruim de helft van de Amerikanen die werden ondervraagd – maar vrijwel niemand buiten de Verenigde Staten – ervan overtuigd was dat er banden bestonden. Critici mochten zich zorgen gaan maken over de schade die zulke verdraaide informatie veroorzaken kon aan de voorbeeldige dagelijkse samenwerking tussen de inlichtingendiensten van de bondgenoten na de aanslagen van 11 september. In hun ogen verkleinde de Bush-doctrine van preventie – dat wil zeggen de oorlog verklaren aan iedere tegenstander, alleen of met bondgenoten, naar Amerika's keus, zonder toestemming van de Verenigde Naties – de

waarschijnlijkheid van toekomstige politieke samenwerking met oude bondgenoten en mettertijd zelfs uitwisseling van informatie. (Opmerkelijk genoeg werd de samenwerking van de inlichtingendiensten op het gebied van de terrorismebestrijding tot op zekere hoogte gehandhaafd, ondanks de ernstige transatlantische crisis die de Irakese oorlog had veroorzaakt, maar deze getuigde eerder van een toch gedeelde vrees voor jihadistisch terrorisme, dan van vertrouwen in de Amerikaanse politiek.)

Begin 2004 voelde Kenneth M. Pollack, voormalig staflid van de Nationale Veiligheidsraad onder Clinton, die een bestseller had geschreven waarin hij zich uitsprak voor de Irakese invasie, zich gedwongen openlijk te verklaren dat hij – en de regering-Bush – zich zwaar vergist had. (Enigszins achterbaks redeneerde hij dat de vergissingen onschuldig waren, en zelfs gedeeld werden door de Fransen, die ook hadden gedacht dat Saddam massavernietigingswapens verborgen hield, maar natuurlijk niet meegingen met de overdrijving van de regering ter onderbouwing van de haast een controversiële preventieve oorlog te beginnen.)

In wat een spijtbetuiging leek, gaf de voormalige CIA-analist toe: 'Als de Verenigde Staten in de toekomst voor uitdagingen komen te staan, zullen die overtrokken gissingen van Irakese massavernietigingswapens als een smerige schaduw over de diplomatieke besprekingen vallen.' Bij het toegeven van zijn fout vermeldde hij niet expliciet de blijkbaar al die tijd verzonnen banden tussen Al-Qaeda en Irak, maar zijn algehele conclusie dekte hem voor die ene fout, die geen bondgenoot behalve Engeland ooit had geloofd. 'Terecht of niet, geen enkele buitenlander zal de Amerikaanse inlichtingendiensten nog geloven, noch de regering-Bush. De enige manier waarop wij het vertrouwen van de wereld kunnen terugwinnen is door aan te tonen dat wij onze fouten inzien en dat wij ons leven hebben gebeterd.'[51]

Aangezien de regering-Bush een duidelijke afkeer aan de dag legde van het toegeven van fouten en het netjes nemen van verantwoordelijkheid voor de consequenties ervan, leek een dergelijke rehabilitatie niet een onmiddellijk vooruitzicht. Zelfs nadat David Kay op 24 januari 2004 ontslag had genomen als de voornaamste Amerikaanse wapeninspecteur in Irak en toe had gegeven dat 'we het bijna

allemaal bij het verkeerde eind hadden' met de veronderstelling dat Saddam massavernietigingswapens bezat, probeerde president Bush tijd te winnen. Gedwongen door de publieke opinie, de democratische oppositie en zelfs de republikeinen, ging Bush eindelijk begin februari door de knieën en gaf toestemming voor een onafhankelijk onderzoek met betrekking tot het fiasco van de massavernietigingswapens, al zorgde hij ervoor dat er geen enkel rapport werd gepubliceerd tot na de verkiezingen van november. Vanuit het oogpunt van de binnenlandse politiek was zo'n releasedatum logisch, maar het was onwaarschijnlijk dat de rest van de wereld zou worden overtuigd toen die toekeek hoe de regering-Bush verder wegzakte in het moeras van haar preventieve oorlog in Irak.

Zo zal het de vraag zijn, de volgende keer als de Verenigde Staten internationale steun zoeken in een tijd van spanning, of de belangrijke bondgenoten wel zullen reageren zoals generaal De Gaulle tijdens de Cubacrisis in 1962, toen Washington en Moskou bijna oorlog gingen voeren. De Franse president werd toen zeker beschouwd als een even erge luis in de pels van Washington als Jacques Chirac dat in de optiek van de regering-Bush voor háár is. President Kennedy had de perfecte gezant uitgekozen om naar Parijs te sturen. Dean Acheson, de eminente voormalige minister van Buitenlandse Zaken, kwam naar het Elysée met spionagefoto's waarop naar verluidt de langeafstandsraketten te zien waren aan boord van sovjetschepen die opstoomden naar Havana. Toen Acheson aanbood ze aan zijn gastheer te laten zien, maakte De Gaulle een afwerend gebaar en zei: 'Het woord van de president van de Verenigde Staten is voor mij goed genoeg.'[52]

In de gespannen weken voordat de al lang aangekondigde tweede Golfoorlog eindelijk begon in maart 2003, probeerde de regering begrijpelijk genoeg zoveel mogelijk uit de arrestatie van KSM te persen. Zijn verdiende straf paste wonderwel in het beleid Amerikanen een favoriet deuntje te laten horen: het onttronen van Saddam Hoessein was van eminent belang voor de GWOT. 'Het is heel belangrijk,' zei CIA-directeur George Tenet. 'We hebben ze klem en staan op het punt ze te ontmantelen,' aldus een hooggeplaatste functionaris bij de Amerikaanse inlichtingendienst, in zijn beschrij-

ving van de oorlog tegen Al-Qaeda, twee weken na de arrestatie van KSM. Naar verluidt 'werkte' de gevangene 'mee' met zijn ondervragers.[53] 'Volgens mij is het tij gekeerd,' zei het republikeinse Congreslid Porter J. Goss, ooit CIA-officier en voorzitter van het House Intelligence Committee. 'We zitten op de top van de berg.' Een vooraanstaande inlichtingenfunctionaris had genoeg zelfvertrouwen om Al-Qaeda uit te dagen. 'Als ze niet op korte termijn iets belangrijks doen,' zei hij, 'dan zullen enkele van hun financiers zich gaan afvragen of het wel zin heeft ze nog veel meer geld te geven. Het zal niet lang meer duren of hun levensvatbaarheid wordt overal ter wereld in twijfel getrokken. Waarschijnlijk staan ze onder druk om te laten zien dat ze nog wat kunnen.'

Dit bleken provocatief onwijze woorden te zijn. De fameuze victorie van de president in Irak was nog niet begonnen te bederven of zijn adviseurs kregen spijt van hun stunt op 1 mei, toen ze een marinevliegtuig lieten landen op een vliegdekschip dat was getooid met het teken van MISSIE VOLBRACHT, of Al-Qaeda begon nieuwe vergeldingsoperaties. De grote aanslagen golden niet langer Bali of Kenia, zoals in de herfst van het jaar daarvoor. Ook maakte Osama zijn dreigementen niet meteen waar, vervat in een bandje dat in februari uitgezonden werd door Al-Jazeera, dat hij in Irak zelf onrust zou zaaien. Dat weerhield de regering er niet van zijn bewering op te vatten als een bewijs van zijn banden met Saddam, ondanks het duidelijke onderscheid, door Osama gemaakt, tussen zijn steun voor het Irakese volk en zijn diepgewortelde wantrouwen jegens het seculiere Baathbewind. (Saddam gaf hem lik op stuk, weigerde vóór zijn val resoluut operationele samenwerking met Osama en dook in april onder; in geschreven instructies, gevonden toen hij in december 2003 uiteindelijk werd gevangen – en door de CIA authentiek bevonden – waarschuwde Saddam zijn partijgenoten niet te gaan samenwerken met buitenlandse Arabische jihadstrijders die Irak zouden binnenstromen om de Amerikanen te gaan bevechten.)[54]

In plaats daarvan sloeg Al-Qaeda toe in Saudi-Arabië, eerst op 12 mei, toen nog eens op 9 november, waarbij 34 doden vielen, onder wie negen Amerikanen bij de eerste operatie, en vervolgens achttien, voornamelijk niet-Saudische Arabieren uit oorden als Libanon en Egypte, bij de tweede. In beide gevallen waren de doelwit-

ten in de hoofdstad Riaad, residentiële wijken voor buitenlanders, gemakkelijk – er zat enkel een hek omheen en ze waren bewaakt. Die doelwitten waren veelzeggende keuzes. Na dertien jaar op Saudisch grondgebied had de Amerikaanse luchtmacht zojuist aangekondigd zich uit het koninkrijk te zullen terugtrekken en inderdaad verdwenen begin september de laatste vliegtuigen en het laatste personeel van luchtmachtbasis Prins Sultan. Tot het laatst toe probeerde Al-Saud van twee walletjes te snoepen, maar hoopte duidelijk dat het vertrek van de Amerikanen Osama de wind uit de zeilen zou nemen met zijn favoriete argument tegen het bewind, nu het land van de twee moskeeën niet langer bezoedeld werd door ongelovige soldaten.[55] Natuurlijk werd er met geen woord gerept over Osama of de zinderende anti-Amerikaanse stemming in het koninkrijk. De officieel aangevoerde reden voor terugtrekking was dat Saddam niet langer een bedreiging voor het land vormde. Dat was maar al te waar. Maar noch het Saudische bewind noch de Verenigde Staten kregen voor die zet de goedkeuring van hun bevolking. Het was gewoon te laat zo'n uitwerking te verwachten van een beslissing die, een paar jaar eerder genomen, zo veel ellende had kunnen voorkomen.

De Saudiërs vonden dat ze nog een heleboel andere grieven hadden tegen zowel hun regering als de supermacht wier politiek zozeer bijdroeg tot de politieke ontevredenheid van de gemiddelde burger. Jongeren konden moeilijk een baan krijgen, de levensstandaard stagneerde op z'n best, de zwaar religieuze opvoeding was slecht toegesneden op de behoeften van het koninkrijk en Al-Saud, en de zevenduizend prinsen van Al-Saud vormden een inhalig zootje dat zich niets aantrok van de groeiende frustratie van hun landgenoten. In de tijd van satelliettelevisie vonden Saudiërs uit alle lagen van de bevolking dat zij meer dan genoeg reden hadden om boos te zijn: de Amerikaanse onverschilligheid jegens het lot van de Palestijnen, een Amerikaanse oorlog in Afghanistan tegen een bevriend, fundamentalistisch soennitisch bewind, en nog een Amerikaanse oorlog, dit keer een ideologisch conflict uit de koker van Washington, in Irak, waar de gehate en gevreesde sjiitische meerderheid favoriet leek voor de macht, om vervolgens de eigen onderdrukte sjiitische minderheid van het koninkrijk die boven op olievelden woonde, te gaan opstoken.

Een plaatselijke grappenmaker zei dat 'de helft van de Saudiërs anti-Amerikaans is, de andere helft pro-Osama'. Er zat meer dan een kern van waarheid in dat grapje en zeker was dat nog nooit tevoren in zijn lange strijd tegen de koninklijke familie Osama zo veel volgelingen in eigen land had gekregen. Dat was het perverse effect van de aanslagen van 11 september in Saudi-Arabië en menig ander islamitisch land.

De stemming was maar amper minder explosief in de Verenigde Staten. De gemiddelde Amerikaan, die nog niet zo lang geleden de grootste moeite zou hebben gehad om Saudi-Arabië op de kaart aan te wijzen, was woest op een vermeend vriendschappelijk land dat op vier na alle negentien piraten van 11 september had voortgebracht. Een altijd al ingewikkelde alliantie, ontstaan uit de groeiende aardoliedorst van Amerika, werd plotseling scherp onder de loep genomen. Wat gewone Amerikanen zagen vonden ze niet leuk en Washington kon dan nog zo veel dure pr bedrijven, hun woede was niet te sussen. De regering-Bush zag er pijnlijk nauwkeurig op toe Saudi-Arabië in het openbaar niet te bekritiseren. Maar de neoconservatieve Defense Policy Board van Richard Perle zorgde ervoor dat Saudi-Arabië gezien werd als een virtuele vijand. De Fransman Laurent Murawiec, een pro-Israëlische analist van de RAND Corporation die vreemd genoeg ooit voor de extreemrechtse Lyndon La-Rouche had gewerkt, zei op 10 juli 2002 tegen de leden van de Board, onder wie de voormalig minister van Buitenlandse Zaken Henry Kissinger, dat 'de Saudiërs actief zijn op elk niveau van de terrorismeketen, van planners tot financiers, van kader tot voetknecht, van ideoloog tot sponsor'. Murawiecs rapport vermeldde dat 'Saudi-Arabië onze vijanden steunt en onze bondgenoten aanvalt'. Een onderwerp van discussie in verband met de laatste van 24 stellingen was dat het koninkrijk 'de kern van het kwaad was, eerste oorzaak, de gevaarlijkste tegenstander' in het Midden-Oosten.[56] Maar hooggeplaatste functionarissen begonnen op eigen initiatief te lekken, waaruit hun woede over het gebrek aan samenwerking door het ministerie van Binnenlandse Zaken (en de geheime politie) van prins Nayef en frustraties over obstakels bleken waarop zij waren gestuit bij het natrekken van verdachte financiering voor Al-Qaeda in het koninkrijk. De vrijwel officiële uitgaven aan wahhabitisch zendings-

werk in het buitenland door Al-Saud werden niet langer verdoezeld. Uitgesproken antichristelijke en anti-joodse passages in schoolboeken werden uitgebreid geciteerd.

Al lang bestaande westerse kritiek op de erbarmelijke staat van de vrouwen- en andere mensenrechten in het koninkrijk kwam weer boven. Saudi-Arabië had altijd een delicaat – en soms zelfs gênant – buitenlands politiek probleem gevormd, dat maar het best kon worden behandeld door experts en behendige lobbyisten met goede connecties in Washington. De hooggeprezen slagkracht van de lobby was na 11 september van de ene dag op de andere verdampt. Senator Richard Shelby, de republikein uit Alabama die voorzitter werd van het inlichtingencomité, vatte een algemeen gevoel in het Congres samen. 'Ik zou Saudi-Arabië niet als bondgenoot beschouwen,' sprak hij. Hij gaf toe dat Amerika in toenemende mate afhankelijk was van Saudische aardolie, maar hield vol: 'Volgens mij zijn zij ons nogal wat antwoorden schuldig.'[57] Angstige Saudische protesten dat zij Amerika in vele crises in de loop van tientallen jaren toch hadden geholpen, werden amper gehoord. Plotseling veranderde Saudi-Arabië in het dagelijks brood van min of meer goedbedoelende krantencolumnisten, publieksgevoelige Congresleden en ziedende radio- en televisiepraatprogramma's. Met andere woorden, de relatie was flink verstoord.

Uit de gebeurtenissen van 12 mei bleek dat de pogingen van de koninklijke familie om de jihadstrijders van Osama in toom te houden niet doeltreffend waren geweest – zoals zoveel van hun regeerpraktijken. Na de problemen met de grote moskee in 1979 had Al-Saud zich verplicht gevoeld grotere volmachten te verlenen aan de wahhabitische geestelijkheid. Nu, een generatie later, was die koninklijke familie nagenoeg verdeeld over de vraag hoe het evenwicht te herstellen, en of dat mogelijk was. Bovendien stond zij onder toenemende druk van een steeds radicalere geestelijkheid, waarvan de populairdere predikers een beleid voorstonden dat vrijwel niet te onderscheiden was van dat van Osama (behalve dan op het punt van de eis Al-Saud uit de macht te zetten, wat hij zo innig wenste). In een land waar kroonprins Abdullah ouder dan tachtig was en zijn onmiddellijke opvolgers in de hiërarchie maar een paar jaar jonger, had de schijnbaar eeuwige minister van Binnenlandse Zaken, prins Na-

yef, de eerste verjaardag van de aanslagen op New York en Washington gevierd door te benadrukken dat er zionisten achter zaten. Dergelijke prietpraat maakte Amerikaanse functionarissen woest maar fascineerde de Saudiërs, die begrepen welke politieke bedoelingen daar binnenslands mee gediend waren.

Feitelijk waren de beide prinsen ook protagonisten in een onopgeloste strijd om de opvolging van koning Fahd, die sinds zijn hersenbloeding in 1995 nog amper toerekeningsvatbaar was. Samen met de kleine, goed opgeleide prowesterse elite zag Abdullah de noodzaak voor hervormingen om het doen en laten van de Saudiërs na 11 september te zuiveren, die verwijdering van hatelijke thema's uit schoolboeken, modernisering van het lesmateriaal en afstemming op de buitenwereld, zowel de islamitische als de ongelovige, behelsden. Prins Nayef steunde op de oude alliantie van Al-Saud met de fundamentalistische wahhabieten, die zich bedreigd voelden of zich dat voorstelden, door nationale en Irakese sjiieten, door de 'zionistisch-Amerikaanse samenzwering', een geliefd thema van Osama, en door nationale soennitische hervormers die bewust of onbewust hun eigen spelletje speelden. Nayef deed niets om radicale fundamentalisten rond predikers als Safa al-Hawali en Salman al-Awada te beteugelen, die na enkele jaren in de gevangenis wegens anti-Amerikaanse agitatie in het midden van de jaren negentig weer terug waren in de publieke arena en de lijn voorstonden die ze al sinds lang geliefd had gemaakt bij Osama.

Nayefs manipulaties weerspiegelden natuurlijk de opmerkingen van islamitisch gepeupel, die na de aanslagen in de islamitische wereld meteen gangbaar waren geworden. Dergelijke praat werd toen welwillend beschouwd als een aftands verdedigingsmechanisme (samen met beweringen dat slechts de Israëliërs of de Amerikanen, of allebei, knap genoeg waren om zo'n geraffineerde operatie op te zetten, die geacht werd ver buiten het bereik van gewone Arabieren te liggen). Maar de motieven van Nayef waren later zuiver politiek. Dat hielp verklaren waarom hij, twee maanden na de aanslagen in de Verenigde Staten, beweerde: 'Tot nog toe hebben we geen enkel bewijs of documenten van de Amerikaanse autoriteiten die de verdenking of de beschuldiging rechtvaardigen' dat er Saudiërs betrokken waren.[58] Evenzogoed wist hij wat hij deed toen hij zijn ontkenning

bij zijn toespraak ter gelegenheid van de verjaardag van de aanslag herhaalde: 'Ik kan nog steeds niet geloven dat negentien jonge mannen, onder wie vijftien Saudiërs, de aanslagen van 11 september hebben uitgevoerd met de steun van Bin Laden, dat kan niet.'[59]

Gezien in het licht van deze machtsstrijd slaagden de terroristische operaties van Al-Qaeda in mei 2003 er althans tijdelijk in hervormingen van Abdullah een halt toe te roepen, net nu ze op gang begonnen te komen dankzij de 'nationale dialoog' waartoe hij in maart de aanzet had gegeven (een punt van twist was de door de hervormers voorgestelde zuivering van de meest intolerante passages in schoolboeken, die de wahhabieten en Osama juist zo na aan het hart lagen). Het doen afbuigen van de hervormingen was genoeg om Nayef tevreden te stellen, die ondanks zijn eerste opmerkingen zowel de held als de slechterik speelde, en na 12 mei vol wraakzucht Al-Qaedacellen begon op te sporen. De onstabiele status-quo werd gehandhaafd, maar het kernpunt bleef onopgelost: kon Al-Saud de macht van de religieuze gevestigde orde inperken – dat wil zeggen, het terrein herwinnen dat het sinds 1979 had prijsgegeven – zonder de anderhalve eeuw oude overeenkomst te schenden tussen het vorstenhuis en het wahhabisme? Sommige deskundigen voerden aan dat Al-Qaeda wist dat het nog niet sterk genoeg was om de macht te grijpen en dus 'objectief', zoals de Russen dat plachten te zeggen, tevreden was 'een terroristische aanslag op Amerikanen te hebben omgebogen tot een politieke coup tegen Amerikaanse sympathisanten' in het kamp van de kroonprins.[60] Maar prins Abdullah en zijn volgelingen bleven voorzichtig polsen en zochten stukje bij beetje naar wegen om de hervormingen toch door te voeren.

Met name de Amerikanen steunden zijn pogingen het wahhabitisch schoolprogramma te matigen en verkiezingen te houden. Voorzover zij al ooit echt geloofden in een kans op hervormingen, uit de aanslagen bleek dat er een jihadistisch netwerk bestond dat veel dodelijker en veel uitgebreider was dan zelfs Saudische pessimisten hadden verondersteld. Gemakkelijke doelwitten treffen, zoals woonwijken van buitenlanders, was niet te vergelijken met 11 september of de aanslagen op de Oost-Afrikaanse ambassades. Maar niettemin lukte het met een dergelijke tactiek buitenlandse arbeiders zich te doen afvragen of het wel verstandig was te blijven, in

een land waarin buitenlanders essentieel waren voor taken die varieerden van het beheren van banken tot het besturen van taxi's.

Ik ben mijn hele leven buitenlands correspondent geweest en heb een soort zesde zintuig ontwikkeld voor het keerpunt waarop de ingehuurde krachten aanvankelijk hun familie wegsturen en vervolgens zelf ook vertrekken. In 1960, in de tijd dat Belgisch Kongo net onafhankelijk was geworden en de hoofdstad, nu Kinshasa, toen nog Léopoldville, ten prooi viel aan plundering, verkrachting en (betrekkelijk weinig) moordpartijen, lieten de Belgische en de andere buitenlandse residenten Amerikaanse auto's met sleutel en al erin achter op het 'strand' zoals zij het stukje oever noemden bij het veer dat de Kongo overstak naar het toen nog ordelijke andere Kongo, dat recentelijk onder Frans beheer was komen te staan. In Algerije hadden het geweld door de kolonisten en de islamitische represailles tot gevolg dat alle Fransen, op enkele tienduizenden na, zich in juli 1962, een paar maanden na de onafhankelijkheid, meester maakten van schepen en vliegtuigen om naar het vaderland Frankrijk te vertrekken (in feite vond generaal De Gaulle dat niet zo erg, omdat hij wilde dat de Fransen een punt zouden zetten achter hun koloniale ervaring en hij geen gijzelaars wilde achterlaten met wie god weet wat kon gebeuren).

In 1975 zag ik weer hoe herhaalde uitbarstingen van moorddadig geweld in Beiroet in rap tempo de meest geraffineerde stad van de Levant ontdeden van alle buitenlandse Arabische kopstukken die naar Libanon waren geëmigreerd om de politieke verwarring en chaos van hun eigen landen te ontvluchten. Europeanen en Amerikanen die Beiroet gebruikten als basis voor hun Levantijnse operaties volgden ogenblikkelijk. Mettertijd verlieten veel al dan niet geschoolde Libanezen hun land eveneens. Toen ik in 1979 de Iraanse revolutie in Teheran versloeg, was ik verbaasd dat een paar goed verslagen moorden duizenden Amerikanen en andere westerlingen zo bang maakten dat zij vluchtten.

Als deze uiteenlopende gebeurtenissen iets gemeen hadden, dan was het dat geweld, willekeurig of door terroristen georganiseerd, heel vaak werkte en vrijwel onveranderlijk tot gevolg had dat de betrokken landen verarmden door het vertrek van hun nationale of buitenlandse elites, en veel langer dan iemand zich destijds kon

voorstellen. Ik bleef maar terugdenken aan mijn bezoek aan Saudi-Arabië in 1999. Ik vroeg mij af welke van mijn diplomaten gelijk zouden krijgen, de Europeanen die ervan overtuigd waren dat de feitelijke alliantie met Amerika van titanium was, of de Amerikanen die zich zorgen maakten over Al-Saud en de aërodynamica van de hommel. Tegen die tijd was ik beslist niet meer de enige die zulke vragen stelde. De beide terroristische operaties in 2003 hadden de gewone Saudiërs onmiskenbaar herinnerd aan de prijs van de verwarring. Dat deed ook de gewelddadige verwikkeling van Amerika in Irak, waardoor de ooit gekoesterde vrees dat Saudi-Arabië de volgende zou zijn op de lijst van regeringsdoelen verdween. Waren er andere mogelijkheden, zoals zo vaak? Osama had er veel voor gedaan die grimmige keuzes te laten maken. Welke rol hij zou krijgen bij een van de beide eventualiteiten (of een andere uitkomst) bleef onduidelijk. Maar door eigenzinnig gebruik van de Amerikaanse rijkdommen en macht was de oorlog tegen het terrorisme van de regering-Bush in al zijn facetten waarschijnlijk verantwoordelijk voor het versnellen van de uitkomst.

Hoe ontwrichtend ze ook waren, de aanslagen in Saudi-Arabië waren beslist niet de enige operaties door jihadstrijders in 2003. Er werden nieuwe fronten geopend in Marokko en Turkije, en Indonesië werd weer getroffen. Vier dagen na de eerste aanslag in Riaad gingen twaalf jonge Marokkanen, gerekruteerd in de krottenwijk Sidi Moumen van Casablanca, over tot een doldrieste vijfvoudige reeks kamikazeaanslagen onder de plaatselijke noemer *salifiya jihadiya*. Ze doodden zichzelf en nog 31 anderen, onder wie vijf Spanjaarden en Fransen, in aanslagen op een prominent hotel, een modieus restaurant, de Spaanse club, de joodse begraafplaats en de joodse club. Maar zij waren niet al te intelligent en slecht getraind, hadden bijvoorbeeld op een vrijdagavond de explosieven in de vervallen sociale club van de joodse gemeenschap geplaatst, toen die dicht was wegens sabbat.

De regering beweerde aanvankelijk dat de jihadstrijders ergens tussen de 50.000 en de 70.000 dollar hadden geïncasseerd van overzeese sponsoren, voor deze en andere niet nader genoemde operaties. Destijds leidde de beschuldiging tegen Al-Qaeda deze aansla-

gen te hebben gefinancierd, de aandacht af van een ernstige vergissing van de spionagedienst. Maar er werd in het openbaar of voor het gerecht geen bewijs geleverd. Het geld was volgens regeringsbronnen afkomstig van Abu Musab Zarqawi, de Jordaanse leider van de jihadistische organisatie Tawhid, die de Verenigde Staten hebben vergeleken met Al-Qaeda. Een jaar later erkenden Marokkaanse functionarissen dat Al-Qaeda niet bij de financiering betrokken was.[61] Westerse en Arabische inlichtingenbronnen beweerden dat Zarqawi in november 2001 van Afghanistan naar Iran ontsnapte, waar hij werd vastgehouden voordat zijn huisarrest werd opgeheven en hij naar Irak mocht. Washington hield Zarqawi verantwoordelijk voor de moord op de Amerikaanse diplomaat Lawrence M. Foley in Jordanië in 2002 en voor het plannen van de mislukte millenniumoperaties in Jordanië twee jaar eerder.[62] Uit verscheidene verklaringen van Al-Qaeda was gebleken dat Marokko op de straflijst stond. Toch was de schok aanzienlijk in de nog altijd sterk op de koning gerichte parlementaire democratie waarbij koning Mohammed VI officieel de leider van de gelovigen was (dezelfde titel die molla Omar zo graag voerde), waar fundamentalisten jarenlang van nabij in de gaten waren gehouden en vaak huisarrest kregen. De onderdrukking was massaal, enkele duizenden verdachte jihadstrijders werden naar verluidt gearresteerd voor ondervraging, honderden werden berecht en op korte termijn veroordeeld. De nuchtere justitie was er gedeeltelijk op gericht Europese en Arabische bezoekers gerust te stellen, omdat toerisme een aanzienlijke bijdrage levert in de deviezen voor Marokko.

Meer dan twaalf doodvonnissen werden uitgevaardigd, naast gevangenisstraffen die liepen van één tot dertig jaar en levenslang. In het verleden was Marokko enigszins wonderbaarlijk ontsnapt aan het soort algeheel jihadistisch geweld dat het buurland Algerije sinds 1992 ruim 150.000 mensenlevens had gekost. Waarom Marokko op de korrel werd genomen blijft onduidelijk en Marokkanen uit alle lagen van de samenleving reageerden op de aanslagen met de vraag: 'Waarom wij?' Tien dagen na de aanslagen hielden twee miljoen Marokkanen in Casablanca een mars om te tonen dat zij terrorisme veroordeelden. En toch wezen degenen die naar motieven zochten in de lange geschiedenis van het koninkrijk op nauwe banden met Is-

raël (gedeeltelijk met de bedoeling zich bij Washington populair te maken), evenals met Europese buren en de Verenigde Staten. Hadden de jihadstrijders gehoopt de vorst af te brengen van het doorvoeren van hervormingen, dan werden ze teleurgesteld. Op zijn instigatie, en tot genoegen van de Marokkaanse feministen, stemde het gehoorzame parlement in januari 2004 unaniem voor verreikende hervormingen die in feite een eind maakten aan de traditioneel islamitische mannelijke controle op veel aspecten van het vrouwenleven. In de hele islamitische wereld was alleen de republiek Tunesië, onder haar stichter-president, wijlen Habib Bourguiba, een halve eeuw eerder zo ver durven gaan.

Een wat onmiskenbaarder spoor van Al-Qaeda was in november 2003 te zien in twee dubbele kamikazeaanslagen met vrachtwagens, met vijf dagen tussenpoos, in het hart van Istanbul, waarbij 62 mensen omkwamen en honderden gewond raakten. De eerste aanslagen op 15 november op twee synagogen eisten zes joodse en zeventien islamitische levens buiten die van de beide terroristen. Bij de tweede werd de Britse consul-generaal Roger Short in zijn consulaat opgeblazen en werd de gevel van de in Londen gevestigde HSBC Bank, die nog stamde van de oude Hong Kong Shanghai Bank, vrijwel ontdaan van ornamenten, toen twee vrachtwagens binnen enkele minuten na elkaar explodeerden (het indrukwekkende consulaat, waar in de Osmaanse tijd de Britse ambassade gehuisvest was, was om de hoek van een evenzo indrukwekkende ruïne die door de Amerikanen om veiligheidsredenen een paar maanden eerder was ontruimd, en van het Pera Paleis, de favoriete stek van Agatha Christie als ze in de stad was). De timing had niet vervelender kunnen zijn voor de regering van Tony Blair of zijn gast.

De Britse premier ontving George Bush op een lang gepland, minutieus gechoreografeerd staatsbezoek in Londen, bedoeld om de Engels-Amerikaanse alliantie en hun militaire samenwerking in Irak te vieren en een kleurrijk begin te maken met de herverkiezingscampagne van de president. De terroristische aanslagen op de enige islamitische lidstaat van de NAVO leidde de aandacht van de media af van de Londense feestvreugde. De werkwijze wees op Al-Qaeda: gebruik van kamikazes, bijna simultane explosies en een gevoel voor timing, alles opgezet om de ijdelheid van de Britse en de

Amerikaanse beweringen aan te tonen dat zij vat kregen op het terrorisme. Bovendien richtte het feit dat synagogen getroffen werden de aandacht op de feitelijke militaire alliantie van Turkije met Israël. De doelenwitten onderstreepten ook de haat van de jihadstrijders tegen de Turkse republiek, de seculiere parlementaire democratie, en de hardnekkige wens zich bij de Europese Unie te voegen.

In verscheidene verklaringen in de loop van de jaren had Osama zijn diepe wrok jegens de Turkse republiek niet onder stoelen of banken gestoken. Verscheidene anonieme telefoontjes eisten de verantwoordelijkheid van Al-Qaeda op voor alle vier de aanslagen, een standpunt dat de minister van Binnenlandse Zaken mettertijd overnam. En hoewel er een buitenlandse hand te zien was, wat Turkije goed uitkwam, zat het land er toch mee in zijn maag, en niet alleen de gematigd islamitische regering van de premier Recep Tayyip Erdogan, maar ook het leger, de gendarmerie en de voornaamste veiligheidsdienst. Tot de terroristen die bij de aanslagen omkwamen – of die bij de planning betrokken waren – behoorden voormalige leden van de verboden Hezbollah, aanvankelijk een ondergrondse militante groepering van radicale plaatselijke soennitische fundamentalisten die voorzover bekend geen belangrijke banden onderhielden met hun bekendere sjiitische naamgenoten in Iran en Libanon.[63]

Zoals al gebleken was uit een Turks parlementair rapport en privé-onderzoek, mocht de lokale Hezbollah ruim tien jaar lang ongestraft kidnappen, moorden en afpersen. Schutters van Hezbollah, gedekt door de plaatselijke autoriteiten in het Turkse Koerdistan, die zelf Koerd waren, traden op als doodseskaders in de smerige oorlog die die staat voerde tegen andere Koerden, terecht of onterecht verdacht van sympathie met de Koerdische Arbeiderspartij, beter bekend als PKK. Van 1984 tot 1999 had de marxistische PKK een opstand ontketend in het gebied van de Koerden in Zuidoost-Turkije, waardoor de grote en onderdrukte Koerdische minderheid zich haar identiteit opnieuw bewust werd, ten koste van 35.000 mensenlevens, voornamelijk Koerdische. Toen de opstand verzandde dankzij een techniek die al eeuwen daarvoor was geperfectioneerd door de Osmanen, keerde de Turkse staat zich tegen Hezbollah. Plotseling verrichtte de regering massale arrestaties en ontdekte honderden zoekgeraakte wapens van de overheid in het bezit van de groep, naast

graven van Hezbollahslachtoffers. Bijna 500 tot dan toe onverklaarde moorden werden ten slotte Hezbollah in de schoenen geschoven. Bij deze strafexpeditie liquideerden de veiligheidstroepen Hezbollahs hoogste leider en kader, maar lieten de naar schatting 20.000 voetknechten grotendeels ongemoeid. Sommigen ontsnapten naar het buitenland – voornamelijk naar Irak, Tsjetsjenië en Afghanistan, waar zij militaire training kregen van gelijkgezinde jihadstrijders. De Turkse functionarissen die de excessen van Hezbollah hadden verdoezeld ontliepen grotendeels hun straf.

Beschamend genoeg voor de staat en met name de Turkse veiligheidsdienst (MIT), waren minstens twee van de kamikazes in Istanbul voormalige leden van Hezbollah en alle vier waren afkomstig uit de verpauperde Koerdische stad Bingol (hun favoriete ontmoetingsplekken waren internetcafés, niet langer moskeeën of islamitische fundamentalistische boekhandels, die zoals zij wisten onder surveillance stonden). Het gevaar van dat soort losse eindjes herinnerde veel Turken aan Amerika's eigen nalatigheid door zich niets aan te trekken van de Arabische Afghanen nadat het Rode Leger in 1989 uit Afghanistan was vertrokken. De Turken, die geleerd hadden van het gevaar van betrokkenheid bij het politiek gekrakeel in het Midden-Oosten, vanwege de complexiteit in de volksmond bekend als 'Arabisch haar', hoefden niet herinnerd te worden aan het feit dat zij in een moeilijke regio woonden. Angst verstrikt te raken in de Amerikaanse oorlog in Irak was mede de verklaring voor het feit dat het Turkse parlement in maart 2003, als weerspiegeling van de allesoverheersende anti-Amerikaanse publieke opinie, liever de woede van Washington riskeerde dan de doortocht van Amerikaanse troepen door Turkije toe te laten, op weg om Saddam Hoessein van de troon te stoten.

Voor de eerste maal in de recente Turkse geschiedenis had een hervormingsgezinde partij, de Partij voor Gerechtigheid en Ontwikkeling van Erdogan, een absolute meerderheid in het parlement verworven – en maakte gebruik van haar democratische privileges, hoeveel druk een supermacht ook kon uitoefenen. Want Bush kon nog zo elegant kletsen over de waarde van democratie voor het Midden-Oosten (dat deed hij vooral bij zijn bezoek aan Londen), de regering was hier volstrekt niet mee ingenomen. Dus toen een boos

Washington in het najaar met het aanbod kwam van broodnodige financiële steun in ruil voor hulp aan troepen met bestemming Irak, stemde hetzelfde parlement in Ankara voor het zenden van 10.000 Turkse soldaten naar de zuiderbuur. Het Pentagon bond ten slotte in na vastberaden verzet van de Koerden en andere leden van de Irakese Regeringsraad, die zich bij wijze van uitzondering eens durfde te verzetten tegen de Amerikanen die hem in het leven hadden geroepen. Tegen deze achtergrond, de ingewikkelde Turkse relaties met de Verenigde Staten en de Arabische wereld, grepen de aanslagen in Istanbul plaats. En in de nasleep van die terroristische operaties kon Al-Qaeda tot zijn tevredenheid vaststellen, dat men alom vond, ook de pers in Turkije, dat de CIA en de Mossad de werkelijke aanstichters van het bloedbad waren.

Niettemin eiste een boodschap die naar verluidt van Al-Qaeda afkomstig was, de verantwoordelijkheid voor de kamikazeacties voor zich op en waarschuwde: 'Wij zeggen de crimineel Bush en zijn Arabische en westerse erfgenamen – met name Engeland, Italië, Australië en Japan – dat de wagens des doods niet zullen halt houden in Bagdad, Riaad, Istanbul, Nasiriyah [waar op 12 november een kamikaze negentien Italiaanse soldaten had doen omkomen] en Jakarta – totdat jullie ze met jullie eigen ogen zullen zien midden in de hoofdstad van de tiran van deze tijd, Amerika.'[64] De boodschap was getekend door de Abu Hafs al-Masri Brigades, genoemd naar de militaire leider van Osama die in november 2001 in Afghanistan door een raket werd uitgeschakeld. Dezelfde organisatie had de verantwoordelijkheid opgeëist voor de kamikazeaanslagen op de vreemd genoeg onbewaakte VN-hoofdkwartieren in Bagdad in augustus, waarbij het hoofd van de VN-missie, Sergio Vieira de Mello, en 21 anderen omkwamen. Dat was gedeeltelijk de eigen schuld van Viera de Mello. Hij wilde opzettelijk de beveiliging van de VN minimaal houden. Hij wilde graag laten zien dat de Verenigde Naties onafhankelijk waren van de toen nog alles veroverende Verenigde Staten – die erop hadden gestaan alle touwtjes van de macht zelf in handen te houden – waardoor hij voorgestelde Amerikaanse troepenbescherming had afgewezen. Bovendien hadden de Verenigde Naties een reputatie van coöperatie met het Baathbewind, en hadden dus in Irak ook de nodige vijanden.

Weliswaar hadden de jihadstrijders sinds 11 september een griezelige capaciteit aan de dag gelegd openbare dreigementen waar te maken om een indrukwekkende reeks landen te zullen straffen van de lijst van hun vijanden, maar het was Pakistan waar zij er bijna in slaagden de gevestigde orde omver te werpen. Twee keer binnen elf dagen, in september 2003, waren zij op een haar na in staat president Musharraf te vermoorden. Zoals het communiqué van Istanbul voorspelde, werden er motorvoertuigen en explosieven bij deze aanslagen gebruikt. Al-Qaeda maakte er geen geheim van de Pakistaanse leider op zijn doelwittenlijst te hebben staan. Op een cassettebandje dat in september 2003 door Al-Jazeera werd uitgezonden, had Osama's nummer twee, Ayman al-Zawahiri, een beroep gedaan op 'onze moslimbroeders in Pakistan' om hun 'islamitische plicht' te doen en de 'verraderlijke' president af te zetten, die ook de stafchef was van de strijdkrachten van Pakistan en bovendien een bondgenoot van de Verenigde Staten.

Waren de jihadstrijders erin geslaagd de leider van het enige islamitische land dat operationele kernwapens bezat te doden, dan zouden zij een equivalent in de derde wereld hebben geschapen van de aanslagen op New York en Washington. De jihadstrijders staken hun wens instabiliteit te veroorzaken waardoor zij zelf aan de macht zouden kunnen komen, niet onder stoelen of banken. De chaos, de ontwrichting en het geweld die naar zij hoopten het gevolg zouden zijn in een staat die zelden ver van bezwijken aan eigen tegenspraken was, zouden de Amerikaanse operaties in het niet hebben doen verzinken, ook al kon iedereen op zijn vingers natellen dat er automatisch een andere generaal zou komen om Musharraf te vervangen.

De omstandigheden rond beide aanslagen op zijn leven – op 14 november en nogmaals met Kerstmis – roken naar verraad. Zij grepen plaats toen hij terugreed over een vierbaanssnelweg naar zijn residentie in Rawalpindi. Zijn traject werd nooit openbaar bekendgemaakt en zijn veiligheidsspecialisten gebruikten routinematig lokauto's en -vliegtuigen. Bij beide operaties was intieme kennis nodig van de timing en de route die door zijn zwaargewapende escorte zou worden gevolgd. De eerste operatie mislukte naar verluidt dankzij een door de Amerikanen aangeleverd hightech-blokkeringssysteem, de VIP2 Bomb Ranger. Die zorgde ervoor dat het op

afstand bediende elektronische ontstekingsmechanisme dat ongeveer 225 kilo C-4 moest laten afgaan dat verdeeld zat over vijf ladingen onder een brug die verondersteld werd van dichtbij te worden bewaakt door politie en regelmatig onderzocht door veiligheidsspecialisten, één enkele cruciale seconde te laat afging. Het puin verspreidde zich over een omtrek van bijna een kilometer.

Bij de tweede aanslag ramden twee kamikazes twee met explosieven volgestopte Suzuki pick-ups in het presidentiële escorte. Slechts het offer van een lid van de politionele lijfwacht die voor een van de pick-ups sprong redde het leven van Musharraf. Uit een chip, die door onderzoekers werd gevonden in de gsm van een van de kamikazes, bleek dat hij was gewaarschuwd wanneer het escorte langs zou komen, door een telefoontje van de politieofficier van de speciale eenheid, die de president zag vertrekken van een vergadering in Islamabad, 25 kilometer verderop. Dat waren de derde en vierde maal dat er een aanslag werd gepleegd op Musharrafs leven sinds 11 september 2001, toen hij de zijde koos van de Amerikanen. Er was geen verzekeringsdeskundige nodig om te concluderen, in de woorden van Talat Masood, een gepensioneerde generaal die commentator was geworden, dat de president 'een doelwit' was geworden, en dat zijn vijanden 'vastberaden, goedgeorganiseerd en goed op de hoogte' waren.

Ook was er niet veel verbeeldingskracht voor nodig om de jihadstrijders als schuldigen aan te wijzen. Een identiteitskaart onthulde al heel snel dat een kamikazechauffeur een militant was uit het Pakistaanse deel van het betwiste Kasjmir, Mohammed Jamil. Hij was in 2001 met de Taliban gevangengenomen en onlangs 'wit' bevonden, onschadelijk dus, en door zijn Afghaanse cipiers vrijgelaten.[65] Functionarissen identificeerden de andere kamikaze als een Afghaan, Walid Sultan. Nog veelzeggender was volgens hen de betrokkenheid van Jamil, aanvankelijk bij Harkat ul-Ansar, later bij een factie van Jaish-e-Muhammad. Beide waren prominente jihadgroeperingen, getraind en aangemoedigd door de ISI, om te gaan vechten voor Kasjmir. Lang vóór 11 september stond zowel Harkat als Jaish op de lijst van terroristische organisaties van het ministerie van Buitenlandse Zaken en de leider van Jaish, Masood Azhar, stond bekend om zijn bijzonder nauwe banden met de ISI.

Onder Amerikaanse en Indiase druk verbood Musharraf in januari 2002 die twee organisaties, plus nog drie andere jihadgroeperingen, formeel. Maar leden hernamen al snel ongehinderd hun activiteiten, vaak door gewoon van naam te veranderen. Azhar werd door een Pakistaanse rechtbank vrijgelaten en keerde terug tot zijn activiteiten van fondswerving en politiek. Musharrafs veelzeggende belofte het leerprogramma van zo'n 600.000 studenten in 4000 medresses te verbieden, van wie 65 procent de radicale deobandistische traditie volgden, werd nooit nagekomen. De hevige anti-Amerikaanse stemming in Pakistan was zodanig dat Musharraf in het verleden niet had gedurfd de jihadorganisaties rechtstreeks aan te pakken, zeker niet in het licht van islamitische klachten over FBI-agenten die met Pakistaanse collega's samenwerkten om Al-Qaeda-agenten uit te schakelen.

Toch werden de beide aanslagen op zijn leven in december door Musharraf als voldoende ernstig beschouwd om Jaish te onderwerpen aan iets wat neigde naar openbaar onderzoek, en de leider ervan zou in zijn woonplaats van nabij in de gaten worden gehouden. Veelzeggend genoeg plaatste de regering de gênantste veroordeelde van Jaish over van een provinciale gevangenis naar Islamabad, waar hij ondervraagd kon worden over de nieuwe aanslagen en zijn banden met Al-Qaeda. Zo overgeplaatst werd ook de in Engeland geboren Ahmed Omar Sheikh, een vooraanstaand lid van Jaish, die zat te wachten op zijn doodstraf omdat hij in 2002 in Karachi de ontvoering en het doden van de correspondent van *The Wall Street Journal*, Daniel Pearl, had bedacht.[66] Sheikh had Musharraf in het verleden al behoorlijk dwarsgezeten. De politie van Karachi, die weinig tijd had voor de ISI, liet de banden uit het verleden, van Sheikh met de veiligheidsdiensten, lekken. Grotere verlegenheid nog werd veroorzaakt door de onthulling dat Sheikh in verzekerde bewaring was gesteld door een vooraanstaand veiligheidsofficier in de Punjab, een week voor zijn formele arrestatie bekend werd gemaakt. Al deze ongerijmdheden stimuleerden de geruchten dat een paniekerige Sheikh Pearl had overgedragen aan Al-Qaedasoldaten, die het feitelijke moordwerk hadden gedaan. De explosie bij de brug deed denken aan de mislukte aanslag in 2002 op Musharraf in Karachi, waaraan een bom in een geparkeerde auto te pas kwam. Die operatie was

het werk van drie leden van Harkat-ul-Mujahidin al-Almi, een tak van de verboden Harkat-ul-Mujahidin, die naar verluidt enkelen van de strijders voor Kasjmir had opgeleid in Al-Qaedakampen in Afghanistan ten tijde van de Taliban.[67]

Het motief van de veronderstelde moordenaar was wraak op Musharraf, die in de woorden van de opname van Zawahiri, 'het bloed van de moslims in Afghanistan had verkocht'. Om precies te zijn waren de aspirant-moordenaars in december bijzonder boos over de hernieuwde belangstelling van Musharraf in een compromis teneinde met India tot een oplossing te komen van de netelige kwestie van Kasjmir, waar al drie oorlogen tussen de buurstaten over ontbrand waren sinds hun onafhankelijkheid in 1947. Maar Musharraf was in de ogen van de jihadstrijders direct na de aanslagen van Osama op Washington en New York in 2001 al verdacht geworden, toen hij abrupt een eind maakte aan de 'voorwaartse politiek' van de ISI die de Taliban in Afghanistan steunde. Nu was het de beurt van Pakistan om het slachtoffer van repercussies te worden.

De regering-Bush had hem op dat moment ook maar weinig keus gelaten. De Taliban openlijk laten vallen en meewerken aan de jacht op Al-Qaeda-agenten was Musharrafs redding en vreemd genoeg maakte dat ook een eind aan de feitelijke pariastatus die Pakistan had omdat het zo koppig die relaties onderhield en vijf atoombommen in elkaar had gezet om ze vervolgens in mei 1998 tot ontploffing te brengen. Musharraf zelf was feitelijk in quarantaine gezet door het Britse Gemenebest en de Verenigde Staten – een generaal die de macht had gegrepen, met een vreedzame staatsgreep, van een corrupte, maar gekozen burgerregering, die het parlement had ontbonden en de leiders van twee traditionele seculiere politieke partijen had verbannen.

Voor Musharrafs samenwerking tegen Al-Qaeda beloonde Washington Pakistan ruimschoots. Alle economische en militaire sancties die in 1990 waren opgelegd wegens het verwerven van atoomkennis en in 1998 voor het doen ontploffen van de Pakistaanse atoombommen, waren van de baan. Washington bleek ook genereus. Enorme schulden aan westerse landen – 12,5 miljard dollar – werden door het IMF en de Wereldbank herzien, de Verenigde Staten verschaften een voordelige lening van één miljard, schreven één

miljard af als bilaterale schuld, en beloofden nog drie miljard in bilaterale leningen over vijf jaar. Washington zag Musharrafs geleidelijke en dubieuze metamorfose van militair dictator tot (ternauwernood) constitutioneel burgerlijk president in januari 2004 door de vingers. Alles wat daarvoor nodig was, was een referendum in 2002, waardoor zijn regeerperiode met vijf jaar werd verlengd, en vervolgens nationale en regionale verkiezingen, die volgens internationale monitoren en de nationale oppositie doorgestoken kaart waren. In een kennelijk constante neiging tot tegenspraak binnen Pakistan verzwakte hij de traditionele seculiere partijen door militante fundamentalistische groeperingen te stimuleren, die uit waren op zijn ondergang.

Een coalitie van zes partijen, de Muttahida Majlis-e-Amal, was de dekmantel voor de jihadstrijders, die twintig procent van de zetels wonnen in het nationale parlement, de macht kregen in de Noordwestelijke Grensprovincie en de macht deelden in Baluchistan. Zodoende hadden zij de vrije hand om hun Talibanvriendjes te beschermen, die in 2003 steeds vaker invallen deden in Afghanistan, tot woede van de Afghaanse en Amerikaanse regering en tot verlegenheid van Musharraf. De fundamentalistische politici wisten ook wanneer zij tot compromissen moesten komen. Ze waren wijs genoeg om mee te gaan in Musharrafs presidentiële drogredenen. Niemand in hun rangen, of in die van Musharraf, was zo onkies erop te wijzen dat hun nauwelijks radicalere vrienden van de jihadistische milities nog geen maand daarvoor twee keer hadden geprobeerd hem te vermoorden. De fundamentalistische partijen kregen nog een extra beloning: de concessie dat van Musharraf werd geëist dat hij zijn functie in het leger een jaar lang opschortte. Dat weerhield ze er niet van demonstratief het parlement te verlaten in plaats van hem aan te horen toen hij de excessen van de jihadstrijders aan de kaak stelde.

Het is dan ook geen wonder dat Donald Rumsfeld zich, in een uitgelekt memorandum van het ministerie van Defensie van 16 oktober 2003, afvroeg: 'Is onze huidige situatie zodanig dat "hoe harder wij werken, hoe meer wij achterop raken"?'

Epiloog

'Goed dan,' sprak de [Kollumer] Kat. Dit keer verdween hij heel langzaam, te beginnen bij het puntje van zijn staart, en eindigend bij zijn grijns, die enige tijd bleef hangen toen de rest verdwenen was.

— ALICE IN WONDERLAND

Elke dag na 11 september 2001 dat Osama dood of vernederende gevangenschap ontliep door Amerikaanse soldaten die hij zo verachtte, deed de legende groeien die hij in de loop van de jaren zo zorgvuldig had gecreëerd. Zijn achtervolgers ontlopen en in leven blijven waren pluspunten voor een man die in alle uithoeken van de wereld een bekende naam was geworden. Juist in die wetenschap hielden hij en andere jihadstrijders hun oorlog vol tegen de Verenigde Staten, het Westen en de islamitische regimes die onwaardig werden geacht voor hun droom, de herinstelling van het kalifaat. Steeds maar weer zong Osama het deuntje dat 'overleven van deze knecht van Allah' van geen enkel belang was.[1] Wat voor hem telde was zijn plaats in de islamitische geschiedenis, meer in het bijzonder bij het nieuw leven inblazen aan de jihad, die eeuwenlang had gerust. Voor vriend en vijand was zijn reputatie zeker gesteld dankzij de durf, het schokeffect en de universele impact van de aanslagen op New York en Washington.

Maar de afloop van het spel was niet onbelangrijk. De Amerikaanse aanpak van Afghanistan, de massale arrestaties en de gewelddadige uitwassen van zijn volgelingen in belangrijke staten als Pakistan en Saudi-Arabië hadden Al-Qaeda zeker verzwakt. Evenzogoed hielden periodieke alarmsignalen in Europa en met name in de Ver-

enigde Staten westerlingen scherp. Op aandringen van Washington werden specifieke transatlantische vluchten zonder verdere verklaring afgelast. De regering deed steeds maar weer waarschuwingen uitgaan, liet af en toe de directeuren van de FBI, de CIA en de inlichtingendienst van Defensie voor de televisie opdraven, waar zij voor het Congres getuigden om ervoor te zorgen dat het Amerikanen duidelijk werd dat Al-Qaeda op de knieën lag maar niet uitgeschakeld was. Nu er zo veel vooraanstaande kaderleden van Al-Qaeda dood waren of gevangenzaten, moesten losjes georganiseerde regionale jihadistische organisaties maar zien dat ze de zaak gaande hielden door gemakkelijke doelwitten te treffen, van Marokko en Turkije tot Indonesië. De regering beweerde oplettend te zijn en zodoende herhaalde terroristische aanvallen op Amerikaans grondgebied te hebben voorkomen.

Maar in de ogen van de jihadstrijders hadden Osama en zijn rechterhand Ayman al-Zawahiri zo lang ontdekking kunnen ontlopen dat het wonderbaarlijk leek (hoewel westerse waarnemers de Pakistaanse inlichtingendienst verdachten, die opzettelijk had gedaan alsof hij niet wist waar ze zaten). Tenslotte waren Osama en Zawahiri eind 2001 gewoon verdwenen na de nederlaag van de Taliban en hadden maandenlang niets van zich laten horen. Bijna een jaar lang na 9/11 dacht iedereen, functionarissen in Washington, Londen en Islamabad en ook veel gewone moslims, dat Osama zwaargewond, ziek of zelfs dood was.

Vrijwel meteen na zijn terugkeer naar Afghanistan in 1996 zou Osama volgens niet verder onderbouwde geruchten ziek zijn geworden. De vooraanstaande Britse functionaris die in 2000 bij de inlichtingendienst werkte vertelde mij toen dat Osama met een paar jaar een natuurlijke dood zou zijn gestorven. Een Palestijns ingenieur vertelde dat Osama als jongeman voor hem had gewerkt op een bouwproject van de familie Bin Laden, en toen 'niet zo veel energie had'. De ingenieur dacht dat Osama leed aan lage bloeddruk. Later, bij de jihad tegen de Russen, zou hij naar verluidt malaria hebben opgelopen en zijn bewonderaars gingen er zonder meer van uit dat hij door de Russische troepen met gas was aangevallen. Eind jaren negentig leunde Osama bij verscheidene interviews op een stok, maar het was nooit duidelijk of hij dacht dat die zijn persoon wat meer ge-

wicht verleende of dat hij gewoon pijn had. Zijn veronderstelde grote kwalen liepen uiteen van een ernstige nierziekte tot arachnodactylie, een vorm van cardiovasculaire en optische degeneratie die het lot is van lange, magere mensen. En als Osama inderdaad het ruige leven leed van de primitieve tribale gebieden van Pakistan en Afghanistan, en voortdurend in beweging moest blijven om arrestatie te ontlopen, twijfelden artsen eraan of hij in dat geval met een ernstige nierkwaal kon overleven. Er waren draagbare dialyseapparaten van nog geen twintig kilo op de markt, maar de artsen redeneerden dat hij ook waterzuiveringsapparatuur en een generator om het te laten draaien nodig zou hebben. Met andere woorden, dat kon alleen worden vervoerd in een terreinwagen of op een ezel. Een Pakistaanse arts die de verhalen over een 'zieke Osama' ontkende, omdat hij Osama in Pakistan had onderzocht tijdens het pak slaag dat de Taliban in november 2001 kregen, vertelde officieren van de FBI en de ISI (die hem een maand lang vasthielden en ondervroegen), dat de Al-Qaedaleider in uitstekende gezondheid verkeerde.[2] Maar gezond of ziek, Osama werd eind 2002 door de CIA levend verklaard. De experts erkenden de authenticiteit van een aantal cassettebandjes van hem of van Zawahiri, omdat die niet van tevoren konden zijn opgenomen. In 2003 verwezen zij naar specifieke recente terroristische aanvallen, hadden het over eigentijdse gebeurtenissen zoals de gevangenneming van Saddam Hoessein en voorspelden dat er nog andere aanslagen zouden volgen. Maar al te vaak was dat ook het geval.

Toch werd uit de toon van zijn verklaringen duidelijk dat Osama zich had neergelegd bij de mogelijkheid dat de Amerikanen hem vroeger of later te pakken zouden krijgen, zoals dat ook het geval was geweest met zoveel van zijn vooraanstaande luitenants. Een Amerikaanse generaal in Afghanistan zei begin 2004 dat Osama's dagen in zijn veronderstelde schuilplaats ergens aan de Afghaans-Pakistaanse grens geteld waren en voorspelde zelfs dat hij tegen het eind van het jaar zou zijn gepakt. Agenten van de veiligheidsdiensten, die in december 2003 nog baadden in de glorie van hun gevangenneming van Saddam Hoessein, werden meteen naar Afghanistan gestuurd; toen ze er aanvankelijk niet in geslaagd waren Osama te grijpen, waren veel officieren teruggetrokken om te worden ingezet bij de inva-

sie van Irak in maart 2003. Luitenant-generaal David W. Barno, de nieuwe commandant van de 12.000 Amerikaanse manschappen en coalitiestrijdkrachten in Afghanistan, zei: 'We hebben een massa aan inlichtingen en we weten zeker dat we Osama en molla Omar dit jaar zullen pakken.'[3] Er even van uitgaande dat die verklaringen waren gebaseerd op meer dan pure snoeverij, suggereerden cynici toch wel dat de vangst van Osama gewoon een kwestie van tijd was. Met het oog op de verkiezingen van 2004 wist president George W. Bush, zo zeiden zij, precies waar Osama zich verborgen hield. Bush zou Osama op tijd vangen voor een 'oktoberverrassing' die de zwevende kiezer zeker over de streep zou trekken. In een paar fantasierijke artikelen werd beweerd dat de Verenigde Staten Osama al hadden en gewoon zaten te wachten op een politiek opportuun moment zijn vangst aan te kondigen. In februari 2004 kwam het Iraanse nieuwsagentschap met een dergelijk verhaal, maar dat werd onmiddellijk door Amerikaanse en Pakistaanse functionarissen tegengesproken.

Het openlijke optimisme van generaal Barno stamde in feite uit enkele intensieve Pakistaanse razzia's die begin 2004 in Zuid-Waziristan en andere tribale gebieden langs de Afghaanse grens ondernomen waren. Die timing viel samen met twee bijna gelukte aanslagen op het leven van Musharraf en met Amerika's stilzwijgende goedkeuring voor de doorzichtige Pakistaanse smoes, toen het land ten slotte verplicht was toe te geven dat het jarenlang ongeoorloofd atoomgeheimen en apparatuur had verkocht aan Iran, Libië en Noord-Korea. Toen Musharraf eind 2003 geconfronteerd werd met Libische documenten waaruit bleek dat het atoomprogramma verband hield met Pakistaanse ontwerpen en materieel, overtuigde hij in een zorgvuldig georkestreerde manoeuvre Abdul Qadeer Khan, de 'vader van de Pakistaanse atoombom', die het er goed van nam, te bekennen dat hij als enige verantwoordelijk was en dat hij had gehandeld uit persoonlijke gewinzucht en de wens islamitische landen te helpen het monopolie van de grootmachten op kernwapens te doorbreken. Evenzogoed kon niet helemaal worden goedgepraat dat Pakistan kennelijk ook nucleaire expertise voor de Noord-Koreaanse Nodongraketten (herdoopt tot Ghauriraketten) had geleverd, wat niet kon worden gerechtvaardigd op islamitische ideologische

gronden. Niettemin kreeg Khan onmiddellijk vergiffenis en eerdere beschuldigingen van zijn vriend, dat de ISI en het leger medeplichtig waren, werden zorgvuldig in de doofpot gestopt. De regering-Bush stond erom bekend verspreiders van massavernietigingswapens uiteindelijk te straffen met een preventieve oorlog – zij had dan ook president Saddam Hoessein in Irak afgezet, toen al een jaar geleden, in de veronderstelling, die niet te verifiëren bleek, dat zijn bewind ze bezat.

De ideologische betrokkenheid van Bush bij de radicale doctrine van 'preventie' – waardoor de Verenigde Staten zich het recht toeeigenden eenzijdig militaire actie te ondernemen zonder groen licht van de Veiligheidsraad – koppelde het bezit van massavernietigingswapens aan de 'wereldwijde oorlog tegen terrorisme'. De regering voerde aan dat Saddam, uit haat jegens de Amerikanen die hij deelde met Al-Qaeda, de vermeende massavernietigingswapens van Irak ter hand zou kunnen stellen aan jihadstrijders. In de herfst van 2002 zei Condoleeza Rice, toen nationaal veiligheidsadviseur, dat de Verenigde Staten niet het risico konden nemen een 'rokend vuurwapen' te laten veranderen in een 'paddestoelwolk', een veelgeciteerde rechtvaardiging om tegen Saddam ten strijde te trekken. De critici hadden aangevoerd dat samenwerking tussen de fanatieke jihadstrijders en het seculiere Irakese bewind waarop zij zo neerkeken, niet erg logisch zou zijn. Zelfs het Witte Huis zag zich verplicht na de invasie van Irak toe te geven dat een sterk verzwakte Saddam op sterven na dood was, en liever loog dan toe te geven dat hij geen massavernietigingswapens bezat. Gezien zijn kwetsbaarheid was Saddam beslist niet van plan een bondgenootschap met jihadstrijders aan te gaan, die nu juist een oorlog met de Verenigde Staten wilden versnellen, terwijl hij hem probeerde te voorkomen.

Vrij snel nadat de Verenigde Staten in maart 2003 Irak waren binnengevallen, begon de bloedige nasleep de regering op te breken en deed haar beseffen dat Amerika onvoldoende troepen en internationale steun had om Noord-Korea te dwingen zijn aantoonbaar verder gevorderde en dreigende programma voor atoomwapens op te geven. Langzaam liet Washington blijken dat het opnieuw de vreemde compromissen zocht die de betrekkingen tussen staten hadden beheerst sinds de vrede van Westfalen in 1648. Zodoende

verkoos president Bush het, zogenaamd omdat hij Osama wilde vangen, om de nucleaire zonden van Pakistan door de vingers te zien. Het Witte Huis begreep dat grondig onderzoek van het Pakistaanse atoomprogramma Musharraf in gevaar zou brengen en de machtige fundamentalistische politieke partijen in de regering, met hun milities die al lang banden met Al-Qaeda onderhielden, alleen maar brutaler zou maken. Net als in Saudi-Arabië werd het meest voor de hand liggende alternatief voor het dubieuze bewind in Pakistan nu juist gevormd door de jihadstrijders die zo lang waren getolereerd.

In feite zette Bush voort wat voorgaande regeringen gedurende twintig jaar hadden gedaan: grotendeels Pakistans vuile atoomgeheimpje negeren. In de jaren tachtig kregen Abdul Qadeer Khan en de Pakistaanse gevestigde orde, dankzij de hoogste prioriteit die de Verenigde Staten toekenden aan het verslaan van de Russen in Afghanistan, de kans hun doelen na te streven en atoomwapens met de daarbij behorende technische systemen te produceren. Tegen de tijd dat Pakistan de eerste atoombom in mei 1998 tot ontploffing bracht, was de Pakistaanse samenleving doortrokken van de gevolgen van deze tolerantie. Opeenvolgende regeringen stimuleerden de opkomst van jihadistische milities (of waren niet in staat die tegen te houden) die bedoeld waren de Pakistaanse politiek in Afghanistan en in de betwiste Indiase staat Kasjmir te bevorderen, waar hun geweld het leger van New Delhi bezighield. Met een aanzienlijk binnenlands politiek risico redde 9/11 mogelijk de Pakistaanse staat van de gevolgen van zijn eigen dwaze tolerantie van Al-Qaeda, door Musharraf te dwingen een draai van 180 graden te maken.

Zulke overwegingen over de Pakistaanse politiek in het verleden en het heden zouden natuurlijk in termen van de Amerikaanse binnenlandse politiek van minder belang worden als Osama zou worden gepakt of uitgeschakeld. Het almaar diepere Irakese moeras zou niet meer elke avond in het televisienieuws zijn. De Verenigde Staten boekten bij het Pakistaanse schandaal van atoomproliferatie hun voordeel, want voor het eerst konden zij redelijkerwijs hopen een veel kwetsbaarder Musharraf te dwingen tot medewerking, ondanks de dreiging van de Pakistaanse jihadstrijders. De Amerikanen zouden jubelen, hoe Osama dan ook uit de circulatie zou worden gehaald, maar Washington moest de mogelijke repercussies in Paki-

stan meewegen, waar logische grenzen waren aan de medewerking van Islamabad. Geen enkele Pakistaanse regering zou het mogelijk overleven als zij Amerikaanse grondtroepen toestemming zou verlenen openlijk binnen Pakistan te opereren. De verhoogde aanwezigheid van FBI- en CIA-agenten veroorzaakte al ongemak.

Behalve het Amerikaanse genoegen een vijand te straffen die zij gelijkstelden met het kwaad zelve, bleef het verre van zeker of de uitschakeling van Osama enige duurzame verademing zou opleveren. (Een dergelijke hoop kwam ook tot uitdrukking toen de Amerikaanse troepen Saddam Hoessein gevangennamen in de buurt van zijn geboortestad Tikrit; het verzet tegen de Amerikaanse bezetting van Irak stortte daardoor niet in, wellicht omdat het niet langer last had van Saddams vreselijke erfgoed en zich kon concentreren op verzet tegen een buitenlandse, en daarenboven ook nog westerse, bezetting.)

Osama was niet van plan zich gemakkelijk te laten pakken. In kringen van jihadstrijders werd voortdurend gesuggereerd dat hij zijn lijfwachten opdracht had gegeven een martelaar van hem te maken en zijn arrestatie niet toe te laten. Hij wilde niet voor het oog van de camera vernederd worden, zoals Saddam bij de medische inspectie op luizen onder de handen van een Amerikaanse militaire arts. Hij wilde zijn dagen niet eindigen als een gekooide gevangene, die in de hoofdstad van zijn vijand werd tentoongesteld. Zelfs Washington zou er waarschijnlijk wel de voorkeur aan hebben gegeven hem eerder dood dan levend te hebben, waardoor het hem voor een Amerikaanse rechtbank moest berechten, hij zijn verhaal zou kunnen doen, en de 1,2 miljard moslims in de wereld zou kunnen inspireren met bravoure. Waar het om ging was de toekomst van zijn mythe en van de beweging waarvoor hij was gaan staan. Afgezien van de mechaniek waardoor zijn legende almaar levend werd gehouden, was Osama erin geslaagd de Verenigde Staten internationaal te isoleren op een manier waarop dat de sovjets in hun gloriedagen nooit was gelukt. Zelfs de regering-Bush moest wel erkennen dat de spierballenpolitiek van na 9/11 en de neiging militair in te grijpen het Amerikaanse prestige in het buitenland zo grondig hadden geschaad dat 'het ons vele jaren van hard en gericht werk' zou gaan kosten om de internationale status van Amerika te herstellen.[4]

Osama's betrokkenheid bij de jihadistische islam bestempelde hem zeker evenzeer tot een aanhanger van een ideologie, als een van een godsdienst. Natuurlijk vroegen islamitische critici zich af of hij de islam wel goed begreep, en trokken zij zijn recht om religieuze edicten uit te vaardigen in twijfel. Maar in hun oorlog tegen het terrorisme hadden de Verenigde Staten, nauwelijks een generatie na hun betrokkenheid bij Vietnam, ook een ideologie gekozen, dit keer tegen 's werelds snelst groeiende religie gekant, in plaats van tegen het 'internationaal communisme'. Bush wilde zeker niet van meet af aan die kant op. Zijn hart had op de juiste plek gezeten. Hij had nooit zijn aanvankelijk gebruik van de term 'kruistocht' herhaald (hoewel de jihadistische propaganda daar maar op bleef hameren). Zelfs na de invasie van Irak probeerde hij de vijf miljoen moslims in Amerika te bereiken door hun religieuze vertegenwoordigers naar het Witte Huis te halen voor een traditionele *iftar*-maaltijd, waarmee de dagelijkse vasten tijdens de heilige maand ramadan afgesloten wordt.

Maar Osama en zelfs vele gematigde moslims moesten daar niets van hebben. Wat zij voortdurend op de Arabische satelliettelevisie zagen, waren helikopters en gevechtsvliegtuigen van Amerikaanse makelij in actie tegen nauwelijks gewapende Palestijnen of Irakezen die tegen een Amerikaans bezettingsleger vochten (dat vaak tactieken van stedelijke oorlogsvoering gebruikte die het van de Israëliërs had geleerd). Osama was inzake de Palestijnse zaak een laatkomer. Maar hij begon de waarde ervan wel te leren, als de enige meest doeltreffende bindende kracht, niet alleen voor Arabieren, maar voor moslims van Marokko tot de Filippijnen. In een groot deel van de wereld werd zowel Osama als Bush gezien als fundamentalist, de ene volledig toegewijd aan een compromisloze jihadistische islam, de ander volledig onderworpen aan zijn onverbeterlijke evangelistisch christelijke aanhangers, die samenspanden met neoconservatieve politici. Velen waren sinds lange tijd vurige ondersteuners van de Israëlische rechtervleugel en diens machtige, invloedrijke vrienden in de Verenigde Staten. Om deze ideologische dovemansdialoog te vervolmaken, gaf geen van beide religieuze protagonisten toe dat zij in feite dezelfde taal spraken en hetzelfde gedrag vertoonden.

Aangezien de strijd tussen 's werelds enige supermacht en de jihad schijnbaar ongelijk was, was die ruwe gelijkenis, zoals zij werd erva-

ren, geen geringe verworvenheid voor Osama, een man die door sommige critici werd gedoodverfd als nihilist. In zijn voordeel waren niet alleen zijn aanzienlijke organisatorische talenten en zijn bewezen capaciteit de Verenigde Staten te treffen. Hij had ook één duidelijk voordeel boven Bush. De president was vaak een onhandige spreker in het openbaar en Osama had een talent voor welsprekendheid in een taal die bekendstond om de schoonheid en de poëzie van de koran. Geen buitenstaander kan de macht en het gevaar van het Arabisch geheel inschatten. Arabieren van een oudere generatie zullen nooit de toespraken vergeten van Gamel Abdel Nasser, die werden uitgezonden door het Caïreense radiostation Voice of the Arabs – en het gevoel van troosteloosheid en vernedering toen zijn krachtige taal zich tegen hem keerde in de Zesdaagse Oorlog van 1967, die door Israël moeiteloos werd gewonnen. Osama's rustige, klassieke Arabisch had een soortgelijke hypnotiserende uitwerking op een jongere generatie, zelfs degenen die op westerse wijze waren opgevoed en die gekluisterd zaten aan Arabische televisiestations, met name Al-Jazeera.

Een paar jaar geleden vroeg ik een jonge Marokkaanse secretaresse die voor Al-Jazeera in Parijs werkte naar haar indrukken van een interview met Osama. Zij zag eruit, sprak en handelde als een wereldwijze, professionele Parisienne. Toch zei zij dat zij zeer in de ban was van zijn woorden, waarvan ze moest toegeven dat ze ze niet allemaal begreep, maar die haar deden denken aan haar ouders en grootouders. Ik denk dat haar reactie genetisch bepaald was. In bijna iedere moslim sluimert de herinnering aan de islamitische glorie in kunst, wetenschap en politiek. Westerse kolonisatie met alle vernedering die daarbij hoorde, westerse opleiding, westers kapitaal, westerse kennis en westerse militaire macht doen alleen maar beter de kloof beseffen tussen een vooraanstaande positie in het verleden en wat tegenwoordig wordt ervaren als dienstbaarheid (de geschiedenis mag dan, althans volgens dat ongelukkige aforisme, dood zijn in het Westen, dat is ze niet in de landen van de islam). Vergeleken met Osama bezat president Bush niet zo'n gave en zijn incidentele pogingen de islam te omschrijven als een grote religie blijven in binnen- en buitenland grotendeels onopgemerkt. Ook speelde hij zijn tegenstander in de kaart. Door met opzet de weinige deskundigen

binnen en buiten de regering die de islam en de islamitische wereld begrepen op een zijspoor te rangeren, toonde het Witte Huis tijdens de lange voorbereidingen tot de invasie van Irak duidelijk zijn onwetendheid – en kreeg er een hoge prijs voor te betalen. Dat was het loon voor de nukken van een op geloof gebaseerde regering.

Het Witte Huis deed vreemd genoeg ook alsof zijn neus bloedde door de vijandige kijk op de islam van de Amerikaanse christelijke fundamentalisten te tolereren. De Amerikanen waren daarmee niet de enigen. De Italiaanse premier Silvio Berlusconi kon ook zo uithalen naar de islam. Toen hij in het midden van de jaren negentig enige tijd secretaris-generaal van de NAVO was, noemde Willy Claes de islam de grootste bedreiging voor de NAVO, in wat critici aan de kaak stelden als een al te simplificerende poging het onlangs ineengestorte communisme te vervangen, als een manier de alliantie scherp te houden. Evangelistische christenen met nauwe banden met het Witte Huis en de presidentiële vleugel van de republikeinse partij schenen soms een wedstrijd te houden in het beledigen van moslims. Dominee Jerry Vines, de voormalige voorzitter van de Zuidelijke Baptisten, de grootste protestantse groepering in Amerika, beweerde dat de profeet Mohammed een 'demonische pedofiel' was. Televisiedominee Jerry Folwell zei: 'Volgens mij was de profeet Mohammed een terrorist', in het programma van CBS *60 Minutes*, waarbij hij hem portretteerde als 'een gewelddadig man, een oorlogszuchtig man'.[5] Zijn collega-televisiedominee, Benny Hinn, beschreef het Arabisch-Israëlisch conflict 'niet als een oorlog tussen Arabieren en joden, maar als een oorlog tussen God en de duivel'. Franklin Graham, de zoon van de evangelist Billy Graham, die de republikeinse conventies van 1996 en 2000 had ingezegend en de inauguratie van president Bush had geleid, deed de islam af als 'een heel boosaardige en slechte godsdienst'.

Paul Weyrich, een invloedrijk conservatief, beschouwde de islam als een 'dreiging' en zei: 'Wij zouden de moslims moeten aansporen weg te gaan' uit de Verenigde Staten, omdat zij 'in dit land een vijfde colonne vormen'.[6] De rechtse columniste Ann Coulter stelde voor om 'hun landen te bezetten, hun leiders te doden en ze tot het christendom te bekeren'. Christelijke fundamentalistische groeperingen gaven uitdrukking aan de hoop missionarissen naar Irak te kunnen

sturen, juist met dat doel. Luitenant-generaal William G. Boykin, alias 'Jerry', een evangelistisch christen die in juni 2003 staatssecretaris voor inlichtingen op Defensie werd, verscheen voor dergelijke congregaties in zijn uniform en zijn legerlaarzen om te laten zien hoezeer hij de islam verachtte. Andere mensen hadden 'hun moraal, hun waarde verloren, maar Amerika is nog steeds een christelijke natie', betoogde hij, en de 'enige manier om de terroristen te verslaan is ze in naam van Jezus aan te pakken'. Hij herinnerde zich een ontmoeting in de jaren negentig met een Somalische krijgsheer die had gezegd: 'Allah zal mij beschermen', waarop de generaal had geantwoord: 'Ik weet dat mijn God groter is dan de uwe.' Er is een opname van hem waarin hij een gemeente voorhoudt dat de oorlog van Bush ging om de joods-christelijke traditie 'tegen een kerel die Satan heet'. In oktober 2003 bracht de *Los Angeles Times* het verhaal van Boykin. Minister van Defensie Donald Rumsfeld en generaal Richard Myers, de voorzitter van de chefs van staven, bagatelliseerden de harde en onvoorzichtige taal van deze oorlogsheld en hij mocht zijn baan houden nadat hij pro forma zijn verontschuldigingen had aangeboden.

Een dergelijke toegeeflijkheid in de trant van 'jongens zijn nu eenmaal jongens' viel de voornaamste achterban van Bush – en de moslimwereld – natuurlijk op. Veel moslims vielen over de opmerkingen van de generaal en de reactie van zijn superieuren, en vonden dat deze de hatelijke uitlatingen van evangelische predikers alleen maar goedpraatten en verergerden. De supermacht haalde enkel zijn schouders op. Toen Mahathir Mohammed, de premier van Maleisië, in oktober 2003 de joden een twijfelachtig compliment maakte door te zeggen dat zij in de wereldpolitiek vochten in een gewichtsklasse boven hun kaliber, brak de hel los in het Westen, met name in de Verenigde Staten.[7] Uit zijn opmerkingen werd duidelijk dat hij met enige tegenzin de joden bewonderde, wie het voor de wind ging, ondanks het feit dat zij in het verleden vervolgd waren door de Europeanen, niet door moslims. Als wij zijn toespraak tot de organisatie van de Islamitische Conferentie, die 56 volkeren vertegenwoordigde en bijeenkwam in zijn eigen hoofdstad Kuala Lumpur, onder de loep leggen, blijkt dat hij zijn geloofsgenoten opriep te doen als de moderne wereld, hun hersenen te gebruiken, vrede te sluiten en een einde te maken aan dat kamikazegedoe.

En toch vonden veel westerlingen zijn woorden maar zozo, gewend als zij waren de nazistische holocaust en de duizendjarige christelijke vervolging van joden onder het tapijt te vegen en hun kritiek op Israëlische excessen in te slikken, uit angst antisemiet te worden genoemd. 'Van de twaalf miljoen joden die er voor de oorlog waren hebben de Europeanen er zes miljoen afgemaakt, maar tegenwoordig zijn de joden de baas, zij het per gevolmachtigde,' hield de premier zijn geboeide gehoor voor. 'Zij laten anderen voor zich vechten en sterven.' 'Wij hebben te maken met een volk dat kan denken,' zei hij. 'Zij hebben tweeduizend jaar van pogroms overleefd, niet door terug te slaan maar door na te denken. Zij hebben het socialisme, het communisme, de mensenrechten en de democratie uitgevonden en met succes bevorderd, zodat hun vervolging wel verkeerd moest lijken. [...] Nu hebben zij macht over de machtigste landen en zij, die kleine gemeenschap, zijn een wereldmacht geworden.' Zijn opmerkingen klonken ongemakkelijk in westerse oren, maar toch was Mohammed geen jihadstrijder en dat had hij ook bewezen door de islamitische extremisten in zijn land keihard aan te pakken. Voor hem was de Palestijnse zaak 'helemaal niet religieus, alleen maar territoriaal. Neem iemand zijn land af, en hij zal erom vechten.'[8]

Toen Bush diezelfde maand Indonesië bezocht, leek hij oprecht verward door de vraagtekens die bij zijn motieven werden gezet tijdens een urenlange vergadering met gematigde islamitische leiders op het eiland Bali. Hij vroeg zijn staf: 'Geloven zij echt dat wij denken dat alle moslims terroristen zijn?' Uit zijn verrassing bleek de besloten wereld van de presidentiële reizen sinds 11 september, alsmede een kwalijke neiging om niet veel verder te gaan dan zijn dagelijkse inlichtingenrapport van één pagina. Bush en zijn equipe leken niet bereid de wrok te begrijpen die in het buitenland werd gewekt door de Amerikaanse politiek en de intolerante woorden van hun christelijk fundamentalistische vriendjes thuis. Hun instelling weerspiegelde die van veel doorsnee Amerikanen die ondanks 9/11 niets wilden weten van de oorzaken van de woede van de jihadstrijders en de redenen waarom zo veel gematigde moslims stilzwijgend hun gewelddadigheid goedkeurden.

'Zij haten ons om wat wij zijn' was een begrijpelijke Amerikaanse emotionele reactie, onmiddellijk na de aanslagen van 11 september, maar zij was oppervlakkig. De regering is nooit veel verder gegaan dan die simplistische mantra. Bush en zijn collega's insinueerden herhaaldelijk dat het Irak van Saddam Hoessein bereid was massavernietigingswapens aan Al-Qaeda te leveren. Sterker, uit opiniepeilingen bleek dat dergelijke onbewezen beweringen het doorslaggevende argument voor de doorsnee Amerikaan vormden om hun oorlog te rechtvaardigen om het bewind in Bagdad omver te werpen. Er kwam ook weinig zelfonderzoek of moeite aan te pas om de Amerikanen duidelijk te maken hoe en waarom de Amerikaanse politiek jegens de islamitische wereld zo'n grondige verwerping tot gevolg had. De visie van de regering was dat er een aanval was gepleegd op Amerikaans grondgebied, en dat dat op zich een ongelimiteerde oorlog tegen het terrorisme rechtvaardigde. Achter zijn compromisloze standpunt stak het geloof van de neoconservatieven dat de Amerikaanse supermacht de regels kon voorschrijven en de moslims met hun ondemocratische regimes kon laten dansen naar het pijpen van Washington.

Toen Bush in november 2003 naar Londen ging, gaf hij in een goed doordachte toespraak gericht tot het Midden-Oosten hoog op over de waarden van de democratie, zette de voormalige regeringen in de hoek omdat zij idealen hadden geofferd aan opportunisme en zwoer dat het afgelopen was met dergelijke vernederende vertekeningen. De Levantijnen waren weinig overtuigd. Zij wisten dat Washington nog steeds steunde op autocratische regimes in de regio om stabiliteit te handhaven, ook al uitte Bush gematigde kritiek op belangrijke bondgenoten als Egypte en Saudi-Arabië, bij die gelegenheid met name genoemd. Terwijl de oorlog in Irak zich voortsleepte, kwijnde het geloof van de moslims in de capaciteit van de regering om haar belofte ook na te komen weg. Dat ook de democratie haar beperkingen kende werd duidelijk door de politiek van de regering in Irak. De bezettingsmacht weigerde de sjiitische eis van ongetrapte verkiezingen in te willigen voordat zij formeel de soevereiniteit overdroeg op 30 juni 2004, uit angst dat de sjiitische meerderheid een islamitische republiek zou instellen.

Dat waren lessen die geleerd waren uit verkiezingen in de stijl van

'één man, één stem, één keer', waardoor de Iraanse islamitische republiek het licht zag. De Amerikaanse tolerantie jegens ondemocratische regimes werd eigenlijk alleen maar ruimer. De Verenigde Staten verhoogden de samenwerking met inlichtingendiensten van hun hechte traditionele bondgenoten en wendden zich voor het eerst tot andere – zoals Algerije en Tunesië – die zij tot dan toe op afstand hadden gehouden vanwege hun dubieuze praktijken op het gebied van mensen- en burgerrechten. Realisten voerden aan dat dat nu eenmaal noodzakelijk was in het kader van de oorlog tegen het terrorisme.[9]

Washington behandelde deze tegenstrijdigheden als iets wat wel kon worden opgelost door reclametechnieken en psychologisch oorlogvoeren. Het schiep voor het Midden-Oosten een nieuw radiostation – en later ook een televisiestation – dat bedoeld was om de boodschap aan moslims duidelijk te maken. Wat vooral werd uitgezonden waren popmuziek en trendy programma's, die de Amerikaanse levenswijze verheerlijkten. Het toverwoord was verpakking. Er werd bepaald niet veel gedaan aan een kritische kijk op de band tussen Saddams Irak en Al-Qaeda. Het neoconservatieve credo, opgedirkt met een wilsoniaanse verheerlijking van verkiezingen en democratie, liet geen twijfel toe. Opvallend afwezig bij de meeste doorsnee Amerikaanse discussie over terrorisme was de centrale rol die Israël speelde bij de kijk van de meeste moslims op het probleem. Zelfs veel moslims die blij waren met de val van Saddam waren ervan overtuigd dat de oorlog tegen zijn bewind ook bedoeld was om controle te krijgen over Bagdadse aardolie en verzwakking van de meest uitgesproken criticus van Israël in de Arabische wereld.

Dergelijke verdenkingen maakten het traditionele gevoel van ongemak er natuurlijk niet beter op. Het grootste deel van de twintigste eeuw had het Palestijnse probleem het toch al aanwezige gevoel bij moslims van onrecht en vernedering gevoed, dat was gegroeid uit voortdurende nederlagen tegen het expansionistische Israël en het geld, de wapens en de diplomatieke steun van het Westen, met name de Verenigde Staten, die aan dat land werden verleend. Palestina was al heel lang de toetssteen geworden voor islamitisch verval en dat werd heel duidelijk door de mislukte pogingen tot verwestering, te beginnen met de campagne van Napoleon in Egypte met in de ogen

van jihadstrijders, zo niet van alle moslims, een hoogtepunt met de afschaffing van het kalifaat door Atatürk. Jaren daarvoor had een Israëlische regeringswoordvoerder die het niet eens was met mijn manier van verslag geven over het Midden-Oosten mij duidelijk gemaakt dat Israël zich 'nergens zorgen over hoefde te maken zolang de Amerikanen liever de bijbel lazen dan de koran'. Osama's luitenant, Ayman al-Zawahiri, zette die logica op haar kop.

In een boek getiteld *Ridders onder de banier van de Profeet*, na de val van de Taliban in 2001 als feuilleton in een Saudische krant verschenen, voerde Zawahiri aan dat Palestina jaar in jaar uit de beste rekruteringsagent was gebleken voor jihadstrijders. In de dagen van Nasser straalde zijn krachtige radiostation Voice of the Arabs de boodschap van Caïro uit tot het kleinste dorp in de Arabische wereld. Maar de impact van de stem van de Arabieren was niets vergeleken met het rechtstreekse videoverslag van het geweld dat werd uitgezonden vanuit de door Israël bezette westelijke Jordaanoever en Gaza of Irak, door Al-Jazeera en de rivaliserende satelliettelevisiestations, gevestigd in Abu Dhabi en Dubai. Als Osama, Zawahiri en andere Al-Qaedaleiders de Amerikanen doodverfden als kruisvaarders, was dit natuurlijk vanuit historisch oogpunt inaccuraat, omdat de kruistochten een Europese onderneming waren die eeuwen voordat Columbus Amerika had ontdekt al had plaatsgegrepen. Maar islamitische kijkers hadden Al-Qaeda's veroordeling van de Amerikaanse 'kruisvaarders' en 'zionisten' al lang overgenomen. Het waren codewoorden, emotionele knoppen waarop kon worden gedrukt.

Al-Qaeda en andere jihadstrijders hadden in het Irak van voor de inval niet veel volgelingen, die bleven beperkt tot de Koerdische bufferzone langs de noordelijke delen van de Iraans-Irakese grens, waar Teheran ze beschouwde als een doeltreffende manier om de Koerdische nationalisten verdeeld te houden. Maar het Irak van na Saddam bleek een nieuw slagveld voor jihadstrijders en trok vrijwilligers die stonden te popelen om de Verenigde Staten dwars te gaan zitten en hun plannen voor de regio te ondermijnen. Zelfs vóór de Amerikaanse invasie hadden Osama en Zawahiri jihadstrijders opgeroepen verzet te bieden, niet in naam van verdediging van het be-

wind van Saddam (wiens seculiere politiek zij als ketterij beschouwden), maar om Bagdad te beschermen als zetel van het kalifaat dat door de binnenvallende Mongolen in 1258 was uitgeschakeld. In een van de grootste ironische aspecten van de door Bush gewilde oorlog tegen Irak kregen de Verenigde Staten, niet in staat een vooroorlogs verband tussen Al-Qaeda en Saddam te bewijzen, binnen enkele maanden na zijn afzetting te maken met een groeiende reeks kamikazeaanslagen, die duidelijk het stempel droegen van de jihadstrijders en hun bereidheid zich op te offeren. Westerse inlichtingenofficieren telden honderden vrijwilligers die werden gerekruteerd in Europa en Irak infiltreerden vanuit de buurlanden Iran, Jordanië, Saudi-Arabië, Syrië, Koeweit en Turkije. Voor sommige van deze staten waren de jihadstrijders een instrument om de Amerikanen af te matten, terwijl zij de spanningen onder de Irakese Koerden, de soennieten en de sjiitische Arabieren alleen maar aanscherpten.

Enkelen van de rekruten die vanuit Europa werden gestuurd waren verbonden aan Ansar al-Islam, een hoofdzakelijk Koerdische, jihadistische groepering, die zich in 2001 langs de Iraans-Irakese grens had gevestigd. Op dat moment waren zij geografisch afhankelijk van Iran voor toegang en bevoorrading. Hun aanvankelijke missie was het de Irakese Koerden moeilijk maken, die toen een autonome enclave beheersten dankzij de beschermende paraplu die Washington en Londen sinds 1991 hadden opgehouden. In haar pogingen de Amerikanen zover te krijgen dat zij ten strijde trokken tegen Saddam, had de regering-Bush enorm haar best gedaan, zij het vergeefs, overtuigend bewijs boven water te krijgen voor een verband tussen Saddam en Al-Ansar. Enkele kaderleden van Al-Ansar waren opgeleid in Al-Qaedakampen in Afghanistan. Maar op z'n best hadden zij en Saddam een gemeenschappelijke vijand, namelijk de Koerdische nationalisten. Saddam vreesde dat elke samenwerking met hen hem in een oorlog met de Verenigde Staten zou storten, die hij tot elke prijs probeerde te voorkomen. Als onderdeel van hun oorlog tegen Irak bombardeerden de Verenigde Staten in 2003 op massale wijze de stellingen van Al-Ansar, waarbij honderden jihadstrijders omkwamen. Anderen ontsnapten over de nabijgelegen grens, Iran in.

Ondanks het pak slaag dat zij gekregen hadden, werden de overle-

venden van Al-Ansar binnen enkele maanden alweer gesignaleerd, toen zij vanuit Iran Irak infiltreerden. Al-Ansar en de hogere kaderleden van Al-Qaeda in Iran vormden een mogelijke pasmunt voor Teheran, dat wel geïnteresseerd was in de ruim drieduizend gewapende leden van de volksmoedjahedien, de Iraanse antimolla-organisatie die door Saddam werd gesteund en gestationeerd was aan de Iraans-Irakese grens. Die organisatie stond al jaren op de lijst van het ministerie van Buitenlandse Zaken als een terroristische. Maar de neoconservatieven in de regering speelden met het idee deze strijdkracht tegen Teheran in te zetten. Zij gaven de organisatie een speciale status in de maanden na de oorlog, ondanks de officiële doctrine van Washington die weigerde onderscheid te maken tussen 'goede' en 'slechte' terroristen, en met name de Palestijnse Islamitische Jihad en Hamas op de lijst had staan, hoewel zij nooit Amerikaanse doelen of hun belangen hadden aangevallen.

Deze jihadstrijders, zij het een betrekkelijk kleine strijdmacht, hadden hun nut. Slechts weinig Irakese soennieten die zich verzetten tegen de Amerikaanse bezetting waren bereid zelfmoord te plegen. In augustus 2003 begonnen dergelijke aanslagen echter toch, en de bewezen bereidheid van Al-Ansar om de levens van zijn leden op te offeren, wees op zijn betrokkenheid bij dodelijke autobommen bij diverse westerse contingenten, het hoofdkwartier van de Verenigde Naties in Bagdad en vooraanstaande sjiitische religieuze leiders in An-Najaf en An-Nasiriyah. Ironisch genoeg schoven de jihadstrijders van Al-Ansar, van wie velen buitenlandse Arabieren waren, hun lang gekoesterde afkeer van Saddam en zijn seculiere bewind terzijde en begonnen samen te werken met fanatieke Irakese soennieten, die hem trouw waren gebleven. Zo liep de Amerikaanse invasie om Saddam af te zetten uit op de creatie van die dodelijke realiteit die de regering maanden daarvoor, in wat overdreven toespelingen leken, had geschilderd om te rechtvaardigen dat zij de oorlog tegen het terrorisme uitbreidde tot Irak.

Tot verlegenheid van het Witte Huis maakte Richard A. Clarke, een hoge baas bij de terrorismebestrijding, met een lange staat van dienst tijdens drie regeringen, dat punt pijnlijk duidelijk door op 24 maart 2004 te getuigen voor de onafhankelijke commissie die 9/11

onderzocht. Hij had in oktober 2002 ontslag genomen, als reden aangevoerd dat Bush meer geïnteresseerd was in het omverwerpen van het regime van Saddam dan in het voortzetten van de oorlog tegen Al-Qaeda. 'De reden waarom ik zo veel kritiek heb op de president van de Verenigde Staten is dat hij door Irak binnen te vallen, de oorlog tegen het terrorisme ernstig geschaad heeft.'[10]

Een Al-Qaedakoerier, de Pakistaan Mohammed Ghul, werd medio januari 2004 door Koerdische strijdkrachten gevangengenomen bij de Iraanse grens, met een cd bij zich, waarop een brief stond van zeventien velletjes die zou zijn geschreven door Abu Musab Zarqawi. Naar verluidt werd in de brief aan Al-Qaeda toestemming gevraagd voor aanslagen op sjiieten, in de hoop vijandelijkheden te ontketenen tegen 's lands soennieten, en Irak in een volslagen burgeroorlog te dompelen voordat de Amerikanen hun aanwezigheid konden verankeren door formeel de soevereiniteit op 30 juni 2004 over te dragen. Zarqawi, een Jordaniër van Palestijnse afkomst, was herhaaldelijk ter sprake gekomen bij regeringsfunctionarissen (onder wie de minister van Buitenlandse Zaken Colin Powell in zijn toespraak op 5 februari 2003 voor de Veiligheidsraad), als een vennoot van Al-Qaeda die medische behandeling had gekregen in Bagdad na de Afghaanse gevechten in 2001. Er werd geen bewijs aangevoerd om die insinuatie te staven, die de sterkste claim van de regering vormde voor samenwerking tussen Al-Qaeda en Saddam. Hoe het ook zij, nog geen maand nadat de brief was uitgelekt, kwamen er in Irak ruim 150 sjiieten om op Ashura, een grote sjiitische feestdag, bij gecoördineerde kamikaze-aanslagen.

De Fransen waarschuwen tegen het gevaar van 'de toekomst tarten'. Het is nog te vroeg een definitieve balans op te maken van Osama en de jihadistische islam. Waarschijnlijk heeft hij de Amerikaanse samenleving meer veranderd dan welke buitenlander in de huidige tijd ook. Amerikanen zijn op hun qui-vive, soms bijna paranoïde. De Amerikaanse Patriot Act en de beperkingen daarin van burgerlijke vrijheden, vijandige houdingen jegens verdachte immigranten van wie velen na 11 september lange tijd geïsoleerd werden gehouden, en een algemene publieke obsessie voor veiligheid in een samenleving die er prat op was gegaan de meest open ter wereld te zijn – dat allemaal is veroorzaakt door Osama.

Wat het terrorisme zelf betreft, tot 11 maart 2004 was het verleidelijk om te denken dat volhardend internationaal politiewerk, een betere samenwerking tussen de diverse inlichtingendiensten en wat geluk het jihadistisch terrorisme zouden beperken tot gemakkelijke doelen in delen van de wereld die niet echt in het werkelijke machtscentrum lagen. Dat kan harteloos en etnocentrisch klinken. De Koude Oorlog, die een halve eeuw duurde, werd uitgevochten in tientallen perifere conflicten en betrof vrijwel nooit daadwerkelijke gevechten tussen de Sovjet-Unie, de Verenigde Staten en de Europese NAVO-bondgenoten.

Op donderdag 11 maart 2004 ontploften tijdens het spitsuur in Madrid dertien bommen in vier forenzentreinen, waardoor 191 mensen omkwamen en er bijna duizend gewond raakten. Waren de bommen slechts een minuut of daaromtrent later ontploft, berekenden de experts, dan zou het glazen dak van het grote station Atocha waarschijnlijk zijn ingestort, waardoor er nog veel meer slachtoffers te betreuren waren geweest. De operatie was schrander en symbolisch getimed – op de 911de dag na de aanslagen in Amerika, net drie dagen voor de parlementsverkiezingen in Spanje. Premier José María Aznar probeerde aanvankelijk de ETA de schuld te geven, de Baskische separatistische terroristen die erg lang zijn eigen zwarte schaap waren geweest. Maar binnen enkele uren werden de veelzeggende sporen van jihadistisch handwerk zichtbaar – een communiqué aan een Arabischtalige krant in Londen dat de verantwoordelijkheid opeiste, en de ontdekking van een bestelwagen met een ontstekingsmechanisme en een cassette met koranverzen bij een station in een buitenwijk, waarvandaan twee van de treinen waren vertrokken.

De tactiek van Aznar keerde zich tegen hem. Hij had een reputatie van streng optreden en dat had zijn partij kunnen helpen, als het niet duidelijk was geweest dat hij probeerde de ETA de schuld te geven. Woedende menigten stroomden samen voor het hoofdkwartier van de Partido Popular van Aznar, om te protesteren tegen wat men zag als een poging de verkiezingen te beïnvloeden. De kiezers kwamen in veel groteren getale dan verwacht naar de stembus. De tot dan toe zwakkere socialisten boekten een verrassende winst bij de verkiezingen, waardoor hun kandidaat voor het premierschap, José Luis Rodríguez Zapatero, kon aankondigen dat hij zijn al lang geleden

gedane belofte zou nakomen, om de 1300 Spaanse manschappen uit Irak terug te trekken, tenzij, daar kwam het op neer, de Verenigde Staten in Bagdad het bewind overdroegen aan de Verenigde Naties. Hij liet er geen twijfel over bestaan dat hij Aznars koppige betrokkenheid bij Amerika's 'fiasco' van een oorlog in Irak afkeurde, met bijna 90 procent van de Spanjaarden die daar sowieso tegen waren. Aznar, die de maanden daarvoor zichzelf in interviews almaar in de hoogte had gestoken, sloeg een flater, omdat hij zich had verbonden met president Bush in de kwestie Irak, en leek een boef omdat hij de onderdrukking van de ETA voorstond, waarbij hij de vijandelijke acties van het fundamentalistische terrorisme had genegeerd en een poging had gedaan de aanslagen van 11 maart te manipuleren ten gunste van zijn eigen partij.[11] In een boodschap van de zelf uitgeroepen militaire zegsman van Al-Qaeda in Europa stond: 'U houdt van het leven en wij houden van de dood', een weinig subtiele variant op de oude falangistische kreet 'Viva la muerte!' 'De aanslagen waren een reactie op uw samenwerking met de crimineel Bush en zijn bondgenoten,' vervolgde de boodschap, 'met name in Irak en Afghanistan.'

De Amerikaanse neoconservatieven vielen over wat zij beschouwden als een poging van Zapatero de jihadstrijders tegemoet te komen, bewerend dat hij bakzeil haalde door te dreigen zich uit Irak terug te trekken. Wat het Witte Huis werkelijk dwarszat, was de eerste bres in de rangen van de coalitie. De Spaanse houding zou vervelende vragen voor Bush ten gevolge hebben, enkele maanden voor de Amerikaanse presidentsverkiezingen. De Britse premier Tony Blair, die het standpunt van zijn publiek ook had genegeerd ten aanzien van deelname aan het Irakese avontuur, werd verder verzwakt. Zuid-Korea weigerde abrupt zijn troepencontingenten rond Mosul te stationeren, dat als veel te gevaarlijk werd beschouwd. Medio april verkondigde Zapatero dat de Spaanse troepen in een tijdsbestek van zes weken zouden worden teruggetrokken, en de veel kleinere contingenten uit Honduras en de Dominicaanse Republiek, die onder Spaans commando stonden, volgden hun voorbeeld. Plotseling leken Bush' inspanningen om met nieuwe bondgenoten in Irak samen te werken ernstig op de tocht te staan.

Maar voor specialisten in de terrorismebestrijding lag de werkelij-

ke les elders. Voor de eerste keer hadden jihadstrijders toegeslagen in West-Europa. De keuze van Spanje was geen volslagen verrassing. Spanje had eind 2001 een grote Al-Qaedacel opgerold, die had gediend als ontmoetingsplek voor Mohammed Atta en Ramzi bin al-Shibh, om de laatste details te regelen voor de operatie van 9/11 in de zomer daaraan voorafgaande. Al-Qaeda had recentelijk Madrid gewaarschuwd voor de gevolgen van het stationeren van troepen in Irak. En het had ook duidelijk gemaakt dat voor de jihadstrijders Spanje legitiem deel bleef uitmaken van Dar al-Islam, het islamitisch huis, al was het dan vijf eeuwen geleden dat de katholieke monarchie in 1492 de laatste moor uit Al-Andalus, het huidige Andalusië, had verdreven en daarmee een eind gemaakt aan bijna acht eeuwen islamitische overheersing.

Even onheilspellend was de werkwijze van de terroristen. Voor het eerst was het ze gelukt simultane aanslagen uit te voeren, het kenmerk van Al-Qaeda, zonder daarbij een kamikaze in te zetten. Dankzij een omgebouwd ontstekingsmechanisme in een gsm, aangetroffen in een niet geëxplodeerde rugzak aan boord van een van de forenzentreinen, konden onderzoekers al heel snel een Marokkaanse immigrant, Jamal Zougam, afkomstig uit Tanger, arresteren. Hij was vlak na 9/11 al eens aan de tand gevoeld, voornamelijk op verzoek van de Fransen, die hem sinds 2001 in de gaten hielden, maar wegens gebrek aan bewijs was hij weer vrijgelaten. Zougam was een gsm-winkeltje begonnen in een grotendeels door immigranten bewoonde wijk in Madrid.

De Marokkaanse politie ontdekte al snel dat Zougam het jaar daarvoor in Tanger was geweest, waar hij een ontmoeting had gehad met een bekende jihadveteraan, Abdelaziz Benyaich, bij wie thuis een prototype gsm-ontstekingsmechanisme werd gevonden. Een broer van Benyaich was na de terroristische aanslagen in mei 2003 in Casablanca al gearresteerd. Wat de onderzoekers opviel, was de technische vooruitgang die geboekt was tussen de vrij primitieve operatie in Casablanca en de geraffineerde aanslagen in Madrid. Een dergelijke politionele samenwerking na de feiten had tot gevolg dat het gebrek aan samenwerking tussen de inlichtingendiensten in Europa sinds 9/11 pijnlijk duidelijk werd. Daarbij hadden bureaucratische en nationale rivaliteiten een rol gespeeld, zoals dat ook ge-

beurde bij de terrorismebestrijding in de Verenigde Staten. De veiligheidsfunctionarissen van de Europese Unie belegden een urgente bijeenkomst om hun procedures aan te scherpen en besloten zelfs een hoge ome voor terrorismebestrijding te benoemen. Wat onduidelijk bleef was of de operatie in Madrid geleid was door Al-Qaeda, of het werk van plaatselijke fundamentalisten die ofwel waren aangezet tot de actie ofwel hadden besloten haar op eigen houtje uit te voeren, nu Osama voortvluchtig was. Rechter Bruguière definieerde subtiel het westerse dilemma toen hij de fundamentalistische dreiging vergeleek met een constant muterend aids-virus.

Maar hoe het ook zij, het is een illusie te denken dat de maatregelen van de Europese Unie of zelfs de draconische regelgeving van de Verenigde Staten het terrorisme een halt zullen toeroepen. Terrorisme heeft altijd deel uitgemaakt van de wereld en er is geen reden om te denken dat het van het oppervlak van de aarde zal verdwijnen, evenmin als armoede, ziekte of het kwaad dat zal doen. Andere eigentijdse democratische samenlevingen hebben geleerd met terrorisme te leven, zonder dat de levens van hun burgers volslagen op hun kop worden gezet. Waar de Amerikanen vastbesloten leken om een eind te maken aan het terrorisme, leken de Europeanen te berusten in laveren en schipperen. Dat heeft niets te maken met berusting of toegeven, wat de neoconservatieven met hun krantenvriendjes in de Verenigde Staten ook zeggen en schrijven. Engeland heeft dertig jaar bomaanslagen van de IRA en moordaanslagen moeten dulden voordat het een subtiel, zij het nog steeds kwetsbaar, politiek compromis in Noord-Ierland voor elkaar kreeg. Duitsland en Italië, allebei samenlevingen van dubieuze politieke legitimiteit, vanwege hun fascistische verleden voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog, overleefden radicaal links geweld in de jaren zeventig en tachtig. Zoveel is duidelijk: de Amerikanen verloren met 9/11 hun unieke gevoel van onkwetsbaarheid, voor het eerst sinds de Britten het Witte Huis in 1814 deden afbranden (of toen het de Japanners in de Tweede Wereldoorlog lukte een paar ballonbommen boven de westkust te droppen).

Maar Amerikanen zijn veerkrachtig en mettertijd zullen zij wel gaan begrijpen dat andere prioriteiten de volle aandacht moeten

krijgen. Tenslotte zijn er nog een heleboel andere problemen die aandacht en fondsen vergen. Het zou niet gek zijn als de Amerikanen zich dat inderdaad zouden gaan realiseren en als de jihadstrijders en hun terrorisme beperkt bleven tot de periferie. Daarvoor hoeven we maar enkele jaren terug. Dankzij 9/11 en decennia verwaarlozing die daaraan vooraf waren gegaan, had het jihadistisch terrorisme een brede ambitie gekregen. Osama en zijn volgelingen dwingen hun terroristische activiteit naar elders te verleggen, bijvoorbeeld de derde wereld, zou aantoonbaar een eerste stap zijn bij de vermindering van hun invloed alom. Het terrorisme groeit op de mest van de publiciteit en de bewezen capaciteit om niet slechts westerse belangen te schaden, maar doelwitten in het Westen zelf, oefent grote aantrekkingskracht uit op boze jonge moslims. Dus, zou het kamikazes niet lukken andere 'spectaculaire acties' tegen de Verenigde Staten of een ander groot westers land op te zetten, dan zou de aantrekkingskracht van de jihad vanzelf gaan tanen.

Een wat slimmere politiek in de omgang met de islamitische wereld is essentieel om terrorisme de kop in te drukken, te beginnen met Palestina, maar met inbegrip van Kasjmir en Tsjetsjenië, twee haarden die veel te lang hebben mogen doorsmeulen. Nogmaals, de Verenigde Staten moeten begrijpen dat zij de rekening gepresenteerd krijgen als zij zich onttrekken aan hun verantwoordelijkheden. De onafgemaakte oorlog en de niet gerealiseerde vrede in Afghanistan zijn een aanfluiting in de ogen van de wereld en met name in die van de Verenigde Staten zelf, die twee keer in tien jaar tijd de puinhoop die zij zelf hadden veroorzaakt de rug toekeerden, ondanks uitgebreid bewijs van de vreselijke lessen die uit een dergelijke nalatigheid voortkwamen. Na 9/11 moet het duidelijk zijn dat het niet langer acceptabel is verafgelegen bufferstaten maar gewoonweg te vergeten.

Ik weet niet helemaal zeker of ik het wel eens ben met enkele experts in de Arabische wereld die schatten dat ongeveer 70 procent van het islamitische anti-Amerikanisme (en geweld) zou verdwijnen als Washington maar zou helpen een levensvatbare Palestijnse staat naast Israël te creëren, zoals Bush in 2002 heeft beloofd. Niettemin, hoe hoog het percentage dan ook is, de Palestijnse kwestie blijft de grootste twistappel bij de islamitisch-Amerikaanse betrekkingen en

een voedingsbodem voor jihadistisch terrorisme. Dat is een zo ingesleten idee, dat het serieus en lange tijd op de proef moest worden gesteld. Ondanks de incidentele retorica en dito diplomatieke activiteit heeft de regering-Bush geen duidelijke tekenen gegeven hiertoe bereid te zijn. Vice-president Dick Cheney heeft bij zijn bezoek aan het Midden-Oosten in de winter van 2002 zelfs meer dan duidelijk laten blijken dat hij het eens is met de systematische ontmanteling van de net opgezette Palestijnse instellingen door premier Ariel Sharon. Uit de onuitgesproken overeenkomst bleek dat de Palestijnen lang genoeg konden worden genegeerd zodat de Verenigde Staten de oorlog tegen Irak konden voeren en hen – en andere Arabieren – een regeling konden opdringen in overeenstemming met de gemeenschappelijke Amerikaanse en Israëlische belangen.

Uit de nasleep van de invasie in Irak bleek dat een dergelijke gedachtegang gebakken lucht was, waardoor de neoconservatieven in diskrediet zijn geraakt, omdat zij vrijwel niets wisten over Irak of de Arabische wereld in het algemeen, en deskundigen die het nut van de oorlog durfden te betwijfelen terzijde schoven. Het is duidelijk dat zowel Israëliërs als Palestijnen herhaaldelijk hebben laten zien niet in staat te zijn een uitweg te vinden voor hun in toenemende mate vervelende gemeenschappelijke geschiedenis. Uit Palestijnse kamikazeaanslagen op Israëlische doelen blijkt niet alleen de frustratie van de zwakkelingen wier land wordt gekoloniseerd. Zij verraden ook een gevaarlijk gebrek aan redelijkheid, omdat hun doelen niet langer beperkt blijven tot duidelijk legitieme militaire – zoals Israëlische soldaten en gewapende kolonisten in gebieden die Israël na de Arabisch-Israëlische oorlog van 1967 heeft bezet gehouden – maar nu ook burgers betreffen die in de joodse staat met zijn internationaal erkende grenzen leven. Israëls eigen gebruik van geweld (vaak met in Amerika gebouwde en door Amerika geschonken vliegtuigen en helikopters) is net zo fnuikend. Een groot deel van de wereld vindt dat de eer van Amerika bezoedeld is doordat het niet in staat is geweest de Israëlische protégé een toontje lager te laten zingen. Als de Verenigde Staten beschouwd worden als medeplichtig aan vrijwel elk Israëlisch exces, dan vrees ik dat dat ook contraproductief zal zijn voor Israël, verwoestend voor de Palestijnen en haaks staand op de beweerde Amerikaanse belangen bij een meer open en minder kwaadaardig Midden-Oosten.[12]

Bij het schrijven van dit boek is het nog niet zo wijs om meer te doen dan speculeren over blijvende repercussies van de invasie door de regering-Bush van Irak, waarschijnlijk het meest onbezonnen politieke avontuur in het Midden-Oosten, waar het de Verenigde Staten bijna driekwart eeuw op een of andere manier (zij het met groeiende moeilijkheden) gelukt is Israël te beschermen en de Arabieren die het grootste deel van de aardolie in de Perzische Golf beheren zoet te houden. Het is niet onmogelijk dat de Amerikanen mettertijd vanzelf lessen zullen leren over de gevaren van een al te brede overheersing. Slechts een wereldmacht met zo veel zelfvertrouwen dat het aan arrogantie grenst en zo nauw vereenzelvigd met de Israëlische tegenstander van de moslims, zou zo onvoorzichtig zijn een Arabisch land binnen te vallen dat zo centraal gelegen en zo rijk aan aardolie is.

De oorlog van Bush was een kosmische gok. Het is gewettigd zich het hoofd te breken over de vraag of het prachtige doel, een open democratische samenleving stichten in de islamitische wereld, niet een te zware taak zal blijken voor een supermacht die onderhevig is aan eigen, regelmatige verkiezingen en een electoraat dat de wenkbrauwen zal gaan fronsen bij de kosten in bloed en geld. De notie dat een radicale politieke islam (als in tegenstelling tot jihadistisch geweld) al minstens tien jaar aan het afnemen is, is sinds 11 september op de een of andere manier op de achtergrond geraakt. Maar deze oorlog kan dat doen omslaan. Ongetwijfeld doen Osama en de jihadstrijders die hij heeft geïnspireerd hun uiterste best de Verenigde Staten in Irak te vernederen, in de hoop dat tegenslag daar ze zal helpen in Saudi-Arabië en elders in de islamitische wereld de macht te grijpen. De verrassing die Osama heeft veroorzaakt doordat jihadstrijders de hand hebben gehad in het veranderen van Irak in een slagveld voor de geest en de rijkdom van het Midden-Oosten, is niet van geringe betekenis. Maar het was een schot voor open doel, mogelijk gemaakt door de regering-Bush. Hoe het ook zij, de glimlach van de Kollumer Kat zal ons nog wel een poosje bijblijven.

Noten

WOORD VOORAF

1 *Le Soir*, Brussel, 30 september 2003.

LUIS IN ÉEN OLIFANTSOOR

1 *Washington Post*, 15 april 2002. Zeven maanden na 9/11 zond Al-Jazeera, het onafhankelijke satellietnetwerk dat gestationeerd is in Qatar en door miljoenen Arabieren wordt bekeken, vaak eerder dan hun eigen maar dikwijls gecensureerde nationale zenders, een video uit die een Saudische kaper, Ahmad Alghamdi, toonde, waarin die in een 'laatste wilsbeschikking' in maart 2001 aankondigde dat hij wist dat zijn komend martelaarschap – oftewel zelfmoord – zou zijn bij een inzet tegen een doel in de Verenigde Staten. 'Het wordt hoog tijd dat we de Amerikanen in eigen land gaan treffen,' zei hij. De nieuwsredacteur van Al-Jazeera, Ibrahim Hilal, merkte op: 'Deze band maakt een eind aan alle twijfels. Dit is het ultieme bewijs dat Al-Qaeda erachter zat.'

2 *New York Times*, 19 april 2002. Paul Bucherer, een Zwitserse autoriteit op het gebied van Afghaanse kunst, zei dat een speciaal Al-Qaedateam methodisch een heel magazijn met oude boeddhistische en Gandharaanse beelden had stukgeslagen, die oorspronkelijk thuishoorden in het Nationaal Museum van Kaboel, kort voordat de boeddha's in maart 2001 werden opgeblazen. Hij zei dat het Al-Qaedateam van niet-Afghanen heel goed wist wat het moest vernietigen, hoewel plaatselijke Talibanleiders niet wensten deel te nemen. Westerse journalisten vonden na de val van de Taliban brieven in Kaboel, waarin stond hoe Osama en de zijnen molla Omar hadden overgehaald de boeddha's te verwoesten.

3 *The Sociology and Psychology of Terrorism: Who Becomes a Terrorist and Why?*, Federal Research Division of the Library of Congress, 1999.

4 Bernard Lewis, *The Assassins*, Al Saqi Books, 1985, p. 47.

5 Zo schreef Jamal Kashoggi, de nieuwsredacteur van *Arab News*, dat in Jedda verschijnt, een artikel over de eerste verjaardag van de aanslagen, waarbij de Arabische houding grondig geanalyseerd wordt.

6 *Newsweek*, 28 april 2002; *Washington Post*, 1 mei 2002.

7 Julie Sirs, een CIA-analist die Massoud had opgezocht, kreeg stank voor dank en besloot haar overheidsbaan op te zeggen (interview, Washington DC, 21 dec. 2000).

8 Wat voor persoonlijke vermoedens Arafat ook heeft gekoesterd, hij wachtte tot december 2002 om Bin Laden ronduit te veroordelen. In een interview met de *Sunday Times* (Londen) zei Arafat: 'Ik zeg hem recht in zijn gezicht dat hij zich niet achter de Palestijnse zaak moet verstoppen.' 'Waarom heeft Bin Laden het opeens over Palestina?' vroeg hij. 'Hij heeft ons nooit geholpen,' voegde Arafat eraan toe. Hij beschuldigde Bin Laden van 'activiteiten op een ander, geheel verschillend gebied, en tegen onze belangen'. De oorzaak van Arafats woede was een veronderstelde bewering van Al-Qaeda, die de verantwoordelijkheid opeiste voor de zelfmoordaanslag van een maand eerder, op een hotel bij Mombasa in Kenia, eigendom van Israëliërs, zogenaamd voor de Palestijnse zaak. Ariel Sharon was daar natuurlijk meteen op ingegaan, want die claim werd openbaar gemaakt op een website, verzorgd door een tot dan toe onbekende groep die zichzelf de Islamitische Al-Qaeda Organisatie in Palestina noemde, en hij vernieuwde zijn aanklacht dat soldaten van Bin Laden actief waren in de door Israël bezette Gazastrook (*Sunday Times* (Londen), 15 december 2002).

9 Al-Jazeera, in de begindagen favoriet bij Washington om zijn baanbrekend werk als afwisseling van de lang gecensureerde uitzendingen in de Arabische wereld, kwam onder onverbloemde druk van de regering-Bush te staan omdat het alsmaar de verklaringen van Osama doorgaf, met name na 11 september. Zonder dat er een haan naar kraaide, had de regering verrassend slaafs de Amerikaanse televisiemaatschappijen ertoe overgehaald die verklaringen niet meer uit te zenden, om vervolgens druk uit te oefenen op de emir van Qatar, sjeik Hamad al-Khalifa al-Thani, om Al-Jazeera thuis een beetje te breidelen. Washington vereffende de rekening met Al-Jazeera door een *smart bomb* op hun kantoor met uitrusting in Kaboel te laten vallen, zij het nadat de Taliban en Al-Qaeda in november de hoofdstad ontvlucht waren. Gezegd moet dat

Al-Jazeera cassette- en videobanden van Al-Qaeda bleef uitzenden, maar er wat discreter mee was bij de presentatie en in de wijze van monteren.

10 De Russen pochten dat zij in 1996 de Tsjetsjeense president Djochar Doedajev hadden gedood, door hem te beschieten met een *smart missile* die naar het doel gestuurd werd door uitzendingen van zijn vaak gebruikte satelliettelefoon. Er waren anekdotes dat Osama inderdaad zijn satelliettelefoon gebruikte, maar dan met een heel lange draad eraan, zodat hij op veilige afstand stond van de persoon die in feite het nummer koos en de ontvanger vasthield.

11 Ramsi bin al-Shibh deed dat in een documentaire van Al-Jazeera, uitgezonden bij de verjaring, evenals Osama's luitenant Ayman al-Zawahiri nog geen maand later. Beiden deden dat met cassettebandjes. Al-Jazeera zond ook een cassettebandje uit dat zogenaamd van Osama zelf was, maar dat onmogelijk viel te dateren.

12 Niet iedereen was overtuigd van de echtheid van de band. Hervé Bourlard, directeur van een Zwitsers onderzoeksinstituut, IDIAP, zei dat de band wel eens vals kon zijn. Hij vergeleek de opname met 90 minuten eerdere stemvoorbeelden van Osama en zei toen: 'Authenticiteit is zeker dubieus, er is twijfel.' Bourlard werd voor de Franse televisiezender France 2 geïnterviewd op 28 november 2002.

13 De Britse elite-eenheid *Special Boat Service* is bij de mislukte operatie betrokken geweest, maar gaf er het Pentagon ronduit de schuld van.

14 Sharon was het doelwit van een uiteindelijk niet succesvolle poging hem in België te berechten wegens oorlogsmisdaden, met name de dood van enkele honderden Palestijnse burgers in de kampen Sabra en Chatila in Beiroet, in 1982. Pas in 2002 bepaalde een Belgische rechtbank dat een wet waardoor eerder Ruandezen waren berecht en veroordeeld die beschuldigd waren van volkerenmoord, niet op Sharon van toepassing was.

15 Charles de Gaulle, *The Complete War Memoirs of Charles de Gaulle*, vertaling Richard Howard, Carroll & Graf, 1998.

OPGROEIEN MET DE HOMMEL

1 Dat was voordat Pakistaanse fundamentalistische extremisten in januari 2002 de correspondent van *The Wall Street Journal*, Daniel Pearl, in Karachi, een vreselijk onguur oord dat je beter kunt mijden, ontvoerden en vermoordden.

2 In sommige gevallen – zoals in Bosnië – hebben de Saudiërs gespaard gebleven moskeeën en gedeelten van beschadigde moskeeën ontheiligd, in naam van hun strenge kale esthetica.

3 Freya Stark, *The Coast of Incense*, John Murray, 1953, p. 67.

4 Jeslam bin Laden, een van Osama's halfbroers, *Newsweek*, 9 nov. 2001.

5 *Al-Hayat*, 6 nov. 2001; *Los Angeles Times*, 13 nov. 2001.

6 *Daily Telegraph*, 10 okt. 2001.

7 Osama noemt Ibn Taymiyah twee keer in de 'Oorlogsverklaring tegen de Amerikanen die het land van de twee Heilige Plaatsen bezetten', uitgegeven binnen enkele maanden na zijn terugkeer naar Afghanistan in mei 1996, als rechtvaardiging voor het vermoorden van alle Amerikanen, burgers én militairen. Ibn Taymiyah werd de belangrijkste islamitische verwijzing van Al-Qaeda, die het doden van onschuldigen rechtvaardigde bij de bombardementen in augustus 1998 op de Amerikaanse ambassades in Kenia en Tanzania, waarbij 90 procent van de slachtoffers plaatselijke Afrikanen waren, en natuurlijk ook bij de aanslagen van 11 september. Los van de islamitische theologie was het argument van 'dood ze maar allemaal' heel eenvoudig: zijn de slachtoffers onschuldig dan gaan zij rechtstreeks naar het paradijs, zijn zij schuldig dan verdienen zij een gewelddadige dood. In de 12de en 13de eeuw beriepen de volgelingen van de paus zich op soortgelijke redenaties om de volgelingen van de albigenzische ketterij, bekend als katharen, in Zuidwest-Frankrijk af te slachten. 'Maak ze allemaal dood,' beval de pauselijke legaat Arnaud Amaury bij de belegering van Béziers in 1209. 'God zal wel herkennen wie Hem toebehoren.'

8 Nog in 1993 verklaarde sjeik Bin Jibreen, de tweede man in de door de regering benoemde raad van oelema's: 'De sjiet is een ketter en een afgodsaanbidder die moet worden verdelgd.' Sjiieten zijn nog steeds tweederangsburgers, die geen recht hebben in het leger en bij de politie te dienen en die ook in hun eigen dorpen geen moskee mogen bouwen en het vaak zonder stromend water moeten stellen (Said K. Aburish, *A Brutal Friendship: The West and the Arab Elite*, Victor Gollancz, 1997, p. 243).

9 *Mut'a* (letterlijk 'genots-') huwelijken legaliseren kortstondige relaties tussen mannen en vrouwen volgens de sjiitische jurisprudentie. En in de Golf verleent *misjar*, een minder bekende soennitische variant, door de wahhabieten en andere volgelingen van de strikte hanbalitische school

van islamitische jurisprudentie toegepast, wettelijke goedkeuring aan soortgelijke expliciete regelingen, die theoretisch worden getroffen als een man weg is van huis.

10 *Correo de Bilbao* en *Daily Telegraph*, 12 okt. 2001.
11 *Newsweek*, 19 nov. 2001.
12 *Newsweek*, 19 nov. 2001.
13 *Los Angeles Times*, 13 nov. 2001
14 Taki, Taki's Top Drawer, 'The Lives & Loves of Osama bin Laden'. *The New York Press*, 1-7 sept. 1999.
15 *Newsweek*, 19 nov. 2001.
16 *Newsweek*, 19 nov. 2001.
17 France 3, 'Pièces à Conviction'; 18 okt. 2001.
18 Interview, Jedda, 1 dec. 1999.
19 Interview met Jamal Kashoggi, Jedda, 3 dec. 1999.
20 Interview met Abul Anas, Londen, 2000.
21 Interview, Amman, 3 mei 2000.
22 Robert Fisk, *Independent*, 1993.
23 De blijvende belangstelling van Syrië voor islamitische radicalen droeg vrucht na 9/11, toen Damascus de enorme databank openzette voor de Verenigde Staten en daardoor tijdelijk even niet door Washington onder druk werd gezet. Maar de neoconservatieven maakten een eind aan die regeling, zeer tot ongenoegen van de CIA, die de Syrische databank schatte op 60.000 namen van islamitische radicalen, van wie sommigen tot de Moslimbroeders behoorden. Degenen die uiteindelijk in Spanje belandden bleken banden te hebben met de terroristen in Madrid en Mohammed Atta te hebben ontmoet.
24 France 3, 'Pièces à Conviction', 18 okt. 2001. Prins Turki al-Faisal, voormalig hoofd van de Saudische inlichtingendienst, schatte het bedrog op 40 à 50 miljoen (*Arab News*, 8 nov. 2001).
25 *New York Times*, 9 okt. 2002.

AFGHANISTAN: MOSLIMS IN BEROERING EN HET EINDE VAN DE KOUDE OORLOG

1 In mei 2002 probeerden de Verenigde Staten Hekmatyar uit te schakelen met een Predator, een onbemand met een raket bewapend vliegtuig, kort nadat de in ongenade gevallen krijgsheer zijn schuilplaats in Iran had verlaten onder Amerikaanse druk en naar Afghanistan was terugge-

keerd. Hij zocht een toevlucht in Teheran nadat de Taliban hem in 1996 uit Kaboel hadden verdreven, zeer tot opluchting van zijn inwoners (*New York Times*, 8 mei 2002).

2 Don Larrimore, correspondent van The Voice of America, in de jaren tachtig in Islamabad gestationeerd, herinnert zich dat hij heeft zitten pokeren met verscheidene Amerikaanse geheime agenten die sub rosa suggereerden dat zij Russische militaire communicaties van bergpieken in de Noordwestelijke Grensprovincie zaten 'af te luisteren'. Journalisten in Islamabad, zei hij, waren Australische, Britse en Canadese inlichtingenofficieren dankbaar, die de oorlog zo goed en zo kwaad als het ging probeerden te volgen (interview, Parijs, 24 nov. 2002). En toch heb ik mijn twijfels. Ruim tien jaar nadat ik hem in 1988 dankzij een hulpvaardige Amerikaanse diplomaat in Peshawar voor het eerst had ontmoet, zag ik hem weer. Ik vroeg hem over de bron van een stukje fascinerende informatie dat hij me destijds over de situatie in Afghanistan had gegeven. 'Vrijwel alles wat ik wist van wat er binnen gaande was,' zei hij, 'was afgeleid uit goed lezen wat journalisten schreven na hun tochten over de grens en met hen over hun ervaring spreken.'

3 WBC, vijfdelig interview, nov. 2002.

4 Interview met Ahmad Muaffaq Zaidan, Islamabad, 7 okt. 2000.

5 Interview met Anders Fange, Peshawar, 2 okt. 2000.

6 *Nouvel Observateur*, 15-21 jan. 1998.

7 Weaver, *A Portrait of Egypt*, Farrar, Straus & Giroux, 1999, p. 174.

8 Interview met Richard Murphy, New York, 14 dec. 1998.

EEN LEIDER IN DE MAAK

1 Barnett R. Rubin, *The Fragmentation of Afghanistan: State Formation and Collapse in the International System*, Yale University Press, 1995, p. 187.

2 Robert Fisk, *The Independent*, nov. 1993.

3 Interview met Tariq al-Fadhli, Abyan, Jemen, 23 sept. 1999.

4 *Time*-correspondent Scott MacLeod citeerde in 1996 de Palestijn Hamza Mohammed, die in Afghanistan had gevochten, voor Osama in Soedan had gewerkt en die gezegd zou hebben dat Bin Laden 'niet alleen zijn geld gaf, maar zichzelf. Hij kwam uit zijn paleis om zijn leven met Afghaanse boeren en Arabische krijgers te delen. Hij kookte met hen, at met hen, legde loopgraven aan met hen' (*Time*, 6 mei 1976).

5 Ibid.

6 Interview met Khaled Batarji, Jedda, 12 dec. 1999.
7 Interview met Jamal Kashoggi, Riaad, 4 dec. 1999.
8 Interview met Jamal Ismail, Islamabad, 18 juli 1999.
9 Interview met Bounoua, Londen, 20 feb. 2001.

VAN HELD TOT HERRIESCHOPPER

1 Interview met Tariq al-Fadhli, Abyan, Jemen, 23 sept. 1999.
2 Bob Woodward, *Veil: The Secret Wars of the CIA 1981-1987*, Simon & Schuster, 1987, p. 215.
3 Prins Turki al-Faisal in een vijfdelig televisie-interview voor de Saudische WBC en in *Arab News*, vanaf 3 nov. 2001.
4 WBC-interview, zie boven.
5 *New York Times*, 22 nov. 2001.
6 *New York Times*, 27 dec. 2001.
7 Gen. H. Norman Schwarzkopf, *It Doesn't Take a Hero*, Bantam Books, 1993, p. 379.
8 Osama en gelijkgestemde Saudiërs waren niet te overtuigen door geleerden die aanvoerden dat het verbod op niet-moslims alleen gold voor Mekka en omgeving, niet voor het hele koninkrijk.
9 Interview met de Jemenitische sjeik die in 1990 regelmatig Jedda bezocht voor Bin Laden, in Sanaa, 19 sept. 1999.
10 Interview met Jamal Ismail, Islamabad, 19 juli 1999.

SOEDAN, DE ISLAMITISCHE VRIJPLAATS

1 *Africa Confidential*, 13 okt. 2000, Turabi wordt geciteerd, met een uitspraak van 18 december 1999: 'Hij [president Omar Hassan Ahmad al-Bashir] ging naar het paleis en ik ging naar de gevangenis zodat de beweging [het Nationaal Islamitisch Front] geen schade zou oplopen.'
2 Getuigenis bij het New Yorkse proces tegen de Oost-Afrikaanse terroristen, zuidelijk district van New York, *United States of America v. 'Usama bin Laden et al.'* S(7) 98CR.1023, 7 feb. 2001.
3 Ministerie van Buitenlandse Zaken van de VS, 8 okt. 1999.
4 Getuigenis bij het New Yorkse proces tegen de Oost-Afrikaanse terroristen, 7 febr. 2001.
5 Radicale stromingen in Soedan dateerden nog van voor het NIF. Het Palestijns Bevrijdingsfront mocht in 1969 in Khartoem zijn tenten opslaan. De Amerikaanse ambassadeur Cleo Noel, zijn onderambassadeur

Curtis Moore en de Belgische zaakgelastigde waren aldaar in 1973 vermoord door Zwarte September, in een operatie die Washington van zich vervreemdde en twintig jaar lang bijdroeg tot het uitstel van de officiële erkenning van de PLO.

6 In 1993 financierde Osama de reis van tussen de 300 en 480 Afghaanse veteranen van Peshawar naar Khartoem, volgens een verklaring van het ministerie van Buitenlandse Zaken, gedateerd 4 aug. 1996.

7 Turabi, overtuigd soenniet als hij was, stak nooit onder stoelen of banken dat hij de diepste afkeer voelde voor de sjiitische interpretatie van de islam (interview in Parijs met Jean Gueyras, voormalig correspondent van *Le Monde*, 23 juni 2002).

8 Die druk werkte soms averechts. Veel jihadstrijders, wie gevangenisstraf of erger wachtte als zij naar huis zouden gaan, vonden tijdelijk onderdak in Soedan en Jemen, terwijl Egypte om hun uitlevering bleef vragen. Anderen trokken ten strijde in Bosnië en Tsjetsjenië, om wat zij zagen als het vervullen van hun jihadistische plicht, of gewoon om uit de klauwen van hun genadeloze eigen regering te blijven.

9 Amerikaanse functionarissen beschouwden Erwa als verantwoordelijk voor de dood van twee Soedanese employés van USAID in de zuidelijke hoofdstad Juba in 1992, een daad die aanleiding was tot Amerikaanse sancties tegen Khartoem het jaar daarop.

10 David Shinn, destijds belast met Oost-Afrika op het ministerie van Buitenlandse Zaken en aanzittend aan het afscheidsdiner van Carney, zei dat hij 'scepsis had gekoesterd dat het – gezien als aan tafel gedane – aanbod zou uitlopen op niets tastbaars, en aangenaam verrast was met het voorstel zich te ontdoen van Osama bin Laden' (gesprek met Shinn, 31 mei 2003).

11 Telefoongesprek met ambassadeur Carney, 2 juni 2002.

12 Al-Saud had in 1994 Osama's paspoort ingetrokken, waardoor hij werd onteigend en nooit meer welkom zou zijn in het koninkrijk (interview met een Soedanese diplomaat die van nabij betrokken was bij de onderhandelingen, New York, 11 juni 2002).

13 Gesprek met een Amerikaanse diplomaat die destijds betrokken was bij de terrorismebestrijding, Parijs, 12 sept. 2001.

14 Gesprekken met westerse ambassadeurs in Khartoem, september 1999.

15 Het Openbaar Ministerie bij het proces in New York riep Mohammed nooit als getuige op en baseerde zich op een gewoon attest. Mohammed werd getuige voor het OM in ruil voor strafvermindering.

16 Interview met een hooggeplaatste Franse politiebron, Parijs, 23 feb. 2002.

17 Osama pochte in het openbaar en achter gesloten deuren dat Al-Qaeda in Somalië tegen de Amerikanen vocht, volgens de Saudische journalist Jamal Kashoggi, die niet de indruk had dat de deelname van Al-Qaeda van enig belang was geweest (telefonisch interview, Londen, 28 nov. 2003). De enige vastgestelde militaire betrokkenheid van Al-Qaeda betrof een trainingsmissie bij de Keniase grens ver van de voornaamste gevechtsgebieden in Mogadishu en andere grote bevolkingscentra. Een trainer van Al-Qaeda werkte met Al-Ittihad, een fundamentalistische groepering die zich gewelddadig verzette tegen de militie van Mohammed Farah Aideed, en die schoot nu juist die helikopters neer. Bovendien beweerde ambassadeur Robert Oakley, een oudgediende diplomatieke troubleshooter voor de VS, die naar Mogadishu werd gestuurd en inzage had in Amerikaanse inlichtingen en in die van de VN, dat hij al het bewijsmateriaal grondig had doorzocht, en dat hij geen enkele bevestiging kon vinden van betrokkenheid van Al-Qaeda (interview in Washington DC, 16 okt. 1999). Scott Peterson van de *Christian Science Monitor*, die verslag deed van de VN-operatie en jaren later terugging om die geruchten van Al-Qaedadeelname nog eens na te trekken, zei dat de assistenten van Aideed verontwaardigd waren over suggesties dat zij militaire instructies nodig hadden gehad van wie dan ook, en beweerden dat zij pas na de aanslagen in 1998 op de Oost-Afrikaanse ambassades voor het eerst van Osama en Al-Qaeda hadden gehoord (interview, Amman, 25 nov. 1999). Actie van Al-Qaeda in Somalië tegen de Verenigde Staten hoorde bij de beschuldigingen tegen Osama, maar het OM diepte dit punt bij het New Yorkse proces niet verder uit.

18 Getuigenis, New York, tijdens het proces van Oost-Afrikaanse terroristen, 2001.

19 Interview met Soedanese diplomaat, New York, 11 juni 2002.

20 Ibid.

21 Interview met Abdel Bari Atwan, redacteur van *Al-Quds al-Arabi*, Londen, 23 juni 1999.

22 Interview, Khartoem, 7 sept. 1999.

23 Besprekingspunten in een interne circulaire van het ministerie van Buitenlandse Zaken, augustus 1996, omschrijven Osama zelf niet als terrorist, maar eerder als 'een van de meest vooraanstaande financiële on-

dersteuners van extremistische fundamentalistische activiteiten in de huidige wereld'. Zelfs daar werd het woord terrorisme niet gebruikt (*Washington Post*, 3 okt. 2001).

24 Ibid.

25 Toch gaf een CIA-rapporteur op 1 juli 1996 aan dat Fadls inlichtingen, een 'goudmijn', niet waren doorgedrongen en klaagde: 'Wij hebben geen onpartijdige bronnen dicht bij Bin Laden.'

26 Cofer Black, voormalig hoofd terrorismebestrijding bij de CIA, en ooit soldaat in Khartoem, bevestigde tegenover een parlementscommissie die onderzoek deed naar fouten van de inlichtingendienst, dat de CIA een poging door de 'boeven van Osama bin Laden' om hem in Khartoem in 1995 te vermoorden, had verijdeld (*Washington Post*, 27 sept. 2002). Black werd later directeur terrorismebestrijding op het ministerie van Buitenlandse Zaken. Andere bronnen hadden het over een agressieve surveillance van CIA-agenten en twee aanslagen – één met een klauwhamer en een andere met een mes – die gezamenlijk werden beschouwd als blijk van gebrek aan capaciteit van de regering in Khartoem om mensen met een diplomatieke status voldoende veiligheid te garanderen.

27 Telefoongesprek met een voormalig functionaris, Washington DC, 20 sept. 2002.

28 Veel van die hulp kwam nooit aan. De belangrijkste component bestond uit vier opgelapte Herculesvliegtuigen. Er werden er maar twee afgeleverd, want Ethiopië gebruikte ze vanaf 1990 in de oorlog met Eritrea (gesprek met David Shinn, 31 mei 2003).

29 Ijaz ontkent dat hij interesse had voor Soedanese olie, maar anderen die ingewijd zijn in Soedanese aangelegenheden, hebben zo hun twijfels.

30 Telefoongesprek, Washington DC, 2 nov. 1999.

31 *Vanity Fair*, jan. 2002.

32 Telefoongesprek met voormalige functionaris in de regering-Clinton, 9 juni 2002. Een hooggeplaatste functionaris op het ministerie van Buitenlandse Zaken herinnerde zich dat de CIA zich eind 1999 bekeerde tot het inzicht van Pickering, en toestemde in herbemanning van het station in Khartoem. Het ministerie van Buitenlandse Zaken stond erop dat een van zijn diplomaten het hele jaar door op post zou zijn (telefoongesprek, 19 jan. 2004).

33 Interview met Qutbi al-Mahdi, directeur van het departement van externe inlichtingen, Khartoem, 8 sept. 1999.

34 In feite zei Richard Clarke dat Clinton boos zijn suggesties van de hand wees, dat een raketaanval op die gronden wellicht niet helemaal toepasselijk was. De rommelige nasleep van de affaire-Lewinsky negerend – 'en nu ga jij mij verdomme niet nog eens vertellen wat voor politieke of persoonlijke problemen ik heb' – vroeg hij Clarke of de aanvallen voldoende gerechtvaardigd waren om redenen van nationale veiligheid. Toen hij die bevestiging had zei Clinton: 'Doe het dan maar gewoon' (telefoongesprek met Clarke, Washington DC, 8 dec. 2003).

35 Interviews met McElligott, Washington DC, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003. McElligot diende als de officiële functionaris voor publieke relaties met Soedan in Washington, tot de VN-sancties van 1997, waardoor zij die formele rol niet meer mocht spelen. Volgens de eigen verklaring was ze niet populair bij de functionarissen van de regering-Clinton. Het gevoel was wederzijds, zij gaf toe dat zij mettertijd een 'enorme stapel documenten' naar het kantoor van Kenneth Starr, de speciale aanklager, in Washington had gedragen tijdens de presidentsafzetting (hoewel die niet doorging). Zij bleef adviseuse voor Khartoem, zij het officieus, zeer tot ongenoegen van de regering. Zij zei dat zij op een gegeven moment bedreigd werd met gevangenisstraf door een staflid van het Bureau van Afrikaanse Aangelegenheden van het ministerie van Buitenlandse Zaken, omdat zij, wat verboden was, op eigen houtje diplomatiek bedreef. Zij vertelde haar plaaggeest: 'Ga je gang en laat me maar arresteren – maar dan moet je eerst Jimmy Carter en Jesse Jackson arresteren', die zich beiden op een veel gênantere, want openbaardere, manier bemoeiden met de Soedanees-Amerikaanse betrekkingen.

36 Telefoongesprek, 8 dec. 2003.

37 Telefoongesprek met een voormalige hooggeplaatste functionaris die de aanval goedkeurde, Washington DC, 23 dec. 2003.

38 Interview met een hooggeplaatste Soedanese functionaris, New York, 11 juni 2002, en een gesprek met ABC-producent Christopher Isham, die de situatie met O'Neill heeft besproken.

39 Telefoongesprek, Washington DC, 22 dec. 2003.

40 In Washington suggereerden CIA-functionarissen dat Osama het kamp amper een uur daarvoor nog had betreden, volgens Clarke, of anderhalf uur, volgens andere vooraanstaande beleidsmakers, voordat de raketten er insloegen. Maar een hooggeplaatste CIA-medewerker die destijds ter plekke was gestationeerd, vertelde mij dat hij ervan overtuigd blijft dat

Osama meteen nadat de ambassades waren aangevallen, was ondergedoken en dat hij nooit in de buurt van het bestookte kamp was op 20 augustus (telefoongesprek, Washington DC, 11 nov. 2003). Hoewel dezelfde bron ervan overtuigd is dat de Pakistaanse regering niet op voorhand van de aanval op de hoogte was gebracht, beweerde Clarke volgens zijn 'beste inlichtingen naderhand', dat een gepensioneerd hoofd van de ISI, naar verluidt generaal Hamid Gul, op de een of andere manier achter de komende aanval was gekomen en Osama had gewaarschuwd (*New Yorker*, 8 aug. 2003).

41 Telefoongesprek met een voormalige hooggeplaatste functionaris, Washington DC, 20 sept. 2002.

42 Gesprek, Washington DC, 25 feb. 2000.

43 Rice werd woest bij de suggestie dat iemand in de regering zo'n onverschilligheid jegens de hoogste prioriteit van de natie aan de dag kon hebben gelegd, om ook maar de minste kans te laten glippen iets te weten te komen over terroristische aanslagen waarbij haar collega's van Buitenlandse Zaken waren omgekomen. Bijna vier jaar later zei ze tegen mij: 'Het is niet te bevatten dat te midden van al die pijn en het lijden van onze mensen die omkwamen, het ministerie van Buitenlandse Zaken of welk ander overheidsorgaan van de Verenigde Staten dan ook zich niet zou interesseren voor het natrekken van enige aanwijzing, waarvandaan dan ook' (telefoongesprek, Washington DC, 8 juni 2002).

44 Telefoongesprek met voormalig hoog ambtenaar, Washington DC, 22 dec. 2003.

45 Een hooggeplaatste functionaris van de Franse veiligheidsdienst wees erop dat zulke zogenaamde ruwe inlichtingen altijd konden worden bewerkt. Het echte probleem echter, zei hij, was dat 'je iemand moet hebben die de situatie kent, anders kun je geen chocola maken van al die duizenden bladzijden'. Interview, Parijs, 14 aug. 2002.

46 *Washington Post*, 17 maart 2000.

47 Een zeer gerespecteerd, gepensioneerd hoogstaand CIA-functionaris zei dat de Egyptische inlichtingendienst voor het grondmonster had gezorgd met EMPTA erin. Destijds was Egypte woest over de moordaanslag op Mubarak, maar besloot toch vrij snel al zich met Khartoem te verzoenen (e-mail met voormalig functionaris, 16 maart 2003).

48 *Dateline*, 29 dec. 1999.

49 Interview, 11 juni 2002.

50 Telefoongesprek, Washington DC, 20 jan. 2004.

51 Telefoongesprekken en e-mails, Washington DC, vanaf 11 nov. 2003.

52 Beweringen bevestigend dat de Amerikaanse regering in feite de beide mannen nooit heeft ondervraagd, zei de Soedanese functionaris: 'De FBI liet blijken dat hij die twee kerels dolgraag wilde zien – tot vandaag de dag wisten ze dat ze een grote kans hebben misgelopen en hebben daar spijt van.' Hij zei dat gesprekken met de New Yorkse FBI in een vergevorderd stadium waren. Interview, New York, 11 juni 2002.

53 E-mails en telefonisch interview met Kamal Heyder, Islamabad, 7 dec. 2003.

54 E-mail en telefoongesprek met Janet McElligott, Washington DC, 25 nov. 2002.

55 Egypte hield echter al vrij snel op met het bedreigen van het NIF, schijnbaar uit angst dat verzwakking daarvan op een of andere manier het zuiden zou aanmoedigen zich af te scheiden en een nog veel grotere chaos met zich mee zou brengen.

56 *Vanity Fair*, jan. 2002. Ambassadeur Carney kwam later met een soortgelijk 'non-paper', maar daar stond Al-Qaeda noch Osama in (gesprek met schrijver, 20 nov. 2002).

57 Turabi's machiavellistische aanpak van de zaak verschafte enkele aanwijzingen voor de manier waarop hij nog geen twee jaar later omging met Osama. Turabi vertelde mij dat toen de Fransen hem confronteerden met het bewijs 'ik Carlos heb verteld zo snel mogelijk weg te gaan'. Turabi wist heel goed dat Carlos nergens naartoe kon. Niettemin veinsde hij schrik toen hij later hoorde dat Carlos nog steeds in Khartoem zat. Tegen mij zei Turabi: 'Ik heb gezegd: "Hij wil niks begrijpen, geef hem dan maar aan de Fransen." Dat was niet zo moeilijk.' Niettemin kwam Turabi zwaar onder vuur omdat hij Carlos had verraden. Maar tenslotte, zo redeneerde Turabi, was Carlos geen moslim, en zijn drankgebruik en promiscue gedrag stak hij ook niet onder stoelen of banken, waardoor hij amper kon doorgaan voor een modelburger van een militant islamitisch land. Turabi suggereerde dat hij een niet-moslim had uitgeleverd en dat dat natuurlijk geen gewetensvraag was geweest. Een dergelijke redenatie paste bij Saudische en Jemenitische weigeringen ongelovige Amerikanen moslims te laten ondervragen die ervan verdacht werden deel te hebben genomen aan diverse terroristische operaties waarbij Amerikaanse slachtoffers waren gevallen (inter-

view, *Washington Post*, 3 mei 1995). Naar verluidt hadden de Fransen het NIF bedankt door wapens en satellietinformatie over rebellenposities in het zuiden te leveren. Als extra dividend kreeg generaal Philippe Rondot, die Carlos jarenlang achternazat en over hem met Turabi onderhandelde, een volledige briefing over Osama. De Fransen wisten het meeste van welke westerse veiligheidsdienst dan ook (interview met een Franse hoge ambtenaar, Parijs, 14 aug. 2002).

58 *Washington Post*, 27 aug. 1998.

59 Interviews met Arab News en WBC Televisie, nov. 2001. Osama kaatste de bal terug en gaf Al-Saud de schuld.

60 Interviews, Islamabad, 18 juli 1999 en 14 okt. 2000.

61 Getuigenis, New York, proces tegen Oost-Afrikaanse terroristen, 2001.

62 Telefoongesprek met voormalig functionaris, Washington DC, 20 sept. 2002.

63 Getuigenis, proces tegen Oost-Afrikaanse terroristen, feb. 2001, New York.

64 Osama had niet, zoals soms wordt beweerd, aandelen in Al-Shamal, want het islamitisch bankieren schuwt meer in het bijzonder rente en geeft de voorkeur aan vennootschappen die gevormd worden voor aparte transacties, in overeenstemming met de sharia.

65 Maar er waren er velen, volgens Timothy Carney, die zich herinnerden een poging te hebben gedaan het loslopend wild op te sporen, toen hij ondersecretaris was van Buitenlandse Zaken op het bureau van Zuid-Azië in 1995 (gesprek, 18 nov. 2002).

66 Jamal Ismail, Peshawar, 13 juli 1999.

67 De andere punten in het memorandum wezen nu juist op het soort inlichtingen dat de regering-Clinton had besloten niet meer na te trekken, door later in 1996 het contact met het NIF af te breken: 'Geef ons namen, data van aankomst, vertrek, reisbestemming en paspoortgegevens van moedjahedien die Osama bin Laden naar Soedan heeft gebracht' (*Washington Post*, 3 okt. 2001).

ALGERIJE: SPORT ET MUSIQUE

1 Interview, Washington DC, 5 jan. 2000.

2 In het kader van een slecht opgezet plan om Frans in Algerije in de jaren zestig te vervangen door Arabisch als taal waarin het onderwijs gegeven

werd, importeerde president Houari Boumédienne onderwijzers uit Egypte en andere landen van het Midden-Oosten. Enkele Egyptische onderwijzers waren Moslimbroeders, van wie het bewind in Caïro blij was af te zijn. Hun programma had een generatie Algerijnen tot gevolg die naar verluidt 'ongeletterd waren in beide talen'.

3 In een reiswaarschuwing van de Amerikaanse ambassade, van kracht begin 2001, ruim vijf jaar nadat het terrorisme in de hoofdstad zelf was afgenomen, stond: 'Officiële verplaatsingen binnen Algiers alleen met een gepantserde wagen met passende beveiliging.' In de circulaire werd aan particuliere Amerikaanse burgers aangeraden dat zij 'zich nergens in Algerije mogen verplaatsen tenzij vergezeld van een bekende Algerijnse metgezel' en wezen erop 'dat deze maatregel slaat op lopen door de straten van Algiers en andere steden'.

4 Getuigenis, *Libération*, 4 juli 2002 en *Le Monde*, 5 juli 2002.

5 De meest volledige verslagen van de excessen van het bewind zijn te lezen in *La Sale Guerre* (De smerige oorlog), van Habib Souaidia, Éditions La Découverte, 2001, en in Samraoui, *Chronique des années de Sang* (Kroniek van de bloedjaren), Denoël, 2003.

6 *Libération*, 24 dec. 2002.

7 In een verklaring in 1997 zei premier Lionel Jospin dat zijn regering 'haar woorden moest wegen' in onderhandelingen met Algerije, omdat de Fransen te maken kregen met fundamentalistische 'oppositie die fanatiek en gewelddadig is jegens het bewind, dat van zijn kant ook geweld heeft gebruikt'. Aangezien 'wij al getroffen zijn' bij voorgaande terroristische operaties, 'moeten zij voorzichtig zijn', zo zei hij.

8 Maar minister van Binnenlandse Zaken Jean-Louis Debré zei dezelfde septembermaand: 'Het kan niet worden uitgesloten dat Algerijnse inlichtingendiensten bij de eerste betrokken zijn geweest', de ergste bomaanslag (*Libération*, 1 nov. 2002).

9 'Wij kennen allemaal de netwerken,' pochte Jean-Louis Bruguière, de hoogste rechter van de terrorismebestrijding (*Washington Post*, 23 nov. 2001).

10 Jean-François Clerc, de tweede man op de Direction de Surveillance du Territoire (DST), de Franse contraspionage, beweerde voor het gerecht dat Frankrijk 'zich nooit had laten inpalmen' door Sport et Musique omdat die organisatie, moest hij toegeven, maar al te bereid was 'te zeggen dat alle fundamentalisten terroristen zijn, en dat is de reden waar-

om wij de zaken uitzoeken'. Hij keerde zich ook tegen gepubliceerde suggesties dat de DST Ali Touchent zou hebben gebruikt: 'Vooropgesteld dat Touchent een informant van ons zou zijn geweest, denkt u dan dat wij hem terroristische operaties zouden hebben laten uitvoeren tegen ons eigen belang in?' Deze operaties vonden plaats na de eerste explosie in het metrostation Saint-Michel in de buurt van de Notre Dame. 'Wij beschermen onze bronnen niet, niet in die mate.' Hij wees ook op voorhand de suggestie van de advocaat van de verdediging van de hand dat Touchent een Algerijnse agent was *(Libération*, 10 okt. 2002). Maar ruim een jaar later beweerde Samraoui dat Touchent een agent van Sport et Musique was, 'met als opdracht fundamentalistische gelederen in het buitenland te infiltreren, en de Fransen wisten dat', hoewel zij 'waarschijnlijk hun Algerijnse collega's niet in staat achtten zo ver te gaan'. Hij suggereerde dat Frankrijk niet voldoende gemotiveerd was om erachter te komen wie aan de touwtjes trok. 'Kennelijk,' zei hij, 'vonden de Franse autoriteiten het allang best toen zij Boualem Bensaid hadden gearresteerd en veroordeeld, een onderknuppel, die dacht dat hij voor de GIA werkte en die zich nooit kon voorstellen dat hij voor de Direction du Renseignement et de la Sécurité werkte', zoals Sport et Musique vanaf 1990 formeel heette *(Libération*, 15-16 nov. 2003).

11 Zij vervingen het beruchte Staatsveiligheidshof, dat president François Mitterrand en zijn socialisten bij de machtsovername in 1981 hadden beloofd te zullen sluiten. Een stroom van terrorismezaken in 1985 en 1986, waarbij het revolutionaire Iran betrokken was, was voor een rechtse regering onder Mitterrand aanleiding de nieuwe hoven in te stellen.

12 Aantoonbaar in zijn sas met het brede bereik van zijn gecombineerde geheime, politionele en juridische functies, pochte Bruguière: 'Ik ben snel – binnen twee uur – en ik heb geen enkele permissie van een andere rechter nodig' (gesprek, Parijs, 21 juni 1999).

13 Een beroemd voorbeeld was Richard Reid, de zogenaamde Britse 'bomschoen'-drager, die veroordeeld werd voor een poging tot het opblazen van een vlucht van Parijs naar Miami boven de Atlantische Oceaan in december 2001. Reid had als jeugddelinquent in de Brixtongevangenis in Londen-Zuid gezeten, was daar bekeerd door een radicale geestelijke verzorger, om later te belanden bij een moskee in Finsbury Park, en bij andere jihadistische moskeeën in Londen, alvorens naar Afghanistan te reizen om zich door Al-Qaeda te laten opleiden en indoctrineren.

14 Later selecteerde Abu Zubaydah Djamel Beghal, een 35-jarige Algerijn met dubbele (Frans-Algerijnse) nationaliteit, om een terroristische aanslag op de Amerikaanse ambassade te beramen in het voorjaar van 2002. Op de terugweg uit Afghanistan werd Beghal op 28 juni in Dubai gearresteerd, naar verluidt op Amerikaans verzoek, maar omdat hij al twee jaar op het verlanglijstje van Bruguière stond, snelde de rechter toe en liet hem aan Frankrijk uitleveren. De Fransen zijn ervan overtuigd dat de Amerikanen van plan waren Beghal aan de Algerijnen uit te leveren voor ondervraging. Beghal bekende in Dubai wat hij later weer ontkende, namelijk dat Abu Zubaydah hem aan het eind van zijn opleiding gevraagd had of hij geen 'martelaarsmissie' wilde uitvoeren. 'Hij vroeg mij of ik daartoe bereid was en ik zei dat dat zo was.' In maart 2002 was Abu Zubaydah het eerste hogere kaderlid van Al-Qaeda dat na 11 september gearresteerd werd, dankzij een gezamenlijke Amerikaans-Pakistaanse overval in Faisalabad in Pakistan. Hij begon al snel samen te werken met de Amerikanen, die hem naar een ondervragingscentrum op een geheime locatie hadden overgebracht.

15 Ressam droeg ook bij tot minstens vier veroordelingen van verdachten van terrorisme in Engeland. Hij hielp Duitse rechercheurs Mounis al-Motassadeq op te sporen, een Marokkaans lid van de Hamburgse Al-Qaedacel die de 11 september-aanslagen had bedacht. Vermoedelijk kon Ressam worden gevraagd te getuigen tegen Zacarias Moussaoui, de Fransman van Marokkaanse afkomst die in augustus 2002 werd gearresteerd nadat hij bij een vliegschool in Minnesota verdenking had gewekt (*Seattle Times*, 26-27 feb. 2003). Ressams getuigenis was ook mogelijk tegen verdachte Al-Qaedagevangenen als Abu Zubaydah en Abu Doha, en ook de Londense stokebrandprediker Abu Hamza al-Masri. John Coughenour, de Amerikaanse districtsrechter die deze zaak moest voorzitten, raakte geërgerd over het herhaalde uitstel door het ministerie van Justitie van het vonnis van Ressam, en vroeg zich af waarom hij niet beloond werd voor het verschaffen van 'zeer nuttige informatie'. De Amerikaanse onderminister van Justitie Jerry Diskin zei tegen de rechter: 'Om eerlijk te zijn, de overheid heeft deze druk nodig om zich van de medewerking van de beklaagde te kunnen verzekeren' (*Seattle Times*, 27 feb. 2003).

16 De Algerijnse regering had een dossier voor het manipuleren van de Franse publieke opinie en beleidsmakers, waarbij Dahoumane gebruikt

werd om een terroristische operatie te provoceren in de Verenigde Staten, die terug te voeren zou zijn op Algerijnse fundamentalisten, wat de lang afkerige Amerikaanse functionarissen ertoe zou overhalen de 'uitroeiers' te gaan helpen. 11 september bereikte hetzelfde doel, waarbij de Verenigde Staten materiële en diplomatieke steun gaven die het bewind in Algiers lange tijd had moeten ontberen. Dergelijke gedachten speelden kennelijk door de hoofden van Amerikaanse functionarissen die een verdacht goed gevoede Dahoumane in Algiers ondervroegen (medio 1992 verwelkomde het Amerikaans-Europese commando zes Algerijnse kolonels en overwoog hun nachtkijkers ter beschikking te stellen, volgens de *Washington Post*, 13 juni 2002).

17 De uitlevering werd volgens de officiële versie verhinderd door legale obstakels in beide landen. Washington weigerde Anwar Haddam uit te leveren, voormalig FIS-parlementslid, die in alle opzichten geprofiteerd had van politiek asiel in de Verenigde Staten. De Algerijnen zagen in hem de topagent van de GIA in Amerika. Maar Algerije had Haddam bij verstek ter dood veroordeeld en de Amerikaanse wetgeving verzette zich tegen uitlevering van iemand wie in het geboorteland de doodstraf te wachten stond. In ruil daarvoor weigerde Algerije Dahoumane uit te leveren op grond van het feit dat de Algerijnse grondwet het uitleveren van Algerijnen verbood voor berechting in het buitenland. Een vooraanstaande functionaris bij terrorismebestrijding, die mogelijk verwees naar deze wettelijke complicaties, en die ik ruim een jaar na Ressams arrestatie in Washington sprak, zei dat de FBI alleen geïnteresseerd was in toegang tot Dahoumane. Enigszins raadselachtig merkte hij op: 'Voor ons is het beter als hij daar blijft.' De functionaris leek te willen suggereren dat de Verenigde Staten mogelijk meer te weten zouden komen als de doeltreffende ondervragers van Sport et Musique Dahoumane bewerkten dan wanneer Algerije de uitzettingswet zou hebben genegeerd en hem aan de FBI zou hebben overgeleverd. In Amerikaanse gevangenschap zou hij stevige ondervraging ontlopen zijn, en in die dagen vóór 11 september ook nog toegang gehad hebben tot een advocaat. Of was de officiële insinuatie dat hij ervan overtuigd was dat Dahoumane wel eens een agent-provocateur zou kunnen zijn? Hoe het ook zij, in Washington leek Dahoumane, die het jaar daarvoor nog een prijs van vijf miljoen dollar had opgebracht bij gevangenschap in Amerika, niet langer belangrijk.

18 In de loop van de jaren klaagde de Russische oligarch Boris Berezovski, vanuit de veiligheid van zijn Londense ballingschap, herhaaldelijk de Russische inlichtingendiensten aan, die de terroristische aanslagen zouden hebben opgezet om Poetin te helpen.

19 Hij kreeg zijn zin – en ontsnapte uit de gevangenis in Sarajevo, enkele dagen voordat hij naar Frankrijk zou worden gestuurd. Hij werd op 13 december 2003 in München gearresteerd.

20 Onder druk van de Verenigde Staten en het vasteland van Europa werden er al vóór 11 september draconische antiterrorismemaatregelen genomen. Begin 2003 was Abu Hamza uit zijn moskee in Londen-Noord gezet en mocht alleen nog preken op de stoep voor zijn eigen deur, zijn nationalisering die hij door huwelijk had verkregen, werd herroepen en zijn deportatie naar Egypte hing hem nog boven het hoofd. Niettemin bleef er een hardnekkig gerucht bestaan dat hij al jarenlang met de Britse veiligheidsdienst samenwerkte.

21 In het voorjaar van 2001 bracht ik een lange middag door in Brussel met Tarek Maaroufi, een Tunesische fundamentalist die beweerde dat zijn enige ongenoegen de Tunesische regering betrof. Later dat jaar werd hij gearresteerd en beschuldigd van betrokkenheid bij de moord op Ahmad Shah Massoud, die werd uitgevoerd door twee mannen met gestolen Belgische paspoorten. Maaroufi zou een van hen hebben gerekruteerd. Hij begreep dat hij door de politie in de gaten werd gehouden. Hij maakte geen geheim van een bezoek die zomer daarvoor aan Iran, waar hij beweerde Gulbuddin Hekmatyar te hebben ontmoet, de meest uitgesproken anti-Amerikaanse Afghaanse leider tijdens de anti-Russische jihad, en aan Afghanistan, waar hij beweerde een poging te hebben gedaan Osama te ontmoeten, die mislukt was. In de context van ons gesprek begreep ik uit het feit dat hij Osama vermeldde, dat hij hem wel degelijk had gezien.

22 Nederland weigerde repressieve maatregelen te nemen. In 2003 beval een Nederlandse rechtbank de invrijheidstelling van Jerome Courtailler, een Franse bekeerling tot de jihadistische islam, door nadrukkelijk te weigeren rapporten van de veiligheidsdienst als bewijsmateriaal te accepteren, waarbij hij en andere beklaagden werden geïmpliceerd in een Al-Qaedacomplot dat door Beghal beraamd was, om een aanslag uit te voeren op de Amerikaanse ambassade in Parijs.

23 De Fransen vroegen in 1995 het eerst om uitlevering van Rashid Ram-

da, een Algerijn die beschuldigd werd van het financieren van de terreurcampagne van 1995 in Frankrijk. Naar verluidt stuurde Osama Ramda geld vanuit Khartoem. Hij bleef in Londen gevangenzitten, maar in 2002 zorgden zijn advocaten er vrijwel voor dat hij niet zou worden uitgeleverd aan Frankrijk, door aan te komen met kloppartijen die naar verluidt onder jihadisten in Franse gevangenissen slachtoffers hadden gevergd. Kort na de verwoesting van de Amerikaanse ambassade in Oost-Afrika in augustus 1998 vroeg de Amerikaanse regering om uitlevering van Khalid al-Fawwaz en twee andere fundamentalisten die ervan beschuldigd werden tot Al-Qaeda te behoren. Toen dit te boek werd gesteld, waren zij nog niet uitgeleverd.

24 Vanuit zijn cel in Fleury-Mérogis ten zuiden van Parijs schreef hij drie essays voor France 2, het voornaamste televisiestation in handen van de staat, waaruit de volgende informatie afkomstig is.

FLOOS

1 Begin jaren zestig sommeerde de vorst van Koeweit, die de zomer doorbracht in het Libanese vakantieoord Aley, plotseling een prominente Palestijnse bankier, Youssef Beidas uit Beiroet, en eiste de vijf miljoen dollar te zien die hij op Beida's Intra Bank had gestort. Beidas schraapte links en rechts de contanten bij elkaar, reed naar Aley en begon het moeizaam uit te tellen voor de vorst. Halverwege verklaarde de laatste zich tevreden. Maar de bankier was zo woest dat hij de vorst zei dat hij zijn geld kon houden.

2 Hoewel rijke Saudiërs grote investeerders (en heel vaak stille vennoten) in islamitische banken waren, gaf het koninkrijk er in feite pas na Soedan en Egypte toestemming toe. Prominente islamitische banken waren Dar al-Mal al-Islamiyya, Dubai Islamic Bank, Tadamon Islamic Bank, Faisal Islamic Bank en de kleinere Soedanese Al-Shamal Islamic Bank, die volgens een schrijven van het ministerie van Buitenlandse Zaken van 14 augustus 1996 50 miljoen dollar van Osama gestort had gekregen vlak nadat hij in 1991 in Khartoem was aangekomen. Islamitische banken werden over het algemeen niet beschouwd als bijzonder goed beheerd of winstgevend. Aanvankelijk hadden zij de meeste invloed in Soedan. Vanaf het begin van de jaren tachtig waren zij belangrijk bij het verrijken van het Nationaal Islamitisch Front ten koste van de meer gevestigde Soedanese banken die werden vereenzelvigd met de

traditionele Democratische Unionistische Partij en de Oemma Partij, die uit de macht werden gezet door de staatsgreep van het NIF in juni 1989.

3 En na de aanslagen van 11 september, toen ze dat wel deden, waren de Verenigde Staten niet in staat ze met succes te vervolgen voor het witwassen van geld of het financieren van terroristen (*Times* (Londen), 8 okt. 2003).

4 In 2003 confisqueerden Amerikaanse soldaten in Irak die op zoek waren naar verdachten uit het gevolg van Saddam Hoessein, systematisch aanzienlijke hoeveelheden contant geld die in particuliere huizen werden aangetroffen. De soldaten waren ervan overtuigd dat het contante geld bewijs was van smeergeld, afkomstig van – of bestemd voor – het gewapende verzet tegen de Amerikaanse bezetting. Zij konden niet begrijpen dat Arabieren in volkomen onschuld hun spaargeld thuis in contanten bewaren, als garantie tegen de chronische onvoorspelbaarheid van het bewind, vaak in dollars, die terecht werden gezien als minder vluchtig dan de constant devaluerende Irakese dinar. De confiscaties werden beschouwd als diefstal, waardoor de Irakezen de bezetting des te verdachter zijn gaan vinden. De soldaten dachten ongetwijfeld aan de 100 miljoen dollar in biljetten van 100 die de familie van Saddam met vrachtwagenladingen vol uit de Centrale Bank had gehaald vlak voordat Bagdad op 9 april viel. Dat Saddam zo'n enorme hoeveelheid dollars daar en elders in Bagdad opgeslagen hield kan natuurlijk niet zozeer de weerslag zijn geweest van de veronderstelde fascinatie met contant geld, als wel van een zorgvuldig opslaan van een universele munt voor eventueel gebruik in tijden van persoonlijke noodzaak... of voor het financieren van verzet.

5 Zo gaf in de jaren vijftig en zestig de *Daily Mail*, een krant uit Fleet Street met een hele reeks buitenlandse correspondenten, ze sigarettendoosjes waarvan de binnenkant van het deksel een boodschap droeg aan de verafgelegen vestigingen van reisagent 'Thomas Cook om de toonder 500 pond sterling uit te betalen', in die dagen een zeer aanzienlijke som geld.

6 *Economist*, 14 april 2001.

7 De CIA geloofde een hele poos in contant geld, recentelijk nog in het kopen van trouw in de campagne tegen de Taliban en nogmaals in Irak twee jaar later. In de jaren vijftig probeerde het agentschap met name de

vriendschap van de Egyptische president Gamal Abdel Nasser te kopen, met een cadeau van drie miljoen dollar in contanten. Nasser liet zijn afkeuring zien door het geld te gebruiken om in Caïro een verder geheel nutteloze toren te laten bouwen, bij plaatselijke grappenmakers bekend als 'Roosevelts erectie', ter ere van de CIA-agent Kim Roosevelt, die het smeergeld kwam aanleveren (Miles Copeland, *The Game of Nations*, Simon & Schuster, 1970).

8 Ze waren niet alleen, volgens Siyamend Othman, destijds de man van Amnesty International voor het Arabisch schiereiland. Zorgvuldig trok hij rapporten na van deze moordpartijen destijds, en vertelde mij dat Amerikaanse diplomaten die hij in Sanaa had bezocht daar niet verrast over waren, of zich er zorgen om maakten (interview, Londen, 16 juni 2000).

9 Saudi-Arabië, dat lange tijd het grensgeschil als pressiemiddel tegen Jemen had gebruikt, stemde pas na 9/11 in met afbakening. Daarvoor varieerden zelfs de strepen op de kaart, afhankelijk van welke kaart men onder ogen kreeg.

10 Rapporten van de veiligheidsdienst beweerden dat enkele Al-Qaedasoldaten die deelnamen aan de dodelijke aanslag van 13 mei 2003 op woonhuizen van buitenlandse bewoners in Riaad, het koninkrijk vanuit Jemen hadden geïnfiltreerd.

11 Dat weerhield de immigratiebeambten en de douane van de Taliban er niet van methodisch mijn spullen te doorzoeken, een paar maanden voordat zij uit de macht werden gezet. Ongetwijfeld was hun inspectie bij de grenspost Torkham in de buurt van de Khyberpas een welkome afleiding van een anders saaie klus, omdat geen enkele Afghaan of Pakistaan dezelfde aandacht kreeg als die aan mij werd besteed.

12 Interview, Washington DC, 24 feb. 2000.

13 Zo werd van Yasser Arafat aangenomen dat hij de details van het budget van de Palestijnse Bevrijdings Organisatie (en later de Palestijnse Autoriteit) in het borstzakje van zijn uniform droeg. De soennitische leider Rashid Karamé, een prominent figuur in de vele Libanese regeringen vanaf de jaren veertig, totdat hij in 1987 werd vermoord, wilde ook altijd de portefeuille van financiën hebben toen hij premier was.

14 Een blijk van het dilemma van het koninkrijk was de behandeling in een rapport van het Congres van 900 pagina's over 11 september, uitgegeven op 24 juli 2003, zeven maanden nadat het er had moeten zijn, door-

dat de regering-Bush er het nodige in wilde veranderen. De interesse in het rapport van het Hoger- en Lagerhuis gold met name 28 pagina's die door de regering werden verwijderd en die gingen over financiële en andere betrokkenheid van buitenlandse regeringen, met name die van Saudi-Arabië. Enkele mensen beweerden de gecensureerde pagina's te hebben gelezen en zeiden dat daarin belastend materiaal stond voor Saudische functionarissen, leden van de koninklijke familie zelfs, die honderden miljoenen dollars naar jihadistische terroristen zouden hebben doorgesluisd. Tot de voornaamste verdachten behoorden vooraanstaande Saudiërs die banden hadden met islamitische banken en liefdadigheidsinstellingen, onder wie enkelen die in de Verenigde Staten en veel andere landen opereerden. Anderen die toegang beweerden te hebben gehad tot het materiaal zeiden dat de pagina's geen overtuigend bewijs bevatten om dergelijke beschuldigingen te staven. Enigszins begrijpelijk meende Al-Saud dat hij het slachtoffer was van een internationale diplomatieke versie van omgekeerde bewijslast. Prins Saud al-Faisal, de Saudische minister van Buitenlandse Zaken, verzocht de Amerikaanse regering met nadruk de omstreden pagina's wel te publiceren, om de goede naam van het koninkrijk te zuiveren, dat het niet leuk vond het juridische lot te mogen delen van 680 gevangenen in Guantanamo, onder wie veel Saudiërs, en die geen inzage kregen in het bewijsmateriaal dat tegen hen bestond. De prins vloog naar Washington om persoonlijk een beroep te doen op president Bush. Maar uren voordat hij zou worden ontvangen, verkondigde het Witte Huis dat het het materiaal niet zou publiceren, op grond van het feit dat de inlichtingendienst afscherming wenste. Zo wisselden de 'open samenleving' in Washington en de 'gesloten' in Riaad medio 2003 eventjes van rol. Cynici beweerden dat Washington dit scenario had bedacht om in de ogen van het eigen publiek geen flater te slaan (*New York Times*, 27 juli 2003).

15 Een voormalige Britse ambassadeur in Saudi-Arabië zei dat na de Golfoorlog van 1991 de Saudiërs in hun maag zaten met de Amerikaanse druk meer lijnvliegtuigen aan te schaffen. De koninklijke familie had de Verenigde Staten netjes betaald om de kosten te dekken van de oorlog om Koeweit van Irak terug te krijgen. Het zat hun ook dwars dat ze Boeing moesten kiezen in plaats van Airbus, toen ze ervan overtuigd waren dat de Amerikaanse vliegtuigen niet langer de goedkoopste, modernste of meest efficiënte waren. 'De voorwaarden hadden niet duide-

lijker gekund,' zei de voormalige diplomaat: 'Jullie kopen Boeing of anders beschermen we jullie niet' (gesprek, Londen, 27 mei 1999).

16 De computer was van Ramzi Youssef, die de eerste aanslag op het New Yorkse WTC in 1993 had beraamd. De brief was getekend Khaled Sheikh, de eerste twee voornamen van zijn oom Khaled Sheikh Mohammed, zij het dat dat vrij normale Arabische namen zijn (*Los Angeles Times*, 12 dec. 2002).

17 *Foreign Terrorist Organizations*, Department of State, 8 okt. 1999.

18 Bill Gertz, *Breakdown: The Failure of American Intelligence to Defeat Global Terror*, herziene uitgave, Plume, 2003, p. 15.

19 Volgens een opinieartikel door Louis Freeh in *The Wall Street Journal* was die verandering van stemming te danken aan de rechtstreekse interventie van de eerste president Bush, bij Al-Saud populair omdat hij in 1990 het koninkrijk had gered (20 mei 2003).

20 Voor verdere details zie de inbeschuldigingstelling van november 1998 van het zuidelijke district van New York van Osama en andere Al-Qaedaleiders, naast die van vier mannen die opdracht hadden de ambassades in Nairobi en Dar es Salaam op te blazen, plus documenten gebruikt bij hun proces, dat in januari 2001 begon.

21 Het late besef van het gevaar dat Osama vormde, noopte FBI- en CIA-onderzoekers medewerking te vragen aan Kenia, bij het overvallen van de Nairobische cel in de zomer van 1997, hoewel zij daarbij belangrijke documenten lieten liggen. Pas op 10 juni 1998 werd een verzegelde inbeschuldigingstelling tegen Osama opgesteld door een federale rechtbank van inbeschuldigingstelling, zetelend in het zuidelijke district van New York.

22 Gerechtelijke documenten van het New Yorkse proces tegen vier mannen beschuldigd van deelname aan de aanslagen in 1998 in Nairobi en Dar es Salaam.

23 *USA Today* van oktober 1999 had een gedetailleerd verhaal waarin de liefdadigheidsinstelling en andere agentschappen in verband werden gebracht met de moordaanslag en Osama. Noch de krant noch ABC Television, Reuters of Associated Press, die het verhaal had opgenomen, werd aangeklaagd.

24 De zaak effende de weg voor rijke Arabische zakenlieden die eerherstel probeerden te krijgen in het kader van de Engelse wet op laster, waarbij geen eiser aanwezig hoeft te zijn, in verband met suggesties dat zij Al-

Qaedanetwerken zouden hebben helpen financieren. De *Guardian* citeerde een Londense advocaat die hierin was gespecialiseerd: 'U kunt zeggen over Osama bin Laden wat u wilt, maar hij heeft wonderen verricht voor mijn collega's.' De Arabische zakenlieden, zo merkte de *Guardian* op, werden niet ontmoedigd door een lagere schadevergoeding in recente jaren. Hun voornaamste doel was 'een oordeel te verkrijgen dat hun reputatie beschermde en dat internationaal wordt geaccepteerd door regeringen, rechtbanken, media en zakenmilieus'. Betrokken bij dit soort aanklachten waren *The Wall Street Journal Europe* – in Brussel gepubliceerd – en de Londense kranten *Sunday Times* en *Mail on Sunday*, naast een boek dat in Frankrijk, Duitsland en de Verenigde Staten werd gepubliceerd, *The Forbidden Truth* van Jean-Charles Brisard (Thunder's Mouth Press, 2003) (*Guardian*, 16 okt. 2003).

25 *Washington Post*, 24 okt. 2001.

26 *Economist*, 14 april 2001.

27 Zo kende het Caribische eiland Antigua, ooit een belangrijk belastingparadijs en favoriet bij witwassers, in 2003 vijf banken, tegen 91 vijf jaar daarvoor. Offshore-banken op de Bahama's zagen een soortgelijke vermindering. Bijna alle offshore-banken weigeren tegenwoordig cashdeposito's van meer dan 5000 dollar en eisen een referentie van een derde om een rekening te kunnen openen. Sommige offshore-banken die creditcards uitgeven wordt door de Amerikaanse belastingautoriteiten gevraagd hun klanten zich te laten identificeren (*International Herald Tribune*, 15 maart 2003).

28 Gesprekken met een vooraanstaande functionaris bij de *Financial Action Task Force*, Parijs, 2000, 2001, 2002, 2003.

29 In *Le Monde* staat dat de bank tot in 2002 naar verluidt nog zo'n twintig rekeningen op naam van Al-Qaeda had (*Le Monde*, 26 feb. 2003).

30 *New York Times*, 12 dec. 2000.

31 Bearden beweerde dat de *pushtunwali* geen Afghaan aan het ene eind van een dal weerhield van verraad van de buitenlandse gast van een landgenoot aan het andere eind (*New York Times*, 12 dec. 2002).

32 Turabi kwam nooit met het geld op de proppen om voor de weg te betalen. In plaats daarvan kreeg Osama een failliete leerlooierij, land en de concessie goederen te exporteren zoals sesamzaad en Arabische gom.

33 Een afvallig Al-Qaedalid dat toezicht had op het ontvangen van vrijwilligers schatte dat steekpenningen, goedkoop pension, aanschaf van sal-

war kameez en de taxirit over de grens samen dertig dollar per persoon kostten (telefoongesprek met een Afghaanse overloper die om anonimiteit verzocht, Oregon, 20 aug. 2001).

34 Onder de Taliban zou Afghanistan zo'n 4000 ton opium per jaar hebben geproduceerd, ongeveer drie kwart van het wereldtotaal. In 2000 verboden zij inderdaad alle papaveraanplant. Dat was een veelzeggend blijk van hun macht, waardoor zij bijval oogstten bij de Verenigde Naties en zelfs 43 miljoen dollar van Washington kregen, terwijl zij opgeslagen voorraden mochten verkopen om de prijs te handhaven. Narcotica-experts geloven dat een flink deel van de opium en de heroïne die eruit geproduceerd werd ook geëxporteerd bleef worden, vervoerd werd door het gebied van Ahmad Shah Massoud en zijn Noordelijke Alliantie en vervolgens via de voormalige sovjetrepublieken van Centraal-Azië. In 2003 beliep de opiumoogst zo'n 4000 ton, terug naar het niveau van voor de drooglegging, tot een waarde van 2,3 miljard dollar, of iets meer dan de helft van het geschatte legitieme bruto nationaal product van 4,6 miljard dollar, volgens de directeur van het Bureau voor Drugs en Misdaad van de VN. Hij schatte dat Afghanistan 90 procent van de in Rusland, Centraal-Azië en Europa geconsumeerde heroïne leverde (*International Herald Tribune*, 8-9 nov. 2003).

35 *Le Monde*, 11 sept. 2003.

36 *Economist*, 27 sept. 2003.

37 Volgend op de VN-sancties waardoor de nationale luchtvaartmaatschappij van Afghanistan, Ariana Afghan Airlines, aan de grond kwam te staan, lieten de Taliban korte tijd charters op Kandahar vliegen vanuit de Verenigde Arabische Emiraten totdat die dienst onder Amerikaanse druk ook werd gesloten.

38 Door de grotere hoeveelheid te verkondigen, suggereerde Dennis Lourmel, de FBI-officier die de financiële kant van de aanslagen bekeek, andere bronnen van financiering die nog niet aan het licht waren gekomen (*New York Times*, 17 okt. 2002). Het lagere getal werd op 31 juli 2003 vermeld door John Lumpkin van Associated Press.

39 Een reden dat zij niets zeker weten is dat het Rashid Ramda, de Londense Algerijn die de Fransen ervan beschuldigen geld te hebben overgemaakt aan de terroristen in Parijs, bijna tien jaar lang is gelukt uitzetting te ontlopen door de ene procedure na de andere vanuit zijn gevangeniscel in Engeland aan te spannen.

40 Vrachtwagen- en autobommen, met of zonder kamikazechauffeurs, zijn al tientallen jaren een standaard terroristische tactiek geweest. Zij werden alom gebruikt in het Libanese conflict tussen 1975 en 1990, met name met verwoestende gevolgen door de Hezbollah tegen de Amerikaanse ambassade in Beiroet en Amerikaanse en Franse troepen aldaar in 1983. De Syrische Moslimbroeders gebruikten autobommen aan het einde van de jaren zeventig tegen het bewind van president Hafez al-Assad in Damascus. Syrië pionierde met het gebruik van de nu standaard geworden obstakels, vaak stukken betonnen rioleringsbuis met aarde en versierd met bloemen, om gebouwen te beschermen.

41 Simon Reeve, *The New Jackals: Ramzi Youssef, Osama bin Laden, and the Future of Terrorism*, André Deutsch, 1999, p. 108.

42 *New York Times*, 17 okt. 2001.

43 Bekend was dat twee van de negentien mannen die bij het complot betrokken waren op een lijst van de CIA stonden, die totdat zij in de Verenigde Staten kwamen, niet gedeeld werd met de douane. Het hogere kader van de FBI sprak een veto uit op een suggestie door een agent in Phoenix Arabieren die vliegles namen te laten natrekken. Het FBI-hoofdkwartier blokkeerde pogingen van het kantoor in Minnesota de computer van Zacarias Moussaoui te onderzoeken, de Al-Qaedasoldaat die daarna werd gearresteerd toen hij bij een vliegschool verdenking wekte.

44 *New York Times*, 5 nov. 2001.

45 Op 14 oktober 2003 kreeg Raissi een niet nader gespecificeerde schadevergoeding en de verontschuldiging voor een Londens hof van de *Mail on Sunday*, die de Amerikaanse aanklachten had gepubliceerd.

46 *Washington Post*, 8 okt. 2002.

47 *International Herald Tribune*, 19-20 okt. 2002.

48 *New York Times*, 19 dec. 2002.

49 *Washington Post*, 18 dec. 2002.

50 Khalid, die naar verluidt in slechte gezondheid verkeerde, werd in 1999 van zijn plichten bij de bank ontslagen en sinds die tijd is hij waargenomen in een Saudisch militair hospitaal in het bergdorp Taif, waar hij vrijwel in isolement wordt gehouden.

51 Rabita al-Alam al-Islami, in de gehele islamitische wereld bekend als Rabita, werd in 1962 gesticht om de invloed van president Gamal Abdel Nasser van Egypte tegen te gaan en raakte onder de invloed van de

Moslimbroeders die naar het koninkrijk waren gevlucht om aan zijn bewind te ontkomen. Said Ramadan, de schoonzoon van Hassan al-Banna, stichter van de Moslimbroeders, was zelf een van de oprichters van Rabita.

52 Een soortgelijke confrontatie tussen Al-Saud en de grootmoefti Abdulaziz bin Baz vond plaats na de eerste Golfoorlog in 1991. Koning Fahd zwichtte toen de Amerikaanse troepen na de vijandelijkheden in het koninkrijk bleven, ondanks de bezwaren van Bin Baz, die zei dat zij beloofd hadden meteen te zullen vertrekken.

53 E-mail met een detective in New York, een specialist op het gebied van het witwassen van geld, John Fawcett (2003).

54 In augustus 2003 pakte de regering-Bush de zuiver humanitaire activiteiten van Hamas aan en de lang weerbarstige Europese Unie stemde de maand daarop in met het bevriezen van fondsen van Hamas, de Palestijnse Islamitische Jihad en andere fundamentalistische Palestijnse liefdadigheidsorganisaties. Maar *Le Monde* meldde dat de Europese Unie in feite de toepassing verslonsde (18 sept. 2003).

55 Haddads advocaat, Ashraf Nubadi, zei: 'De regering heeft nooit kunnen bewijzen dat hij iets met terrorisme te maken had, het waren allemaal rookgordijnen en vage geruchten.' Bij wijze van rechtvaardiging zei het Openbaar Ministerie dat er enig bewijsmateriaal geheim werd gehouden om het terrorismeonderzoek niet te schaden (*New York Times*, 16 juli 2003).

56 *New York Times*, 2 aug. 2003.

57 *New York Times*, 25 maart 2002.

58 *New York Times*, 15 maart 2002.

59 De FBI kreeg in maart 2003 de jurisdictie over al het onderzoek naar terrorismefinanciering. Maar het pas opgerichte departement van binnenlandse veiligheid en douane, dat de zaak aanhangig maakte, weigerde de dossiers over te dragen (*Washington Post*, 11 okt. 2003).

60 In de beëdigde verklaring, gepubliceerd op verzoek van *The Wall Street Journal*, stond dat tussen 1996 en 2000 ergens tussen de 26 en 54 miljoen dollar ingezameld werd, die naar het eiland Man werd gestuurd, een belastingparadijs waarvan de wetten op geheimhouding het naspeuren van de uiteindelijke bestemming van de fondsen onmogelijk maakten. Het doel, zei de agent van Homeland Security, David Kane, was 'om via sluipwegen geld naar terroristen te sluizen en de Verenigde Sta-

ten te schaden door de wettige overheidsfuncties van de belastingdienst te hinderen, te schaden, te storen en te negeren'. In de verklaring stond dat de Safa Group Hamas en de Palestijnse Islamitische Jihad had gesteund en de belangrijkste onderzoekers beweerden dat de groep miljoenen dollars in banken en bedrijven had gepompt die Al-Qaeda financierden. Nancy Luque, advocaat van de verdediging, die optrad voor velen die in de verklaring genoemd werden, zei dat dit 'niets dan speculatie door agent Kane' was. 'Er blijkt niet uit dat er ook maar een stuiver naar een terrorist of een terroristische organisatie is gegaan.' Dat verklaarde volgens haar waarom het attest van de regering werd uitgegeven, 'dat voor mij zoveel inhoudt als dat de zaak vastzit. [...] Hierbij kunnen ze het laten, dan is iedereen verdacht' (*Washington Post*, 18 okt. 2003).

61 Niet nader genoemd VN-rapport, geciteerd in *Newsweek*, 30 juli 2003.

62 *Economist*, 6 sept. 2003 en *New York Times*, 15 okt. 2003.

63 Om de details van deze handel te leren kennen, die zich afspeelde tussen West-Afrika, Latijns-Amerika, het Midden-Oosten, de Antwerpse diamanthandel en verder, zie Douglas Farah, *Washington Post*, 2 nov. 2001 en 30 dec. 2002.

64 *Washington Post*, 3 aug. 2003.

65 In feite hadden diamanten al tientallen jaren een rol gespeeld op het toneel van het Midden-Oosten. Na een mislukte staatsgreep in Libanon in de jaren zestig door de Parti Populaire Syrien, een autoritaire pan-Arabische politieke beweging met haar zetel in Beiroet, vluchtten de kaderleden naar het buitenland en werden mettertijd verwelkomd door Jordanië en voorzien van Jordaanse diplomatieke paspoorten. Ze werden naar West-Afrika gestuurd, waar ze dienden als koeriers om 'hete diamanten' naar Europa te smokkelen.

66 *Washington Post*, 18 okt. 2002.

67 *Washington Post*, 8 okt. 2003.

68 *New York Times*, 12 dec. 2003.

69 Sommige analisten van westerse inlichtingendiensten vonden dat aantal overdreven. Dat was kennelijk ook het geval met Richard Clarke. In een gesprek in Washington DC, op 21 december 2000, merkte hij droogjes op dat de schatting van de CIA nauwkeurig was 'met een marge van 10.000'.

70 *Washington Post*, 16 sept. 2002.

71 Overheidsgetuige Ali A. Mohammed wees op Zawahiri's vruchteloze

reis in zijn getuigenis tijdens het proces in 2001 in New York tegen de vier mannen die uiteindelijk tot levenslang werden veroordeeld wegens hun aandeel in de bomaanslagen op de Amerikaanse ambassades in Oost-Afrika.

72 *Asian Wall Street Journal*, 1 feb. 2002.

73 Al-Farouq, aan de Atlantic Avenue in Brooklyn, trad aanvankelijk naar voren als punt van rekrutering en fondswerving voor de jihad tegen de Russen in Afghanistan in de jaren tachtig. Bezoekers van deze moskee waren betrokken bij de terroristische aanslag op het WTC in 1993.

74 Pakistan grondvestte in 2003 een financieel inlichtingenbureau om verdachte transacties te analyseren en de verbindingen te onderhouden met internationale financiële inlichtingendiensten (*Times* (Londen), 8 okt. 2003).

75 Zelfs het eigenwijze Dubai had in 2003 het Amerikaanse advies opgevolgd en was overgegaan tot het formeel registreren van hawala's, met de belofte ze in het oog te zullen houden. Nog een jaar daarvoor had een wanhopig Amerikaans team de ronde gedaan door de Golf, klagend dat hawala's 'het grootste probleem voor ons allen' vormden, waarschuwend 'dat het wel een generatie kon duren' om ze onder controle te krijgen.

76 Vroeger, volgens David Aufhauser, hoofdaccountant van Financiën, was de Saudische samenwerking 'altijd responsief, nooit initiërend [...] niet gebaseerd op overtuiging, maar op noodzaak, en op bewijs dat ze kregen te zien [...] Na 12 mei was het net of de knop was omgedraaid,' zei hij nog (*New York Times*, 8 okt. 2003).

77 Een typische overdrijving was een gift van 2,7 miljoen dollar om te betalen voor grondaankoop en bouw van een moskee, een school en twee voetbalvelden in Baluchistan bij de Afghaanse grens. De Saudische onderzoeker Nawaf Obaid zei dat uit inspectie ter plekke ruim een jaar later bleek dat alleen de grond was aangekocht, en dat de rest van het geld waarschijnlijk bij Al-Qaeda was terechtgekomen. Hij dacht dat Al-Qaeda tussen de 40 en 58 miljoen had opgestreken, in de loop van de jaren afgeroomd van soortgelijke operaties (telefoongesprek, Genève, 15 april 2003).

78 Zelfs een ongelovige Thomas als prins Nayef ibn Abdul Aziz al-Saud bleek vastberaden de wahhabitische islam in zijn volle gestrengheid toe te passen op Osama's nationale volgelingen. Maar in augustus 2003, in

een interview in een Koeweitse krant, herhaalde de prins het refrein dat de zionisten verantwoordelijk waren voor 11 september en liet dat ook vermelden op de website van de koninklijke familie, www.ainalyaqeen.com. Die website is inmiddels opgeheven. Hamid Gul, de ISI-generaal van het eind van de anti-Russische jihad, die later in Pakistan een radicale jihadistische stokebrand werd, was verantwoordelijk voor die kreet, geslaakt binnen enkele dagen na de aanslagen. Hij bleek ver door te klinken, waardoor bijvoorbeeld veel Egyptenaren overtuigd werden.

79 De maatregelen waren het resultaat van de zoveelste hoge Amerikaanse regeringsmissie, samengesteld uit leden van NSC, FBI, Financiën en Buitenlandse Zaken (*New York Times*, 14 sept. 2003).

80 *New York Times*, 12 dec. 2003.

81 Gesprek met een functionaris bij de Financial Action Task Force, die om anonimiteit verzocht, 23 mei 2003.

82 De verkoper probeerde 50 raketten te verkopen, voor 500.000 dollar per stuk (*New York Times* en *Washington Post*, 13-14 juli 2003).

83 Larry C. Johnson, voormalig CIA-analist en functionaris bij de terrorismebestrijding op het ministerie van Buitenlandse Zaken, en John F. Moynihan, voormalig functionaris bij de DEA, getuige voor het House Committee on Financial Services, Washington DC, maart 2003. Bepalingen in de USA Patriot Act hadden er al voor gezorgd dat banken een soort surrogaatgendarmes waren geworden die een steeds groter aantal transacties moesten volgen tegen kosten die voor 2005 geschat werden op 700 miljoen dollar (*Economist*, 6 sept. 2003).

84 *New York Times*, 6 aug. 2003.

85 *New York Times*, 16 juli 2003.

'HOE MEER WIJ ACHTEROP RAKEN'

1 *Independent*, 10 aug. 1996.

2 Zoals verscheidene Talibanleiders bevestigden nadat het bewind in 2001 ingestort was.

3 Telefoongesprek, Washington DC, 8 dec. 2001.

4 India hing die banden meteen aan de grote klok toen vooraanstaande Al-Qaedaleiders gevangengenomen werden in huizen die behoorden tot Pakistaanse fundamentalistische militanten, actief in de strijd om Kasjmir. En in maart 2002 werd Abu Zubaydah, het eerste hoge Al-Qaedalid dat werd gearresteerd, gepakt in Faisalabad ten huize van een

activist die lid was van Lashkar-e-Taiba, een militante groepering in de Verenigde Staten, die ervan verdacht werd een ISI-creatie te zijn. Op de dag af een jaar later werd Khaled Sheikh Mohammed, de bedenker van en toezichthouder op de operatie op 11 september, gepakt in Rawalpindi, in een villa die behoorde aan een militant lid van de Jamaat-e-Islami.

5 Telefoongesprek met voormalig vooraanstaand CIA-functionaris, Washington DC, 11 nov. 2003.

6 Ibid.

7 Deze twijfels werden niet gedeeld door diverse Amerikaanse inlichtingenspecialisten die Massoud op eigen initiatief bezochten. Reuel Marc Gerecht, een Farsitalige, voormalige CIA-officier die Massoud eind september 1999 sprak, ondervroeg gevangenen die hem er door hun houding en wat zij zeiden van overtuigden dat ze beroepsmilitairen waren (gesprek, Parijs, 3 nov. 1999). Julie Sirres, een CIA-employee die Massoud in 1998 en 1999 bezocht en daarom ontslagen werd, kreeg dezelfde indruk (gesprek ,Washington DC, 23 dec. 2000).

8 *New York Times*, 27 nov. 2001.

9 Een Belgische officier bij de terrorismebestrijding vertelde mij dat zijn team in 1995 een versie had gevonden bij een overval op Noord-Afrikaanse extremisten, maar die had doorgegeven aan de Mossad, omdat zijn kleine organisatie niet voldoende geld had om haar te laten vertalen (interview, Brussel, 12 feb. 2000).

10 Het precieze aantal van Osama's mannen in brigade 055 te eniger tijd blijft onduidelijk. Bij de gevechten van 2001 vochten enkele duizenden Al-Qaeda-jihadstrijders naast de veel talrijker bondgenoten van de Taliban. Massoud vertelde Gerecht dat er tussen de 750 en 1000 Al-Qaedastrijders tegenover zijn frontlinies lagen. Het werkelijke aantal kan kleiner zijn geweest, omdat het in het belang was van de leider van de Noordelijke Alliantie hun kracht te overschatten. Niettemin schreef hij de brigade 055 grote motivatie, moed en vaardigheden bij nachtgevechten toe, en noemde hen de 'lijm die de Taliban samenhield' (gesprek met Gerecht, Parijs, 23 nov. 1999).

11 De eerste prioriteit van het Pakistaanse CIA-station was het vangen van Kansi, een missie die werd volbracht toen 'de prijs juist lag' en hij in juni 1997 werd verkocht door een andere Baluchi. Pas daarna begon het station in Islamabad op Osama te letten (telefoongesprek met voormalig vooraanstaand CIA-officier, Washington DC, 11 nov. 2003).

12 De *fatwa* kondigde de oprichting van het Islamitisch Front tegen de Kruisvaarders en de Joden aan, in februari 1998.

13 Rapport van Internationale Crisis Groep, sept. 2003.

14 Al-Khaddafi beweerde het doelwit te zijn geweest van Osama en zorgde zelfs voor de eerste juridische actie tegen Al-Qaeda, doordat hij een formele aanklacht indiende bij Interpol in 1998. De zogeheten rode notitie, dossier 1998/20032, was eigenlijk een internationaal arrestatiebevel. Osama werd beschuldigd van betrokkenheid bij de Libische Islamitische Gevechtsgroep, die in 1994 in Libië naar verluidt een Duitse terrorismebestrijdingsspecialist en zijn vrouw had vermoord en geprobeerd had om Al-Khaddafi zelf van kant te maken. De Engelse MI5 zou dezelfde groep hebben gebruikt in een mislukt complot Al-Khaddafi in 1996 uit de weg te ruimen (*New York Times*, 12 nov. 2001).

15 Een memorandum van de CIA-analyse, gepubliceerd in *Breakdown: How America's Intelligence Failures Led to September 11*, door Bill Gertz, Regnery, 2002, p. 107.

16 De bijna-obsessie van Gerecht voor Iran deed hem, toen hij eenmaal weg was bij de CIA, een roekeloze reis maken naar dat land, verstopt in het geheime compartiment van een Koerdische vrachtwagen. Hij droeg daarbij de naam van een veel eerdere clandestiene Britse reiziger, Edward Shirley, en legde zijn impressies vast in *Know Thine Enemy: A Spy's Journey into Revolutionary Iran*, Farrar, Straus & Giroux, 1997.

17 *Atlantic Monthly*, aug. 2001.

18 Zie het gedesillusioneerde standpunt van Robert Baer, een veteraan van de CIA in de islamitische wereld, over de instelling van zijn voormalige werkgever toen hij medio jaren negentig in Centraal-Azië te werk werd gesteld. Zie *See No Evil: The True Story of a Ground Soldier in the CIA's War on Terrorism*, Crown, 2002.

19 Om de magere rangen van Arabischtaligen aan te dikken, begon het ministerie van Buitenlandse Zaken na 9/11 inheemse sprekers voorrang te geven boven rekruten. Het ministerie rapporteerde in 2003 formeel 54 'vloeiend sprekende of tweetalige' Arabofonen te hebben, maar insiders beweerden dat er nog geen twaalf een enigszins voldoende beheersing van de taal hadden. De regimenten van de CIA waren navenant (*Washington Post*, 2 okt. 2003). Uit krantenberichten eind 2003 bleek dat de rekrutering van voldoende inheemse Arabofonen nog steeds moeilijk was.

20 Ik merkte het eerst die problemen van arbeidsintensiviteit die veroorzaakt werden toen sovjetlegers in augustus 1968 Tsjecho-Slowakije binnen vielen en een eind maakten aan de 'Praagse Lente'. De sovjets moesten een heel bataljon verbindings- en inlichtingentroepen in Bratislava legeren, de hoofdstad van het kleinere en armere Slowaakse deel van Tsjecho-Slowakije, met wellicht drie miljoen inwoners en maar een paar telefoons.

21 Voor een gedetailleerd, zij het eenzijdig verslag van het getreuzel van het Pentagon en het blunderen van de FBI, zoals gezien door de ogen van leden van de Nationale Veiligheidsraad onder Clinton, zie Daniel Benjamin en Steven Simon, *The Age of Sacred Terror*, Random House, 2002.

22 De USS Cole werd teruggesleept naar de Verenigde Staten voor herstel en in november 2003 weer in actieve dienst genomen.

23 Het marineonderzoek liep uit op systematische rehabilitatie.

24 Vrij kort na de Eerste Wereldoorlog doodde een Pakistaanse Pathaan in de Noordwestelijke Grensprovincie een Britse districtsofficier en diens vrouw, en kidnapte hun dochter, voordat hij haar over de grens naar Afghanistan meesleepte. Amanoelah leverde de vluchteling uit aan de Britten, waardoor hij een opstand onder de Afghaanse Pathanen veroorzaakte in de streek van Khost.

25 *Washington Post*, 17 april 2002, en terrorisme-expert Rohan Gunaratna, geciteerd in *The New Yorker*, 4 aug. 2003. Allerlei soorten Amerikaanse vliegtuigen, ook nog B-52's uit Vietnam, bombardeerden de Afghaanse vesting zo'n beetje twee weken lang 24 uur per dag, vanaf 30 november 2001.

26 *New York Times*, 16 dec. 2001.

27 *Daily Telegraph*, 23 feb. 2002.

28 *Sunday Times* (Londen), 7 juli 2002.

29 Ibid.

30 *New York Times*, 30 sept. 2002.

31 *New York Times Magazine*, 20 juli 2003.

32 Maar ook zijn favoriete krijgers konden kleingeestig blijken. Binnen de speciale strijdkrachten klaagden critici dat nabijgelegen eenheden Groene Baretten in Afghanistan ervan weerhouden werden meteen in actie te komen na tips, zeker voor het lokaliseren van Zawahiri bij Gardez in 2002 en molla Omar in een moskee in Kandahar in 2003, en dat de voorkeur werd gegeven aan speciale sluipschutters van Delta en

SEAL-team 6. Die zaten veel verder in het veld en tegen de tijd dat zij de zaken op een rij hadden, waren Zawahiri en Omar ontsnapt (*Washington Post*, 5 jan. 2004).

33 Toen de Amerikaanse en de Al-Qaedatroepen in maart 2003 tegenover elkaar kwamen te staan in de volgoperatie Anaconda in de Afghaanse bergen, moesten de Amerikanen toegeven dat hun vijand het hoofd koel hield, en toegewijd, goed opgeleid en dapper was, ondanks voortdurende luchtbombardementen, en zijn positie verdedigde en zo goed mogelijk vocht.

34 De geschatte zuivering in de ISI-rangen komt van een vooraanstaande Franse functionaris bij de terrorismebestrijding (interview, Parijs, 8 aug. 2002). Suggesties van dekking door de ISI van de moord op de *Wall Street Journal*-correspondent Daniel Pearl versterkten dergelijke twijfels.

35 In het begin van het voorjaar beweerde Bush dat de oorlog tegen het terrorisme 'groter was dan één persoon' waarbij hij Osama omschreef als iemand die 'zijn tegenstander had leren kennen' en die nu 'gemarginaliseerd was'. 'Ik maak me echt niet zo veel zorgen om hem,' zei hij (*Washington Post*, 17 april 2002).

36 Dit waren commentaren in verband met Ron Suskinds boek *The Price of Loyalty: George W. Bush, the White House and the Education of Paul O'Neill* (Simon & Schuster, 2004), in de *Washington Post*, 11 jan. 2004.

37 Kathleen en Bill Christison, *Counter Punch*, 13 dec. 2002.

38 Opiniepeiling uitgevoerd door Pew Research Center for the People and the Press, 18 maart 2003.

39 Reuters, 22 jan. 2004. Een artikel in de *Washington Post* van 2 februari 2004 vermeldde dat Arar niet naar Canada was gestuurd of in de Verenigde Staten was vastgehouden als vijandig strijder: 'Wat was het doel, behalve dan de marteling door de Syriërs te laten uitvoeren die de Amerikanen zich niet konden permitteren?'

40 *Washington Post*, 26 juni 2003.

41 De schatting van 75 procent komt van John McLaughlin, onderdirecteur voor inlichtingen, *Washington Post*, 8 jan. 2004.

42 Abu Zubaydah wees op KSM, maar zijn Amerikaanse ondervragers geloofden hem drie maanden lang niet. Rohan Gunaratna, *Inside Al-Qaeda: Global Network of Terror*, Berkley Books, 2003, pp. xxvii-xxviii.

43 Gunaratna, *Inside Al-Qaeda*, p. xxii.

44 *New York Times*, 23 juli 2003.
45 Opvatting over fondsen, telefoongesprek met Clarke, Washington DC, 8 dec. 2003.
46 De enig bekende uitzondering in de annalen van Al-Qaeda betrof sjeik Omar Abdel Rahman, de blinde Egyptische jihadistische imam die in 1996 levenslang kreeg na een proces in New York, dankzij het zeldzame gebruik van een wet op opruiende samenzwering, daterend uit de tijd vlak na de Amerikaanse Burgeroorlog. Osama en met name Zawahiri en andere Egyptische leden van zijn Gama'a al-Islamiyyah eisten al vrij snel Omars vrijlating. Toen Al-Qaeda machteloos bleek die te bewerkstelligen, en niet bereid specifieke terroristische operaties op te zetten om hem vrij te krijgen, stapten enkele leden uit Osama's organisatie.
47 *New Yorker*, 4 aug. 2003.
48 De neoconservatieven bleven maanden achter elkaar beweren dat Atta samenwerkte met een Irakese inlichtingenofficier in Praag, ondanks het groeiende bewijs dat dit gewoon onzin was. Neoconservatieven bleven bezig, ook toen de agent in Irak werd gearresteerd, en zijn Amerikaanse arresteerders geen melding maakten van de zogenaamde Atta-connectie.
49 *New York Times*, 10 juni 2003.
50 Door dat te doen, merkten zijn neoconservatieve tegenstanders op, sprak Powell zijn eigen cruciaal belangrijke bewering tegen voor de Veiligheidsraad van de VN op 5 februari 2003: 'Irakese functionarissen ontkennen beschuldigingen van banden met Al-Qaeda. Deze ontkenningen zijn gewoon niet geloofwaardig' (*New York Times*, 9 jan. 2004).
51 Kenneth Pollack, *Atlantic Monthly*, jan.-feb. 2004.
52 *Washington Post*, 9 nov. 2003.
53 *Washington Post*, 16 maart 2003.
54 *New York Times* en *Washington Post*, 14 jan. 2004.
55 De koninklijke familie had officieel aangekondigd dat de basis niet zou dienen om Irak aan te vallen, en gaf toen stilzwijgend de Amerikaanse luchtmacht toestemming nu juist dat te doen. De Amerikaanse elitetroepen opereerden ook vanaf uitvalsbases op Saudisch grondgebied vlak bij de Irakese grens.
56 *Washington Post*, 5 aug. 2002.
57 *New York Times*, 25 nov. 2002.
58 Interview in *Der Spiegel*, geciteerd in de *Washington Post*, 12 dec. 2001.

59 *New Yorker*, 5 jan. 2004.

60 Zie het gedetailleerde artikel van Michael Scott Doran, wetenschappelijk medewerker aan Princeton: 'The Saudi Paradox', *Foreign Affairs*, jan./feb. 2004, waaruit dit citaat komt.

61 *New York Times*, 16 mei 2004.

62 *Washington Post*, 3 juni 2003.

63 Een van de verdachte leiders die gearresteerd werden, Adnan Ersoz, bekende volgens de Turkse pers dat hij Osama vlak voor de aanslagen van 11 september had ontmoet, bij een lunch in Kandahar. Sindsdien kregen zo'n 450 Turken een opleiding in een Al-Qaedakamp in Afghanistan *(Libération*, 27 jan. 2004).

64 Soortgelijke berichten werden gestuurd naar Al-Quds al-Arabi en Al-Majallah in Londen (*Washington Post*, 17 nov. 2003).

65 *Washington Post*, 14 jan. 2004.

66 *New York Times*, 21 jan. 2004.

67 Reuters, 17 dec. 2003.

EPILOOG

1 'Ik ben klaar om te sterven. Mijn zaak gaat na mijn dood door' (*New York Times*, 10 nov. 2001).

2 Interview met Brits functionaris, Martha's Vineyard, Mass., 12 aug. 2000. Gesprek met Palestijns ingenieur, Amman, 5 mei 2000.

3 Doctor Amer Aziz citerend, die 'geen enkel bewijs van een nierziekte' of 'dialyse' zag.

4 Margaret Tutwiler, die haar nieuwe baan bij het ministerie van Buitenlandse Zaken besprak, waarbij zij de openbare diplomatie deed. Edward Djerejian, de voormalige Amerikaanse ambassadeur in Israël en Syrië, concludeerde dat 'de steun voor de Verenigde Staten de bodem was in geslagen' nadat hij een rapport had ingediend over het probleem in de maand oktober daarvoor, op verzoek van het Congres (*New York Times*, 5 feb. 2004).

5 *New York Times*, 4 okt. 2002.

6 *New York Times*, 9 juli 2002.

7 *New York Times*, 16 okt. 2003.

8 *New York Times*, 24 okt. 2003.

9 Irene Kahn, algemeen secretaris van Amnesty International, noteerde: 'Het zijn niet de ondemocratische regimes, maar de liberale democra-

tieën die voorstander zijn van het aannemen van draconische maatregelen om de burgerlijke vrijheden te beperken in naam van de openbare veiligheid' (*New York Times*, 29 mei 2002).

10 *New York Times*, 25 maart 2004.

11 De Spaanse terrorismebestrijding had om fundamentalistische militanten in de gaten te houden maar ongeveer een kwart tot een derde van het aantal agenten dat werd aangesteld om de ETA op te sporen. *New York Times*, 22 maart 2004.

12 Zie de belangrijke stellingen van David Frum en Richard Perle, die in een boek uit 2003, *How to Win the War on Terrorism*, voorstanders bleken van een harde aanpak van Saudi-Arabië, het dwingen van Syrië zich terug te trekken uit Libanon, het blokkeren van Noord-Korea, het herzien van het VN-charter en het gebruik van preventieve oorlogen te verbreden. Halverwege 2004 was de regering afhankelijker dan ooit van Saudische olie, veroorzaakten de sjiieten grote problemen in Irak, smeekte Washington de VN-Veiligheidsraad het vrij te kopen uit Irak en was het blij te kunnen onderhandelen over de Noord-Koreaanse nucleaire dreiging.

Bibliografie

Anoniem. *Through Our Enemies' Eyes, Osama bin Laden, Radical Islam and the Future of America.* Washington DC, Brasseys, 2002.

Bear, Robert. *Sleeping with the Devil.* New York: Crown, 2003.

Bear, Robert. *See No Evil.* New York: Crown, 2002.

Benjamin, Daniel, en Steven Simon. *The Age of Sacred Terror.* New York: Random House, 2002.

Bergin, Peter L. *Holy War Inc.* New York: Free Press, 2001.

Bodansky, Yossef. *Bin Laden: The Man Who Declared War on America.* Rocklin, Calif.: Forum, 1998.

Clarke, Richard A. *Against All Enemies: Inside America's War on Terrorism.* New York: Free Press, 2004.

Cooler, John K. *Unholy Wars: Afghanistan, America and International Terrorism.* Londen: Pluto Press, 1999.

Follain, John. *Jackal: The Secret Wars of Carlos, the Jackal.* Londen: Weidenfeld & Nicolson, 1998.

Girardet, Edward, en Jonathan Walter. *Afghanistan, Geneva.* Essential Field Guides, 1998.

Gul, Imtiaz. *The Unholy Nexus: Pak-Afghan Relations under the Taliban.* Lahore, Pakistan: Vanguard, 2002.

Gunaratna, Rohan. *Inside Al Qaeda.* New York: Berkley Books, 2003.

Jacquard, Roland. *Fatwa contre l'occident.* Parijs: Albin Michel, 1998.

Kepel, Gilles. *Jihad: Expansion et declin de l'islamisme.* Parijs: Gallimard, 2000.

Khosrokhavar, Farhad. *L'islam des jeunes.* Parijs: Flammarion, 1997.

Labévière. *Les dollars de la terreur.* Parijs: Grasset, 1999.

Laidi, Ali. *Le jihad en Europe.* Parijs: Editions du Seuil, 2002.

Lewis, Bernard. *The Assassins.* Londen: Al Saqi Books, 1985.

Lippman, Thomas W. *Inside the Mirage: America's Fragile Partnership with Saudi Arabia*. Boulder, Colo.: Westview Press, 2004.

Maley, William. *Fundamentalism Reborn? Afghanistan and the Taliban*. Lahore, Pakistan: Vanguard, 1998.

Palmer, Nancy. *Terrorism, War, and the Press*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2003.

Posner, Gerald. *Why America Slept: The Failure to Prevent 9/11*. New York: Random House, 2003.

Rashid, Ahmed. *Taliban, Islam, Oil, and the New Great Game in Central Asia*. Londen: I.B. Tauris, 2001.

Reeve, Simon. *The New Jackals*. Londen: André Deutsch, 1999.

Robinson, Adam. *Bin Laden: Behind the Masque of the Terrorist*. Edinburgh: Mainstream Publishing, 2001.

Roy, Olivier. *L'islam mondialisé*. Parijs: Editions du Seuil, 2002.

Seale, Patrick. *Abu Nidal: A Gun for Hire*. New York: Random House, 1992.

Shirley, Edward. *Know Thine Enemy: A Spy's Journey into Revolutionary Iran*. New York: Farrar, Straus & Giroux, 1997.

Souaidia, Habib. *La sale guerre*. Parijs: Editions la Découverte, 2001.

Sprinzak, Ehud. *Brother Against Brother: Violence and Extremism in Israeli Politics from Atlalena to the Rabin Assassination*. New York: Free Press, 1999.

Stark, Freya. *The Coast of Incense: Autobiography 1933-1939*. Londen: John Murray, 1953.

Suskind, Ron. *The Price of Loyalty: George W. Bush, the White House, and the Education of Paul O'Neill*. New York: Simon & Schuster, 2004.

Teitelbaum, Joshua. *Holier Than Thou: Saudi Arabia's Islamic Opposition*. Washington DC: Washington Institute for Near East Policy, 2000.

Weaver, Mary Anne. *A Portrait of Egypt*. New York: Farrar, Straus & Giroux, 1999.

Woodward, Bob. *Bush at War*. New York: Simon & Schuster, 2002.

Yallop, David. *To the Ends of the Earth: The Hunt for the Jackal*. Londen: Jonathan Cape, 1993.

Yousad, Muhammad, en Mark Adkin. *The Bear Trap*. Lahore, Pakistan: Jang, 1992.

Zawahiri, Al-. *Knights Under the Prophet's Banner*. Caïro: al-Sharq al-Awsat, 2001.

Woord van dank

Ik heb oude en nieuwe vrienden, die mij de afgelopen vijf jaar hebben geholpen, zwaar op de proef gesteld. Onder hen zijn vele journalisten, academici, diplomaten en zakenlieden, naast andere zegslieden die ik in ruim vijftig jaar als buitenlandcorrespondent in en buiten de islamitische wereld heb vergaard. Hen allen ben ik dank verschuldigd. Dat geldt echter in het bijzonder voor twee vrienden – W.G. en D.L. Zij weten wel waarom.

Register

Abbass, Sayyid Nizar 185
Acheson, Dean 357
Aideed, Mohammed Farah 163
Albright, Madeleine 111, 170, 212
Ansar, Harkat ul- 372
Arafat, Yasser 29, 60, 207
Arar, Maher 345
Arc, Jeanne d' 62
Arnaout, Enaam 300
Ashcroft, John 29, 294, 299
Assad, Hafez al- 75, 87-88
Assad, Rifaat al- 87
Atatürk, Mustafa Kemal 20, 82, 316, 391
Atef, Mohammed 120, 163, 318, 344
Atmani, Said 232, 247
Atta, Mohammed 27, 253, 258, 345, 351-352, 397
Attas, Mohammed al- 76
Aufhauser, David 304
Avnery, Uri 55
Awada, Salman al- 362
Azhar, Masood 372-373
Aziz, koning Fahd bin Abdul 78, 113, 362
Aznar, José María 395-396
Azzam, Abdullah 84-85, 114-117, 119-120, 125-127, 149

Badis, Abdelhamid ben 219
Baibars 23
Bandar, prins 89
Banna, Hassan al- 82, 256
Banshiri, Abu Ubaidah al- 120
Barakaat, Al- 293-294, 299
Barno, David W. 380
Barry, Michael 91, 107
Bashir, Omar Hassan Ahmad al- 151, 156, 160, 178, 192, 200
Batarfi, Khaled M. 80-81
Batarji, Khaled 119
Baz, sjeik Abdulaziz bin 140-141
Bearden, Milton 97, 184, 283
Beghal, Djamel 252
Benjedid, Chadli 220
Benyaich, Abdelaziz 397
Berger, Samuel R. 170-171, 173
Berlusconi, Silvio 386
Bhutto, Benazir 47
Blair, Tony 367, 396
Blix, Hans 354
Bounoua, Boudejema 114, 127
Bourguiba, Habib 367
Bouteflika, Abdulaziz 241
Bouyali, Mustapha 237-238
Boykin, William G. 387
Bruguière, Jean Louis 57, 229, 232, 235, 244, 246-247, 398
Brzeninski, Zbigniew 91, 105, 144
Burns, William 227
Bush, George W. 14-16, 21, 27-29, 41-42, 44-45, 47-50, 52, 139, 166, 171, 177, 203-204, 241-242, 288, 294-295, 299, 340-343, 352, 356-357, 360, 365, 367, 369-370, 374, 380-389, 392, 394, 396, 400-401
Bush, George 171

Carlos de Jakhals 159, 162, 192-194, 198, 229, 234, 350
Carmen 80
Carney, Timothy M. 160-161, 168-173, 212
Carter, Jimmy 105, 155
Casey, William 134
Caze, Christophe 244-247
Cheney, Dick 50, 139, 341-342, 400
Chirac, Jacques 357

Christie, Agatha 367
Claes, Willy 386
Clancy, Tom 21
Clarke, Richard A. 27, 171, 173, 178-181, 216, 266, 269, 274, 393
Clinton, Bill 17, 50, 60, 110, 142, 146, 158-160, 162, 165-166, 168-169, 171-173, 175-176, 178, 180, 185, 196, 270, 278, 315, 317, 320, 325, 335-356
Coulter, Ann 386
Crane, David 304

Dahoumane, Abdelmajid 239, 241
Daoudi 253-259
Dean, Diana 215
Doha, Abu 234
Dumont, Lionel 244-246

Eisenhower, Dwight D. 222, 306
Elizabeth, koningin 213
Erdogan, Recep Tayyip 368
Erwa, Elfatih 161, 178-180

Fadh, koning 86
Fadl, Jamal Ahmad Mohammed al- 167, 196, 198, 200-206, 208-210, 278-279
Fahd, kroonprins 297
Faisal, koning al- 78
Faisal, prins Turki al- 100, 117, 125, 134-136, 140-141, 148, 195, 317-318
Fange, Anders 102-103
Farouk, koning 82
Fawwaz, Khalid al- 195, 293
Feith, Douglas 342, 354
Fisk, Robert 114, 117, 129
Foley, Lawrence M. 366
Folwell, Jerry 386
Fouda, Yosri 306
Freeh, Louis 146, 174-175, 185, 227, 240-241, 349

Gaulle, Charles de 51, 357, 364
Gerecht, Reuel Marc 333
Ghanem, Alia 74-77
Ghanem, familie 79
Ghul, Mohammed 394
Girardet, Edward 92-93, 103-104
Goebbels, Joseph 355
Gordon, Charles 153
Goss, Porter J. 358
Graham, Billy 386
Graham, Franklin 386
Guevara, Che 24, 62
Gul, Hamid 89
Gunaratna, Rohan 350, 354
Gurule, James 304

Haddad, Rabih 300
Hage, Wadih el- 199, 204, 348
Hambali 306
Hanbal, Ahmed ibn- 67, 126
Haq, Mohammed Zia ul- 96, 115, 319
Harith, Mohammed Ba 78
Harthi, Qaed Saneyan al- 352
Hatta, Mohammed 76
Havel, Vaclac 27
Hawali, Safa al- 362
Hawsawi, Mustafa Ahmed 290-291, 307
Hekmatyar, Gulbuddin 92-93, 127
Hempstone, Smith 163-164
Heyder, Kamal 187
Hijazi, Farouk 203
Hinn, Benny 386
Hoessein, Saddam 27, 29, 45, 48, 50, 60-61, 128, 136-137, 141-142, 144-145, 154, 203-204, 208, 217, 283, 287, 301, 341, 355-359, 369, 379, 381, 383, 389-394
Hood, Robin 24, 62, 237

Idriss, Salah 183-184
Ijaz, Mansoor 173
Ismail, Jamal 114, 124
Issamuddin, Riduan 306

Jabarah, Mohammed Mansour 311
Jamil, Mohammed 372
Jelaidan, Wa'el 267
Jeltsin, Boris 242
Jeslam 79-80, 88
John, Saint 71
Jouvenal, Peter 92-93

Kamel, Fateh 232-233, 236, 245-247
Kansi, Mir Aimal 328
Karzai, Hamid 48, 343
Kay, David 356
Kelkal, Khalid 256
Kemal 254-255
Kennedy, John F. 38, 357
Khaddafi, Muammar al- 60, 147, 332
Khaled, Cheb 256
Khalifa, Mohammed Jamal 307
Khan, Abdul Qadeer 380-382

Khatib, Walib 85
Khomeini, ayatollah Ruhollah 60, 86, 99, 122, 129, 152, 297
Kipling, Rudyard 18
Kissinger, Henry 360
KSM 348-353, 355, 358

Labsi, Mustapha 232
Laden, Bakr bin 78, 149
Laden, familie bin 69
Laden, Mohammed bin Awad bin 69-73, 76-77-78
Laden, Osama bin *passim*
Lake, Anthony 169
LaRouche, Lyndon 360
Lewinsky, Monica 175-176
Lewis, Bernard 22-23, 334
Liby, Anas al- 325
Lindh, John Walker 34, 347
Lootah, familie 280

Maali, Abu 245
MacLeod, Scott 78
Mahdi, Qutbi al- 174, 185-186, 188
Mahdi, Sadiq al- 151, 153
Mahfouz, Abderrahman bin 295
Mahfouz, Khalid bin 295
Makki, Abu Fadl al- 270
Malik 250-252
Masood, Talat 372
Masoud, Ahmed Shah 283
Masri, Abu Hafs al- 120, 370
Masri, Abu Hamza al- 244-245, 247, 249
Massoud, Ahmad Shah 35-36, 252, 293, 318-319, 322-323
Maudui, Maulana Abul a'la 256
Mauriac, François 134
McCarthy, Joseph 30
McElligott, Janet 177, 180-181
Mir, Hamid 196
Moayad, Mohammed Ali Hassan al- 307-308
Mohammed VI, koning 366
Mohammed, Ali A. 162, 197
Mohammed, Khaled Sheikh 290-291, 305-307, 311, 328, 347
Mohammed, Mahathir 387
Moose, George 170
Moussaoui, Zacarias 33
Muaffak, Ahmad 101
Mubarak, Hosni 100, 126, 160, 166, 190, 274
Mugniyah, Imad 350
Mulk, Nizam al- 22
Murad, Abdul Hakim 40
Murawiec, Laurent 360
Musharraf, Pervez 36, 46-47, 188, 267, 325, 340, 344, 371-375, 380, 382
Myers, Richard 387

Nada, Youssef 298-299
Nafie, Nafie Ali 160
Nahayyan, sjeik Shakbut bin Zayyid al- 261-263
Najwa 79
Napoleon Bonaparte 61
Nashiri, Abdal Rahim 352
Nasrawi, Nizar 353
Nasser, Gamal Abdel 60, 82-83, 149, 385, 391
Netanyahu, Benjamin 342
Nezzar, Khaled 224
Nidal, Abu 155
Noble, Ronald K. 313
Noris, Benni Antoine 234

O'Neill, John P. 177-181, 341
Omar, Mullah Mohammed 19-21, 42, 44, 153, 207, 283-284, 286, 316-319, 347, 380
Osailly, Sami 304
Osama, Oem 81
Oude Man van de Berg 22-23

Padilla, Joseph 346
Pahlavi, sjah Mohammed Reza 86, 98
Pearl, Daniel 46, 373
Perle, Richard 341-342, 360
Petterson, Donald 192
Philby, Kim 71
Pickering, Thomas 173, 184
Poetin, Vladimir 242
Pollack, Kenneth M. 356
Ponzi, Charles 263
Powell, Colin L. 355, 394

Qadi, Yassin Abdullah al- 294-295
Quaglia, Paul 169
Qutb, Sayyid 83, 219, 256

Rahman, sjeik Omar Abdel 116, 198
Raissi, Lotfi 292
Rajhi, familie Suleiman Abdulaziz al- 302
Reagan, Ronald 55, 92, 98, 171

Reno, Janet 179
Ressam, Ahmad 33, 215-217, 221, 230-237, 239-241, 244, 246, 289
Reuter, Abu 201
Rice, Condoleeza 381
Rice, Susan 170-171, 173, 181
Ridi, Essam al- 206
Robertson, Pat 303
Roosevelt, Franklin D. 56, 63
Rumsfeld, Donald H. 44, 50, 315, 339-340, 375, 387
Ryan, Nigel 56

Sabah, Hassan al- 22
Sadat, Anwar al- 82, 100
Saladin 22, 24, 40, 62
Salem 78
Salman, prins 113
Samraoui, Mohammed 224
Sanchez, Illich Ramirez 193
Sankoh, Foday 303-304
Saud, koning Abdulaziz bin Abdel-Rahman al- 48, 63-67, 69, 71-73, 78, 86, 98-99, 107, 113, 116, 120, 124, 126, 129, 133-143, 145-147, 149-150, 164, 184-185, 202, 268, 271, 282, 295-296, 298, 308-311, 318, 330, 359, 361, 363, 365
Saud, Kroonprins Abdullah bin Abdulaziz al- 65, 113, 361-363
Saud, Mohammed bin 65
Saud, prins Nayef ibn Abdul Aziz al- 148, 270, 360-363
Saud, prins Sultan bin Abdulaziz al- 138-140, 142, 145, 150
Sayyaf, Abdul Rassul 117
Sayyaf, Abu 349
Schwarzkopf, Norman 139
Shah, Amir 337
Shah, Zahir 124
Sharif, Nawaz 47, 188, 325, 327
Sharon, Ariel 29, 49-50, 400
Sheikh, Ahmed Omar 373
Shelby, Richard 361
Shibh, Ramzi bin al- 18, 253, 305, 328, 352, 397
Short, Roger 367
Simon, Steven 166
Sirri, Yasser al- 293
Souaidia, Habib 224
Stalin, Jozef 45
Stark, Freya 69
Suliman, Sayyid Iskander Sayyid 16, 185
Sultan, Walid 372
Sulzberger, Cyrus 264

Taha, Ali Osman Mohammed 160-161
Tajmijah, Ibn 75, 125-126
Taqwa, Al- 299
Tayeb, Madani al- 270, 272-273
Taylor, Charles 303-304
Tenet, George 357
Thomassen 323
Tigha, Abdelkhader 225
Tito, maarschalk 245
Touchent, Ali 226
Tounsi, Ali 238, 240
Turabi, Hassan al- 151-161, 164-169, 171-172, 190-194, 207, 210-211, 284
Tuwayyjiri, sjeik Abdulaziz 145

Vines, Jerry 386

Wahhab, Mohammed Abdul 65
Weaver, Mary Anne 107
Weyrich, Paul 386
White, Alan 304
Williams, David 173
Wilson, Woodrow 281
Winthrop, John 66
Wolfowitz, Paul 341

Yamani, Zaki 147
Youssef, Ramzi Ahmad 39, 290, 306, 328, 347-350

Zammar, Mohammed Haydar 345
Zapatero, José Luis Rodríguez 395-396
Zarqawi, Abu Musab 366, 394
Zawahiri, Ayman al- 44, 188-189, 197, 200, 208, 237, 306, 330, 333, 340, 371, 374, 378-379, 391
Zayat, Montassir 330, 333
Zeman, Milos 27
Zidane, Zinedine 256
Zinni, Anthony 146
Zitouni, Djamel 225
Zougam, Jamal 397
Zubaydah, Abu 18, 233, 257, 328, 355
Zybaydah, Abu 346

OPENBARE BIBLIOTHEEK AMSTERDAM
Osdorpplein 16
1068 EL Amsterdam
Tel.: 610.74.54
Fax: 610.09.91

nbd|biblion
10000005003906 0101

Hoe is het mogelijk dat één man van middelbare leeftijd uit Saudi-Arabië een bedreiging vormt voor de grootste wereldmacht? Dat is de centrale vraag die wordt gesteld in Jonathan Randals meeslepende en actuele biografie van de rol die Osama bin Laden speelt in de opkomst van het terrorisme in het Midden-Oosten. Randal maakt duidelijk hoe het leven van Osama bin Laden de fatale botsing tussen de islam van de 21ste eeuw en het Westen belichaamt. Hij beschrijft hoe Bin Laden vervreemd raakt van de westerse wereld en van zijn eigen familie, die deel uitmaakt van de oliemonarchie van Saudi-Arabië. Hij onderzoekt de terroristische activiteiten van Bin Laden vóór 11 september 2001, en hoe hij zich na deze aanval aan de wereld presenteerde met zijn manier van terrorisme: een onafhankelijke, rijke zakenman met een wereldwijde aanhang van volgelingen. Met behulp van zijn bronnen uit het Midden-Oosten en zijn grote begrip van de regio weet Randal op overtuigende wijze de motieven van deze prominente en gevreesde terrorist te verklaren.

Jonathan Randal was meer dan veertig jaar correspondent voor *The Washington Post* in het Midden-Oosten. *Osama. De opkomst van een terrorist* stond in Amerika wekenlang in de toptien.

'Een bijzonder nauwgezet verslag van de opkomst en verspreiding van het terrorismevirus.'
THE NEW YORK TIMES BOOK REVIEW

'Randal is fantastisch wanneer hij de nuances van het terrorisme duidt en dan met name de cultuur van het Midden-Oosten waar het vandaan komt.'
ROBERT KAPLAN, THE WASHINGTON POST BOOK WORLD

'Een verslag dat zowel gedetailleerd als vlot geschreven is. Scherpzinnig, zelfverzekerd en hoffelijk. Van alle boeken die over Al-Qaeda en Osama bin Laden zijn verschenen is dit het leesbaarst en informatiefst.'
RICHARD A. CLARKE, AUTEUR VAN *Tegen alle vijanden*

ISBN 90-351-2814-1
9 789035 128149

WWW.UITGEVERIJBERTBAKKER.NL